

NAZIONALE
BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
13
11 A
48

TRACTATVS DE IVRIS ARTE, DVORVM CLARISSIMORVM IVRISCONSVLTORVM, IOANNIS CORASII, ET IOACHIMI HOPPERI PHRISII.

Quibus inſtituuntur legum ſtudioſi, vniuerſum Ius populi Romani diſperſum antea, diuulſum & diſsipatum, in artis rationem, formamq́ue reducere.

Cum INDICE *copioſo.*

COLONIAE AGRIPPINAE,
Apud Ioannem Gymnicum, ſub Monocerote. M. D. LXXXII.

AMPLISSIMO, INTEGERRIMOQVE VIRO, D. FRANCISCO OLIVARIO, MAGNO GALLIAE CANCELLARIO, Ioannes Corasius S. P. D.

Vmma tua virtus, vir amplissime, quàm salutaris Gallorum Reipublicæ non solùm fuerit, verùm etiam necessaria, carendo certè meliùs quàm fruendo, & sensimus, & intelleximus. atque id quidem tum maximè, tum stabilitæ iam, & optimis à te legibus fundatæ Reipublicæ, statum, atque ordinem paulatim inuerti, commutarique videremus. Vix nanque dici, aut etiam excogitari potest, quantùm Iustitiæ afflictæ, & veluti prostratæ squalor, bonorum omniũ luctus, studiosorum mœror assiduus, & vniuersæ Galliæ gemitus, tui desiderium, memoriamque, indies magis ac magis renouaret. dum hæc velut suo orbata parente, tuam fidem, pietatem, & admirabilem in omnes Reipublicæ partes prudentiam, tanquam legitimi tutoris, magna sedulita-

te, ſuſpirijſq; frequentibus implorabat. Quæ preterea perſuaſa dignitatem ſuam non poſſe commodè retineri, niſi priſtinæ tuæ fortunæ ſplendorē precibus impetraſſet, Deo Opt. Max. vota pro tuo reditu (tanta illius ſemper fuit, in te patriæ patrem charitas & amor) ſæpiſſimè nuncupauit, ac tandem in humiles & pios, propitiam pietatem exorauit, quæ te in antiquum amplitudinis tuę gradum, bonis omnibus plaudentibus reſtituit, ac veluti poſtliminio reuocauit. Cùm itaque Franciſci Valeſij, principis magnæ ſpei, & heroicæ indolis, Regisq; noſtri Chriſtianiſſimi beneficio, in munus tuum reuertiſſes, dici non poteſt, quæ, quantaq; fuerit principum virorum lætitia? quæ populi alacritas? quis cunctorum applauſus? quibusq; gaudijs, quamque ſubſilientibus animis exultarit plebs omnis Gallica? cuius vtinam voces, & acclamationes audire, vel omnium intueri vultus, aut certè, quod nec auribus, nec oculis poteras, animo tibi contemplari licuiſſet. Neque enim poſſum ipſe rem tantam ſatis diligenter exprimere, aut verbis atque oratione peræquare. Quid ergo? cùm tuæ reuerſionis lætitiā aper-

apertiſſimè tulerint, omnes, reditumq́; tuum obuijs (quod aiunt) vlnis excepe-rint, ego vnus mœſtus, ac triſtis appare-bo? Ego ne? qui quantum tibi debeam, mihi ipſe ſum cõſcius: nec niſi cum ſce-lere quoquomodo diſſimulare poſſum? nam & ſi beneficiorum immemor in-gratè nimis ipſe mihi deeſſe vellem, ex-tant adhuc viri clariſſimi, teſtes, lauda-toresq́; propenſiſſimæ tuæ in me volun-tatis. Ac, vt cæteros taceam, vnus omniũ loco mihi aderit Franciſcus Turnonius Cardinalis ſapientiſſimus, cùm apud Franciſcum I. Galliarum Regem ęterna memoria celebrandum, multa quondã de me, perhonorificè prædicaretis am-bo, quod quàm magnum, ac præclarum fuerit tuæ erga me beneuolẽtiæ teſtimo-nium, nec cuiquam dubitare fas eſt: & ego hinc me tibi tantũ debere deinceps profeſſus ſum, quantum ſi me omni be-neficiorum genere cumulaſſes. Sed vti-nam liceret à ſuperis excitare Franciſcũ Connanum libellorum in Regia magi-ſtrum, virum pietate, moribus, & doctri-na conſpicuum. Aderat enim tum ille, cùm Italiam ego iuris interpretandi gra tia cogitans, domũ tuam ſalutandi cau-

ſa veniſſem, vbi me tam amanter, tamque officiosè complexus eſt, tantaq; humanitate excepiſtis, quãta in ampliſſimo viro, erga literarum ſtudioſos maxima, deſiderari poteſt. vt meritò me hoc tempore geſtire, gaudio diffluere, omnibuſque lætitijs exultare conueniat. De reditu itaque tuo, pro eo ac debeo maximoperè lætor, totoq; pectore (quanquam ſeriùs fortaſſe quàm deceat) etiam atque etiam gratulor tibi, hoc eſt, Reipublicæ, quæ cùm per te ſingularis ſapientiæ, raræ probitatis, ac eximiæ virtutis virum, omnibusq; ingenuis artibus perpolitum, iam olim ſteterit, & ſplenduerit: maximum in te nunc præſidium, & ornamentum ſit habitura. Ne quos autem lateat, quanti te, ac inſignes illas animi tui dotes, ingenium, doctrinam, iudiciũ, fidem & integritatem, denique iſtam ſummæ tuæ dignitatis amplitudinem faciam ego, conceptũ de iure ciuili in artem redigendo libellũ, quem multa iam diu cura parturiui, magnisq; & vigilijs, & laboribus exaraui. ac tandẽ vbi ſatis maturuiſſe perſenſi, enixus ſum, ad te mitto: teſtẽ ſempiternæ meę erga te voluntatis. Quo vno munuſculo, ad te gratulabũdus, ac-

cedere

cedere in animũ induxi,teq; per tuam fidem obteſtari,& obſecrare, vt hoc æternum meæ erga te obſeruãtiæ pignus,pro ſummo illo tuo animi candore,& excellenti,qua præſtas in omnes humanitate: candidè ſuſcipias,munerisq; tenuitatem meæ erga te volũtatis (quæ profectò maxima eſt) ſinceritate, dimetiare. Neque enim viſum eſt noſtram hanc iuris artem,qualiſcunque futura ſit,alteri quàm tibi dicare : qui præterquàm quod in ampliſſimo munerum publicorum gradu collocatus, omnẽ eruditionis, & ingenij laudem,magno doctiſſimorũ conſenſu iamdiu promeritus es,tanta etiam arte, Iuris ciuilis rationem, cum æquitate ſemper coniunxiſti, vt artis ſimul,atque naturæ beneficio , non minùs iuſtitiæ,quàm iuriſconſultus, & ſis,& habearis. vt hoc & verè, & ingenuè de te prædicare auſim , non alium hodie extare, qui Iuriſprudentiæ artem (quæ à natura maxime proficiſcitur, multisque animi perceptionibus conſtat) vel efficere, vel ab alijs tentatam, & conſcriptam , acutius, doctius, & melius, ſine vllo errore dijudicare poſſit, quàm tu : qui circularem illũ diſciplinarum orbem (Ency-

clopædiam vocant) cumulatè iam olim expleueris. Tutò igitur hoc mihi polliceri possum, lucubrationes meas, si in hoc genere tibi probabuntur, facilè etiã eruditissimis quibusque probatum iri. Illud vnum à te postremò petam, atque contendam, ne tu summo quodam iure in hac Artis tractatione, dictionis maiestatem, aut istam tuam minimè vulgarẽ, sed raram eloquentiam, magnoperè de me requiras. Cùm enim intelligerem ego, in exponenda legum ciuilium arte, significantem magis, & apertam orationem, quàm ornatam, & elegantem desiderari, remque hanc totam, populari isto, & familiari scribendi more, faciliùs aperiri, tradi, & explicari posse: de re quàm de verbis anxius, & solicitus esse malui. Neque verò defuturos scio iniquos alieni laboris æstimatores, qui rem viribus meis imparem aggressum me fuisse clamitent: atque nostra hæc cùm palàm proferentur, dente maledico carpant, ac hominum qui inuident more vellicent. Sed vitiligatorum istiusmodi ac Sycophantarũ vanos & inaneis morsus, ego susque deque semper habui, atq; meo iure contempsi: neque satis dignos

ratus

ratus ſum, in quos aliud quàm iactatum Martialis telum intenderetur,

Carpere vel noli noſtra, vel ede tua.

Eorum verò quenquã, nominatim perſtringere, cũ omnibus bene velim, nunquam apud me conſtitui, & homine ingenuo, ac liberaliter educato, nedum Chriſtiano indigniſſimum ſemper iudicaui. Quanquam haud ſcio, an ne nũc quidẽ opus ſit, in homines iſtiuſmodi, vllos cõtumeliarum aculeos ſtringere, qui niſi ſtolidè deſipiãt, & ad ſummam impudentiam efferantur, autoritatem tuam veriti, fœlicioribus auſpicijs ad æquitatẽ hodie reuocabuntur. Mihi profectò ſatis ſuperq; erit, ſi noſtrum hunc laborem, boni æquiq; conſulas, eoq; ſuſcipias animo, quo reliquorum ſtudijs fauere ſoles. Sic enim vberem, & fœcundum exantlati hi mei labores fructum ferent, facileq; omnium, & inuidiam ſuſtinebunt, & odium effugient. Bene vale Galliæ noſtræ decus, atq; ornamentum.

(.·.)

NEC SVMIT AVT PONIT.

CATALOGVS EORVM, QVAE SINGVLIS CAPITIBVS, IN CORASIO DE IVRIS ARTE, CONTINENTVR.

Capita primæ partis.

De ill-

Capita secundæ partis.

Capita tertiæ partis.

Capita quartæ partis.

FINIS.

CAPI.

CAPITA LIBRI PRIMI IOACHIMI HOPPERI PHRISII, DE IVRIS ARTE.

Libri Secundi,

De

Libri Tertij.

De

IOANNIS CORASII IVRISCONSVLTI, REGIIQVE SENATORIS TOLOSAE, DE IVRIS ARTE LIBER,

quatuor partibus conclusus.

De Iure Ciuili, in artem redigendo. Cap. I.

VS vniuersum populi Romani, in artis rationem, formamq; redacturi, (quod se aliquando cogitasse M. Cicero, in L. Crassi persona scripsit:[a]) magnam profectò, & arduam rem molimur: dignam tamen, in qua elaboramus, in hac fortaſsè via, Iuris studiosis melius consulatur, qui vel opinionum multitudine exterriti, vel præceptorum difficultate consternati, à Iurisprudentia, omnium artium maxima, ac veluti regina, vel à limine nonnunquam facilè deterrentur, aut in ea constantes, parum promouent, immensorum multipliciumque commentariorum, euolutione onerati, quorum hodie magno nostro malo, tanta est copia, vt eorum duntaxat nomenclaturam facere penè sit infinitum. Institutum meum scio, in deteriorem partem rapient inepti qui-

a Cicer. 1. de Orat.

dam, & leuissimi homines, nec literarum, nec nandi periti: qui ex suo ingenio alios dijudicantes, id nulla ratione fieri posse putant, adeoque impudenter contendunt. Sed fremant omnes licet, à cœpto cursu non reuocabor ego. Fuerunt quondam omnia (vt Marcus Cicero scribit b) diuulsa, dispersa, & dissipata, quæ nūc artibus conclusa sunt, in Musicis, numeri, voces, & modi: in Geometria, lineamenta, formę & magnitudines: in Astrologia, cœli conuersio, ortus, obitus, motusq; syderum: in Grammaticis, historiarum cognitio, verborum interpretatio, & pronunciandi quidam sonus. c Hæc itaque cùm antea diffusa, & omnibus ignota, adhibita extrinsecus arte conglutinata postea fuerint, & ratione quadam constricta: non impossibile factu censeri debet. Ius ipsum ciuile, diuulsum, sparsum, & dissolutum, in artis rationem, formamque reducere: quando nihil sit tam arduum ac difficile, quod nō studio ac industria perstringi, explicarique possit. Medicam olim artem, ab Aesculapio vtcumq; adinuentam, aut (vt alij malunt) ab Apolline, d Hypocrates inchoatam, & voce traditam expoliuit, ac in artem redegit. Mundi principia, cœli. syderumque motus, magicasque vanitates, Zoroastres Bactrianorum rex ordine descripsit: Philosophiam, tum naturalem, tum moralem (vnde suam nostra Iurisprudētia traxit originem, imò verò eius est potissima pars) Anaximander, Socrates, Plato, ac demùm Aristoteles, alijque Philosophi, artificiosè compa-ctam

b Cicer. 1. de Orat.

c Plin. lib. 29. natu. histor. c. 1.

d Plin. lib. 30. c. 1.

ctam posteris tradiderunt. Denique nulla est ars, nulláve disciplina, tam vilis, tam sordida, quæ non certa quadam serie, via, methodoque doceatur. Et si somniorum artem (quibus nihil futilius) Antiphon, & Astiamsicus conscripserunt: si coquinandi iuris artem (quo nihil fœdius) Panthaleon Mytheus composuit: aliique post eum multi: [e] nónne putare turpe foret, solam iuris scientiam, omnium artium nobilissimam, arte carere, per quam cæteræ omnes disciplinæ augentur, fouentur, & defenduntur? Et de qua Q. Scæuolam, dixisse ferunt, nullius artis faciliorem sibi videri cognitionem, quàm iuris. [f] Quod si nostræ ætatis homines in pulcherrimo, facillimoque iuris studio tam incomptè, infœliciterque versentur, minimè mirum videri debet, cùm eruditè quondam & ornatè, ab antiquis Iureconsultis tradita iurisprudentia, in obscuram, confusam, inconditam ac penè ridiculam barbariem inciderit. Opponent illi, maiores nostros, qui tametsi summo ingenio, singularique doctrina, & experientia rerum incomparabili præditi fuerint: nullus tamen eorum tentauit arte concludere, quæ in iure nostro ciuili dispersa, dissectaque leguntur, quod equidem ipse non negauerim, quorum saltem scripta publicum acceperint. nam & Scæuolam iureconsultum sui temporis celeberrimum, M. Cicero refert, eam artem non caluisse: alioque loco, Trebatium iuris ciuilis scientia præcellentem, Topica, id est, maximum Dialectices partem igno-

e Atheneus lib. Dipno. soph. 24. c. 21.

f Cicer. 1. de Orat.

ignoraſſe teſtatur, licèt eam artem in vno Ser-
g Cicero in Top. uio Sulpitio fuiſſe, idem Cicero author ſit, [g]
eamque Q. Mutium Scæuolam primoribus la-
h L. 2. §. poſt hos. ff. de origin. iur. bris deguſtàſſe, ex Pomponio colligamus. [h]
At cauſam fuiſſe puto, quòd vel rationem or-
dinis, & Methodi, artisque ipſius capita, non
probè cognita, perſpectaque habentes, quo
plura ſcire viderentur, quod in vno genere po
ſitum erat, in infinita plus æquo ambitioſi, mi-
nutatim diſpertiebantur, vel foro obruti, ma-
ximiſque occupationibus ſemper diſtenti ſint,
ne otium perpoliendis inuentis ſuis haberent.
Hac cura, nos Deus Opt. Maximus liberauit:
mtehodo verò, & docendi facilitate, non om-
ninò caremus (iuuat enim & certè decet aduer-
ſus ignorantes, liberè loqui, quantum cuique
tribuendum ſit.) Quare non diffido, dum pro-
picietur Chriſtus, à quo velut authore bonorũ
omniũ, & totius perfectionis fonte, quicquid
i Iacob. 1. in nobis eſt veræ cognitionis, proficiſcitur. [i]
Iuriſprudentiam, genuina quadam ſimplicita-
te præſtantem, nunc verò ſordidis opinionum
rixis fœdatam, & obſcuratam, ſuo nitori reſti-
tuere, ac quadam artis forma veſtire, in diſci-
plinæque rationem conſtringere: quod ſi non
omninò aſſequar, minimè tamen dubito, quin
certiorem, expeditioremque diſcendi viam,
omnibus legum ſtudioſis præſtem, atque adeò
artis non vulgare aliquot ſimulachrum con-
ſtituam. Magno profectò labore leuaremur, ſi
vel Cæſar dictator, ex immnnſa diffuſaque le-
gum copia, optima quæque & neceſſaria, in
pau-

paucissimos (vti destinârat) contulisset libros, k vel in hominum manibus, versaretur libellus, *De iure Ciuili in artem redigendo*, quem à M. Cicerone editum, Aulus Gellius testis est. l Sed posteaquam hoc tanto bono, nos priuauit temporis calamitas & iniuria, illius verò propositum, mors intempestiua præuenit, conabimur ipsi studiosæ iuuentuti opem ferre, cœptoque munere vtcunque defungi, eam deligendo viam, qua nobis visum est, Iuris compendium artificiosè tradi, componique posse.

k Sueton. in Cæsare.

l Gell. lib. noct. Attica. 1. cap. 22.

An Ius Ciuile in artem redigi possit? Cap. II.

At verò sunt, qui Ius Ciuile, neque arte, neque certa methodo doceri, sed fortunæ potiùs temeritate, inter homines versari, ac experientia quadam tantummodò cognosci, comprehendique posse contendant. illa primum ratione fulti, quod Methodus, præceptorum sit vniuersalium: Iurisprudentia verò, circa particularia tantùm, & indiuidua versetur, quæ cùm sint numero infinita, iusto aliquo ordine, aut certa ratione claudi non possunt. Rursus, quia nullus est methodi certus ordo, qui non à definitionibus, & diuisionibus ducat initium: atqui diffinitionem omnem in iure ciuili periculosam, vixq; vllam esse, quæ non subuertatur, Vlpianus author est. a Denique Ius ipsum, quo de agimus, non natura constare, sed sola opinione, & legislatorum autho-

a L. omnis definitio. ff. de reg. iur.

ritate, vel ex eo liquere dicunt, quòd nõ idem ſit apud omnes, ſed alius alio populus, & ferè quiſque ſuo vtatur, vt non iniuria Iulianus ſcriptum reliquerit, omnium quæ à maioribus conſtituta ſunt, rationem reddi non poſſe.[b] Cui conſentire ſatis alicubi Plato videtur, cùm ait, Nullum vnquam hominem, lege quicquam ſancire, ſed fortunam ipſam, varioſque rerum caſus, iura condere eademque condita flectere & variare.[c] Quod autem non ſemper vnum eſt & idem, aut perpetuò ſibi conſtans, ſed pro alterius captu, diuerſum & variabile, certo ordine doceri, circunſcribique minimè poteſt. Verùm hæc omnia valdè prima fronte ſpecioſa, longè aliter ſe habent, ſiquidem vt primum diluamus Iuriſprudentiam veriùs eſt, vniuerſalium quoq; præceptionum, curam, & eam quidem maximã habere, ac de ijs quæ tractanda proponuntur, generatim aliquid primum dicere, & conſtituere,[d] deinde hunc eſſe ordinem cuicunq; ſcientiæ præſcriptum, non ignara, vt ab ijs quæ vniuerſaliter tradita ſunt, ad ſingularia progreſſus fiat,[e] ſuas illas præceptiones vniuerſales (vt exemplis rem propoſitam illuſtret) ad caſus indiuiduos, & particularia hominum negotia, dicta, factaque ſapienter accommodat. Cùm autem illi objiciunt, definitionem omnem in iure ciuili plenam eſſe periculi, cùm omnis ordo doctrinæ à definitionibus ad diuiſiones proficiſcatur, egregiè profectò ſibi ipſi imponunt, ambiguitate nominis decepti: cùm apud citatum Vlpiani locum,

b L. non omnium. ff. de legib.

c Plato 1. de Repub.

d L. 1. ff. de orig. iur. l. 1. ff. ſi cer. pet.

e §. his igitur, de iuſt. & iur.

cum,[f] definitionis verbo, non designetur oratio illa, qua propria rei substantia, per genus & differentias explicatur: sed breuis & circunscripta quędam iuris sententia, quam Iureconsulti regulam. Dialectici Thesem, seu Positionem, & Medici Aphorismum nuncupant: vt titulus de diuersis iuris regulis antiqui, cui Vlpiani lex subijcitur, ostendit:[g] & quod in simili Pomponius apud Marcellum ait, quando mora fieri intelligatur, definitionem esse difficilem.[h] Neque putandum denique, opinione, aut sola potentiorum authoritate (quod tamē nonnulli falsò contendunt) Ius ciuile constitutum: sed potius à solidis, verisque naturæ principijs deductum, vt sequenti capite pluribus euinçam.

f d.l.omnis definitio.

g L.Imperator. ff. de in diem addictione.

h L.mora. ff.de vsur.

Naturáne, an opinione Ius constet? Cap. III.

Epicureorū vetus fuit sententia, Ius ipsum, hoc est quid bonum, quid æquum, quid iustum sit, & honestum, non ab ipsa natura, sed ab hominum opinione & vtilitate profectum,[a] à quibus non abhorrēs apud Platonem Thrasymacus, nihil aliud ius esse dixit, quam quòd potentiori placuit, aut populo vtile est:[b] ac proinde quodcunque is qui plus posset, lege sua iuberet, aut vetaret, ius esse, & quidem solum ius, repugnante plerunque natura. Vnde noster Vlpianus, de lege quadam manumissionem seruorum prohibente, verba faciens, *quod quidem, inquit, perquàm durum*

a Cicer. lib. 1. de legib.

b Plato lib. 1. de Repub.

rum est, sed ita lex scripta est. [c] Illud quoque adduntur, apud omnes non idem ius esse, non idem bonum, & æquum, sed alios aliud, & ferè quisque suum probare. Veluti Garamantes, nuptiarum exortes, passim cum fœminis degunt. [d] nos legitimam maris & fœminæ coniunctionem, (quæ matrimonium dicitur[e]) duntaxat probamus. [f] Derbicibus, & Massagetis, parentes, cognatos, propinquos, & quoscunq; senio confectos enecare, ac trucidatos, immaniter, prodigioseque deuorare fas est, existimantibus, rectiùs à se potius, quàm à vermibus absumi. [g] nos execrandam, eiusmodi impietatem, exquisito supplicij genere coercemus, [h] Lacedæmonijs furta, præsertim eduliorum, quo magis acuerentur ingenia, impunita fuêre, nisi deprehensis, qui tum verberibus, tum fame mulctabantur, quasi nimis negligenter furati essent, [i] nos dignis eos afficimus pœnis, atque adeò nonnunquam furca, laqueoque vlciscimur. [k] Et Athenienses, ex lege Draconis, tam seuerè quondam in fures animaduerterũt, vt eum qui olera, aut etiam bubulum † stercus, causa stercorandi surripuisset, capitis pœnam subiret. Cuiusmodi quoque pœna, in eum erat constituta, qui tantulam ex [l] alieno ficum sustulisset, vnde Sycophantæ appellati, qui fures instiusmodi obseruarent, aut deferrent, & natum inde prouerbiale conuicium, *Sycophanta*, in calumniatores, & de quacunque, vel minima causa, litem mouentes. Denique apud Persas, ex rapto quondã vixere Cilices. [m] qui-

c L. prospexit ff. qui & à quib.

d Plin. lib. 5. c. 8.

e L. 1. § ius naturale. ff. de iust. & iu.

f L. 1. ff. de ritu nupt. § 1. de nupt.

g Strabo lib. Geograph. 2 Alexan. Neapol. lib. Genial. die 3. capit. 2.

h §. alia, de pub. iud.

i Strabo lib. 15.

K L. capitaliũ. § famosos ff de pœ.

† Exemplar Græcũ legit, ἢ ὀπώραν. Plutarcho.

l Plutarch. in Solone.

m Alexand. Neapol. lib 4. c. 1.

quibus præterea ius fasque fuit, (Laërtio credimus,) matribus, filiabusque misceri, res sanè non horrenda modò, sed & odio, crudelique digna supplicio. Nomades olim communes habuerunt vxores, & filios, [n] Sunt & sexcenta alia istiusmodi rerum exempla, quæ percensere, & otiosum, & infinitũ esset. Adhæc (inquiunt) videmus, in eadem Republica, aut ciuitate, leges ipsas frequenter, ac perbreui tempore mutari, corrigi, & abrogari, cùm tamen constans sit, & æternum, semperq; idem, & vbique idem, quod ab ipsa natura proficiscitur. [o] exemplo, ignis est: qui apud omnes per æquè populos, & omni tempore, calidus est, & vrit, rerumq; benè olentium odor, qui ab omni æuo gratus fuit cunctis mortalibus. Cæterùm hæc qualẽ qualem fucum habeant, non adeò tamẽ plausibilia videri debent, vt à Stoicorũ sententia, dimoueamur, qui non ab hominũ opinione, sed à naturæ decreto, ius constitutum esse, rectissimè censuerunt, [p] quorum iudicio, plurribus subscribit M. Cicero. illud adijciens, omnium quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil esse prdstabilius, quàm planè intelligi, nos ad iustitiam esse natos, neque ab opinione, sed à natura ius defluxisse, [q] cui rei satis argumenti pręstat, quod homines nullis artibus edocti, sed solo instinctu quem eis indidit natura, ratiõis sunt participes (qua vna re maximè belluis pręstare dicimur) cui autem rationem natura dedit, eidem, inquit M. Cicero, & rectam rationem cõtulit, ergo & legem,

n Cicer. lib. 1. de legib.

o August li. bro 9. de ci. uit. Dei c. 21.

p Cicer. 1. de legib. Augustin. vbi supra.

q Cicer 1. de legib.

cùm lex nihil aliud ſit, quàm recta, & à numine Deorum tracta ratio præcipiens honeſta, & vetans contraria, omnibus igitur ratio, omnibus lex, & omnib⁹ ius à natura datum eſt.[r] Iam verò ſtultiſſimum eſt, vt ille idem M. Cicero ſcribit, illud exiſtimare, omnia eſſe iuſta, quæ ſita ſunt in populorum inſtitutis, aut etiam legibus. An ſi quæ leges eſſent Tyrannorum, ſi triginta illi, Athenis leges imponere voluiſſent, aut ſi omnes Athenienſes delectarentur Tyrannicis legibus, num idcirco, hæ leges iuſtę haberentur? Quorum ſanè iudicio, Opilius Macrinus imperator, ac Iuriſcõſultiſſimus, rectiſſimè propoſuiſſe videretur. Cùm omnes veterum principum conſtitutiones, ac placita abolere ſtatuerat: vt vero iure, non ſcriptura viueretur: nefas eſſe dictitans, quorúmuis principum, ac plerunque imperitorum, aut etiam improborum hominum voluntates, pro legibus haberi, eaſdemque, vnius cauſæ gratia (quę Traiani quoque Cæſaris, querela fuit) nonnunquam compoſitas, ad alia facta, nunquam non diſſimilia traducere. Quod autem ex varijs, & incertis populorũ inſtitutis, aduerſarij proponunt, honeſtum, bonum & iuſtum, alijs aliud, & quandoque contrarium videri, facilè tollitur, ſi conſyderemus legiſlatores omnes, tametſi non idem ſtatuant, eodem tamen omnes ſpectare, nimirum vt Reipublicæ commodis conſulant, æquitatem inter ciues ſuos conſtituant, eoſdemq; contineant in honeſto officio ſocietatis humanæ, quod ipſum M. Cicero

ſapien-

[r] Cicer. Philipp. & 2. de legib.

ſapienter oſtendit, cùm docet omnes leges ad commodum Reipublicæ referendas. Ea enim virtute, & ſapientia inquit, maiores noſtri fuerunt, vt in legibus ſcribendis, nihil aliud ſibi, quàm ciuium ſalutem, & vtilitatem Reipublicæ proponerent. [s] Vt autem prudẽtes & eruditi medici, non eadem omnibus ægrotis ſed alijs alia, atque adeò cõtraria plerunque pharmarca applicant, ſic ſapientes legum conditores debent leges ipſas, ad vſus, & mores hominum, (qui varij ſunt & incerti) adaptare, & accommodare: perſonarum, cauſæ, loci, temporisq; ſemper habita ratione, [t] quarum rerũ neceſſitas perſæpè iuſtam mutandæ legis occaſionem præbet. [v] nam ſi nullo iudicio, nulloq; rerum, perſonarum, locorum, & temporum, habito delectu, actiones humanæ, cùm publicæ, tum priuatæ, à nobis ſuſcipiantur, acri certè, dignaq; reprehenſione carere non poſſunt. Ius ergo, & id quod iuſtum eſt, per ſe quidem, & ſuapte natura conſtans, perpetuum, atque vnũ eſt, neque propterea quòd diuerſum, diuerſis populis, aut temporibus ſtatuatur, Ius opinione conſtitutum cenſeri debet: cùm vna eademque ſit legislatorum omnium mens quorum tamen præcepta, pro varietate locorum, aut rerum circunſtantijs, mutari varieq; inſtitui conuenit. [u] neq; enim Cleonis, apud Thucydidem, probamus ſententiam, qui melius agi cum Republica, aut ciuitate dicebat, quæ malis legibus, dummodò conſtanter vtatur: quàm cum ea, quæ bonis, ſed inconſtanter.

Præte-

[s] Cicer. 1. de Inuentio.

[t] L. Pomponius. 2. ff. de nego. geſt. l. nonnunquã ff. de iud. le. Pedius. ff de incendio le. aut facta. ff. de pœn.

[v] L. iuſiurãdum & ad pecunias ff. de iureiur.

[u] c. non debet. de conſang. & af fin.

Præterea non ſatis eſt ſigni, Ius ſola hominum opinione conſtitutum, quod Iulianus dixerat, rationem omnium proferri non poſſe, quæ maiores noſtri conſtituerunt. [x] Neque enim negat Iureconſultus, quin omnia rationem habeant: alioqui non modò legis nomine indigna eſſent, ſed veluti inepta, & ridicula reijci Plutoniſq; familiæ adſcribi deberent, [y] cũ extirpari oporteat, quæ ratione carent. [z] ſed illud docet, non eſſe cuiuſuis, de vnaquaque legis ſententia, arcanam & latentem rationem aſſequi, quo intelligamus, nos in perſcrutandis legum cauſis, non plus æquo ſolicitos anxioſque eſſe oportere, alioqui inquit Neratius, multa ex his quæ certa ſunt, ſubuertentur: [a] ſed legis præſcriptum, quaſi ſacroſanctam Dei vocem, & præceptum, (inquit diuinus ille Plato) religioſè obſeruare: [b] vnde lucem quoque accipiunt Vlpiani verba, cùm ait, *quod quidem perquàm durum eſt, ſed ita lex eſt ſcripta.* [c] Neque enim ratione, illa lex carebat, ſed quoniam non omnibus perſpecta, cognitaque erat, perquàm dura conſtitutio, pleriſque videbatur. Cuiuſmodi diſceptatio, velut à noſtro propoſito qui breuitatem affectamus, aliena, in commodiorem locum excutienda reijcitur. [d] Statuimus igitur Ius ciuile in artem redigi poſſe, ſed qua via, quaque methodo, id fieri queat, operoſum profectò, & difficile eſſet, niſi ex alijs diſciplinis, quæ magna arte conſcriptæ, traditæque leguntur, bonam ingenij, induſtriæque noſtræ partem mutuaremur. Quod ipſe

x L. Nõ omnium. ff. de legib.
y L. Dominius. ff. de teſtament.
z c. cor epiſcopi 68. diſt.
a L. & ideo. ff. de legib.
b Plato in Gorgia.
c L. proſpexit. ff. Qui & à qui.
d Dicam infrà hoc codẽ libello.

ipse me effecturum spondeo, vel potiùs in me recipio, dúm & aliqua, de ratione studij præfari liceat, in eorum gratiam, qui ad perfectum eruditionis gradum, in ciuili sapientia, quam ocyssimè peruenire contendunt.

Quòd vera religione instructum esse oporteat Iuris candidatum. Cap. IIII.

QVoniam igitur, lex omnis, vt Demosthenes cõtra Aristogitonem dicebat, [a] inuentum est, ac quoddam Dei munus, estq́ue Iurisprudentia, nõ humanarum modò rerum, sed etiam diuinarum notitia, [b] Optauerim cumprimis, eum qui iuri operam nauaturus est, Dei Opt. Max. (per quē omnia facta sunt, [c] & vniuersi orbis structura moderatur: cuiusque bonitati, & sapientiæ, quicquid boni & salutis, in nobis est, acceptum ferre debemus: d) opem implorare, eiusdemq́; cultum, religiosè sanctèq́; suscipere, ac puram, perfectamq́; diuinæ legis cognitionem habere, tum quòd ea maximè hominum vita instituatur, & mores nostri informentur [e]: tum quod absque diuina regula, nihil vnquam priuatim, aut publicè possit rectè probeq́; demonstrari, [f] quod vnũ fuit, ex Indorum Institutis, quemadmodum Aristoxenus Tarentinus prodidit. Totius autem pietatis, & religionis summa est, vt Deum trinum, & vnum esse credamus, omnium rerũ dominum, & moderatorem, [g] eundemq́; pura inte-

a L. 2. ff. de legib.

b. L. iustitia. §. fin. ff. de iust. & iur. §. iurisprudentia. eodē tit. in Inst.

c Genes. 1. Ioan. 1.

d. Iacob. 1. Ioan. 3.

e c. fi. 23 q. 4.

f c. qui fine. 26. q. 2.

g L. 1. vbi dixi. C. de sum

ma trinit. integra, & incorrupta mente, voceq; suspiciamus & veneremur, h ex toto corde, ex tota anima, & totis viribus nostris diligamus (hoc maximum est, & primum mandatum,) deinde proximum sicut nos ipsos. In hac enim Dei, & hominum charitate, vniuersa cōtinetur Iustitia, i nam qui Deum, toto pectore diligit, & reliquos homines, non minore quàm sese complectitur beneuolentia, nihil vnquam profectò aget, à boni, iustique officio, alienum aut communem societatem vitæ oppugnans. k Is quoque primùm omnium credet Deum esse & essentiâ vnum: illi soli confidet, & seruiet, alienos Deos abijciens, l non assumet sanctum eius nomen in vanum, nec abutetur tanto nomine, ad testificanda dicta sua. m Imò verò, nec omninò iurabit siue per nomen Dei, siue per terram. n Venerabilius enim est Dei nomē, quàm vt priuata hominum temeritate vsurpari, prophanarique debeat: sed magis nomē eius glorificabit, & inuocabit in omnibus rebus. Deinde Sabbatum hoc est septimum diem, obseruabit, vt intermissis ciuilibus curis, tractando, legendo, audiendoque verbo Dei, intendat, o Parentes item omni honore afficiet. p Sed & qui proximum, sicut seipsum amat, Non occidet, Non mœchabitur, Non furtum faciet, Non loquetur falsum testimoniū contra proximum, nec eius domum concupiscet. q Quæ maxima & præcipua Dei mandata, si sanctè tenere, seruareque possemus, nihil profectò esset opus, aut non multum quidem, iuris ciuilis scien-

h Cicer. 2 de nat. Deo.

i Matth. 22. Marc. 12. Ad Galat. 5.

k c. fi. §. fin. de Trinit. dist. 1.

l Genes. 15. Deutero. 5.

m Exod. 20.

n Matth. 5.

o Exod. 20.

p Matth. 15. Marc. 7. Exod. 20. Deutero. 5. Ecclesiast. 3.

q Exod. 20.

ſcientia. quippe bona opera, vel cogniturus, vel facturus, non eget niſi notitia, præceptorũ Dei.[r] dum & illud intelligat, Primum ſummum, & nobiliſſimum omnium bonorũ operum eſſe fidem in Chriſtũ, hoc enim eſt opus quod efflagitat, à nobis Deus Opt. Max. vt credamus in filium ſuum, quem ille miſit Ieſum Chriſtum,[ſ] hoc eſt certam de bonitate Dei perſuaſionem habeamus: confidenteſque ſalutem noſtram ab ipſo expectemus, quandoquidem credere in Chriſtum, non eſt Dei cognitionem habere, aut mente reuoluere, Chriſtum filium Dei natum eſſe, & paſſum, reſurrexiſſe, item in cœlos aſcendiſſe. (Sic enim Dæmones credunt, & contremiſcunt:)[t] Sed credere illum noſtræ ſalutis autorem, ei toto pectore, totiſq; viribus, adhærere. Et omnem omninò in illo vno, iuſtitiæ & æternæ vitæ, fiduciã collocare, quod nemo certè, facturus eſt, qui non legendo, aut audiẽdo Dei verbo, diligenter intenderit. Fides enim ex auditu, auditus autem per verbum Chriſti.[u] Ideò certæ nobis horæ deligendæ ſunt, quibus omni humanarum cura ſepoſita, diuino cultui, ſacriſque libris vacemus.

r Matth. 16. & 19.

ſ Ioannis 6.

t Iacob. 2.

u Ad Romanos. 10.

Quibus artibus, literiſque, tinctus eſſe debeat Iuris ſtudioſus. Cap. V.

COgnita religione, videamus, quæ ſciẽtię, arteſque nobis comparandæ ſint, vt facilius,

lius, nobilissimam hanc omnium disciplinam, adipiscamur. Et cumprimis oportet eum qui ad iurisprudentiæ studiũ properat, latinè scire: quo leges summa elegantia conscriptas, & magna arte elaboratas: planè, perfecteq; intelligere possit, & ornatè, dilucidè, congruéterq; dicere, id de quo tractatur, tum earum quæ ad humanitatem pertinent artium, aliquam cognitionem habere, sine quarum profectò adminiculis, iurisprudétia reliquarum omnium disciplinarum regina, princeps, & architectonica, nullo modo disci, neque rectè doceri, neque perfectè cognosci potest, sed præsertim in Dialectica, & philosophia, multum operæ iuri destinatum posuisse opto. Illa enim differendi, discendi, docendique rationem præscribit, docetque vt ait M. Cicero, rem vniuersam, in partes distribuere, latentem explicare diffiniendo: obscuram explanare interpretando: ambigua primùm videre, deinde distinguere, postremò habere regulam qua vera, & falsa dijudicentur, & quæ quibus propositis sint, quæq; non sint consequentia.[a] Ex intima verò philosophia, laudatarum artium omnium (inquit idem author) procreatrice quadã, & quasi parente: Iuris initia repetenda esse, atque eos qui aliter ius ciuile tradunt, nó tam iustitiæ, quàm litigandi præbere vias, M. Cicero probat:[b] vt non immeritò noster Vlpianus dixerit, Iuris, iustitiæque cultores, veram philosophiam affectari,[c] quam ideo fortè M. Cicero, gloriosam, & præpotentem nuncupat,[d] & in Crassi perso-

a Cicero de clar. orator.

b Cicer. 1. de orator.

c L. 1. ff. de Iust. & iur.

d Cicer. 1. de orator.

persona, Moralem philosophiam eosdem habere fontes omnium disputationum suarum scribit, qui iure ciuili, & legibus continentur. Et cùm in legibus duodecim tabularum (vnde tanquam ex lympidissimis fontibus, nostri Pandectarum libri dimanarunt) omnes philosophię partes, repositę, reconditæque sint: imò verò omnes omnium philosophorum bibliothecas, & authoritatis pondere, & vtilitatis vbertate, veteres illæ tabulæ superasse credantur,[c] satis signi est, sine vera, plenaque philosophiæ cognitione ius nostrum ciuile, nullo modo tractari posse. Huiusmodi autem disciplinarum bona pars, cùm è Græcis fontibus, hausta sit & accepta: ac præter Iustiniani nouellas, pleraque iurisconsultorum responsa, aliaque multa in iure ciuili, Græco sermone ædita legantur: nisi cum Græcis Latina Iuris candidatus coniunxerit, vix vnquam scientiæ nostræ poterit adita penetrare. Equidem dici non potest, quanta sit in iure ciuili Græcarum literarum vtilitas, contraque quantum adferat detrimenti, (experta prodo) earum ignorantia: quod ego graue malum, magna studiorũ meorum iactura dudum deprehendi, atque etiamnum sentio. Antiquitatis Romanæ præterea, originem & processum, atque vim exemplorum, Iuris candidatus, tenere debet, cuius ignoratione, in iure nostro grauiter plerunq; peccatur. Veluti in cognitione iurisdictionis, & Imperij, quam nisi eruamus, ex historiarum & antiquitatum latebris, faciemus certè cum

c Cicer. 1. de legib.

Accursianis, vt intelligendo, nihil intelligamus, vt meritò philosophus dicat Rempublicam moderaturo, nunquam de manu deponendam esse hystoriam: f quæ testis temporũ, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitę, nuntia vetustatis, varios hominum mores, diuersasque rerum publicarum formas nobis insinuat. Ex quibus, annotatis alijs, atque alijs, dictorum factorumque exemplis, solerter obseruare possimus, quæ vel Reipublicę damnosa, vel ad eiusdem ornamentum vtilia, necessaria ve existant. g eademq; ad vitæ nostrę vsum, & legum interpretationem applicare prudenter, & accommodare, alioqui facilè continget, vt Iureconsultorum responsis, fœdè turpiterque impingamus, & hallucinemur. Enimuerò cùm Iureconsulti ipsi, Ciceronis, Demosthenis, & aliorum oratorum: h Homeri, Vergilijque, poetarum: i Platonis, & Arstotelis, philosophorum: k Hypocratis denique, medicorum celeberrimi, l authoritate nitantur. Iurisconsultus omni laude cumulatus, dici non poterit, qui nõ sit rerum omnium magnarum, atque artium scientiam vtcunque consecutus. Inaniter verò, frustraque laborabunt, qui harum disciplinarũ expertes, prorsus fuerint, & ignari. Omnibus ergo persuasum sit oportet, non aliter Ius ciuile rectè, & magno cum fructu disci, doceri, tradique posse, quàm si priores illæ disciplinæ, iurisprudentiæ nostræ similes, & cognatæ, veluti Dialectices, & philosophia, tanquam legum nostrarum principia.

f Aristotel. in Rhetor.

g Cicer. 2. de Orator.

h L. 2. §. Seruius. ff. de origin. iur. l. 2. ff. de legib. l. aut facta. §. qualitate. ff. de pœn.

i L. in tantũ. §. fin. ff. de rer. diuis. l. 1. ff. de contrah. emp.

k L. 1. ff. de fund. l. si pater. ff. de solutio.

l L. Septimo ff. de sta. ho. l. intestato. §. fin. ff. de suis & leg.

pia,& elementa,præcedant. Reliquæ enim artes,vt Medicina,Aſtrologia,Geometria,Poëſis,& alię id genus,quanquam laudabiles ſunt: quia tamen nec huius affines exiſtunt, nec ita neceſſariæ iudicantur,ſine periculo certè prætériri poſſunt: niſi fortè circularem illum doctrinarum orbem,(quem Encyclopædiam vocant)abſoluere,quiſpiam in animũ induceret.

Qua ratione diſci, doceriqúe, Ius Ciuile debeat. Cap. VI.

TRia porrò ſunt, quæ hominem doctum & peritum alicuius diſciplinæ artificem reddere poſſe iudicantur, natura videlicet, Ars,& exercitatio, quæ ſeſe perpetuò comitari,ac conſequi ita neceſſe eſt, vt vno ipſorum ſubducto, cætera fruſtra quæſita, datave eſſe exiſtimentur.Itaque non ſatis erit,iuris candidatum,ſacris, boniſque literis tinctum,& eruditum eſſe: niſi natura primum valeat, ſine qua nihil certè, aut minimum iuris ciuilis ſtudium profuerit, valet ſi quidem plurimum, natura,ſine doctrina, at doctrina, ſine natura, nihil aut perparum.[a] Ideoque Horatius,[b]

Tu nihil inuita,dices,facieśue Minerua.

Vixque dici poteſt, inquit Seneca, quàm malè reſpondeant coacta ingenia. Deinde nihil fortuitò tentare,aut temerè quærere iuris ſtudioſus debet: ſed certa cognoſcendi via vti,ordinemq; tenere, qui ſanè (vti Plato dicebat)ani-

a Cicero pro Archia poeta Quintil. libro. 2.

b Horatius in arte.

c Plato in Gorgia.
d Cicer. 2. de orator.

ma est cuiusque rei: [c] & maximum (inquit M. Cicero) memoriæ cumprimis lumen adfert. [d] de quo præterea illud Ambrosij iactatur. Scire quid facias, & nescire quo ordine, non est perfectæ cognitionis. Is autem legitimus capessendæ huius doctrinæ ordo, mihi videtur, vt qui huic operi se accingit, primum omnium Iuris vniuersi titulos, moxque tractatum de verborum, & rerum significatione, semel atque iterum, summatim percurrat, ita tamen vt nihil effluat verborum, cuius ipse non capiat propriam secundum leges significationem. vix enim dici potest, quantæ sit vtilitatis, inculcata hæc titulorum expositio: rerumq;, & verborũ significatio, ac demùm pari cura, diuersas tum ciuilis, tum Pontificij iuris regulas legat, relegatque. Et quoad eius fieri poterit, memoriæ mãdet, ab ijs enim auspicari, quia iuris elementa, & initia sunt, non commodum modò, sed etiam apprime necessarium arbitror. Denique quatuor Institutionum libros euoluet, satis interim habens Iustiniani mentem, leuiter attingere, & primoribus (quod aiunt) labijs degustare, nullius cõmẽtarijs addictus, sed solius præceptoris, aut amici (si alicuius idonei copia est) opem sicubi habeat, requirens. Hac autem re vno plus minus anno perfecta, iam paratior ad grauiora factus, vniuersos Pandectarum, moxq; Codicis Iustiniani contextus, perleget, consideratius rationes cum decisionis, tũ dubitationis, (si qui præsertim loci obscuriores videbuntur) studiosè inuestigando:

facta

facta etiam aliarum, & similium, & discrepantium inter se legũ collatione, molem interim & aceruum librorum, ceu multas & funestas pestes, deuitans, quando nihil sit, quo magis studiosorum ingenia perturbentur, & confundantur. Post hæc tractatus singulos, & simul omnes, in compendium, & Breuiariũ aliquod artificiosè contrahet, ab vniuersalibus semper, ad singularia progrediendo, cunctaq; ad certas Theses, & regulas reducet: easdemq;, ab boni & æqui normam, perpetuò reuocabit. Sed quoq; exerceri memoriã cupio ediscendis ad verbũ quamplurimis legum sententijs, ijs præsertim, quæ singulorum tractatuũ veluti principia, & elementa videbuntur, quo Iuris studiosus ingenio factus præsentissimo, eas ad manum, & in promptu habeat. Naturam, & ordinem, sequitur exercitatio, neq; enim Iurisconsulti, vt nec item medici, nec oratores, quamuis artis præcepta sint edocti, sine vsu & exercitio, quicquam possunt. [c] In omni quippe disciplina, dicebat M. Cicero, infirma est artis pręceptio, sine summa assiduitate exercitationis. [f] Properanti ergo ad Iuris ciuilis studium, crebra, frequésq; cum æqualibus suis disputatio, & de iure cõcertatio, maximè commoda erit, adeoq; necessaria videtur. [g] Sic enim exercetur, firmatur, & alitur memoria: [h] lingua expeditior fit: & ingenium acuitur. Denique quod in propinqua parte ponendum est, veritas splendescit, & illustratur. Est enim disputatio, vt ille dicebat, cribrũ veritatis: suauissimus animi

c Cicer. 1. officio.

f Cicer. lib. 3. Rhetor. ad Herenn.

g L. fi. §. mixta. ff. de mun. & honor.

h Quintil. lib. 1. c. 2.

i Antonius Citadinus aduersus Picum Mirandula. de ente & vno in fine.
k Cicero lib. 4. Academ. quæstio.
l L. legatis. §. ornatricibus. ff. de leg. 3. l. milites. C. de re milit. lib. 12.

cibus, nihil habens ingrati. i Et M. Cicero, hoc agunt inquit, nostræ disputationes, vt in vtranque partem dicendo & audiendo, eliciant, & tanquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id, quàm proximè accedat. k Vt non abs re, in legibus nostris scriptum sit, quotidiano vsu, & exercitio, omne artificium, recipere plurimum incrementi, l quod si nó accesserit vsus, quæcunque ingenij nostri vires, rubiginem contrahunt: & veluti torpore quodam hebetantur. vbi verò naturam, & ordinem, exercitatio comitatur, de hac perdiscendi Iuris facultate dicam ingenuè, cum M. Cicerone, omnia esse posita ante oculos, collocata in vsu quotidiano, in congressione hominum atque foro, & quo facilius percipi, cognoscique possit Ius ciuile (quod minimè plerique arbitrantur) mira quædam accedit in cognoscendo suauitas, & delectatio. m Hancautem discendæ Iuris prudentiæ methodum, si legum candidatus studiosè sequatur, spondere ausim ego, vel in me recipere potius, eum breui in secretiora iuris arcana, & abdita, magno cum fructu, penetraturum.

m Cicer. 1. de Orator.

De triplici methodo, Resolutiua, Compositiua, & Definitiua. Cap. VII.

Sed quoniam in Methodi rationem incidimus, non ignorandum, tres duntaxat esse vias, modosque, quibus certo, iustoq; ordine, ars

ars aliqua disci docerique potest.[a] Resolutiuum, Compositiuum, & Definitiuum. *Resolutiua* doctrina, quam Græci ἀνάλυσιν vocant, ad inuentionem partium disciplinæ excogitata, ex finis notione ducit initium, quo fine artis perspecto, cognitoque, ac eiusdem subiecto, (nam ex ijs duobus veluti basibus & fundamentis, ars ipsa constituitur) singula quæque ad artem spectantia resoluendo, tantisper gradatim percurrimus, donec ab vniuersali fine, & subiecto, ad vltima principia, & extrema artis elementa, quæ vlteriorem sectionem non admittant, peruentum sit, ita à compositis, & confusis, ad simplicia progrediendo. Quo ferè modo, resoluere dicuntur Grammatici, cùm orationem, in dictiones: has, in syllabas: dein syllabas, in elementa, literasque, reducunt: neque enim datur vltra progredi resoluendo. Sic Dialectici, syllogismum in propositiones, & propositiones in nomina, ac verba, resoluunt. Resolutiuæ contraria est *Compositiua*, quæ non à compositis, ad simplicia progreditur: sed per contrarium, à simplicibus ad composita fertur, ab elementisque, & principijs artis, ad eiusdem finem, per eadem media, solo mutato ordine graditur & decurrit, quem ordinem in Dialecticis Aristoteles sequutus, à simplicibus, ad complexa: à prius complexis, ad magis complexa: id est syllogismos, tendit, itidemque in naturalibus, in quibus à causis, & primis rerum principijs exorsus, ab ijs deinde, ad elementa: à quibus, ad mixta imperfecta:

[a] Aristotel. 1. & 2. Analyt. Galenus in principio artis paruæ.

Resolutiua.

Cõpositiua.

ab imperfectis, ad perfecta: & à perfectis, ad hominum partes, & membra progreditur. Vt autem Resolutio, ad inueniendum valdè commoda est, ita hic ordo Compositiuus, Resolutione fusior, ad res tractandas, atq; docendas, magis est idoneus, & aptus. *Definitiua* doctrina, ex definitionis dissolutione cõstans, valde memoriæ seruit, sic appellata, quòd sub vna substantiali, perfecta, ac compendiosa definitione, omnes artis partes spectandas exhibeat, definitionem ipsam, in plura membra diducendo, quæ mox definitione quoque explicet, explicataque iterum partiatur, ac sic per summa quædã artis capita, semper decurrat, donec ad minima quæque, & indiuidua, quæ non amplius in alia resolui queant, ventum sit: quam docendi viam, quod ad totius comprehensionem, particulariumq́; memoriam locupletius conducat, alijs duabus dimissis, & nos sequi instituimus generalem quandam artis, quam docturi sumus definitionem, omnes eiusdem disciplinæ partes, ambientem, proponendo, quibusdam veluti capitibus adiectis, omnes artis partes complectentibus, quibus diuisis, subdiuisisque, tota scientia percurratur: eadem nanque capita in partes dissoluemus hasq́; demum partes, in alia quædam membra: neque ab huiusmodi sectione, & singulorum membrorum diuisione, ac declaratione quiescemus, donec omnia ad iurisprudentiam spectantia, explicuerimus, & ad indiuidua illa deuentũ sit, quæ nullam vlterius partitionem patiãtur: in

Definitiua.

qua

qua methodica partium explanatione, non modò diuidimus, & subdiuidimus, sed etiam causas, in effectus, & vicissim effectus in suas causas resoluimus. Sic enim verbi gratia, Grammaticam artem expositurus, definire primum habet, Grammaticam esse scientiam literarum, syllabarum, dictionum, & orationum: deinde singulas definitionis partes persequi, & in alias dissecare, vt literas, in vocales, semiuocales, & mutas. Syllabas, in longas, & breues. Dictiones, in nomina, verba, participia, & reliquas orationis partes: Orationes, in cõgruas, & incongruas, nec ab huiusmodi definitionibus, diuisionibusque cessare, donec omnia, ad artem spectantia, plenè absoluerit. Cuiusmodi specie doctrinę, quam definitiuam dicimus, licèt non admodum frequenter scriptores vsi sint, negari tamen non potest, quin ad ea omnes scientias docendas, & scribendas, valdè sit apta, & idonea, nec me clàm est, hanc doctrinæ viam, à plerisque Diuisionem dici, quoniam Definitionem, in partes veluti totum quoddã diuidit. Ab alijs verò, Explanationem, & à nonnullis, Expositionem, quod nihil aliud facere videatur, quàm propositam definitionem explanare, & exponere. Qua in re liberum cuique iudicium facio. Nos ad quæstionum genera, & instrumenta cognoscendarum rerum transgrediamur.

Quæstionum genera, & instrumenta, cognoscendarum rerum, Caput VIII.

VNum restare video, quot sint quæstionum rerumque cognoscendarum genera, & palàm est, neque plura esse, neque pauciora, cognoscendi res instrumenta, quàm quatuor, definitionem nimirum, demonstrationem, diuisionem, & resolutionem, totidemq; constitui, quærendarum rerum genera, quanquam enim M. Cicero, Quintilianus, & Hermogenes tria tantùm fecerunt genera questionum, *An sit, quid sit, & quale sit.*[a] Aristoteles tamen, quartum non ineleganter adiecit genus, nimirum *propter quid*, [b] vt sit ordo quæstionum verbi gratia. *An sit* antea enim quàm esse detur, nihil est quod vlterius possit quæri, & insulsum est quærere (inquit Aristoteles) quid sit res, nisi sciamus rem esse. [c] huiusmodi verò quæstio, Resolutione percommodè dissoluitur, quæ à particulari aliquo composito initium sumens, idem in suas causas proximas: & has rursum, in alias tantisper reducit, donec ad vltimum aliquod principium, illudq; primum, quod in alia minimè resolui queat, peruentum sit, quod tamen Medici, & Philosophi aliter quàm Iurisconsulti faciunt, illi enim resoluunt, fines, & effectus, in suas causas, hi contrà causas, in suos effectus: illi (propterea quod causæ, hoc est, principia, & elementa rerum, obscuræ sint. Effectus autem ante oculos positi, &

a Cicero in Top. Quintilia. lib. 1. orator. Inst. Hermoge. 1. εὑρισέων.

b Aristotel. lib. 2. Analy. posterior.

c Aristotel. 2 Analyticorum posteriorũ libro.

ti, & omnibus conſpicui) inueſtigant, & perquirunt, cauſas per effectus: noſtri verò Iuriſconſulti contrà, (quia cauſas habent politicas, morales, & in communi hominum vſu poſitas, ac proinde omnibus penè cognitas) cauſas in ſuos fines & effectus, reducunt. Vbi verò rem eſſe perſuaſum eſt, proximum eſt quærere, de ſubſtantia eius, hoc eſt, *Quid res ſit*, quod definitione oſtenditur quæ breuiter & abſolutè rei ſubſtantiam explicat, ac illa, quæ rei inſunt, in vnum paucis colligit. Demum, vbi conſtiterit, Quid res ſit, & ita ſubſtantia rei fuerit patefacta, de ijs diſceptandum venit, quæ circa, vel extra ſubſtantiam rei ſunt, ideoque tum emergit quæſtio, *Qualis res ſit*, quod ipſum diuiſio perſpicuum facit, quæ rem vnam, aut quæ vna eſſe videtur, in plures partes, diuerſáque membra diſſecat, & diducit: contrario tamen progreſſu, quàm reſolutio, quæ (vt ſuprà dixi) à particulari aliquo compoſito, exordiũ ducens, illud in ſuas cauſas reducit, cùm tamen diuiſio, per contrarium Vniuerſale, in ſuas ſubiectas ſpecies, & indiuidua, per oppoſitas differentias diſtribuat. Hæc autem, vbi accepta ſunt, poſtremò quæritur, *propter Quid res ſit?* quod demonſtratione palàm fit, quæ ratiocinatio quædam eſt, ex præmiſſis cauſis veris & neceſſarijs, obſcuræ rei veritatem colligens, & illuſtrãs. Idq; in Mathematicis, veluti Arithmetica, Muſica, Geometria, & Aſtronomia, perpetuò verũ eſt, quod eorum tam certa ſit, & ocularis demonſtratio, vt vel ſenſu ipſo, plerunq;

percipiatur: in quibus ideō dici solet, Demonstrationes semper veras, necessarias, & æternas. In alijs disciplinis, non ita futurum quæ magis præceptis in fide positis, quàm demonstratione comprehenduntur, sed prȩsertim in morali philosophia, & iurisprudentia: cùm ciuilis ratio non perpetuò vna eademque sit, sed pro rerum circunstantijs varietur. Vnde non possunt Demonstrationes significanter appellari, sed probabiles (vt Aristoteles ait) potiùs, ratiocinationes dici debent, quæ tamen demonstrationum exemplo, dupliciter quoque fiunt, & constituuntur. Vel enim effectum, ex causa, vt calorem, ex igne vel causam, ex effectu: vt ignem, ex calore, colligimus, & demonstramus. Hæc verò otiosè à nobis scripta, non videbuntur, ijs, qui Pandectarum, Iustinianique libros non negligenter euoluerint, in quibus iuris authores passim Definitionibus, Iuris tractatum explicant. Diuisione, & Resolutione, membra, partes, ac species rerum, solerter percontantur tum verò singula, si non necessariò, saltem probabiliter demonstrant: à notioribus, ad ignotiora, semper progrediendo.

Qua methodo, Ius artis ratione concludatur. Cap. IX.

Post institutam discendi Iuris ciuilis rationem, ac planè cognitam, triplicem illá docendi viam, nunc proximum est, ac tempestiuum, vt oppignoratam fidem liberemus: & qua

qua via, quáve methodo, Ius in artem commodè redigi possit, doceamus, qua in re vereor, ne prouinciam nimis duram suscepisse, & plusquàm fortasse par sit, arrogasse mihi videar, si quidem nihil est (inquit M.Cicero) quod ad artem reduci posiit, nisi prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, illam habeat scientiam, vt ex ijs rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere queat, [a] Sed quum quæcunque disciplinæ, quondam ignotæ, diffusæ, & dissipatæ, latè viderentur, quæ nunc artibus sunt conclusæ: cur nos animum despondebimus, vt nos in iuris ciuilis scientia, quæ vna Sceuolæ omnium facillima semper visa est, nō idem efficiamus? si prçsertim Ciceronis sequamur consilium, qui rem ipsam qua de agimus, sic breui complexus est. Si aut mihi (inquit) facere licuerit, quod iamdiu cogito, aut alius quispiam, aut, me impedito, occupârit, aut mortuo effecerit, vt primum omne Ius ciuile, in genera degerat, quæ perpauca sunt: deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declarat, perfectam artem iuris ciuilis habebit is, magis magnam, atq; vberem, quam difficilem, & obscuram: [b] Itaque spem bonam habeo (cœptis modo nostris faueat Deus Opt. Maximus) Ius ciuile, quod nunc dispersum est, & diffusum, me in certa genera coacturum, & in artem facilè redacturum, aut certè tam euidentia signa, talesque notas ostensurum, vt cuiuis facilè sit (quod ille de auro defosso dicebat)

a Cicer. 1. de Orator.

b Cicer. 1. de Orator.

cebat) quod supereſſe videbitur, paruo labore, nulloque errore, inuenire. Dum illud primùm ſciamus, Methodũ aliud eſſe nihil, quàm breuem quandam & compendioſam cum ratione docendi viam, qua omnes artis partes ſubtiliter inueniuntur, & inuentæ, rectò iudicio diſtinguuntur, & docentur.[c] Cuius duas eſſe partes conſtat, nempe ordinem, & viã, ſeu modum. Ordinem definimus eſſe, rectam & conuenientem partium totius alicuius ſcientiæ, vel artis diſpoſitionem. Ex quo (inquit Ariſtoteles) tum in artificioſis, tum in naturalibus, omne bonum pendet. Vt enim animal ſine anima eſſe non poteſt: neque etiam viuere: ſic cognitio rerum ſine ordine neque conſtare, neque rectè doceri poteſt.[d] Modus autem, ſeu via, eſt recta ratio progrediẽdi in doctrina, atque etiam iudicandi.[e] Poſteaquàm igitur Iuris obiectũ cognouerimus, oportet nos in docendo primùm rationem diſponendi partes Iuriſprudentiæ, ſeu ſui obiecti, cognoſcere, deinde viam, ſecundum eas progrediendi & iudicandi modum. At verò quoniam omnis ars & diſciplina, ex genere quodam ſubiecto, ſeu materia in qua verſatur, & proprio fine, ad quem omnis eius ſcientiæ tractatio dirigitur, maximè conflari putatur, & conſtitui, qui Ius noſtrum ſcire cupit, quadam artis forma veſtire, in diſciplinæque rationem conſtringere, Primum omnium Iuris obiectum (Materiam, circa quam aut genus ſubiectum philoſophi dicunt) hoc eſt id, circa quod verſatur omnis ciuilis ſapientiæ

c Quintilia. lib. 1. Inſtitut orator.

d Ariſtotel. lib. 2. Phyſi.

e Ariſtotel. lib. 3. rhetor.

tiæ cura, & consideratio: ac deinde finem, propter quem leges nostræ scriptæ sunt, sibi proponere debet, quo per materiam, quod in hac quam profitemur, doctrina, cõtineatur, quidque illa doceat, tractet, aut contempletur: per finem verò, propter quid Iuris cognitio suscipiatur, & ad quem scopum, omnis Legislatorum dirigatur deliberatio, planè & apertè cognoscat: vtriusq; autẽ & subiecti, & finis, quam sit necessaria præuia cognitio, vel ex eo apparet, quod ad subiectum genus, velut quoddã primum principium, quæcunq; in disciplina traduntur, referri debeat. Finis verò sit bonum artis, f & scopus, ad quem omnis studiorum ratio dirigitur. Ex cuius item deductione ac resolutione, in suas causas ac principia, omnes disciplinæ partes, omniaque artis præcepta inueniuntur, & inuenta firmantur, ac stabiliuntur. Subiecto porrò, & fine cognitis, ad ipsius partes & species, secundum naturalem rerum seriem, qua à superioribus, ad inferiora fit descensus, artificiosè progrediendum est, propositis quibusdam, veluti capitibus, omnes scientiæ nostræ partes, continentibus quæ capita rursus, in certa genera dissolui debent. Et horum subinde generum dispartienda membra sunt, & in suas quæque classes, vti Cicero monet, relegãda: tũ propria cuiusq; vis, definitione comprehendi, ac demũ diuidi debet. Nec ab huiusmodi sectione, & membrorum declaratione cessandum est, donec omnia ad Ius ciuile spectantia saltem in genere exposita sit. Postremò,

f Aristot. 1. Ethicor.

mò, quia Iuriſprudentia, vt cæteræ artes, diffinitione, diuiſione, cauſa. & effectu legum continetur, ſingula per ſuas cauſas & effectus, explicanda veniunt, ab vniuerſalibus, vti notioribus, ad ſingularia, [g] hoc eſt, à generibus, ad ſpecies, à ſpeciebus ad indiuidua, ſemper procedendo. [h] Cuius methodi floſculos, carpſit tantùm & delibauit Scæuola Ius ciuile in aliquot libros, generatim diſtribuendo: [i] neque enim generum partes, & definitiones expreſſit. Ideoq; M. Cicero, Seruium Sulpitium, in quo vno hanc artem fuiſſe ſcribit: non modò hoc nomine, Sceuolæ anteponit, ſed etiam omnes qui ex omni ætate intelligentiam Iuris habuerunt, ſi vnum in locum conferuntur, cum Seruio Sulpitio comparandos negat. [k] Ergo, vt rem illuſtremus exemplo, genus ſubiectum, ſeu materiam Iuris ſtatuamus eſſe tractationem actuum humanorum, circa res tum diuinas, tum humanas, ſecundum æqui & boni, Iuſti & Iniuſti, ſcientiam. [l] Iuriſprudentiæ verò finis ſit Iuſtitiæ protectio, ſeu (vt M. Cicero loquitur) legitimæ & vſitatæ in rebus, cauſiſque ciuium, æqualitatis conſeruatio. [m] Tum ab actionibus humanis, quod Iuris obiectum propoſuimus, ad genera deſcendamus, eademque ad certum numerum, paucitatemque reuocemus: Veluti cum Iuriſconſultis: ad perſonas, ad res, & ad actiones, ſeu ad Iudicia: nam ad hæc, vel horum ſingula, omne Ius pertinet, & quæcunq; in Iure noſtro ſcripta legimus, haud dubiè referuntur. [n] Deinde genera in partes illi ſub-

g Ariſtotel. 1. Phyſic.

h L. 1. ff. de orig. iur. l. 1 ff ſi cer. pet. § his igitur, de iuſt. & iu. re.

i L. 2. §. poſt hos. ff de orig. iur.

k Cicero in Bruto, & Phil. pp. 9.

l L. 1 Iuſti tia. & ... ff. de iuſt. & iu. §. Iuriſprudentia. eod. tit. in Inſtit.

m Cicer. 1. de orator.

n L. 1 ff de ſtat hom §. fi. de iu nat.

li subiectas diducamus, easdemque sic dissectas, singulatim definiamus, veluti personas, hoc est homines (nam priorem partem, quo res popularius explicetur, exempli gratia persequi placet) primum ita partiemur, vt homines aut liberi sint, aut serui, [o] & liberorum, quidā ingenui, quidam libertini. Seruorum autem vnam esse conditionem: [p] definiemus autē ita, vt liberi dicantur, qui nullius imperio subiecti, facultatem liberam habent, quodlibet faciendi, lege non prohibitum: Serui autem qui dominio alieno contra naturam subijciuntur. [q] Ingenui qui simul cum sole libertatem nacti sunt, velut ex matre libera nati, tametsi pater seruus fuerit. [r] Liberti, quicunque manumissi, hoc est, libertate donati sunt, & qui ex ijs descendunt, libertini. [s] Hæc autem sic diuisa & definita, in suos locos reponantur, suisq; præceptionibus, postmodum per causas & effectus adornentur, explicentur, & concludantur. Idemq; efficiendum in altera personarum diuisione, qua dicimus, alias esse sui iuris, quasdam alieno Iuri subiectas, vt seruos, & filiosfamiliâs. [t] Filiosfamiliâs autem dici (nam seruos diffiniuimus) qui in ditione & potestate parentis sunt, [v] quod vel adoptione, vel natura contingit, [u] natura, cùm ex iustis nuptijs procreantur: [x] Adoptione, cùm aliquem in filium eligimus, vel principis, vel magistratus authoritate: [y] hic quoque ex nostra methodo singulæ partes definitæ in suas partes reijci debent, vt de seruis separatim dicatur, nempe quomodo

c effi-

o L.3. ff. de stat. hom. §. 1. de iur. person.

p L. & seruorum. ff de statu hom.

q L. libertas ff. de stat. hominis. §. 2. de iur. person.

r §. 1. & 2. de ingen. d. l. & seruorum.

s L. fin. ff. si lib. inge. esse dica. l. libertini. ff. de stat. hom §. 1, de libert.

t L. 1. ff. de ijs qui sunt sui.

v L. nam ciuium. ff. illo tit.

u L 1. ff. de adoptio.

x §. 1. de pat. pot. l. filiū. ff. de ijs qui sunt sui.

y L. 2. ff. de adoptio.

efficiantur, vnde traxerit seruitus originem, quis sit seruitutis effectus? & sic de alijs. Idemque de filijsfamiliâs, qui propriè filij, & qui filijfamiliâs, qui vtroque nomine contineantur? quomodo naturâ fiant, ex viro & vxore, vnde nuptiarum tractatus emergit. Quomodo item filios adoptio faciat, eoque loci, de adoptionibus & arrogationibus, earum vi, potestate & effectu disserendum. Eadem postremò docendi via tractanda erit tertia diuisio, quæ personarum alias publicas facit: vt magistratus, iudices, & alios Reip. administratores, [z] alias priuatas, quę dignitate carent, aut publico aliquo munere non funguntur: licèt fortè priuatam habeant administrationem, vt tutores & curatores. [a] Rursus Magistratuum (quos à magistrando sic dictos constat, quòd cæteris magistrent & moderentur [b]) alij maiores alij minores dicuntur. [c] Maiores qui in potestate cum imperio sunt constituti, [d] vt fuerunt olim Romæ Dictatores, Consules, Censores, Prætores, Præfecti vrbi, & in prouincijs, Proconsules, Præfecti prætorio, alijque præsides prouinciarum. [e] Et apud nos supremæ Curiæ Senatores, & fortasse Iuridici (quos Ballinos & Senescallos in Gallia Budeus dici putat [f]) apud quos legis est actio. [g] Minores verò Magistratus sunt, qui nec imperium, nec potestatem habent. [h] vt Romæ quondam Aediles & Quæstores. [i] Et in prouincijs municipiorum Magistratus. [k] Est & alia Magistratuum quoque diuisio, nam alij Consilijs, alij Imperijs, alij

z l. 2. §. quod ad magistratus. ff. de origine iur.
a L. 1. ff. de mun. & honor.
b L. cui præcipua. ff. de verbo. signi.
c Gel. lib. 13. c. 14.
d L. cũ qui. ff. ad munic.
e L. 2. ff. de in ius voc.
f Bud. l. solent. ff. de offic. procons.
g L. 1. ff. de offic. iurid. Alexand.
h L. nec magistratibus ff. de iniur.
i L. 2. ff. de in ius voc. d. l. nec magistratibus.
k L. ea quæ. ff. ad munic.

alij Iudicijs præsunt. l de publicis consilijs consultabant olim Romæ Senatores, & in prouincijs Decuriones.[m] Imperia quondam exercuerunt. Romæ Consules, Prætores, & vrbi Præfecti:[n] In prouincijs Proconsules, Præfectique prætorio, ac cęteri rectores prouinciarum. [o] Iudicia tractabant in vrbe Roma Centumuiri.[p] In prouincijs, legati Proconsulum,[q] & Iuridici.[r] Hæc autem sic per suas partes generatim digesta, definitionibus postmodum explicanda sunt, veluti qui sint Dictatores, Consules, Senatores, Censores, Prætores, Præfecti vrbi, Quæstores, Centumuiri, & alij Romani Magistratus: demùm qui sint Proconsules, Prætorio præfecti, legati Cæsaris, Iuridici, Decuriones, cæterique municipiorum Magistratus: Deinde quod omnium, quodque singulorum sit munus & officium. Sunt & priuatarum rerum administratores, vt Tutores & Curatores. Tutores quasi tuitiores, hoc est, defensores dicuntur, quòd illis pupillorum defensio credita sit.[s] Quorum alij testamento parentis, qui pupillum habet in potestate, dantur, Testamentarij ideò nuncupati:[t] Alij si nulli testamento dati sunt, legibus constituuntur, vt agnati, & cognati, idcircò legitimi dicuntur.[v] Tertij, si nec pupilli testamentarios, nec à lege tutores datos habeant. à magistratu, cui lex id nominatim concessit, præscribūtur.[x] Curatores verò tum cōstituuntur adultis, cùm tutela per pubertatis annos euanuit,[y] quo scilicet firma maneāt, quæ per adultos intra xxv.

l Aristot. 4. Pol. c. 14.
m L. pupillus. § decuriones. de verb. sign.
n L. 2. §. exactis. ff. de ori. iur. l. sed & si §. hæc clausula ff. ex quib. cau. mai.
o L. 4. ff. de offi. procōs. l. & ideo. ff. eodem tit.
p L. 2. §. deinde cùm esset. ff. de ori. iu. l. Titia. ff. de inof. test. l. si C de pe. tit. hæred.
q L. obseruare. § fi. ff. de offi. procōs.
r L. Thais. §. Lucia. ff. de fid. lib. l. 1. ff. de off. iurid. Alexand.
s L. 1. ff. de tut §. 1. eod. tit. Instit.
t L. 1. ff. de test. tutel.
v L. legitimos. ff. de le.

annum geruntur, quæ alioqui auxilio restitutionis facilè corruerent.[z] Hæreditati præterea interim cùm hæredes deliberant, an adire velint, Curatores dantur.[a] Ventri item in possessionem misso, atque etiam bonis, quæ nomine ventris obuenerunt, rectè datur curator.[b] Denique furiosi, prodigi, mentecapti, surdi, & muti, qui vel animi, vel corporis morbo impediuntur, ne rebus suis commodè præsint tametsi, xxv. annum egrediantur, iure curatores accipiunt.[c] Hæc autem omnia administratorum tam publicorum, quàm priuatorum genera, quæ per suas species dilucidè distinctéque diduximus in suos locos, vt dictum est, ablegari debent, vt illic cùm fuerint, definitionibus ac diuisionibus declarentur, per causasque & effectus, tàm planè, tamque apertè explicentur, vt non valdè sit difficile necessaria ex ijs præcepta, & vniuersalia thoremata colligere, & excerpta, ad vitæ nostrę vsum accommodare. Quæ verò de personis, exempli gratia prodidimus, in cæteris duobus capitibus, nempe rerum & iudiciorum, repetita intelligi debent, quod & nos pinguiore Minerua suis locis exponemus: neque enim hoc priore libro, in animum induxi, prętergeneralia (nisi quando rei necessitas aut vilitas nos alia infarcire coget) quicquam tractare, hoc est Ius ipsum, in vniuersum, in quo tamen capite nec transuersum quidem vnguem à nostra docendi via deflectemus: nam paucis quibusdam super rerum definitionibus & diuisionibus, per modùm

git.tut. §.de leg.ag.tut.
x L.2.ff.qui pet.tut. l.1. §. sciēdum. ff. de magis. conue.
y L.de creationibus. C. de ep.aud.l. fi.C.quand. tuto.
z L.1. in fin. ff.de mino.
a L.3.ff.de cur.furios.
b L.1.§ quoties.ff.de vētre in poss.
c L.2. ff.de cur. furios. §.furiosi, de curator.

...cuiuſdam inſpectionis præpoſitis. Primùm quid ſit Ius ipſum, ac eiuſdē principia, materiam, & finem, oſtendemus. Summa huius tractationis capita.

I. Altera parte, Iuris nomen in ſua membra partiemur, eademque in proprias ſedes redacta, per definitiones ac neceſſarias diuiſiones explanabimus. II.

Tertia parte, cauſas & effectus, ac in ſingulis congrua præcepta, & generales regulas, docebimus. III.

Poſtrema, de Iuris interpretandi ratione & locis legum communibus, quædam ad exercitationem Iudiciorum non mediocriter vtilia, cōnectemus. Quibus expoſitis, vel ad vnguem perfectam teneas Iuris artem, magis magnam ſanè atque vberem, quàm difficilem & obſcuram. Qui verò ea, quæ hoc priore libro compendioſè & per capita tantam docentur, diſtinctiùs cognoſcere volet, ad ſequentes libros recurrat, vbi ſingularia quæque latiùs & profuſiùs explicantur. Sed iam vela ventis permittenda ſunt, oramque ſoluentibus benè precandum. IIII.

De rerum, & verborum definitionibus. Cap. X.

IVS ipſum, & ſingulas eius partes, pro inſtituta methodo definiturus & diuiſurus, operæpretium facturus videbor, ſi pauca quædam de definitionum & diuiſionum natura præmiſero, neque enim fieri vlla ratione poteſt, vt intelli-

intelligamus, an probæ, rec[illegible] bis occurrent definitiones, aut diuisiones, si non earum essentiam & naturam priùs perspectam, cognitamque habuerimus. Qua in re, primùm monendi sumus, antequàm rei definitionem aggrediamur, perscrutandum cumprimis esse, quàm latè vox ipsa pateat, & an ea generatim vtamur, an in specie, an indiuiduo, vt vni tantùm rei conuenit, debet quippe finito vocis & nominis rei definitionem præcedere, velut ille de cane dicturus, primùm docere debet, an de animali latrabili, an de pisce marino, an de sydere cœlesti, an etiam de signo ludi talaris, (quod vnum duntaxat continebat punctum) sit ei propositũ disserere. Cùm enim hæc omnia, canis nomine demonstrentur: imprimis constituendum est, de quo verba facturus sit.[a] At, intellecta vocis significatione, ad rei definitionem decurri tutò potest, quæ quasi inuolutum euoluit, id de quo quæritur,[b] ea verò quæ substantiam & naturam rei explicat, propriè definitio dicitur. Si verò proprietates tantùm & accidentia, quibus probabilis & rudis ingeratur nobis rei cognitio, magis notionis & descriptionis nomen meretur, quàm definitionis: quæ M. Cicerone authore, est earum rerum quæ sunt, eius rei propriȩ, quam definire volumus, breuis & circunscripta quædam explicatio:[c] in qua præcipit doctrina atque ratio, (vt idem author docet) vim rei definitæ sic exprimi, vt neque absit quicquam, neq; redundet.[d] quod cum per-

com-

a Accurs. l. quoties in stipulationibus. ff. de verb. oblig.
b Cicero in Top.
c Cicer. 1. de Orator.
d Cice. 2. de Orator.

commodè fiat per genus & differentias, ab alijs plerisque dici solet, definitionem esse rationem, qua rei substantia, hoc est, quod sit res ipsa, per genus & differentias quàm breuissimè explicatur. Indeq; vulgò receptum, optimam illam esse definitionem, quæ ex proprio suo genere, proprijsq; differentijs coalescit & constituitur. [c] quod non aliud videatur esse definire, quàm ex genere, per differentias diuiso, in speciem progredi & descendere: [f] vt in Hominis definitione apparet. *Homo est animal rationale:* namque *animal* genus est hominem, & brutum continens. Rationale verò, differentia. Et quamuis in plerisque Iurisconsultorum definitionibus, quandoque non exprimatur genus, sed velut per se satis notum, prætereatur: ex verbis tamen satis abundeque colligitur, & subaudiendũ est, vt cùm Vlpianus procuratorem esse definiuit, qui aliena negotia, mandato domini administrat, [g] par est, ac si dixisset, procuratorem esse administratorem alienorum negotiorum, de mandato domini, quo casu *administratoris* verbum velut genus positum est. Idem cùm Iustinianus Legem finiuit esse, quod populus Romanus, Consule interrogante, constituebat: [h] exauditur enim *iuris* nomen generis loco, vt lex sit, Ius quod populus &c. Genus autem id voco, quod de pluribus specie differentibus, prædicatur, [i] hoc est, quod ad plures species, naturâ differentes pertinet, vt *animal*, quod de homine, de equo, de hyrundine, & de Elephanto,

c Bart. in l. 1. ff. de testa.

f Rodol. Agricola lib. 1. c. 7.

g L. 1. ff. de procur.

h §. lex, de iur. natu. Instit.

i Aristot. 1. Topicor. l. si quid § 1. ff. de legat. 3. l. interdũ. ff. de verb. sig.

peræquè dicitur. Speciem autem appello, quæ naturâ suâ generi subijcitur, seu de pluribus numero differentibus prædicatur: vt homo, de Vlpiano, de Papiniano, de Sceuola: ijs addunt indiuiduum, quod de vno solo dicitur, vt Vlpianus, de solo Vlpiano, hæc quandoque tamen Iurisconsulti confundunt, Speciem, appellantes genus, & indiuiduum, speciem.[k] Differentia verò est certum, propriumq; signum, quo res ipsa ab alijs distinguitur, vt in definitione hominis, *rationale* est, vera, propriaque rei definitæ nota: quandoquidem nulli animali, præterquàm homini, Ratio insit.[l] Quoniam autem de proprijs rei notis magna quandoque (inquit M. Cicero) nascitur dissensio: multa enim sunt, quæ differentias essentiales non habent, vel si habeant, non noscuntur. Definiendũ tamen sæpè est, non ab essentia rei, sed à rerum qualitatibus & accidẽtibus ex dissimilibus sæpè & contrarijs, sæpè etiã ex paribus.[m] Quamobrem descriptiones quoq; sunt in hoc genere sępè aptæ, quę crassiùs, rudiùs, & verbosiùs rem exprimunt, neq; in id adhibentur, vt quid sit res, indicent, aut propriam ipsius rei substantiam præmonstrent, sed vt probabilem quandam & qualemqualem rei cognitionem nobis ingerant:[n] vt cùm Vlpianus purum locum eum definiuit esse, qui neq; sacer, neq; sanctus, neq; religiosus est.[o] Et Pomponius supellectilem esse, domesticũ patrisfamiliâs instrumentum, quod neque argento, auróve facto, vel vesti adnumeratur,[p] & mortis causa donationem

k L. 2. in princ. & §. 1. ff. si cert. pet. l. non videtur. ff. de iudi. l. fin. ff de cond. ca. da. l. cùm certũ. ff. de aur. & arg. leg. l. ostetum. ff. de verb. sign.

l L. 1. § cùm arietes. ff. si quadru. pauper. §. 1. si quadrup. Instit.

m Cicero in partitiõibus.

n Bal. l. maximũ. C. de lib. præter.

o L. 2. § purus. ff. de religios.

p L. 1. ff. de sup. leg.

tionem Marcian^9, cùm quis habere se mauult, quàm eum cui donat, magisque eum cui donat, quàm hæredem suum. [q] Porrò duæ sunt præcipuæ definiendi leges. Prior vt substantiã explicet. Vnde receptum, solam substantiam, non etiam proprietates rerum, aut accidentia definiri posse. [r] Nec item per effectus rei, quæ definitur, concipiendam definitionem. [s] Nec huic sententiæ aduersatur, quod Vlpianus, *Bonorum possessionem* definierit, esse Ius persequendi, retinendique patrimonij. [t] cuiusmodi Ius verus est bonorum possessionis effectus. *Definiendi* enim verbum, illic, vt & alibi sæpè, pro descriptione accipi proditum scio, neq; enim res tum propriè definiri sed describi dicitur, cùm per accidẽtales rerum proprietates, & effectus demonstratur. Quanquam hac in re fortassis ampliùs deliberandum est: neque enim cum definitione dicimus rei substantiam explicari, tam superstitiosè substantiæ verbum contrahi debet, vt eam rem (sicuti apud philosophos) duntaxat designet, quæ suapte vi nititur, & per se in natura subsistit, vt homo, lapis, lignum: sed latius patet, vt naturam quoque, vim, & essentiam rei, siue accidens illa sit, siue substantia, significet: quæ cùm per accidentia quoque (quæ suam & ipsa naturam, & essentiã habent) itidem, & perspicuè demonstretur: nõ video, cur proprietates rerum, & accidẽtia nequeant definiri, quippe satis est definitione, vim ac naturam rei definitæ explicari, quoquomodo id contingat. Altera definiendi lex

c 5 est,

q L. 1. ff de dona. ca. mor.

r Aristotel. 7 Metaphys.

s Bart. l. 1. ff. de appellat. vide Alciat. lib. 4. de ver. sign.

t L. 1. §. dolum. ff. de dol. Aristot. 6. Topico.

est, vt definitæ rei tantùm, & semper cõueniat definitio, & conuertatur perpetuò, cum eo quod definitur, vt videlicet neque plura neque pauciora complectatur definitio quã definitum, & de quocunque dicitur vnum, dicatur & alterum. Qua maximè ratione, plerique putant ab Vlpiano scriptũ, omnem definitionẽ in iure ciuili periculosam, quòd facilè quæcunque subuertatur.[u] sed titulus de *Regulis iuris*, sub quo sententia illa inserta est, satis indicat Vlpianum non illic agere de vera definitione, qua quid sit res, explicatur, sed de regulari quadam traditione, hoc est breui quadam sententia, qua plurium rerum sub regula fit traditio nos regulas vocamus,[x] quarum propriè nullam in Iure ciuili legere est, quæ propter varios exceptionum modos, non facilè ruat. Quo pariter sensu, apud Marcellum dixit Pomponius, quando mora fieri intelligatur, difficilem esse definitionem.[y] quod non multò antè præmonuimus.[z]

u L. omnis definitio. ff. de reg. iur.

x L. 1. ff. de reg. iur.

y L. mora. ff. de vsur.

z Suprà ead. parte. c. 2.

De diuisione, & partitione. Cap. XI.

Definitionem iusto ordine sequitur diuisio. Definitione enim, quid sit res explicatur. Diuisione autem, qualis sit ostenditur rem ipsam quæ vna esse videtur, in multa membra, & capita dispertiendo, vt meritò credatur, ad discendum, & docendum accommodatissima, nam & cum hominẽ, Plato Dei loco

habet,

habeat, qui artem probè calleat diuidendi.[a] Id duci potest, Diuisione, partitione, tripliciter diuisione, ratione. Diuisio est vnius generis in plures species distributio. Vt animalium aliud homo, aliud Brutum. Obligationum aliæ Ciuiles, aliæ Prætoriæ.[b] Actionum quædam in rem, quædam in personam.[c] Partitio, est totius in suas partes diductio, vt si fundū in proprietatem, & vsumfructū diuidamus.[d] Nauem, in Malū, Proram, Puppim, & Sentinam.[e] monetque nos M. Cicero, ne temerè partes cum speciebus confundamus,[f] quæ tamen religio non perpetuò Iurisconsultis nostris probata est, hæc persæpè confundentibus: quod enim partes, & totum dicere debent: plerunque genus, & species appellant.[g] Enumeratio est multorum quæ vni alicui insunt distinctio, & recensio. Vt Vlpianus prudens fuit, & Iurisconsultus, & Christianæ religionis persecutor. Est igitur diuisio, qua de agimus, generis in species, per differentias facta distributio, quam receptum est, per species oppositas & contrarias fieri oportere,[h] hoc est ex duabus inter se pugnantibus differentijs, absolui, vt in idem conuenire nequeant: veluti homines, aut liberi sunt, aut serui,[i] quidam sui iuris, quidā alieno iuri subiecti.[k] Possessionum aliæ bonæ fidei, aliæ malæ fidei:[l] nam si quis verbi gratia diceret, omnes homines aut liberi sunt, aut masculi: inepta dubio procul esset diuisio, cū masculini sexus qualitas, sub cōditionem liberorum recidat. Sed (vt Rodol-

a Plato in Phædro.
b §. omniū. de obligati.
c L. actionū ff. de actio. & oblig. §. omnium. de actio.
d L. si alij. ff. de vsuf. leg.
e L. malū. ff. de verb. sig.
f Cicero in Top.
g L. 1. in princip. ff. de lib. agnosc. §. plebiscitum de iure natu.
h Fab & Ias. §. actionū. de actio.
i L. 3. ff. de sta. hom. §. 1. de iu. perso.
k L. 1. ff de ijs, qui sunt sui.
l L 3 § genera. ff de acqu poss.

Rodolphus ait) [illegible] obseruari pos- [illegible]quidem nullius penè generis, vtraque differentia sit nobis planè cognita, ac proinde alteram per negationem, plerunque exprimamus,[n] exemplo est *Animal*, cuius vna species nimirùm irrationale, non nisi rationalis negatione declaratur. quamobrem (inquit) vera differentia esse non potest: cùm omnis species ex differentia conflari debeat. Et nihil ex negatione constituatur. Porrò autem conficitur diuisio, vel à causa efficiente, vel à materia & forma, vel ab effectu, vel ab accidentibus. Ab efficiente, vt Ius aliud est naturale, aliud gentile, aliud ciuile.[o] conuentionum quędam ex publica, quædam ex priuata causa fiunt. & priuatæ, aliæ à lege, aliæ à Iuregentium. [p] Dos alia profectitia, alia aduentitia. [q] & sic de alijs. A materia & forma diuiditur Ius, in publicum, & priuatum. In scriptum, & non scriptum. [r] seruitutes, in personales & reales. [s] Donationem, in eam quæ simpliciter fit, & in eam quæ causa mortis dicitur. [t] Impensam, in necessariam, vtilem, & voluptuariam. [u] Ab effectu veluti capitis diminutio, in maximam, mediam, & minimam [x] interdictorum, alia sunt prohibitoria, alia restitutoria, alia exhibitoria, [y] & quę Rei familiaris continent persecutionem, quædam adipiscendæ possessionis sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. [z] Et hæ tres diuisionis species, diuisionis nomen habere propriè merentur. In quibus illud prætereà notan-

[illegible] phus Agric. lib. 1. de inuentio. c. 7.
n L. alienatũ. §. fi. ff. de verb. signif.
o L. 1. §. 1. ff. de iust. & iu.
p l. conuentionum. ff. de pac.
q L. profectitia. ff. de de iure dot.
r d. l. 1. §. 1.
s L. 1. ff. de seruitutib.
t L. senatus. §. 1. ff. de don. ca. mor. l. alienatum. §. fi. ff. de ver. sig.
u L. 1 ff. de impẽs. l. impensæ. ff. de verb. sig.
x L. fi. ff. de cap. dimin.
y L. 1. §. interdictorum ff. de inter di. §. summa. eo. tit.
z L. 2. §. hæc autem. ff. de

notandum, eas nõnunquam commiſceri: nam eadem Diuiſio ex cauſa efficiẽte & forma, aut ex cauſa & effectu, ſimul vim ſuam mutuari poteſt: vt ecce, generalis adoptio, duobus modis fit, aut principis authoritate, aut magiſtratus imperio, hæc adoptionis nomen retinet. Illa arrogatio dicitur, quia adoptantur filij familiâs. Arrogãtur qui ſui Iuris ſunt. [a] Sic actionum duo genera ſunt, in rem, aut in perſonam, harum cauſa efficiens eſt perſona: & effectus, perſonæ perſecutio. Illarum cauſa efficiens eſt res, & effectus, perſecutio rei, [b] neque nouum videri debet, eandem rem, emergente cauſarum diuerſitate, diuerſis pariter officijs fungi. [c] ab accidentibus denique conſtituitur diuiſio: vt alia eſt pro emptore, alia pro donato, alia pro hærede &c. [d] Harum aũt diuiſionum, accuratæ obſeruationes, plurimum quidem ad cuiuſcunque artis, ſed noſtræ præſertim Iuriſprudentiæ cognitionem conducunt, & vtiliſſimæ ſunt, atque ad diſcendum faciles: cæterùm (inquit Plato) ad vſum difficillimę, vt minimè mirũ debeat videri, ſi cum loco Dei habiturum ſedicat, qui ea probè, beneque vti norit. [e] Sed iam ſatis Diuiſioni datum, nunc ad Iuris tractatum propius accedamus.

interd. §. ſequens. eo. ti.

a L. 2. ff. de adoptio.

b L. actionũ ff. de actio. & oblig. §. omnium de actio.

c L. tutorẽ. ff. de iis qui, vt indig.

d L. 3. §. genera. ff. de acqui. poſſ.

e Plato in Phædro.

An ſit Ius, & ius quot modis dicatur. Cap. XII.

EOrum quæ in quæſtionem venirẽ ſolent, M. Cicero, Fabius Quintilianus, & Hermoge-

mogenes, tria tantùm genera fecerunt. *An res sit, Quid sit, & qualis sit?* [a] Aristoteles verò, vti suprà dictum est magno iudicio, quartum adiecit, nimirum *propter quid res sit?* [b] Ergo de Iure dicturus, sit Ius, an non sit, hoc est an Ius res vera sit, & à natura profectum, an hominum opinionibus tantummodò constitutum, disceptare primum, docereque debet, ne frustrà alioqui suscipiatur à nobis labor, si in eius rei quæ non est, disputatione conteratur. Id autem à nobis, cùm suprà copiosè tractatum sit.[c] Iam hoc quæstionis tædio impræsentiarum læuati videmur & ad alteram vocati, qua definitione res explicanda est. At verò monent, vbique Philosophi, in omni disputatione, quæ cum iudicio suscipitur, si fortè ambigua vox occurrat, multiplicem eius significationem exponere, quo certius intelligatur, qua de re, & quomodo vnumquodque dicatur: tum etiam ne nominis ambiguitate distracti, in cognoscenda aut tradenda doctrina, hæreamus, exemploque est (inquit Accursius) canis nomen, [d] quo scimus, quatuor significari, terrestre nimirum animal, piscem marinum, cœleste sydus, & ludi talaris (quod vnius puncti erat) signum. Idemq; in Arietis verbo quo designatur animal in terris, sydus in cœlo, & machinamentum, quo muri expugnantur. Ergo de Cane, aut Ariete dicturus, nisi primum explicet, in quam significationem, hoc vel illud tractet, nihil aut certè parum profuerit, Nos inue-

a Cicero in Topic. Fab. Quintil. lib. 1. Hermog. 1. de inuentio.

b Aristotel. 2. Analyt. poster.

c Suprà eadem parte ca. 3.

d Accurs. l. quoties in stipulationibus. ff. de verb. oblig.

Inuestigaturi itaque quid sit Ius, multiplicem eius significationem hoc præceptũ secuti cumprimis distinguemus, & varias eius notiones aperiemus paucis, neque enim vno tantummodo, Iuris nomen, Latinis appellatur, nam quandoque pro coniunctione sanguinis, & necessitudine ponemus, veluti est mihi cum eo Ius cognationis, affinitatis, aut amicitiæ.[e] Locus item, in quo Ius redditur, & Iuridiciariæ causæ tractantur (crebrius Forum Iudiciale dicitur) aut iudicandi gratia, Iudices consistere solent, Ius nonnunquam appellatur,[f] appellatione collata (inquit Iulius Paulus,) ab eo quod sit in eo vbi fit.[g] Vnde illud Demiphonis, apud Terentium, *In ius ambula*,[h] & nos eodem sensu dicimus, in Ius vocare,[i] in Iure interrogari,[k] & confessos in Iure, pro iudicatis haberi.[l] Aliquando præterea Ius, pro facultate, licentia, & authoritate aliquid faciendi. vsurpatur,[m] quomodo seruitutes prædiorum, actiones, obligationes, hæreditates iura appellantur, id est potestates aliquid faciẽdi, atq; in iure consistere dicũtur quod Ius eam faciat potestatem.[n] Denique pro Iurisprudentia & arte iuris & iustitia seu pro eo ponitur quod aut ratio naturæ, aut lex principis, aut populi consensus iubet, à iussu, per Apocopen sic dictum, quod propriè nihil aliud sit, quàm quod natura ipsa, vel lex scripta, sequi, aut vetari iubet, & præcipit. Vnde Ius naturale, gentium, & ciuile,[o] & contractius Iuris nomen Vlpianus vsurpat, pro eius Iuris scientia, cùm ait, *Ius,*

e L. fi. ff. de iust. & iur. l. ius aure. ff. de pac. l. iura sanguinis ff. de reg. iu.

f L. 1. l. vo luit. §. 5. ff. de interrog. act.

g L. pen. ff. de inst. et iu.

h Terent in Phormion.

i L. 1 & tot. tit. ff. & C. de in ius vocan.

k L. 1. l. voluit. §. 1. ff. de interrog. act.

l L. vnica. C de confess.

m L. 1. ff de vsuf l. 1. ff. de seruitu. rust. prædio

n L. 1. ff. de rerum diu

o L. 1 §. 1 de iust. e

efficiantur, vnde traxerit seruitus originem, quis sit seruitutis effectus? & sic de alijs. Idemque de filijsfamiliâs, qui propriè filij, & qui filijfamiliás, qui vtroque nomine contineantur? quomodo naturâ fiant, ex viro & vxore, vnde nuptiarum tractatus emergit. Quomodo item filios adoptio faciat, eoque loci, de adoptionibus & arrogationibus, earum vi, potestate & effectu differendum. Eadem postremò docendi via tractanda erit tertia diuisio, quæ personarum alias publicas facit: vt magistratus, iudices, & alios Reip. administratores, [z] alias priuatas, quę dignitate carent, aut publico aliquo munere non funguntur: licèt fortè priuatam habeant administrationem, vt tutores & curatores. [a] Rursus Magistratuum (quos à magistrando sic dictos constat, quòd cæteris magistrent & moderentur [b]) alij maiores alij minores dicuntur. [c] Maiores qui in potestate cum imperio sunt constituti, [d] vt fuerunt olim Romæ Dictatores, Consules, Censores, Prætores, Præfecti vrbi, & in prouincijs, Proconsules, Præfecti prætorio, alijque præsides prouinciarum. [e] Et apud nos supremæ Curiæ Senatores, & fortasse Iuridici (quos Ballinos & Senescallos in Gallia Budeus dici putat [f]) apud quos legis est actio. [g] Minores verò Magistratus sunt, qui nec imperium, nec potestatem habent. [h] vt Romæ quondam Aediles & Quæstores. [i] Et in prouincijs municipiorum Magistratus. [k] Est & alia Magistratuum quoque diuisio, nam alij Consilijs, alij Imperijs, alij

z l. 2. §. quod ad magistratus. ff. de origine iur.
a L. 1. ff. de mun. & hon.
b L. cui pręcipua. ff. de verbo. signi.
c Gel. lib. 13. c. 14.
d L. cū qui. ff. ad munic.
e L. 2. ff. de in ius voc.
f Bud. l. solent. ff. de offic. procons.
g L. 1. ff. de offic. iurid. Alexand.
h L. nec magistratibus ff. de iniur.
i L. 2. ff. de in ius voc. d. l. nec magistratibus.
k L. ea quæ. ff. ad munic.

alij Iudicijs prę́sunt.[l] de publicis consilijs consultabant olim Romæ Senatores, & in prouincijs Decuriones.[m] Imperia quondam exercuerunt. Romæ Consules, Prætores, & vrbi Prę́fecti:[n] In prouincijs Proconsules, Præfectique prætorio, ac cęteri rectores prouinciarum.[o] Iudicia tractabant in vrbe Roma Centumuiri.[p] In prouincijs, legati Proconsulum,[q] & Iuridici.[r] Hæc autem sic per suas partes generatim digesta, definitionibus postmodum explicanda sunt, veluti qui sint Dictatores, Consules, Senatores, Censores, Prætores, Præfecti vrbi, Quæstores, Centumuiri, & alij Romani Magistratus: demùm qui sint Proconsules, Prætorio præfecti, legati Cæsaris, Iuridici, Decuriones, cæterique municipiorum Magistratus: Deinde quod omnium, quodque singulorum sit munus & officium. Sunt & priuatarum rerum administratores, vt Tutores & Curatores. Tutores quasi tuitiores, hoc est, defensores dicuntur, quòd illis pupillorum defensio credita sit.[s] Quorum alij testamento parentis, qui pupillum habet in potestate, dantur, Testamentarij ideò nuncupati:[t] Alij si nulli testamento dati sunt, legibus constituuntur, vt agnati, & cognati, idcircò legitimi dicuntur.[v] Tertij, si nec pupilli testamentarios, nec à lege tutores datos habeant. à magistratu, cui lex id nominatim concessit, præscribũtur.[x] Curatores verò tum cõstituuntur adultis, cùm tutela per pubertatis annos euanuit,[y] quo scilicet firma maneãt, quæ per adultos intra x x v. annum

l Aristot. 4. Pol. c. 14.
m L. pupillus. § decuriones. ff. de verb. sig.
n L. 2. § exactis. ff. de orig. iur. l. sed & si § hæc clausula ff. ex quib. caus. mai.
o L. 4. ff. de offi. procõs. l. & ideo. ff. eodem tit.
p L. 2. § deinde cùm esset. ff. de ori. iu. l. Titia. ff. de inof. test. l. si C de petit. hæred.
q L. obseruare. § fi. ff. de offi. procõs.
r L. Thais. § Lucia. ff. de fid. lib. l. 1. ff. de off. iurid. Alexand.
s L. 1. ff. de tut § 1. eod. tit. Instit.
t L. 1. ff. de test. tutel.
v L. legitimos. ff. de le.

annum geruntur, quæ alioqui auxilio restitutionis facilè corruerent.[z] Hæreditati præterea interim cùm hæredes deliberant, an adire velint, Curatores dantur.[a] Ventri item in possessionem misso, atque etiam bonis, quæ nomine ventris obuenerunt, rectè datur curator.[b] Denique furiosi, prodigi, mentecapti, surdi, & muti, qui vel animi, vel corporis morbo impediuntur, ne rebus suis commodè præsint tametsi, xxv. annum egrediantur, iure curatores accipiunt.[c] Hæc autem omnia administratorum tam publicorum, quàm priuatorum genera, quæ per suas species dilucidè distinctéque diduximus in suos locos, vt dictum est, ablegari debent, vt illic cùm fuerint, definitionibus ac diuisionibus declarentur, per causásque & effectus, tàm planè, tamque apertè explicentur, vt non valdè sit difficile necessaria ex ijs præcepta, & vniuersalia thoremata colligere, & excerpta ad vitæ nostrę vsum accommodare. Quæ verò de personis, exempli gratia prodidimus, in cæteris duobus capitibus, nempe rerum & iudiciorum, repetita intelligi debent, quod & nos pinguiore Minerua suis locis exponemus: neque enim hoc priore libro, in animum induxi, prǫter generalia (nisi quando rei necessitas aut vilitas nos alia infarcire coget) quicquam tractare, hoc est Ius ipsum, in vniuersum, in quo tamen capite nec transuersum quidem vnguem à nostra docendi via deflectemus: nam paucis quibusdam super rerum definitionibus & diuisionibus, per modum

git.tut. §. de leg.ag.tut.
x L.2.ff.qui pet.tut. l.1. §. sciẽdum. ff. de magis. conue.
y L.de creationibus. C. de ep.aud.l. fi.C.quand. tuto.
z L.1. in fin. ff.de mino.
a L.3.ff.de cur.furios.
b L.1.§ quoties.ff.de vẽtre in poss.
c L.2. ff.de cur. furios. §.furiosi, de curator.

... cuiuſdam inſpectionis præpoſitis. Primùm quid ſit Ius ipſum, ac eiuſdẽ principia, materiam, & finem, oſtendemus. Summa huius tractationis capita.

Altera parte, Iuris nomen in ſua membra partiemur, eademque in proprias ſedes redacta, per definitiones ac neceſſarias diuiſiones explanabimus. I. II.

Tertia parte, cauſas & effectus, ac in ſingulis congrua præcepta, & generales regulas, docebimus. III.

Poſtrema, de Iuris interpretandi ratione & locis legum communibus, quædam ad exercitationem Iudiciorum non mediocriter vtilia, cõnectemus. Quibus expoſitis, vel ad vnguem perfectam teneas Iuris artem, magis magnam ſanè atque vberem, quàm difficilem & obſcuram. Qui verò ea, quæ hoc priore libro compendioſè & per capita tantam docentur, diſtinctiùs cognoſcere volet, ad ſequentes libros recurrat, vbi ſingularia quæque latiùs & profuſiùs explicantur. Sed iam vela ventis permittenda ſunt, oramque ſoluentibus benè precandum. IIII.

De rerum, & verborum definitionibus. Cap. X.

IVS ipſum, & ſingulas eius partes, pro inſtituta methodo definiturus & diuiſurus, operæpretium facturus videbor, ſi pauca quædam de definitionum & diuiſionum natura premiſero, neque enim fieri vlla ratione poteſt, vt intelli-

intelligamus, an probæ, rectæq[illegible] bis occurrent definitiones, aut diuisiones, si non earum essentiam & naturam priùs perspe-ctam, cognitamque habuerimus. Qua in re, primùm monendi sumus, antequàm rei defi-nitionem aggrediamur, perscrutandum cum-primis esse, quàm latè vox ipsa pateat, & an ea generatim vtamur, an in specie, an indiuiduo, vt vni tantùm rei conuenit, debet quippe fini-to vocis & nominis rei definitionem præcede-re, velut ille de cane dicturus, primùm docere de-bet, an de animali latrabili, an de pisce mari-no, an de sydere cœlesti, an etiam de signo ludi talaris, (quod vnum duntaxat contine-bat punctum) sit ei propositũ disserere. Cùm enim hæc omnia, canis nomine demonstren-tur: imprimis constituendum est, de quo ver-ba facturus sit.[a] At, intellecta vocis significa-tione, ad rei definitionem decurri tutò po-test, quæ quasi inuolutum euoluit, id de quo quæritur,[b] ea verò quæ substantiam & natu-ram rei explicat, propriè definitio dicitur. Si verò proprietates tantùm & accidentia, qui-bus probabilis & rudis ingeratur nobis rei co-gnitio, magis notionis & descriptionis nomen meretur, quàm definitionis: quæ M. Cicerone authore, est earum rerum quæ sunt, eius rei propriç, quam definire volumus, breuis & cir-cunscripta quædam explicatio:[c] in qua præci-pit doctrina atque ratio, (vt idem author do-cet) vim rei definitæ sic exprimi, vt neque ab-sit quicquam, neq; redundet.[d] quod cum per-

a Accurs.l. quoties in stipulatio-nibus. ff. de verb.oblig.

b Cicero in Top.

c Cicer.1. de Orator.

d Cice.2. de Orator.

commodè fiat per genus & differentias, ab alijs plerisque dici solet, definitionem esse rationem, qua rei substantia, hoc est, quod sit res ipsa, per genus & differentias quàm breuissimè explicatur. Indeq; vulgò receptum, optimam illam esse definitionem, quæ ex proprio suo genere, proprijsq; differentijs coalescit & constituitur. [c] quod non aliud videatur esse definire, quàm ex genere, per differentias diuiso, in speciem progredi & descendere: [f] vt in Hominis definitione apparet. *Homo est animal rationale*: namque *animal* genus est hominem, & brutum continens. Rationale verò, differentia. Et quamuis in plerisque Iurisconsultorum definitionibus, quandoque non exprimatur genus, sed velut per se satis notum, prætereatur: ex verbis tamen satis abundeque colligitur, & subaudiendũ est, vt cùm Vlpianus procuratorem esse definiuit, qui aliena negotia, mandato domini administrat, [g] par est, ac si dixisset, procuratorem esse administratorem alienorum negotiorum, de mandato domini, quo casu *administratoris* verbum velut genus positum est. Idem cùm Iustinianus Legem finiuit esse, quod populus Romanus, Consule interrogante, constituebat: [h] exauditur enim *iuris* nomen generis loco, vt lex sit, Ius quod populus &c. Genus autem id voco, quod de pluribus specie differentibus, prædicatur, [i] hoc est, quod ad plures species, naturâ differentes pertinet, vt *animal*, quod de homine, de equo, de hyrundine, & de Elephanto,

c Bart. in l. 1. ff. de testa.

f Rodol. Agricola lib. 1. c. 7.

g L. 1. ff. de procur.

h §. lex, de iur. natu. Instit.

i Aristot. 1. Topicor. l. si quid §. 1. ff. de legat. 3. l. interdũ. ff. de verb. sig.

peræquè dicitur. Speciem autem appello, quæ naturâ suâ generi subijcitur, seu de pluribus numero differentibus prædicatur: vt homo, de Vlpiano, de Papiniano, de Sceuola: ijs addunt indiuiduum, quod de vno solo dicitur, vt Vlpianus, de solo Vlpiano, hæc quandoque tamen Iurisconsulti confundunt, Speciem, appellantes genus, & indiuiduum, speciem.[k] Differentia verò est certum, propriumq; signum, quo res ipsa ab alijs distinguitur, vt in definitione hominis, *rationale* est, vera, propriaque rei definitæ nota: quandoquidem nulli animali, præterquàm homini, Ratio insit.[l] Quoniam autem de proprijs rei notis magna quandoque (inquit M. Cicero) nascitur dissensio: multa enim sunt, quæ differentias essentiales non habent, vel si habeant, non noscuntur. Definiendũ tamen sæpè est, non ab essentia rei, sed à rerum qualitatibus & accidẽtibus ex dissimilibus sæpè & contrarijs, sæpè etiã ex paribus.[m] Quamobrem descriptiones quoq; sunt in hoc genere sępè aptæ, quę crassiùs, rudiùs, & verbosiùs rem exprimunt, neq; in id adhibentur, vt quid sit res, indicent, aut propriam ipsius rei substantiam præmonstrent, sed vt probabilem quandam & qualemqualem rei cognitionem nobis ingerant:[n] vt cùm Vlpianus purum locum eum definiuit esse, qui neq; sacer, neq; sanctus, neq; religiosus est.[o] Et Pomponius supellectilem esse, domesticũ patrisfamiliâs instrumentum, quod neque argento, auróve facto, vel vesti adnumeratur,[p] & mortis causa donationem

k L. 2. in princ. & §. 1. ff. si cert. pet. l. non videtur. ff. de iudi. l. fin. ff de cond. ca. da. l. cùm certũ. ff. de aur. & arg. leg. l. ostẽtum. ff. de verb. sign.

l L. 1. § cùm arietes. ff. si quadru. pauper. §. 1. si quadrup. Instit.

m Cicero in partitiõibus.

n Bal. l. maximũ. C. de lib. præter.

o L. 2. §. purus. ff. de religios.

p L. 1. ff. de sup. leg.

ionem Marcian^o, cùm quis habere se mauult, quàm eum cui donat, magisque eum cui donat, quàm hæredem suum. [q] Porrò duæ sunt præcipuæ definiendi leges. Prior vt substantiã explicet. Vnde receptum, solam substantiam, non etiam proprietates rerum, aut accidentia definiri posse. [r] Nec item per effectus rei, quæ definitur, concipiendam definitionem. [s] Nec huic sententiæ aduersatur, quod Vlpianus, *Bonorum possessionem* definierit, esse Ius persequendi, retinendique patrimonij. [t] cuiusmodi Ius verus est bonorum possessionis effectus. *Definiendi* enim verbum, illic, vt & alibi sæpè, pro descriptione accipi proditum scio, neq; enim res tum propriè definiri sed describi dicitur, cùm per accidẽtales rerum proprietates, & effectus demonstratur. Quanquam hac in re fortassis ampliùs deliberandum est: neque enim cum definitione dicimus rei substantiam explicari, tam superstitiosè substantiæ verbum contrahi debet, vt eam rem (sicuti apud philosophos) duntaxat designet, quæ suapte vi nititur, & per se in natura subsistit, vt homo, lapis, lignum: sed latius patet, vt naturam quoque, vim, & essentiam rei, siue accidens illa sit, siue substantia, significet: quæ cùm per accidentia quoque (quæ suam & ipsa naturam, & essentiã habent) itidem, & perspicuè demonstretur: nõ video, cur proprietates rerum, & accidẽtia nequeant definiri, quippe satis est definitione, vim ac naturam rei definitæ explicari, quoquomodo id contingat. Altera definiendi lex est,

q L. 1. ff de dona. ca. mor.

r Aristotel. 7 Metaphys.

s Bart. l. 1. ff. de appellat. vide Alciat. lib. 4. de ver. sign.

t L. 1. §. dolum. ff. de dol. Aristot. 6. Topico.

est, vt definitæ rei tantùm, & semper cõueniat definitio, & conuertatur perpetuò, cum eo quod definitur, vt videlicet neque plura neque pauciora complectatur definitio quã definitum, & de quocunque dicitur vnum, dicatur & alterum. Qua maximè ratione, plerique putant ab Vlpiano scriptũ, omnem definitionẽ in iure ciuili periculosam, quòd facilè quæcunque subuertatur.[u] sed titulus de *Regulis iuris*, sub quo sententia illa inserta est, satis indicat Vlpianum non illic agere de vera definitione, qua quid sit res, explicatur, sed de regulari quadam traditione, hoc est breui quadam sententia, qua plurium rerum sub regula fit traditio nos regulas vocamus,[x] quarum propriè nullam in Iure ciuili legere est, quæ propter varios exceptionum modos, non facilè ruat. Quo pariter sensu, apud Marcellum dixit Pomponius, quando mora fieri intelligatur, difficilem esse definitionem.[y] quod non multò antè præmonuimus.[z]

u L. omnis definitio. ff. de reg. iur.

x L. 1. ff. de reg. iur.

y L. mora. ff. de vsur.

z Suprà ead. parte. c. 2.

De diuisione, & partitione, Cap. XI.

Definitionem iusto ordine sequitur diuisio. Definitione enim, quid sit res explicatur. Diuisione autem, qualis sit ostenditur rem ipsam quæ vna esse videtur, in multa membra, & capita dispertiendo, vt meritò credatur, ad discendum, & docendum accommodatissima, nam & eum hominẽ, Plato Dei loco habet,

...qui artem probè calleat diuidendi.[a] Id
...i potest, Diuisione, partium tripliciter di-
...ione. Diuisio est vnius generis in plures spe-
...s distributio. Vt animalium aliud homo, a-
...d Brutum. Obligationum aliæ Ciuiles, aliæ
...etoriæ.[b] Actionum quædam in rem, quæ-
...m in personam.[c] Partitio, est totius in suas
...tes diductio, vt si fundũ in proprietatem,
...vsumfructũ diuidamus.[d] Nauem, in Malũ,
...oram, Puppim. & Sentinam.[e] monetque nos
...Cicero, ne temerè partes cum speciebus con
...ndamus,[f] quæ tamen religio non perpetuò
...risconsultis nostris probata est, hæc persæpè
...nfundentibus: quod enim partes, & totum
...cere debent: plerunque genus, & species ap-
...llant.[g] Enumeratio est multorum quæ vni
...icui insunt distinctio, & recensio. Vt Vlpia-
...us prudens fuit, & Iurisconsultus, & Chri-
...ianæ religionis persecutor. Est igitur diuisio,
...ua de agimus, generis in species, per differen-
...as facta distributio, quam receptum est, per
...ecies oppositas & contrarias fieri oportere,[h]
...oc est ex duabus inter se pugnantibus diffe-
...entijs, absolui, vt in idem conuenire neque-
...nt: veluti homines, aut liberi sunt, aut serui,[i]
...uidam sui iuris, quidã alieno iuri subiecti.[k]
...ossessionum aliæ bonæ fidei, aliç malæ fidei:[l]
...am si quis verbi gratia diceret, omnes homi-
...es aut liberi sunt, aut masculi: inepta dubio
...rocul esset diuisio, cũ masculini sexus quali-
...as, sub cõditionem liberorum recidat. Sed (vt
Rodol-

a Plato in Phædro.

b §. omniũ. de obligati.

c L. actionũ ff. de actio. & oblig. §. omnium. de actio.

d L. si alij. ff. de vsuf. leg.

e L. malũ. ff. de verb. sig.

f Cicero in Top.

g L. 1. in princip. ff. de lib. agnosc. §. plebiscitum de iure natu.

h Fab & Ias. §. actionũ. de actio.

i L. 3. ff. de sta. hom. §. 1. de iu. perso.

k L. 1. ff. de his, qui sunt sui.

l L 3 § genera. ff de acqu poss.

Rodolphus ait) ſpecif[illegible] obſeruari poſ- [illegible] ſiquidem nullius penè generis, vtraque differentia ſit nobis planè cognita, ac proinde alteram per negationem, plerunque exprimamus, [n] exemplo eſt *Animal*, cuius vna ſpecies nimirùm irrationale, non niſi rationalis negatione declaratur. quamobrem (inquit) vera differentia eſſe non poteſt: cùm omnis ſpecies ex differentia conflari debeat. Et nihil ex negatione conſtituatur. Porrò autem conficitur diuiſio, vel à cauſa efficiente, vel à materia & forma, vel ab effectu, vel ab accidentibus. Ab efficiente, vt Ius aliud eſt naturale, aliud gentile, aliud ciuile. [o] conuentionum quędam ex publica, quædam ex priuata cauſa fiunt. & priuatæ, aliæ à lege, aliæ à Iuregentium. [p] Dos alia profectitia, alia aduentitia. [q] & ſic de alijs. A materia & forma diuiditur Ius, in publicum, & priuatum. In ſcriptum, & non ſcriptum. [r] ſeruitutes, in perſonales & reales. [ſ] Donationem, in eam quæ ſimpliciter fit, & in eam quæ cauſa mortis dicitur. [t] Impenſam, in neceſſariam, vtilem, & voluptuariam. [u] Ab effectu veluti capitis diminutio, in maximam, mediam, & minimam [x] interdictorum, alia ſunt prohibitoria, alia reſtitutoria, alia exhibitoria, [y] & quę Rei familiaris continent perſecutionem, quædam adipiſcendæ poſſeſſionis ſunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. [z] Et hæ tres diuiſionis ſpecies, diuiſionis nomen habere propriè merentur, In quibus illud prætereà notan-

[illegible] phus Agric. lib. 1. de inuentio. c. 7.
n L. alienatũ. §. fi. ff. de verb. ſignif.
o L. 1. §. 1. ff. de iuſt. & iu.
p l. conuentionum. ff. de pac.
q L. profectitia. ff. de de iure dot.
r d. l. 1. §. 1.
ſ L. 1. ff. de ſeruitutib.
t L. ſenatus. §. 1. ff. de don. ca. mor. l. alienatum. §. fi. ff. de ver. ſig.
u L. 1 ff. de impẽſ. l. impenſæ. ff. de verb. ſig.
x L. fi. ff. de cap. dimin.
y L. 1. §. interdictorum ff. de inter. di. §. ſumma. eo. tit.
z L. 1. §. hæc autem. ff. de

notandum, eas nõnunquam commiſceri: nam eadem Diuiſio ex cauſa efficiẽte & forma, aut ex cauſa & effectu, ſimul vim ſuam mutuari poteſt: vt ecce, generalis adoptio, duobus mo-dis fit, aut principis authoritate, aut magiſtra-tus imperio, hæc adoptionis nomen retinet. Illa arrogatio dicitur, quia adoptantur filij fa-miliâs. Arrogãtur qui ſui Iuris ſunt. [a] Sic actio-num duo genera ſunt, in rem, aut in perſonam, harum cauſa efficiens eſt perſona: & effectus, perſonæ perſecutio. Illarum cauſa efficiens eſt res, & effectus, perſecutio rei, [b] neque nouum videri debet, eandem rem, emergente cauſa-rum diuerſitate, diuerſis pariter officijs fun-gi. [c] ab accidentibus denique conſtituitur di-uiſio: vt alia eſt pro emptore, alia pro donato, alia pro hærede &c. [d] Harum aũt diuiſionum, accuratæ obſeruationes, plurimum quidem ad cuiuſcunque artis, ſed noſtræ præſertim Iu-riſprudentiæ cognitionem conducunt, & vti-liſſimæ ſunt, atque ad diſcendum faciles: cæte-rùm (inquit Plato) ad vſum difficillimę, vt mi-nimè mirũ debeat videri, ſi cum loco Dei ha-biturum ſe dicat, qui ea probè, beneque vti no-rit. [e] Sed iam ſatis Diuiſioni datum, nunc ad Iuris tractatum propius accedamus.

interd. §. ſe-quens. eo. tit.

a L. 2. ff. de adoptio.

b L. actionũ ff. de actio. & oblig. §. omnium de actio.

c L. tutorẽ. ff. de iis qui, vt indig.

d L. 3. §. ge-nera. ff. de acqui. poſſ.

e Plato in Phædro.

An ſit Ius, & ius quot modis dicatur. Cap. XII.

Eorum quæ in quæſtionem venire ſolent, M. Cicero, Fabius Quintilianus, & Her-moge-

mogenes, tria tantùm genera fecerunt. *An res sit, Quid sit, & qualis sit?* [a] Aristoteles verò, vti suprà dictum est magno iudicio, quartum adiecit, nimirum *propter quid res sit?* [b] Ergo de Iure dicturus, sit Ius, an non sit, hoc est an Ius re vera sit, & à natura profectum, an hominum opinionibus tantummodò constitutum, disceptare primum, docereque debet, ne frustrà alioqui suscipiatur à nobis labor, si in eius rei quæ non est, disputatione conteratur. Id autem à nobis, cùm suprà copiosè tractatum sit.[c] Iam hoc quæstionis tædio impræsentiarum læuati videmur & ad alteram vocati, qua definitione res explicanda est. At verò monent, vbique Philosophi, in omni disputatione, quæ cum iudicio suscipitur, si fortè ambigua vox occurrat, multiplicem eius significationem exponere, quo certius intelligatur, qua de re, & quomodo vnumquodque dicatur: tum etiam ne nominis ambiguitate distracti, in cognoscenda aut tradenda doctrina, hæreamus, exemploque est (inquit Accursius) canis nomen, [d] quo scimus, quatuor significari, terrestre nimirum animal, piscem marinum, cœleste sydus, & ludi talaris (quod vnius puncti erat) signum. Idemq; in Arietis verbo quo designatur animal in terris, sydus in cœlo, & machinamentum, quo muri expugnantur. Ergo de Cane, aut Ariete dicturus, nisi primum explicet, in quam significationem, hoc vel illud tractet, nihil aut certè parum profuerit, Nos inue-

a Cicero in Topic. Fab. Quintil. lib. 1. Hermog. l. de inuētio.
b Aristotel. 2. Analyt. poster.
c Suprà eadem parte ca. 3.
d Accurs. l. quoties in stipulationibus. ff. de verb. oblig.

Inuestigaturi itaque quid sit Ius, multiplicem eius significationem hoc præceptū secuti cumprimis distinguemus, & varias eius notiones aperiemus paucis, neque enim vno tantummodo, Iuris nomen, Latinis appellatur, nam quandoque pro coniunctione sanguinis, & necessitudine ponemus, veluti est mihi cum eo Ius cognationis, affinitatis, aut amicitiæ.[c] Locus item, in quo Ius redditur, & Iuridiciariæ causæ tractantur (crebrius Forum Iudiciale dicitur) aut iudicandi gratia, Iudices consistere solent, Ius nonnunquam appellatur,[f] appellatione collata (inquit Iulius Paulus,) ab eo quod sit in eo vbi fit.[g] Vnde illud Demiphonis, apud Terentium, *In ius ambula*,[h] & nos eodem sensu dicimus, in Ius vocare,[i] in Iure interrogari,[k] & confessos in Iure, pro iudicatis haberi.[l] Aliquando præterea Iu , pro facultate, licentia, & authoritate aliquid faciendi, vsurpatur,[m] quomodo seruitutes prædiorum, actiones, obligationes, hæreditates iura appellantur, id est potestates aliquid faciēdi, atq; in iure consistere dicũtur quod Ius eam faciat potestatem.[n] Denique pro Iurisprudentia & arte iuris & iustitia seu pro eo ponitur quod aut ratio naturæ, aut lex principis, aut populi consensus iubet, à iussu, per Apocopen sic dictum, quod propriè nihil aliud sit, quàm quod natura ipsa, vel lex scripta, sequi, aut vetari iubet, & præcipit. Vnde Ius naturale, gentium, & ciuile,[o] & contractius Iuris nomen Vlpianus vsurpat, pro eius Iuris scientia, cùm ait, *Ius,*

c L. 6 ff. de iust. & iur. l. ius autē. ff. de pac. l. in ra sanguinis ff de reg. iu.

f L. 1. l. volunt. §. 5. ff. de interrog. act.

g L. pen. ff. de iust. et iu.

h Terent. in Phormion.

i L. 1 & tot. tit. ff. & C. de in ius vocan.

k L. 1. l. volunt. §. 1. ff. de interrog. act.

l L. vnica. C de confess.

m L. 1. ff de vsuf l. 1. ff. de seruitu. rust. prædio.

n L. 1. ff de rerum diuis.

o L. 1 §. 1. ff. de iust. et iu.

p d.l.1.ff de iuſt.& iur.

Ius eſt ars boni & æqui. [p] Eſt autem (inquit eodem loco idem author) *Ius à Iuſtitia appellatum,* quo edocemur, Iuſtitiam iure fuiſſe priorem, aduerſus grammaticos, Ius, ſimplex & primũ nomen eſſe, tradentes, à quo Iuſtum, & à Iuſto Iuſtitiam dictam. Sed certè non ideò mihi videtur, repudianda Vlpiani ſententia qui Iuris nomen accipit non pro Iure ipſo, hoc eſt eo quod nobis ratio naturæ ſuggerit, & inſinuat, aut lex ciuilis præſcribit, ſed pro Iuris ſcientia, hoc eſt peritia, & cognitioni præceptorum Iuris. [q] vnde cùm dixiſſet Vlpianus, *iuri,* id eſt Iuriſprudentiæ, & ſcientiæ Iuris operam daturum, prius noſſe oportet, vnde nomen Iuris deſcendat, id eſt quanam ratione, hæc ſcientia Ius appelletur, mox ſubiungit, *hoc ius, à Iuſtitia,* venire, propterea huius ſapientiæ ſtudioſi, non aliò ſpectare debeant, quam vt Iuſtitiæ viam parent, ac cuique curent ius ſuum præſtare, & tribui. [r] Fluit ergo Ius, à Iuſtitia, tanquam (inquit Accurſius) filius, à matre. [f] Nec obſtat quod Ius ſimul enaſci cum Iuſtitia, Vlpiani verba ſignificent. [t] nam ius illic pro hominis merito, hîc pro arte, ſeu collatione præceptorum boni & æqui, accipitur, quem Ariſtotelis ſententia hac in parte ſatis iuuerit virtutem dicentis, ſua cuique tribuere merita. [u] Nos verò illud quoque ius, quod hominis meritum vocant, tanquam in Sole lucem: & in igne calorem: in iuſtitia ſemper fuiſſe putamus. Eſt enim ius, veluti Lumen, effectus, & executio iuſtitiæ. [x] Vnde nec propterea, quod

q L.2. §. in ris ciuilis.ff. de origi.iur.

r L.bona fides.ff. de pos.

f d.l.1. vbi Accur ff.de iuſt.& iur.

t L.Iuſtitia. ibi, ius ſuũ. illo tit.

u Ariſtoteles 2. Ethic.

quod à iuſtitia,[x] Ius deſcẽdat: Iuſtitia, prior Iu- recenſeri debet, nam & ab obligatione actio ita enaſcitur vt ambæ ſimul, & eodem tempore producantur.[y] Sed iam & locus & tempus poſtulant, vt quid ſit Ius declaremus.

x d. l. 1. in prin. Accur. §. 1. de iuſt. & iur. in inſtitutio.

y L. licet. §. ea obligatio ff. de procu.

De Iuris definitione. Cap. XIII.

IVuentius Celſus grauiter & paucis ius in hæc verba deſcripſit. *Ius eſt ars æqui & boni.* a Id eſt, diſciplina quædam boni & æqui regulis concluſa. Quæ definitio vel ex eo probè apparet, quòd rei definitæ naturam & ſubſtantiam per genus & differentias explicet, b quippe vox *ars*, in definitione genus eſt. Differentiæ verò, ijs verbis *boni & æqui*, continentur, cum bono & æquo Ius à cæteris diſciplinis diſtinguatur: nec nos mouere debet, quod copula & vtriuſque concurſum requirat, [c] & Ius ſuper bono, non etiam æquo, nonnunquam diſponat, vt in vſucapionibus,[d] vt, vt enim verum ſit, pleraque bona eſſe, quę tamen æqua non ſunt, bonumque latiùs, quàm æquum patere, quod omne æquum, bonum ſit: at non omne bonum, illud æquum eſſe, cùm æquitas ſit propria ipſius legis & iuſtitię, quod tamen ad vſucapiones attinet, noſtrates neque iniuria receperunt, Vſucapiones, nõ ciuili modò lege, ſed etiam æquitate, ob publici commodi prærogatiuam, niti. [e] Cùm autem bonum, & æquum agere, non à cuiuſque captu, & inge-

a L. 1. ff. de iuſt. & iur.

b Bart. l. 1. ff. de teſta.

c L. ſi hære. di ff. de condi tio. inſtit.

d L. 1. ff. de vſucapio. Bar. d. l. 1. de iuſt. & iur.

e Glo. c. ius naturale. 1. diſtin. Alciat. libro de

& ingenio pendeat: sed à recta naturæ ratione, rerum circunstantias æstimante. Ius artem esse, Vlpianus scripsit, quasi dicat scientiam, f bonum & æquum agendi sicut Veteres, philosophiam rectè viuendi artem dixerunt. g Iuris enim, & Iustitiæ cultores, boni & æqui, notitiam profitentur. h Vt minimè dubitandum sit, quin Celsi responso, i Iuris scientia, (vti nõ multò antè monui) non etiam Ius ipsum definiatur. Ius enim significanter acceptum, non est ars æqui & boni, sed potius æquum & bonum, hoc est, ipsissima æquitas: atqui omnis ars, omnisque scientia, aliud quid est, ab eo, quod tractandum proponitur, idq; tum præcedentia, tum etiam sequentia Vlpiani verba, perspicuum faciũt. k dixit enim Vlpianus Iurisconsultus, *iuri* hoc est Iuris scientiæ *operam daturum, prius nosse oportet*, &c. Nec multo pòst studium vocat, quam iuris artem dixerat. *Huius studij* dicens, *duas esse positiones*. l & paulò inferius, *iurisprudentiam ait esse diuinarum humanarúmque rerum notitiam, iusti, atque iniusti scientiam*. m Neque verò ex ijs cuiquam persuasum iri cupio, iuris scientiam, illam esse, in cuius cognitione nullum prẹter assiduam lectionem desideratur artificium, quam nos *iuris scientiam*, simpliciter dicimus, n ea enim verbis legum clauditur, sed illam, quæ in æquitatis, & iustitiæ cultu consistens, nullo legis præscripto satis comprehensa, o solam rectam rationem, ducem habet, & per quam boni viri iudicium, ad constituẽdum pro rerum circun-

e quinq; pedũ præscrip.
f §. sed quia solitũ ad fi. in procem. ff digestorũ.
g Cicer. lib. 3. de finib.
h L. 1 §. 1. ff. de iust. & iu.
i L. 1 ff. de iust. & iur.
k d. l. 1.
l d. l. 1. §. huius studij.
m L. Iusti tia. §. 1. ff. de iust. & iur.
n L. si seruũ. § sequitur. ff. de verb. obli. l. 2 §. Iuris ciuilis. ff. de orig. iu.
o L. acces sionibus. ff. de diuer. præscrip.

circunstantijs informatur.[p] Superiorem iuris scientiam calluisse mihi probè videtur Scæuola, quem M. Cicero, iuris peritissimum, & præconem habitum fuisse scribit, [q] at tam amatè, & superstitiosè, verbis scriptæ legis hæsisse, vt æquitatem interdum oppugnare videretur. [r] Artem verè boni & æqui, peroptimè nouerunt, Seruius Sulpitius, & C. Aquilius, qui iuris ciuilis rationem, nunquam ab æquitate seiunxerunt, [s] ad æquitatis rectitudinem omnia referentes, vt non tam iuris quàm iustitiæ, boni æquique consultos, se videri, & esse peroptarent. [t] nam & inde Iureconsulti nomen à consulendo tractũ accepimus, quod æquitatem, & iustitiam, in Republica, rectis & honestis consilijs tueatur, quanquam alibi M. Cicero, Iureconsultos eos esse dicat, qui consuluntur & de iure respondent, & ius interpretari populo, ac respondere solent, [u] & alibi Iureconsultum illum esse ait, qui legum, & consuetudinis eius, qua priuati, in ciuitate vtuntur, & ad respondendum, & agendum, & cauendum peritus sit. [x]

p L. nõ omnia. quam. ff. de iud. l. aut facta. ff. de pœn.
q Cicero de clar. orat. & 1. de orator.
r Cicer. pro Cecinna.
s Cicero de clar. orató.
t Cicer. Philipp. 9.
u Cicero 2. de legib.
x Cicer. 1. de orator.

An Ius sit ars, vel scientia. Cap. XIIII.

Quoniam verò Celsus, & Vlpianus Iurisconsulti, ius artem esse dixerunt, [a] hinc scientiæ nostræ oblatratores, ansam arripiunt, qua suam hæresim confirment, cùm impudenter negant Iurisprudentiam esse scientiam,

a L. 1. ff. de iusti. & iur.

tiam, hoc enim intereſſe ſciunt, inter artem, & ſcientiam, quòd hæc ſemper vera ſit, æterna, atque perpetua, & de rebus neceſſarijs, quæ non poſſunt aliter euenire, quàm nunc ſint. Ideoque definitur eſſe rei per cauſas cognitionem, quæ aliter ſe habere nequeunt.[b] Ars verò ſit earum rerum, quæ aliter atque aliter poſſunt contingere, vt non idcircò malè Artem philoſophi fortunæ aſſimilent, quòd vti fortuna varia eſt, nec ſibi conſtat: ita ars nihil in ſe permanentis habeat, neq; alio nomine differre iudicari poſſint, quàm quod Fortuna, de ijs eſſe dicatur, quæ rarò contingunt. Ars verò, de ijs, quæ frequenter.[c] Adde (ſi placet) ſcientiam eſſe habitum aliquid cognoſcendi, totamque in cognitione & contemplatione poſitam eſſe, nihil autem efficere. contrà verò, ars animi habitus eſt recta ratione quippiam efficiendi: imò verò ipſa formarum effectrix eſt. Ergo Iuriſprudentia non ſcientia, ſed ars dici debet: tum quòd particularium ſit, & contingentium rerum, mutationique obnoxiarum: quòd tota in actione poſita ſit, qua Reſpublica, per moderatores & Iuriſperitos conſeruatur. Scientia verò nihil efficiat: ſed facta duntaxat contempletur, vniuerſaliumq; ſit & neceſſariorum. Qua ratione philoſophus prudentiam probat ſcientiam non eſſe.[d] Nec diuerſum ex illorum ſententia dicendum, in Iuriſprudentia, cuius leges, quoniam (vt aiunt) ratione plerunque carent:[e] perquàm duræ ſunt[f] ſolaq; principis authoritate nitũtur,[g] flectuntur

b Ariſtot. 1. Analyt po. ſterior.

c Ariſtotel. lib. 3. Ethico. cap. 4.

d Ariſtotel. libr. 6. Ethic. cap. 8.

e L. non omnium. ff. de legib.

f L. proſpexit. ff. qui & à qui.

g L. 1. ff. de cõſti. princi.

tur sæpè, mutantur, & variantur,[h] quî igitur (inquiunt) fieri poteſt, vt cùm dubia, cæca, incertaque ſint, quæ à Iureconſultis tractantur: in artem ipſa recludi valeant? quæ non niſi cognitis & nunquam fallentibus rebus continẽtur? Amplius ſunt qui exiſtiment, Iuriſprudentiam neque ad artem, neque ad ſcientiam referri poſſe, ſed potius virtutem quandam eſſe, & Prudentiæ partem, quam ſententiam eleganter, & copiosè defendit Chriſtophorus Ehemius in ijs libris, quos de Iuris principijs valde eruditos, nuper conſcripſit. Huius verò, & illorum opinionem non minimum iuuerit, quòd noſtri legum authores, parum ſibi conſtare videantur, nam Ius ipſum, modò artem:[i] modò ſcientiam:[k] modò ciuilem ſapientiam,[l] dixerunt. Sed hæc omnia cohærere, Iuriſque ciuilis cognitionem, & artem, & ſcientiam, & ſapientiam eſſe, manifeſtè patere oſtendemus. Ars cumprimis eſt, cùm ex collectis quibuſdam præceptionibus, ad communem vitæ vtilitatem conſtet.[m] Eſt item ſcientia, cùm certam rei per cauſas cognitionem contineat.[n] Denique eſt ſapientia,[o] quæ vt à veteribus philoſophis probè definita eſt, Diuinarum, eſt & humanarum rerum, cauſarumque quibus hæ res continentur, ſcientia,[p] atqui Iuriſprudentia iſtiuſmodi eſt.[q] Ne verò, quæ aduerſarij obijciunt, pugnare videantur, imprimis conſiderandum eſt. Iuris noſtri authores, diuinam illam, & naturalem æquitatem (quam qui iugiter ſequitur nunquam

d 3 aberra-

§. ſed & quod principij de iure natu.
h c. non debet de cons. ang. & affi.
i L. 1. ff. de iuſti. & iur.
k L. 2. §. iuris ciuilis. ff. de orig. iur. l. ſi ſeruũ. §. ſequitur. ff. de verb. obl.
l. Iuſtitia §. 1. ff. de iuſti. & iur.
l L. 1. §. eſt enim. ff. de var. cogni.
m L. 1. l. Iuſtitia. §. Iuris præcepta ff de iuſt. & iur.
n d. l. 2 §. iuris ciuilis.
o d. l. 1. §. eſt enim.
p Cicero 2. officio. & 4. Tuſcula.
q L. Iuſtitia. §. fin. ff. de iuſt. & iur. § 2. eo tit. in Inſtitut.

r Cicer. 1. de legib. s L. 1. ff. de iust. & iur.

aberrare potest [r]) ducem semper habuisse, [s] vnam tamen esse, atque eandem mentem Legislatorum omnium, quia nimirum ad eundem finem, eandemque quasi metam, licet non eadem via, omnes tendant: ciues nempè suos ad primam naturæ Iustitiam, & æquitatem reuocare, finemque legis, & scopum esse constat publicam ciuium tranquilitatem, & bonum commune. [t] *Salus populi*, dicebant veteres, *suprema lex esto*. [u] Vnde Aristoteles salutem Reipublicæ, in constituendis legibus positam esse docet. [x] Leges itaque dici non possunt, quæ ad vtilitatem publicam non referuntur. [y] Aequitas autem illa naturæ, constans est, perennis, & sempiterna, cui neque prorogari, neque derogari fas est. [z] Communisque populi salus perpetuò viget, quamuis eius tractatio, non vno in statu consistat, sed alijs, atque alijs emergentibus causis, pro necessitate publica moderationem accipiat, atque pro varijs personarum, temporum, locorumque moribus, meritissimò varietur. [a] Solent enim diuersi euentus, diuersa gignere consilia, & noua remedia suggerere, [b] Ius enim natura, non opinione constare, cum Chrysippo cæteri sapientes rectissimè censuerunt, [c] & leges conuenit, vt Liuius scribit, mortales esse, ac temporibus ipsis mutabiles, vt quæ in bello latæ sunt, pax. Quæ in pace, bellum plerunque abroget. [d] nauis exemplo, in cuius administratione, alia in secunda, alia in aduersa tempestate, vsui esse videamus, & experimur.

t L. 1. ff. de legib.
u Cicer. 3. de legib.
x Aristotel. 1. Rhetor.
y Cicero 2. Rhetor.
z Cicer. lib. de Republica.
a c. non debet. de con sang. & affi.
b L. 1. ff. de vent. insp.
c Plato lib. 1. de Repub. Augusti. lib. 19. de ciuitate Dei.
d Liuius libro 34.

mur. At verò non ideò de incertis Iurisprudentia dici poterit, nã quid quæso magis sibi constans, Deo optimo Maximo? qui non vt filius hominis mutatur.[c] Ego enim Dominus (ait) & non mutor,[f] qui tamen aliter olim, quam nunc coli voluit, ac permulta quæ in lege veteri præceperat, in noua abrogauit.[g] Sed nec aduersas fluctuantesq; Iurisconsultorum sententias hic mihi iure sunt obiecturi aduersarij, siquidem vbique impingant ipsi quoque philosophi, fereque semper inter se adeò dissideant opinionibus, vt eorum præceptis nihil incertius, meritò dicere possimus, veluti cùm de rerum principijs, de Dijs, de mundo, de Idæis, & sexcentis alijs disputant, quæ apud alios, otiosè legenda relinquimus.[h] Sed neque pugnant hæc prorsus inter se, quod aliqua disciplina, Artis, & Scientiæ nomen simul habeat, quanquam enim hæc nihil efficiat, sed rerum naturam per causas comprehendat, & contempletur: rerumque sit æternarum, & necessariarum, seu quæ aliter euenire non possunt. Artis verò proprium sit efficere aliquod opus, non item contemplari, sitque ars, de rebus, quæ aliter euenire non possunt. Iurisprudentia tamen, & in cognitione, & in operatione posita est: nam quid æquum sit, & iniquum, quid iustum, & iniustum, per suas causas primùm comprehendit, & contemplatur. *Boni enim & æqui* (ait Vlpianus) *notitiam profitemur*.[i] Deinde efficiendo, Iustitiam operatur, & conseruat, Rempublicam

c Num. 23.
f Malachiæ 3.
g c. 1. de purifica. post par. Ad Coloss. 2. ad Galat.
h Plutarch. libro de placit. philosopho.
i L. 1. ff. de iustit. & iur.

tuetur, ac defendit, ſecundum id quod iuſtum & honeſtum eſſe, certa ratione cognouerit, æquum ab iniquo ſeparans, licitum ab illicito diſcernens, præmijs bonos, & ſupplicijs improbos afficiens. k Deinde quia Iuriſprudentia tota in æqui & boni ratione, hoc eſt in æquitate naturæ conſiſtit, circa res æternas, atque perpetuas verſari dicitur, conſtans enim eſt, firma, ſibiq́ue ſemper ſimilis, recta naturæ ratio, vt nec amore, nec inuidia patiatur ſe ab honeſtate, & iuſtitia vnquam abduci, nec vllo temporis decurſu, aut potentioris authoritate variari. l Neque præterea recta naturæ ratio, aliud quicquam eſt, quàm ipſa lex, quemadmodum enim anima & mens eſt forma corporis: ita ratio ipſius legis forma, & eſſentia. m Lex illa inquit M. Cicero, quam Dij humano generi dederunt, eſt ratio menſq́ue ſapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea, n ſuntq́ue principia illa & ſumma Iuris præcepta, velut diuinitùs promulgata, perennia, & ſempiterna. o quo nomine, Scientiæ nomen, Iuriſprudentia ſibi ſuo iure vendicat: quoniam verò certis theorematibus, & præceptionibus clauditur: quorum vſus, & obſeruantia pro vtilitatum præſentium rationibus, & varijs rerum humanarum circumſtantijs flecti ſæpè, & mutari ſolet. Ars quoque nec immeritò dicitur, atque hanc arbitror ego eſſe veram, in quæſtione propoſita ſententiam non modò rerum veritati, ſed etiam omnium rectè ſentientium

k d.l.1.

l L.2.ff.de vſufr.ear.rer.

m Bald.l.ſi quis ſeruo.C.de fur.

n Cicer.2.de legib.

o Cice.1.de legib.

tium Iurcconsultorum scriptis, iudicioq; conformem & consentaneam.

De Bono & Aequo. Cap. XV.

POsteriora verò in definitione iuris verba sunt, *Boni & Aequi*, hoc est, iustitiæ & æquitatis, non verbis aut literis legum conclusæ, sed in mente ac ratione legis positæ.[a] Græci vno verbo dicunt ἐπιείκειαν, id est, conuenientiam & æqualitatem (ἐπὶ enim idem est, quod iuxta & εἰκὸς, conueniens, adsimulatum) quasi quę legem ipsam ad æquitatis normam reuocet, eiusdemque legis verba ex præscripto rationis ad iustam rerum omnium proportionem moderetur & corrigat, hoc est, ex eorum, qui legem tulerunt sententia & consilio. Et hæc est benigna iuris interpretatio, quam Iurisconsulti fieri iubent, quo legum voluntas conseruetur:[b] quòd leges non in verbis positas sciant, sed in mente ac radice rationis.[c] Huic bono & æquo opponitur sophistica illa, & calumniæ plena verborum, literarum, ac syllabarum interpretatio: cùm legum verbis superstitiosè hæretur, non spectato, quid senserit is, qui scripsit, sed quid duntaxat superficie, & angustijs verborum inclusum sit. Nos, *strictum Ius*, dicimus,[d] sub cuius authoritate Celsus adolescens dicebat, plerunque periculosè errari.[e] Veteres, ***Summum Ius, summam malitiam, & summam crucem***, dixerunt, ex quo illud (inquit[f] M. Cicero)

a L. si & me. ff. si cer. pet. l. si quid ven ditor. ff. de ę. dil. ed, l. in ijs. ff. de cõd. & demonst. l. consensu. ff. de actio. & oblig.

b L. benignius. ff. de legib.

c c. intelligẽtia, de ver. signi c. Marchion. 1. q. 1. l. scire. ff. de legib.

d L. pen. ff. de consti. pecu. l. placuit. C. de iud.

e L si seruũ. §. sequitur. ff. de verbo. oblig.

f Cicer. 1. officio.

cero) *Summũ ius, summa iniuria*, factum, iam tritum sermone prouerbium, Græcis ἀκριβοδίκαιον dicitur, quiq; hoc vtuntur ἀκριβοδίκαιοι, quasi prȩduri, seueriqueIuris interpretes, qualis est ille, quem in hæc verba M. Cicerô alicubi taxat: Istum locum fugis (inquit) & reformidas, & me ex hoc (vt ita dicam) æquitatis campo, ad istas verborum angustias, & ad omnes literarum angulos reuocas. In his ipsis intercludere vis insidijs, quas mihi conaris opponere? *nôn deieci*, inquis, sed *eieci*, peracutum hoc videtur tibi, hic est mucro defensionis tuæ, in eum ipsum causa tua incurrat, necesse est. g Itaque bonum & æquum apud Vlpianum Ius definientem, h rectam animi constitutionem (quam Græci apud Budæum ἐυνομίαν appellant) absolutamque bonitatem & æquitatem significat, qua, ratione legis cum iudicio perpensę, & singulis rerum circunstantijs obseruatis, rectè discernimus, qui fieri aut non fieri oporteat, i inde æquitatis nomen nacta, quod summum Ius omnia recta (vt ait Aelius) atque inflexibilia exigens, ad æqualitatem & parilitatem reuocet, Græci, vt diximus, ἐπιείκειαν appellant. quasi qui pro rerum, negotiorumque natura, personæ, loci, & temporis qualitate cuncta, ex iusta & æquabili rerum proportione moderetur & temperet, ex naturaliq; bonitatis prȩscripto, legis voluntates, & hominum cogitationes, ad rationem naturæ traducat & accommodet, quod proprium esse munus Iudicis, M. Cicero perbellę docet, Sulpitiũ lau-

g Cicer. pro Cecinna.
h L. 1. ff. de iust. & iur.

i L. non solum ff. de iniur. l. at si quis. §. hæc actio. & §. & generaliter. ff. de religios. d. l. si & me, cum concord.

laudans, quòd non magis Iuris quàm iustitiæ consultus fuisset. Et quæ proficiscerentur à legibus, & Iure ciuili ad æquitatem semper referret, [k] quàm bonitatem, velut à perfectis naturæ principijs profectam, Modestinus alicubi vocat *naturalem iustitiam*, [l] & M. Cicero, Aequitas est (inquit) quod naturalis ratio persuasit. [m] de qua Paulus Apostolus fortassis etiam loquitur, cùm ait, quosdam esse, qui, cùm legem non habeant, naturaliter tamen, quæ sunt legis, faciunt, & ipsi (inquit) sibi sunt lex. [n] neq; verò cuiusuis est Iurisperiti, hanc naturalem Iustitiam censendo assequi, vnde & in eo genere quotidiè peccari multa videmus, ab ijs, qui verborum aucupijs vsi, literarumque vocum, & syllabarum angustijs hærentes, scripti sensum aliò, quàm quò oporteat, deflectunt. [o] Vt enim legis virtus est imperare, vetare, permittere & punire: [p] Ita æquitatis partes sunt, non callidè, aut Sophisticè verba contorquere: sed ea ex præscripto rationis, Iustitiæ & bonitatis, benignius interpretari, coarctare, & extendere: [q] & si euidens causæ poscit vtilitas, corrigere & emendare. [r] Quod pluribus Aristoteles in moralibus pertractat. [s] Non malè igitur *Ius* finituri sumus, si dixerimus, esse ciuilem æquitatem, vel scriptis legibus sancitam, vel institutis, aut moribus receptam. [t] *Bonum* verò *& aequum*, aut si mauis *Aequum bonum* sine copula, esse ipsius iuris originem & temperationem, ex prudentia Iudicis procedentem, qui pro negotij circunstantia legis, scriptũ ad causę ratio-

k Cice. Philipp. 9.
l L. scire oportet § suf. ficit. ff. de excus. tuto.
m Cicero in Top.
n Ad Romanos 2,
o L. nulla. ff. de legib. d. l. si seruum §. sequitur.
p L. legis virtus. ff. de legib. c. si. 3. distinct.
q L. aut facta. ff. de pœ.
r L. diuus. ff. de resti. in integ.
s Aristote. 5. Ethicor.
t Sallustius in bello Catilinario.

rationem flectere & accommodare debet, non etiam legem, ad causam ac proindè Alphenus Iurisconsultus, Ius in causa positum esse dixit.[u] quippè leges vniuersales esse oportet, quæ id constituant, quod plerunque faciundum est, neque possunt de singulis, in vniuersum rectè decernere,[x] cumplura sint negotia, quàm vocabula:[y] quin pleraque consultò legislatores prætereunt. ne nimij esse videantur,[z] at æquitatis natura hæc est, vt legem interpretur, & suppleat, quatenus aliquid omisit, propterea quòd vniuersaliter loqueretur.[a] Veluti si ex lege, quæ peregrinum muros conscendentem, capite plectit, ad supplicium petatur peregrinus, qui in extremo ciuitatis periculo transcendens murum, hostes fugauit, & strenuè depulit,[b] callida profectò, calumniæ plena, maligna, ac iniqua nimis esset hæc legis interpretatio:[c] hoc esset, Ius angustijs verborum concludere, & nullis causæ circunstantijs temperare, ideoque *strictum* nuncupatum, quasi strictim & exactè compressum, ac plus æquo durum.[d] Contraque pro æquo & bono, Crassum dixisse M. Cicero author est.[e] Illud itaque cuicunque propositum sit, non tantùm Iuri operam daturo, sed etiam iudicaturo, quę legibus continentur, non ad quandam subtilitatis artem, sed ad naturæ bonitatem & æquitatem dirigere: leges enim dicebat Menander. optimę sunt; sed si quis duriter nimis eas intelligat, fit Sycophanta, hoc est, calumniator, & de minutula licèt causa, lites fouens & excitans. Ex his autem nostra-

u L. si ex plagis. §. in cli. uo. ff. ad leg. Aquil.
x L. neq; leges. ff. de legib. §. 1. de iis qui in gie. ad app. collat. 5.
y L. natura. ff. de præscr. verb.
z Aristot. 1. Rhetor.
a Aristot. 5. Ethicor.
b Rhodig. lib. 7. lectio. antiqua. c. 21
c Cicer. pro Murena. & 1. Offic.
d L. pen. ff. de cōst. pec. l placuit. C. de iud. l. 2. §. quanquā tamen Varus. ff. de aq. plu.
e Cicer. pro Cecinna.

nostrates perspicuum faciunt, se non intelligere, quid sit Bonum & Aequum, dum supremis tantùm iudicibus in Gallia, hoc est parlamenteis Curijs, fas esse ex bono & æquo iudicare, confirmant, prorsus negantes, id licere ijs, qui in inferioribus subsellijs ius dicunt. cùm enim Iudices quicunq; secundum præscripta legum iudicare teneantur, [f] legesque non in verbis, sed in sensu & ratione resideant. [g] Iusque sit ars boni & æqui, [h] vel potiùs ipsissima æquitas, legi ita coniuncta, vt ab ea nunquam diuellatur. dicendum, Iudices quoscunq;, infimos etiam, ex bono & æquo non modò posse, sed etiam debere, tenerique iudicare, vbi scilicet voluntas legis certa est, neque vlla ambiguitate eiusdem ratio distrahitur, alioqui nullius esset iudicis, quamlibet maximi, sed solius principis, (cui soli iura condere & interpretari peculiariter concessum est) [i] obscuram & incertam legis voluntatem declarare. [k] Vnde sententiam nostram non oppugnauerit, quod inter æquitatem Iusque interpositam interpretationem nobis solis dicat Imperator, & oportet & licet inspicere. [l] Nam hæc verba ad legum ambiguitatem referenda sunt, quę sanè si adeò sunt perplexa & obscura vt vix intelligi possint: aut eius sententia ad speciem propositam induci, princeps ipse consulendus est, qui legem aperiat & interpretetur, certiusq; aliquid statuat. [m] Nam ei soli interpretatio legum reseruata est, datumque, vt inter Ius & æquitatem, arbitrium suum possit interponere. [n] At vbi lex apertè

f C.1 de offic. ordin.
g L. scire. ff. de legib. c. intelligētia, de verb sig. c. Marchio. s. q. s.
h L. ff. de iusti. & iur.
i L. fi. C. de legib.
k L. & ideo. ff. de legib. dixi l. benignius, eo. tit.
l L. 1. C. de legib.
m d. l. & ideo.
n L. 1. l. fin. C. de legib.

apertè scripta est, aut non tanta est verborum ambiguitas, quin ad factum quo de agitur, commodè possit legis induci sententia: eam inconsulto etiam principe, iudex quicunque sequetur.[o] Verumenimuerò æquitas illa de qua tractamus, versatur potissimùm, in æqualitatis legitimæ conseruatione, inter ciues & subditos,[p] inter ea scilicet, quæ paria esse aliqua ratione deprehenduntur, veluti inter litigatores,[q] coniuges,[r] & filios,[s] licèt diuersi sexus,[t] si non ab ea tamen bonum publicum recedere iubeat, cuius causa haud dubiè priuatorum commoditatibus antefertur.[v] Verbi gratia, si vt stemmata, & familiæ conseruentur, (quod publicè expedit[x]) Lege municipij, filiæ, masculis superstitibus, successionis æqualitate excludantur.[y] cùm enim de duobus æquis disputatur. quod æquiùs est, sequimur.[z] Sed nos, qui huiusce iuris & æquitatis, quique Legum primi authores fuerint, videamus.

o L. in ambigua. ff. de legib.
p Cice. 1. de Orator.
q L. fi. C. de fruct. & lit. exp. l. in sacris. C. de proxi. sacro. scrin. lib. 12.
r L. non tantum. ff. de re iudic.
s L. si ita legatum. 1. ff. de condit. & demonstr.
t L. fi. C. de lib. præter.
v L. actione. §. Labeo. ff. pro soc. aut. res, quæ. C. eod. de leg.
x L. 1. §. pen. ff. de vent. inspi.
y Accurs. & Dd. l. pen. ff. de inst. & iu.
z L. bona fides. ff de posi. l. si seruus communis. §. quod verò. ff. de furt.

De Legum Inuentoribus.
Cap. XVI.

MAgnum putauerunt veteres esse vinculum, ad continendos ciuium animos, credere, Leges diuina prouidentia constitutas, quamobrem adiuncta semper fuit antiquis legibus alicuius religionis opinio. Nanque leges mortalibus omnium primam Cererem, Siculorum Deam dedisse, ob idq; legiferam appella-

pellatam, & eius sacra θεσμοφόρια. Ethnici plerique fabulati sunt. [a] Vnde Ouidius, [b]

Prima Ceres vnco glebas dimouit aratro,
Prima dedit fruges, alimentaq; mitia terris.
Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Et Vergilius, [c]

Principio delubra adeunt, pacemq; per aras
Exquirunt, mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri.

Alij Legumlatorem primum fuisse Radamanthum putant, [d] ac demùm alios alijs leges tulisse. [e] Persis Bactrianisque, Zoroastem: Thebis, Mercurium: Aegyptij, Trimegistum: Celtis, Herculem: Cretensibus, Minoem: Carthaginensibus, Charondam: Heniochis apud Colchos, Amphytum: Lacedæmonijs, Lycurgum: Atheniēsibus, Draconem primum, deinde Solonem: Romanis, Romulum, ac demùm Numam Pompilium: Argiuis, Phoroneum: Italis, Pythagoram: Scythis, Xamolxim: Locris, Zaleucum: Magnesis, & Siculis, Platonem: id ipsum Arcadibus, Thebanis, & Ciraneicis, enixè postulantibus, denegantem. Sed hi omnes instituta sua, alicui Deo, aut Deæ accepta retulerunt, veluti, Minos, Ioui: Lycurgus, Soli, seu Apollini Delphico: Solon, Mineruæ, quod non temerè sapientes hi Græcorum Legislatores fecisse mihi videntur, cùm enim Iupiter, clementiam: Sol (quia Planetarum dominus est) potentiam: & Minerua, sapientiam significet, inde perspicuè docuerunt, legibus hæc tria, (quarum descriptione ciuilis omnis

a Diodorus Siculus lib. 6 bibliothecæ historiæ, Herodotus lib. 6 qui Strato inscribitur.
b Ouidius lib. 5 Metamorph.
c Virgil. 4. Aeneidos.
d Plin. lib. 7. c. 56.
e c. Moyses. 7. distinct.

omnis ſocietatis moderatio continetur) ineſſe debere. Zamolxis quoque in Veſtæ deæ numen, leges ſuas retulit. pariterque Numa Pompilius, quo grauius leges, religioniſque cæremonias Romanis ſtabiliret, Aegeriæ nymphæ congreſſum ſimulauit. Nos verò hanc rectè, beatæque viuendi normam, vero Deo, qui trinus & vnus eſt, acceptam referimus: [f] ab eo Moſi primùm in monte Sinai traditam, [g] & per eundem Moſem, antiquiſſimum omnium hominum Legislatorem, Hebræis promulgatam, [h] niſi malis, Deum Abrahamo, legem circuncidendi præputij omnium vetuſtiſſimam, primùm ſanciuiſſe. [i] Nam Ius hoc circuncidendorum pudendorum apud Aegyptios & Aethiopes perantiquum fuiſſe, Herodotus hiſtoriæ pater ſcribit. [k] Vtut ſit, Deum fontem bonorum, & legum authorem agnoſcimus, quem ideò propheta Legiferum nuncupat, [l] Demoſtheneſque, in oratione illa quam grauiter habuit contra Ariſtogitonem, legem inuentum eſſe, atque munus diuinum dicebat, [m] quo intelligimus, eas duntaxat conſtitutiones, quæ ſunt ſanctæ & honeſtæ, legis nomen habere. [n] Vnus enim eſt Legislator, inquit Diuus Iacobus, nempe Deus: [o] quem iniuſtitiæ, turpitudinis & iniquitatis authorem facere, blaſphemiæ plenum eſſet: [p] & lex eſt ratio ſummi Iouis, ſeu (vt alibi M. Cicero loquitur) à numine Deorum tracta ratio, honeſta præcipiens, & vetans contraria. [q] quę non tum incipit lex eſſe, cùm ſcripta eſt, ſed tum, cùm orta eſt: orta eſt au-

f Iſaiæ 33. Iacob. 4.
g Ioſeph. libro 3. antiq. Iudaica. c. 6. Exod. 19. & 20.
h d. c. Moyſes.
i Geneſ. 17.
K Herodot. lib 2. qui Euterpe inſcribitur.
l Iſaiæ 33.
m L. 2. ff. de legib.
n c. erit autem. 4. diſt.
o Iacobi 4.
p c. quantò, de iureiur. c. inter. 22. q. 4.
q Cicer. lib. 2. de legib. & 1. Philippica.

est autem simul cum mente diuina, vt perspicuum esse possit, leges perniciosas, turpes & iniustas, Iussa quidem esse potentiorum: at leges non esse, quod pluribus M. Cicero probat. [r] Moses itaque descriptas primùm Hebræis dedit leges, [s] ad cuius exemplar cæteri deinceps homines in suis ciuitatibus, authoritate pollentes, communi populi suffragio, Leges condiderunt, ad quoddam cœlitum numen, legislationes suas perpetuò referentes: quò ciuium animos grauiore vinculo continerent. Inter eos verò, qui suas ciuitates optimis institutis, ac saluberrimis legibus stabilierunt, præ cæteris Romani celebrantur, quorum ideò leges, alijs omnibus, meritissimò Polybius anteposuit, [t] & poëta, cùm peculiares cuique genti laudes attribuisset, solos Romanos Reipublicæ per leges regendæ scientia, in hæc verba donauit,

Tu regere imperio populos Romane memento:
Hæ tibi erunt artes pacisq; imponere nomen.

Vt interim prætercam execrandum, & omniū nomothetarum, nequissimum, spurcissimum, & inquinatissimum Mahumetem, qui Scenitis, & Mauris, nouas de religione, consilio Sergij monachi, leges conscribens, columbam in aurem ad se venire, coram omni populo edocuerat: Vt Spiritum sanctum sibi leges insufflantem insigni commento persuaderet, quod & tandem assecutus est. Sed nos ad fontem, vnde Ius nostrum scaturijt, descendamus.

r Cicero 2. de legib.
s c. Moyses. dist. 7.
t Polybius lib. 1. histor.

De Iuris Ciuilis origine. Cap. XVII.

ORiginem & progressum Iuris ciuilis, copiosè iuxta ac eruditè Pomponius noster descripsit.[a] initio rerum testatus, nullis certis legibus populum Romanum institutum fuisse, quòd tum omnia sub arbitrio, manu, & potestate Regum essent, quorum iussu cuncta regebantur. Nec ante Ius XII. Tabularum (inquit Halicarnassæus) vllæ certæ leges Romæ fuerunt, sed moribus tantùm populus regebatur: b & vt Ouidius ait,[c]

Proq; metu populum sine vi, pudor ipse regebat.
Nullus erat iustu reddere iura labor.

Principio ergo rerum omnes antiquæ gentes Regibus paruerunt: nullique scriptis legibus populus tenebatur, sed arbitria principum pro legibus erant. d At verò, cùm Romulus, obtruncato fratre Remo, regnum arripuisset, Sabinosque recepisset in vrbem iuuentute Romana, in classes militares, & legiones diuisa, centumque Senatoribus, ex optimatibus creatis, populum Romanum in tres partes diuisit, quas Tribus appellauit. Et eorum Duces, Tribunos, vnamquamque verò trium partium, in denas partes æquales partitus est, quas Curias nuncupauit, quòd per earum sententiam Reipublicæ cura tractaretur, vnde & primæ leges Romuli, quod populi consensu, per Curias congregato, seu per lictores curiarũ collecto, receptæ fuerunt & appro-

a L. 2. ff. de orig. iur.

b Halicarnass. in antiq. Roman.

c Ouid. I. Fastor.

d Arist. I. Politico. c. I. Cicer. 3. de legib. in princip. Iustinus in princip. I. lib.

batæ

batæ: Curiatæ dictæ sunt.[c] Veluti illæ de auspicijs, & sacris, quorum administrationem Romulus penes solos esse Patricios voluit, statuens prætereà, ne Rex posthac, aut vllus omninò magistratus, nisi auspicato crearetur, ne item in colendis Dijs, fierent nocturnę virorũ, cum mulieribus peruigilationes, in matrimonijs etiam hoc sanciuit, vt vxor sacrorum, omnisque pecuniæ socia esset, cui tamen nulla de causa liceret maritum relinquere, viro autem impunè concederetur, eam occidere, vel si mallet abijcere, in veneficio filiorum compertam, vel adulteram, vel si vinũ bibisset, aut partum vel claues subiecisset. Alijs de causis qui reliquisset vxorem, publicatione bonorũ mulctaretur, quę partim Cereri, partim relictæ vxori, tribuerentur. Statuit etiam, vt viro mortuo, vxor cum liberis ex semisse: si non essent liberi, ex asse succederet. Patri quoq; potestatem fecit, ter filios vendendi, atque adeò occidendi: Sed & alia multa Romulus sanxit legibus suis, quæ apud alios legenda relinquimus.[f] Verùm Romulo post XXVII. regni sui annos è viuis sublato, cùm de creando nouo Rege, plebs cum patribus non conueniret, in eam tandem item est sententiam, vt populus Regem iuberet, Patres authores fierent, indeque multis postea seculis obseruatum, vt populi potestas esset, Senatus esset authoritas, hoc est, vt quod de legibus, aut Magistratibus, plebs iussisset, non priùs ratum esset, quàm patres authores fuissent: qua lege Numa Pompilius

c L. 2. §. postea au-cta ff de orig. iur.

f Plutarch. in Romulo. Halicarnass. lib. 1.

Sabinus, auſpicato Rex creatur, in cuius legibus hæ maximè laudantur, quibus ſtatuit vniuſcuiuſque agrum limitibus diſtingui: eiſque lapides apponi, qui ſacrati eſſent Ioui Terminali, vt eas qui mouiſſet, aut protuliſſet, Ioui ſacer factus, impunè necaretur, inde Terminus Deus, Terminalia ſacra, & Lapis terminalis, de quibus alibi. [g] Filium qui patris voluntate nuptias contraxiſſet, vendi vetuit: ne vxori fieret, iniuria. Tempus luctus, vxori decem menſibus concluſit, ſi qua intra id tempus nupſiſſet, vaccam prægnantem Ioui immolare. [h] Moritur Numa anno imperij quadrageſimo tertio, cui ſucceſſit Tullus Hoſtilius: & Hoſtilio, Ancus Martius: Martio, L. Tarquinius: Tarquinio, Seruius Tullius: & Tullio L. Tarquinius, qui à moribus ſuperbi cognomen meruit: Tarquinio autem Superbo, & alijs per eum Roma regibus exturbatis, cùm Romæ CCXLIIII. regnatum eſſet annis, duo Conſules creati ſunt, qui omnia regiæ poteſtatis Iura, & inſignia tenerent, præterquàm, quod ne Tyrannidi via pateret, & vt cæteris ciuibus aliqua regnandi ſpes relinqueretur, annuum imperiũ ex perpetuo factum eſt, legeque à Iunio Bruto Celerum tribuno perlata (quam ideò tribunitiam dixerunt [i]) non modò Reges, ſed & eorum quæcunque leges abolitæ ſunt & exoletę, ne vlla prorſus Regum maneret memoria, [k] quocirca populus Romanus, incerto magis quàm antea iure vti cœpit, quod ne diutiùs fieret, tres conſtituti ſunt legati, & Athenas miſſi, qui

g Dixi l. ex hoc iure. ff. de iuſt. & iu.

h Halicar. naſſ. lib. 2.

i L. 2. §. exactis. 1. ff. de orig iur.

K Cicer pro Rabirio. Liuius lib. 2.

qui Græciæ leges à se descriptas, Romam deferrent. [l] Ij autem tertiò redeuntes anno, Græcanicas leges pertulerunt, moxque ad eas promulgandas, Decemuiri creati sunt, [m] sine prouocatione, patritij omnes, cautumque ne quis alius magistratus eo anno fieret, ij decimo die singuli ius populo reddebant, quo tempore penes Iuris præfectum, duodecim fasces erant, reliquis collegis singuli. Accensi apparebant, in fine anni Leges suas Decemuiri, in decem tabulis æneis incisas, ante rostra (vnde ad populum loqui mos erat) quo omnibus essent conspicuæ, posuerunt: [n] sequentique anno, cùm aliquid deesse persuasissent, creati iterum fuêre in eam rem Decemuiri, noui omnes præter vnum, A. Appium Claudium, hique duas Legum tabulas adiecerunt. Vnde & Leges XII. Tabularum appellatæ, [o] quæ philosophorum omnium bibliothecas, & authoritatis pondere, & vtilitatis vbertate (dicebat apud M. Ciceronem Crassus) longè lateque superârunt. [p] At cùm paulò obscuriores viderentur, ab vnoque in vnam, ab alio in aliam partem frequenter raperentur: Prudentum virorum authoritate, re etiam in foro disputata, lucidiùs expositæ fuerunt, cuiusmodi interpretatio, quæ sine scripto cœpit, memoriæ causa non multò pòst scripta, ac demùm in corpus Legum redacta est, non quidem vt speciale nomen, quemadmodum Lex, Plebiscitum, Senatusconsultum, & cæteræ Iuris partes haberet: sed generali & communi nomine, *Ius Ciuil.* est

l Liui. lib. 3. Halicarnas. lib 2. d. §. exactis.

m c. vlt. 7. distinct.

n d. §. exactis. 1.

o Liui. lib. 3. d. §. exactis.

p Cicer. lib. 1. de Orat.

appellata.[q] Tum à summis illis & prudentibus viris actiones compositæ sunt, & formulæ solennes descriptæ: quomodo in iudicijs cauendum, quomodoque, & quando agendum esset, & ne facilis res esse videtur, notulis, & interpunctionibus quibusdam legum, formularumque syllabas, voces, ac literas occuparunt, ac præterea occultarunt, ne populo nisi per illos innotescerent, pœnam item adijcientes, vt qui vel syllaba cecidisset, causa caderet, quo factum, vt vix quisquam sine causæ periculo experiretur, & quo tantæ calliditati daretur authoritas, religionis metum iniecerunt, omnium horum (inquit Pomponius) & interpretandi scientia, & actiones, apud collegium Pontificum erant.[r] Qua consuetudine, populus annis propè centum vsus est, donec Cn. Flauius, Apij Claudij Pontificis scriba, fastos, quos eius Iussu scripto exceperat, diuulgauit, & singulis diebus ediscendos, populo proposuit,[s] & ab ipsis Iureconsultis, inquit M. Cicero, eorum sapientiam compilauit. Nam & cùm multa, inquit idem author, præclarè legibus essent constituta, ea Iurisconsultorum ingenijs pleraque corrupta ac deprauata sunt.[t] Sed cognita Iuris ciuilis Romanorum origine, singulæ eius causæ nobis contemplandæ veniunt.

q L. 1. §. his legibus. ff. de orig. iur.

r d. l. 2. §. deinde ex his.

s d. l. 2. §. postea cùm Appius.

t Cicer. pro Muræna.

De quatuor Iuris ciuilis causis. Cap. XVIII.

DE

DE rerum causis qui scripserunt, quatuor fecêre: duas internas, Materiam, & formam: & totidem externas, Efficientem nempe, & finem. [a] Materia dicitur, ex qua aliquid fit: Forma, per quã aliquid tale fit: Efficiens, à qua aliquid fit: & Finis, cuius gratia, seu propter quam aliquid fit: indeque ex Aristotele celebratum vulgò, Deum Optimum Maximum, omnium rerum opificem, esse causam causarum. Ergo subiectum illud, ex quo aliquid primum generatur, Materia est: Forma verò est modus quidam, materiæ adhibitus, vi cuius res ipsa subsistit: atque habet, vt sit id quod est, & non aliud. Id autem quod huic formæ efficiendæ præbet operam, Efficiens ideò dicitur, quod rem ipsam producat & efficiat. neque verò quicquam est, præter vnum Deum, quod non habeat authorem, à quo factum sit. Et id, cuius gratia res talis efficitur, Finem vocamus, qui cùm aliarum omniũ causarum causa sit, eiusque gratia omnia fiant: & cæteræ omnes, ad hanc dirigantur omnium causarum potissima, maxima, & perspectissima dicitur. namq; materia rudis & indigesta, formam appetit propter finem, & cùm formã induit, hoc desiderio finis agit. Quiq; materiæ formam inducit, hoc propter finem, initio iam à se contemplatum efficit, & operatur. Finis præterea omnium causarũ prima habetur, eademq; vltima prima quidem, quia cùm omne agens propter finem agat: [b] in omni actione & contemplatione, ante omnia agenti occurrit,

[a] Aristot. 2. Physf. Cicer. in Top.

[b] Aristotel. 1. Ethico.

& proponitur. Vltima, quia finis est terminus quidam, & extremum, ad quod omnis actio seu contemplatio dirigitur, quò posteaquàm ventum est, artifex quiescit, agereque & operari desinit. Indeq; iactatum finem esse primùm in intentione, at in executione postremum, licèt autem iuris authores, & quicunque Reipublicæ moderatores, Finem præcipuè contemplentur & considerent, interea tamen cæteras causas non negligunt. Ideoque non malè dicemus, Ius nostrum versari circa quatuor causas, Materiam, formam, efficientem, & finem, quarum cùm duæ priores internæ sint, de illis priore loco dicendum occurrit. Est autem materia duplex, propria & vera, ex qua (vti dictum est) aliquid fit, quam naturales & rerum artifices, non item Iurisconsulti præcipuè tractant. Altera impropria, & apparens: circa quam aliquid fit, per similitudinem duntaxat sic appellata, vt est genus subiectum, cuiuscunque artis, hoc est id, circa quod ars, eiusque cura & consideratio versatur. Vt Medicinę subiectum dicimus, corpus humanum, Arithmeticæ, numerum. Geometriæ, quantitatem sic de alijs. Quibus breuiter expositis, Fontes & iuris principia, summatim exponemus, ne alioqui infœliciter cadant Iouis taxilli, si non constitutis priùs materia, & fine: non cognitis principijs: nec inuentis præterea medijs, in tam mobilem scientiam irrumpamus, postpositis multarum rerum cognitionibus, sine quibus fieri profectò nequit, vt perfectè, fœliciterque

que nonnihil discamus, doceamus, aut cogitemus.

De materia, & proprio Iuris subiecto. Cap. XIX.

QVoniam igitur omnis ars, ac disciplina, ex genere quodam subiecto seu materia, circa quam scientia illa versatur, & ad quã velut primum quoddam principium quęcunque in disciplina traduntur referri conuenit: ac etiam ex fine, veluti ex partibus quibusdam præcipuè conflatur, coalescit & constituitur: quod sit Iurisprudentiæ nostræ subiectum, vt recta docendi ratio seruetur, principe loco explicandum occurrit: nam (vt Aristoteles docet[a]) in omni scientia ac disciplina genus subiectum priùs cognoscendum est, non tantùm quod in rerum natura sit, sed etiam quid sit, quemadmodum & prima demonstrationis, ac artis principia, antequam ad præcepta sequentia progrediamur. Hoc autem ipsum quod quærimus, Caius attigisse videtur, cùm omne Ius quo vtimur, vel ad personas, vel ad res, vel ad actiones pertinere dixit.[b] Rei generali verbo, dicta, factaq; hominum, & negotia, ex quibus Iura nascuntur,[c] breuissimè complexus,[d] & actionum nomine iudicia, cuius ordinem sequutus Iustinianus, posteaquam principio ciuilium Institutionum, Ius, Iurisq; diuisiones tractauit; Mox de personis, ac demùm de Rebus, sub ijs vltimas voluntates, contractus, & hominum commercia comprehendens, disseruit

a Aristotel. lib. 1. Analy. posterior.

b L. 1. ff de sta. hom.

c L. si ex plagis. §. in cliuo ff. ad l. Aquil.

d L. 1. ff si cert peta.

ruit, postremoque actiones, & iudicia, subiecit. Itaque cùm id omne, de quo leges scriptæ sunt, & circa quod Ius nostrum versatur, proprium Iuris sit obiectum, & materia: Neque aliud quicquam Ius ciuile tractet, quàm statum, & actus hominum, Iure, vel iniuria gestos: non dubium, quin actiones, seu dicta, factaque hominum, tam circa res diuinas, quàm humanas, sint propria Iuris materia, & genus subiectũ,[e] quod Legislatores & Iureconsulti contemplantur, & considerant. Idq; perpensa subtiliter Vlpiani verba significant, cùm *Ius* artem boni & æqui esse dixit, quia Iustitiæ cultores æquum ab iniquo, & iustum ab iniusto segregant.[f] Bonum enim, & iniquum, licitum & illicitum, Iustum & iniustum, non in alijs, quàm in dictis factisve hominum deprehendi possunt. Vt si bona & honesta sint, laudentur, & præmijs decorentur, sin mala, & turpia coerceantur, vituperentur, & secundũ facinoris qualitatem puniantur. Legislatores ergo & Iurisconsulti actiones, seu facta hominũ, quatenus lege vel permittuntur, vel iubentur, vel vetantur, perpetuò considerant, quidque in ijs iustum sit, legitimum, vel illegitimum, solerter, & studiosè inuestigant, & perquirũt. Hoc autem proprium Iuris subiectum, in tres partes & species diffunditur, nempe in personas, res, & actiones, hoc est iudicia, quæcunq; enim hominũ actiones, & controuersiæ, super quibus leges nostræ diuinitùs conditæ & promulgatæ sunt; vel de personarũ statu, & conditione

e L. iustitia, §. fin. ff. de iust. & iur. §. Iurisprudentia. eod. tit.

f L. 1. ff. de iustit. & iur.

tione tractant, vel de commercijs hominū voluntarijs & inuolūtarijs, (quæ Rei verbo contineri diximus[g]) vel de iudiciarijs exercitationibus; qua ratione putamus & Caium & Iustinianum dixisse, omne Ius quo vtimur, vel ad personas, vel ad res, vel ad actiones pertinere,[h] quam diuisionem nos quoq; sequemur, & ad eam nostrū scribendi ordinem, toto hoc opere accommodabimus. Postea quam enim Ius ipsum, eius partes, causas, & effectus, hac priori parte tractauerimus, Altera de personis, Tertia de reb9, hoc est hominum commercijs, Postrema de iudicijs, à proposita methodo nunquam aberrantes, differemus. Quoniam verò commerciorum obiter incidit sermo: eorumque nomine delicta quoque contineri, significauimus non ignorandum, commercij verbo mutuam quamcunq; hominum actionem & conuentionem designari, quam dupliciter Philosophus considerat:[i] vel enim à simultaneo duorum, pluriúmve consensu procedit: tumq; commercium spontaneū, & voluntariū dicitur, quod à voluntate nostra proficiscatur eius principiū: cuiusmodi est venditio, locatio, conductio, societas, cæteriq; contractus.[k] Vel sine consensu partiū conficitur, tumq; inuoluntarium appellatur. Veluti maleficiū, & delictum. Id autem vel clam patratur, & clandestinum dicitur, vt adulteriū, veneficium & alia id genus, vel vi quadam infertur: & violentum appellatur, vt rapina, verbera, mors, & conuicium.[l]

g L.1. ff. si certum pet.

h L.1. ff. de sta. hom. §. fi. de iur. natu:

i Aristotel. lib.5. Ethico. cap.2.

k L. iurisgētiū. in princ. ff. de pac.

l Aristotel. vbi suprà.

De

De causa Iuris formali, & efficiente. Cap. XX.

NE quem porrò falleret vocis ambiguitas, admonuimus suprà, materiam hîc non appellari, sub trita illa significatione, prout vna ex causis est, nempe ex qua aliquid fit, & generatur primùm. Et in quam, (vt Aristoteles ait) corrumpitur vltimũ.[a] nam nec eam solam, aut admodum Iurisconsulti tractant, sed materiam hic dicimus, subiectũ artis, hoc est id quod arte potissimùm docetur, & circa quod ars ipsa maximè versatur. Verùm vt materiæ, ex qua aliquid fit, forma superinducitur, sine qua rudis ipsa, indigestaq; moles, certum vllius rei nomen accipere nequit, ita & materiæ, circa quam tota scientiæ cura versatur & consideratio: hoc est subiectio artis, præbetur aliqua forma, quam in eius tractatione seruari conuenit. Veluti quia Iuris subiectũ diximus esse statum, res, dicta, factaq; hominum, quatenùs iustè, vel iniustè geruntur. Forma, quæ huic subiecto superinducitur, erit modus ex legis præscripto adhibitus, quo secundũ boni & æqui, iusti, atq; iniusti scientiam, actiones humanę, circa personas, res, & iudicia, regi, tractariq; debent, eoq; spectasse mihi Vlpianus videtur, cùm ait, Totũ Ius consistit, aut in acquirendo, aut in conseruando, aut in minuendo, aut enim hoc agitur, quemadmodũ quid, cuiusq; fiat: aut quemadmodũ quis rem suam, vel ius suum conseruet, aut quomodo alienet, aut

[a] Aristotel. lib. 1. Physic.

aut amittat. b Equidem omne Ius noſtrũ, vel modũ adhibet qua ratione honores, dignitates magiſtratus, rerum dominia, poſſeſſiones, aut etiam obligationes quæramus, vel hæc omnia, aut eorum ſingula, quæ iam quæſijmus, aut à maioribus noſtris accepimus, conſeruemus: vel quomodo minuamus, & amittamus. Efficiens verò cauſa dupliciter conſiderari poteſt, vel principaliter, & per ſe: vel per accidẽs. Præcipua, & primaria Iuris ciuilis cauſa, eſt natura, & ratio ciuilis, ex quibus potiſſimùm leges emanant, & veluti ſcaturiunt, deinde populi, Senatus, & principis hoc eſt eorum qui vel nunc habent, vel quondam habuerunt, ferendæ condendæque legis poteſtatem, cuius cauſæ tractatũ, ſubodoratus Modeſtinus, Omne Ius (inquit) aut conſenſus fecit, aut neceſſitas conſtituit, aut firmauit cõſuetudo. c Scriptę namq; leges vel natura, vel ciuili aliqua ratione monente, à populo conſtitutæ, receptæque ſunt, d vel neceſſitate quadam conditæ fuerunt, à Senatu puta (in quem cùm populus in vnum non poſſet commodè conuenire. neceſſitas ipſa curam Reipublicæ deduxit, e) aut etiam à principe poſteà (nam & per vnum Reipublicæ cõſuli, ſuccedente tempore magis neceſſarium viſum eſt f) vel deniq; moribus, & tacito ciuiũ conſenſu, cui non minoris, quàm ſcripto Iuri authoritatis, datum eſt, introductæ ſunt. g Efficiens cauſa per accidẽs, & ſecundaria, eſt hominũ nequities, ſiue corrupti hominum mores. Vnde ex malis hominum moribus

b L. fi. ff. de legib.

c L. pen. ff. de legib.

d §. lex eſt. de iur. natu. l. de quibus. ff. de legib.

e L. 2. §. deinde quia difficile. ff. de orig. iur.

f L. 1. ff. de conſt. princ. d. l. 2. §. nouiſſimè.

g L. de quibus ff. de legib.

bus

bus bonas leges ortas esse, vulgò dicitur. Vetus verbum est, inquit Macrobius, leges bonæ, ex malis moribus procreantur. h Vnde apud Aeginetas, olim pecuniaria pœna is mulctabatur, qui condendæ legis occasionem dedisset. i Etenim quemadmodum si morbi non essent, nihil opus foret pharmacis medicorũ: ita nec legibus, si non perperam, & nequiter viueretur, cui consentaneum satis est, quod Paulus scribit legem iusto non esse positam, sed iniustis, impijs & peccatoribus. k Lex enim, quæ pœnarum formidine malas mentes, & malos animos à vitiorum sordibus deterret, & auocat: non his vtiq; condita est, qui suapte natura arcentur à flagitijs, & ad bonitatem impelluntur, sed his qui ad naturæ iustitiam obsurduerunt, & ad omne facinus propensi, cupiditatibus suis feruntur. Ideoque Pontifex, ex Isidori sententia factæ sunt leges (inquit) vt earũ metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, & in ipsis improbis, formidato supplicio, refrenetur audacia, & nocendi facultas. l Neque verò prætereundum causam omnem, quia omnis ad efficiendum aliquid conferat, à M. Cicerone quandoq; efficientem appellatam. m

h Macrob. lib. 3. Satur.
i Aristot. libro 2. Rhet.
k 1. ad Timoth. 1.
l c. factæ 4. dist.
m Cicero in Top.

Quis sit Iurisprudentiæ finis. Cap. XXI.

Expositis materia, forma & efficiente ad finem Iuris transgrediamur. Nam & ea causarum

ſarum omnium nobiliſſima terminus eſt vltimus, ad quem omnis actio & contemplatio dirigitur, quo non perſpecto, cognitóque, nunquam ars aliqua, ſed Ius ciuile præſertim doceri aut intelligi perfectè poteſt. Finis enim (vt Ariſtoteles docet) neceſſitatem imponit ijs, quæ ſunt ad finem. Et eſt veluti regula, atque iudicium eorum omnium, quæ in artibus pertractantur, quem qui ignorat, cæco profecto ſimilis eſt, neſcienti quò feratur. Finalem Iuris ciuilis cauſam tripliciter quidam diſtinguunt.[a] Nam vel in homine eſt, vt bonus ſit, hoc eſt bene, honeſteq; viuat: quę ad moralem philoſophiam pertinet, vel ad hominem, vt quis prudenter rem familiarem adminiſtret: quæ Oeconomica dicitur, vel ad Rempublicam vt ſapienter regatur quæ ad Politiam ſpectat.[b] At verò mihi videtur Iuris finem non tam anxia, aut exquiſita diuiſione, à legislatore tractatum, qui ſatis habuit admonere, iuſtitiam ipſam, ad quam omnia legum iuſſa diriguntur, & omnes ſtudiorum noſtrorum rationes referri debent: verum eſſe finem, & proprium Iuris ciuilis ſcopum.[c] quo per iuſti, & iniuſti, æqui, atq; iniqui cognitionem, Ius ſuum cuique tribuamus, & legitimam in rebus cauſiſque ciuium æqualitatem conſeruemus, ac tueamur.[d] Ideoque M. Cicero, Ius ciuile, inquit, eſt æquitas conſtituta ijs, qui eiuſdem ciuitatis ſunt ad res ſuas obtinendas.[e] Neq; ſanè, aliò leges noſtræ ſpectant, quàm vt hac via, ſuum cuique tribuatur, ciuiumque vtilitati, ac

a Bal. in Ru b ic. ff. de iuſtit. & iur. verſ. cauſa finalis.

b §. final. in proœ. Digeſtorum.

c L. 1. in princip. l. iuſtitia ff. de iuſtit. & iur.

d Cicer. 1. de orator.

e Cicero in Topic.

Reipublicæ saluti consulatur, f vtque Iuris ciuilis cognitione parata, Reipublicæ præesse, eandemque prudenter, & iustè moderari, rectéq; gubernare possimus. g Suum cuique tribuendo: subditos in pace, & officio continendo: h viduis, oppressis, pupillisque, & alijs miserabilib⁹ personis, multifariam, multisq; modis afflictis, & diuexatis subueniendo. i Denique pauperes, tenuesq; homines, à potentiorũ iniurijs arcendo, & defendendo. k vnde Cælestis illa vox. l

Salus populi, suprema lex esto.

Et Deus Opt. Max. per os prophetæ, Væ (inquit) qui condunt leges iniquas, & iniusta decreta decernunt, vt opprimant in iudicio pauperes & vim faciant causæ humilium populi mei, vt viduas spolient, & pupillos deprædentur. m Equidem constat, quemadmodũ M. Cicero scribit ad salutem ciuium, ciuitatumque incolumitatem, vitamq; hominũ, & quietam, & beatam, inuentas esse leges, eosq; qui primùm eiusmodi scita sanxerint, populis ostendisse, se ea scripturos, atq; laturos, quibus illi adscriptis, susceptisque homines honestè, beatéq; viuerent, quæ cùm ita composita sanctaq; essent, eas leges videlicet nominarent, n ad quem finem velut ad scopum, quicunq; Rempublicam regunt & moderantur, actiones suas omnes dirigere, ac collineare debent, alioquin non magis Reipublicæ proderunt, quàm ad portum ille peruenire, qui clauum nauis regens, dirigendæ obliquandæq; nauis, neque vsum,

f Cicer. 1. de inuentio.
g §. pen. in proœ. digest. § fi. in proœ. Insti.
h L. 2. § post ea ne diuti us ff. de ori gi. iur.
i Isaiæ 1. L. 1. C. quãd. Im per. int. pup.
k L. illicitas. §. ne potentiores ff. de offi. præs. c. factę. 4 dist.
l Cicer. 3. de legib.
m Esaiæ 10.
n Cicero 2. de legib.

ſum, neque ſcientiam habet, ſic Paulus Apoſtolus, Finis inquit præcepti, eſt charitas: de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta, [o] hęc enim eſt præcipua legis intentio, imò verò non aliò lex ſpectat, quàm ad perfectam Dei, & proximi dilectionem, hæc eſt Euangelica charitas, quæ gloriam Chriſti Dei quærit, nec vnquam ab officio religionis erga Deum, & pietatis erga proximum quieſcit, aut ceſſat. [p] Nec abſimiliter valde, idem ille author, & diuinus vates ſcripſit, finem legis eſſe Chriſtum, ad iuſtitiam omni credenti, [q] quod vltimum legis ſit Chriſtus iuſtificans in ſe credentes: nec alius ſit aditus ad conſequendam veram Iuſtitiam per fidem, quàm ipſe Chriſtus, qui cùm pro omnibus credituris, legem impleuerit: iam nulli ad iuſtificationem lege deinceps opus eſt. Verùm enimuerò quia philoſophi duplicem ſtatuunt Finem. Cuius gratia aliquid fit, & cui quippiam fit, veluti (exempli cauſa) in nauis extructione, finis cuius gratia nauis fabricatur, eſt tutus per vndas maris acceſſus. Finis verò eius, cui nauis extruitur, eſt lucrũ, quod ex nauigandi mercede ſpectat, & proprius ſtudiorum finis eſt doctrina, & eruditio, eius verò qui ſtudijs operam nauat, vtilitas Reipublicæ pleriſque item, gloria, aut lucrum. Iuris quoq; ciuilis finem, dupliciter conſiderare poſſumus. finis cuius gratia leges ſcriptæ ſunt, eſt iuſtitiæ protectio, ſeu legitimæ, in rebus cauſiſq; ciuium æqualitatis cõſeruatio. [r] Finis verò eius cui bono cedit,

o 1. ad Timoth. 1.

p Matth. 22. Marc. 12. ad Galat. 5.

q Ad Romanos 10.

r Cicer. 1. de orator.

hæc adeptio Iustitiæ est res ipsa publica, & ciuilis hominum societas, ad quorum salutem, & incolumitatem, omnis legum disciplina dirigitur.[f] Sed quid sit illa Iustitia, propter quã tot populorum iussa, constituta: tot conditæ leges, & promulgatæ sunt: videamus.

f Cicer. 2. de legib. & 1. de inuentio.

De Iusto, & Iustitia. Cap. XXII.

IVstitiam Isidorus, & sequiores, quasi Iuris statum dictam putant,[a] sed perperam: sic enim non Ius à Iustitia, sed Iustitia à Iure, contra Vlpiani etymum diceretur: qui Ius à Iustitia appellatum censet.[b] Alij verò sicuti à mœsto, mœstitiam: & à stulto, stultitiam: à Iusto, Iustitiam deducunt.[c] Iustumq; propriè dici volunt, à quo violentia omnis submota est, vt ita per literarum transpositionem, à vi, sit Iustitia, quasi *vistitia:* quod vim sistat, cuiusmodi literarum inuersiones, Festus Pompeius docet Romanis familiares fuisse, cùm de Græcis latina facerent, sic enim ῥῖνες, nares: μορφή, forma: dixerũt. Adde si placet, Iustitium dictum, quasi interstitionem, & Iuris quandam cessationem.[d] Vnde in XII. Tabularũ legis verbis, AERIS CONFESSI, REBVSQVE IVRE IVDICATIS, TRIGINTA DIES IVSTI SVNTO. Iusti dies à Decemuiris dicti sunt, qui confessi æris, ac debiti, iudicatis dati sunt, conquirẽdæ interim pecuniæ causa, quam dissoluerent, quod intereà nihil agi iure

a c. forus. de verb. signifi.

b L. 1. ff. de iust. & iur.

c Alcia. lib. 1. Parergon. c. 29.

d Aul. Gell. lib. 20.

ure posset; & vis omnis sententiæ quiesceret. ·go verò à Iusto, quidem Iustitiam deduci fa- eor, at neutrum arbitror à sistenda violentia enire, tum quòd latino authore, careat hæc nterpretatio, tum quòd parum, vel omninò, ihil affinitatis, dictiones *Vis, iustum*, inter se ha- eant. Dicendum itaque, Iustum id esse, quod ectum est, & honestum, rationi, æquitatique nnixũ, nec vllo satis scripto comprehensum,[e] quo Iustitia deduci autumo, quasi Iusti sta- ionem, firmamque, & immutabilem man- ionem. *Est* enim *Iustitia* quemadmodum VL- ianus definit, *constans, & perpetua voluntas, us suum cuique tribuendi.* [f] hoc est vt Plato, Aristoteles, & M. Cicero exposuisse mihi vi- lentur, firma quædam affectio animi, suum uique reddendi, certo rationis iudicio for- mata.[g] Quo primùm intelligimus, opinio- nem boni viri, & si quid minus ex sententia uccedat, Iustitiam nihilominus dici, quem- dmodum & Tyrannis, in animo, siue noceat, iue non, Iniustitia nominatur.[h] Cur autem Vlpianus Iustitiam dixerit esse voluntatem? n promptu causa est: quoniam non alia, præ- er Iustitiam virtus est, quæ mera, puraque vo- untate feratur,[i] reliquæ siquidem virtutes aliunde mouentur, & quoddam veluti calcar extrinsecorum affectuum habent: nam vt quis fortis sit ad perferendos labores: Temperatus, ad reijciẽdas voluptates, prudens, ad bona vel mala deligenda: vel amore, vel odio, vel timo- re vel gloria impellitur. vt verò quis Iustus sit,

e Aristot. in Rhetor.

f L. iustitia. ff. de iustit. & iur. §. 1. eo. tit. in instit.

g Plato lib. 9. de legib. Aristot. 2. & 5. Ethicor. Cicero 2. de inuentio. 5. de finib. & 3. de nat. Deo.

h Plato lib. de legib.

i Aristot. 5. Ethicor.

nullis eiusmodi affectibus mouetur, sed sola voluntate fertur, ad res iustas peragendas, exercendamque Iustitiam. Quoniam verò non omnis voluntas, Iustitia est: addit Vlpianus, *Constans, & perpetua.*[k] hoc est immutabilis, inexorabilis, incorruptibilis, nullis adfectibus vanis polluta. Vera namque Iustitiæ voluntas, neque pecunia corrumpi, neque potentia frangi, neq; odio, gratia ve inflecti potest,[l] neque, vt Cassiodorus dicebat, patrem aut matrem agnoscit, sed veritatem solam, vnde à vetustioribus Iustitiæ pictoribus & Rhetoribus, ad hũc penè modum imago iustitiæ depingebatur. Forma æquè filo virginali, aspectu vehementi & formidabili: luminibus oculorum acribus, neque humilis, neque atrocis, sed reuerendæ cuiusdam tristitiæ dignitate, quo (vt ex Chrysippo, Gellius grauiter disserit) significarent, oportere Iudicem esse grauem, sanctum, seuerum, incorruptum, inadulabilem, contraq; facinorosos homines, immisericordem, atque inexorabilem.[m] Thæbis quoque Plutarchus refert, Iudicũ imagines, absq; manib⁹: & supremi Iudicis oculos cõniuentes videri, quo iustitiam, nec manib⁹ nec hominũ vultu flecti significent: ex quo perspicuũ fit, oportere magistratum, auro inexpugnabilem esse, eundemque syncerum, atq; incorruptum, ab omni vitio, omnique perturbatione solutum, ac liberum: qui neque amore, neque odio, vel indulgentia nimia, neque vtilitatis spe, aut alia occasione vlla, à Iustitiæ semita deflectat.

k d.l.iusti tia.

l Cicero pro Cecinna.

m Aul. Gell. lib. 14. noct. Attica. c. 4.

Neque

ue porrò desunt, qui Iustitiæ definitioné in parte rideant,[n] sed qd illi desiderent, nó perijt. Sunt & alij, quibus visum est prio- definitionis verba, de diuina tantùm Iusti- accipi posse.[o] cùm enim, inquiunt, status minis fluctuet, mutationique & variationi positus, in perpetuo motu consistat:[p] nihil- e sub sole, nisi per subrogationem, perpetuū [q] quando vt poëta dicebat

Nihil est quod toto perstet in orbe

c semper, continuoque, iustus recta agat, & sta: sed quandoque labetur: imò verò sep- es in die cadat:[r] haudquaquam dici potest, stitia, constans & perpetua voluntas. Cæte- m in ea re vehementer illi peccare mihi vi- entur, cùm non finiatur ab Vlpiano Iustitia, t homini eam exercenti particulariter inhæ- et: sed in seipsa, & propria, perfectaque spe- ie, vt homini iustitiam profitenti, inesse de- et.[s] Sic enim Christus, verā perfectissimam- que virtutem describit, cùm ait: *Vade, & vende omnia quæ habes, & da pauperibus.*[t] & alibi, *Percu- tienti te in maxillam, præbe ei & alteram.*[v] & Pla- tonem dicimus talem Rempublicam finxis- se, aut laudasse, quæ hactenus nunquam visa sit existere. Matrimonium quoque Iuriscon- sulti tradunt, legitimam esse viri & mulieris coniunctionem, qua indiuidua vitæ consue- tudo retinetur.[u] licet interdum, nuptias va- rijs ex causis dissolui contingat.[x] Et Prætor reddere Ius dicitur, cùm iniquè decernit, fa- cta ad illud quod agere oportet Prætorem, re-

n Rodol. Agricola. li. 2. de inuētio. c. 5.

o Accur. & sequaces. d. l. iustitia.

p §. vt autē. de non alie. reb. eccles. coll. 2.

q L. cū qui. ff. de ser. vr. præd.

r Prouerb. 24.

s Dyn. Bald. Alb d. l. Iustitia.

t Matth. 19. Marc. 10. Luc. 12. et 18.

v Lucæ c. 6.

u §. 1. de pat. potest. can. 1. 27. q. 2.

x L. 2. & 3. ff. de diuor. l. cōsensu. C. de repud. §. distrahūtur. de nup. col. 4

y L.pen.ff. de iust.et iu.

z Horatius lib.1.Sermo.

a d.l.iustitia.

b Cicer. lib. 5. de finib. August.libr. 19 de ciuit. Dei.

latione.[y] Nec ideò minùs rectè dicemus oratorem à Quintiliano definitum, vt sit vir bonus, dicendi peritus: quod talis adhuc extiterit, fortasse nemo. Itaque *constans, & perpetua voluntas*, hic accipienda est, non ea quæ nunquam ab æquo, & recto deficit: sed perquàm raro labitur. Et vt plurimum id quod iustum & honestum est, expetit. Et si quandoque virum bonum & iustum ab æquo deficere contingat: non tamen ideo tollitur voluntas, & habitus animi: qui cum vel errore, vel ignoratione, vel inconstantia rerum, labi, decipique potuerit: affectionem tamen benè rectèque agendi nunquam amisit paratus semper, & vbique, erratum suum corrigere, & emendare. Vt enim nunquam errare, aut falli, solius Dei, ita perquàm raro hominis sapientis & iusti munus est. Quæ Galeni quoque fuit sententia, de arte medica loquentis. Ille melior, inquit, qui minus errat. Horatius item, neminem sine vitijs nasci ostendens, ait:[z]

Nam vitijs nemo sine nascitur, optimus ille est
Qui minimis vrgetur.

Quæ verò de iustitia diuina comminiscuntur Accursiani, nugamenta sunt, aliena à proposito, & friuola, gerris Siculis vaniora. Addidit autem Vlpianus postremò definitioni, *ius suum cuique tribuens.*[a] quia proprium Iustitiæ munus in suo cuique distribuendo cernitur.[b] debetque quicunque iustitiæ cultor societatem huius ciuilis vitæ ita tueri, ac diligere, vt suum cuique semper largiatur, legitimamque in hominum

...ium negotijs æqualitatem constanter con-
...ıet, & defendat. Præ cæterisque virtutibus
... habet iustitia, vt alienis commodis, sola
...spiciat, vnde & alienum bonum dicitur, &
...us omnium perfectissima.[c] Hespero, Lu- c §.1.vt om.
...roque admirabilior habetur:[d] quod ad a- obe. iud.
...d relata existat, atque perficiatur, & cum re- pro.coll.
...is in se, hac in alium, vir bonus vtatur. Eæ d Aristot.5.
...em virtutum maximæ censeri debent, quæ Ethico.
...mplurimis sunt emolumento,[e] quibusq; e Aristot.1.
...ndus ipse omni vitiorum labe, & scelerum Rhetorico.
...luuie purgatur, atque liberatur: nam vt ait
...siodus,

...ustitiæ sacra iura domant, genus omne malorum.

...qua sapiéter Salomon, Iustitia exaltat gen-
...n, miseros autem facit populos, peccatum.[f] f Prouerb.
...o Gregorius, ad Constantiam Reginam 14.
...lliæ, Summum inquit, in rebus bonum est,
...titiam colere: ac sua cuique iura seruare, &
...subiectos non sinere, quod potestatis est fie-
...sed quod æquum est, custodiri.[g] Est enim g c.si seculi,
...c vna virtus, qua ciuilis societatis cultus re- 12.q.2.
...etúr, Charitasque suum cuique tribuen-
... conseruatur.

De Multiplici Iustitia.
Cap. XXIII.

...Ntellecta Iustitiæ definitione, qualis sit Iu-
...stitia, per suas partes & species nunc tracte-
...ıs. Plotini auté Aegyptij sophisticam diui-
...né missam facio, q Iustitiæ quatuor genera

facit: Exemplarem, Politicam, Purgatoriam, & Formatam.[a] nam hic de politica duntaxat disputamus qua ciues suum cuiq; tribuendo, & sontes coërcendo, societatem humanam fouent, ac tuentur.[b] quod in rebus huius seculi, summum bonum est.[c] sed neque huc admodū spectare potest philosophorum diuisio, qui aliam esse dicunt vniuersalem Iustitiam, aliam particularem.[d] cùm enim vniuersalis omnes virtutes complectatur: imò verò ipsa, omnis virtus sit. velut sola omnium domina, & regina virtutum, de qua Theognis, poëta Siculus,

ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή ἐστι.

Iustitia, in sese, virtutes continet omnes.

De hac tractare, munus est philosophi magis quàm Iurisconsulti. Quanquam enim plurimùm confert, ad legum explicationem, absolutæ, vniuersalisq; iustitiæ contemplatio: non tamen ad eam Iureconsulti spectare solent, sed hi tantùm, qui vel Rempublicam constituūt, vel quibus instituendi principis prouincia, demandata est. Illi enim bonis, & vtilibus legibus fundaturi ciuitatem, non eam ad militaris rei gloriam, aut vitæ modestiam, dūtaxat dirigent, sed ad omnem omninò virtutem depingent, & collineabunt.[f] Itidem qui Regem, aut principem instituere in animum inducit, non eidem bellicę tantummodo laudis, verumetiā legū, Iustitiæ, prudentiæ, & omnis deniq; virtutis gloriam ob oculos ponere debet.[g] Sic enim Reges Persarū, filios suos primogenitos, qui succedebāt in regno, instituendos curabāt, qua-

a Plotinus libro de virtutibus.
b Prouerb. 14.
c c.cùm devotissimā. §.fin. & c. seq. 12. q. 2.
d Aristot. 5. Ethicor.
e Cice. 3. Officio. Aristo. 6 Ethicor. et 2. Politico.
f Plato lib. 1. de legib.
g §. 1. in procem. Institutio.

tuor pædagogis adhibitis, quorum primus
rum cultum doceret, institutaque regia
eret. Secundus regium adolescentem ad-
erct, vt iustus, & in omni vita verax esset.
tius, vt temperatus néve vlla cupidine su-
retur. Quartus denique, impauidum, for-
, & intrepidum reddebat illum, ne quan-
uidpiam metuens, seruus fieret, h non ma- h Plato in libro qui Alcibiades primus vel de natura hominis inscribitur.
tur hæc iustitia, Politicæ, legitimæ & vni-
alis nomen meruit. Politicæ, quòd ciui-
administrationem sua actione foueat, tue-
& conseruet. Legitimæ, quòd legibus pa-
. Imò verò legis anima (sicuti Aristoteles
vno in loco scribit) & mens, & principiũ,
nis sit. Denique vniuersalis, quòd omnia
estarum actionum, & virtutũ officia com-
endat & complectatur. Quam ideò Zeno
niuit, esse prudentiam in suum cuique tri-
ndo: temperantiam in accipiendo: & in
etiendo fortitudinem. i qua definitione, i Laertius lib. 7. c. 1.
nes vni iustitiæ virtutes adscribit. Ea enim
et, vt legibus obtemperemus. Leges autem
prudenti, modesto, forti, & liberali præ-
bunt (inquit Aristoteles) quid facere de-
t: neque vlla virtutis aut honestatis species
quæ legum vi & præceptis non continea-
. k De particulari igitur iustitia duntaxat k Aristot. 5. Ethicor.
ceptamus, hoc est, de recta & immutabili
luntate ius suum vnicuiq; tribuendi. l quam l L. iustitia. ff. de iusti. & iur.
titiæ speciem Plato popularem nominat, m m Plato lib. 8. de Republica.
solo contentam, ne vel pecuniarum cupidi-
e, vel honorum ambitione cuiquã noceat:

nam in ijs duntaxat negotijs, ad eam respicimus, quæ vel in rerum & pecuniarum commercijs, vel in honorum & dignitatum distributionibus versantur. Vnde & dupliciter dici, distinguique solet. Vbi enim in præmijs & honoribus, pro dignitate & merito cuiusque distribuendis versatur, Distributiua dicitur, quòd in ea distributione quadam opus sit, vt populi tranquillitas conseruetur, atque ei qui plus in Rempublicam contulerit, plus etiam dignitatis, honoris, & præmij: ei verò qui minùs, minùs etiam earum rerũ tribuatur. Quod si in commercijs æquabiliumque rerum permutationibus, Commutatiua appellatur,[n] ea quippe videtur esse commerciorum ratio, vt res cùm re simpliciter commutetur, atque ita contractus, hominumque commercia inter se dirigantur, & ad æqualitatis normam reuocentur. Vtriusque porrò iustitiæ, medium, & finis, idem est nempe æqualitatis legitimæ inter ciues conseruatio.[o] At in Distributiua, analogia & proportio, ex Geometrica disciplina, æqualitatem facit, vt videlicet neglectis numeris, sola dignitatis, & meritorum collatione facta, suum cuique tribuamus.[p] Geometrica siquidem proportio dicitur, cùm terminorum, qui se inuicem excedũt, differentia est qualitate eadem, quantitate verò diuersa, quæ propriè in eo spectatur, vt æqualibus æqualia, & inæqualibus secundum comparationem inæqualia tribuantur,[q] plus doctis scilicet, quàm indoctis, bonis, quàm malis, strenuis militibus,

quàm

n Aristot. 5. Ethicor.

o Cice. 1. de Orator.

p L. semper. ff. de iur. immunit. Aristot. 5. Ethic

q Aristot. 5. Ethicor.

uàm ignauis, conferendo.[r] hanc autem Distributiuam iustitiam commendans Plato, fœlicissimum & optimum Reipublicæ statum esse dixit, qui Geometrica proportione constituitur, hoc est: vbi certi sunt gradus officiorũ, & personarum, idoneisque aptæ functiones tribuuntur, [s] quod ipsum in Gallia non vsurpari, Guiliel. Budæus meritò conqueritur, in qua honores, & virtutis præmia, non tam distribuuntur. quàm dilapidantur, atque etiam interdum (inquit) turpi dinundinatione, indignis deferuntur.[t] In commutatiua verò iustitia, æqualitatem, Arithmetica proportione, seruari conuenit, rem rei simpliciter conferendo, nulla dignitatis, personarum, aut meriti comparatione facta. Nam Arithmetica proportio, vt in quantitate æqualitatem seruat: sic qualitate, inæqualitatem habet, & dissimilitudinem: tunc enim esse dicitur, cùm excessuũ ratio seu quantitas, non qualitas eadem est.[v] Vtimur ergò distributiua iustitia, in honoribus,[u] in pœnis,[x] muneribus,[y] & alijs id genus. Quorum distributio in comparatione quadam consistit, tum personarum, tum rerum inter se, quæ personis tribuũtur. Commutatiuam adhibemus, in contrahendis, vltro citroq; negotijs, in damnis sarciendis,[a] in iudicijs,[b] & cæteris huiusmodi, quæ per se, nulla personarũ adhibita ratione, dijudicari & examinari commodè possunt.[c] Sunt qui præterea iustitiam in naturalem, & ciuilem, ita partiantur: vt Naturalis solis naturæ radicibus defixa, sit constans affe-

r c. ius militare. 1. dist. c. vulturanæ. vbi glo. 12. q. 2.
s L. vt gradatim. ff. de munc. & honor. Plato libr. 4. & 5. de Republica.
t Guil. Bud. l. ius ciuile. ff de iusti. & iur.
v Aristot. 5. Ethico.
u c. de multa, in fin. de præb. c. clerici. 1. q. 2. c. qui resistit. 11. q. 3.
x L. moris. §. fi. cũ l. seq. ff. de pœn.
y L. fi. ff. de muner.
z L. 1. ff. de cõtrah. emp.
a L. si ser. uus. § tertio ff. ad leg. Aquil.
b L. fi. C. de fructib. c. in iudicijs, de reg. iur. in 6.
c Aristot. 5. Ethic.

affectio, cuique tribuendi, quod secundum naturam ei debetur,[d] veluti Deo religionem, parentibus & patriæ obedientiam,[c] liberis victum & alimoniam,[f] & ijs similia. Ciuilis iustitia sola legis voluntate continetur, est constans affectio, tribuendi cuique, quod ei sola nudaque legis authoritate, debitum est, veluti ne præstare cogatur hæres quicquam ex testamento, quod septem testium numerum non habet,[g] vel ex quo adita non est hæreditas,[h] & promissor ex stipulatione non obligetur, quæ præcedentem interrogationem non habet.[i] Iustitia ergo est, inquit M. Cicero, habitus animi, communi vtilitate conseruatus, suam cuique tribuẽs dignitatem, cuius partes sunt religio, pietas, gratia, vindicatio, obseruantia, veritas.[k] Sed quoniam hęc magis videntur Iuris, quàm iustitiæ genera exponenda, in commodiorem locum reijcimus.[l]

d L. scire. §. sufficit. ff. de excus. tut.
e L. veluti. ff. de iusti & iur.
f L. j. C. de alēd. lib. l. 1. §. ius natu. ra. ff. de iust. & iur.
g L. si. C. de fideicom.
h L. si ne mo. ff. de testa. tuto. l. e. am quā. C. de fideicō.
i L. 1. C. de vsur.
K Cicer. 2. Rhetor.
l In secunda parte huius libri.

De principijs Iurisprudentiæ. Cap. XXIIII.

POst tractatas Iuris cuilis causas, ad principia, & elementa Iuris decurrendum est, quando non satis sit finem, & scopum disciplinæ ad quam contendis, cognouisse, nisi simul etiam viam & rationem teneas, qua rectâ possis eò peruenire: nam & res tum cognoscere arbitramur (inquit Philosophus) cùm earum causas, principia, & elementa cognoscimus.[a] Ad quæ cùm omnia, quæ in ciuili disciplina tra-

a Aristot. 1. Physicor.

raduntur præcepta, referenda sint: ex ijsque
lemonstrationes, conclusiones, & axiomata
ua, scientiæ quæcunque mutuentur, confir-
nent & stabiliant: negari certè nõ potest, quin
rincipia in quauis arte, cognitu valdè neces-
aria semper existant, neque enim vlla est ars,
uæ commodè tradi, aut explicatè doceri pos-
t, nisi subiecta disciplinę materies certis prin-
ipijs distributa, breuiter cognoscenda propo-
atur, de quibus principijs, fuêre, qui perquàm
rudité scripserint, nominatim etiam ea de re
dito tractatu. b ad quorum lucubratioes nõ
uitus lectorem relegassem, nisi instituti ope-
s ratio me cogeret, pauca quædam perstrin-
ere, quibus fontes & principia Iuris, vnde tot
opuli iussa, tot consulta Senatus, tantæque
rincipum constitutiones emanant & scaturi-
nt, summatim aperirem, & velut ob oculos
spicienda proponerem: nam si quis amplio-
m Iuris tractatum desiderat, is legat, quæ ab
is grauiter & copiosè sunt disputata. neq; e-
m instituti nostri est ea diligentiùs persequi,
d necessaria tantùm subijcere. Qua in re sci-
dum, prima Iuris fundamenta iecisse natu-
m, tum permulta moribus hominum acces-
se, quæ vtilitatis ratione, vel in consuetudi-
m venerunt: vel quia magis necessaria, & vi-
degendæ commoda videbantur, legibus
nscripta sunt. Considerantur autem in iure
iili, vt in cæteris disciplinis, Principia dupli-
er, vel enim Primaria sunt, vel Secundaria.
maria principia, dicuntur vniuersalia quędam
Iuris

b Christo. phorus Ehemius lib de principijs iuris.

Iuris pronunciata, quæ omnibus hominibus ita sunt impressa naturaliter & infixa, vt velut indubitata, & notissima non alia egeant demonstratione, aut certè leui aliqua probatione confirmentur, vnde & communes animi conceptiones & notitiæ appellantur, quod suapte vi perspicua sit, & euidens, horum principiorum veritas & natura, quasique sine aliqua dubitatione aut contradictione, velut ab omnibus concessa, in disceptationem sumantur, [c] Græci ἐννοίας nuncupant. Qualia sunt tria illa Iuris præcepta: *Honestè viuere, Alterum non lædere, Ius suum cuique tribuere.* [d] nulla quippe lex ciuilis est, quæ non eò spectet, vt vel honestè viuatur, vel alter non lædatur, vel Ius suum vnicuique tribuatur: de ijs autem rationem anxiè perscrutari & inquirere, non modò stultũ, sed turpe quoque & nephas haberetur. Quis enim non nisi nimis stolidè rationem percontaturus sit, cur honestè viuendum? cur proximus non lædendus? cur ius suum singulis reddendũ? neq; verò ignoramus alia esse quædã, & multa grauiora naturæ præcepta, veluti de Deo, & Religione: [e] quæ non genuit opinio, sed innata quædam vis inseruit, & quasi in animo insculpsit: [f] nec enim vlla gens est tam fera, aut immanis, cuius mentem non imbuerit Deorum opinio. [g] Verùm quia Iurisconsultis, & legum authoribus non ita visa sunt, ad ciuilem vitæ societatem, & politicum Reipublicæ statum pertinere: ea tantùm veluti fundamenta iecerunt, quæ vi rationis humanæ facilè deprehen-

c Aristot. lib. 1. Analyt. posterio.
d L. iustitia. §. 1. ff. de iustit. & iur. §. iuris præcepta, eod. tit. in Inst.
e L. 2. ff. de iustit. & iur.
f Cice. 2. de Inuentio. & 2. de nat. Deorum.
g Cic. 1. Tusculan.

-ehendi possent, qua in re mihi grauiter pec-
-ffe videntur, quòd affectus humanos sequu-
, & scientia legis tumidi, perfectum de Deo
-æceptum, & à quo vno cætera pendent, neg-
-xerint. Sed animalis homo, inquit Aposto-
-s, non percipit ea quæ sunt spiritus. [h] Ex su-
-erioribus autem illis tribus Iuris præceptis, il-
-d quoq; promanat, *Quod tibi fieri non vis, alteri
feceris.* [i] ab Alexandro Seuero Imperatore,
-ntoperè dilectum & veneratum, vt & in pa-
-tio, & publicis operibus illud perscribi iusse-
-t. [k] Indeq; etiam pleræq; Iuris nostri regulæ
-onflatæ, quales illæ, Turpes hominum dispo-
-tiones nullius esse momenti. [l] Natura perini-
-uum esse cum alterius iactura lucrũ facere. [m]
-lteri per alterum, non esse iniquam conditi-
-nem afferendam. [n] alterum alterius odio non
-rægrauandum, [o] & ijs permultæ similes, quæ
-oco principij manifesti traduntur, nec cur ita
-nt promulgatæ, inquirimus, sed statim ipsa
-onente natura, ijs auditis, conquiescimus. Ex
-s item vniuersale principium facio, *præmium,
pœnam,* quando nihil sit, quo Iuris & Legum
-uthoritas, ac vniuersus Reipublicæ status ma-
-s valletur & circundetur, ac veluti munimen
-o quodam obsepiatur, quàm si præmijs pro-
-ositis, homines ad benefaciendũ excitentur,
-pœnarum terrore à malo arceantur, [p] neq; a-
-ter posse Rempublicã consistere, Demosthe-
-es eleganter probat, quàm si rectè factis, præ-
-ia, & peccatis supplicia decernãtur. [q] quę fuit
-etus Solonis sententia, dicentis, duabus rebus
potis-

h 1. Corin. 2.
i Matt. 7. l. 1. ff. quod quis-que iur. c. 1. 1. dist. can. pon-deret. 50. di-stinct.
K Lamprid. in Alexand.
l L. iurisgen-tium. § si pa-ciscar. ff. de pact. l. condi-tões ies. 1. & 2. ff. de condi. insti. l. gene-raliter. cũ h. seq. ff. de ver-bor. oblig.
m L. nã hoc natura ff de cõd. ind. l. si quis manci-pijs. ff si im-pubes. ff. de Institor. l. iu-re naturę. ff. de reg. iur. l. itaque. §. 1. ff. de dol
n L. transa-ctio. C. de transact. l. non debet. ff. de reg. iur.
o L. si quis in suo. § le-gis. C de in-offi. testa
p L. 1. ff. de

potiſſimùm, pręmio nimirũ, & pœna, Rempublicam contineri.[r] quibus planè conſentiunt Homerus & Heſiodus, cùm Deos inter homines, ignota ſpecie verſari ſcribunt, & hominũ facta accuratè obſeruare, vt quæ benè rectéq; geruntur, digna mercede compenſent, & malefacta puniãt.[ſ] & Petrus Apoſtolus iubet nos eſſe ſubiectos omni humanæ creaturæ propter Deum: Regi, quaſi præcellenti, & Ducibus, tanquam ab eo miſſis, ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum.[t] contraque Antiſthenes, exitium ciuitatibus tum portẽdi dicebat, quando in ijs non eſt bonorum, neq; malorum diſcrimen. Itaque ex primarijs Iurisprudentiæ principijs hoc vnum erit, virtutibus & egregiè geſtis, propoſita eſſe à legibus præmia: pœnam verò vitijs & ſceleribus ſtatutam:[v] quod & M. Cicero perbellè docet, & non vno in loco tractat.[u] Sed nos tria illa iuris præcepta quæ velut primaria Iuris principia conſiderauimus, aliquantò craſſiùs declaremus.

iuſt. & iur. c. non vos 23. quæſt. 5. q Demoſthenes in oratione contra Leptinem.

r Cicero ad Brutum.

ſ Homerus in Odyſſea, & Heſiodus in Ergis.

t 1. Petr. 2. c. ſolitę, de maio. & obed.

v L. 1. ff. de iuſt. & iur. l. 3. C. de offic. recto. pro. l. fin. C. de ſta. & imagi.

u Cice. 2. de nat. Deor. de Orator. & 2. de inuentione Rhetorica.

De tribus Iuris Ciuilis præceptis. Cap. XXV.

TRes ergò ſunt Iuris præceptiones, Honeſtè viuere, Alterum non lædere, & Ius ſuum vnicuiq; tribuere,[a] quibus tota ciuilis philoſophia clauditur, Reſpublica ſapienter regitur, & communis hominum vſus ſanctiſſimè conſeruatur: ijs enim præceptis tres affe-

a L. iuſtitia. §. 1. ff. de iuſtit. & iur. §. iuris præcepta, eod. tit.

ctus mortalibus à natura tributi, & generis humani, vt ille dicebat, [b] pestes certissimæ: coërcentur, libido videlicet, ira, & cupiditas, docemur (inquit M. Cicero) authoritate, nutuq; legum, domitas habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. [c] Fugatur nanq; libido, & omnis voluptatum illecebræ, ac titillatio, si viuitur honestè, [d] extinguntur contentiones & irarum flammæ, si nemo læditur, & refrænatur cupiditas, si suum cuiq; tribuatur, proximi vtilitas & commoda, emolumenti nostri gratia, ad nos traducamus, *viuere* cumprimis *honestè* iubemur: id est, temperatè, verecundè, & quemadmodum M. Cicero interpretatur, cum virtute. [e] vt ne quid libidinosè, inconuenienter, vitiosè, indecoreq; faciamus, [f] ad omni omninò virtuti, quoad eius fieri poterit, congruenter morem geramus, non tam quid nobis fortasse summo iure licet, quàm quod ex vsu moribusq; patrijs, honestum est, respicientes. [g] Deinde, *alterum non lædere*, cùm enim cognationem quandam, natura inter homines piè constituerit, hominem homini insidiari, & quod Plautus dicebat, *lupum esse*, [h] non tantùm nefas, [i] sed etiam contra naturam, & feritatis plenum, quodammodo videtur, [k] hominis quippe proprium est, hominem beneficio afficere. [l] & ita quasi Dei vice fungi: nam qui proximum afficit beneficio, ei cui prodest (inquit M. Cicero) Deus dicitur extitisse, [m] nec quicquam aliud, Deum esse putauit antiquitas,

b Vale. Maxim. lib. 4.

c Cicer. 1. de Orator.

d L. fœdissimam. l. & si libidine. C. de adult.

e Cicer. 3. de finib.

f Cicer. 1. Offic.

g L. semper. ff. de ritu nupti. l. non omne. ff. de reg. iur.

h Plaut. in Asinaria.

i L. vt vim. ff. de iust. & iur.

K Cicero 2. Officio.

l L. seruus ca lege. ff. de seru export.

m Cice. 1. de nat. Deo.

quitas, quàm prodesse mortalibus. Vnde & eos pro Dijs habuit. & venerata est, qui ad vitæ commoditatem nonnihil attulissent, adeòquidem, vt belluas quasdam vetustas pro Dijs coluerit, quemadmodum Aegyptij ciconiam, & Romani anserem, hi quòd Capitolinam arcem, à Gallis obsessam, anserum clangore & cursu, Romani custodes expergefacti, ab hostium irruptione seruauerint. n Illi, quòd serpentes ex Arabicis paludibus subuolantes ciconia obuiam profecta, arcere, necareque putaretur. Quin & olim corpora quædam inanima, vt Sol, Luna, Terra, Aqua, pro Dijs habita sunt, quòd ad vitam hominũ prodesse, & maximè conducere viderentur, eorumque commoditate, mortales maiorem in modũ recrearentur. Et quamuis hanc Dei appellationem, nulli creaturarum, nec per iocum quidem pius Christianus communicare debeat, nihil tamen æquè diuinum mortales habent, ac beneficentiam. o Postremum, ex Iuris præceptis, *Suum cuique tribuere*, monet. p ita tamen, vt si duobus aliquid præstandum sit, ei potiùs reddi oporteat, cuius ratio æquior est & iustior pretio, veluti domino, potiùs quàm latroni. q nam ex duobus æquis, quod equiùs est, nos sequi conuenit. r Hæc sunt tria Iurisprudentiæ pręcepta, principia, & fundamenta, quibus omnes virtutis partes, & vniuersa iustitiæ, vitæque Politicæ natura continentur, & ad quę omnes populi leges, omnes gentiũ mores & instituta, ac denique vniuersa principum placita diriguntur, & cola

n Plutar. in Camillo. Liuius lib. 5.

o Gregorius Nazianzenus in orati. de cura pauperum.

p d.l. iusti. tia. §. i. d. §. iuris præcepta.

q L. bona fides. ff. depo.

r l. si seruus cōmunis. §. quod verò ff. de fur.

& collineantur. Sed hactenus satis de primarijs scientiæ nostræ principijs, nunc ad secundaria pergamus.

Secundaria Iuris principia. Cap. XXVI.

IVris principia secundaria, sunt certa quædam axiomata, & definitiones, seu regulæ, quæ non tam natura, quàm ciuili aliqua ratione & authoritate, aut communi mortalium vsu, per hominum animos diffunduntur, quæ & si plerunque vera sunt, nec valdè egeant demonstratione: non tamen ita priusquàm pressiùs considerentur, ab illis cognoscũtur, qui nostræ scientiæ dant operam, quapropter leui aliqua, & verisimili ratione, vt ijs assentiãtur, opus est, quod principiorũ genus, *Theses* Græci dicunt, hoc est, regulas quasdam generales, nullis circunstantijs limitatas, quæ sunt propriè scientiarum principia, quorum alia. *Vniuersalia* sunt, alia *Generalia*, & reliqua *Particularia*. *Vniuersalia* dico, quæ quibusuis Iuris partibus & quæstionibus, accommodari possunt. Et horum alia à natura ducunt initium, veluti vt is commodum quoq; sentiat, quem incommoda sequũtur.[a] Vt quod nobis non nocet, & alteri prodest, concedamus.[b] Vt nemo ex dolo proprio, releuetur, aut auxilium capiat,[c] sed dolis ac fraudibus, omninò occurratur.[d] Eodem genere quidpiam dissolui, quo fuit colligatum.[e] Ab eodem debitore, non esse bis debitum

a l. secundũ naturam. ff. de reg. iur.
b L. in ciecti tore. ff. de euictio. l. 2. §. item Varus, ff. de aq. plu.
c L. verum. §. tẽpus. ff. pro soc. c. sedes, de rescr.
d L. 1. ff. de dol. l. in fundo. ff. de rei vend.
e l. nihil tã, ff. de reg. iur.

f L.bona fides.ff.de regul.iur.
g L.1.§.fin. C.de ca.tol.
h L.verum. ff.de fur
i L. si quis nec causam. ff.si cer. pet.
K L.cũ principalis. ff.de reg.iur.
l L.non dubium. C de legib.
m L. placuit.C.de iudi.
n L.in toto. ff.de reg.iu.
o L.promittendo. ff. de iur.dot.
p L.in toto iure. ff. de regul.iur.
q L.fi. C. de constit.pec.
r L.illud.ff. ad l.Aquil.
s L.fi. C.de calumniato.
t l.Papi.exuli.ff.de min.
v c.quod omnes,de reg.iur.in 6.

tum exigendum: f & ijs permulta similia. Alia sunt, quæ ciuilis legis authoritate nitũtur potissimùm, quorum bonam partem reperire est sub titulo Pandectarum Gregorij, & Bonifacij, *de Regulis iuris*, & reliquam sparse decerpere, ex Iurisconsultorum responsis, & Cæsarum placitis, nos quædam exempli gratia referemus. Vtilitatem publicam, priuatorum commodis anteferendam.[g] Omnem actum ab intentione iudicari.[h] Quod principaliter agitur spectandum.[i] Accessorium, principalis sequi naturam.[k] Quæ contra leges fiunt, pro infectis haberi.[l] Aequitatem rigori præferendam.[m] In toto, & partem contineri.[n] Res magis intuendas, quàm verba.[o] Generi, per speciẽ derogari.[p] De similibus, idem constitúi iudiciũ,[q] vbi est eadem ratio, idem Ius statuendum.[r] Separatorum, rationem esse separatam.[s] Ideoque ex separatis, de vno ad aliud non inferri.[t] Quod omnes tangit, ab omnibus approbandũ.[v] Actus agentium non operari vltra eorum intentionem.[x] Inducta ad vnum finem, non operari contrarium.[y] ac proinde ad augmentum producta, non operari diminutionem, nec econtra.[z] Generalibus, specialia semper inesse.[a] Propter quod vnumquodq; tale est, id magis esse tale est, necessum.[b] Et alia id genus plus quàm sexcenta, quæ omnia hoc loco conge-

x L.non omnis.ff.si cert peta. y L.legata. ff.de adi.leg.l.si mancipia.ff.de fund.instruct. z L.non debet.ff.de reg.iur. a L.semper in gener.ff.de reg.iur. b Authen.multo magis.C.de episcop.& cleric.

congerere, & coaceruare, in animum non induximns. Generalia Iuris principia sunt, quæ ad generales, & præcipuas ciuilis disciplinæ partes generaliter referuntur, & applicantur, veluti *In contractibus*, Fidem non fallere, sed quæ contrahentibus placuerunt, custodiri.[c] Contractus, ex conuentione legem suscipere.[d] Bonam fidem in cõtractibus desiderari.[e] Contractus ab initio voluntatis esse, & officij, postquam autem initi sunt, necessitatis,[f] *In vltimis voluntatibus*, Vti de rebus suis quispiam disposuerit, ita Ius esse,[g] quod & lege Decemuirali à Græcis accepta sancitũ scio. Disponat vnusquisque in suis, vt dignum est, & sit lex, eius voluntas.[h] Publicæ expedit, suprema hominum iudicia, exitum habere.[i] Nihil est quod magis hominibus debeatur, quàm vt postremę voluntates liberum habeant arbitrium.[k] *In delictis*, voluntatem spectari, non exitum.[l] Voluntatem & propositum, distinguere crimina.[m] Pœnas molliendas potiùs, quàm exasperandas esse.[n] Cauendum, ne propter nocentem, innocentes puniantur.[o] Sine culpa, pœnam non infligi.[p] Sanctiùs esse impunitum relinqui facinus nocentis, quàm innocentem damnari.[q] Lubricum linguæ, non esse facilè trahendum ad pœnam.[r] Quod legitimè factum est, pœnam non mereri.[s] In iudicijs Prætoris imperio, & Iudicis authoritati parendum.[t] Iniuriamq; Prætori facere, qui eius authotitatem

c L.1. ff.de pact.l.1.ff.de constit. pec.
d L.1.§.si cõ ueniat. ff.de pos.
e L. bonam fidem. C.de actio.& obl.
f L.in commodato. §. sicut.ff.com mod.
g L.verbis legis. ff.de verbor.sign.
h §. dispo. nat,de nupt. coll.4.
i L. vel negare. ff. quẽadm.test.ap.
k L.1. C. de sacrosanct. eccles.
l L.diuus. ff.de sicar.
m L. veiũ. ff.de furt.
n L. interpretatione. ff.de pœn.
o L.2. in fi. C. de ijs qui latr.occulta.
p L.sancimus. C. de pœn.

q L.absentem. ff.de pœn. r L.famosi. ff.ad leg.Iul.maiest. s L. Gracchus.C.de adult. t L.si quis ex aliena. ff.de iud.

contemnit.[v] De vno quoque negotio accersendos, & citandos eos quos causa contingit.[x] Nihil licere actori, quod reo non concedatur.[y] Res inter alias iudicatas, alijs nō obesse.[z] Latam contra solitum ordinem iudiciorum sententiam, vim rei iudicatæ non habere.[a] Interlocutoriam reuocari posse, non item definitiuam.[b] Semel enim siue benè, siue malè functus est iudex officio suo.[c] Ea, quæ fiunt à iudice, si ad ipsius officium non pertineāt, rata non esse.[d] Procliuiores nos esse oportere ad liberationem.[e] Ideoq; in dubijs, reo magis quàm actori fauendum.[f] *Particularia* Iuris principia dicuntur, quæ in certis & singularibus Iurisprudentiæ partibus, specialiter à lege tradita, constitutaque sunt: nam & habent singuli in iure ciuili tractatus, peculiaria quædam & singularia præcepta.[g] quorum alia, rei qua de agitur substantiam respiciunt, hoc est, eam essentiam, sine qua res ipsa subsistere nequit, veluti *In emptione* sine re, & pretio, nullam esse venditionē.[h] oportere,que pretium illud in pecunia numerata consistere.[i] *In mutuo*, Mutui dationem non contrahi, nisi in rebus quæ pondere, numero, mensuráue constant.[k] *In verborum obligatione*, stipulationem non confici, nisi vtroque loquente.[l] atque ita, vt præcedat interrogatio, & responsio subsequatur.[m] *In testamento*, Non consistere testamentum, nisi qui disponit, testamenti factionem habeat, & secundum Iuris ciui-

v L. 1 ff quod vi aut clam.
x L. de vno quoque. ff de re iud.
y L. non debet actori. ff. de reg. iur.
z L. sæpè. ff. de re iud.
a L. prolatā. C. de sentē
b L. quod iussit. ff. de re iudic.
c L. iudex, illo tit.
d L. factum à iudice. ff. de reg. iur.
e L. Arrianus. ff. de actio. & obligat.
f L. fauorabiliores. ff. de reg. iur.
g L. singularia ff. si cert. peta.
h L. in vēditionibus. ff. de contrah. emp.
i §. pretiū. & sequent. de empt. & vendit.

k L. 2. §. mutui. ff. si cert. petat. l L. 1. ff. de verbor. oblig. m L. 1. C. de vsur.

ciuilis regulas sit testatus.[n] hoc est, coram se-
ptem testibus, masculis, puberibus, & rogatis.[o]
sine hæredis institutione, testamentum nullas
vires habere.[p] Et alia instiusmodi multa: *Alia*
ad naturam pertinent, hoc est, ad vim, & inge-
nitam rei de qua tractatur virtutem & poten-
tiam: veluti *in emptione.* vt rem distractam ven-
ditor præstare, id est, tradere teneatur.[q] & si-
ue tota res euincatur, siue eius pars, regressum
habeat emptor in venditorem.[r] atque adeo,
vt si res aliqua pretiosa vendita sit, cauere tene-
atur de duplo venditor.[s] *in mutuo,* vt non ean-
dem speciem, sed idem genus recipiamus:[t] Vt
de meo tuum fiat.[v] Vt non in plus contraha-
tur, quàm datum sit.[x] Et vt æquè bonum red-
datur.[y] *in verborum obligatione*, vt statim, aut
modico interuallo, respondeatur.[z] Et respon-
sum, cùm interrogatione conueniat.[a] Et vt si-
bi, non alteri quis stipuletur.[b] *in testamento,* vt
vno contextu fiat.[c] mutationique & reuoca-
tioni, obnoxium sit, cùm liberum videbitur
testanti, cuius voluntatem, vsque ad supre-
mum vitæ exitum, leges deambulatoriam fe-
cerunt.[d] Rursus horum principiorum parti-
cularium, alia *causam efficientem* respiciunt, vt
in quibuscunque actibus personarum idonei-
tas.[e] Neque enim verbi gratia, contrahere, te-
stari, aut aliter quoquomodo disponere quis-
piam potest, nisi qui mentis compos, & legiti-
mæ sit valetudinis & ætatis.[f] Rursus omnis
conuentio, quæ consensum non habet, nulla
est.[g] in testamẽtis, voluntas primũ locum obti-
net

n L. si quæramus. ff. de testa.
o L. hac consultissima. C. de testa.
p L. 1. in fi. ff. de vulg.
q L. ex empto. ff. de actio. empt.
r L. 1. ff. de euictio.
s L. pacta cõuenta. ff. de contr. empt.
t l 2. in princ. ff. si cert. peta.
v d. l. 2. §. appellata.
x l. si tibi ff. de pact. l. rogasti. §. si tibi. ff. si cert. peta.
y L. cũ quid ff. si cert. pet.
z L. 1. §. 1. ff. de verb. obl.
a §. præterea. de inutil. stipul.
b L. stipulatio. §. alteri. ff. de verbo. oblig.
c L. hæredes. §. fin. ff. de testa.

d L.4. ff.de adi.leg.
e L. si quæ ramus. ff.de testa.
f L. vt gra datim. ff. de munerib.
g L.1. §. 1. ff.de pact.
h L.in conditionibus. ff.de condit. & demonst.
i L.nuptias. ff de reg. iu.
K d.§.alteri.
l L.nec adie cit.ff.pro so.c.cùm in officijs,de testam.
m L.Scæuo la.ff.ad Trebell.
n L.1.C.de vsur.
o L.hæredes palam. §. fi. ff.de testa.
p L.hac cõsultissima. C. de testa. d.l. hæredes palam.

net, & dominatur. h In matrimonijs, nuptiæ, non concubitu,sed consensu perficiuntur. i Alia sunt principia, quæ *finem* spectant, vt cùm stipulationes ad hoc inuentas Vlpianus scribit, vt quis acquirat, quod sua interest. k Et cùm dicimus, vsum testamentorum introductum, & probatum,quo possimus omni tempore erga eos,qui de nobis benè meriti sunt nobis prębere gratos. l Alia *materiam*,vt quod res in mutuo,Res & pretium,in emptione. Verba in Stipulatione, vti dictum est, interueniant. Et in testamentis,hæreditas,quæ codicillis,neq; dari potest,neq; adimi. m Alia deniq; *formam*, vt in *stipulatione*, præcedens interrogatio, & sequens responsio, n in *testamentis*, quod vno contextu concipiantur, o & coram septem testibus, modò à lege præscripto. p Et alia plura eiusdem generis; nam hæc exempli gratia proposuisse, satis mihi videtur,quod ijs perfacilè sit studioso Lectori,cætera inuestigare,& sic methodica ratione in pauca contrahere. Vt de omnibus ex tempore dicere,& modico negotio respondere possit. Denique iam mihi satis quoq; dixisse videor, de Iure ipso generatim, ac de eius causis & principijs, quò prior hæc libelli nostri pars ad vmbilicum (ni fallor ego) non incommodè peruenit.

TOLOSATIS IVRISCON-
SVLTI, REGIIQVE SENA-
toris Tolosæ, de Iuris Arte,
pars Secunda.

De Iure Diuino, & eius præceptis. Caput I.

QVONIAM superiore parte, breuiter à nobis expositum est, an sit, & quid sit Ius, quomodo item illud, in artē contrahi possit. Denique quæ sint ius causæ, præcepta, & principia: Ratio dein-epspostulare videtur, vt pro instituta metho-o, Iuris diuisiones explicemus: nam & iustus erum ordo desiderat, vt definitionem diuisio equatur. Planè Ius generale nomen est, quod ptè (vt mea fert opinio) in diuinum, & huma-um, principe loco diuidetur.[a] Diuinum ap-ellamus, cœlestem illam disciplinam, veteris noui testamenti constitutionibus conclu-m,[b] quæ tametsi comprehendat Ius natura-hominibus innatum: hoc est rationabilem aturæ instinctum, à Deo Optimo Maximo, elut stimulum virtutis, hominibus inditum, uo alijs facere iubemur, quæ nobis fieri volu-ius,[c] non tamen quæcunque diuinis oraculis ontinentur, legi naturæ cohærent, sed ex mo-alibus præceptis, (sic voco mandata ad infor-iandos fidelium mores conscripta) ea dunta-at, quæ humana ratione confirmari possunt.[d] t dilectio Dei, & proximi,[e] sub quibus duo-

a c. omnes. 1. dist.
b c. quo iure. 8. dist. c. 1. j. dist.
c L. 1. ff. quisque iur. Matth. 7. c. 1. dist.
d c. fi. §. his ita. 6. dist. c. 1. & 2. 1. dist. c. 1. 5. dist.
e Deuter. 6. & 10. c. fi. 3. dist. l. 2. & 3. ff. de iustit. & iur.

 bus

bus mādatis, cùm omnia quæ à lege & Prophetis scripta sunt, contineantur: f Vniuersa quoque primæ & secundæ tabulæ Mosis præcepta, claudi dubium non est, g quin & illis, omnes etiam virtutes, quas Philosophi ad conseruationem humanæ societatis, exigunt, contineri suprà probauimus. h At sunt alia quædā moralia mādata, quæ humani ingenij captū transcendunt, in quibus ideo solam fidem sequi conuenit, i à nonnullis, *supernaturalia* nuncupata, veluti quod Deus, (aduersus Sabelium, & Arrium k) sit trinus & vnus, hoc est sint tres in Deo personæ, & vna diuinitatis essentia. l Christi discipulo, idipsum in hæc verba testante: *Tres sunt qui testimonium dant in cœlo, pater, verbum, & spiritus sanctus. Et hi tres, vnum sunt.* m Vt item, mortui resurgant. n magnum profectò, ac difficile sacramētum, fidei tamen nostræ caput, & principium, o quod puri philosophi neque potuerunt, neque voluerunt vnquam agnoscere. P, pueriliis deliramenti commentum, falsò, impieq; existimantes, vitam iterari morte. q Illorum autem peruersam, ac execrādam heresim, cùm Corinthij, Saduceos, r sequuti, suaq; philosophia ad summam impudentiam elati, pertinaciter confirmarent, Paulus Apostolus, magno studio euertit. s Sunt & qui ex moralibus præceptis, quædam propterea quod necessariò obligent, Necessitatis appellent. Vt non occides, Non furtum facies, Honora parentes. & ijs similia. t Quædam perfectionis tantum, & consilij, esse dicant, quod videlicet ad salutem, præci-

f Matth. 22. Galat. 5.
g Gloss. c. quid in om. nib°. 32. q. 7.
h Parte 1. c. 4
i Panor. rubri. de sum. ma Trinit.
k c. quidam. 24. q. 3.
l L. 1. C. de summa trin. c. 1. eo. tit. in decretal.
m Ioan. 5.
n 1. Cor. 15. 1. Thessal.
o Theophy. in cap. 1. Ioannis.
p Plin. lib. 2. c. 7.
q Plin. lib. 7. cap. 55.
r Actorū 23.
s 1. Corinth. 15.
t Exod. 20. Leuit. 19. Matth. 19.

præcisè necessaria non sint, sed in pio Christiano, euangelicæ virtutis perfectionem demonstrent, veluti *Vende omnia quæ habes. & da pauperibus*, [v] *Percutiente in vnam maxillam, præbe & alteram.* [x] Alij quidam, moralia Dei præcepta, in negatiuã & affirmatiuã distribuunt, ineptè satis, vt mihi quidẽ videtur, cùm quodvis Dei mandatum, siue externa sua voce neget, siue adfirmet, tam iubeat facienda, quàm non facienda vetet. Porrò autem, præter moralia præcepta, sunt & alia quæ Mystica dicuntur, hoc est figuralia, quæ ritus & cæremoniarum mandata continent, veluti signa, & testimonia professionis seu fidei, erga Deum, sub quibus, præter literæ sonum aliquid arcani & mysterij latet. [y] quorum non pauca sunt, de quibus ad literam ratio nulla reddi potest, [z] vt *Non arabis simul in boue & asino Non indues vestem, lana linoq; contextam.* [a] quæ tamen hunc sensum habēt, vt disparis professionis homines, in vno officio sociari prohibeāt. [b] Quædam verò, rationem etiam ad literam habere putantur: [c] vt Circuncisionis, Sabbati, Purificationis, & alia id genus præcepta. [d] Circuncisio enim, signum pacti fœderis, inter Deum, & populũ suum, [e] hoc est signaculum fidei, iustitiæ Dei præfert. [f] Sabbati verò sanctificatio, memoriam eius requiei renouat, qua Dominus die septima. non lassitudine fatigatus, sed admirabiliũ operum completione lætatus requieuit. [g] simulq; nos omnes instruit, eũ qui verè in Christum crediderit, (hoc est certò sibi persuaserit

per

v Matt. 19. Marc. 10. Lucæ 18.
x Matth. 5. Lucæ 6.
y c. fi. §. his ita. 6. dist. vbi gloss.
z Glo. d. §. his ita.
a Deute. 22.
b c. in noua. 16. q. 7.
c Glo. d. c. fi. §. his ita.
d Genes. 17. Exod. 20. Leuit. 12. & 16. c. 1. 5 dist.
e Genes. 17.
f C. ex quo. de consecra. dist. 4. Roman. 4.
g Exod. 20. G..ei. 2.

per Christum iustitiam æternam hominibus contingere) & in finem perseuerauerit, in sempiternam requiem, & verum sabbatismum introiturum, [h] quippe Sabbatum, Hebræa vox est, quæ festũ, vel quietem significat, quia verò Deus septimo die quieuit, & cessauit ab omnibus operibus suis creatis. [i] præcepit Dominus septimum quoque diem sanctificandum, per cessationem à nostris operib⁹, quæ sex diebus conficimus, & operamur. Lex verò purgandæ mulieris, post partũ, aut quæ menstrua patiebatur: [k] quemcunque fidelem, ad munditiem, tum mentis, tum corporis hortabatur, & ne in sordibus volutaremur, admonebat, dicente Domino, Recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. [l] & alibi, Abijcientes omnem immunditiam. [m] &c. At omnis veteris cæremoniæ necessitas, in Christianismo sublata est, cũ enim illuxit veritas, hoc est Christus, vmbram, & imaginem futurorũ, id est cæremonias, cessare delitescereq́; oportuit. [n] Itaque abrogata est circuncisio. [o] cui tamen successit Baptismus. [p] Sublatum quoque sabbatum. [q] (Nam & sabbati, vt Christus dicebat, filius hominis, dominus est. [r]) & in diem Dominicam mutatum, quæ nunc dies quietis, & otij, seu dies sanctus dicitur, reliqui verò dies profesti, hoc est ab omni festiuitate, otioque vacui, & vulgo operarij nuncupantur. Potest item mulier, quæ menstrua patitur, aut post partum statim ecclesiam ingredi: sacræq́; communionis mysteria percipere. [s] Translato nanque

h Hebr. 4.
i Genes. 2.
k Leuit. 12. & 15. c. 1. 5. distinct.
l Isaiæ 65.
m Iacobi 1.
n Coloss. 2. Ioan 14.
o Galat.
p c. maiores. de baptism. Marc. 16. Ioan. 3.
q c. peruenit. de consec. distin. 3. Coloss. 2.
r Matth. 12.
s c. 1. de purific. post par. c. 1. & fin. 5. dist.

que sacerdotio, legis oportuit translationem nduci.[t] Hæc autem satis demonstrant mystica, seu figuralia præcepta, quæ ad cæremonias, & politiam tantùm Mosaicam pertinebãt, hodie non ligare, nisi quatenus per Christi legem confirmata reperiuntur.[u] euanuit siquidem vmbra, & splẽduit, illuxitq; veritas.[x] Moralia verò cum naturali Iure nitantur: etiamnũ vigent.[y] perennis quippe, constans est, & æterna, recta naturæ ratio, quæ neque tempore flectitur, neque vlla legis authoritate variatur.[z] Vnde cognoscimus non valere contra diuinũ mandatum, hominis quamlibet eximia authoritate pollentis, constitutiones.[a] quando nihil possit inferior in legem superioris.[b] Ideoque iniquitatis plenissimas Italicorum Municipiorum leges, quæ proscriptum impunè necari permittunt, semper iudicaui,[c] cùm præceperit Dominus, non occidere,[d] nec tantùm prohibuerit, externũ homicidium, quo priuatim, hoc est citra ciuilis magistratus authoritatem, externa vita homini aufertur: sed etiam iras, maledicta, conuitia, ludibria, & cætera huiusmodi, Audistis inquit, quia dictũ est antiquis, *Non occides*. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, obnoxius erit iudicio. Qui autem dicit fratri suo *Racha* (hoc est aliquo signo, animi maleuolentiam declarabit) obnoxius erit concilio. Qui autẽ dixerit fatue, (id est animi impotentior certo cõuitio fratrem suũ percutiet, eum fatuum, aut aliud simile appellans) reus erit gehennæ ignis.[e] Vbi

t c.3. de constitutio.
u c. fi. §. his ita. 6. dist.
x c. 7. de purg. post par.
y d. §. his ita, Glo. & Dd. c. fi. de consue.
z L. 2. §. fi. ff. de vsufr. ear. rer. §. fi. de iure nat.
c. 1. 5. dist.
a c. si dominus, can. si is qui. §. is qui. 11. q. 3.
b c. cum inferior. de maio. & obed.
c Hostiens. c. fi. de consuet.
d Exod. 20. c. 1. cum seq. 20. 3. q. 5.
e Matth. 5.

verò

verò manent impunita homicidia, si iræ, cogitationes, & verba, tam grauiter damnãtur? vno sanè casu, eiuscemodi statuta, probari possent, cùm scilicet ex ea causa, quispiam proscriptus esset, quæ mortem infligeret. [f] tumque vtilitatis publicæ gratia, vt omni modo, omniq; via, malefactores pœnas luant, [g] nõ prorsus absurdum erit, tantum potestatis, circa vindictam publicam, priuato concedere, quantum legis ministro, [h] neque nouum, diuinæ legis præcepta, ex recta naturæ ratione interpretationem recipere, quod pluribus exemplis pontificij ostendunt. [i] & nos loco magis idoneo, paulò infrà extensius dicemus, [k] luceque meridiana clariùs apparere ostendemus, nostram de non occidendis exulibus, sententiam omni legi atque adeò rerum veritati conformem esse, & consentaneam. Verùm hactenus de iure Diuino.

f Decius & alij c. quę in ecclesiarũ. de cõstitut.
g L. Ita vulneratus ff ad l. Aquil. l. si à reo § illud. ff de fideiuss. c. vt famę. de sen ten. excom.
h Accurs l. nullus C. de Iudæ. Dd l. non est singulis. ff. de reg. iur.
i Dd c. fi. de consue. & in d. c. quæ in ecclesiarum.
k Ead. parte. 2. q. 17.

Ius in publicum, & priuatum. Caput II.

HVmani Iuris, de quo dicere paramus, duas fecit Vlpianus positiones, id est species.[a] Publicum, & Priuatum, Publicum Ius appellans, quod principaliter spectat ad statum Reipublicæ, vt quod in sacris, sacerdotibus, & magistratibus consistit, etiam si isthinc, plurimũ emolumenti ad priuatos deriuetur.[b] Priuatum verò, quod principali causa inspecta, ad singulorum vtilitatem refertur, licèt

a L. 1. § ff. de iust. & iu.
b L. vn. § fi. C. de cad. tol.

ins quoque rei, commodum in consequens, respublica sentiat. c Hoc autem vel ex naturalibus, vel ex gentium, vel ciuibus præceptis collectum, id est, conflatum & compositũ est. d Quæ sanè verba relatæ ab interpretibus diuisioni, haudquaquam consentiunt, perperam existimantibus, ab Vlpiano Ius priuatum, in naturale, gentium, & ciuile diduci: quam ideò partitionem, velut cõmentitiam, non iniuria sunt afficiẽdi qui rideant: quasi verò inquiũt, Ius publicũm neq; naturale, neq; gentium, neque ciuile sit. e à qua oppugnatione non satis mihi videtur Alciatus, eiusce diuisionis authores, vindicasse. f Ergo publicum Ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. g quasi populicũ, olim, siquidẽ propter imperij Romani ius, quod ante Rhemniam legem ad populum pertinebat: h publica tantùm dicta sunt, quæ populi Romani erant. i At verò quia Romanorum exemplo, quæ in alijs ciuitatibus communia erant vniuersorum, publica dici cœpta sunt: k Ius quoque publicum hodie appellari potest, quod ad cuiusuis aut Reipublicæ statũ pertinet. l Eam porrò Iuris publici partem, quę ad sacra, cæremoniasque Deorum spectabat, veluti, *Ad Diuos adeunto castè. Pietatem adhibento, Opes amouento*: & ijs similia, aut quæ sacerdotibus præscripta sunt, non valdè curarunt Iurisconsulti nostri, sed põtificũm libris reliquerunt, quorũ apud alios extant fragmenta quædam. m De magistratibus, vltima, publici Iuris parte, necessaria nobis scripta prodiderunt.

c d.l.1.§.1.
d §. fi. de iust. & iur. d. l.1.§.1.
e Rodolph. Agricol. lib. 2. de Inuent. c.3. Paul. Castrens. d.l.1. §.1.
f Alciat. 1. Parerg. c.31.
g d.l.1.§.1.
h L.1. ff. de cõtr. pene.
i L. bona ciuitatis & l. sequẽn. ff. de verbor. sign.
k L.1.§.... ff. de rer. d. uit.
l L. fin. in prin C. de sacrosan. eccl. d. l. bona ciuitatis.
m Cicero 2. de legib. Valer. Max. lib. 1.c.1.2.3.&4.

Cæte-

Cæterùm eam Iuris ſpeciem diligētiſſimè ſunt perſecuti, quam priuatùm nuncupamus, hoc eſt, quæ ad ſingulorum vtilitatem refertur,[n] principali ſcilicet, vti diximus in vtroque Iure, cauſa inſpecta,[o] in conſequens enim, &(vt aiunt)ſecundario, quod publicè vtile eſt, ſingulorum commoda reſpicit:[p] & per contrarium, quod ad priuatorum vtilitatem principaliter ſpectat, in conſequens Reipublicæ vtile eſt, veluti quod abſens defendatur.[q] quod ſubditi referti ſint, & locupletes.[r] ne quis re ſua malè vtatur.[ſ] Porrò autem Ius priuatum, quod in vſu quotidiano verſatur, & de quo maximè ſe dicturum legislator proponit: ex præceptionibus, vt iam dictum eſt, vel naturę, vel gentium, vel ciuilibus componitur.[t] *Vnde* de naturali, gentili, & ciuili lege dicenda quædam: nam & ius omne, vel à natura, vel ab hominum more, vel à legibus fluxit.

n L.1.§.1.ff. de iuſt.& iu.
o L.ſi quis nec cauſam. ff.ſi cer.pet. l.1.ff. de au tho.tuto.
p L.vn.§ fi. C.de cad.tol.
q L.ſeruum quoque.§. publicè. ff. de procur.
r §.conſide. rauimus. vt judi. ſine quoquo. coll.2.
ſ §.fi.de ijs qui ſunt ſui.
t §.fi. de iu. ſti.& iur. d. l.1.§.1.,vbi Caſtrenſ.

De Iure naturali. Cap. III.

IVs naturale, eſt quod per omne animantiū genus, etiam brutorum, ſolo inſtinctu naturæ diffunditur, hoc eſt Vlpiano finitore, quod natura omnia animalia docuit.[a] veluti (vt multa paucis cōcludam)ſui ipſius, ac propriæ ſpeciei amor, & conſeruatio.[b] quæ maximè verſatur in depulſione eorum, quæ nocere poſſunt, comparationeq; illorum, quæ ad vitam ſunt neceſſaria.[c] vt victus, veſtitus, & habitationis.[d] nam primus, qui omni animali ſimul ac

a L.1.§.ius. naturale.ff. de iuſt.et iu. §.1. de iur. n tur.
b Ariſtot.9. Ethicor.c.8. & 2.Politic. c.4.Cicero 4. de finib. & 1.Officio.
c c. ius naturale.1.diſt.
d L legatis. ff.de ali.leg.

ic ortum est, datur à natura appetitus, est ad vitam degendam, tuendam, & perpetuò quantum fieri potest conseruandam: Principio generi animantium omni (inquit M. Cicero) est à natura tributum, vt se, vitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea quæ nocitura videantur, omniaq; ad vitam necessaria inquirat, & paret, vt pastum, latibula, & alia eiusdem generis,[c] commune aũt animantium omnium est coniũctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædã eorũ, quæ procreata sunt. & paulò pòst: Quid loquar (inquit) quanta ratio in bestijs, ad perpetuam conseruationem generis earum appareat? nam primũ aliæ mares, aliæ fœminæ sunt, quod perpetuitatis causa, natura machinata est, & reliqua.[f] Hinc quoque maris & fœminæ coniunctio, procreandi causa,[g] & prolis suscepræ custodia, ac educatio, [h] per quam memoriam nostri, in omne æuũ relinquimus. [i] Etenim videmus inquit Vlpianus, feras etiam bestias, istiũ. Iuris peritia censeri,[k] hoc est Budęo expositore, laudari, æstimari, & admirationi nobis præ cæteris esse, vt Elephas, proximũ humanis sensibus animal,[l] & Ciconia auis, quæ parentes senio cõfectas, humeris in volatu gestare fertur, eisdemque alimenta conquirere, non satis valẽtibus necessaria subministrare,[m] nos verò Græcum interpretem sequuti;[n] Vlpiani verba,[o] aliter accipimus nimirum vt significent bruta quoq; inter ea animantia ascribi, ac in eum quasi sensum referri, quæ similibus naturæ affectibus, & propẽsionibus, ad sui

h nempe,

l. victus. l. quos nos. §. fi ff. de ver. signific.

c Cicerro 1. Officio.

f Cicero 1. Offi.io.

g L. liberorum. §. fi. ff. de ver. sig d. §. ius naturale.

h L. vn. § ta ceat. C. de rei vxo. act Cicer. 2 de natu. Deo.

i d. l libe:o. rum. § fi.

k d §. ius naturale

l Plin. lib. 8. nat. histor. in princ.

m Aristot. de natur. animal. Plin. lib. 10. c. 23.

n Theoph. §. 1. de iur. natur.

o d. §. ius naturale.

nempe, & eius quod ex se natum est tuitionē, similisque productionem, & conseruationem rapiuntur, & impelluntur.[p] quanquam de ijs censuram facere, & iudicare, solis tributum sit hominibus. Hinc quoque sacrosancti Matrimonij principia, & primæ illæ viri, atque vxoris consociationes prolis suscipiendæ, non etiā libidinis explendæ causā. Nec illos audio, qui Iuris vocabulo, Iurisconsultos abuti propterea dicunt, [q] quòd in brutis nullā sit ratio.[r] Et ius sit recta perceptio naturæ, quæ ideo inter homines tantummodo cadat. Ciceroque, Ius naturale tractans, eiusdemque species constituens, nihil ad feras, omnia ad homines retulerit. [f] fœdius enim illi labuntur, siquidem Iuris verbum, vt fusum & latè patens, naturales quascunque propensiones, ratione etiam non moderatas, contineat.[t] à verbo quippe iubeo tractum, designat iussum, & preceptionē quancunq; superioris.[u] Vnde quod natura, hoc est naturalis instinctus iubet, naturale Ius, non tā ineptè quàm illi putant, appellabitur.[x] Feræ item bestiæ, quia huic legi naturæ paret, & obtemperant, instinctu naturali perculsæ, Iuris quoque naturalis participes non iniuria dicuntur, licèt intelligere, dijudicare, & de eo ratiocinari soli homines possint. Nec refragatur, quod diximus, Ius à Iustitia appellatum.[y] nam hoc verum pro[illegible]us, eiusque significatio, ad [illegible]n bon[illegible] est Iuris scientiam, co[illegible]tur[illegible] [illegible]oris vim, & iussum no[illegible] à q[illegible] [illegible]nnis, tam vniuersalis, [illegible] quàm

p Cicero 2. Officio.

q Laur. Valla lib. 4. c. 48

r L. 1. §. 1. ff. si quadrup.

f Cicero 2. Rhetor.

t L. 1. § Ius naturale. ff. de iust. et iu.

u Rodolph. Agricola libro 1. c. 5.

x d. §. ius naturale.

y L. 1. in princip. ff. de Iust. & iur.

quàm particularis descendit, cum recta naturæ ratio, omnium virtutum honestarumq; actionum studia præcipiat.[a] Nec nos oppugnat Ciceronis locus.[b] tractat enim de Iure gentiû, quod quoniam à natura duxit initium, Ius naturale quandoque dicitur.[c] quemadmodum non multò pòst dicemus. Itaque fatemur, coeundi appetitum Ius non esse, vt nec bibendi, edédi, dormiendi, sed legitimam maris coniunctionem, liberorum procreationem, & educationem, cùm Vlpiano dicimus Iuris esse naturalis, nã vt & in nuptijs castè versemur, columbarum, cornicum, ac omnium penè volucrum exemplo monemur: quæ fermè omnes, inquit Firmianus, faciunt matrimonia, & paria iungunt, & nidos suos, tanquam genitales thoros, concordi mente defendunt.[d] Itidemque, vt fœtus nostros omnes amemus, educemus, & tueamur, bestiarum etiam natura nos incitat, quæ sicuti idẽ Firmianus de volucribus scripsit, frigus & famem patiuntur, & pro suo partu ita propugnant, vt nulla vulnera, nullos ictus reformident, fœtus qui certi sunt, amant, si alienos adieceris, abigunt. Vnde quòd bestias, solus naturæ instinctus inuitet ad castitatem, & iustitiam; dici potest ab eis initia duci Iuris naturalis, & in eis nonnulla esse ipsius Iuris signa, ac vestigia; quibus etiam in brutis animãtibus declaret natura, quid ijs in rebus velit, aut permittat nos facere, & vnde aliqua pcepta & exẽpla rectè viuendi, homines in hac parte sumere possint. Si enim bruta, generationis causa com-

a Aristotel. 5. Ethicor.
b Cicero 3. Rhetor.
c §. singulorum. de rer. diuis.
d Lactant. lib. 3. de fals. sap. & in libro de opificio Dei.

miſcentur: & coniunctionem, magna fide ſeruant: ſi quod procreatum eſt peramant, nutriunt, fouent, & tuentur: quantò magis naturâ moueri debet homo, vxori coniungi, & coniunctionem hanc pudice, caſteque ſeruare: inde ſuſceptos liberos diligere, educare, & omni cura, ad ſubſidium generis humani tueri & defendere: nam parentes, qui brutis ipſis inhumaniores, propriam ſobolem negligunt: aut truculentiores, in eam ſine cauſa ſæuiunt, inter feras potius beſtias, quàm inter homines cenſeri, referrique debent, quos appoſitè Dominus in libro Iob, Struthioni aui comparat, quæ derelinquit oua ſua in terra, & obliuiſcitur quòd pes conculcet ea, & beſtia agri conterat. Duratur (inquit) ad filios ſuos, quaſi non ſint ſui, priuauit enim eam Deus ſapientia, nec dedit illi intelligentiam.[c]

[c] Iob.39.

De liberorum, & parentum educatione, & de matrimonio. Cap. IIII.

SVperiora autem ſatis oſtendunt, Alimenta filijs Iure naturæ præſtanda,[a] naturalique quadam propéſione, & ſtimulo excitari parentes ad liberorum educationem,[b] quam pietatem, cùm ferini quidam. & beluini homines, imò verò feris ipſis beſtijs ferociores (vt ita dicam) & immaniores,[c] inhumanè contemnerent. rectè veteres conſtituerunt, parentes qui liberis naturalem educandi affectum, vltrò

[a] L.1.§.ius naturale.ff. de iuſt.et iu. c.ius naturale.1.diſt.

[b] L.vn §.ta ceat C.de rei vxo.

[c] L.amiciſſimos § Lucius. ff. de excuſ tuto.

rò non præstant, à iudice cogendos esse, [d] nisi forte liberos repellat ingratitudo, [e] aut aliunde facultates habeant, vnde se commodè alere possint. [f] Quin & nonnullis viris doctissimis visum, vbi ea ætate sunt liberi, & ijs viribus, vt ad vitam necessaria sibi parare possint, licere parentibus, natura etiam non repugnante, eos negligere, [g] nam quod instinctu naturæ feramur, ad educationem liberorum, facit eorum imbecillitas, quod & Romuli lex, declarauit, quæ per triennium alendos liberos præcepit, nec ante eam ætatem licere eos, vel necare, vel exponere. In eamq; sententiam Gratiani verba perpendunt, qui liberorum successionem, Iuris quidem naturalis esse dixit, item puerorum educationem [h] hoc est liberorum, quandiu sunt pueri, non autē simpliciter dixit educationem liberorum esse Iuris naturalis. Cui satis conuenit, quod Aristoteles scriptū reliquit, Parentes, qui adhuc animo & corpore valent, debere suo labore atque industria, imbecilles filios fouere, tueri, & educare, vt mox imbecilles per senium facti, ætateq; ac laboribus fracti, eadē à filijs iustè expectare possint. Verùm hęc distinctio leges omnes Pandectarum, & Codicis euertit, quæ passim agnosci, alique liberos iubent, nisi aliquam artem exerceāt liberi, vnde se alere cōmodè queant, [i] adeò quidem, vt onus alēdi quoq; vxorem filij, nedum filium ipsum ad patrem spectet. [k] cùm tamen constet, nuptias non nisi à puberibus cōtrahi. [l] Nec Romuli lex contradicit, & vbi pugnaret,

d L. si quis à liberis. ff. de lib. agno. l. fi. C. de alen. lib.

e d. l. si quis. §. idem iudex. d. l. fin.

f d. l. si quis. § sed si filii.

g Francis. Cōnan. lib. 1. commentariorū iuris ciuilis.

h c. ius naturale. 1. dist.

i d. §. sed si filius.

k L. si filia. §. 1. ff. fa. ercifcun.

l §. 1. de nupti.

nō probaretur, velut inhumana, quemadmodum etiam in ea parte, qua Ius parentibus fecit filios iugulare.[m] per contrarium verò, nō mera natura, sed ratione naturali, quam Ius gentium dicimus,[n] à liberis parentes alendi sunt:[o] nam quòd Ciconia auis parentes alat, vnicum extat inter animantia bruta, exemplum,[p] ver autem nec vna hyrundo facit, nec vnus dies.[q] Alimenta autem maximè parentibus, quibus nemo vnquam iustè rependit, suggerēda, philosophus multis demonstrat,[r] eiusq; pietatis, memorandum præbuit exemplū puella quædam Romana, quæ matrem carcere inclusam, ne quid inferret cibi prohibita, proprijs vberibus aluit.[f] Vno casu Solō cōstituerat, filios alimēta parentib⁹ nō debere, quo patris incuriā, nullā artē essent edocti, vel ex meretricis coitu nati essent.[t] naturæ similiter ratio, (quā ideo Ius naturale dicit Gratianus, quòd omnium vbique nationum communis sit[u]) parentum hæreditatem liberis defert,[x] tametsi parentes, ad bona liberorum, ratio tantū pietatis, & miserationis admittat.[y] Educationem itaq;, & institutionem, cæteraq; necessaria vitæ præsidia, parentes liberis debent, ad quos solos, velut ad asylum, & portum vnicum illis à natura paratum, liberi confugiunt. Pariq; propemodum vinculo, liberi, parentibus officium, animique gratitudinem, et omne obsequium debent. De maris & fœminæ coniunctione, ad quam animantia quæcunque. instinctu naturæ ferūtur, constat eam Iuris esse naturalis.[z] si non matrimo-

m Plutar. in Romulo.
n L. omnes. ff. de iust. & iur.
o L. si quis. §. si vel parens. ff. de lib. agn.
p Plin. lib. 10. c. 23.
q Aristotel. 1. Ethicq.
r Aristotel. 9. Ethico.
f Plin. lib. 7. c. 36. Valer. Max. lib. 5. c. 4.
t Plutar. in Solone.
u c. ius naturale. 1. dist.
x L. cùm ratio. ff. de bo. damnato.
y L. nam & si. ff. de inoffic. testam l. scripto. ff. vnd. lib.
z d. l. 1. §. ius naturale.

-rimonij nomen induat, tunc enim cùm sit vi-
-i, & mulieris mutuus consensus: [a] qui, non itē
concubitus, nuptias perficit [b] quiq; cùm sit a-
ctus electiuus, ac proinde ratione, & consilio,
explicandus: in brutis cadere non potest. [c] Iu-
-is Gentium, procul dubio dici debet, cùm eo
solo gentes humanę vtantur. [d] Et quoniam nō
propagationis, aut explendi desiderij tantùm
causa, vir, & mulier coniungūtur: sed etiam vt
mutua ope se adiuuent, & tueantur, atque mi-
nori cum molestia, commodiusque miseram
hanc vitam transigant: vel etiam Iuris ciuilis,
respectu formæ, quæ in valentibus loqui, ver-
borum expressionem postulat, [e] & quarūdam
personarum cōiunctionem prohibet. [f] Respe-
ctu verò institutionis quæ primùm in paradi-
so terrestri facta est: [g] de Iure diuino: [h] Idem-
que respectu vinculi, & sacramenti. [i] Sic enim
institutum est à Deo optimo coniugium, vt
vnus vni indissolubili copula, iungeretur, &
quod tam arcto vinculo semel connexuisset,
ne separaret homo. [k] Sed de ipso Iure gētium,
paucula quædam paulò specialius adnecta-
mus.

a §.1. de pat. potest.
b L. nuptias ff. de reg. iu.
c L. 1. §. 1. ff. si quadrup.
d L. 1. §. ius gentiū. ff. de iust. & iur.
e c. tua. c. cū locum. c. cū apud. de spon. Accur. l. cùm notiss. simi. C. de præscrip. 30.
f L. 3. § videamus. ff. de dona. int. vir.
g c. sicut. §. 1. 31. q. 2.
h Genes. 1. 8. & 9.
i c. vn. de vot & vot. redem. in 6.
k Matth. 18. Marc. 10.

De Iure gentium. Cap. V.

Ex prædictis non valde obscurum arbitror intelligere, Ius Gentium, à natura duxisse principium. [a] Dum naturam, duplicem à Deo Optimo Maximo nobis inditā cognoscamus: Alteram bestijs quoque communem: nam & illę pariter sunt animę, nobiscum participes, in

a Cicero 2. Rhetor.

qua natura Ius illud naturale, de quo iam diximus, relucet, & consistit quo primi homines rudes illi quidem, & agrestes, vsi videtur. quibus nulla cupiditatis, aut regnãdi libido, nulla seruorũ adiumenta, nulli ciues, aut populares, quibus possent imperare, & vt Lucretius ait. [b]

Nec commune bonum poterant spectare, neq; vllis
Moribus inter se sciebant, nec legibus vti.
Quod † cunque obtulerat preda fortuna ferebat.
Sponte sua sibi quisq; valere, & viuere doctus.

Alteram naturam, quę ratione regitur: soli homini propriam fecit, in qua ius gẽtium perspicitur, id autem definimus esse, qnod naturalis ratio inter omnes homines pariter constituit, [c] sic dictum, quòd eò vniuersæ gentes vtantur. [d] vnde & *ius commune* appellatum. [e] Et à Liuio, *Ius humanum.* quasi lex sit, & constitutio totius humani generis, [f] à naturali iure, eo nomine discretum, quòd omnibus illud animantibus cõmune sit: hoc solis hominibus, [g] hominibus, inquã, ratione, & humanitate vestitis, qui legibus, aut moribus reguntur. [h] vt interim noscamus illos populos, qui belluarum more viuũt, cõmunionis parũ aut ferè nihil, cum hoc iure gentium habere. Porrò autem, vt Ius naturale fecerunt interpretes duplex: [i] primarium, instinctu cõstans & inclinatione naturali: quod non hominibus modò, sed cæteris quoque animantibus commune est, [k] & secundarium, restrictius, quod solis hominibus conuenit. [l] Cuiusmodi sunt omnia, quæ recensuit Vlpianus exempla, [m] Ita ius quoq; gentium in duas simi-

b Lucret. libro 5. de natur. rer.
† cuique
c L. omnes. in fi ff. de iu sti. & iur.
d §. quod vero. de iur. natur. d. l. oẽs
e L. ius aũt l. omnes ff de iust. et iu.
f Liuius li bro 5.
g L. 1. §. fi. ff. de iust. & iur.
h d. l. oẽs. in prin. Theophi. §. 2. de iur. natur.
i In l. manumissiones. ff de iust. & iur.
k d. l. 1 §. ius naturale.
l § singulorum. de rer. diuis.
m d §. ius naturale.

ſimiles ſpecies diduxerunt,[n] primarium appellantes, quod non impetu illo naturali, ſed vltroneo vigentis in homine rationis iudicio, eo ipſo quo gentes eſſe cœperunt, hominibus innatum eſt, & quaſi in animo inſculptum:[o] vt Deum colere:[p] Parentes honorare, Patriæ, Magiſtratibuſque obedire;[q] Pacta ſeruare,[r] & id genus alia, cuiuſmodi gentium Ius, primarium, ob id naturale dicitur, quod ſola naturæ ratione excitetur in homine.[ſ] Gentium verò ideò, quia ſolę gentes, vti dictum eſt, non etiam bruta, eo vtantur. Quod verò ſecundarium, nominari volunt non ſtatim ab initio, ſimul atque rationem Deus inſeuit animis hominum, ita fuit, ſed vſu exigente, & ex humani conuictus neceſſitate poſtea introductum eſt, natura etiam quodammodo repugnante,[t] vt bella, ſeruitutes, & contractus,[v] naturali ſi quidem iure, omnia communia erant,[x] & omnes homines æquales, liberique naſcebantur.[y] neque verò putandum, hoc Ius gentile ſecundarium, à primario ſpecie differre, ſed qualitate, aut potiùs ætate & tempore, quamuis vtrunque à primo naturali Iure, & qualitate, & ſpecie diſtinguatur, cùm omnibus illud animantibus, hoc ſolis inter ſe hominibus, commune ſit.[z] vt verè vnum ſit Ius naturale, vnumque Ius gentium, ſicuti pluribus, alibi probaui,[a] omneque Ius gentium, ab eodem naturæ fonte procedere. neq; aliud quicquam eſſe, quàm quòd naturalis & recta ratio faciendum, aut non faciendum, cuique præſcribit.

n Bar. l. ſi id quod. ff de cond. indeb. Dd. §. ſingulorũ, de rer. diuiſ.
o §. quod verò. de iur. nat. d. §. ſingulorum.
p Cicero 2. de nat. deo.
q l. veluti. ff de iuſt & iu.
r L. 1. ff. de pact. l. 1. ff. de cõſt. pec.
ſ § ius gentium, de iur. nat. d l. omnes. d. §. quod verò.
t Bart. d. l. ſi id quod.
v L. ex hoc iure ff. de iuſtit. & iur.
x c. ius naturale. 1. diſt.
y L. quod attinet. ff. de reg. iur. §. 1. de libert. d. manumiſſiones.
z L. 1. §. ius naturale. & §. ſi ff. de iuſtit. & iur.
a lib. 6. Miſ.

per Christum iustitiam æternam hominibus contingere) & in finem perseuerauerit, in sempiternam requiem, & verum sabbatismum introiturum, [h] quippe Sabbatum, Hebræa vox est, quæ festũ, vel quietem significat, quia verò Deus septimo die quieuit, & cessauit ab omnibus operibus suis creatis. [i] præcepit Dominus septimum quoque diem sanctificandum, per cessationem à nostris operib⁹, quæ sex diebus conficimus, & operamur. Lex verò purgandæ mulieris, post partũ, aut quæ menstrua patiebatur: [k] quemcunque fidelem, ad munditiem, tum mentis, tum corporis hortabatur, & ne in sordibus volutaremur, admonebat, dicente Domino, Recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. [l] & alibi, Abijcientes omnem immunditiam. [m] &c. At omnis veteris cæremoniæ necessitas, in Christianismo sublata est, cũ enim illuxit veritas, hoc est Christus, vmbram, & imaginem futurorũ, id est cæremonias, cessare delitescereq; oportuit. [n] Itaque abrogata est circuncisio. [o] cui tamen successit Baptismus. [p] Sublatum quoque sabbatum. [q] (Nam & sabbati, vt Christus dicebat, filius hominis, dominus est. [r]) & in diem Dominicam mutatum, quæ nunc dies quietis, & otij, seu dies sanctus dicitur, reliqui verò dies profesti, hoc est ab omni festiuitate, otioque vacui, & vulgo operarij nuncupantur. Potest item mulier, quæ menstrua patitur, aut post partum statim ecclesiam ingredi: sacræq; communionis mysteria percipere. [f] Translato nanque

h Hebr. 4.
i Genes. 2.
k Leuit. 12. & 15. c. 1. 5. distinct.
l Isaiæ 65.
m Iacobi 1.
n Coloss. 2. Ioan 14.
o Galat.
p c. maiores. de baptism. Marc. 16. Ioan. 3.
q c. peruenit. de consec. distin. 3. Coloss. 2.
r Matth. 12.
f c. 1. de purific. post par. c. 1. & fin. 5. dist.

ue sacerdotio, legis oportuit translationem nduci.[t] Hæc autem satis demonstrant mysti- a, seu figuralia præcepta, quæ ad cæremonias, z politiam tantùm Mosaicam pertinebat, ho- ie non ligare, nisi quatenus per Christi legem onfirmata reperiuntur.[u] euanuit siquidem mbra, & splẽduit, illuxitq; veritas.[x] Moralia erò cum naturali Iure nitantur: etiamnũ vi- ent.[y] perennis quippe, constans est, & æter- a, recta naturæ ratio, quæ neque tempore fle- citur, neque vlla legis authoritate variatur.[z] nde cognoscimus non valere contra diuinũ nandatum, hominis quamlibet eximia autho tate pollentis, constitutiones.[a] quando ni- il possit inferior in legem superioris.[b] Ideo- ue iniquitatis plenissimas Italicorum Muni- piorum leges, quæ proscriptum impunè ne- ari permittunt, semper iudicaui,[c] cùm præ- eperit Dominus, non occidere,[d] nec tantùm rohibuerit, externũ homicidium, quo priua- m, hoc est citra ciuilis magistratus authorita- m, externa vita homini aufertur: sed etiam as, maledicta, conuitia, ludibria, & cætera tiusmodi, Audistis inquit, quia dictũ est an- quis, *Non occides*. Ego autem dico vobis, quia mnis qui irascitur fratri suo, obnoxius erit idicio. Qui autem dicit fratri suo *Racha*(hoc t aliquo signo, animi maleuolentiam decla- bit) obnoxius erit concilio. Qui autẽ dixerit tue, (id est animi impotentior certo cõuitio atrem suũ percutiet, eum fatuum, aut aliud milẽ appellans) reus erit gehennæ ignis.[e] Vbi

verò

t c.3. de constitutio.
u c. fi. §. his ita. 6. dist.
x c. 7. de purg. post par.
y d. §. his ita Glo. & Dd c. fi. de consue.
z L. 2. §. fi. ff. de vsufr. ear. rer. §. fi. de iure nat.
c. 1. 5. dist.
a c. si domi. nus. can. si is qui. §. is qui. 11. q. 3.
b c. cum inferior. de maio. & obed.
c Hostiens. c. fi. de con. suet.
d Exod. 20. c. 1. cum seq. 20. 3. q. 5.
e Matth. 5.

verò manent impunita homicidia, si iræ, cogitationes, & verba, tam grauiter damnãtur? vno sanè casu, eiuscemodi statuta, probari possent, cùm scilicet ex ea causa, quispiam proscriptus esset, quæ mortem infligeret. [f] tumque vtilitatis publicæ gratia, vt omni modo, omniq́; via, malefactores pœnas luant, [g] nõ prorsus absurdum erit, tantum potestatis, circa vindictam publicam, priuato concedere, quantum legis ministro, [h] neque nouum, diuinæ legis præcepta, ex recta naturæ ratione interpretationem recipere, quod pluribus exemplis pontificij ostendunt. [i] & nos loco magis idoneo, paulò infrà extensius dicemus, [k] luceque meridiana clariùs apparere ostendemus, nostram de non occidendis exulibus, sententiam omni legi atque adeò rerum veritati conformem esse, & consentaneam. Verùm hactenus de iure Diuino.

f Decius & alij c. quæ in ecclesiarũ. de cõstitut.
g L. Ita vulneratus ff ad l. Aquil. l. si à reo § illud. ff de fideiuss. c. vt famę. de sen ten. excom.
h Accurs l. nullus C. de Iudæ. Dd l. non est singulis. ff. de reg. iur.
i Dd c. fi. de consue. & in d. c. quæ in ecclesiarum.
k Ead. parte. 2. q. 17.

Ius in publicum, & priuatum.
Caput II.

Hvmani Iuris, de quo dicere paramus, duas fecit Vlpianus positiones, id est species. [a] Publicum, & Priuatum, Publicum Ius appellans, quod principaliter spectat ad statum Reipublicæ, vt quod in sacris, sacerdotibus, & magistratibus consistit, etiam si isthinc, plurimũ emolumenti ad priuatos deriuetur. [b] Priuatum verò, quod principali causa inspecta, ad singulorum vtilitatem refertur, licet

a L. 1. § ff. de iust. & iu.

b L. vn. §. fi. C. de cad. tol.

eius quoque rei, commodum in consequens, Respublica sentiat.[c] Hoc autem vel ex naturalibus, vel ex gentium, vel ciuibus præceptis collectum, id est, conflatum & compositũ est.[d] Quæ sanè verba relatæ ab interpretibus diuisioni, haudquaquam consentiunt, perperam existimantibus, ab Vlpiano Ius priuatum, in naturale, gentium, & ciuile diduci: quam ideò partitionem, velut cõmentitiam, non iniuria sunt afficiẽdi qui rideant: quasi verò inquiũt, ius publicum neq; naturale, neq; gentium, neque ciuile sit.[e] à qua oppugnatione non satis mihi videtur Alciatus, eiusce diuisionis authores, vindicasse.[f] Ergo publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat.[g] quasi populicũ, olim siquidẽ propter imperij Romani ius, quod ante Rhemniam legem ad populum pertinebat:[h] publica tantùm dicta sunt, quæ populi Romani erant.[i] At verò quia Romanorum exemplo, quæ in alijs ciuitatibus communia erant vniuersorum, publica dici cœpta sunt:[k] Ius quoque publicum hodie appellari potest, quod ad cuiusuis aut Reipublicæ statũ pertinet.[l] Eam porrò Iuris publici partem, quę ad sacra, cæremoniasq́ue Deorum spectabat, veluti, *Ad Diuos adeunto castè. Pietatem adhibento, Opes amouento*: & ijs similia, aut quæ sacerdotibus præscripta sunt, non valdè curarunt Iurisconsulti nostri, sed põtificũm libris reliquerunt, quorũ apud alios extant fragmenta quædam.[m] De magistratibus, vltima, publici Iuris parte, necessaria nobis scripta prodiderunt.

c d.l.1.§.1.
d §.fi.de iust. & iur. d. l.1.§.ñ.
e Rodolph. Agricol. lib. 2. de Inuent. c.3. Paul. Castren. d.l.1. § 1.
f Alciat. r. Parerg. c.31.
g d.l.1.§.1.
h L.1. ff de cõstit. princ.
i L.bona ciuitatis & l. sequen. ff de verbor. sign.
k L.1.§.. ff. de rer. diuis.
l L. fin. in prin C. de sacrosan. eccl. d.l. bona ciuitatis.
m Cicero 2. de legib. Valer. Max. lib. 1.c.1.2.3.&4.

Cæte-

Cæterùm eam Iuris speciem diligētissimè sunt persecuti, quam priuatùm nuncupamus, hoc est, quæ ad singulorum vtilitatem refertur, [n] principali scilicet, vti diximus in vtroque Iure, causa inspecta, [o] in consequens enim, &(vt aiunt) secundario, quod publicè vtile est, singulorum commoda respicit: [p] & per contrarium, quod ad priuatorum vtilitatem principaliter spectat, in consequens Reipublicæ vtile est, veluti quod absens defendatur. [q] quod subditi referti sint, & locupletes. [r] ne quis re sua malè vtatur. [s] Porrò autem Ius priuatum, quod in vsu quotidiano versatur, & de quo maximè se dicturum legislator proponit: ex præceptionibus, vt iam dictum est, vel naturę, vel gentium, vel ciuilibus componitur. [t] Vnde de naturali, gentili, & ciuili lege dicenda quædam: nam & ius omne, vel à natura, vel ab hominum more, vel à legibus fluxit.

n L.1.§.1.ff. de iust.& iu.
o L.si quis nec causam. ff. si cer. pet. l.1.ff. de au tho.tuto.
p L.vn.§ fi. C.de cad.tol.
q L.seruum quoque.§. publicè. ff. de procur.
r §.conside. rauimus. vt iudi. sine quoquo. coll.2.
s §.fi.de ijs qui sunt sui.
t §.fi. de iu. sti.& iur. d. l.1.§.1.,vbi Castrens.

De Iure naturali. Cap. III.

Ivs naturale, est quod per omne animantiū genus, etiam brutorum, solo instinctu naturæ diffunditur, hoc est Vlpiano finitore, quod natura omnia animalia docuit. [a] veluti (vt multa paucis cōcludam) sui ipsius, ac propriæ speciei amor, & conseruatio. [b] quæ maximè versatur in depulsione eorum, quæ nocere possunt, comparationeq; illorum, quæ ad vitam sunt necessaria. [c] vt victus, vestitus, & habitationis. [d] nam primus, qui omni animali simul ac

a L.1.§.ius. naturale ff. de iust.et iu. §.1. de iur. natur.
b Aristot.9. Ethicor.c.8. & 1.Politic. c.4.Cicero 4. de finib. & 1.Officio.
c c. ius naturale.1.dist.
d L. legatis. ff.de ali.leg.

ic ortum est, datur à natura appetitus, est ad vitam degendam, tuendam, & perpetuò quantum fieri potest conseruandam: Principio generi animantium omni (inquit M. Cicero) est à natura tributum, vt se, vitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea quæ nocitura videantur, omniaq; ad vitam necessaria inquirat, & paret, vt pastum, latibula, & alia eiusdem generis,[c] commune aût animantium omnium est coniûctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædã eorũ, quæ procreata sunt. & paulò pòst: Quid loquar (inquit) quanta ratio in bestijs, ad perpetuam conseruationem generis earum appareat? nam primũ aliæ mares, aliæ fœminæ sunt, quod perpetuitatis causa, natura machinata est, & reliqua.[f] Hinc quoque maris & fœminæ coniunctio, procreandi causa,[g] & prolis susceptæ custodia, ac educatio,[h] per quam memoriam nostri, in omne æuũ relinquimus.[i] Etenim videmus inquit Vlpianus, feras etiam bestias, istiu. Iuris peritia censeri,[k] hoc est Budæo expositore, laudari æstimari, & admirationi nobis præ cæteris esse, vt Elephas, proximũ humanis sensibus animal,[l] & Ciconia auis, quæ parentes senio cõfectas, humeris in volatu gestare fertur, eisdémque alimenta conquirere. non satis valẽtibus necessaria subministrare,[m] nos verò Græcum interpretem sequuti,[n] Vlpiani verba,[o] aliter accipimus nimirum vt significent bruta quoq; inter ea animantia ascribi, ac in eum quasi sensum referri, quæ similibus naturæ affectibus, & propẽsionibus ad sui

h nempe,

l. victus. l. quos nos. §. fi ff. de ver. signific.

c Cicerro 1. Officio.

f Cicero 1. Offi.io.

g L. liberorum. §. fi. ff. de ver. sig. d. §. ius naturale.

h L. vn. § tacear. C. de rei vxo. act. Cicer. 2 de natu. Deo.

i d. l. libero. rum. § fi.

k d. §. ius naturale

l Plin. lib. 8. nat. histor. in princ.

m Aristot. de natur. animal. Plin. lib. 10. c. 23.

n Theophi. §. 1. de iur. natur.

o d. §. ius naturale.

nempe, & eius quod ex se natum est tuitionẽ, similisque productionem, & conseruationem rapiuntur, & impelluntur. [p] quanquam de ijs censuram facere, & iudicare, solis tributum sit hominibus. Hinc quoque sacrosancti Matrimonij principia, & primæ illæ viri, atque vxoris consociationes prolis suscipiendæ, non etiã libidinis explendæ causã. Nec illos audio, qui Iuris vocabulo, Iurisconsultos abuti propterea dicunt, [q] quòd in brutis nulla sit ratio. [r] Et ius sit recta perceptio naturæ, quæ ideo inter homines tantummodo cadat. Ciceroque, Ius naturale tractans, eiusdemque species constituens, nihil ad feras, omnia ad homines retulerit. [s] fœdius enim illi labuntur, siquidem Iuris verbum, vt fusum & latè patens, naturales quascunque propensiones, ratione etiam non moderatas, contineat. [t] à verbo quippe iubeo tractum, designat iussum, & preceptionẽ quancunq; superioris. [u] Vnde quod natura, hoc est naturalis instinctus iubet, naturale Ius, non tã ineptè quàm illi putant, appellabitur. [x] Feræ item bestiæ, quia huic legi naturæ parẽt, & obtemperant, instinctu naturali perculsæ, Iuris quoque naturalis participes non injuria dicuntur, licèt intelligere, dijudicare, & de eo ratiocinari soli homines possint. Nec refragatur, quod diximus, Ius à Iustitia appellatum. [y] nam hoc verum prout Ius, eiusque significatio, ad artem boni & æqui, hoc est Iuris scientiam, coarctatur. [z] non vt superioris vim, & iussum notat: à quo tunc Iustitia omnis, tam vniuersalis, quàm

p Cicero 2. Officio.

q Laur. Valla lib. 4. c 48

r L. 1. §. 1. ff. si quadrup.

s Cicero 2. Rhetor.

t L. 1. § Ius naturale. ff. de iust. et iu.

u Rodolph. Agricola libro 1. c. 5.

x d. §. ius naturale.

y L. 1. in princip. ff. de Iust. & iur.

z d. l. 1. in princip.

quàm particularis descendit, cum recta naturę ratio, omnium virtutum honestarumq; actionum studia præcipiat.[a] Nec nos oppugnat Ciceronis locus.[b] tractat enim de Iure gentiū, quoniam à natura duxit initium, Ius naturale quandoque dicitur.[c] quemadmodum non multò pòst dicemus. Itaque fatemur, coeundi appetitum, Ius non esse, vt nec bibendi, edēdi, dormiendi, sed legitimam maris coniunctionem, liberorum procreationem, & educationem, cum Vlpiano dicimus Iuris esse naturalis, nā vt & in nuptijs castè versemur, columbarum, cornicum, ac omnium penè volucrum exemplo monemur: quæ fermè omnes, inquit Firmianus, faciunt matrimonia, & paria iungunt, & nidos suos, tanquam genitales thoros, concordi mente defendunt.[d] Itidemque, vt fœtus nostros omnes amemus, educemus, & tueamur, bestiarum etiam natura nos incitat, quæ sicuti idē Firmianus de volucrib⁹ scripsit, frigus & famem patiuntur, & pro suo partu ita propugnant, vt nulla vulnera, nullos ictus reformident, fœtus qui certi sunt, amant, si alienos adieceris, abigunt. Vnde quòd bestias, solus naturæ instinctus inuitet ad castitatem, & iustitiam; dici potest ab eis initia duci Iuris naturalis, & in eis nonnulla esse ipsius Iuris signa, ac vestigia, quibus etiam in brutis animātibus declaret natura, quid ijs in rebus velit, aut permittat nos facere, & vnde aliqua pcepta & exēpla rectè viuendi, homines in hac parte sumere possint. Si enim bruta, generationis causa com-

a Aristotel. 5. Ethicor.
b Cicero 2. Rhetor.
c §. singulorum. de rer. diuis.
d Lactant. lib. 3. de fals. sap. & in libro de opificio Dei.

miſcentur: & coniunctionem, magna fide ſeruant: ſi quod procreatum eſt peramant, nutriunt, fouent, & tuentur: quantò magis naturæ moueri debet homo, vxori coniungi, & coniunctionem hanc pudice, caſteque ſeruare: inde ſuſceptos liberos diligere, educare, & omni cura, ad ſubſidium generis humani tueri & defendere: nam parentes, qui brutis ipſis inhumaniores, propriam ſobolem negligunt: aut truculentiores, in eam ſine cauſa ſæuiunt, inter feras potius beſtias, quàm inter homines cenſeri, referrique debent. quos appoſitè Dominus in libro Iob, Struthioni aui comparat, quæ derelinquit oua ſua in terra, & obliuiſcitur quòd pes conculcet ea, & beſtia agri conterat. Duratur (inquit) ad filios ſuos, quaſi non ſint ſui, priuauit enim eam Deus ſapientia, nec dedit illi intelligentiam.[c]

c Iob. 39.

De liberorum, & parentum educatione, & de matrimonio. Cap. IIII.

SVperiora autem ſatis oſtendunt, Alimenta filijs Iure naturæ præſtanda,[a] naturalique quadam propēſione, & ſtimulo excitari parentes ad liberorum educationem,[b] quam pietatem, cùm ferini quidam. & beluini homines, imò verò feris ipſis beſtijs ferociores (vt ita dicam) & immaniores,[c] inhumanè contemnerent. rectè veteres conſtituerunt, parentes qui liberis naturalem educandi affectum, vl-

a L. 1. §. ius naturale. ff. de iuſt. et iu. c. ius naturale. 1. diſt.
b L. vn §. taceat C. de rei vxo.
c L. amiciſſimos § Lucius. ff. de excuſ tuto.

trò non præstant, à iudice cogendos esse, [d] nisi fortè liberos repellat ingratitudo, [e] aut aliunde facultates habeant, vnde se commodè alere possint. [f] Quin & nonnullis viris doctissimis visum, vbi ea ætate sunt liberi, & ijs viribus, vt ad vitam necessaria sibi parare possint, licere parentibus, natura etiam non repugnante, eos negligere, [g] nam quod instinctu naturæ feramur, ad educationem liberorum, facit eorum imbecillitas, quod & Romuli lex, declarauit, quæ per triennium alendos liberos præcepit, nec ante eam ætatem licere eos, vel necare, vel exponere. In eamq; sententiam Gratiani verba perpendunt, qui liberorum successionem, Iuris quidem naturalis esse dixit, item puerorum educationem [h] hoc est liberorum, quandiu sunt pueri, non autē simpliciter dixit educationem liberorum esse Iuris naturalis. Cui satis conuenit, quod Aristoteles scriptū reliquit, Parentes, qui adhuc animo & corpore valent, debere suo labore atque industria, imbecilles filios fouere, tueri, & educare, vt mox imbecilles per senium facti, ætateq; ac laboribus fracti, eadē à filijs iustè expectare possint. Verùm hęc distinctio leges omnes Pandectarum, & Codicis euertit, quæ passim agnosci, aliique liberos iubent, nisi aliquam artem exerceāt liberi, vnde se alere cōmodè queant, [i] adeò quidem, vt onus alēdi quoq; vxorem filij, nedum filium ipsum ad patrem spectet. [k] cùm tamen constet, nuptias non nisi à puberibus cōtrahi. [l] Nec Romuli lex contradicit, & vbi pugnaret,

d L. si quis à liberis. ff. de lib. agno. l. si. C. de alen. lib.
e d. l. si quis. §. idem iudex. d. l. fin.
f d. l. si quis. § sed si filius.
g Francis. Cōnan. lib. 1. commentariorū iuris ciuilis.
h c. ius naturale. 1. dist.
i d. §. sed si filius.
k L. si filia. §. 1. ff. fa. ercifcun.
l §. 1. de nuptiis.

nō probaretur, velut inhumana, quemadmodum etiam in ea parte, qua Ius parentibus fecit filios iugulare.[m] per contrarium verò, nō mera natura, sed ratione naturali, quam Ius gentium dicimus,[n] à liberis parentes alendi sunt:[o] nam quòd Ciconia auis parentes alat, vnicum extat inter animantia bruta, exemplum,[p] ver autem nec vna hyrundo facit, nec vnus dies.[q] Alimenta autem maximè parentibus, quibus nemo vnquam iustè rependit, suggerēda, philosophus multis demonstrat,[r] eiusq; pietatis, memorandum præbuit exemplū puella quædam Romana, quæ matrem carcere inclusam, ne quid inferret cibi prohibita, proprijs vberibus aluit.[s] Vno casu Solō cōstituerat, filios alimēta parentib⁹ nō debere, quo patris incuriâ, nullā artē essent edocti, vel ex meretricis coitu nati essent.[t] naturæ similiter ratio, (quā ideo Ius naturale dicit Gratianus, quòd omnium vbique nationum communis sit[u]) parentum hæreditatem liberis defert,[x] tametsi parentes, ad bona liberorum, ratio tantū pietatis, & miserationis admittat.[y] Educationem itaq;, & institutionem, cæteraq; necessaria vitæ præsidia, parentes liberis debent, ad quos solos, velut ad asylum, & portum vnicum illis à natura paratum, liberi confugiunt. Pariq; propemodum vinculo, liberi, parentibus officium, animique gratitudinem, et omne obsequium debent. De maris & fœminæ coniunctione, ad quam animantia quæcunque instinctu naturæ ferūtur, constat eam Iuris esse naturalis.[z] si non matrimo-

m Plutar. in Romulo.
n L. omnes. ff. de iust. & iur.
o L. si quis. §. si vel parens. ff. de lib. agn.
p Plin. lib. 10. c. 23.
q Aristotel. 1. Ethicq.
r Aristotel. 9. Ethico.
s Plin. lib. 7. c. 36, Valer. Max. lib. 5. c. 4.
t Plutar. in Solone.
u c. ius naturale. 1. dist.
x L. cùm ratio. ff. de bo. damnato.
y L. nam & si. ff. de inoffic. testam l. scripto. ff. vnd. lib.
z d. l. 1. §. ius naturale.

trimonij nomen induat, tunc enim cùm sit vi-ri, & mulieris mutuus consensus:[a] qui, non itẽ concubitus, nuptias perficit[b] quiq; cùm sit a-ctus electiuus, ac proinde ratione,& consilio, explicandus: in brutis cadere non potest.[c] Iu-ris Gentium, procul dubio dici debet, cum eo solo gentes humanę vtantur.[d] Et quoniam nõ propagationis, aut explendi desiderij tantùm causa, vir,& mulier coniungũtur: sed etiam vt mutua ope se adiuuent, & tueantur,atque mi-nori cum molestia, commodiusque miseram hanc vitam transigant: vel etiam Iuris ciuilis, respectu formæ, quæ in valentibus loqui, ver-borum expressionem postulat,[e] & quarũdam personarum cõiunctionem prohibet.[f] Respe-ctu verò institutionis quæ primùm in paradi-so terrestri facta est:[g] de Iure diuino:[h] Idem-que respectu vinculi, & sacramenti.[i] Sic enim institutum est à Deo optimo coniugium, vt vnus vni indissolubili copula, iungeretur, & quod tam arcto vinculo semel connexuisset, ne separaret homo.[k] Sed de ipso Iuregẽtium, paucula quædam paulò specialius adnecta-mus.

a §.1.de pat. poteſt.
b L.nuptias ff.de reg. iu.
c L. 1. §.1.ff. si quadrup.
d L.1.§.ius gentiũ.ff. de iuſt. & iur.
e c.tua.c.cũ locum.c.cũ apud. de ſpon. Accur. l.cùm notiſ. ſimi.C. de præſcrip. 30.
f L.3.§ vi-deamus. ff. de dona.int. vir.
g c. sicut. §. 1.31.q.2.
h Geneſ.1.2. & 9.
i c.vn. de vot & vot. redem. in 6.
k Matth. 19. Marc.10.

De Iure gentium. Cap. V.

Ex prædictis non valde obscurum arbitror intelligere, Ius Gentium, à natura duxisse principium.[a] Dum naturam, duplicem à Deo Optimo Maximo nobis inditá cognoscamus: Alteram bestijs quoque communem: nam & illę pariter sunt animę, nobiscum participes, in

a Cicero 2. Rhetor.

qua natura Ius illud naturale, de quo iam diximus, relucet, & consistit quo primi homines rudes illi quidem, & agrestes, visi videntur. quibus nulla cupiditatis, aut regnãdi libido, nulla seruorũ adiumenta, nulli ciues, aut populares, quibus possent imperare, & vt Lucretius ait. b

Nec commune bonum poterant spectare, neq; vllis
Moribus inter se sciebant, nec legibus vti.
Quod † cunque obtulerat prædæ fortuna ferebat.
Sponte sua sibi quisq; valere, & viuere doctus.

Alteram naturam, quę ratione regitur: soli homini propriam fecit, in qua ius gẽtium perspicitur, id autem definimus esse, qnod naturalis ratio inter omnes homines pariter constituit, c sic dictum, quòd eo vniuersæ gentes vtantur. d vnde & *ius commune* appellatum. e Et à Liuio, *Ius humanum.* quasi lex sit, & constitutio totius humani generis, f à naturali iure, eo nomine discretum, quòd omnibus illud animantibus cõmune sit: hoc solis hominibus, g hominibus, inquã, ratione, & humanitate vestitis, qui legibus, aut moribus reguntur. h vt interim noscamus illos populos, qui belluarum more viuũt, cõmunionis parũ aut ferè nihil, cum hoc iure gentium habere. Porrò autem, vt Ius naturale fecerunt interpretes duplex: i primarium, instinctu cõstans & inclinatione naturali: quod non hominibus modò, sed cæteris quoque animantibus commune est, k & secundarium, restrictius, quod solis hominibus conuenit. l Cuiusmodi sunt omnia, quæ recensuit Vlpianus exempla, m Ita ius quoq; gentium in duas simi-

b Lucret libro 5. de natur. rer.
† cuique
c L. omnes. in fi ff. de iust. & iur.
d §. quod vero. de iur. natur. d. l. oẽs
e L. ius aũt l. omnes ff de iust et iu.
f Liuius libro 5.
g L. 1. §. fi ff. de iust. & iur.
h d. l. oẽs. in prin. Theophi. § 2. de iur. natur.
i In l. manumissiones. ff de iust. & iur.
k d. l. 1 §. ius naturale.
l § singulorum. de rer. diuis.
m d §. ius naturale.

similes species diduxerunt,[n] primarium appellantes, quod non impetu illo naturali, sed vltroneo vigentis in homine rationis iudicio, eo ipso quo gentes esse cœperunt, hominibus innatum est, & quasi in animo insculptum:[o] vt Deum colere:[p] Parentes honorare, Patriæ, Magistratibusque obedire;[q] Pacta seruare,[r] & id genus alia, cuiusmodi gentium Ius, primarium, ob id naturale dicitur, quod sola naturæ ratione excitetur in homine.[s] Gentium verò ideò, quia solę gentęs, vti dictum est, non etiam bruta, eo vtantur. Quod verò secundarium, nominari volunt non statim ab initio, simul atque rationem Deus insceuit animis hominum, ita fuit, sed vsu exigente, & ex humani conuictus necessitate postea introductum est, natura etiam quodammodo repugnante,[t] vt bella, seruitutes, & contractus,[v] naturali si quidem iure, omnia communia erant,[x] & omnes homines æquales, liberique nascebantur.[y] neque verò putandum, hoc Ius gentile secundarium, à primario specie differre, sed qualitate, aut potiùs ætate & tempore, quamuis vtrunque à primo naturali Iure, & qualitate, & specie distinguatur, cùm omnibus illud animantibus, hoc solis inter se hominibus, commune sit.[z] vt verè vnum sit Ius naturale, vnumque ius gentium, sicuti pluribus, alibi probaui,[a] omneque Ius gentium, ab eodem naturæ fonte procedere. neq; aliud quicquam esse, quàm quòd naturalis & recta ratio faciendum, aut non faciendum, cuique præscribit.

n Bar. l. si id quod. ff de cond. indeb. Dd. §. singulorū, de rer. diuis.

o §. quod verò, de iur. nat. d. §. singulorum.

p Cicero 2. de nat. deo.

q l. veluti. ff de iust & iu.

r L. 1. ff. de pact. l. 1. ff. de cōst. pec.

s § ius gentium, de iur. nat. d. l. omnes. d. §. quod verò.

t Bart. d. l. si id quod.

v L. ex hoc iure ff. de iu stit. & iur.

x c. ius naturale. 1. dist.

y L. quod attinet ff. de reg. iur. §. 1. de libert. d. manumissiones.

z L. 1. §. ius naturale. & §. si ff. de iu stit. & iur.

a lib. 6. Misc.

ceilan c.2. b L. omnes. ff. de iust. & iur. in fine.

bit. b Amplius videtur, veteribus non aliud fuisse Ius naturale, à gentili, quod M. Cicero disertè significat, cùm ait, *Neque verò hoc solùm natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorũ, in singulis ciuitatibus Respublica continetur: eodem modo constitutum est, vt non liceat in commodi causa nocere alteri.* c vt ita tutius sit, cum veteribus, d duas tantùm iuris species constituere: Naturalem videlicet, & ciuilem: quibus & nostri Iurisconsulti præter vnum Vlpianum, disertè consentiunt. e Naturale Ius appellantes, Quod naturalis ratio, inter homines constituit, ideoque Ius gentium nuncupatum, quasi quo iure gentes omnes vtantur, in quo bonum, & æquum, semper esse, Iulius Paulus ait. f Ius verò ciuile, quod quisque populus, in quaque ciuitate, velut omnibus, aut pluribus vtile, sibi constituit: Ciuile vocatum, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Qua in re & illud notandum, positam à Iureconsultis in Iure ciuili vtilitatem: vt in naturali, æquitatem: nam Ius naturale, seu gentium, eò maximè spectat, vt piè, sanctè, iustè, honestè, & moderatè viuamus. Ius verò ciuile, vt commodè, & idoneè, ad communem vitæ societatem & vtilitatem.

c Cic. 3. Offic.
d Aristot. 5. Ethicor.
e L. omnes. l. penul. ff. de iust. & iur.
f d. l. penul.

De religione, pietate, & obseruantia. Cap. VI.

HOC Ius gentiũ, quod nõ opinio genuit, sed innata quædam vis inseruit mẽtibus nostris;

nostris, sex partes habet: Religionem, Pietatem. Obseruantiam, Gratiam, Vindicationem, & Veritatem. a Religio, est quæ diuinæ naturæ curam, cæremoniamque adfert, b hoc est, pius deorum cultus, & tacita quædam cogitatio, qua in animo suo quisque Deum colit & veneratur, quæq; ab ipsa natura, animis nostris infixa est: ac proinde ex Iure gentium descendere fertur.c Vt enim nullum est animal, præter hominem, quod habeat aliquam Dei notitiam: d ita cunctis hominibus inseuit natura, & in animis quasi insculpsit, Deos esse, e nec vlla gens tam effera, aut immanis est, cuius mentem (inquit M. Cicero) nō imbuerit Deorū̃ opinio.f Natura ergo monemur, credere Deum esse: eum colere, & venerari. g Vnde Poëta, h

Discite iustitiam moniti, & non temnere Diuos.

Cultus autem Dei optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, pietatique plenissimus esse debet, vt eum semper pura, integra, & incorrupta mente, voceque veneremur.i Quoniam vero eadem lege, sicut M. Cicero scribit, natura nos Deo, parentibus, ac patriæ conciliat, nam eodē tempore in lucem suscipimur, hoc cœlesti spiritu augemur. & certā in sedem ciuitatis & libertatis adscribimur: proxima religioni pietas est, eademque Iurisgentium. k per quam sanguine coniunctis, præcipuè parentibus, officium & diligens cultus tribuitur: l vt parentibus videlicet pareamus. m Parentum autem verbo cùm mater veniat,o dubiū non est, matri quoq; reuerentiā, & obedientiam

a Cice. 2. de inuentio.
b Cicer. 1. de nat. Deo.
c L. 2. ff. de iust. & iur.
d Cicer. 1. de legib & 1. de diuinat.
e Cic. 2. & 3. de nat. Deo.
f Cice. 1. Tuscul. quæsti.
g d. l. 2.
h Vergilius 6. Aeneid.
i Cicer. 2. de nat. Deor.
k L. 2. ff. de iust. & iur.
l Cicero in Partition. & 2. de Inuen. tio.
m L. veluti, ff de iust. & iur.
n L. appellatione ff. de verbor. signific.

tiam deberi.[o] quanuis enim non ęqualis sit parentum potestas, eis tamen par debetur pietas, [p] vnde Dominus, *Honora*, inquit, *patrem tuum & matrem tuam.* [q] *hoc enim.* ait Paulus Apost. *iustum est,* [r] id est, ipsa naturæ æquitas hoc poscit, & iustitia, eodemque loco hoc mandatum primum in promissione scribit, quia additur, *vt benè fit tibi, & sis longæuus super terram.* [s] Consanguineis item & affinibus, necessaria præ cæteris, debentur officia, [t] in patriam quoque (cui, nedum parentibus, nascimur [v]) pietas ex Iure gentium descendit.[x] Vtri aũt, parenti, an patrię potiùs parendum sit? disputant plena manu Doctores.[y] Nos breuiter existimamus, vbi parentes hostes essent patriæ, vel impenderet graue patriæ periculum, patriæ magis, quàm patri succurrendum.[z] antiquior nanque fuit semper maioribus nostris, patriæ, quàm parentum authoritas, aut charitas liberorum.[a] quod si de pecuniario tantùm, aut non ita graui commodo tractetur, parentum causam cum plerisque potiorem facerem. [b] Secundum patriam, & parentes, proximum in pietate locum tenent coniuges: cùm duo in carne vna sint.[c] socijq; diuinæ, & humanæ domus dicantur, [d] vel ex Romuli lege, qui societatem, & communionem bonorum omnium, atque sacrorum, inter eos esse voluit.[e] Insigne certè præbuit pietatis exemplum, puella illa Romana: quæ matrem supplicij causa carcere inclusam, multos dies suis vberibus aluit. [f] Quartum pietatis membrum est in pupillos: quorum tutela nobis

o L. congruentius. C. de p. r. potest. c. rhino 3 q. 2. E. clesiast. 7
p l. furiose. ff. de cur. furiosi
q Exod. 1. Deut. 5. Ecclesiast. 3.
r Ephes. 6.
s Exod. 20.
t l. fi. ff. de iustit. & iur.
v L 1. §. & generaliter. ff. de vent. in poss. mitt.
x d. l. veluti.
y Dd. in d. l. veluti.
z l. minimè. ff. de religio
a l postlimi niũ § filius. ff de capt.
b i..p. n vbi Ang ff de postlml.
c Genes. 2.
d L. 1. ff de rit. nup. l. ad uersus. C. de decri expil. hered.
e Halicar nas lib 2.
f Plin. lib. 7. c. 36.

bis credita est, & quam qui fraudasset, iudiciū existimationis, & pœnæ capitis olim subibat.[g] nec dissimili pietatis vinculo, patroni, clientes, libertique, naturali ratione inter se deuincti sunt, nam (si M. Catoni credimus) proximum post patrem patronus, nomen habebat. qui clientibus, non vt seruis, sed vt pater filijs, prospiciebat, eos tuebatur, in iudicijs defendebat, ijs iura explicabat, & vsum commerciorū. Clientes contrà patrono parebant, eumque omni obseruantia atque obsequio colebant, & venerabantur, illique suas opes vbi postulabat necessitas, communicabant.[h] à pietate autem non multum abest Obseruantia, per quam ætate, sapientia, aut dignitate aliqua, præcellentes homines, innata quadam nostræ naturæ vi suspicimus, reueremur & colimus.[i] vnde & ea, Iuris gentium existimatur, quoniam apud omnes ferè gentes, semperque maiores ætate, aut virtute aliqua pollentes, veneratione sunt habiti. Equidem Romani senibus eundem penè honorem, quem Magistratibus, detulerunt.[k] qui (vt Satyricus ait,[l])

Credebant hoc grande nephas, & morte piandum,
Si iuuenis vetulo non assurrexerat.

Quod ex Lycurgi legibus promanasse videtur: qui iuniores senioribus assurgere, & vel de sedibus, vel de via decedere, ac quiescere transeuntibus, lege latā constituit.[m] In eandē quoque rem legem tulit Solon in hæc verba. ΤΟΙΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΙΣ ΥΠΑΝΙΣΑΣΘΑΙ. Idem quoque iussit summus & æternus nomothetà Deus

g Cicer. 1. Offícior. pro Roscio Comœdo, & pro Cecina.
h Halicarn. lib. 4.
i Cicer. 1. de Inuentio.
k l. semper. ff de iur. immunita.
l Iuuenal. Satyr. 3.
m Plutar. in Lacon instit. & in Lycurgo.

Deus Opt. Max. Leuit. cap. xix. Lacedæmonibus quoq; mos fuit, vt à senioribus iuniores interrogarentur, quò irent, & ad quid: & qui non responderent, aut excusationibus vterentur, obiurgari.[n] Eiusce naturalis in senes reuerentiæ, magnum profectò nobis elephanti prębent testimonium, qui, si Aeliano credimus, elephantos senes tanta reuerentia colũnt, vt eis de legitimo cibo cedant; & à periculis seruent; in fossamq; delapsos, iniectis fruticum fascibus attrahant, quibus tanquam scalis, ascendant ætate confecti, & liberentur.[o] Qui præterea insigni aliqua virtute præfulserunt, tantæ dignationis semper habiti sunt vt ad perpetuum virtutis testimonium, aut inuitamentum, nouis hominibus, ad laudem incumbendi, maiores nostri statuas decernere, erigereq; solerẽt. nam (vt cæteros prætercam) Hermodoro Ephesio, in Italia exulanti, quod ferendarum legũ, Decemuiris author fuisset, easdemq; è trãsmarina legatione descriptas, interpretaretur, Romæ statua publicè dicata fuit.[p]

n Plutarch. in Lacon. instit.

o Aelianus lib 6. de animalibus. c. 61.

p Plin. libr. 34. c. 5. Strabo libr. 14. Geograph. dixi l. 2. §. exactis. 1. ff. de orig. iur.

De Gratia, & Ingratitudine. Cap. VII

Deinde *Gratia*, quæ amicitiarum, & officiorum memoriam remunerandiq; voluntatem continet, ex ipso quoq; Iuregentium proficiscitur.[a] quippe naturali ratione monemur, collatum nobis officium, alio officio pensare, & retribuere,[b] cuiusmodi obligatio, ad

a Cice. 2. de Inuentio.

b L. sed & si lege. §. cõsuluit. ff. de pe tit. hæred. l. si non fortẽ. vib Accurs. ff. de condi ctio. indeb.

id ἀντίδωρα, dicta est, quæ vox, remunerationem significat; quòd ad promerendum, naturæ lex eum obliget, qui beneficium accepit, nec tantum eadem mensura, sed cumulatione si potest, acceptum beneficium remetiri. Nam qui benè de se meritū, alio officio non demeretur, mali hominis notam, velut naturæ violator non effugit, vt non iniuria Athenienses, in ingratos, actionem ingrati constituerint, [c] & Persæ eos grauissimis pœnis sunt persecuti, adeò quidem, vt cùm cætera crimina grauiter: ingratitudinis tamen vitium, grauissimè omnium vlciscerentur, quòd ab ingratis animaduerterent, diuina, humanaq; violari. Sic enim Deus ipse negligitur, patria, parentes, & amici deseruntur, ac infamis quædam impudentia cōparatur, quæ ad omnia vitia homines promptos, paratosq; efficit. Philippi Macedonis iussu, frontem militis cuiusdam in hospitem suū ingrati, stigmate inustum fuisse legimus, quo neminem clàm esset, tanta hominis in hospité ingratitudo. Ex qua causa legibus etiā nostris, quàm maximè exosa, permiserunt Iuris authores, parenti ingratis liberis alimenta denegare, [d] & eos ab hæreditate repellere. [e] atque adeò, iure primigenij, in regni successione priuare, [f] ac filios iam emancipatos, in potestatem suam retrudere. [g] dominorū exemplo, qui libertos suos ingratos retrahūt, & reponūt in seruitutē. [h] quibus in veterū more positum erat, vt dicerent, *Esto seruus, quia liber esse nescisti.* Ex hac item causa, donatio inter viuos reuocatur. [i] Vasallus feu-

c Quintilia. lib. 7. c. 5.

d L. si quis à liberis § idē iudex. ff. de lib agnosc.

e L. si quis in suo § legis. C. de in offi testa. §. aliud. & §. causas. vt cū de app. colla. 8.

f c. licet, de vot. & vot. red. in antiq.

g l. vn. C. de ingrá lib.

h L. 2. C. de libert. & eo. lib. c. octa. 12. q. 2.

i L. pen. & fi. C. de reu do nat. c. fin. dē donatio.

feudum amittit.[k] Sunt qui denique adijciant, filium, qui patrem plus æquo durum & impiũ interimit, luere quidem homicidij pœnam, cæterùm à pœna parricidij excusari. quod iam per suam impietatem & inhumanam ingratitudinem parentis & nomen, & naturam depo- suerit.[l] Ergo ad referendam gratiam, natura ipsa impellimur.[m] Vnde cùm per furtum sacrosancta illa cognatio, quam inter homines natura constituit, & officia societatis humanæ violentur: rectè Iulius Paulus scripsit, Furtum admittere, lege naturali prohibitum.[n] & alibi, furtum, nedum adulterium, natura turpe esse.[o] Sunt autem qui putant, Iurisconsultum nolle, furtũ natura turpe dicere, propterea, quòd non omnium gentium legibus, furta coërcita sint: p nam Lacedæmonijs furem esse, nec deprehendi, laudi virtutique dabatur: & Aegyptij furta omninò impunita reliquerunt:[q] Sed hi grauiter mihi falli videntur, siquidem sceleratæ aliquorum mentes, nihil prorsus possint ex diuina illa omnium hominum consensione peruertere. alioqui, cùm apud Persas, matribus commisceri fas sit: & in Indorum, Massagetarumque more positum, vt patres, senio confectos, enecent: quodq; belluinam transcendit feritatem, eorum carnibus vescantur.[r] ridiculè nimis dicendum foret, matri commisceri, aut patrem iugulare, natura turpe non esse. Quo autem veteres Græcorum grauius nobis insulcirent & insinuarent, gratiam, hoc est, memoriam accepti beneficij, eiusdemque referendi

k c.1. § porrò. quæ fuit pri causa in feu. c. de forma. 22. q. vl.

l Barto. l. diuus. per illũ text. ff. ad l. Pomp. de parricid. Ripar. l. generaliter, in princi. C. de reuo. dona. m d. § con suluit.

n L. 1. § fin. ff. de furt.

o L probrũ. ff. de ver. sig.

p And. Alciatus in d. l probrum.

q Plutarch. in Lycurgo.

r Strab lib. Geograph. 2 Rhodigi. li br. 11. c. 18.

endi voluntatem: tres Gratias, (vt Pyndarus memorat) Iouis, Eunesque filias: aut quemadmodum alij malunt, è Libero patre, & Venere prognatas, effinxerunt. quarum prima, Aglaia dicta est: quæ Latinè interpretatur lætitia, quòd hilarè, & iocundè, præstari beneficium conueniat. Altera Talia, id est, virens nuncupata, quòd beneficij memoria florere, viuereq; perpetuò, & nunquam senescere debeat. Tertia Euphrosyne dicta est, ab oblectatione sic appellata, quòd in dando non minùs quàm in accipiendo, beneficio recreari, oblectarique nos oporteat. Has tres præterea geminas esse, fabulati sunt. Athenisque sic propositæ feruntur, vt mutuis brachijs complexæ sese respicerent. quo figmento, necessitudo quædam in primis par pari referendi, contrahendique perpetuò, beneuolentiæ fœderis designaretur: simulq; geminatam gratiam, & cumulatiorem, ad nos redire debere. Ad quæ Demosthenes, beneficij memoriam (dicebat ille) qui recipit, habere debet, qui verò dedit, statim obliuisci. Vnde cecinit Poëta,

χάριν λαβὼν μέμνησο, καὶ δοὺς ἐπιλάθου.

De vindicatione, & defensione. Cap. VIII.

Finitima est gratiæ, vindicatio. nam quod in officio referendo, gratia dicitur: in iniuria vlciscenda, vindicationis nomen habet. vnde & hæc vindicatio, per quam vim & iniu-

i riam,

riam, defendendo aut vlciſcendo propulſamus: ex iure gentium deſcendit.[a] nec obſtat, quod hac inſtantis vis depulſione, animantia quæcunq; bruta, ferri plerunquè videamus,[b] quando nullum ſit tam puſillum animal, (dicebat Braſidas apud Plutarchum) quod laceſſitum, ſeſe non cupiat vlciſci. Ideòque vim vi propulſare, naturâ comparatum, Vlpianus dicat,[c] & Pontifex Romanus proinde neget, defenſionis facultatem, quę à natura fluit, principem adimere poſſe.[d] quod principi non liceat tollere, aut immutare, ea quæ naturalis Iuris exiſtunt.[e] nam fateor, vim ſolam arcere atque propulſare, ſeq; vitam, & corpus quoquomodo tueri, natura inditum cuicunque animali.[f] nulla quippe eſt fera, inquit Plinius, cui non ſit ira, non ſit animus, iniuriæ impatiens. & promptà ſi noceas, ad ſe defendendum alacritas. inest quoque, vt eſt in diuerbio, Formicæ ſua bilis. At non omnia animalia, acceptam iniuriam vlciſcuntur, aut vlciſci curant. etenim non naturalis ſenſus id eſt, ſed maioris cuiuſdam rationis. ideoq; non ſimpliciter dixit Iuriſconſultus, vim vi repellere, iuriſgentiū eſſe: ſed vim ſimul & iniuriam repellere, à naturali ratione,[g] hoc eſt, ex ſolo iure gentium proficiſci.[h] nam & iniuria (quâ omne id quod non iure fit, ſignificamus) hominibus tantùm conuenit.[i] neq; animal quod ſenſu caret, ſignificanter dici poteſt, aut pati, aut iniuriam feciſſe.[k] vnde & illud, quod viris benè doctis placuiſſe video, confirmatur, inſtantis violentię depulſionem, Iuris

a L.3. ff. de iuſtit. & iur. Cice. pro Milone, & 2. de Inuentio.

b L.1. §. cū arietes. ff. ſi quad. paup.

c L.1. §. vim vi. ff. de vi arma.

d Cic fin. § [illegible] de [illegible]

e L. [illegible] ff. de [illegible]

f Cic. [illegible] Off [illegible] d. §. vim vi.

g L. itaq;. ff. ad l. Aquil.

h l. oēs. §. fi.

i l. vt vim. ff. de iuſt. & iu.

i §. 1. de iniur.

k l. 1 in principi. ff de quadruped.

Iuris esse naturalis, quo animantia cuncta ferũtur, ad sese tuendum[l]. at iniuriam non iminentem modò propulsare, sed acceptam longo etiam post interuallo vindicare, Iuris esse gentiũ. Vlcisci enim sese homines, principio rerum fas esse putauerunt. tum ne qui iniuriam intulit, impunitate proposita audacior factᵒ, similia tẽtaret in posterũ, ne hac arrepta ansa, cæteri ad delinquendum alliciantur. Ideoq; M. Cicero, post relatam vindicationem, intra iura naturæ, quæ nos gentiũ dicimus: Vindicatio est (inquit) per quam vis & iniuria, & omne omninò quod obfuturũ est, defendendo, aut vlciscẽdo propulsatur.[m] Verùm cùm non seruaretur modus, ad leges itum est, quæ defensionem quidẽ imminentis iniuriæ permiserunt:[n] at vltionem & vindictam sustulerunt.[o] Itaq; hanc vim, atq; iniuriæ depulsionem ciuilis lex honestissimè temperauit: vt cùm inculpatæ tutelæ moderatione fiat, hoc est, vt non atrocior sit defensio, quàm insultus.[p] ne vlcisci vis & iniuria magis, quàm depelli & propulsari videatur.[q] Inculpatæ autem defensionis partes, pleriq; omnes putant, vt pari armorum genere, arma,[r] ad defensionem, non ad vindictam:[s] & confestim, non ex interuallo,[t] repellatur. vnde qui inermem, armis: aut telo potentem, arcu, repellit, vel ex interuallō congreditur, tutelę, defensionisq; (ex illorum sententia, modũ excedit.[v] Ego verò vt non ex interuallo, nec ad vltionem quicquã fiat, tam propriũ defensionis esse scio, vt sine ipsis nullatenus sit defensio:[x] ita quod pari

l L. 1. §. vim vi. ff. de vi. ar. Cic. 1. Off.
m Cic. 2. de Inuentio.
n l. scient ã. §. qui cùm a. liter. ff. ad l. Aquil. d. l. vt vim. d. l. 1. §. vim vi.
o l. 3. §. eum igitur. ff. de vi ar. c. signi ficasti. 2. de homici. §. 1. qui cũ aliter
p l. 1. c. vnde vi. vbi Dd. d. § qui cùm a. liter.
q d. c. significasti, in fin.
r d. §. vim vi.
s d. l. scientiam. §. pen. d. c. significasti.
t l. 1. §. cùm igitur. ff. de vi arm.
v Dd. l. 1. C. vnde vi.
x d. l. scientiam. §. qui cùm aliter, d. §. cum igitur. d. c. significasti.

pari telorum genere, & æquo marte, resisti debeat, nusquam in iure nostro scriptum legi: quin potius, contra defensionis proprium, & naturæ rationem arbitror, eum culpari qui instātis periculi metu perculsus, oblata quacunque salutis conseruandæ occasione, vsus est.[y] nam & generaliter dixit Florentinus, quod quisque ob tutelam sui corporis fecerit, id iure factum videri.[z] non præscribens quo armorum genere fiat. nimirum existimans, quod alibi M. Cicero scriptum reliquit, inter arma silere leges,[a] & gladium quemcunque interum nobis ab ipsis porrigi legibus: dum defensionis modus, non excedatur,[b] quòd cum certa regula definiri non possit, arbitrio Iudicis, relictum intelligi debet,[c] quem prudenter, & omnibus appensis, æstimare opportebit an aggressus, steterit in meris finibus defensionis.[d] Quod autem dicebat Vlpianus, vim armis illatam, armis depelli posse.[e] à contrario non infert inermes, armis ab ijs potissimùm, quibus capiundi consilij tempus nō supereſt propulsari non posse.[f] Sed nec ex prædictis credendum, licere vim quamcunque repellere, sed eam duntaxat, quæ iure non infertur.[g] Vnde Patri filius, Domino seruus, Seniori propinquo iunior, Marito vxor, Præceptori discipulus (dum non sit in ijs durior, truculentiorque sæuitia[h]) neque iure, neq; prudenter resistit,[i] sed magis debet leuiter castigatus gratias referre, & maiorem exhibere reuerentiam castiganti.[k] interim tamen qui castigationis ius habet,

y l.1.C.quād. lic.se sine iu.
z l. vt vim.ff de iust & iu.
a Cicer.pro Milone.
b d.l.1.C.vnde vi. d. c.significasti.
c L.1. ff.de iur.delib.
d Bart d.l.3. §. cū igitur. Panor.c oli. de rest. spol.
e d.§.vim vi d.§ cū igit
f l 2.C.de cōditi. inser.l. conuenticula.C.de epis. & cler.
g l.si C.quādo. lic. se sine iud.
h l.2.ff de ijs qui sūt sui l. præceptoris. ff.ad l.Aqui.
i L.3.ca. de par.pot. l.vnica.C.de emēd propinquo l.vnica. C. de emēd. seruo.c.duo. 25.q.4.d.l.2. d.l.præcept.
k c.cùm beatu .45.dist.

bet, modum (vt dixi) semper teneat. namq; in eo, qui potestatem in alios habet, modica non improbatur seueritas. at asperitas & austeritas nunquam probatur. Unde nec patri, (qui tamen ex Romuli lege ius vitæ, necisq; in filium habuit.[l]) licèt hodie in filium plus æquo sæuire, eumque contra pietatem malè afficere.[m] potestas quippe patria, non in atrocitate, sed pietate consistit,[n] & eum patrem, Seneca pessimum appellauit, qui virgis assiduè filios ex leuissimis etiam causis compescit. Asperitatem quoq; Dominorum in seruos, leges nostræ fortiter represserunt adeò, vt Vmbriciam matronam, Hadrianus in quinquennium relegauerit. quòd ancillas suas, ex leuissimis causis atrociter nimis tractaret.[o] Mulieri verò aduersus maritum, à quo se verberibus cæsam probasset, consulebatur olim, diuortio,[p] cùm tamen viro nulla lex leuem castigationem denegarit.[q] Verbera deniq; à Magistro emēdationis causa, lex impunita esse vult,[r] at nimiam præceptoris sæuitiam culpæ assignat.[s] Quod verò pertinet ad Magistratus, & Iudices, constat eis, extra Iurisdictionis suæ exercitium vim inferentibus, impunè resisti posse,[t] cùm ei personarum generi, iniuriosè quicquam agere, maximè vetitum sit.[v] Exercenti autem iustè, munus suum, (quod in dubio credendum est[x]) parere omninò oportet,[y] nec enim vllam habet iniuriam iuris executio.[z] Quod si iniustè non temerè censeo resistendum, si grauamen à superiore, nullo aut minimo incommodo reparari

l L. in suis. ff. de libe. & posthum

m L. fin ff si quis à parē.

n L. diuus. ff. de parrici.

o L. 2. ff. de ijs qui sunt sui.

p L. consensum. C. de re pud.

q c. duo. 23. q. 4.

r L. aut facta. §. causa. ff. de pœn.

s L. præceptoris. ff. ad l. Aquil.

t L. deuotū. C. de meta. & epid. li. 12. c. dilecto, de sen. exc. in 6.

v L. nec magistratibus. ff de iniur.

x L. Herēnius. §. Caia. ff. de euict.

l. 2. C. de off. diuer. iud.

y l. nō videt. §. qui iussu. ff. de reg. iu.

z L. iniuriarum. §. 1. ff. de iniur.

parari possit, [a] sed vel ad prouocationis remedium confugere debemus, [b] vel (si talis sit magistratus, à quo prouocare non liceat) supplicationis auxilium implorãdum erit, [c] & si cer- uicosus ille iudex propositæ appellationi non deferat, (cum prouocatione extinctum sit, aut saltem suspensum eius pronunciatũ [d]) tãquam priuatus est. [e] Vnde ei de facto (vt loquuntur) resisti potest. [f] Idemque si prouocatum non fuerit, inhibita eo fortè casu appellatione, [g] & grauamẽ illatum manifestè iniustum sit: quia sententiam euidenter nullam exequatur, [h] aut modum, & notissimos suæ potestatis terminos excedat, [i] præsertim vbi facto magistratus, adeo pars grauaretur, vt acceptum inde detrimẽtum, nulla posset superioris autoritate sarciri, aut reparari, [k] veluti quia dictam de morte, aut de tormentis, sententiã exequi tentaret. [l] Ergo ex hoc Iuregentium, vis atq; iniuriæ propulsatio, inuenta est, [m] indeque bella, necessariò introducta, [n] quo nequissimorum, & iniuriosorum hominum, humana diuinaq; turbantium, effrænis libido coërceretur, viueretur q; in pace, sine iniuria. [o] Ex bellis, sequutæ captiuitates, tandemq; captiuorum seruitutes, [p] nõ tam iure certo, aut publica exigente necessitate, quàm Romanorum Imperatorum clementia, atque humanitate: qui, cùm solerent olim exteri exercituũ duces, occidere captiuos, maluerunt ipsi, eosdem seruare, vt venderentur: vnde seruorum defluxit, appellatio. [q] Prodierunt deniq;, ex illo iure manumissiones, serui-

a c. si quãdo de offi. dele.
b L. 1. ff. de appellatio.
c L. vnic. C. de sent. præf. prætor.
d L. furti. § 1 ff. de iniu. l. 1. §. fi. ff. ad Turpil.
e L. 3. ff. de offi. præf.
f L. prohibitum. C. de iur. fisc.
g L. 1. c. quo. app. nõ reci.
h Glo. c. ex literis. de off. deleg.
i d. l. prohibitum.
k Dd. l. vt vim. ff. de iust. & iur. & in d. c. si quando.
l L. omnes. C. de decur. lib. 10. c. non inferenda. 23. q. 3.
m d. l. vt vim.
n L. ex hoc iure. ff. de iust. & iur.
o Cicer. 1. Officio.

-itibus contrariæ. [r] Sed nec his nec illis, hodie Christiani vtuntur, apud quos captiui nequa-quam serui fiunt, [s] nisi quatenus aliquos ex nobis immanissimi Turcarum mores cogunt, vt cùm illi nostros cùm capiunt, in seruitutem redigant, nos quoque in eos captiuos, idem iu-s statuamus. [t]

p §. ius autē. de iu. nat. d. l. ex hoc iur. q L libertas. §. si ff. de sta tu hom. l. pu pillus. § ser-uorum. ff. de verb. sign.
r L. manu missiones. ff de iust. & iu.
s Bart. l. ho-stes ff. de ca.
t Alcia. l. ho-stes. ff. de ver bor. signif.

De veritate, & fide.
Cap. IX.

EX multis Iurisgentium generibus, *Veritas* superest, quæ, vt exponit M. Cicero, est per quam immutata ea quæ sunt, aut fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. [a] Cùm itaque per eam demus operam, ne quid aliter fiat, factum aut futurum sit, quàm confirmauerimus: & hoc ipsum ex ipsa æquitate, & recta naturæ ratione, proficiscatur: [b] non dubium, quin ea iurisgentium sit, [c] nihil enim magis proprium humanæ fidei, quàm conuenta seruare. [d] Et graue est, inquit Vlpianus, adeoq; cum æquitate naturali pugnat, fidem fallere, [e] nec satis vlla res est, quę vehementiùs cōtineat Rempublicam, quàm *Fides*, [f] quæ fundamentum est Iustitiæ, id est, vt M. Cicero describit, dictorũ, conuentorumq; constantia & veritas, quia fiat, quod dictum est, sic appellata, [g] atq; hinc conuentiones, ex iisque obligationes dimanârunt, in earum omnium fundamentum, & vinculum, sit ipsa fides. [h] Indeque celebratum illud contractus ex conuentione, legem accipere, [i] non-

a Cice. 2. de inuentio.
b L. 1. ff. de pac. l. 1. ff. de const. pec.
c L. omnes. ff. de iusti. & iur. §. quod verò, de iur. natur.
d d. l. 1. ff. de pac.
e d. l. 1. ff. de consti. pecu.
f Cic. 2. Off.
g Cic. 1. Off.
h L. 1. ff. de pac. l. 1. ff. de const. pecu.
i L. 1. §. si cō-ueniat. ff. de pos.

non quòd omnes ad necessitatem, lex ciuilis postmodum reuocauerit: sed eas duntaxat, in quibus præter verba, contractus συνάλλαγμα, hoc est, mutuum vtriusq; contrahentis factum aliquod, interuenit, [k] aut quæ in proprium & speciale contractus nomen migrassent. [l] Has autem, & alias quascunque, ex Iure gentium fluxisse constat, [m] quatenus scilicet ad ciuilis, & humanæ societatis conseruationem, idoneæ necessariæque visæ sunt. [n] quibusdam inquit Hermogenianus, exceptis, [o] stipulationem cumprimis significans, quam ob præscriptam verborum formulam, [p] dubium non est, iure ciuili introductum. [q] Rursus, donationẽ propter nuptias veteribus Iurisprudentibus prorsus incognitam: [r] & obligationem deniq; literarum. [s] Addunt cæteri, contractum Emphyteuticum: quem ideò Iuris ciuilis existimant, quod ante Zenonis constitutionem nec certam habuerit naturam, nec proprium nomen. [t] At verò mihi Iurisgentium hic quoq; contractus perpetuò visus est: non enim nouum genus conuentionis induxit Zeno, sed ab illis secreuit, distinxitq; contractibus, quibuscum omninò par, vel potiùs idem, pleriq; videri potuisset. [v] Sic ab eo, qui spicas excutit, non conflari nouam speciem, sed eam quæ iam est, detegi dicimus. [x] Sed de ijs alibi pluribus. [y]

k L. labeo. §. cõtractu. ff. de verb. sig.
l L. iurisgẽtiũ, in princ. ff. de pac.
m L. ex hoc iur. ff. de iu sti. & iur. §. ius autẽ, de iur. natur.
n l. 1. ff. de cõtra. emp. d. l. iurisgẽtium.
o d. l. ex hoc iure.
p l. 5 §. stipulatio. ff. de verb. oblig.
q L. ea quæ ciuiliter. ff. de ac. rer. do. §. de cõstitu ta, de actio.
r §. est & aliud, de don.
s §. 1. de lite rar. oblig.
t L. 1. C. de iure emphy. §. adeo, de locat.
v d. §. adeo.
x L. adeo. §. cùm quis. ff. de ac. rer. do.
y Lib. miscel la. 1. c. 21. & in rub. C. de iu e emphy.

De Iure ciuili. Cap. X.

Quo-

Voniam verò Ius omne à natura proficiscitur, aut à consuetudine, aut à legi-
s: Ius ipsum naturæ, per se, sine consuetudi-
& legib9, satis erat profectò, ad honestè, be-
beateq; viuendum. Naturam enim ducem,
i sequitur, dicebat M. Cicero, aberrare nun-
am potest. Verùm quia quod iustum, æquū
& honestum, multi vel per ignorantiā non
elligunt, vel per imprudentiam dissimulāt
peccātibus veniæ locus daretur, in vnaqua-
e Republica, singulisque ciuitatibus, leges
escriptæ sunt, quæ quid sequendum, fugien
m've esset, perpetuis literarum notis, præsen
opulo, ac omni posteritati testatum, atque
pressum ob oculos ponerēt, hoc autem Ius, [a]
od tanquam præco iustitiam suggerēte na-
ra, ciuibus enunciat: Ius ciuile appellatum
de quo, Iure gentium relicto, necessaria di-
nus. Et ius ciuile appellatum ideo cōstet, q̄
ium consensu cōstituatur, quasi proprium
ipsius ciuitatis, [a] ciuitatem autem hîc dictā
lumus, quemcunque populum, iisdem legi-
s, moribúsve gubernatum, nam & concilia
æcunque, cœtusq; hominum, iure sociati,
uitates appellantur, [b] cuiusque ergo ciuita-
proprium ius, rectè ius ciuile dicemus, [c] &
anquā cùm nunc Ius ciuile simpliciter enun
mus, intelligimus Ius populi Romani, [d] cui-
e tamen populo facta fuit semper potestas
nstituēdarum legum, quibus, suis necessita-
us succurrerent, [e] quas municipiorum leges
cerunt, hoc est ciuitatum, [f] Vniuersæ nanq;

i 5 ciuita-

[a] L. omnes. ff de iustit. & iur. l. 1. ff. de acqui. re. dom. §. ius autem. de iur. natur.
[b] Cicero in somnio Scipionis.
[c] d. l. oēs. d. §. ius autē.
[d] § sed ius. ff de iu. nat.
[e] L. 1. §. 1. ff. de muner. et honor.
[f] L. item eorū. in princ. ff quod cuiusque. l. 1. C. de eman. cip. lib.

ciuitates, præter vrbem Romam, hodie municipia dicuntur.[g] Soletque ideo Ius ciuile ita distingui, vt aliud sit vniuersale totius Reipublicæ, aliud locale, seu municipale certarum ciuitatum. Addunt nonnulli Ius singulare certarum personarum.[h] Vniuersale Ius per vniuersa Reipublicæ loca diffunditur, quale nostrum est, quod in pādectis & Iustinianeis lucubrationibus, scriptum habemus, quoq; vtimur: id autem vel expresso populi consensu inducitur,[i] (quomodo leges olim, & plebiscita ferri promulgarique solebant,[k]) aut principis, in quem lege regia populus omnem transtulit potestatem,[l] vel ex consuetudine venit, quoniam diuturnis vtentium moribus firmatum est, & approbatum,[m] vel necessitas constituit, rebus nimirum & temporibus sic exigentibus,[n] veluti cùm ob impendētem aliquē belli tumultū, personis quibuscunq; etiam ecclesiasticis indicūtur vectigalia,[o] aut pœnæ, multis grassantib⁹ exacerbantur.[p] Municipale ius est quod certis municipijs & ciuitatibus peculiariter constitutū est propria lege, aut consuetudine, & nonnunquam principis autoritate.[q] Itaque Ius ciuile est, quod vnaquæque ciuitas sibi cōstituit,[r] seu vt explicatius M. Cicero docet, æquitas ijs constituta, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas,[s] in quo ciuili iure maximè desideratur, vt non prorsus à naturę iudicio recedat, à quo Iustitiam, & rectitudinem mutuatur, neq; etiam per omnia ei seruiat,[t] itaq; cùm addimus, vel detrahimus,

inquit

g l. 1. ff. ad municipal. dixi. 3. Miscella. c. 6.
h L. ius singulare. ff. de legib.
i L. pen. ff. de legib.
k §. lex. §. plebiscitū. de iur. natu.
l L. 1. ff. de constitutio. prin.
m L. de quibus. cū seq. ff. de leg. b.
§. ex cōsuetudine de iur. natur.
n d. l. penul.
o L. nemi nem. C. de sacrosanct. eccles.
p L. aut facta. §. fi. ff. de pœn.
q L. 1. C. de emancip. liber.
r d. l. omnes.
s Cicer. in Top.
t L. Ius ciuile ff. de iust. & iur.

quit Vlpianus Iuri communi, id est gentiũ,
s propriũ,id est ciuile efficimus: [u] rectè qui- u d.l. ius ciuile.
m. nam si à recta natura ratione aliena sit ci-
is constitutio,non lex,sed sæua tyrannis cen
da est.[x] Ex diuerso, si naturæ iudicio per x L.fi.C. de inceſt.nup.
nia seruiat non Ius ciuile,sed Gentium di-
debet.[y] Hincque vulgò traditum,nouam y L.1.§. si quis simpliciter.ff. de verb.oblig.
ciem gigni, & specificam (vt aiunt) diffe-
tiam constitui, vbi generi qualitas adijci-
, vel detrahitur, [z] quod alibi diligenter ex- z d.l.Ius ciuile.
limus.[a] Sanè potest ius illud ciuile,quod a d.§.si quis simpliciter.
ale appellatur,quasi receptum consensu, &
quodam,aut necessitate,[b] à sua quaque ci- b Theophi. §.2.de iure. natur.
ate,nomen sortiri,[c] vt si quis Draconis san- c §. sed ius ciuile eo.tit.
nolentas leges, ac Solonis, Ius ciuile Athe-
nsiũ,aut Lycurgi sanctissimas constitutio-
, Ius ciuile Lacedæmoniorũ, appellare vo-
rit,[d] atroces enim Draconis leges, quæ ma- d Aristotel. 2.Politico. c.10.d.§.sed ius ciuile.
sanguine vt Demades dicebat, quàm atra-
nto scriptæ videbantur: & Solonis, qui ab-
atis propter asperitatem, magnitudinemq;
narũ, Draconis legibus, Areopagum insti-
: Atheniensium propriæ fuerunt.[e] Lycur- e Plutar.in Solone,
;regis,honestissima Iussa Lacedæmoniorũ.[f] f Cicer.1. Tuscula.
uando verò Iuris ciuilis appellatio simpli-
r proferatur,non addito nomine ciuitatis,
populi Romani vti dictum est,per quandá
uti Antenomasiam intelligimus.[g] quemad g d. §. sed ius ciuile.
dum vrbis nomine,Romam.Et cùm poëtá h Cicer.in Top.
æci,aut Latini exprimũt,Homerũ illi,[h] Ver
um hi, propter excellentiam significant. [i] i d.§ sed ius ciuile.
q; verò defendi potest illorũ error, qui ex

iure

iure singulari tertiam Iuris ciuilis speciem faciūt, siquidem Ius ciuile proprium sit alicuius ciuitatis, non item singularium personarum, [k] ac proinde, à M. Cicerone finiatur æquitatem esse ijs constitutam, qui sunt eiusdem ciuitatis ad res suas obtinendas, [l] neque præterea de certis personis singulariter, sed de omnibus generaliter constituatur, [m] nec item legis nomen habere, quæ est commune, id est generale præceptum, inter omnes, [n] & vt Atteius Capito dicebat, generale iussum populi, aut plebis, rogante magistratu: [o] Ius illud ergo, quod vnam aut plures certæ conditionis personas, à communi hominum obseruatione eximit, Ius ciuile dici non potest, sed singulare, [p] & frequentius Priuilegium, quasi priuata lex, [q] quod constitui lex 12. tabul. districtim, in hæc verba vetabat, *priuilegia nisi centuriatis comitijs ne irroganto.* [r] Maiores nostri (inquit M. Cicero) in priuatos homines ferri leges noluerunt, id est enim priuilegium, quo quid iniustius? cùm legis hæc vis sit, scitum, & iussum in omnes? [s] nec ignotum, singulares eiusmodi leges, ideo vocatas veteribus priuilegia, quod quæ nos singula, illi priuata dixerint. [t] Suasit tamen olim publica vtilitas, atque etiamnum quandoque expedit, ob insigne aliquod facinus, aut excellens meritum in singulas personas, aut in paucorū, vel odium, vel gratiam nonnihil constituere, [u] vt cùm de reuocando in vrbem Furio Camillo, lex lata est, [x] aut de Menandro interprete, vt missus ad hostes, ciuis Roman⁹ nihilominus mane-

k L. omnes. ff. de iustit. & iur. l. 1. ff. de acq. rer. do. §. ius autē de iur. natu.
l Cicero in Top.
m L. iura. ff. de legib.
n L. 1. ff de legib.
o Gell. lib. 10. c. 20.
p L. Ius sin gulare. ff. de legib.
q c. priuilegium 3 dist. c. sanè et tot. tit. de priuil.
r Cicero pro domo sua.
s Cicero 3. de legib.
t Gell. lib. 10 c. 20.
u L. 1. ff. de consti. prin. §. sed quod. de iur. natu.
x Liuius libro 5. Plutarch. in Camillo.

ineret, [y] de imperio Cn. Pompeij, de reditu .Ciceronis, & alijs id genus. y L. postliminij § fi. ff. de capt.

De Legibus, & plebiscitis.
Caput XI.

'Ed nos naturæ ordinem sequuti, quæ à la-)tissimè patentibus, ad particularia & indi-lua progreditur: videamus, in quot species ciuile diducatur, & primùm id esse constat, t ex scripto, aut ex non scripto, [a] neque enim mani scriptis tantùm legibus, vt Athenien- quondam vsi sunt, nec duntaxat non scri-s: vt Lacedæmones, sed scriptis simul, & non iptis. b. Scriptũ ius sex partes habet, Legẽ, bi scitum, Senatusconsultum, Principum cita, prætorum edicta, & Responsa pruden n, ex quibus, Ius nostrum ciuile conflatur. [c] de cùm Papinianus ait, Ius ciuile esse, quod legibus plebiscitis, Senatusconsultis, decre-principum, & authoritate prudentum ve-: d non sat probè, & integrè, ius ciuile defi-e videtur, tum quòd de iure nõ scripto, ni-agat, cùm tamen pars illud sit iuris ciuilis, [e] n etiam, quod ius Prætorium non comple-tur, quod & ipsum, iuris ciuilis viua vox f Rectiùs itaque M. Cicero Ius ciuile id es-lixit, quod ex legibus, Senatusconsultis, re-s iudicatis, Iuris peritorum authoritate, edi-s magistratuum more, æquitate, consistat [g] q; obiurgandus est M. Cicero, quod de prin um decretis nihil dicat, cùm nondum prin-cipes,

a L. ius ciuile. ff. de iust. & iur. §. constat. de iur. natu.
b §. & non ineleganter. de iur. natu.
c L. ius autẽ ff de iustit. & iur.
d d. l. Ius autem.
e §. ex non scripto. de iure natur.
f L. nam & ipsum ff. de iust. & iur.
g Cicer. in Top.

cipes, Romæ rerum potirētur. Hæc autem omnia (præter populi morem, & æquitatem) vno legis verbo cōtineri palàm est, h solemus enim legem appellare, quæ scripto sancit, quod vult aut iubendo, aut vetandō, i à delectū sic appellatam, quòd in ea deligamus quæcunq; credimus iusta, sancta, honesta, et ijs quibus imperamus vtilia. Ideoque M. Cicero lex inquit à deligendo Latinis dicta, quæ Græcis νόμος vocatur, à tribuendo cuiq; suum. Hi enim æquitatis, Latini delectus vim, in lege posuerunt, vtrunq; conuenienter. Est enim lex recti præceptio, prauiq; depulsio iustorū, iniustorumq; distinctio, & regula, vt detur suum cuique, quod ipsum facere non potest, nisi quæ recta sunt deligat, reijciat contraria. k Singulari tamen & speciali acceptione, Lex non nisi vnam scripti iuris speciem notat, nempe quā populus Romanus, Consule interrogante constituit. l Ideoq; Capito apud Gellium, legem definit, esse generale iussum populi, rogante magistratu, m agebat nanq; Consul, veluti legislator quidam centuriatis comitijs, cūm populo Romano, quem in hæc verba, legem ipse ferēs rogabat. *Velitis, iubeatis, Quirites, vt hoc aut illud fiat.* Vnde & rogationes dictę sunt. n Lex verò ad eum modū rogata, promulgabatur, id est scripta, populo ædebatur: tribus nundinis, vt legē cognosceret, & deliberaret, an eam centuriatis postea comitijs reciperet: an vt inutilē, vél perniciosam reijcere deberet. Et id quod populus Romanus eo more sanciebat, Lex propriè dicebatur.

h L.1. & 2. ff. de legi. Gell. lib. 10. c. 20.
i Cice. 1. de legib. c. lex. 1. dist.
k Cicer. 1. de legib.
l §. lex est. de iur. natu.
m Gell. lib. 10. c. 20.
n c. lex. cum seq. 2. dist. d. §. lex. st.

ebatur.[o] Oportebat tamen, ne quid pernicio-
è rogaretur à Consule aut alio Magistratu ro
ante, Senatum adiri, eidemq; rogationis suæ
xplicare sententiam, vt authore Senatu roga-
o procederet, nec id in legibus modo seruari,
nos erat, vt Senatus videlicet consuleretur:
d in omnibus quoque negotijs, quæ momen-
m aliquod, & pondus habebant in Republi-
a.[p] *Plebiscitum* verò erat, quod plebs (hoc est
eliqua omnis multitudo, præter Sanatum[q])
crosancto magistratu suo, hoc est Tribuno
nterrogante, statuebat.[r] Sic enim de cōcepto,
: ante narrato negotio plebem Tribunus ro-
abat: *De hoc quid fieri velitis, vos Quirites rogo;*
oxque plebs vt decreuerat, respondebat:
c volumus, iubemusq;,[s] quod licet à plebe dun-
xat scitum, hoc est comprobatum, & statu-
m esset: (Sciscere enim, est suffragio aliquid
onfirmare[t]) vim tamen, & potestatem legis
abebat.[u] ex Q. Hortensij lege (aut M. Horatij
arbati: nam eam legem, L. Valerius, & M. Ho-
tius, centuriatis comitijs, vt annales prodūt,
itea tulerant,[x]) qui facta plebis in Ianiculum
cessione, in esculeto legem tulit, vt eo iure
uod plebs statuisset, omnes Quirites, id est
omani ciues tenerentur:[y] vt minimè mirum
ebeat videri, si plebiscita, plerunq; legis no-
ine donentur,[z] ab ijs frequentius nomen ac-
pientia, qui in Tribunitio magistratu consti-
iti, illa rogauerant: vt lex Oppia,[a] Aquilia,[b]
alcidia,[c] Attinia,[d] & alia id genus.

De Se-

o d. § lex est d.c.lex.

p Cice. 1. Phi lip. Liuius lib. 5.

q L. plebs ff. de verb. sig. Gell. l. lib. 10 c. 20.

r § pl. biscitum. de iure natur.

s Liuius libro 26.

t L. qui tes. § fi. ff. de solutio.

u L. 2. § &c inde cum ff. de orig. iur.

x Liuius l. 3. y Plin. lib. 16 c. 10. Liuius lib. 3. Gell. lib 15 c 27.

z d. § de pl. de cu... 14

a Liuius lib. 34.

b L. 1. ff. ad l. Aquil.

c quædam d. d. ...

d L. sequi- tur. § quod ante. n. ff. de vsucapio.

De Senatusconsultis, & constitutionibus principum. Cap. XII.

a L. 2 §. deinde quia difficile. ff. de orig. iur.
b Cicer. 1. de orator.
c d. §. deinde quia.
d §. senatusconsultū de iur. natu. d. §. deinde.
e Halicar. nass. lib. 2.
f Plinius iunior libr. 8. epistola.
g Gell. lib. 3. c. 18.

VErumenimuerò, adaucto populo Romano, vt non facilè posset in vnum locum, Iuris constituendi causa populus conuenire, necessitas ipsa (inquit Pomponius) curam Reipublicæ, ad Senatum deduxit. a ipseq; populus moderandi, & regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, (inquit M. Cicero) Senatui tradidit. b vt totius populi Romani vice, solus Senatus iura conderet. c idque Ius, Senatusconsultum appellabatur. d quod duob' modis fiebat, aut per discessionem, cùm nihil Senatores censebant, sed ne dies frustrà contereretur, in sententias pedibus ibant: vt in leuibus negotijs, nec magni momenti, quæ tantum pondus in Republica non videbantur habere, vt grauioris egerent deliberationis. e cuius hæc lex fuit, Qui hæc sentitis in hanc partem: qui alia, in illam partem ite. f Quod si res erat tanti ponderis, vt ad Rempublicam maximè pertinere videretur: non licebat sic tumultuariè Senatusconsultum facere, per Discessionem, sed singulorum Sententiæ, singulatim exquireban tur, eorum videlicet, qui Senatores erāt, & ius habebant dicēdæ in Senatu sententiæ: nam qui verbi gratia iuniores erant non rogabātur, aut rogati, non dicebant sentētiam, sed in eam pedibus ibant. Vnde Pedarij Senatores appellati: & pedaria sententia dicta est. g Senatusconsultis,

ultis, Consules subscribebant, item principes enatus, hoc est qui primus rogaretur, (à Tre-ellio Pollione ideo primæ sententiæ Senator ppellatus) neque enim alius fuit princeps Se-atus, quàm Senator. Cæterùm authoritate di-endæ sententiæ primus, necessum quoque e-at Tribunos sui suffragij notam, hoc est lite-am T. subscribere, nam si intercedebant, ratū on erat S.C. quemadmodum etiam si non ad-uisset legitimus Senatorum numerus qui erat quinquaginta, tot enim adesse oportebat ad onficiendum Senatusconsultum: vt non pau-iores inquit Lampridius, in Senatorum con-ientu essent sententiæ. h Pedianus tamen scri-it non fuisse certò definitum eundem omni-us negotijs numerum, sed pro rei grauitate, lures aut pauciores fuisse necessario. i Sena-um autem duplicem constat fuisse. Legitimū & indictum, legimus, statis diebus, bis térve ad ummum, singulis mensibus habebatur, quin & Augustus cōstituit, ne plus quàm bis in men e, Calendis nimirùm, & Idibus, Senatus legiti-nus ageretur, néve Septébri, Octobríve men-e, vllos adesse alios necesse esset, quàm sorte ductos, per quorum numerum, eo tempore lecreta confici possent, quò cæteri à rebus do-nesticis, & colendo agro, non auocarentur. k Vnde, & hic mos in Gallia, parlamenteis cu-ijs irrepsisse videtur, vt quotannis circa Idus eptembres indicatur Iustitium, designatis cer is ex ordine, qui crimina, & alia quæ celerita-em requirunt, tractent, & definiant. Indictus

h Lamprid. in Alexan.

i Ascon. Pe dia. in oratione pro Cornelio Balbo.

k Sueto. in Augusto.

autem Senatus erat, qui extra ordinem, secundum quòd res incidebat, per præconem indicebatur. cùm itaque legis vigorem, haberent Senatusconsulta,[l] rectè dixit Vlpianus Senatū Ius facere posse.[m] Et quamuis sub Cæsaribus mirum in modū imminuta fuerit Senatus authoritas: summæ tamen illius potestatis, reliquias quasdam retinuit, vt adhuc vim legis haberent, Senatus decreta,[n] nec ab ijs, sicuti nec à principe prouocaretur.[o] Sed de ijs alibi largiore manu scripsimus.[p] Sanè verò cum status ciuitatis Romanæ varijs seditionibus, & intestinis odijs agitatus, optimatū factione colapsurus timeretur (neque enim potest vt Homerus dicebat, res benè fœliciterque geri, multorum imperijs) vnde nec Senatus perinde posset omnes prouincias prouidè accuratèq; regere:[q] visum est nutanti Reipublicæ, per vnum melius consultum iri,[r] non Tarquinium quidem, aut tyrannum, sed principem, hoc est virum bonum, ac veluti ciuium parentem,[s] cui potiùs quàm multis potestatem tribuendam, sapientes quique viri, non iniuria censuerunt.[t] Itaque ius vniuersum imperij (obserua quæso lector fucum, & callidum velamentum, quo nitimur obducere Iulij Cæsaris tyrannidem; quem constat Reipublicæ statu euerso, Ius ipsum cum rerum summa per vim occupasse[u]) populus Romanus, vltrò, volensque, in principem transtulit, vt quod ei placuisset, etiā sine populi concilio, ratum esset,[x] Legisque vim, nomen, & effectum haberet.[y] Fueruntq; appellata,

l d. §. deinde quia d. §. senatusconsultum.
m L. nō ambigitur. ff. de legib.
n L. vnica. C de senatusconsul.
o L.1. §.1. ff. à quib. app. non lic.
p In rub. ff. de senator. & in d. §. deinde cùm esset.
q L.2. §. nouissimè ff. de orig. iur.
r L. vnica. ff. de offi. præf. prætor. d. §. nouissimè.
s Plin. in Panegyr. Traiani.
t Aristot. 3. Politico. c. 11. & 14.
u Plutarc. et Tranquillus in Cæsare.
x d. §. nouissimè
y L.1. ff. de

lata, hæc principum placita, peculiari nomine Constitutiones. z Neque verò re ipsa,& authoritate, lex & constitutio differunt, nam vtriusque vis, & dignitas eadem est, sed nomine, & origine: lex namque à populo nascebatur, constitutio à principe. Ex ijs autem principũ constitutionibus, aliæ quidem generales sunt, omnesque ligant: aliæ verò personales, quæ continent Ius singulare: hoc est ad singulares, certasq; personas, non etiam ad vniuersas pertinens.[a] Vnde non trahuntur ad exemplum, seu consequentiam.[b] Neque enim sunt cunctis ciuibus placita concepta, sed de singulis, quocirca rectius priuilegia vocata. Veteres enim quæ nos singula dicimus, priua dixerunt.[c]

constit. princip. §. sed & quod. de iunatur.
z d.l.1.§.d.§. sed & quod.
a L. ius singulare. ff. de legib. d.l.1.
b L. quod verò. ff. de legib. d.l.1. d.§. sed & quod.
c Gell. lib. 10. cap. 20.

De Prætorum edictis, & responsis prudentum. Cap. XIII.

Solebant item prætores, statim inito magistratu, edicta de multis proponere secundũ quæ, toto anno Ius redderent, quibusque si quid in iure nostro, non satis cautum esset, supplerent, quædam mutarent, abrogarent, nouarent, emendarent. Vnde Iuris ciuilis custos; in 12. tabulis prætor appellatus est. Sed verba ipsa recitemus: ne nobis quod aiũt, sine pignore credatur. *Iuris disceptator qui priuata iudicet, iudicarive iubeat, Prætor esto. Is Iuris ciuilis custos esto.*[a] Prætorum autem edicta, (quæ in albo, hoc est in tabella quadã dealbata, b ciuilis Iuris declarandi

a Cicer. 3. de legib.
b L. si quis id, quod. ff. de iurisd.

randi, interpretandi, supplendíve causa, à Prætore proponebantur. Et vt interim se præmunirent ciues scientes de qua re Prætores dicturi essent) legis vicem, & authoritatem habuere. d non quidem perpetuæ, sed annalis legis, quippe finiebantur cum ipso magistratu, prætorum edicta. e Vt enim populi, & Senatus leges erant æternæ: quod eorum æterna esset potestas, & authoritas, ita quia Prætorum magistratus erant annui, edicta similiter eorum fuerunt annua. f Qui plurimum, ait M Cicero tribuunt, edicto Prætoris, edictum, legem annuam esse dicunt. g quod cum ambitiosis Prætoribus iniquitatis materiam præstaret, ac licentiam, arbitratu suo quiduis decernendi, & statuendi, nam vt & aliquid ipsi in Rempublicam de suo contulisse viderentur, superiorum edicta p[illegible]torum non sequebantur: sed de eisdem negotijs, nouo edicto cauebât. Cornelius plebis tribunus legem tulit, vt Prętores ex edictis perpetuis, Ius dicerent. h Dein Ofilius, ac post eum Saluius Iulianus, edicta omnia, quæ descriptu digna animaduerterent, diligenter à se collecta, in ordinem digesserunt, ex quibus edictum perpetuum, conflatum, & compositum est. i cuius in iure nostro frequens métio. k ac deinde Cornelius legem tulit, vt ex edictis perpetuis, Ius dicerent. l & ita cœpit in vnam consonâtiam Ius ciuile, & prætorium iungi. m Iusque Prætorium dici, viua vox iuris ciuilis, n & ab honore, quod regijs insignibus, & apparatu fermè consulari supra cęteros iudices fungeren-

c L.1.§.eo dē tempore. ff. de orig. iur.
d §. prætorum. de iur. natur.
e Cicero 3. Verrina.
f §.1. de perpet. & tépo. actio.
g Cicero 3. Verrina
h Ascon. Pædia. in orat. pro Cornel. de maiestat.
i L.2 §. ex his auditori. bus ff. de o rig. iur. l. 2. §. sed quia diuinæ. C. de veter. iu. enucl.
k L.1. ff de stat. homin. l. cũ ad eas. ff. ad Vellei. l edita. C. de edend. l. si e mâcipati. C. de collatio.
l Alciat. lib. Dispunctio. 2. cap. 20.
m §. sed cũ paulatim. de testa.

gerentur: [o] velut per Antonomasiam, Ius Honorarium appellari, [p] cui Ius illud, quod ex Aedilium Curulium propositis edictis colligitur, [q] meritò anumerandum est. [r] Porrò verò superiores Iuris scripti species, népe Leges, Plebiscita, Senatusconsulta, Constitutiones, & Prætorum edicta, quodque dubium super ijs emergebat, Iurisprudentes interpretabantur, in publicum quotidie prodeuntes, vt se consulendos vnicuique præberent, ideò Iurisconsulti appellati, [s] pro quorum responsis, in iudicio, & foro, sæpe Ius dictum est, & leges nonnunquam æditæ, tandemque, quò maior eorum responsis accederet authoritas: & vt quod vulgò permittebatur, selectis tãtùm hominibus liceret, quorum princeps ipse, perspectam haberet fidem, & doctrinam, diuus Augustus Iurisconsultis velut legum ministris, de Iure respondendi super ijs, quæ in dubium disceptationemque veniebant, primus constituit, vt ex eius authoritate responderent. [t] hoc est. vt nemini fas esset de iure consulentibus respondere, nisi quibus Cæsar ipse, hoc facultatis specialiter tribuisset, quo factum est, vt cùm nisi optimi quique, & doctissimi à principe probati, consulentibus litigatoribus, responderent: tanta fuerit data illorum responsis authoritas, vt ab illorum placitis, magno studio curaque elaboratis, recedere iudici non liceret. [u] ex quo tempore facultas hæc respondendi, interpretandiq; Iura, peti pro beneficio cœpit, [x] ab Augustoque, ad Adrianum, plus

n L. nam & ipsum. ff de iust. & iur.
o Fenestella lib. de magistra. Roma. cap. 19.
p L. ius aũt. §. fin. ff. de iustit. & iur. d. § eodem tempore.
q L. 1 ff de ædil.
r §. prætoriæ. de inut. stipula. d. §. prætorum.
s Laur. Valla lib. 4 c. 48
t L. 2. §. & vt obiter. ff. de orig. iur.
u §. respõsa. de iur. nat.
x d L. 2. §. fi.

y d.l.2 §. fi. vbi Vdalric. Zas.

centum annis peti consueuit: at Adrianus, princeps optimus, et eruditus, viris peritis, vt de Iure respondere liceret, pro beneficio petētibus, sapienter dixisse fertur, *Hoc non peti à principe, sed præstari solere*: significans, non ad alterius postulationem, id muneris concedendum: sed ei tantùm, qui præclarum, & insigne aliquod suæ peritiæ testimoniū exhibuisset, & ita facto comprobasset, se dignum esse qui tāto munere donaretur. [y] Qua semel aperta fenestra, exilijt ingens Iurisconsultorum turba, qui per multa tempora munus suum perbellè, probeque exornarunt, & authoritatem de Iure respondendi honestissimè conseruarunt. At nescio quomodo postea factum est, vt suis otiosis disputationibus, & vanis nescio quibus digladiationibus, hanc ipsi sibi gloriam, eripuisse videantur.

Qui Iura condere, legesq; ferre possint. Cap. XIIII.

a §. lex §. plebiscitum. de iur. natur. b L. 2. §. deinde quia difficile. ff. de orig. iur. c L. fi. C de leg. b. §. 1. de rap. mulieri bus. col. 9.

Ex his celebris illa quæstio, qui constituendæ, ferendæque legis Ius habeant, fermè discerni, ac enucleari posse videtur. Si quidem superiora satis superque demonstrant, facultatem condendæ legis, ac Iuris constituendi, primùm apud populum Romanū fuisse: per Consulis, aut Tribuni rogationem, [a] deinde ad Senatum translatam, [b] & posteaquàm rerū Cæsar potitus est, soli Imperatori legem condere permissum, [c] qua tamen lege non intellexit,

Iustinianus, hanc condendi Iuris authoritatem, Senatui prorsus eripere, nam Domitius Vlpianus, qui Alexandri Seueri sæculo floruit, Non ambigitur ait, Senatum Ius facere posse.[d] & Iustinianus ipse, posteaquam edixit, soli Cæsari leges condere permissum: mox testatur, ea constitutione, se nihil velle derogatum, veteris Iuris conditoribus, quibus hoc maiestas imperialis permisit.[e] Sed cùm nihil tam graue, tamque sit excelsum, quàm legem ferre: noluit idipsum se inconsulto, Senatui liberum esse, sed alterum, alterius opera vti. Ideoque testatus est, Imperator, se in consilium ferendæ legis, Senatores adhibiturum, nullamque legem se promulgaturum, inconsulto Senatu,[f] tanquā ex illorum ordine, ipse quoque sit.[g] Vnde per contrarium decens quoq; & perquàm iustum est, à senatu, nihil tam sublime constitui, nisi prius voluntate principis exquisita. Vt itaque Senatus olim, vice populi Romani Ius constituebat:[h] ita postquam Cæsar, rerum potitus est, Senatui permissum leges ferre, & iura condere.[i] Nec ideo minus, lex à principe lata promulgatáve dicetur,[k] cùm omnia sua faciat Imperator, quibus suam authoritatem accommodat.[l] Verùm hodie immutata est, vel potius absorpta Senatus autoritas, & nescio quomodo factum, vt tota ferendæ legis, adeoque cunctarum legum potestas & licentia, penes vnum sit principem, vt quod ille statuit, decreuitq;, legis vigorem habeat, vel potius lex sit.[m]

d L. nō ambigitur. ff. de legib.

e L. fin. C. de legib.

f L. humanum. C. de legib.

g L. ius senatorum. C. de dignit. li. 12.

h d. §. deinde quia diffi cile.

i d. l. nō ambigitur.

k L. vnic ff. de off. præf. prætor. l. cū hic. in princ. ff. de dona. int. vir.

l L. 1. §. omnia. C. de veter. iur.

m L. 1. ff. de cōsti. princi.

De Iure municipali. Caput XV.

a L. 3 l. leges sacratiss. C. de legib.
b L. oēs ff. de iust & iu.
c L. item eorum in prin. ff Quod cuiusq; vniuer.
l vegradatim §. 1. ff de mū. & hon. l. 1. C. de emancip. lib.
d L. 1. ff ad municipal
e Aut cassa. C. de sacro sanct. eccl. c. 2. & 3. de stat cōt. lib. eccl in seu.
f Accurs. l. 1. ff. de iurisd. Bar l oēs. 1. q ff. de iust. & iur.
g L. Antiochēsium ff. de priuile. credit. §. 2. de iure natur d. l omnes.

PОrrò sex illæ superiores Iuris scripti partes ad illud Ciuile Ius propriè pertinent, quod generale est, omnes in vniuersum ligans in sacris Pandectarum & Iustiniani cōstitutionibus insertum.[a] At aliud est proprium cuiusque ciuitatis, [b] quod Municipale ideò dicitur.[c] quia municipiorum verbo vrbes quæcunq;. & oppida siue in Italia sint, siue in prouincijs designantur.[d] Statutum autem, vsitatissimo vocabulo, nūcupatur, quasi statutum, & decretum ciuitatis.[e] Quale olim fuit Ius ciuile Romanorum, licet post imperij Romani fines propagatos, cœperit esse commune, inter omnes orbis Romani populos. In ijs verò municipiorum legibus primum illud volunt interpretes obseruari facultatem condendi statuta, iurisdictionis esse, ac proinde populo iurisdictionem habenti, duntaxat competere,[f] veluti Romano, aut Anthiochensi,[g] & hodie Veneto, ac Genuensi. Populum verò Iurisdictione carentem, non aliter statuere posse, quàm si vel superioris intercedat authoritas,[h] (in quem pariter modum infirma consuetudo defenditur[i]) vel de priuatis tantūmodò rebus non ambitiosè constituat.[k] Quamuis collegia approbata, quatenus iurisdictionem habēt, & respectu eorū quæ ad collegij causam spectant statu-

h L. penult. C. de legatio. libro 10 c. cum accessissent. de constitutio.
i L. fin. C. de testament. k L. 1. l. ambitiosa. ff. de decret.

ſtatuta condere poſſint.[l] Quæ omnia pluribus Dd. confirmant, nec vllo in loco prolixiùs rhetoricantur. Sed hæc quidem ſententia mihi non ſatis probatur, multas ſanè ob cauſas, ac imprimis, quod verum non putem ſtatuendi poteſtatem, in municipijs eſſe iuriſdictionis, aut imperij, cùm nec iuriſdictionem, nec imperium habentes ea vtantur:[m] ſed ex permiſſione, indulgentia, & authoritate legis competere.[n] quemadmodum etiam facultas condendarum, ſanciendarumq́; legum.[o] permiſit autem lex cuicunq; populo, ciuitati, & vniuerſitati,[p] vt proprios mores, propriaſq́; leges haberent,[q] etiam in concernentibus iuriſdictionem.[r] dummodò ſtatuentes, excommunicationis vinculo innodati nō ſint.[ſ] aut alterius, præſertim ſuperioris non offendatur iuriſdictio.[t] Atque eodem modo quibuſcunque eſt aliqua rerum, vel negotiorum non improbata ſocietas,[v] inter ſe tamen, & ſuper ijs, quæ ad eorum munus & artem pertinent,[x] licet ſtatuta condere[y] dum ex publica lege nihil corrumpatur.[z] Sicuti verbi cauſa, Lugdunenſium mercatorum legitima congregatio, ſtatuere certè potuit, Mercatores, ex nudo pacto, & naturaliter, & ciuiliter obligari: aut eorum priuatam ſcripturam planè probare,[a] & quoniam iſtiuſmodi ſtatuta ad litis deciſionē pertinent: non modò coram mercatorum conſu-

l L.1.l.3 ff. de colleg.il. licit.l.fin C. de iuriſd.l.2 §.fin. C.de conſti.pec.

m Gl.c 2.de ver.ſig.in 6.

n d.l.omnes populi.

o l.humanū C.de legib.

p L.item eo. iu. ff. quod cuiuſque, c. ius ciuile. 1. diſt. d.l oēs.

q L de quibus.ff.de legib.l.1. §.1. ff. de munic.

r L.l.1. C.de emācip.libe.

ſ c.aduerſus §.pen.de im mun.eccleſ.

t L.vacuatis C.de decuri. l.b 10.l.ſi cō ſtat ff.de ap pel.c.venien tes, de iure iur.

v l.1 ff quod cuiuſque.l.1.

x L.ſi C de iuriſd omn.iud.

y L.2 § fi C.de conſti.pec. §.fi.de fideiuſſ.coll.1.

z L.fi ff.de colleg.illic l vni C.de monopol.

a d.l.2.§.fi.vbi Accurſ.Bald.& Salic.§.fi.de fideiuſſor.coll.1.

libus, (sic appellant eorum collegio præfectos) verumetiam coram alio quocunque iudice, licèt ecclesiastico,[b] effectum habebunt.[c] quamuis in ijs, quæ iudiciorum ordinem respiciunt, eius fori mores, in quo disceptatur, & agitur iudicium obseruari perpetuò debeant.[d] Atq; ita mihi videtur, quanquam nõnulli sunt tam malè initiati, vt propriæ adhuc hæresi obstinatè hæreant, in sole, & aperta luce, indies magis, atque magis caligantes. Sed an iudices, statuta condere possint, anceps est Dd. quæstio: mihi crebrior placet sententia, vt maiores magistratus, liberè statuere possint..[e] Veluti Senatores,[f] Prætorio præfecti,[g] & sedis apostolicæ legati.[h] Minores verò magistratus, siquidem temporariam habeant iurisdictionem, statuta non condant.[i] nisi ex alterius legis municipalis concessione,[k] aut de subditorum consensu,[l] vel pro tempore, quo ipsi præsunt administrationi.[m] At si perpetui magistratus sunt, vt Comites, Marchiones, & Episcopi, municipalis constituendæ legis, facultaté habent.[n] dum nihil constituant (citra tamen euidentem & necessariam causam[o]) quod Iuri communi repugnet.[p] Nec diuersum censeo, in muliere Comitissa,[q] aut alia ratione, Iure putà successionis,[r] vel ex consuetudine[s]) iurisdictionem habente, quę dubio procul statuta, in districtu suo facere poterit.[t]

b Accur. l. ex ea ff. de po stul.
c L. si fundus. ff. de eui
d C. io DJ l si C. de iurisd.
d L. 3 § fin. ff. de testib
e L. 1 § 1 ff. quod quisq; iur.
f L. non am bigitur. ff. de legib
g L. normā. C. de offic. præf. præt. l. apertissimi. C. de iudic.
h c. si de offic. legat.
i L. progāma. C com minatio. vel epist.
k L. 3. §. planè. ff quod vi aut clam.
l L. 1 §. si ff. quod cuiusque vniuer.
m l. 1 § si ff. de offi. pręf. vrb.
n c. 2. de ma. & obed c. si dd const. in 6. o L. si hominem. ff. mand Gl c. tempora. 16. q. 7 p c quod super, de mai. & obed. c. vestra, de loca. q Glo. l. fin. C. de arbit. r Angel l. princeps. ff. de legib. s L. 1. C. de emanc. p. lib. t c. dilect. de arbit.

Quo-

Quomodo statuta conficiantur. Cap. XVI.

EXposito, qui municipijs legem statuere possint, videamus, quomodo condantur leges, statutaque municipiorum. Et constat, aliter à Magistratibus, aliter à populo condi. Magistratus nanque suo sensu, neque populi, neque sapientum consilio conuocato, statuit,[a] quamuis humaniùs sit, & modestiùs, Iurisprudentes in consilium adhibere,[b] vel ex eo, quod maiore videantur firmitate niti, & plausibiliora sint, quæ plurimorum consilio geruntur.[c] Cùm verò populus statuere vult, solenniter id eum agere oportet, vt scilicet ipse, aut concilium ciuitatis, quod populum repræsentat:[d] authoritate consulum, rectorum, aut aliorum qui præsunt, conuocetur[e] per nuntium, cui id oneris sit demandatum,[f] vel aliter pro more ciuitatum. [g] per Cornicines puta, Tubicines, aut campanæ sonum: [h] idque in curia, aut alio publico loco.[i] cumq; conuenerit populus, siquidem appareat totum consilium, aut duas saltem partes,[k] quæ totius instar exhibent:[l] adesse, (neque enim satis foret, vocatos esse, nisi interessent[m]) proponet Consul, aut alius id authoritatis habens, *Velint ne ciues vt hoc, aut illud fiat* [n] tumque quod vniuersi censuerint, aut præsentium maior pars, ratum erit, & firmum.[o] Populi autem consensum, verbis

a L.3. c. de legib.
b L. humanum. C. de legib.
c L.3 C. de repud.
d Accurs. rubr. C. quæ sit lõg. cõsu.
e L. municipibus. ff. de cõd. & dem. l. 2 C de decuri lib. 10.
f c. cũ inter, de elect. Bar. d. l. 2.
g L. super. C. de iu. fi. lib. 10. Bar. d. l 2.
h Accur. l. alius. §. 1. ff. de reg iur. l. oẽs. 2. q. ff. de iust. & iu.
i L. pen. C. de legatio. lib. 10. d. l. 2.
k L. nulli. ff. quod cuiusque vniuc l. 3. ff. de decr.
l l. nominationũ. C de decur. lib. 10
m l. ff. bi ne que ex tabula. C. de præd. curia. lib, 10,
n L. 2. ff. ad Velleia. §. lex. §. plebiscitũ. de iur nat.
o L. quod maior. ff. ad municipal. d. l. ahud. §. 1.

bis exprimendum non esse, sed signa sufficere, praeter interpretum authoritatem p coniecti olim in vrnas calculi, per quos suffragia ferebantur: Tabellaria lex, qua populus Romanus suffragia, non voce, sed per tabellam, tulit, quo ea liberiùs daret.[q] Senatusconsulta per discessionem, & vetus Pediariorũ Senatorũ mos in dicendis sẽtẽtijs apertè cõfirmant. Consensum tamen, vel voce, vel signis in communi prodendum esse, neminem clam esse puto,[r] quod dici vulgo soleat, in ijs quae sunt communia pluribus, vt vniuersis, non satis esse singulos separatim consentire.[f]

p Dd l. om. nes populi. ff de iust. & iur.

q Cice. con tra Rullum, pro Plancio, & 3 de legi.

r L. 2. C. de decuri. li. 10.

f c in Genesi, de electio

Statuta, contra naturam, aut legem, Cap. XVII.

IAM verò succurrit proculcata illa quaestio, de quibus rebus, populus legitimè congregatus, statuere possit? Et per manus traditum est, super omnibus, etiam quae naturae, aut diuini Iuris sunt, populum ex causa, statuere posse,[a] non quidem vt naturalem, aut Dei legem tollat, quòd naturale Ius immutabile sit,[b] nec superiores constitutiones, inferior labefactet, aut euertat,[c] sed vt publica vtilitate suadente, vtrumque Ius interpretatione declaret, adiuuet, & distinguat.[d] Vnde licèt & naturae ratio, & lege sua Deus Opt. Max. occidere vetuerit;[e] vtilitatis tamen publicae gratia potest exul, quamuis pater, lege municipij, impunè enecari & interimi.[f] censetur quippè proscri-

ptus,

a Dd l om. nes ff de iust. & iur.

b L. 2. ff. de vsufr. ea. rer.

c c cùm inferior, de mai & obe.

d L. ius ciui le. l. manumissiones ff de iust & iur Accurs. l. 1. ff de const. prin. Glo c. à nobis, de decis

e Exod. 20. Deute 5. l vt vim ff. de iust & iur. c. 1. 23. q 5.

f Bartol. l si adulterũ §. si. ff. de adul.

ptus, transfuga, & hostis, vt aiunt, ciuitatis. [g] Transfugas autem & hostes, licèt parentes, aut liberos fas est interficere.[h] nam & eo modo patriæ potestatis, & filiationis Ius, amitti constat. [i] Indeq; tot veteres Ethnicorum leges, de occidendis hostibus dimanârunt, veluti Macædonum, qui sua lege eum qui nullum hostem interemisset capistro cingebāt. Scytharum item, apud quos non licebat solennibus epulis pateram circumlatam accipere, ei qui nondum enecasset hostem. Hiberi quoque tot obeliscos erigere, circa sepulchrum solebant, quot hostes defunctus iugulasset. Verùm hæc omnia, quod equidem bona interpretum venia dictum sit, impietatis atq; iniquitatis plenissima, ab ineunte ætate iudicaui, cùm non tantum homicidia, sed probrosa quæcunq; in proximum verba, Deus prohibuerit, [k] & hominem homini insidiari, pugnet cū ratione naturæ, [l] quæ cùm hominum ingenijs excogitata nō sint, sed diuinitùs & æternæ sapientiæ beneficio, in mentibus hominum insculpta, [m] humanis certè constitutionibus neque variari, neque mutari potest, [n] & huic meræ, ac puræ, vi naturalis Iudicij, moralia Dei præcepta, inseparabiliter cohærere dicuntur, ac proinde vt Gratianus dicebat, nullam variationem, recipiunt, [o] nullius ergo momenti sunt statuta, quæ proscriptos necari permittunt, velut cum naturæ ratione & Dei lege pugnantia, [p] nisi fortè (vt paulò antè dixi) [q] respectu eorum, qui ob capitalia crimina, mortis pœnam ingerentia, exilium patiuntur, [r] tunc

g L. amissione. §. 1. ff. de cap. dimin.
h L. minim ff. de religi.
i L. postliminium. §. filius. ff. de capt.

k Matth. 5.
l L. vt vim. ff. de iusti. & iur.
m C. c. 1. de leg. b
n §. fi. de iu. re nat. d. l. 2. de vsufr. ea. rer.
o c. fi. §. his ita. 6. dist. c. 1. 5. dist.
p c. quo iure §. fi. & c. quæ contra. s. dist.
q Eadé parte c. 1. supra.
r Rayner. l. omnes ff. de iust. & iur.

tunc enim statuentes, non censetur occidere, sed criminis duntaxat vindictam, cuicunque committere, quod ex causa fieri posse, neminẽ clam esse puto, [s] cui præsertim interpretum commentarij, in manu sint. [t] Iusta autem causa, duplex erit, vt à maleficis deterreantur homines, [v] & ne delicta impunita maneant, quod valdè Reipubl. expedit. [x] Neque putandum, præcepto illo generali, NON OCCIDES, ciuilis magistratus prærogatiuæ, Deum Optimum Max. derogare voluisse, cùm Dei minister sit magistratus, vindex in iram, ei qui malè agit, [y] pro crimine verò non capitali, iniquum nimis esset, priuato circa delictorum vindictam plus quam iudici, legis ministro, concedere, [z] nec me mouerit, bonum illud publicũ, propter quod malum faciendum non esse diuus Augustinus passim admonet. [a] Et quod Dd. inducunt, Exulem transfugam, & hostem esse planè falsum est, ne puerile dicam, & ridiculum. Transfuga enim significãter is dicitur, qui ad hostes defecit. [b] Hostis autem, cùm quo bellum publicè decretum est. [c] Exul verò, qui loco patriæ suæ est depulsus, quasi extra solum eiectus, ipsumque nomen, inquit M. Cicero, calamitatis est, non turpitudinis [d] Nec obstat Iulij Pauli responsum, qui cùm dicat deportatos, eosque, qui ab ijs, quorum sunt sub imperio, desciscunt, aut quos Senatus hostes iudicauit, ciuitatem amittere, [e] magis probat, exules, quos ab hostibus separat, hostes nõ esse. Adhæc illud fateor, quatenus rectæ rationi

s Accurs. l. nullus. C. de Iudæ. Glo. c. ius gẽtium, 1. dist.

t Bar. l. generali. C. de decur. libro 10.

v l. capitalium. §. famosos. ff. de pœn.

x L. ita vulneratus. ff. ad l. Aquil. c. vt famæ, de sent. excom.

y Rom. 13.

z L. extat. ff. quod me. ca. l. non est singulis. ff. de regu. iur. d. l. nullus.

a c. forte. 14. 1 5. c. sic non sunt. 32. q. 4

b L. postliminium. ff. de capt.

c L. hostes. l. quos nos. ff. de verb. sig.

d Cice. pro Do. sua, & pro Cecin.

e l. amissione. §. 1. ff. de cap. diminu.

tioni seruit hominum constitutiō, aduersus decalogi verba, statui posse, vt quòd in discrimine vitæ constitutus, quiq; aliter se tueri non potest, aggressorem impunè trucidet, [f] aut ob famis necessitatem furetur. [g] hoc enim principiò cuique natura tributum est, vt se, vitamq; tueatur, nocitura declinet, compáretque ad vitam necessaria. [h] Pariter quædam, in diuina lege scripta leguntur, quæ cùm de præcepto non sint, nec Iuri naturali cohæreant: sed ad politiam, & ciuilem duntaxat institutionem pertineant: ob vtilitatem publicam facilè mutationem recipiunt. [i] Vnde illud, *In ore duorum vel trium, consistit omne verbum*, [k] quamuis ciuili [l] & pontificia lege [m] roboratum, non tamen in Cardinalium Iudicijs [n] obtinet, non item in testamentis, [o] codicillis, [p] atque adeò alia qualibet vltima voluntate, [q] in qua lex maiorem testium numerum expostulauit, ne falsò fabricando, instruatur materia, [r] quod in testamentarijs præsertim dispositionibus, lex vult à Repub. exulare, [s] & vt per ampliores homines, perfectissima veritas proferatur in lucem. [t]

De Iure non scriptò, seu longa consuetudine. Cap. XVIII.

HActenùs de Iure scriptò, nunc âd morem, hoc est, longam consuetudinem venia-

f L. scientiā §. qui cū aliter. ff. ad l. Aquil.
g c. si quis propter, de fur.
h Cic. 1. Offic. l. 1. §. vim vi. ff. de vi ar. l. vt vim ff. de iust. & iur.
i c. vni. co. de par. post par. c. 1. & ff. 5. dist. n. c. fi. 1. [illegible] bis ita ô dist.
k Deuter. 19. Matth. 18. & 2. Corint. 13.
l L. vbi numerus. ff. de testib.
m c. nouit; de iudic.
n c. præsul; 2. q. 4.
o L. hac consultissima in princi. C. de testa. §. si cō: tit. in instit.
p L. fi. §. fi. C. de codic.
q L. fi. C. de do. cau. mor.
r L. 2. § dic ff. quemadmod. test. aper.
s L. iubemus, versic. 1. C. de testamentis
t L. fin. §. pen. C. de fideicom.

niamus. Et de quibus causis scriptis legibus nó vtimur, id custodiri oportet, inquit Iulianus, quod moribus & consuetudine inductum est. [a] Ab Atheniensibus autem multa ad ius constituendum deriuata, nemo nescit, à quibus Romani quondam scriptas leges mutuati sunt, missis ad Græcos tribus legatis, qui Solonis (de cuius institutis quæcunque ferè in XII. Tab. Deceuiri conscripserunt, translata sunt) aliasq; Græciæ leges describerent. [b] A Lacedæmonijs verò, qui nón legibus scriptis, sed maiorum duntaxat moribus vtebantur. Alteram Iuris speciem, quæ Ius non scriptum, [c] & à Pomponio Ius incertum, [d] appellatur: populus Romanus ita transtulit, vt Athenæus scribit, Romanos melius tutatos politiam Lacedæmoniorum, quàm Lacedæmonios ipsos, [e] quibus à Lycurgo traditum idcircò ferũt, ne descriptis vnquam legibus vterentur, quòd benè morati homines pro re nata, & occasionum, temporisque varietate mutare consilium nonnunquam debeant, atque cogantur, cùm interim scriptura semper vna, eademque maneat, neque mutetur. Equidem pleraq; moribus Romanorum recepta legimus, quæ nullo antè scripto compræhensa erant, [f] vt Ius Patriæ potestatis, [g] Donationis coniugalis prohibitæ, [h] Substitutionis pupillaris, [i] Interdictionis ciuilium officiorum in mulieribus [k] Et bonorum in prodigis. [l] Ex ijs sexcenta similia, quæ tamen non in morum appellatione apud Romanos steterunt: sed à Decemuiris in XII. Tabu as trans-

a L. de quibus. ff. de legib.
b L. 2. §. exactis. ff. de orig. iur. Liuius lib. 3.
c §. ex non scripto, de iure natur.
d d. l. 2. §. exactis. 1.
e Athenæus lib. 6. Dipnosophyst.
f L. 1. ff. de cura furios.
g L. patre ff. de ijs. qui sunt sui.
h L. 1. ff. de don. int. vir.
i L. 2. in princ. ff. de vulg.
k L. cũ prætor. §. pen ff de iud. l. 1. ff ad Velleia.
l L. 1. ff de cur. furios.

translata sunt,[m] vt inde non obscurum sit cognoscere, mores legibus antiquiores, cùm moribus, homines, priusquàm legibus vsi fuerint. Ideoque Pomponius noster, populum Romanum, initio ciuitatis, sine certa lege, sine certo iure, hoc est, moribus, primum agere instituisse scribit.[n] Veteres autem voluerunt, diuturnos & inueteratos mores pro lege seruari,[o] nec iniuria, cùm enim (inquit Iulianus) non alia ex causa leges non teneant, quàm quod iudicio populi sunt receptæ: pariter ea, quæ sine vllo scripto, populus comprobauit, omnes tenere debent.[p] Quippe nihil interest an suffragio expresso, voluntatem suam populus declaret, an tacito, rebus scilicet & factis.[q] Quin sanctius videtur, quod moribus receptum est, quàm quod lege præscribitur, siquidem, quod mores hominum inuexerunt, tacito ciuiũ consensu, ac longo vsu probatum sit, magnoque omnium fauore exceptum, & quasi vltrò euocatum, leges verò, plerunque recusantibus, & inuitis, à potentiore feruntur: vel potiùs obtruduntur. Et hoc est quod lex ciuilis, Pontificiaq; passim *consuetudinem* vocant, quam non malè definiemus, *ius esse non scriptum, diuturnis vtentium, moribus constitutum, quod pro lege suscipitur, cùm deficit lex.*[r] Quæ verba ab alijs crassa (quod aiunt) Minerua explicata,[s] cumprimùm ostendunt consuetudinem, in scriptis nequaquam redigi[t] Nam si scripto compræhendatur, vt certa sit & perpetua ab ijs, qui ferendæ legis potestatem habent, legis

m d.l.1. ff. de cur.furi.

n L.2 in prin.ff de orig.iur.

o Cice.2.de inuentio.

p L.de quibus. ff de legibus.

q L.si tamé. § ei qui ff. de ædil. e. dict.d.l.de quibus.

r c.cõsuetudo.1. dist. d. l. de quibus, d. §. ex non scripto.

s Bar.d.l.de quibus.1.q.

t d.c.consuetudo.§ fi.

nomen, vim, & naturam assumet, & amittat suam. Nec obstat, quòd consuetudines aliquæ scriptæ legantur.[v] Vt Feudales,[x] & illæ, quarum supra meminimus.[y] nam hoc ex post facto contigit, ab initio enim ex tacito populi consensu manârunt.[z] Postmodùm autem in scriptis rediguntur plerunq;, ne pereat eorum memoria.[a] Et vt certiores, cognitioresq; deinceps omnibus sint, non etiã eo animo, vt leges existant: cùm nec illis Feudorũ libris, vlla sit præposita Imperatoris sanctio (vt in Pandectarum & Iustiniani Codicibus) qua legis authoritas, ipsis adiuncta dici possit. Ergo non ideò quòd consuetudines in scriptis redactæ sint, consuetudinis nomen amittunt.[b] Cùm scriptura nihil inducat, sed probationis duntaxat operetur effectum,[c] nisi fortè scriptura moribus aliquid adderet, vel detraheret,[d] aut constaret, scribentes condere legem voluisse,[e] (quod ex verbo *statuimus*, noui Iuris promulgatorio, colligitur,[f]) vel in alio loco, quàm vbi consuetudo primùm est introducta, describeretur.[g]

v c.2.de præbend.in 6.
x In vsibus feudorum.
y d. l. patre. ff. de ijs, qui sunt sui, d l. 1.ff.de cur.furios d l. 2 ff. de vulg. cum similib.
z d.l.de quibus.
a l.iubemus §. sed ne aliqua. C de test am.
b L.imò, ff. de legib.
c l. cõtrahitur, ff.de pignor. l. cùm res. C. de probat.
d L. 2. ff.de vulga.
e c.2.de præbend.in 6.
f Glo.c.vt litigantes, de offi. ordi. in 6.& in cle fi. de rescript.
g c. fin. in princip. de clãd. despon sat.

Quæ sit longa consuetudo, & quomodo inducatur. Cap. XIX.

CVM verò quæritur, quomodo, quantóve temporis interuallo, hoc consuetudinis Ius inualescat & inducatur: per manus traditum est consuetudinem, vt suis constet partibus, diuturnam, longam, & inueteratam esse opor-

oportere,[a] cumque diuturnum, & longum tempus, decennio concludatur,[b] decem annos à primo actu, qui verisimiliter in notitiam populi venit, sumentes initiũ, ad consuetudinem præter, vel etiam contra legem inducendam, sufficere. Dd. passim crediderunt,[c] argumento præscriptionis vsi, quæ decem annis inter præsentes perficitur,[d] populus autem, cuius tacita conuentione mores constituuntur, nunquam abest, sed perpetuò præsens est,[e] nisi tamen detraheret Iuri ecclesiæ consuetudo, quo casu quadraginta anni desiderantur.[f] aut contra reseruata peculiariter principi (quæ aliunde petenda sunt,[g]) aliquid induceret, tunc enim vetustissima esse debet, hominum excedens memoriam,[h] neque verò me fugit Pontificios hac in parte, consuetudinem præter legem, ab ea, quæ contra legem inducitur, distinguere, in hac quadraginta annos requiri, in illa decem sufficere existimantes,[i] sed vix est, vt hæc sentẽtia Iure fundetur, quandoquidẽ Pontificia lex nusquam ad consuetudinem quadraginta annos expostulet. Nam Alexandri III. constitutio,[k] de præscriptione, & ecclesiarum fauore loquitur, & tametsi passim consuetudinem, legitimè præscriptam Canones requirãt,[l] hoc tamen ad quadragenarium tempus, referendum non est, sed ad decennium, vt Pontificia lex, cùm ciuili concordet.[m] Itaque veriùs est, decenne spacium, ad consuetudinem indu-

l 2 cen-

a L. de quibus. l. diuturna. l. sed ea, ff de legib

b l. si cùm fideicõm. ssa. §. Aufio. ff. qui & à qui. § t. de vsucapio.

c Accurs. & alii d. l. de q[...]s. Glo. c. [...]. de consue. in 6.

d L. si C de præsc. long. temp.

e L. proponebatur, ff. de iudic.

f c. de quarta, de præscriptio. Innoc. c. cùm dilectus, de consuet.

g c. vnico, quæ sint rega. Glos. c. quod translationem, de offic. legat.

h c. super quibusdam, de verb. sig.

i Glos. c. fin. de consuet. in 6. k d. c. de quarta. l c. fin. de consue. c. Cumana de elect. c. cùm ecclesia, de caus. poss. m c. 1. de no. oper. nunciat.

cendam nō satis authoritatis habere, sed vel vetustiùs desiderari, nempe quod memoriam nostram egreditur, velut centum plus minùs annorum, qui finis vitæ longæui hominis est. [n] vel id totum iudicantis arbitrio committere, qui pro rei qualitate, circunspectè poterit æstimare, num satis habeat exemplorum & temporis, qui in rebus leuibus, nec magni momenti, statuere poterit, consuetudinem dicennio ab omnibus vsurpatam, viriū satis habere, in grauioribus verò negotijs consuetudinem nō sufficere, quæ memoria nostra non sit antiquior.[o] Nec nos mouerit, quòd diuturnitas temporis, decennio claudenda sit: [p] nam Respondeo, id certò definiri non posse, sed pro rei, cui dictio *diuturnum* iungitur qualitate, modò longiùs, modò breuiùs tempus significari. Quod & in proposito Iurisconsultus indicat qui inueteratam esse consuetudinem requirit.[q] & inueteratam dici nequeat, quod ab hinc decem annis factum est: sed id duntaxat, quod est à memoria nostra remotū, saltem per xl. annos.[r] Sed & quo casu recipimus, decem annis iure canonum diuturnos mores constitui,[s] maximè obtinet, si contradicto aliquando iudicio, confirmati fuerint.[t] quamuis hoc ipsum prorsus necessarium non sit, obtentam, videlicet, in contradictorio iudicio cōsuetudinem,[v] dum perpetuò sic fuerit obseruatum,[x] nam si aliquando non completo decennij tempore, & ita priusquam firmata sit decennij cōsuetudo, populus aliter vsus sit, consuetudinis præscriptio-

n L. an vsus fructus. ff. de vsufruct.

o c. super quibusdam. §. præterea, de verbo. sign.

p L. si cūj fideicōmissa. §. Aristot. ff. qui & à qui.

q L. de quibus. ff. de legib.

r L. fin. C. de fund. re. pri. lib. 11.

s Barb. d. c. si de consue.

t L. cùm de cōsuetudine ff. de legib.

v c. abbate. vbi Panor. de ver. sig. d. l. cùm de cōsuetudine.

x L. nam imperator. ff. de legib.

ptionem vnicus etiam actus interpellabit,[y] licèt consummata semel, & perfecta consuetudo, non ideò innouetur, quod semel atq; iterum secùs sit obseruatum.[z] Ceterùm cùm mores & consuetudinem, Iurisprudentes nominauerint: actuumque frequentiam requirant,[a] receptum est, ex vnica actione consuetudinem seu morem, non induci.[b] (neque enim vna hirundo, vt est in diuerbio, ver facit.) Sed duo, triáve ad eum modum obseruata esse negotia, hoc est, tres, aut duos saltem actus exigi, cùm transcursu decennij,[c] notorios tamen, & qui in populi notitiam verisimiliter perueniant. Vt pontes construere, per viam publicam, aut aliud nonnihil, in loco publico facere.[d] alioqui cùm desideret lex, vti diximus, actuũ frequentiam: tot actus essent necessarij, quod in notitiam populi hanc consuetudinem deducere possunt.[e] cuius rei iudicium, lege non expressum, iudicis arbitrio relinquimus.[f] Neq; enim probare possum, quod cæteri citra controuersiam recipiunt, vt quod semel, atq; iterum palàm factum est, populo totum decennium tacente, tantæ debeat esse authoritatis, vt vim consuetudinis habeat, quandoquidem valdè iniquum esset, duorum aut trium ciuium factum, morem cæteris afferre, vt quod illi fecerint, reliqui ciues facere teneantur, & frequenter aliquid fieri, vt consuetudo inducatur in eodem controuersiarum genere, lex desiderat,[g] frequenter autem fieri dicuntur, quod sæpè, non quod bis aut ter.[h] Malo itaq;

y Accurs. & alij. l. nemo. §. fi. ff de regul. iur.

z d. l. nemo. § fi. vbi Dd.

a L. 3. C. de ædif. priua. l. 1. C. quæ sit long. cõsuet.

b L. 3. in fin. C. de episco. aud.

c Accurs. §. ex non scripto, de iu. natur. & in d. l. de quibus.

d L. 1. l. 2. §. tractatum, ff. ne quid in loc. pub.

e Bart. l. de quibus 1. q.

f L. 1. in fi. ff de iur. delibe.

g L. 1. C. quę sit lõg. consu. l. 3. C. de æ. dif. priuat.

h l. item apud Labeonem § appellare ff de iniur.

hoc ipſum, arbitrio iudicis æſtimandum relinquere, qui pro rei quantitate animaduertet, quot actus, & quot exempla neceſſaria ſint, vt ex eo, quod frequenter factum eſt, conſuetudo confirmata dici poſſit, quæ ſanè nihil aliud eſt, inquit M. Cicero, quàm quod in ciuitate ſolitum eſt fieri: Sed an eos actus iudiciarios eſſe oporteat, quæſtionis eſt? Receptiùs tamen & veriùs, aduerſus Accurſium, quod cùm vim, poteſtatem, & robur, conſuetudo, ex tacito populi conſenſu capiat: i & ex actu extra iudicium. ſatis, abundeque populi voluntas declaretur: per actus quoque extraiudiciales, inducatur conſuetudo: k nam & in ijs, quæ ſolo conſenſu inducuntur, nihil operatur iudicis præſentia. l Huc pertinet, quod contractus, numorum æſtimationem, & ſignificationem verborum, ex communi hominum vſu, contrahendi,[m] expendendi,[n] loquendique,[o] conſuetudine, iudicamus. Ampliùs putauerim, ex actibus extra iudiciarijs, licèt inutilibus, cõſuetudinem nduci: cùm ex populi cõſenſu deſcendat, [p] & conſenſum, quiuis actus, etiam nullus, inferat.[q] Ex his manifeſtè patere arbitror, quid ſit conſuetudo, & qer quos actus inducatur, vnde etiam, quid à municipiorum legibus differat & inuentu, & iudicatu, difficile eſt.

i L. de quibus. l. ſed ea, ff. de legib.
k Dd §. ex non ſcripto, de iure nat. & in d. l. de quibus.
l L. ſiue apud acta. C. de tranſact.
m L. quod ſi nolit, §. quia aſſidua, ff. de ędil. edic. l. ſi prius. §. 1. ff. de aqu. plu.
n L. numis, ff. de lega. 3.
o L. cùm de lanionis. §. aſinã, ff. de fũd. inſtruc. l. vt Alphenus. l. anni. cuius, ff. de verbo. ſigni.
p d. l. de quibus.
q L. fina. ff. de reb. co.

Quomodo probetur conſuetudo. Cap. XX.

Porrò

Porrò vt effectum habeat cõsuetudo, probari debet, a cùm per actus facti inducta, b facti iudicetur. c Et facta, quæ plerunque etiam prudentissimos fallunt, d non præsumantur, nisi probentur. e nec obstat, quod consuetudo, ius sit, f & ius probari non oporteat. g Nam id in iure scripto obtinet, quod cùm in publica, & notoria monumenta redactum sit, finitum est, & certum, h nec eget probatione. i Nos de iure non scripto agimus, quod prorsus incertum est. Velut ex facto, omninò dependens, k ideoque probandum. l Potest autem probari consuetudo, vel scriptura, vel testibus. Scriptura, si superioris authoritate, in scriptis consuetudo redacta sit. m vt vsus Feudorum, & apud nos, Tolosanæ consuetudines, vel in actis publicis, per iudicem, qui talem inter litigatores, consuetudinem esse pronunciauit. n Facietque Ius inter omnes, hæc sententia, cùm super ijs, quæ publici iuris sunt, lata sit, o licèt in ijs, quæ priuatorum ius respiciunt, res inter alios actæ, aut iudicatæ, alijs non noceant: p Addunt interpretes, alium modum scripto probandi consuetudinem, q si doctor celebris in suis commentarijs attestetur, vt cùm refert Accursius, vsu seruari, vxorem, quę à marito relicta est domina, & fructuaria bonorum, institutis filijs, alimenta tantùm consequi. r Et alibi, Missum in possessionem ex primo decreto, lucrari fructus, s dotemque

a l. 1. C. quæ sit lõg. consu. l. 3. C. de ædi. pri.

b L. de quibus, versi. nã quod. ff. de legib.

c c. 1. de constitutio. in 6.

d L. 2. ff. de iur. & facti ignor.

e l. in bello, § facta, ff. de capt.

f d. l. 2. ff de iur. & fac.

g c. consuetudo. 1. dist.

h l. ab ea, ff. de proba. d. l 2.

i c. manifesta. 2. q. 1.

k L. 2 § exactis. 1. ff. de origine iur. Accurs. l. 1. C. quæ sit long. consu.

l d. l. in bello § facta.

m L. 3. C. de legib.

n Barto. d. l. de quibus. 4. q.

o L. eum qui. § in popularibus, ff. de iureiur.

p L. 1, & tot. tit C. res inter alios.

q Bartol. d. l. de quibus.

r Accurs. Auth. hoc locum. C. de secund. nup. mul.

temque à patre profectam, mortua filia superstitibus liberis, ad patrem non redire.[t] Si enim: inquiunt, Argentariorum,[v] Philosophorum,[x] Medicorum,[y] Poëtarum,[z] aliorumque peritorum,[a] libris, & iudicijs, in arte sua statur: cur non Iurisperito quoque celebri, de consuetudine asserenti, credemus? qui multo maiore solennitate, & pleniore tum personæ, tum eruditionis inquisitione, in Doctorum ordinem coaptatur.[b] Sed plerisque nec immeritò displicuit hæc sententia, cùm de Iure, non de facto Iurisconsultum respondere oporteat.[c] Et sæpè videamus, quæ certis locis & temporibus, vsu populi sunt recepta, in alijs abolita esse.[d] instabilis namque est, & incerta consuetudo, quam vsu contrario mutari plerunque contingit. Et nonnunquam quod Lutetiæ abolitum est, Tolosæ manet. Probatur quoque testibus consuetudo, quæ si ordinem tantùm iudicij respiciat, modici præiudicij existimatur,[e] vnde etiam sine scriptis & summatim,[f] aduocatis & procuratoribus Curiæ turmatim conuocatis, satis est per iudicem explorari.[g] Si verò ad litis decisionem spectet, facta diligenti exquisitione, & causa plenè cognita, de consuetudine constare debet.[h] Versatur autem hæc exacta rei disquisitio potissimùm in testium numero: neque enim duos, aut tres testes, sufficere crediderim, sed cum opinione omnium, negotia huiusmodi confirmari debeant.[i] maior saltem populi pars, exigi videtur.[k] Verùm, ne hoc prætextu, probatio-

t Accurs. l dos à patre. C sol. matr.
v L quædā §. nummula rios. ff. de edend.
x L si pater. ff. de soluti.
y l. septimo. ff. de sta. ho.
z L 1. ff. de cōtrah emp.
a L. 1 ff. de vēt. insp l se mel, c. de re milit. lib. 12.
b Bar. d. l de quibus.
c l eū quem. §. si de iudi.
d c. non de bet. de con sang. & affi.
e Bar. d. l. de quibus, 4. q.
f Auth. nisi breues. C. de sent. ex bre uie recitat.
g L. 3. §. fi. ff. de testib.
h L iudices, C. de iud.
i l. si arbiter in fin. ff. de proba.
k l. quod ma ior. ff. ad mu nicip.

bationis anguſtetur facultas, [l] recepit vſus, vt ſatis ſit conſuetudinem, decem teſtibus probari, eamque probationem, per turbam fieri noſtrates non ineptè dicunt; ſiue quòd decem homines, turbam conſtituant, [m] ſiue quòd non (vt reliquis caſibus [n]) ſecretò teſtes hac in re audiantur: ſed palam, in turba illa & multitudine, examinentur. Debent autem hi teſtes, de vſu populi, [o] actuum frequentia, [p] & temporis diuturnitate, [q] ſecundum ea, quæ ſuperiùs dicta ſunt, ferre teſtimonium, ijs autem ſatis, abundeque, (quantùm quidem per inſtitutam breuitatem licet) nobis ea pars tractata videtur, qua Iuris ſcripti, & non ſcripti partes, ac ſpecies, complecti, explicareque, in animo erat. Nunc reliquum eſt, vt vtriuſque Iuris vim, poteſtatem, & effectum, diſquiramus.

(.˙.)

l L. quoniã. in fin. C. de hæret.

m l. prætor. § turba. ff. vi bo. rap.

n c. venerabili. c. fin. de teſtib. Glo. c quia propter. de electio.

o d. l. de quibus.

p L 3. C de ædif priua. l. 1. C. quę ſit lõg. conſue.

q L. diuturna. l ſed ea. cũ ſimilib. ff de legib.

De legis scriptæ vi, potestate, & effectu. Caput I.

QVONIAM de Iure scripto, & non scripto, iam satis multa dixisse videmur, nonnulla de vi, & potestate legis adijciamus. Constat autem, leges ad disciplinam & honestæ vitæ institutionem, ac Reipublicæ incolumitatem inuētas, quibus vtilitas hominum, conseruatur, & retinetur. [a] Itaq; prima legis virtus est, vt homines ad faustam, fœlicemq; vitæ conditionem, conducat: Nam per legem, cognitio peccati, & concupiscentiam nesciebam, ait Paulus, nisi lex dixisset, non concupisces. [b] Et Solomon, Mandatū ait lucerna est, & lex, lux & via vitæ, increpatio disciplinæ. [c] Deinde quandam vitæ securitatē, lex confert, & mentis cupiditates frænat: dūm recta imperat, etiniusta, indecoraq; prohibet, [d] virtutibus præmia, & vitijs pœnas, proponēs. [e] Omnis enim lex (inquit M. Cicero,) aut iubet aliquid, aut permittit, aut vetat. [f] Et Modestinus, legis virtus inquit est imperare, vetare, permittere, & punire. [g] Imperat lex, quæ fieri vult, veluti vt Deum, & proximum diligamus, [h] vt honestè viuamus, alterum non lædamus, & cuique ius suum tribuamus, [i] cui præce-

a Cicer. 2. Officio.
b Roma. 7.
c Prouerb. 6.
d Cic. 1. Philipp. 1. de legib. & 2. de nat. Deo. l. 2. ff. de legib.
e Cicero 1. de orator.
f Cicer. 1. de inuentio.
g L. legis. ff. de legib.
h c. fi. 3. dist.
i L. iustitia.

præcepto quicunque parere debent, non priuati modò, verùm etiam magistratus, & principes. [k] Cùm ob alia multa inquit Martianus, tum vel maximè, quòd omnis lex inuentum sit, àc munus Deorum. [l] Nam quod Paulus Apostolus, ait legem iusto non esse positam, [m] hunc sensum habet, vt sicuti Medicus, non bene valenti, sed ægrotanti, ad medelam paratus est: & magistratus, non bene, sed malè agentibus, constituti. [n] Ita lex, quæ pædagogus est ad Christum, [o] non est posita iusto, hoc est ei, qui nulla legis formidine, virtutem assecutus est, quique à vitijs, suapte natura abhorrens, per se recta faceret, tametsi lex non esset: sicuti enim pueris pædagogus assignatur, vt lasciuiens refrænetur ætas: impletoque legitimæ ætatis tempore, ab illis discedit, ita lex populo lasciuienti, instar pædagogi apposita est, vt postquàm benè agere cœperit, ab eo discedat pædagogus, neque enim equo benè currenti calcaribus opus est, & fræna equo lasciuienti, & effrænato, non ductu facili, imponuntur. Obseruat legem iustus, [p] licet ei non sit lex instituta. [q] Virtus quoque legis est, vetare, quæ fieri non vult, hoc est, non facienda. [r] Sicuti, cùm prohibet alterum lædere, [s] Martyrum reliquias, àtque adeò res omnes ecclesiæ, [t] necnon minorum prædia, sine decreto [u] alienare, & presbyteris, aut Vestalibus, nuptias contrahere. [x] Veruntamen, non nisi quibusdam casibus, certa pœna indicitur, ijs, qui legis præceptis non obtemperant: [y] ideoq;

§. 1. ff. de iusti. & iur. §. iuris. de iur. natur.
k c. iustum. 9. dist. Acc. l. pen ff. de hered. inst.
l L. 2. ff. de legib.
m 1. ad Timoth. 1
n Roma. 13. 1. Pet. 2.
o Galat. 3.
p Ezechi 18.
q 1. ad Timoth. 1.
r L. 2 in fi l, legis. ff. de legib.
s d. l. iustitia. d. §. iuris
t L. 3. l. iubemus nulli. C. de sacros. eccles.
u L. 1. ff. de reb. eo. l 1 & tot. tit. C. de præd. mino.
x c. fi. 3. dist.
y L. sanctio. ff de pœn.

ideoque extra ordinem, arbitrio iudicis puniendi veniunt.[z] Aliquando lex, etiam contra strictas Iuris regulas, nonnihil permittit.[a] Veluti militibus, post sententiam, peremptorias exceptiones opponere, quas iuris errore lapsi antè non obiecerunt.[b] & cuicunque vim illatam, vi propulsare,[c] generaliterque minus malum facere, vt maius arceatur.[d] quod non in concubinatu modo, sed etiam in lupanaribus videre est quæ raptus, & adulterij vitandi gratiâ, lex dissimulat.[e] Punit denique lex maleficia, quod Reipublicæ expedit,[f] non ergo iudex, qui veluti minister legis est, propriè punire dicitur, sed lex ipsa,[g] vel potiùs delictum: iuxta illud, *Delictum tuum te punit non ego.*[h] Adduunt Accursius, & cæteri, aliam legis vim, quã Consultiuam vocant, cùm scilicet lex, aliquid faciendum consulit,[i] Veluti, ne nos inanibus sumptibus diuexemus.[k] Vt possessionem, non nostra, sed Magistratus authoritate apprehendamus, & nanciscamur.[l] eiusdemque possessionis causam, ante petitoriũ intendamus.[m] Verùm hæc non mihi videtur, propria legis virtus, cùm prudentis, & priuati cuiusque hominis sit, ne dum legis, alteri consilium dare. Vnde melius, quadruplici legis potestati, à Modestino enarratæ,[n] adiecerim ipse Fictionem, quæ non ab homine, sed à sola lege induci potest.[o] Cuius tractatus, tam latè patet, vt omnes penè Iuris partes, in eum, & præsumptiones

z L. 1 §. expilatores. ff. de effracto. Accur. d. l. 2.
a L. legis. ff. de leg. b.
b L. 1. C. de iur. & fac.
c L. scientiã §. qui cũ aliter. ff. ad leg. Aquil.
d c. considera. 22. q. 1. Glo. c. hi, qui. 26. q. 2.
e L. 3. ff de cõcub. Glo. c. inter opera. de spõsal.
f L. ita vulneratus. ff. ad leg. Aqu.
g c. de occidẽdis. c. miles. 23 q 5.
h Accur. l. cũ probatio. ff de prob.
i Accursi. & Dd. d. l. legis
k L. 1. ff. de inoffi. testa.
l L. 3. C. de pign.
m L. is, q. ff. de rei vend.
n d. l. legis.
o L. si forte. ff. de castr. pecul. Accur. § sed hęc solennia. de verb. obliga.

ptionis locũ illi finitimum, oporteat frequenter recidere: de quo ideo, scribere necessaria, hoc loco operæpretium duxi.

De Fictione, & præsumptione. Caput II.

SVnt qui existiment, nullam fictionem, in iure reperiri, quorum ego sententiam, veluti apertissimis textibus [a] repugnantem, pluribus confutare superuacaneum putaui. Sed nec eos audiendos censeo, qui duas tantũ contendunt in iure ciuili fictiones, Corneliæ nempe legis, & Postliminij. Est autem Fictio falsi pro vero, æquitate suadente facta assumptio. [b] Veluti, cùm postliminium fingit, captum ab hostibus, semper in ciuitate mansisse. [c] & Cornelia lex, eum, qui apud hostes defunctus est, mortuum tunc cùm caperetur. [d] non etiã præambula hora captiuitatis, vt communi scriptorum errore vsurpatum video: [e] cùm dicat Vlpianus, eum qui non est ab hostibus reuersus, quasi tũc decessisse videri, cùm captus est. [f] Ergo eodem momento quo capitur, [g] idque euidenter, Imperatoris verba significant. [h] Addunt diffinitioni vulgò interpretes hęc verba, *De eo quod est possibile:* nimirum existimantes, legem naturæ imitatricem, [i] nõ fingere, quæ vel per rerũ naturam, [k] vel Romano iure, [l] impossibilia sunt: ne alioqui, nimis absurdè dicamus fictio-

a L. si is, qui ff. de vsucapio. l. filius. ff. de col do. l si fortè. ff. de cast. pecul l. 1. C. de cap. §. si ab hostibus. Qui mod. ius pat. por.
b L. si ita sti. pulatio. ff. de ope. liber.
c L retrò. ff. de capt d. §. si ab host. b.
d L. in omnibus. ff. de capt.
e Accur. §. si. Qui. non est permiss.
Dd. d. l. si is, qui.
f d. l in omnibus.
g L. 4. §. si. ff de cond. & demõst.
h l. 1. in fi C. de capt.
i § minorẽ. de adoptio.

k L. qui ad certum. ff. loca. l. certè. ff. de precar. l Accurs. l. talis. § fi. ff. de leg. 1.

fictionem plus veritate operari.[m] cùm constet verè legem non nisi super eo, quod est possibile, disponere.[n] ac proinde receptum, aduersus fictionem facile nihil à lege confingi.[o] Quæ tamen si paulò subtilius, ad veritatem, exactumque iudicium, reuocare velis, recentiorum etiam iudicio, falsa deprehenduntur. Cùm passim compertum sit, impossibilia, tam de iure, quàm de facto, per leges fingi, si tamen æquitas subsit,[p] veluti publicæ vtilitatis gratia (ne scilicet impunita maleficia relinquantur) quem à duobus, ex diuersa causa, & diuersis temporibus occisum,[q] & fœtum in vtero existentem, ante illud etiam tempus, quo anima corpori infunditur, (quod est 40. dierum in maribus, & 80. in fœminis,[r]) quoties de commodis ipsius partus quæritur, pro nato & viuo haberi.[s] Præterea furiosum consentire,[t] cuius alioqui, nulla est voluntas.[u] Denique infanti, quæsitam hæreditatem,[x] cùm tamen constet, infantem qui non habet animum, iure ciuili hæreditatem acquirere non posse.[y] Nec obstat Vlpiani responsa, quæ nō de fictione, sed præsumptione verba faciunt:[z] inter quæ hoc interest, quod super dubio & incerto fundetur præsumptio. Fictio verò super eo, quod planè constat falsum esse,[a] eóque fit, vt aduersus legis fictionem nunquam recipiatur probatio.[b] ex quo, scilicet fictio contra veritatem, ex proposito, & cōsulto, à lege inducitur.[c] cùm tamē con-

m L. filio. ff. de lib. & posthum.
n c. erit. 4. dist.
o L. 3. § ex cōtrario. vbi Dd. ff. de ac qui. poss.
p Alcia. lib. 3. Paradoxo cap. 6.
q L. ita vul neratus. §. æstimatio ff. ad l. Aquil.
r Glo. c. 1. 5. dist.
s L. qui in vtero. ff. de statu hom.
t L. patre. ff. de ijs, qui sunt sui.
u L. in nego tijs. ff. de re gul. iur.
x L. si infan ti. C. de iur. delib.
y L. pupil lus. de acq. hæred.
z L. qui ad certum. ff. loca. cum vulg.

a Accur. l. si ff. quod met. cau. b Accur. l. si duo. ff. de acquir. hæred.
c c. 3. de regular.

contra Iuris præsumptionem probatio passim admittatur.[d] Ergo considerandum non est, an fieri potuerit, quod lex fingit. sed an iusta causa subsistat. nempe æquitas naturalis, vera, & germana introducendæ fictionis ratio. [e] qua vigente, falsum pro vero, iuris authores passim accipiunt. ea verò cessante, conquiescunt. [f] Vt ecce, qui in vtero est, vbi partus fauor versatur, natus creditur, [g] non item, vbi de fœtus incommodo, aut de alterius commodi, tractaretur. [h] Quæ verò nouissimi, huic fictionis rationi opponunt, [i] adeò puerilia sunt, & leuia, vt illa me prosequi pudeat, quæ præterea, vel minimo negotio retundet, qui nostrum Iuris & æquitatis tractatum, [k] probè nouerit. Neque verò putandum, cuiusuis esse hac æquitate, & iusta causa perpensa, fingere, seu aliquid constituere, contra veritatem, cùm non sit in potestate priuatorum, figmentis veritatem obumbrare, & subuertere. [l] Sed solius legis, à qua, non item ab homine fictio inducitur, [m] neque enim introducitur otiosè, & in vanum fictio, sed ad aliquem iuris effectum; [n] iuris autem effectus, in legis solius sunt potestate, [o] Inde traditum, non posse patrem, ad vnum duntaxat actú, veluti testandi, filiú emancipare. [p] quod enim quis partim paterfamiliâs, partim filiusfamiliâs habeatur, nõ nisi p fictionem induci potest, [q] quæ (vti diximus,) à sola legis authoritate pendet, [r] & quoniam sicuti ad tempus: neq; libertas dari, [s] neq; adoptio fieri potest:

d L. siue possidetis. C. de proba/
e L. postliminium. ff. de cap
f Bar. in l. is qui pro. ff. de suce.
g L. vel si vitio. ff. de suis & leg. h. qui in vtero. 1 & 2. ff. de st. hom.
[illegible]
tit. ff. [illegible] tur
i [illegible]
d l. fi. is qui.
k Supra par. 1 c. 13 & 15.
l L. assumptio. ff. ad municip
m L. si forte. ff. de castr. pecul.
n L. 1. §. si vir ff de acq. posse
o L. si quis in fraudem. ff. de legat. 1.
p Dd. l. 1 §. si filij. ff. ad Trebell.
q L. 2. ff. ad Macedon. r d. l. si forte. s L. ideoq. ff. de man. testa.

t L. si tibi ff. de adoptio
u L. miles ita ff de testa milit.
x § si decō. sul. col. 4.
y L. si ab eo. vbi Angel. C. de legit. hæred.

potest:[t] ita nec ad certum actum, emancipatio, ducto de tempore, ad rem argumento,[u] nisi quatenùs lex, aut princeps (qui est lex animata in terris[x]) id permittit.[y] Sed nos commodioris doctrinæ causa, varias fictionū species distinguamus.

Fictionis varij modi, variæq; species. Caput III.

a Azo in procemio summæ §. interpretan tur similiter
b § filij de excus. tuto.
c L. si seruū § fin ff de verb oblig
d L. qui in vtero 1 & 2 ff. de stat. homi.
e L 1. § si ff de cōtratab.
f L. C de epis. & cleric. c. placuit. 16. q. 1.
g L. Titius § Lucius ff. de lib & posthum.
h L in bello § factæ. ff. de capt.

Omnes fictiones, Azo sub decem prædicamentis recludit, a breuiùs cæteri triplicem fictionem constituunt: Inductiuam, Priuatiuam: & Translatiuam: quos ego si sequar, fatebor ingenuè me illorum magis authoritate niti quàm verbis Iurisconsultorum, quos ad hanc partitionem, nusquam attendisse scio: per priorem, fingitur id esse, quod non est, vt Mortuū pro salute Reipublicæ, viuere:[b] odio morosi, rem peremptam extare,[c] in vtero existentem, quoties de partus commodis disceptatur, natum esse,[d] & ijs similia. Ideoque inductiua appellata, cui contraria est, quàm Priuatiuam vocant: sic dicta, quod priuet rem videlicet: quæ est, fingens non esse, vt cùm Deportatos,[e] & Monachos,[f] naturalem licet vitam agentes, lex interpretatur mortuos esse. Eosque, qui iam concepti sunt, & nati, necdum natos nec conceptos.[g] Nec obstat, quòd facta, pro infectis, nulla cōstitutione haberi possint.[h] nam hoc secundum veritatem obtinet, per fictionem enim, vbi subest æquitas, lex plerum-

que

que factum habet pro non facto:[i] Translatiua verò fictio, nec nouè quicquam inducit, nec inductum destruit, sed rem ipsam commutat, hoc est, de vno in aliud transfert, idq; quadrupliciter, vel de tempore, ad tempus, vt cùm fingit lex, defunctũ apud hostes, retrò mortuũ,[k] ab hostibus reuersum, semper in ciuitate fuisse,[l] pecuniam retrò solutam:[m] retrò occisum, qui hodie moritur.[n] & retrò damnum datum, quod hodie verè infertur,[o] vel de persona ad personam, vt eum facere, qui per alium facit,[p] vel *de re, ad rem*, veluti quod clauibus traditis, eorum quoq; possessio, quæ sub clauibus sunt, tradita intelligatur.[q] Donatisque, & traditis instrumentis, aut vendito, legatóve chyrographo, donatum,[r] remissum,[s] venditum, & legatum,[t] nomen censeatur. Vel denique, *de loco ad locum*, sicuti quod absens, studiorum gratia, præsens esse intelligatur,[u] aut è cõtra, eum qui præsens est, quia mente, aut iudicio caret, absentem esse.[x] Sunt autem faciliores, tres posteriores modi, neque tam sæpè occurrunt, ille igitur nobis præcipuus erit, & potissimus, qui fingit de tempore, ad tempus, tantò diligétius tractandus, quantò cæteris vberior est, & difficilior.

i Accur. l. verum est. ff. de reg. iur.
k L. in omnibus. ff. de capti.
l §. si ab hostibus. Qui. mo. ius pat. pot. sol.
m L. sub cõditione. ff. de solutio.
n L. huic scripturæ. §. pẽ. & l. ait lex. ff. ad l. Aqu.
o L. damni. §. Sabini. ff. de dam. inf.
p L. 1 §. deiecisse. ff de vi & vi arm.
q L. claui. bus. ff. de cont. emp.
r L. 1. C. de donatio.
s L. 2. ff. de pact.
t L. seruum fil. j. § cum qui. ff. de leg. 1.
u L. quæsitũ. in princ. ff. de lega. 3.
x L. diem §. penul. ff. de alb.

De commentitijs fictionum extremis. Cap. IIII.

IN quo tamen articulo, atque adeo circa omnem, fictionis translatiuæ (vt vocant) speciem, non ignorãdum, Dd. imprimis magnas te-

nebras offudisse, cùm in ea putãt, duorum extremorum, *Ad quod*, videlicet, & *A quo* idoneitatem desiderari.[a] Veluti in translatiua temporis, de qua potissimùm, dicere paramus, duo illa tempora habilia esse debẽt, tempus, scilicet, ad quod refertur fictio, & tempus à quo fictio incipit. Veluti in postliminio, quod reuersum ab hostib⁹, semper fuisse liberum fingit,[b] quia tẽpore quo captus est, liber erat, & à quo tempore redijt, liber reperitur, atq; ita extremum vtrunque dispositum, ad fictionem inter medij temporis recipiendam. vbi verò marcesceret, ex extremis alterum, cessaret fictio.[c] De extremo *ad quod*, promptum est exemplum, in donatione coniugali, quæ licet principio inutilis, donatoris tamen morte posteà confirmata, retrò trahitur, ad tempus donationis cõscriptæ,[d] non quidem (vti vulgò creditum est) respectu dominij, propter defectum temporis *ad quod* nempe cõstantis matrimonij (quo coniũx dominium rerum coniugis, ex donatione habere non potest[e]) sed respectu duntaxat fructuum.[f] De extremo *A quo* passim obuia sunt exempla. Veluti postliminium, quod tametsi rem suam, cuiq; restitui æquissimum sit,[g] & fictio tota innitatur æquitati,[h] reuersò tamẽ ab hostibus, sine noua apprehensione, possessionem non restituit.[i] defectu extremi *A quo*, hoc est temporis reuersionis, quo penes captiuum, non erat possessio.[k] Rursus ratihabitio bonorum possessionis, quæ si eo tempore fiat, quo non poterat agnosci, ipsa bonorum possessio, Velu-

a D. l. l. si is, qui. ff. de vsucapio.
b L. postliminiũ. l. retrò. ff. de capt. §. si ab hostibus. qui. mo. ius pat. pot. sol.
c L. bonorũ. ff. rẽ ra hab.
d L. donationes quas. C. de donat. int. vir.
e L. 1. & 3. ff. de dona. int. vir.
f Accur. l. 1. §. si pater. ff. pro dona & in d l. donationes quas.
g L. si & me. ff. de reb. cre. l. bonafides. ff. de pos.
h d l postliminium. in princ.
i L. cùm hæredes. §. 1. ff. de acq. poss.
k L. homo liber. §. fi. ff. de acq. rer. dom. d. §. 1.

Veluti post centum dies, l quia deficit extremum *à quo*, non retrò trahitur. m Possunt & aliunde, plura peti exempla, n quæ hic aggregare otiosum duxi, quod præsertim sciam, à iunioribus extensissimè enarrata alibi, & disputata. o Addũt interpretes, sufficere extremum *Ad quod*, in potentia habile esse licet extremum *à quo* in essentia aptum esse oporteat. Veluti in lege Cornelia, quæ fingit mortuum apud hostes, cùm caperetur mortem obijsse, p quoniam naturaliter ante captiuitatem, mori poterat & verè postea in captiuitate mortuus est, sic & in ea fictione, qua lex constituit, adita quandocunque hæreditate, censeri hæredem à tempore mortis defuncti successisse, q quia, scilicet, poterat hæres, à defuncti morte existere, & posteà re ipsa, adeundo, hæres factus est, atq; ita perbellè suam deliniant chimæram interpretes, ex varijs rebus fabulosè confictam, vt non malè dixisse mihi semper videar, hæc omnia mera esse deliramenta, & (vt ille dicebat r) in parietibus pictas nebulas. Ne verò quis ambigat, vndè, nam cum paucis, nos in hanc sententiam venerimus, vt longissima præscriptione quasi iam tutas opiniones, tam facilè, de antiqua possessione deturbemus: aperiam ingenuè rem, & à Iuris studioso, cumprimis obseruari rogabo, de ijs extremis *ad quod*, & *à quo*, nusquam in iure verbum, sed solã æquitatem, leges considerare, cui tantùm subseruientes, fictionem inducunt: s extrema licèt inhabilia sint. t Extremum *Ad quod*, cumprimis non at-

m 2 tendi,

l L. 1. in princi. & §. largius ff. de succe. edic.
m d.l. bonorum.
n L. huic seri pluræ. in prin. ff. ad l. Aquil. l necessario. § q; si pendente, ff de peric. & com. vend.
o Dd. d. l. si is, qui.
p L. lex Cornelia. ff. de vulg. l. in omnibus, ff. de capt.
q L. hæres quandocunque, ff. de acqui. hære. l. omnia ferè, ff. de reg. iu.
r Alciat. lib. Paradox. 3. c. 6.
s L. deniq;. ff. ex quib. cau. mai. d. l. postliminiũ in princ.
t L. si is, qui versic. quod seruus. vbi Iaf. de vsu cap l. sed &

tendi, vel ex eo fit euidens, quòd in lege Cornelia, perpetuò deficiat, siquidem captiuus, qui apud hostes decessit, tum mortuus fingatur, cùm captus fuit,[v] quo tamé tempore, constat eum vixisse. Sic & à Iulio Paulo respósum est, Si mortuo filio, Titius adoptetur, fingi eum defuncti fratrem fuisse,[x] quo casu tamen, extremum illud est omnino inhabile: quia mortuus erat filius. Deinde quia si seruus captiui, ex re peculiari, nonnihil emit, fingitur dominus reuersus, retrò possedisse, & vsucepisse.[y] aut mortuo apud hostes domino, eius hæres,[z] & tamen vtroque casu, extremum *ad quod.* prorsus est inhabile, cùm non possint captiui, videri aliquid possidere, qui ab hostibus possideantur,[a] nec etiam eorum hæredes, ex quo apud hostes, captiui adhuc naturaliter viuebant.[b] Denique, quia alienus seruus institutus, si postea manumissus adeat hæreditatem, (vt pro suo arbitrio potest[c])retrò fingitur, à morte defuncti hæres fuisse,[d] quod tamen fieri non potuisset, ex quo eo tempore, seruus erat, & ita extremum *ad quod*, funditùs inhabile. Quod item pertinet, ad extremum *A quo*, cumplusculi Iuris loci demonstrant,[e] eius idoneitatem minimè necessariam sed tres potissimùm, quorum prior docet, filio exhæredato occiso. priusquam adiretur patris hæreditas, si postea contingat ab hærede scripto, repudiari hæreditatem, seruos hæreditarios, quorum retrò fingitur filius Dominus fuisse, ex edicto illo torquendos,[f] quo tamen casu nemo

si quis. § si vbi Bald ff. de vsufruct.
v L. bona in princi. l. in omnibus ff. de captiuis.
x L. si filiũ. ff. de gradib.
y L. iusto. § si. ff de vsu capio.
z L. in bello. § facte. ff. de capt.
a L. homo liber. §. fin. ff. de acq. re. do. l. cùm hæredes. §. 1. ff. de acq. poss.
b L. nec nos. C. de capt.
c §. alienus. quoque de hæred. insti.
d L. hæres quandocũq; ff. de acq. hę. red. l. omnia ferè ff. de reg. iur.
e Iason octo profert. d. l. si is qui.
f L. si exhæredatus. ff. ad Silania.

nemo non videt, extremum, *A quo*, mortuo videlicet filio inhabile esse. Alter, de pecunia hæreditaria legata loquitur, quam si crediderit hæres, & posteà legatarium repudiare contingat, suam pecuniam hæres credidisse intelligitur: quamuis ea consumpta fuerit, g tunc autem deficit extremum *A quo*, quia pecunia non extat. Posterior, si filiusfamiliâs sub conditione stipulatus, emancipatus fuerit, existatque deinde conditio, patri nihilominùs actio competit, retro tracto, conditionis implemento, ad tempus contractus, h cùm tamen tempus *A quo*, sit inhabile. filio nanque sui Iuris existente, nihil patri per filium quæri potest. i Neque verò me fugit, interpretes hæc aliter, atque aliter diluere: k sed profectò quantò magis se extricare pergunt, tantò magis impediuntur, me verò pudet anilium fabularum, quibus præcipuos Iuris locos fœdari, conspurcarique, videmus.

g L. quædã. §. fin. ff. de reb. dub.

h *L.* si filiusfam in princip. ff. de verbo. oblig.

i L. quod dicitur. 2 ff. de verb. obl.

k Dd. d. l. si is, qui. ff. de vsucapio.

Retrò tractionis, & ratihabitionis effectus. Cap. V.

QVæ autem pro communi sententia, Dd. proposuerunt, falsò inducuntur: nam imprimis verius est, donationem coniugalem, morte confirmatam, etiam respectu domini retrò trahi, a cùm de fructibus, non loquatur Iustinianus, sed generaliter dicat, donationem silentio donatoris confirmatam, ad illud tempus referri, quo donatio cõscripta est, b ratiha-

a Accur. l. sub conditioue. ff de solutio.

b *L.* donationes, quas C. de do. int. vir.

bitionis adductus exemplo, quam omninò re-trò trahi, quantum etiam ad dominium, nemi-nem clam esse puto, [c] sed de ijs, extentius ali-bi dixi.[d] Quod præterea obijciebatur, de post-liminio, vt per illud possessio non restitua-tur, [e] rationem eam non habet, quia deficiat extremum *à quo*: sed quia habet plurimum fa-cti possessio. Causa verò facti, postliminio nó continetur. [f] Neque dixeris, postliminium (vt cæteras fictiones omnes) super facto finge-re, reuersum videlicet ab hostibus, nunquam captum, & semper in ciuitate fuisse:[g] hoc enim est, in necessarium antecedens, vt ex positione facti, Iuris effectus colligantur.[h] Nam finis le-gis est, omni casu, circa Ius disponere,[i] neque facta, lex fingit, nisi propter aliquem Iuris effe-ctum, [k] qui ideò non etiam causa facti, postli-minio, aut alia fictione contineri dicitur.[l] De-nique, quod ad bonorum possessionis ratiha-bitionem spectat, considerandum est, nó pro-pter inhabilitatem extremi, *à quo* (vt illi com-miniscuntur) post centum dies, impediri,[m] sed quia non prælucet æquitas, ob tacitam iuris renunciationem, ex lapsu centum dierum re-sultantem, [n] ne præsertim, ei fiat præiudici-um, cui per prioris negligentiam, bonorũ pos-sessio delata fuit, [o] quando certum sit, fictio-nem (quæ ibi tantùm locum habet vbi suadet æquitas [p]) in præiudicium iuris tertio quæsiti, nunquam operari. [q]

Fictio

c L. si ego, ff. de neg gest.
d Lib. miscella. 5. c 17.
e L. cùm hæredes. §. 1. ff. de acq. poss
f L. deniq;. ff ex quib. cau. ma. l. in bello. §. facta. ff. de capt.
g L. retrò ff. de capt §. si ab hostibus. Qui. mo. ius pat. pos sol.
h L. si ex plagis §. in diuo ff. ad l. Aquil.
i L. cũ quẽ. §. fin. ff. de iud.
k L. 1. §. si vir. ff. de acqui. poss.
l d. l. deniq;.
m L. bonorum, ff. rem ra. hab.
n Accur. d. l. si ego.
o L 1. §. quibus ff de suc cess. edict.
p L. postliminium. ff. de capt.
q §. Liceat. Quib. mo. leg. coll. 5 §. si quis ergo qui. mod. sui. coll. 7.

Fictionum plurium concursus. Caput VI.

HIc, quando tam ampla, de fictionibus incidit mentio, non alienum esset, de earum concursu, necessaria copiosè subiicere, nisi nos, ea in re, plurimum operæ alibi posuissemus, quocirca satis impræsentiarũ erit, summatim rem ipsam attingere. Itaque non ignorandum, quod in multis partibus Iuris, Dd. inculcant, duas fictiones, circa idem, non concurrere, [a] sicuti nec duo specialia, [b] nisi fortè ex diuersis fontibus procedant, [c] aut vna ex altera enascatur, seu in alterius, (vt dicunt) consequentiam veniat. [d] Sed hoc ipsum quoque, quia non planè firmis nitebatur argumentis, inter dubia iamdiu retuli. atque etiamnũ probabilius puto subsistente æquitate, aut alia iusta causa, duo singularia, [e] pluresq́; etiam æquè principales fictiones, respectu eiusdem admitti, [f] licèt in dubio, earum, & quorumcunq; specialiũ multiplicatio, reijci debeat. [g] Quod autem nugantur, ex Alexandri rescripto, [h] vanum est: siquidem non illic ideò traditum sit, ex promissione dotis incertæ, agi non posse, quod duorum specialium concursus, vetitus sit: nimirùm ex pacto nudo, & de incerto agere quippe non pacto nudo, sed per stipulationem, facta erat promissio, vt indicant illa verba, *nuptiali instrumento scriptum*, nam verbum promisit, in scriptura, stipulationem designat. [i] Qua de re alibi pleniùs, nam tempestiuũ est,

a Dd l. si is qui. 5 q ff de vsucapio.
b L. 1. C. de do. promiss.
c L. singularia. ff. si cert. pet.
d L. cũ duæ. ff de capt. §. si ab hostib. quib. mod. ius pat.
e L. fi. C. ad Velleia.
f L. licet. §. quoties. vbi Accur. ff. de iur. dot.
g L. vnic. C. de inof. dot.
h d. l. 1. C. de dot promis.
i §. si scriptũ de inutili stipula.

k Dixi l. qui liberos. nu. 89. cum seq. ff. de ritu nup.

est, vt de præsumptione, fictioni finitima, aliqua dicamus. k

Quid, & quotuplex sit præsumptio. Caput VII.

a L. ille, aut ille. §. fin. ff. de lega l. 3 l. cõtinuus. §. cũ ita. ff. de verb. oblig.
b L. Labeo. ff. de sup. le.
c L. 1. §. si is. qui nauẽ. ff. de exercito.
d L. nõ ali. ter. ff. de leg. 3.
e L. 1. ff. de suis & legit. Bar. l. Luci⁹. §. quæsitũ. ff. de lega. 3.
f L. cum de lanio uis. §. asinã. ff de fund. instru.
g l. obliga. substãtia. §. fi. ff. de acti. & obliga.
h L. insulã. ff. de præscr. verb.
i L. pen. ff. ad exhib.

DE coniecturis, & præsumptionibus dicturi, illud imprimis monebimus. Vbi id, de quo quæritur, certam habet, ac manifestam, vel probationem, vel decisionem iuris, nullaque est in verbis ambiguitas, nullum pariter esse, cõiecturæ locum; ac omnem cessare, quæstionem volũtatis, [a] quod si non planè, de voluntate constet: duplicem esse viam, qua veritatem indagare, & eruere probabiliter possimus, ex verbis nimirum, & rebus, hoc est factis ipsis, ex verbis primum, voluntatem colligere non obscurum est, quatenus propria verborum significatio, patitur. [b] Id enim credibile est, quod propria verborum significatio demonstrat, [c] quam iugiter sequi monemur, nisi manifestum sit, aliud agentem sensisse. [d] Contrà verò, de ijs disponentem egisse verisimile non est, quæ sub verbis impropriè tãtùm continentur, [e] si non aliò nos vrgeat, cõmunis loquentium vsus, [f] vel alia coniectura, quæ ex circunstantia negotij colligitur. [g] Veluti quia daturus, vel etiam facturus, vt vicissim factũ reciperet, venditionis verbo vsus est, [h] neque enim verba sequimur, sed mentem, vbi de ea quoquomodo constat. [i] Qua de re paulò latiùs infrà. Ex rebus quoq;, & factis ipsis, quæ nõ minùs,

minùs, quàm verba quandoque voluntatem exprimunt,[k] probabilis coniectura sumi potest. Veluti cùm diximus, eum qui subsignat syngrapham, approbare, quæ in ea scripta leguntur,[l] fideiussorem, qui nomen suum in acta referri passus est, perinde teneri, atque si Iure legitimo interposita esset stipulatio.[m] Eum qui tacet, consentire.[n] Quod si neque verbis, neque factis, abundè possit voluntas disponentis deprehendi: ad circunstantias personarum, locorum, temporis, & negotij, tum etiam præcedentium & sequentium recurrendum est.[o] hæc enim acuto Iurisconsulto, & prudenti iudici, obscuram voluntatem patefacient, & legitimas præbebunt coniecturas, quas nos præsumptiones dicimus, vt interim coarguamus illos temeritatis, qui præsumptionis verbum, pro coniectura, apud Iureconsultos non legi, audenter nimis affirmant.[p] *Est* autem *præsumptio*, vti superiora demonstrant, *verisimilis quædam opinio, quæ vel ex scriptura legis, vel ex gesto ab vno, pluribúsve negotio, probabiliter colligitur*, magno quidem, vt mihi videtur, Reipublicæ bono inducta quandoquidem sine præsumptionibus, neque vlla certa lex, aut hominis dispositio, probè sibi constare potest. Differt autem Præsumptio à Fictione (de qua iam diximus) quod præsumptio de re dubia, fictio de re certa inducatur,[q] atque ideò contra fictionem receptum sit, probationem non admitti,[r] ex quo scilicet, lex fingendo sciens, prudens contra veritatem statuit.[s] Cùm tamen aduersus

k L. de quibus, ff. de legib. c. solicitudinem, de appella.
l L. Caius, ff. de pig. actio.
m L. cùm ostendimus. §. fi. ff. de fideiuss. tut.
n l. qui licet. ff. de reg. iu.
o L. si seruus pluriū, §. fi. ff. de leg. 1. l. Titia, §. idē respōdit. ff. de verb. obl.
p L. cùm de indebito. ff. de prob. l. cū de lanionis ver. optimū, ff. de fūd instruc. l. Aurelius, §. Titi⁹, ff de lib. leg. l. si fuerit, §. fi. ff. de reb. du. l. fi. in fi. C. ad Maced.
q Accur. l. fi. ff. quod me. cau. & in l. 1. §. accedit. C. de rei vxor.
r Accurs. l. si duo, ff de ac qui. hæred.

præſumptiones, paſſim probationem recipiamus,[t] etiam ſi firmiſſima ſit præſumptio, quàm *iuris, & de iure*, vocant, certis tamen caſibus, quos interpretes alibi congerunt.[v] Poteſt & aliter diffiniri *Præſumptio*, vt ſit *rei dubiæ, coniectura, veriſimilis, quæ ex naturali cauſa, circunſtantijs negotiorum, aut perſonarum proficiſcitur*.[x] Quæ verba cumprimis demonſtrant, legem non temerè alicuius rei coniecturam facere, ſed per ſignum aliquod probabile, quod animum boni viri moueat, aut ad credendum impellat.[y] Sunt autem hæc ſigna quædam neceſſaria, veluti anniculum in domo mariti, inuentũ, non eſſe mariti, qui per decennium abfuerat,[z] & eam, quæ peperit, cum viro concubuiſſe.[a] quæ ad præſentem tractatum non pertinent, cùm, vt admonet finitio, de veriſimilibus tantùm agamus,[b] neque ſolent, niſi ſuper veriſimili coniecturæ legum aptari.[c] Quædam autem ſigna ſunt veriſimilia tantùm neceſſariò nihil inferentia, vt malum eſſe, qui malè conuerſatur.[d] Et parum pudicam, quæ cum iuuenibus clàm vagatur,[e] ijsque ſimilia, quæ ex præſcripto tradi non poſſunt,[f] quocirca inaniter laborare mihi videntur, qui hanc materiam certis regulis illigare tentant: neque enim diffiniri poteſt modus aliquis, quem in explicandis coniecturis, vbique ſequamur. Præſumptio ab interpretibus variè diuiditur,[g] ſed frequentiùs in eam partitionem itum, vt Alia *Iuris ſit*, quàm lex in negotio dubio facit, nihil ſuper ea ſtatuendo,[h] ideoque aduerſus

[s] c. 3. de regular.
[t] L. ſiue poſſidetis. C. de proba.
[v] Felin. c. quanto, de præſumpt.
[x] c. ſciendũ, 29. diſt. c. occidit, 23. q. 8.
[y] l. nõ oẽs. §. à barbaris. ff. de re milit.
[z] L. filium, ff. de ijs, qui ſunt ſui.
[a] §. fi. de reſtit. & ea.
[b] c. quia veriſimile, de præſumpt.
[c] L. fin. in fi. vbi Bald. C. de hær. inſt.
[d] l. ſi plures, §. 1. ff. de ad. mi. tutor.
[e] c. tertio loco, de præſumpt.
[f] Bart. l. fi. in prin. ff. quod met. cau.
[g] Gloſ. c. is, qui, de ſpõſ. & in c. ferrũ, 50. diſt. Accurſ. d. l. fin.
[h] Gl. & Pan.

ſus eam recipitur probatio,[i] Alia *iuris,& de iure*. (ſic placuit interpretibus has præſumptiones nuncupare[k]) quam lex, quamlibet dubia, ita inducit, vt preſumptum, pro vero ſibi conſtituat.[l] Iuris dicta, quia à lege creatur, & *de iure*, quia talem coniecturam lex habet pro iure, & veritate.[m] Vnde, nec aduerſus eam, recipi probatio ſolet,[n] niſi per confeſſionem partis.[o] tumque ſi de ijs negocijs tractetur, quæ partium voluntate conuelli, deſtruique poſſunt, alioqui nō:[p] Aliàs quos caſus Dd. aggregant,[q] quas iuris authoritate non ſatis fundatos, hic inſercire, otioſum duxi. Eſt & alia præſumptio, quam *hominis* dicunt, quæ à iudice fit in caſibus à lege, ad ſpeciem non præſumptis.[r] quos cùm nō potuerit, certa doctrina lex comprehendere, arbitrio iudicis reliquit.[ſ] tantam hac in re concedens ei poteſtatem, vt ex iuſta, & vehementi coniectura, (in ijs præſertim factorum ſpeciebus, quæ probatu difficiles ſunt) ad ſententiam procedere poſſit.[t] exemploque eſt ſapientiſſimum Salomonis iudicium, qui cùm iuſſiſſet afferri ſibi gladium, vt infantem nudum diuideret, neque conſentiret vera mater, vt ſecaretur infans: hac graui coniectura impulſus, ei filium adiudicauit.[v]

d. c. is qui.
i L. ſiue poſſidetis. C. de proba. c. pro poſuiſti, il. lo tit.
k Panor. d. c. is qui.
l Clem. literis, de prob. d. c. is qui, v. bi gl. & Pan.
m l. 1. in princip. C. de rei vxo. ac.
n l. fin. C. ad Maced. l fin. C. arb. tut.
o Accurſ. §. aliud, de æqual. do. col. 7.
p c. ſuper eo, de eo qui cogno. conſan.
q Feli. c. quāto, de præſumpt.
r Panor. d. c. is qui.
ſ L. 1. ff. de iur. delib.
t l. fin. C. de prob c. affecte. de præſumpt.
v 3. Reg. 3. d. c. affecte,

Naturæ variæ præſumptiones. Cap. VIII.

NVnc tractemus fontes, ex quibus coniecturæ, tanquam riuuli fluunt, vt noſcamus

mus pariter, quas præsumptiones ratio com- probet, quas verò vti falsas reijciat, qua in re tria considerari volo, Naturam, Legem. & Accidens. Ex natura coniecturæ maximè fluunt, nam quæ naturaliter nobis insunt, perpetuò adesse creduntur.[a] Veluti quod quis mentis compos sit,[b] Deorum cultor,[c] Patriæ, parentum, liberorum, propinquorumque amator,[d] ad generandum habilis,[e] & alia id genus. Vndecùm habeant parentes, naturalem erga filios charitatem,[f] & eam quidem tantam, vt plus ferè filios, quàm ipsi sese diligant.[g] nec vllus amor paternum vincat.[h] præsumitur paterni nominis pietas, cõsilium pro liberis semper capere, tametsi actus prima fronte, non admodũ vtilis filio videatur.[i] nam præterquàm quod filio exhæredato, pupillariter substituit,[k] cùm filium verberat correctionis causa (si nõ pœnæ atrocitas aliud suadeat) percutere præsumitur,[l] & cùm filiũ alicuius criminis reum iudici offert, non videtur eum ad supplicium obtulisse,[m] ideò mitiùs cum sonte filio iudex agere debet.[n] Facit præterea hæc naturalis parentum in liberis affectio, vt omnia parentes intelligantur, ex voto liberis parare,[o] ad successionem veluti debitam, eos vocando,[p] posteritati item suæ magis, quàm extraneis fauere.[q] Vnde facta ab eo donatio, qui liberos non habet, sub illa conditione facta præsumitur, vt susceptis liberis reuocetur.[r] Indeque & illa con-

a Accur. l. si, ff. quod me. caus.
b L. 3. C. qui test. fac. pos.
c L. veluti, ff. de iust. & iur.
d l. liberorũ, in fin. ff. de verbo. signi.
e L. si quis posthumos, ff. de libe. & posthum.
f L. nam & si. ff. de inof fic testam.
g L. isti quidem, in fi. ff. quod met. caus.
h L. fina. in princi. C. de cur. furios.
i L. nec ea, in fin. ff. de adult.
k L. cũ quidam. C. de legat.
l L. 1. C. de emend. propinquo.
m L. milites agrum, §. fi. ff. de re mili.
n Castrens. l. propter, C. qui accu. nõ pos.
o L. nihil, ff. de bo. libe
p L. scripto, ff. vn. lib. l. cũ ratio, ff. de portio, quæ lib. dã.
q L. cũ acutis. C. de fideicõ.

coniectura nascitur, quia non præsumit lex voluisse patrem, legatis filium onerare, de quo testamenti tempore non cogitauit, [r] atq; ideò creberrimè traditum, rupto testamento ex causa præteritionis filij, de quo testator nihil sperabat, non conseruari legata, [t] quæ defunctus vti verisimile est, non fecisset, si filium sibi successurum putasset. [v] Fluit quoque hinc alia coniectura, quia pater stipulando, vel paciscendo filio, præsumitur stipulatus vt hæredi, non vt filio: [x] quoniam verisimile est, patrem cùm contraxit, cogitasse filium sibi hæredem futurum, [y] nec dissimili ratione dicimus, patrem de proprijs facultatibus, censeri filiam dotasse, non etiam de bonis ipsius filiæ, tametsi pater, de bonis suis & filiæ, se dare dotem, nominatim dixerit, & matrem ab hostibus filium redimentem, non repetere pretium, quod pietatis gratia, & animo donandi, persoluisse præsumitur. [a] Sicuti nec expensas alimentorum. [b] Vicissim quoque filij in parentes benè affecti præsumuntur. [c] quare si patrem quondam tutorem, filius ab actione tutelæ liberârit, à reliquorum etiam præstatione, propter naturalem affectionem, liberasse eum intelligitur. [d] licèt in extraneis contrà. [e] Inter cæteros item coniunctos, peculiarem quandam affectionem, natura constituit, [f] quæ per assiduam conuersationem, mirum in modum augetur, [g] facitque actum ambiguum, in gratiam

r L. si vnquā C. de reuoc. dona.
s L. is qui, ff. de iur. codi. cill.
t Dd. Aut. ex causa, C. de libe præter.
v d L is qui.
x Accurs l. si tibi, § si pactus, ff. de pact.
y d. l. scripto Dd l. quod dicitur, de verb. obliga.
z l. fin. C. de dot. promiss.
a L. liber captus, C. de capt.
b L. Nesennius, ff de neg. gest.
c l. veluti, ff. de iust. & iu.
d l. Aurelius §. Titius, ff. de lib. leg.
e l. Aurelio, §. Caius, eo. titu.
f L. cùm seruus, ff mandat c. literas de præsumptiō.
g L. cùm allegas. C. de castrens. pecul. libro 2.

tiam & commodum cognationis, referri.[h] Vnde & relictum à cognatis, Episcopo, aut rectori alicuius ecclesiæ, lex illius, nō etiam ecclesiæ contemplatione, relictum interpretatur,[i] tametsi solum dignitatis nomen expressum sit, cum ad demonstrationem personę magis adiectum videatur.[k] Et res donatæ per mariti cognatos, aut amicos, vxori, contemplatione viri, donatæ censentur, ideoque viro quæri, receptum est.[l] qua tamen in re subsisto.[m] cùm enim neque promissio, neque traditio fiat marito, dici non potest viro quęsitum, quod vxori donatum & traditum est,[n] cessat nanque hîc suspicio turpis quæstus, quæ alioqui mouit Pomponium.[o] Esto igitur quæsitum ab vxore, viri contemplatione, non tamen sequitur, ergo viro restituendum est. nam & dari legatis munera principis contemplatione constat: quæ tamen ad legatos, pleno iure pertinent.[p] Quo in loco quispiam fortasse his filiosfamiliâs obiecerit, in quibus, fateor, quandoq; nos vti contrario iure.[q] sed alia ratione. quia, scilicet, quicquid acquirunt, patri comparant,[r] neque verò putandum, solam cognationis rationem sufficere, ad præsumendam donationem, sed ita demùm, si aliæ coniecturę concurrant.[s] de quibus alibi Dd. plenissimè.[t] Fluit quoque à natura illa pręsumptio, quod minores & mulieres fragiles sint,[v] atque ideò facilè conscripti præsumantur,[x] præsertim mulier,

h l. Procula, ff. de probat.
i Authen. licentiam. C. de episco. & cler.
k c. requisisti, de testa.
l L. sed si plures. §. in arrogato, ff. de vulg.
m L. si mater. C. de do. ant. nupt.
n l. traditionibus, C. de pact.
o l. Quintus, ff. de donat. inter vir. & vxor.
p L. cū multa. C. de bon. quæ lib. Bar. l. si verò. §. 1. ff. sol. mat.
q d. §. in arrogato.
r L. placet, ff. de acq. hæred.
s l. Procula, ff. de prob. l. si seruus cō munis, ff de don. int. vir.
t Dd. in d. l. Procula.
v L. 1. ff. de mino. l. 2. ff. ad Velleia.
x §. & ijs consequens, de ęqua L. do. coll. 7. d. l. 1.

lier, propter viri seductiones,[y] & minor fide-iubendo.[z] Rursum quod robustior debiliori superuiuat. Vnde præsumitur senex, citiùs mori, quàm iuuenis,[a] & si secùs contingat, ordo naturæ turbari dicitur.[b] & vbi ex duobus vter prior mortuus sit, non apparet, imbecilliorem prædecessisse, coniectamus. Veluti patrem, & matrem, ante filium puberem, licèt si filius infans sit, aut etiam impubes, tanquam tenerior propter ætatem, præmortuus ipse credatur.[c] Sic & fœmina ante masculum.[d] Sicuti è contrario, priusquàm fœmina, masculus velut robustior, in eodem puerperio præsumitur natus,[e] & hæc vera, vbi illi duo mortui separatim decesserunt, veluti in bello.[f] nam si pariter perijssent, vnus simul cum altero, incendio putà, ruina, aut naufragio, neque constet, quis ante spiritum emiserit, non videtur alter alteri superuixisse:[g] præterquam ad sustinendam liberalitatem coniugalem.[h] Idque (inquit Vlpianus) ex verbis orationis defendimus, quæ hæc sunt: *Si prior vita decesserit, qui donatum acceperit, nullius momenti fit donatio: non videtur enim mors ei antè contigisse, cui donatum est, cùm simul ambo decesserint.*[i] Ex ijs autem, quoniam probauimus: quæ naturaliter homini adsunt, præsumi perpetuò adesse: per contrarium cognoscimus, quòd vel contra naturam est, vel contra communem vitæ cursum adesse nobis non cense-

y § r. vt immobil. antè nup. do. colat. s.
z L. ait prætor. § non solū, ff. de min. l. i. C de filiofam. minor.
a l. hæreditatum, ff. ad l. Falcid. l. is qui. ff. de s de liberta.
b L. nam & si. ff. de inoff. fic. testa.
c L. cùi dū. os §. cùm in bello. l. cum pubere. l. si mulier. ff. de reb. dub. l. inter in priuc. ff. de pact. dot.
d Accurs. l. si possessor, ff. de relig. iof.
e l. si fuerit §. fin. ff. de reb. dub.
f d. §. cùm in bello.
g L. ex facto. §. si quis autem. ff. ad Trebellia. l. qui duos §. si maritus. l. quod de pariter, cum duabus sequen. quæst. ff. de reb. dub.
h L. si inter. ff. de rebus dubijs.
i L. cùm hic status. § si ambo. ff. de don. inter vir.

censeri, veluti nemo præsumitur iactare suum,[k] nemo creditur suæ salutis immemor,[l] nemo mente captus intelligitur. Et ijs similia, quæ longum nimis esset, omnia enumerare.

k L. cùm de indebito. ff. de probat.
l L. 3. C. qui testam. fac. poss.

Legis præsumptiones. Cap. IX.

Naturam, in coniectando, Lex proximè sequitur, quæ in dubijs rebus, benigniorem sententiam sequi solet,[a] omniaque in meliorem partem rapit, & interpretatur.[b] Vnde quemlibet bonum, dignum, & moribus idoneum præsumit,[c] si non præcedentis vitæ cursus, aliud indicet.[d] adeò quidem, vt clericum in complexu mulieris repertum, plerique præsumant, religionis causa id facere,[e] nisi fortè in loco suspecto deprehensus ita fuisset,[f] neque præsumit lex dolum, aut delictum,[g] præterquàm in ijs, quæ sunt de genere prohibitorũ.[h] Quocirca verum est, quod vulgo dici solet, in quolibet possidente, bonam fidem præsumi,[i] nam & ignorantia, in dubio præsumitur,[k] eum autem in bona fide dicimus esse, qui rem alienam ignorat,[l] eadem ratione, qui profert instrumentum, is esse præsumitur, de quo in instrumento fit mentio: si hoc asserat,[m] neque enim mendacium præsumi debet.[n] Sed maximè hæc præsumptio doli, & delicti exclusiua, recipi debet in eo, qui publico defungitur munere,

a L. proximè, ff. de ijs, quę in testa. del. l. si fuerit, §. fi. ff. de reb. dub.
b c. 2. de reg. iur. glos. c. 1. de seruitu.
c L. cùm pater, §. rogo, ff. de leg. 2.
d L. si cui, §. ijsdem, ff. de accu. c. semel de regu. iur. in 6.
e Glos. c. ab. sit. 11. q. 3.
f c. literis, de præsumpt.
g l. meritò, ff. pro soc.
h L. 1. C. de sicar.
i l. penul. C. de euictio.
k L. verius, ff. de proba.
l L. bonæ fidei, ff. de verbor. signif.
m L. si qua per calumniam, vbi Dd. C. de episc. & cler.
n L. labeo. ff. de sup. leg.

nere,[o] cùm officium publicũ bonæfidei præsumptionem inducat.[p] Veluti (vt à digni oribus ordiamur) in principe, qui semper ex iusta causa, moueri præsumitur.[q] præterquàm, vbi ad partis postulationem, & contra ius, aliquid concedit, quo casu litigatoris importunitate, magis creditur adductus.[r] An autem pro principe præsumatur, non tantùm in ijs, quæ sunt iuris positiui, (quo ipse non ligatur[s]) verumetiam in ijs quæ naturalis Iuris existunt, vel diuini, tractant Dd. alibi latissimè.[t] Sic etiam non præsumitur princeps, in præiudicium alterius rescribere, aut aliquid constituere.[v] Vnde principum beneficia, quæ alioqui debemus quàm plenissimè interpretari:[x] quatenus autem tertio damnum irrogant, strictissimè sunt accipienda,[y] semper enim literis principis, clausula *Alterius iure saluo*, subintelligitur.[z] etiam si motu proprio, aut ex certa scientia emanarint,[a] quando per tales clausulas, non censeatur iure tertij derogatum,[b] quinetiam vbi de mente principis contraria constaret, quia scriptum esset, in literis, *non obstante præiudicio tertij*. De Leui tamen, & modico damno, id accipiendum esset.[c] Rursus iudicem, qui iure publico vtitur, præsumimus bonum esse, recteque facere ea, quæ officio suo incumbũt,[d] etiam (inquit Baldus) si iudex esset vnus ribaldus.[e] Vnde qui iudicis sententia damnatus

o L. iniuriarũ. in princ. ff. de iniur.
p l. cum precibus. C. de proba.
q cle. vni, de prob Accur. l. relegati, ff. de pœn.
r l 1 C. de petit. bo. subla. lib. 10.
s L. digna. vox. C. de legib.
t Dd. c. quæ in ecclesiarũ de constitutio.
v L. 2, §. merito, & §. si quis. ff. ne quid in loc. pub.
x L. pen. ff. de constit. princ.
y c. quãuis, de rescrip. in 6.
z l. ex facto, ff. de vulg in princ.
a l fina. vbi Bart. C. de locat. præ. fisc. lib. 11.
b Panor. c. causam, quæ. 2. de testib.
c Accurs. l. sed cum ab hærede. ff. ad Trebell. Glo. c. cùm olim, de consue.
d L. 1. C. de offi. ciuil. iud. c. in præsentia, de renũc.
e Bal. c. sicut, de re iud.

est, malam fouisse causam præsumitur, f non tam ratione iuramenti, g quod ab ijs præstatur, qui administrationem recipiunt. h quodque violare, neminem velle credendum est, quam ideò, quia non solet, aut (vt magis appositè loquar) non debet id muneris demandari, nisi viris doctis, prouidis, & honestis, pro quibus semper præsumitur. k Quòd si iudex notoriè imperitus esset, & indoctus, non assessorum iudicio, sed suo sensu, plerunque lites definiens, secùs dicendum, l Idemque si flagitiosus esset homo, aut inquinatæ vitæ, m vt enim fidem eius lex exploratam habet, qui bonus antè existimatus fuit: n ita valdè suspectā eius, qui turpis est & contaminatæ vitæ. o nec illis qui mentis aliquid sensi habent, citata Baldi probari poterit sententia, nam & hanc legis præsumptionem, pro iudice, in verisimili literaturæ, & probitatis qualitate maximè fundatam, docuimus. p quam tunc cessare manifestum est, vnde locus illi coniecturæ non relinquitur. q Rursus cùm per appellationē extinguatur, aut suspendatur saltē virtus sentētiæ: r creditū est, non præsumi pro iudicis sententia, quoad prouocatio pendet, s quod ipse strictò iure, verum non puto, t cùm lex ob inhærentē verisimiliter integritatis, & doctrinæ qualitatem, in iudice, bonam hanc vti diximus coniecturam capiat, v quę qualitas, per appellationis pro-

f c. cùm inter, de re iu. Glo. l. Herēnius. §. fi. ff. de euictio.
g c. ad audientiam, de præscript.
h L. fi. C. ad l. Iuliā repetund §. 1. in strum. quod præst. coll. 5.
i d. l. final.
k c. in nostra de procur. c. nisi essent, de præbend.
l §. 1. de iudic. coll. 6.
m Innoc. & Hostiens. c. accedens. 1. vt lit. non contest.
n l. non omnes. §. à barbaris. ff. de re milit.
o L. 3. in princ. ff. de testib.
p d. c. in nostra, d. c. nisi.
q l. cōtinuus §. cùm quis, ff. de verb. obligā.
r l. 1. in fin. ff. ad Turpilia. l. furti. § 1 ff. de infa.
s Dd. c. quoniā contra, per illū tex de prob.
t c. bonæ. 1. de elect. c. in præsentia, de renunc. c. in nostra, de procur.
v c. nisi essent, de præbend. d. c. in nostra.

propositionem, nullatenus euellitur,[x] nec obstat, quod pronũciatum extinguat, vel suspendat appellatio, quia id obtinet, respectu executionis, vt nihil interim innouetur, non etiam vt enatam pro sententia præsumptionem, tollat.[y] quod iuniores, diffusius prosequuntur.[z] Porrò, sicuti pro iudice, ita pro notorio, lex præsumit, quod officium suum, fideliter exequatur,[a] veraque sint, & solennia, illius instrumenta.[b] adeò quidem, vt si aliud scriptum, quã dictum, reperiatur, errasse potiùs eum, quàm falsum commisisse, fiat interpretatio.[c] Idemque pro nuntio publico iurato præsumitur, eum, videlicet, probè, & integrè munus suum exercere,[d] in ijs tamen, quę officium suum cõcernunt, in quibus, ei plana fides adhibetur,[e] nec obstat, quod iudici aliquid asserenti, non credatur, nisi quatenus ex actis appareat,[f] nam hoc ideo, ne iudex sit, & testis, at nuntius, testis est duntaxat, actus sibi commissi.[g] Hinc traditum, viatori iniuriam sibi illatam asserenti, minime credẽdum, cùm non de ijs attestetur, quę ad officium suum spectant.[h] Et quoniam, sese iniuria affectum contendens, suspectus redditur,[i] eo maximè casu, quo emolumentum aliquod, ex vindicta iniurię speraret,[k] quod tũc, propriã causam agere videatur,[l] in qua facultatem dicẽdi testimoniũ, omnibus iura submouerunt.[m] Verùm quia hęc discrepatio, à nostro proposito (qui breuitatẽ affectamus) aliena est, in locum commodiorẽ, excutienda reijcitur. Denique, quoniam lex delicti præsumptionẽ

x L. si instituta. §. de inoffi. vbi Bal. & Cast. ff. de inoffi testa.
y L. 1. ff. nil no. app. pen.
z Dd. d. c. quoniã cõtra a c. ad audiẽtiam. de pręscrip.
b L. cum precibus. C. de proba.
c Bar. l. quoties. §. 1. de hæred. insti.
d d. c. ad audientiam.
e c. cũ parati vbi gloss. & Dd. de app.
f d. cap. quoniam cõtra.
g Bald. d. c. quoniam. colum. 8.
h Panor. d. c. cum parati. Pap. q. 557.
i L. 1. §. 1. ff. de quæstio.
k L. fin. ff. de custod. reo.
l L. fi. ff. de custod. reo.
m L. 1. §. in propria. ff. quãd ap. sit.

fugit:[n] constitutum responsumque est, quæsita per vxorem, constante matrimonio, euitandi turpis quæstus gratia, de bonis viris intelligi acquisita.[o] Quod tamen ipsum, non sic accipi volo, quasi perpetuum illud esse dicam: non ita insanio, nam interdum aliud longè dicendum, veluti si constet, mulierem alia bona præter dotem habere, ex quibus eam acquisitionem facere potuerit, sicuti in prælato dicimus.[p] Idemque si mulier negotiatrix fuisset,[q] nam quod dicitur, mulierem operari debere ad vtilitatem viri, à quo recepit alimẽta:[r] procedit, respectu operarum obsequialium, & familiarium,[s] non etiam respectu fabrilium, & artificialium (putà negociationis) quas mulier patrem habens, parenti quærit, & si patre careat, sibi, non etiam marito,[t] quod recentiores fusiore tractatu excutiunt, & nos alibi quædã adnotauimus.[u] Illud impræsentiarum addentes, cessare hanc præsumptionem, si in instrumento dicatur, acquisitionem de propria vxoris pecunia factam, marito præsente, & consentiente,[x] in præiudicium tamen mariti,[y] nam respectu tertij. putà creditoris mariti, nihil operaretur viri consensus, & præsentia,[z] quemadmodum nuper Senatus censuit, maritũ non posse ad vtilitatem secundæ vxoris, & liberorum primi matrimonij detrimentum, talem accommodare consensum: ne fraus legi fiat, vetanti plus conferri secundæ vxori, quàm viel sibi.

ni ex

n L. nullus, ff. de test: b. l. omnibus. C. illo tit.

o l. Quintus, ff de do. int. vir. l. etiam, C. illo tit.

p c. 1 vbi Dd. de pecul. cleri.

q Bald. l. si vxorem. C, de cond. in ser.

r L. sicut, ff. de ope. liberto. l. sed si vir, in princ. ff. de donat. inter vir.

s d. l. sicut, glo c quod dic. 33. q. 5.

t Bald. d. l. si vxorem.

v Alexand. cons. 134. volum. 4. Rip. 3. responso. c. 4. dixi, 3. Miscell. c. 5.

x l. cum propria. vbi Salic. in fin. C. si quis alter. vel sibi.

y L. si mater. vbi Salic. C. de contrah. empt. fin. de æqual. do. coll. 7. Salic. d. l. si mater.

z §. aliud quoque, in

ni ex filijs priorum nuptiarum minus habenti. a Sed de ijs satis, superque: tempestiuum nanque videtur, vt ex natura, & lege, ad accidentia paulisper demigremus.

a L. hac edictali. C. de secund. nup.

Præsumptiones accidentium. Cap. X.

Itaque cùm iam satis legi, & naturæ dederimus, ad accidentia veniamus, quæ cumprimis constat attendēda esse, tametsi naturę contradicant. a quanquam facilè præsumi nō debeant, cùm qualitas naturaliter inhærens semper adesse credatur. b neque facta præsumantur, sed ea liquidò probari oporteat, c in quam rem, ingenuè fateor Triphonij responsum, falsò induci, cùm illud non de præsumptione agat, sed de fictione, docens illic, ad causam facti, fictionem non protendi, d quod & apertiùs alibi Papinianus tradidit. e Verùm tamen est pronunciatum. Vndè primùm illud colligitur, præsumendum esse paruulum baptizatū: f clericum ordinatum: g aut ecclesiam consecratam, h nisi ex earum rerum possessione. i aut vbi de mortuorum baptismo dubitatur, k Eademque ratione, nec filium emancipatum, l nisi sit in quasi possessione, existentiæ sui Iuris, m quia putà decem annis, seorsum à patre habitauerit, n aut, tanquam paterfamiliâs, egerit,

a L. 1 §. bestias, ff. de postul. §. & pauonū, de rer. diuis.
b Gloss. c. si forte, de elect. in 6.
c L. verius, ff. de proba. l. in bello, §. factæ, ff. de capt.
d d. §. factæ.
e l. denique, ff. ex quib. cau. mai.
f c. paruulos de consecr. dist. 4.
g c. presbyteri, vbi glo. 68 dist.
h c. solennitates, de con secr. dist. 1.
i c. si iudex, §. fi. d: sent. excom. in 6.
k c. 2. de presbyt. non baptiz. c. si eos, de consecr. dist. 4.
l L. si filius ff. de probat. l. si emancipati. C. de collatio.
m Accurs. l. Titia. ff. solut. matrim.
n L. 3. in princ ff. ad Maced. l. 1. C. de pat. potest.

rit, contraxeritue, [o] & ita vulgò creditum est, præsumi filium esse in potestate. Sed cū esse in potestate, ex nuptijs depédeat, [p] nuptiæ autem cùm facti sint, præsumi non debeant, [q] verius videtur, nec patriam potestatem, neque emancipationem, præsumi, sed eius rei exigendam ab eo probationem, qui in hac, vel illa se esse dixerit: [r] nisi fortè constaret quem ex legitimis nuptijs natum esse, quo casu communi sententiæ subscribo. [s] Rursus quoniam accidétia, (sicuti dictum est) non præsumitur, [t] & non potest prædium, quod suapte natura liberum est; [v] nisi per accidens, seruum fieri. cósequens est, vt dicamus, rem quancunque, in dubio præsumi liberam, & allodialem, non etiam feudalé, vel emphyteuticam, [x] præterquàm certis casibus, quos alibi diffusè aggregatos videre est. [y] vnde Comes, sub Regis dominio existens, Iure proprio, non etiam in feudum; (si non aliud appareat) comitatum habere præsumitur, [z] tametsi Regi seruitia frequenter præstiterit, quæ tanquam suo superiori, non velut domino feudi, credendus est exhibuisse, [a] nisi tamen tales actus fecisset, qui pertinerent ad naturam feudi, veluti petédo inuestituram. [b] Infertur præterea, solénitatem, quam extrinsecam vocant, non præsumi, [c] nisi eiusdem, fortè instrumentum meminerit, [d] pro quo, semper præsumitur. [e] Qua in re meritò quis ambigat, cur diuersum in intrinseca? [f] cùm illa quoque in facto

o d.l.3.ff. ad Macedo.
p §.1. de pat. potesta.
q L. in bello.§ factæ. ff de capt.
r L. Titia ff. sol.mat.l. si γυναικ. Ç. de condi infer. d l. si emancipat.
s L. si filius. ff de prob. d l. si emancipati.
t Accurs l. si verò. §. qui pro rei.ff.qui satisd. cog.
v L. altius. C. de seruit. & acq.
x c.1 §. inter eum Si de feudo con tent. sit int. do. & agna.
y Alex con si.15.vol. 5.
z Host & Io. And c.fi. de iud.
a Od.c. nimis. de iure iuran.
b c.1 §. si verò. quid sit inuest. c L. quæcūq;. § n. fi. ff de publicia. d L. de fid.inst.li.10.Ç. e L. cū precib. C. de prob. f L. sciendū. de verb. obl.

in facto consistat, & facti præsumptionem, lex respuat. [g] Cui responsum velim, quia verba prolata, eam includunt necessariò. vt in verbo *fideiubere*,[h] vel saltem à communiter accidentibus, vt in verbo *promisit*.[i] Deinde sequitur actuum pluralitatem, non præsumi.[k] veluti testamentorum, aut sententiarum,[l] præterquàm certis casibus, quos interpretes alibi diffusè pertractant.[m] Denique consequitur neminem in dubio præsumi alicuius rei scientiam habere,[n] nisi actus fortè notorius esset, quia publicè factus,[o] aut alioqui verisimiliter cognitus.[p] quod ex qualitate personarum, loci, & rei gestæ, colligi potest. Etenim coniunctorum, vicinorum, domesticorum, & sociorum, inter se côuersantium coniuncti,[q] vicini,[r] domestici,[s] socijque,[t] facta scire præsumuntur, nam & acta, in eo loco, quem frequentare solitus sum, me scire verisimile est,[u] & actum cui interfui, aut qui mihi denunciatus est, non est credibile me ignorare.[x] Sicuti nec proprij mei patrimonij aut rerum mearum valorem,[y] nec item actum, quem ego scire aut facere obstrictus sum,[z] nam par est scire, & scire debere.[a] Vndè qui eum actum omittit, in dolo præsumitur.[b] Porrò qualia fuerint olim accidentia, (quibus de agimus) talia hodie esse creduntur, neque enim mutatio, cùm facti sit, præsumi

g l. in bello. §. facti. ff. de capt.
h L. blandi-tus. C. de fi. & deiff. o
i §. si scrip-tum. de inu-til. stipul.
k c. cùm Io-annes de fid. instru. c. in præsentia. §. verum. 2. de prob.
l L. omniũ, C. de testa. l. fin. C. de re-bus cred.
m Dd. l. 2. C. de cõtra tab. & in d. c. cũ Ioannes.
n *L.* verius, ff. de proba.
o L. sed et si, §. proscribe-re ff. de inst. c. si. qui ma. acc. pos.
p Accurs. l. si tutor, C. de peric. tut.
q L. Octaui, ff. vnd. cog. l. de tutela, C. de in inte. rest.
r L. domini horreorum, ff. loca.
s L. con sensu. §. super seruis, C. de repud.
t Bal. consi. 295. volu. 3.
u L. si ff. de decret l. 2. vbi, Accur. C. vbi de cri.
x Accur. d. l. si tutor.
y L. quis-quis, C. de resc. vendi.
z L. 1. C de fal. moner.
a L. qte. ff. si cert. pet.
b L. si procuratorem. §. fi. ff. mand. l. Iulianus. §. si tibi. 10. ff. ad exhib.

sumi debet,[c] sed potiùs ex præterito, (præterquàm in ijs, quæ cursu tẽporis variantur. d) in præsens tempus, coniectura ducitur, e vnde cùm voluntas, re, vel verbo, declarata, præsumatur durare: f qui semel malus fuit, etiam nunc malus creditur esse,[g] in eodem tamen genere mali vel illi simili, h & nisi ab eodem genere delicti, per triennium, aut longiùs tempus, melioris vitæ factus, abstinuerit. i Sic qui excommunicatus olim fuit, hodie quoque excommunicatus præsumitur, *k* qui inimicus olim, nunc pariter inimicus.[l] Qui semel periurus, adhuc facturus periurium.[m] Qui quondã subditus, nunc quoque subditus. n Qui olim diues, etiam hodie diues. o Qui olim pauper, nunc quoq; pauper. p Licèt in futurum (quia liberi hominis fortuna semper melior sperari debet, q) quilibet ditari, & lucrum facere præsumatur.[r] Et vbi olim veteres termini fuêre, ibi etiam hodie esse creduntur.[s] Qui olim furiosus, & hodie parum compos mentis existimatur.[t] Qui olim dominus, hodie dominus.[v] Qui quondam possessor, nunc quoque possessor,[x] & ex titulo præambulo, y cùm possessionis causam nemo sibi mutare possit.[z] Cùm itaque

c L. eũ qui, ff de probatio.
d L. spadonem, §. qui absolutus ff. de excusa. tutor.
e l. si possidetis. C. de probatio.
f L. non ad ea, ff. de condit & demonstra.
g c semel, de regul. iur. in 6.
h L. si cui. §. 1. ff de accusat.
i §. hinc autem, de mona colla. 1.
k c. sicut nobis, de sent. excommun.
l *L.* in ipsius vbi Bald. C. fam. ercisc.
m c literas, de præsumpt. cap. paruuli. 22. quæst. 5.
n c. præterea. 2. vbi Dd. de transactio.
o L. siue possidetis. C. de probat.
p Cuman. & Soci. l. 2. ff. de except.
q L. inter. §. sacram. ff. de verb. obl.
r L. cura. §. deficientium, ff. de muner. l. si defunctus. C. arb. tut.
s L. in finalibus. ff. finium regundo.
t c. fin. de success. ab intesta.
v d. l. siue possidetis, d. c. præterea. 2.
x Accurs d. l. siue possidetis.
y L. 1. §. 1. ff de except. rei vendit.
z L. cùm nemo. C. de acquiren. possess.

que voluntatis, & rei gestæ mutatio non præsumatur:[a] rationem habet, quod ab Vlpiano traditum est, dominum qui patitur colonum, aut eum qui precario rogauit, finito locationis, aut præcarij tempore, in fundo esse, ex integro locare, aut rursus precario concedere videri.[b] Et quod dici solet vulgò, probatis extremis, media præsumi.[c] Sanè verò, sicuti ex preterito presumimus in presens, vicissim quoque ex præsenti, in preteritum, Doctores, præsumi volût, vt, scilicet, quod hodie est, & olim fuisse credatur.[d] In ijs tamen, quæ alicuius præteriti temporis, cótra se necessariam veritatem non habent, veluti quòd nunc pauper, retrò pauper fuisse existimetur.[e] Alioqui de præsenti in præteritum non præsumeretur. Vnde non sequitur, sum nunc doctor, ergo in preteritum fui.[f] cùm aliquod tempus prætericrit, nempe pueritiæ, quo doctor esse non potui, nisi tamen aliàs, actus præsentis temporis, elusorius redderetur.[g] Cæterùm hac in re tota, cum alijs nonnullis, reor amplius deliberandum,[h] neque enim videtur, ex præsenti in præteritum præsumi, nisi quando vltra actum præsentem, fortior adesset coniectura, quæ retrò inferret, veluti delictum, & mendacium.[i] Vnde cùm intentionem non habeat ex præsenti, qui dicit aliquid de præterito probare debet,[k] atque ita iura, quæ in hanc rem citantur, accipienda veniunt.[l] Et hæ quidem sunt præsumptiones, quas methodica ratione placuit nobis attingere, ex quibus ad alias plures discernendas,

a L. cũ qui. ff. de proba.
b L. qui ad certum. ff. loca. in rebus. §. fi ff. de precar.
c c. inter dilectos. de fid. instr.
d L. non est necesse. ff. de proba.
e L. ex persona. vbi Bald. C. de proba.
f c. si eo tempore. vbi Dd. de rescr. in 6.
g L. liberis. § fi. ff. de libe. causa. l. circa. ff. de proba.
h Fulgo. d. l non est necesse.
i L. si qui adulterij C. de adult.
k L. 2. l. verius. ff. de proba.
l L. 1. §. sed & si satis. ff. de magist. conue. d. l. non est. d. l.

das, via studiosis, patere potest, nam omnium collectio, homini laborioso potius quàm acuto conuenit, in quo tamen argumento, plurimum operæ contulerunt, Guido Papa, & Andreas Alciatus,[m] ad quorum lucubrationes, lectorem ablegare malui.[n]

ex persona.
m. Guido. Papa, & Al cia. in tract. de præsump.
n in libello de præsump.

De vi, & effectu, iuris Municipalis. A quo tempore Statuta ligent. Caput XI.

Sed nunc ad vim, potestatem, & effectum iuris Municipalis, transgrediamur, illudque primũ inquiramus, Ex quo tempore statuta effectum habeant, & constat, leges generales, post duos menses ligare,[a] si non prius habita sit legis notitia.[b] Præscriptum enim est à lege duorum mẽsium tempus, ad verisimilem scientiam, & propositæ sanctionis cognitionem,[c] quod in eo qui iam certus est, frustrà expectaretur.[d] Constitutiones item municipiorum, de quibus agimus, à tempore scientiæ ligant.[e] quæ à die publica insolenniter, & more maiorum, statuti, præsumitur,[f] cùm edicta, ex solito ritu, & solennitate proposita, omnibus verisimiliter innotescant.[g] Hinc apparet, leges ciuitatis, præterita, aut præsentia, non excitare negotia, sed ad futura tantùm protendi,[h] nisi fortè, ad antiqui iuris declarationem emanassent,[i] (cùm declaratio nihil inducat noui.[k]) aut ad eiusdem Iuris cõfirmationem,[l] quando nec ipsa quidem Iuris confirmatio, nouum

a §.1. vt fac. no. constitu. coll. 5.
b c.1. de po. stul. præla.
c d. §.1. vt fac. no. cõst.
d L. aliquã do, §. fin. ff. ad Velleia.
e L. fi. ff de decret. ab or din.
f L. pen. C. de decurio. lib. 10.
g L. 1. §. fin. C. de cad. tollen.
h c 2 de cõ stit. d. l pen.
i §. 1. de fil. ant. dot. instit.
k L. heredes §. si quid post, ff. de test.
l L. fi. C. de pac. l. fin. C. de transact.

nouum ius tribuat. [m] Vel etiam annullatio-nem, ex causa tamen de præterito, [n] eiusmodi quippe annullatio, per legem antiquam, fieri intelligitur, [o] Idemque dicendum, si de præteritis, aut pendentibus adhuc negotijs, nominatim lex caueat, [p] quo tamen casu, cùm ita leges interpretādæ sint, ne ius alteri quæsitum auferant: [q] nec de præteritis actum censebitur, quæ iam iudicata, transactione decisa, vel aliter omninò finita sunt, [r] nec de pendentibus, per appellationem, [s] aut in iudicio causæ principalis, [t] sed de ijs tantummodo, quæ in iudicium nondum sunt deducta, [u] licèt enim lex generalis constituere possit, vt ad præterita in iudicium etiam deducta vires suas habeat: [x] specialis tamen lex ciuitatis, sicuti nec principis sacra forma, hoc statuere nequit [y] in ijs scilicet, quæ ad causæ decisionem tendunt, quam ex præterito dimetiri solemus, [z] nam in ijs quæ ordinem iudicij respiciunt, statuta super lite pendente fieri possunt. a

m L. adoptio, ff. de adoptio.
n L. pen. & fi. C de incest. nup.
o §. & hoc quidem. de incest. nup. coll 2.
p L. leges 2. C. de legib. c. si de cōstitutio.
q L. 2. §. merito, ff. ne qd in lo pub.
r L. 1 §. fi. vbi Bart. ff. ad Tertulia.
s § 1. vt cùm de appell. cog col. 8.
t §. 1. in medi. lit col. 8.
u d §. 1. vt cum de app. col. 8.
x L. 2 §. pē. & fin. C de veter. iur. enucl.
y d. §. 1. & sequen. in med. lit.
z §. aliena-tionis ius. de non alie. col. 1.

Ius ciuile, an statuto tollatur. Caput XII.

Neque verò dubium, quin ea quæ lege ciuili decisa sunt, Iura municipiorū tollere possint. a cùm ius ciuile, cōtraria lege ciuili, tollatur, b tantumq; abest, ius ciuile immutabile esse, vt pro temporū morib?, vtilitatum præ-

a L. fina. §. fin. C. de iur. cal. a L. item eorum, ff. quod cuiusque. b §. si. de iure natur.

præſentium rationibus, & Rerumpublicarum generibus, frequenter obliterari debeat, [c] neque fieri poteſt, vt eædem leges, varijs ac pugnãtibus Rerumpublicarum formis vtiles ſint, ac reſpondeant. [d] Quo tamen caſu ciuile ius naturali rationi innixum foret, ſtatuto contrario non tolleretur. [e] Vnde nec contra bonos mores, ſtatuta reciperentur, [f] cùm oporteat legem ſanctam, iuſtam, & honeſtam eſſe. [g] Idemque ſi ſtatuentes, notiſſimos ſuæ poteſtatis terminos excederent, [h] quia veluti, laici, de rebus eccleſiæ, quamuis ex iuſta cauſa, aut in eccleſiarum commodũ, & fauorem, ſtatuerent. [i] Circa ea præterea, quæ lege ciuili nominatim interdicta ſunt, Statuentes nihil poſſunt, [k] putà aduerſus libertatem eccleſiæ. [l] (hoc eſt contra priuilegia, eccleſijs & perſonis eccleſiaſticis, conceſſa, [m]) præſcriptum à lege modum vſurarum. [n] Naufragorum tutelam, [o] & peregrinorum ſecuritatem. [p] Deniq; his caſibus, qui principi peculiariter reſeruantur. Vt arrogationi authoritatem interponere, [q] Veniam ętatis concedere, [r] & alijs, id genus, populus non ſtatuit, [s] neque enim per inferiorum leges, ſuperioris dignitati, derogari poteſt, [t] Vnde pleriſque viſum, ſtatui non poſſe, ne à ſententijs liceat prouocare, cùm id ſoli principi propriũ ſit, & peculiare. [u] quod Iure pontificio, ſine diſtinctione receptum eſt, [x] nam ea lege ad Papam

c L.2.C de vet.iur e nõ debet.decõ ſang.
d Ariſtot.4. Politico.c.1.
e L.2.§.fi. ff.de vſufr. ear.rer.
f L. pacta, quæ contra, C de pact.
g c. erit.4. diſt.
h L.fin.C. de iuriſd.
i c. quæ in eccleſ.c.eccleſia ſanct. Mar.de cõſt.
k L.fi. in fi. ff. de colleg. illicit.
l Aut. caſſa. C de ſacroſ. eccleſ.
m Innoc. c. nouerit. de ſent.excom.
n L.eos, ver. ſi. cæteros. de vſur.
o Aut.naui gia C.de fur.
p Aut. omnes. C cõ. de ſucceſſio.
q L.2. ff.de adoptio.
r L.2.C.de ijs, qui ven.æta.
s c.2. de ma. & obed.
t c. venientes. de iureiur.
u L.1.§. fin.ff. à qui.app. non lic.
x Dd.l.omnes.3.q. ff.de iuſt.& iur.

Papam appellatur, omisso medio, [y] supremæ cuius authoritati, statutũ sicuti diximus, nulla ex parte derogare valet. [z] At lege ciuili, si conditum sit statutum à populo, qui primæ, & secundæ appellationis, iurisdictionem habet, constitutio haud dubiè, effectum haberet, [a] quandoquidem tunc disponat populus, de ijs quæ ad se pleno iure spectant. [b] exemploq; est populus Romanus, qui post reges deturbatos, Decemuiris ius dedit, ne ab eis sicut à reliquis magistratibus, esset prouocatio, [c] neque multò pòst, idem authoritatis Dictatoribus concessit. [d] A populo verò, nullam habente, respectu saltem secundæ appellationis, iurisdictionem, inutiliter fieret statutum, ea quam attigimus, ratione, ne offendatur superioris, ad quẽ prouocari posset authoritas, [e] tametsi enim in prima appellatione, populus habeat Iurisdictionem: quia tamen remouendo primam, in consequens posterior tollitur, superioris causa fieret deterior, [f] quod non licet. [g]

y c. si duobus. c. solicitudinem, de app.

z d. c. venientes.

a L. 2. § exactis ff. de orig. iur.

b Dd. d. l. omnes.

c Liu. libr. 1. d. §. exactis.

d L. 2. §. populo, ff. de origi. iur.

e d. c. venientes.

f L. pen. vbi, Dd ff. de aq. pluu. l. veteres ff. de itin. actuq; priu.

g d. c. venientes.

An statuta ligent forenses. Cap. XIII.

Sed hoc loco ambigi solet, an leges municipiorum, exteros, & aduenas comprehendant, quem tractatum, in tria membra scriptores dispertiuntur: in cõtractus, delicta, & testamenta, [a] nos breuiùs rem concludentes pro regula constituemus: Legibus ciuitatis, exteros non obligari. [b] nisi se subiecerint iurisdictioni, saltem

a Dd. d. l. 1. C. de summ. Trinit.

b L. 1. ff. de tuto. & curat.

ſaltem tacitè, quod quatuor præcipuè caſibus contingit. Primus, ſi in loco legi ſuppoſito contrahunt.[c] vel quaſi, adeundo putà hæreditatem,[d] idq; tam reſpectu ſolennium cōtractus, quàm eorum, quæ ex conuentionis natura deſcendunt.[e] Vnde cùm Lutetiæ Pariſiorũ, contractum coram duobus notarijs fieri oporteat: exteri illic contrahentes, ciuitatis legibus parere compelluntur.[f] Si enim reſpectu cauſæ principalis, contrahens ſortitur forum loci contractus:[g] in ſolennibus quoque, & conſecutiuis eiuſdem, idem cenſeri debet.[h] in ſolius dotis exactione, ſingulare eſt, vt non locus inſtrumenti conſcripti, ſed domicilij mariti ſpectetur.[i] Cùm enim mulier virum ſuum iugiter ſequi teneatur:[k] licèt leproſum,[l] & vagabundum,[m] egiſſe videtur, vt leges domicilij, quod vtrique commune futurum erat, in eo contractu ſeruarentur.[n] Quare ſi Toloſas, Valentinam vxorem duceret, quæ tranſducta ad domum mariti, diem illic ſuũ obiret, ex lege municipii Toloſani (ſi non aliter conuentum ſit) maritus dotem lucraretur.[o] Alter caſus, quo ſe iuriſdictioni loci quis videtur ſubijcere, eſt ſi litigat, reſpectu eorum videlicet, quæ iudiciorum ordinem, & inſtructionem reſpiciũt,[p] etiam in ijs, quæ voluntariæ ſunt iuriſdictionis,[q] nam cùm in iudicio quaſi contrahatur,[r] ſicuti contrahendo, ſe ipſe iuriſdictioni ſubmittit, ita litigando.[ſ] Tertius, ſi aduena, intra terri-

c L. ſi fundus. ff. de euictio.
d L. 2 C. quē ad. teſt. aper.
e d. l. ſi fundus. d. l. 2.
f Dd. l. 1 C. de ſumma Trinit.
g L hæres abſens ff. de iudic.
h L. magis, §. illud, ff de rebus eo.
i L. exigere dotem. ff. de iud.
k c. vnaquęque. 13 q 2.
l c. 1. de coniug. leproſo.
m c. ſi quis neceſſitate. 34. q. 1.
n d. l exigere.
o Dd. d. l. 1. C. de ſumma Trinit.
p l. 3. §. ſi. ff. de teſtib l. cum clericis, C. de epiſc. & cler.
q L. 1. C. de emancip lib.
r L. 3. §. idem ſcribit, ff. de pecul.
ſ c. quod clericis de for. comp. d. l. 3. c. ſi.

territoriũ statuti, delinquat,[t] cùm delinquẽs tacito consensu obligetur.[u] Et quoniã de contractibus ad delicta argumenta duci possunt.[x] Vnde si exterus Tolosæ hominem occidisset, Tolosanorũ lege plectendus esset,[y] nisi verisimiliter ignoraret, quod à se gestum est, habitũ pro delicto, quia iure communi, crimen non erat,[z] crassa ergo ignorantia, nõ excusat,[a] quæ præsumitur, si reus in illo loco diu commoratus esset,[b] aut solitus conuersari,[c] aut si facinus, in vniuersa prouincia, nedum in illa ciuitate frequentius prohibitum erat. Vt in Italia, portare arma, & extrahere frumentum de territorio.[d] Qua tamen in re, sunt qui censeant, amplius deliberandum.[e] Vltimus casus, qui testatur, respectu formæ, & solennium, eique prærogatiua loci proderit,[f] nam testamentum condere voluntariæ iurisdictionis est,[g] cùm reluctantes, & inuitos, non obliget,[g] ea autem quæ de voluntaria sunt iurisdictione, forenses comprehendunt,[h] cùmque in contractibus, id iam receperimus,[i] in testamentis idem censendum.[k] Vnde exterus, qui Venetijs, aut Tolosæ testatur, earum vrbium lege iuuabitur, vt coram duobus, aut tribus testibus testamentum, iure conficiat.[l] In quo exemplo, cæterisque similibus, quibus de testamentorum solennibus, Municipalis lex constituit, non potest hic casus non verus esse, cùm perpetuum sit, actuum solennia, ad eorum spectare iuris-

t Aut. quà in prouincia. C vbi de crim.
u L. imperatores. ff. de iure fisc.
x L. omnẽ, ff. de iudic.
y L. facc[illegible] la-rij §. sunt quædam. ff. de extraor. crim.
z L. fin. ff. de decret.
a c. 2 de cõn st. in 6.
b L scit & si § profe[illegible]ibere ff. de inst.
c L. 2 vbi A[illegible]. C. vbi de cri.
d L. si §. licet. vbi Dd. ff. de public.
e Imol. d §. licet. per d. c. 2
f L. 1. C. quẽ admo. testa. aper.
g L. 2. ff. de off. procons.
h L. 1. C. de emancip. lib.

i L si fundus ff de euictio. k L. seruum. §. cum qui. ff. de legat. 2.
l Dd. l. 1. C de summa Trinit.

iurisdictionem, in quorũ territorio celebrantur.[m] Quòd si circa personas testantium disponat statutum, putà faciendo idoneos, qui communi lege inhabiles erant, aut è conuerso, reddendo inhabiles, qui iure communi erant idonei: legibus ciuitatis, exteri non comprehenduntur.[n] cùm in non subditorum personas statuta nihil possint.[o] Quocirca, si municipij lex permittat, filiosfamiliâs testamenti factionem, aduena nondum sacris paternis solutus, eo loci testari nequibit,[p] & si alicubi sit constitutum, ne possit maritus, vxori quicquam testamento relinquere, (vt Ianuæ & Papiæ) nô tamen ideo exterus arcebitur, vxorem illic instituere, aut eidem legare.[q] Hæc autem quæ de statutis dicta sunt, ad consuetudines, meritò sunt producenda.[r]

m L.3.§.fi. ff.de testib. l.2.C.quem.ad.test.ape.

n Dd.d.l.1.

o L.1. vbi Bart ff.de tutorib.

p Dd.l.1.C. de summa Trinit.

q Specul tit. de sent. §. qualiter. Dd.d.l.1.

r Bart.l. de quibus.s.q. ff.de legib.

Statuta, an extra territorium, effectum habeant. Cap. XIIII.

AN autem statuti effectus, ad subditos extra territoriũ agentes, protendatur, constitutionis verba diligenter attendenda sunt: an in rem sint, vel in personam.[a] Nam si in personam sint concepta, diffinita est ex superioribus quæstio, cùm enim pro regula traditum sit, aduenas statutis locorum non subijci,[b] eos propriæ patriæ legi, teneri constat.[c] ijs verò casibus quibus exteros, Municipiorum constitutionibus, velut ijs se subijcientes, obstringi probauimus, patriæ suæ lege, absentes subditi

a L.iurisgẽtium.§.pactorum.ff. de pact

b l.1.ff. de tutor. & cu rat.

c L.1.§. si hæres. ff. ad Trebellia.

diti non tenebuntur. Vnde si Tolosæ lex diceret, ne testari qs possit, nisi tribus notarijs præsentibus, possem nihilominus hîc Ferrariæ, ego Tolosas seruata Iuris communis forma, testari. Cæterùm vbi municipalis legis verba in rem concepta sunt, qui rerum dominus est, qualiscunque fuerit, siue præsens, siue absens, [d] siue ciuis, siue exterus, [e] siue laicus, siue clericus, [f] ciuitatis constitutionibus dubiò procul obligabitur, [g] cùm enim possint in rebus sui districtus, & territorij, pro arbitrio ciues statuere: [h] & dispositionem, in rem cóceperint, haud dubiè rem ipsam affecisse videntur. Vt apud quemcunq; res ipsa sit, patriæ legibus obstringatur. [i] Quamobrem si bona defuncti, lex municipij primogenito deferat, cósequetur ea primigenius, tametsi filius exteri, & si vetet statutum, parietes ædium altius tollere, nec extraneus, nec subditus absens, altiùs erigere ædificium poterit. [k] Hancq; arbitror ego veram esse huiusce disceptationis sententiam, eamq; non modò rerum veritati, sed etiam omnium rectè sentientium iudicio, consentaneam.

d L. rescripto. §. fi. ff de muner. & honor.
e L. an in totum. C. de ædif. pri.
f L. 3. C. de epis. & cler.
g d. l. rescripto. §. fi. Dd. l. 1. C. de summa Trinit.
h L. in re. C. mand. c. vetùm. de con. di. appos.
i L. actionū genera in princ. ff. de actio. & obliga.
k Dd. d. l. 1. C. de summa Trinit.

De vi, & effectu consuetudinis. Caput XV.

Excussa legis scriptæ municipalisque virtute, & effectu, percunctáda nunc est consuetudinis vis & potestas. Qua in re constat, Consuetudinem legis vice fungi, nec minus, quàm quæ scripta sunt iura, seruari. [a] Vnde & alibi

a L. de quibus. cum 4. seq. ff. de legibus.

alibi lex, conſuetudinis contemptorem perinde puniri vult, atque tranſgreſſorem legis.[b] Quinetiã, eo iure nos vti vulgò traditur vt legem ſcriptam, abroget conſuetudo,[c] generaliter etiam, ſiquidem conſuetudo generalis eſt,[d] nam ſi ſpecialis ſit putà alicuius municipij, aut prouinciæ, intra ſuos tantũ limites, legem, aut (vt ſignificantiùs loquar) legis obſeruationem infirmat,[e] & ita non obſtat, quod ſcripſit Antoninus.[f] *Conſuetudinis autoritatem, non vſq; adeò ſui valituram momento, vt rationem vincat, aut legem.* Verùm ſiquidem eſt, per ſpeciales certæ ciuitatis, aut prouinciæ mores, non eneruari funditus legem. Cæterùm legis virtus, & obſeruantia, defloreſcit, & tollitur,[g] nos verò, Doctores, ineptè loqui putamus, cùm aiũt legem, contraria conſuetudine tolli, tum quod apertum ſit, Conſtantini reſponſum, negantis, vllũ eſſe conſuetudinis momentum, aduerſus rationem, aut legem,[h] tum quòd lex, nó niſi contrario ſuffragio, propriè tolli dicatur, ſed quo caſu, longa negligentia, & quaſi non vtendo euaneſcit, per deſuetudinem dicitur abrogari.[i] Deſueſcere autem nihil aliud eſt, quàm ab obſeruantia legis abſtrahi, ſeu legem ipſam nó ſeruare, & non vtendo negligere, quæ contumacia conſuetudini quidem ſimillima eſt: ac conſuetudo propriè dici nequit, cùm ea res, & facta, perpetuò deſideret. Deſuetudo verò, ſola negligentia, vel patientia inducatur,[k] niſi talis deſuetudo in ſcriptis redacta eſſet, quo caſu lex municipij, (nos ſtatutum vocamus)

b c. in his. 11. diſtin.
c d. l. de quibus. in fin.
d Accur. l. 2. C. quę ſit lõga conſue.
e L. venditor. §. ſi conſtat. ff. cõ. prædio.
f L. 2. C. quę ſit long. conſue.
g L. ſi ſine herede. §. Lucius. ff. de admi. tuto. d. §. ſi conſtat.
h L. 2. C. quę ſit long. conſue.
i L. de quibus, ff. de legibus.
k d. l. de quibus.

mus) diceretur, l nam siue consuetudo, siue desuetudo sit, scripta esse non potest, quippe si mādetur scriptis, iam lex esse incipit. Consuetudinis ius est (inquit M. Cicero) quod voluntate omniū, sine lege vetustas comprobauit. m Cùm itaque de consuetudinis vi, & potestate quęrimus, ante omnia spectare conuenit, an ea legi sit conformis: quo casu legem firmat consuetudo, atque in vsu retinet: quia diuersum plerunque reciperetur, si hoc robur non accederet, n nisi fortè lex scripta, dubia foret, aut obscura, quam túc consuetudo, optimè interpretatur. o Quòd si præter legem, hoc est, vbi lex non disponit, consuetudo inducta sit, legem ipsam imitatur, p vt tantùm valeat in casu à lege omisso, quantùm lex in casu permisso, q & hoc est, quod dici solet, Consuetudiné, pro lege suscipi, cùm deficit lex. r Inueteratamque consuetudinem, pro lege non immeritò custodiri, s nec minùs, quàm ea, quæ scripta sunt, iura seruari. t Si verò lex desuefacta sit, & neglectui longo tempore habita, quam desuefactionem, Cæsares consuetudinem vocát. Vbi præsertim facta intercesserunt. v siquidem talis sit desuetudo, quam lex scripta, nominatim improbet. Vt aduersus ecclesiæ libertaté, x nulla est ipso iure, y alioquin dubio procul, desuetudine abrogabitur lex, z nisi tamé ea sit lex naturę, a naturalis quippe ratio, nullius autoritate inuerti, aut cōmutari potest, b & naturæ

O 2

l L. 1. C. de emācip. lib.

m Cic. 2. de inuentio.

n L fin. C. quæ sit longa consue.

o L. si de interpretatione. ff de l gibus. c. cùm dilectus. de consue.

p §. ex non scripto. de iure natur.

q d l. de quibus.

r c. consuetudo. 1. dist.

s d. l de quibus.

t L. diutur-na. l. sed ea, ff. de legib.

v Aut. nauigia. C. de fur. aut. omnes. C. cō. de successio.

x Aut. cassa. C. de sacros. eccle.

y d. aut. nauigia. d. aut. omnes.

z d. l. de quibus. in fi.

a c. fina. 8. distin.

b L. 2. §. fin. ff. de vsufr. ear. rer.

turæ iura, diuina quadam prouidentia consti-tuta, mutabilitatem (vt ita dicam) non recipiunt.c Vnde dicendum, cùm aër, mare, & per hoc littora maris, naturali iure communia sint omnium,d nulla consuetudine introduci posse, vt quis prohiberi possit piscari, aut aucupari, quinimò si contrà vsurpatum sit, hoc est inquit Accursius consuetudine obtemptum, qui tamen vetabitur, iniuriarum agere potest,e cùm nulla sit consuetudinis authoritas contra Ius naturæ. Statuendum præterea, eadem ratione, Dei legem naturali iuri innixam, populi moribus, quamlibet diuturnis abrogari non posse.f Verumenimuerò, hoc in loco, meritò quis ambigat, quánam ratione id fieri possit, siquidem potiùs videatur nullo casu scriptam legem, à consuetudine, vel per desuetudinem tolli: quandoquidem ratione, hoc est bono, & æquo, quod, vtentium moribus, occasionem dederit, cōsuetudinem munitam esse oporteat, g alioqui, quantumuis frequentibus receptam moribus, nec tempore firmari,h nec consuetudinis, sed corruptelæ nomen habere, i cùm itaq; lex scripta, rationi innitatur,k fieri non potest, vt mores legi contrarij, ratione suffulti sint, l atque ideo, vt iuri positiuo, quòd vocant, derogent. m Quibus responsum velim, duo contraria, perpensis loci, temporis, personarum, & similibus circunstātijs,n & ratione niti, & simul, vera esse posse,o vt nubere, & non nubere. p Cùm & ipse Deus ex consti-

c §. fi de iur. natur.
d l. 2 ff. de rer. diuisio.
e L iniuria-rum. §. fi. ff. de iniur. l. 3. ff. de rer. di uis.
f c pen. de consuet. c. fi. § his ita. 6. distin.
g l. 1. C. quæ sit long con-sue. c frustra c consuetu d 8. dist. ca. cōsuetudo, 11 dist.
h §. 1. vt nnl li iudi. col. 9.
i c. cùm ve-nerabilis. c. fi. de cōsue-tu. c. ex tua rū. de autho. pall.
k L leges, C. de legib. cā. erit. 4. dist.
l c. hospita liū. 32. dist.
m c. fi. in fi. de consue.
n c. fi. in fin. de transact. c. sciendum. 39. distin.
o Panor. d. c. fin. nu. 6.
p c. nuptiarum. 27. q. 1.

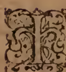
constitutis in veteri lege, pleraq; in noua mutauerit, q Vnde nec mirum videri debet, Si aduersus legem scriptam, ratione subnixam, pro causæ personæ, loci, aut temporis qualitate, consuetudo rationabilis inducatur. r Sed cùm iam satis, de vtriusque legis scriptæ nimirum, & nō scriptæ, vi, potestate, & effectu, nobis dixisse videamur. Superest vt Iuris interpretationem, hoc est, maximam iuris nostri partem, exponamus, quam qui probè cognouerit, facilè profectò assequetur, vt de quibusuis negotijs, si modò vsus accedat, & exercitatio, vel minimo negotio rectè respondere ac iudicare sapienter, possit.

q c. non debet. de consangui. & affin.

r c. super eo. de sent. exco. d. c. fin. de transact. Panor d. c. fi. de consue.

IOANNIS CORASII, TOLOSATIS IVRISCONSVLTI REGIIQVE SENATORIS TOLOSÆ, de Iuris Arte pars quarta, quæ locos communes continet.

De Iuris interpretatione, Caput I.

VRI operam daturum, cognitis rerum principijs, ita progredi conuenit, vt quoddam sibi Iurisprudentiæ veluti breuiariũ faciat, deinde quosdam sibi constituat locos, in quos cuncta, quæ legibus scripta sunt, quæque in quotidianum vsum incurrere solent, commodè reijcere, & ad manum habere possit. Quoniam verò iuris omnis quæstio, vel significatione verborum, vel æqui disputatione, vel cóiectura voluntatis continetur: qui de locis communibus scripserunt, duo potissimùm fecêre genera, Alterum significationis rerum & verborum. Alterum coniecturæ voluntatis, quæ ex boni, & æqui ratione, maximè colligitur, hæc nos singulatim, & diligéter exequemur: & circa verborum significationem, illud primùm nouisse oportet, legem duabus constare partibus, scripto videlicet, & sententia, [a] cumque inuenta sint verba, vt loquentis mentem exprimãt: [b] ea præsumitur esse legis voluntas, quam verba significãt, [c] neq; temerè putandum, aliud quem sensisse, quam quod verbis expressit, [d] Vnde & verbo-

a L. scire. ff. de legib. cap. propterea. de verb. sig.
b L. Labeo, ff de supel. lega. Cicero pro Cecina.
c L. prospexit. ff. Qui & à qui.
d L. ille aut ille. §. fi. ff. de leg. 3.

verborum significationi, in dubijs seruiendũ, [c] nec aliter ab ea recedendum, quàm si manifestum sit, aliud sensisse conditorem. [f] alioqui multa sequerentur incommoda vt M. Cicero probat, [g] si instituerετur, vt à scripto fas esset recedere. Ferendus ergo non est qui mentem scribentis, aut proferentis, extra verborum significationem, aucupari temerè tentat, [h] quod enim inquit M. Cicero, certius, legis scriptor, voluntatis suæ testimonium relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura, & diligentia scripsit? [i] quod si de mente constet, haudquaquã dubium est, quin ea verbis præponderet. [k] tametsi verba legit alium habeant sensum: [l] iniuriamq́ue legi facit, qui verba legis complexus, eiusdem voluntatem oppugnat, [m] cumq́ue non in verbis sed in sensu leges consistunt: [n] ex legis sententia, legis restrictio fiet, & si res ipsa suadet, extensio, [o] cæterùm quandoque difficile est, vel propter orationis ambiguitatem, vel variam verborum significationem, ex legis contextu sententiam eruere, indeq́ue frequentissima illa, inter Iurisconsultos, scripti, & voluntatis quæstio, è qua bona nostri Iuris pars (inquit Fabius) dependere videtur. [p] Melius tamen est, in eo conflictu, non protinùs scrutari, (sicuti Paulus ait) propriam verborum significationem sed vsum moremq; regionis. [q] Consuetudo enim dicebat Sulpitius Apollinaris, cum omnium domina rerum, tum maximè verborum. *Quam penes arbitrium est, vis & norma loquendi*, vt Flac-

c L. 1. §. si is. qui nauẽ. ff. de exercitor.

f L. non aliter. ff. de leg. 3.

g Cice. 2. de inuentio.

h c. ad audientiam. de deci.

i Cicero lib. 1. de Orat.

k L. 3. C. de lib præter. d. l. Labeo. in fi.

l L. scire. §. aliud ff. de excus. tuto.

m L. nõ dubium. C. de legib.

n c. Marchion. 1. q. 1. d. l. scire.

o L milites agrum. ff. de remilit. l his solis. C. de reuo dona.

p Fab. Quint. li. 7. oratori. institutio. cap 7.

q L. cùm de lanionis. §. 1. ff de fund. instru.

Flaccus ait. Nec tam ex verbi proprietate, aut ex opinionibus singulorum, quàm ex communi vsu (inquit Celsus) & ciuitatis consuetudine, nomina exaudiri, intelligique debent,[r] eiusceque rei lepidum profert Gellius exemplum ex legis Atiniæ verbis, *Quod surreptum erit, eius rei æterna authoritas est.*[s] quibus furtiuarum rerum inhibebatur vsucapio.[t] At cùm verbũ erit, non solùm præsens, ac futurum, sed etiam præteritum tempus demonstet.[u] Q. Scæuola, Brutus, & Manilius, viri apprimè docti, valdè dubitarunt, an ad præterita quoque furta, nedum futura, lex valeret, verùm cùm in more positum perpetuò fuisset, leges futuris duntaxat prospicere, nec ad præterita referri:[x] In lege quoque Atinia verisimile est, furta postmodum facta in iudicium tantummodò vocari, hoc enim iure retrò ciuitas in alijs legibus vsa fuit.[y] vbi verò dictum legis obscurum, ex communi loquendi vsu, aut ciuitatis consuetudine colligi nequit, tutius est vti diximus proprietati verborum inseruire[z] Propriam autem verborum significationem, tribus modis discerni receptum est,[a] authoritate,[b] diffinitione,[c] & etymologia.[d] Apud veteres imprimis, vim omnem, & normam loquendi fuisse, nemo nescit. Vnde & eorum authoritati tributum, vt quo dicendi modo ipsi sua ætate vsi sunt, nos quoque nunc vti possimus, proprieque, ac significanter loqui censeamur. Quare tametsi quædam sint, in iure nostro

r L. Labeo. §. penul ff. de sup. leg.
s Gell. libr. noct. Atti. 17. cap 7.
t L. sequitur. § quod autem, ff. de vsucap.
u L. verbum erit, ff de verb. signi. Gellius vbi sup.
x L. leges, C de leg. c. 2. & si. de cõst.
y L. si de interpretatione. ff. de legibus.
z L. 1. §. si is, qui nau. ff. de exercito.
a Dd d. l. oẽs populi, 6. q. ff. de iusti. & iur.
b L. propriè, l. ferri. ff. de verb. signi.
c L. 1. cum vulg. ff. de testa.
d L. 2. §. appellata, ff. si cert. peta. l. pupillus. §. territorium. & l. tugurij ff. de verb. sign.

nostro vocabula, quæ purioribus barbarismū subolere videantur, vt cùm liberum, pro filio, [e] iterato, pro iterum. [f] Incontinenti, & excontinenti, pro statim, & continuò, [g] vna decem, [h] quasi vna nomen sit, non aduerbium, [i] & exorcizare, pro incantare, carminibusque mederi, [k] Iurisconsulti dixerunt. Ciuiles tamen legum professores, tantorum fulti authoritate virorum, poterunt eo loquendi modo inculpatè vti. Vnde superstitiosi nimis videri debent, qui dictionibus *possibile*, & *impossibile*. vti reformidant, licèt enim ab ijs M. Cicero, [l] & Saluius Iulianus, [m] abstinentes, Græca voce ἀδύνατος vti maluerint, Me (inquit M. Tullius) περὶ δυνατῶν, scito κατὰ Διόδωρον κρίνειν, & Iulianus libro primo ad Vrseium Ferocem, quod ait, ἀδύνατος, conditio pro non scripta habetur, cæterorum tamen Iurisconsultorum, qui & ipsi purissimi fuerunt authoritate, Latinæ ciuitati, voces eiusmodi donatę intelliguntur. Ex definitione quoque, & quidem maximè, sumendam verborum proprietatem, liquet, [n] ea autem oratio est, qua, quid sit res, breuiter explicatur, quod cum genere, & differentijs propriè fiat, [o] crassiùs dicere possumus, diffinire aliud esse nihil, quàm breuē substantiæ rei, per genus, & differentias, explicationem proponere, qualis illa hominis finitio, Homo est animal rationale: Animal illic genus est, hoc est, verbum, alijs speciebus commune. *Rationale* verò, differentia, quòd in nullam aliam speciem, rationalis conceptio transferri

e L. ius aũt, ff. de pact.
f L. qui bonis, ff. de cess. bon.
g L. iurisgētiũ, §. quinimò, ff. de pact. l. 3. § eum igitur, ff. de vi & vi arm.
h L. cũ quis ita, ff. de verbor. oblig.
i Lau. Vall. lib. 2. c. 32.
k L. 1. § 1. ff. de var. cognitio.
l Cicer lib. 9 epist. fam.
m L. ab omnibus. §. 1. ff. de lega. 1.
n l. 1. vbi Dd. ff. de testam. Dd. l. omnes ff. de iusti. & iur.
o Bart. d. l. 1. ff. de testa.

p L. 1. §. dolū vbi Bart. ff. de dolo.
q l. 1. §. fin. ff. de furt. v b. Accurs. & in § furtum de oblig. quę ex delict. n.
r l. inter o mnes. §. fin. ff. de furt.
s L. verum, ff. de furt. l. si quis seruo C. illo tit.
t L. 2. § ap pellata. ff. de reb. cre. Dd. d. L. omnes.
v Cicero in Topic.
x Bal. l. non fine. C. de bo. quæ lib. & in c. 1. § si quis de man fu. col. ff. de vētr. inuest.
y l. au. Vall lib. 3 c. 10.
z Accurs. & alijl. 1. ff. de acqui pos. & alibi sæpè.
a L. bonorū, 1. § 1. ff de verbo. sign.
b L. taber næ. ff. ille ti.

ferri posit. Equidem definitionis illud peculiare est, vt neque plura, neque pauciora, quàm definitum complectatur. Sed de quocunque dicitur vnum, dicatur & alterum.[p] Quo satis intelligimus, diffinitioni furti, à Iulio Paulo traditæ, verba illa *inuito domino*, Accursianos otiosè subdidisse,[q] licèt enim volente domino, quid surripiam, si tamen dominum nolle putem, me furem esse constat.[r] cùm non ex alterius, quàm delinquentis animo, pensentur delicta.[s] Porrò si veterum desit authoritas, & definitio, ad veram nominis interpretationem quam Græci Etymologiam vocant, recurrimus:[t] hoc est, vt M. Cicero, verbum ex verbo reddens, exposuit, *Veriloquium*,[v] ἔτυμον enim Græcè, verum: & λόγος, loquutionem notant vt non malè sentiant, qui tradunt, Etymologiam esse resolutionem vocis, in verū & proprium significatum,[x] quatenus tamen fideli fundamento nititur: alioqui (sicuti Valla dicebat) parum attinet, de etymologia disputare, quæ plerunq; fallax est, & imprimis friuola.[y] Falluntur autem plerią; omnes Iuris interpretes, dum etymologiam & allusionem pro eodem accipiunt,[z] cùm Allusio ex consonantia tantùm verbi, & plerunque syllabæ, ad solius vocis similitudinem relata proueniat, vt bona à beando, quia homines beatos faciant.[a] & Taberna, à tabulis, quibus non clauduntur modò, verumetiam conficiuntur, b & cum M. Cicero, in Verris nomen multa cauillatus, quòd omnia verreret, dictū Verrem scribit.[c] Et Accursius

cursius tale sibi nomen inditum gloriatur, c quod aduersus Iuris ciuilis tenebras accurrat, & succurrat, d ijsq; similia sexcenta, quæ commonstrant, appellatam Allusionem, quia ad vocis similitudinem alluderetur. Vnde constat, non directò, nec conuersim, necessarium argumentum colligi posse, cùm & variam Allusionem nomina quædam habeant, vt in furto videre est. e quatenus tamen Allusionem propriè sumimus, vt ab etymologia secernitur, nam ab etymologia ipsa, hoc est, vera nominis interpretatione, ad rem interpretatam, tanquã de genere ad speciem, efficax argumentatio negatiuè ducitur f ob idq; peculiaris sedes etymologiæ inter cæteros argumentorum locos, ab Aristotele, Cicerone, & Quintiliano data est, veluti non fit de meo tuum, ergo non est mutuum, g non est testatio mentis, igitur nec testamentum, h à quo enim remouetur genus, ab eo & quæcunque species subtrahitur. i Affirmatiuè verò, licèt ab interpretato, ad interpretationem: seu nomine deducto, ad etymologiam rectè inferatur: vt est mutuum, ergo de meo tuum, k testamentum, ergo testatio mentis, l ab interpretatione tamen ad nomen ipsum deriuatum, sicuti est de genere, ad speciem, desumpta argumẽtatio inanis est. m Quare, qui dicit, fit de meo tuum, aut, est testatio mentis, non ideò tamen mutuũ, aut testamentum esse cõcludit: cùm enim etymologia quasi genus sit, latiusq; se eius vis protendat, quàm nomen ĩpsum, quod deducitur posito genere, non

c Cicer. 1. actio. in Verrem.
d Accurs. l. facta. § si in danda. ff ad Trebell.
e L. 1 ff. de furt.
f Fulg l. 1. § appellata. ff. si cert. peta. Cuma. l. 1. ff. de acqu. pos.
g d. § appellata.
h § 1. de testa.
i Accurs. l. 1. § fin. in fin. ff de suis & legit.
k d. § appellata.
l d. § 1. de testa.
m Fulgos. & Cuman. vbi suprà.

non ſequitur eam ſpeciem, qua de agimus, poni,[n] nam vt Fabius eleganter ſcripſit, quemadmodum ad refellendam ſpeciem, genus plurimùm valet, ità ad probandam, minimum, contrà verò, infirmam habet ſpecies, refutationem generis, & probationem eiuſdem, firmiſſimam.[o] Ex his igitur, quæ Doctores alibi fuſiſſimè diſputant,[p] liquidò conſtat, etymologiam, vocabuli proprietatem deſignare, ſi tamen inquinnt diffinitioni, non aduerſetur,[q] quod ex prædictis diſcernere, non valdè obſcurum arbitror. Poſtremò, ſi nec ex communi loquendi vſu, nec ex authoritate, nec finitione, nec etymologia, dictum legis obſcurum queat explicari, veriſimilium adhibenda eſt ratio, cùm ex præcedentibus, ac ſequentibus,[r] tum ex ipſo materiei ſcopo, & fine, ex quo cuiuſcunque legis verba reguntur, & interpretationem maximè recipiunt.[s] vnde etiam legis rationem comprehendimus, quæ ſicuti Iuriſconſultus ait, tacita quædam lex eſt,[t] indeq; νόμος, lex dicitur, quod νοῦς, rationalis ſenſus ſit, vt Plato docet.

n L. ſi quid earum §.1. ff de leg 3.
o Quintilia. lib. 5 ora. inſtitutio. c. 10
p DD. d § appellata, in d. l. 1. ff. de acq. poſſ in d. § 1. de teſta. & in c. 1. de iudic.
q Bar. & cæteri. l. omnes populi, 6. q ff. de iuſti. & iur.
r L. ſi ſeruus plurium. §. fi. ff de lega.
s l. Titia. §. idem reſpōdit, ff de verbor oblig.
ſ L. milites agrum, ff. de re mili. l. adigere § quanuis, ff. de iur. patron.
t L. cùm ratio ff. de bo. damnat.

Verborum figuræ.
Cap. II.

Ad verborum quoq; proprietatem, pertinere videntur verborum figuræ, quæ orationis ornatum reſpiciunt. Solent enim (vt Quintilianus ſcribit) etiam ea propria dici, quæ benè translata ſunt.[a] Earum autem omnium

a Quintilia. lib. 8. orat. inſtitutio.

nium μεταφορὰ, hoc eſt, rerum, verborumque [b] concinna translatio, longè pulcherrima eſt, orationem inquit M. Cicero, quaſi ſtella quædam, illuſtrans, [b] vt cùm Iuriſconſulti nudam conuentionem, pro ſimplici, [c] Ambulatoriam voluntatem, [d] poteſtatem, [e] & conditionem, [f] pro mutabili, & quæ ad cuiuſque arbitrium flecti, variari, reuocarique poteſt concinnato-rem litium, pro eo, qui cauillis improbis lites producit. [g] Veſpertilionem, pro eo, qui creditorum metu, luce domi ſe continet, & veſperè tantùm exit. [h] Vacantem mulierem, pro vidua, [i] Cunabula, pro initijs, [k] Calcem, pro fine. [l] Prima facie, pro eo quod menti primùm occurrit. [m] Iactum retis, pro re dubia, & mera ſpe, qua plerunq; falluntur homines. [n] Dotem, & donationem propter nuptias, æquis paſſibus ambulare. [o] Alterum pedem in fouea habere, pro ſemimortuum eſſe, & iam propè ſepultum, [p] ijsque ſexcenta ſimilia, quæ nuſquam in Iure noſtro non occurrunt. Ironiæ quoque figura, Iuriſconſultis frequens eſt, aliud pronunciatione ſignificans, quàm verba ipſa ſonare videantur, [q] vt cùm Vlpianus dixit, eos notam non euadere, qui cum beſtijs depugnant, virtutis oſtendendæ cauſa: & in Arena, honorari ſe paſſi ſunt. [r] Denique ſunt & aliæ multæ, in ciuili diſciplina, frequentatæ figuræ, quas à viris doctiſſimis locupletiſſimè collectas, [ſ] deſcribere faſtidioſum putaui. Vt interim omittã infinitas, quæ communes nuncupantur dictiones, aliam atque aliam, inter-dum

b Cicero in Orator.
c l. iuriſgentiũ. § igitur, ff. de pact.
d L. 4. ff. de adig leg.
e l. ctit, ff de fundo. dota.
f l ſeruus, ſi alienus ff de cond inſt.
g l. nec quicquã §. circa, ff de offic. proconſ.
h l. ſi itaquis ff. de euicti.
i l quicœtu §. fin. ff. de vi pub.
k l. vnica, ff. de offi. præ. prætor.
l L. palatinos. C. de pala. ſac. largitio. lib. 12. C.
m l. aliquando ff. ad Vel.
n L. ſi iactũ. ff. de act. em.
o L. fi. C. de do. ant. nup.
p L. apud Iulia. ff de fid. liber.
q l. ſicuti, ff. ſi ſer vend.
r l. 1. §. deni.

dum contrariam significationem habentes, cuiusmodi sunt, dolus,[t] venenum,[v] valetudo, & similes, neque enim vagari longius in ea tractatione dignum existimauimus, quæ nostri argumenti propria non est: quia tamen disiuncta non omninò videtur, hæc velut per transennam attigimus.

que, ff. de postul.
f Alciat. lib. 4. de verbo. signif.
t L. 1. §. 1. ff. de dol.
v L. qui venenum, ff. de verb. sig.

Impropria verborum significatio. Cap. III.

Cognita verborum proprietate, quidnam sit improprium intelligere cognitu non admodum difficile videtur.[a] id enim improprium dicitur, cùm res non proprio nomine appellatur, aut dictio, alieno loco ponitur.[b] Veluti cùm Tyro, ad M. Ciceronem scribens, se valetudini fideliter inseruire, insolenti nimis translatione dixerat, cùm enim hominibus tantùm conueniat fidelitas: de aduerbij *fideliter* improprietate, Cicero meritissimè quæstus est.[c] Minùs propriam locutionem duobus modis deprehendi, in iure nostro vulgò traditur: primùm, si larga quadam significatio quippiá denotemus, genuina, & peculiari, relicta: vt cùm Martianus apud proconsules, tam liberos quàm seruos, manumitti posse dixit,[d] quod enim ad seruos attinet, Manumissio propriè dicitur:[e] abusiuè verò ad filios refertur.[f] Et cû lex Iulia de Adulterijs, Stuprum, & Adulterium promiscuè appellat.[g] quippe constat, in nuptam Adulterium propriè committi: Stuprum

a L. 1. ff. de ijs qui sunt sui.
b L. 1. ff. de suis & legit.
c Cicer. lib. 16 ep. ft
d L. 2. ff de offi procõs.
e L. 1. §. 1 ff. quand act. de pecul.
f l. liberum, ff. de adopti. d. §. 1.
g l. inter liberas, ff. ad legem Iul. de adult.

prum verò in virginem, viduámve, seu quamlibet aliam mulierem, quæ corpore quæstum non faciat.[h] Deinde receptum est, illud improprium censeri, quod cum adiuncto profertur.[i] Vnde qui ex fratribus nostris nati sunt, quoniam non simpliciter fratres sed cum adiectione *patrueles* dicuntur,[k] appellatione fratrum non continentur.[l] Et si lex municipij, patruum matri defuncti præferat, patruus magnus, id est, frater aui,[m] matré non excludet.[n] Statutorum nanque verba propriè accipi debét,[o] atqui propter adiectionem *magnus*, constat hunc propriè patruũ non esse.[p] Quod præterea ex communi vsu loquendi dicitur, ex figurato, non etiam etiam ex proprio sermone dici, rectè traditum est,[q] quia scilicet populi authoritate, naturalis rei significatio immutari nequeat.[r] Quod & iunioribus placet vbi vsus ille communis, ex opinione imperitæ multitudinis processisset,[s] nam & vulgi iudicium passim lex improbat,[t] vbi verò à peritis atque excellentibus authoribus, loquendi communis vsus sumpsisset originem, secùs existimant, quoniam ex authoritate doctorum virorum, propriam duci significationem, iure sit receptum.[v] Et quia vis & potestas vsus, magna est, *quem penes arbitrium est, & vis, & norma loquendi.*[x] Mihi verò sine distinctione placet, à communi vsu loquendi, impropriam duci significationem, quanquã enim non ignoro, ab eruditis vsur-

h L. inter ff. de verb. sig. & l. integri liberta.
i Bart. l. l. Lucius. § eum cæterum, ff de leg. 3.
k l. iurisconsul. § quarto, ff de gradib.
l Barto d. l. quæsitum.
m d. § quarto gradu.
n vd l. 1. C. de sucessi. edi.
o l. 1. § hæc verba, ff de nego. gest.
p Bart. l. § quæsitum.
q L. cúm de lanionis. § asinam, ff. de fund. instruct.
r L. 2. ff. de vsufr. earum.
s Alciat lib. 2. de verbor. signif.
t l. si dictũ, ff. de euict. l. ita vulnetus. ff. ad leg. Aquil. l. item prætor, ff de suis & leg. t.
v Bart. l. omnes populi. c. q. ff de iust. & iur.
x Horatius in arte poet.

vsurpatum vulgarem loquendi modum:y vix tamen adduci possum, vt credam communem vsum loquendi, cum verborum proprietate pugnantem, ex eruditorum authoritate originem trahere, sed magis ex consuetudine & inscitia temerè loquentium, quod & Gellius non vno in loco indicat, z

y l. si chorus §. 1. ff. de leg. 3. l. Massarius, ff. de verbo. sig. Gell. lib. 1. c. 6. & 10. c. 21.
z Gell. lib. 2. c. 6. & 13. c. 28

Verba legis, quando propriè, vel impropriè, accipi debeant. Cap. IIII.

NVunc videndum, quando legis verba propriè, vel impropriè accipi debeant, tractatus sanè perplexus: cæterùm ad responsa iurisprudentię cognoscenda, pernecessarius. & regulare est, vt ea secundum propriam significationem assumãtur,[a] à qua nos non aliter recedere oportet, quàm si euidés sit authorem aliud sensisse. b vbi verò mens repugnat, neglecta proprietate verborum, sententiam sequimur,[c] legemq́ue non ex verbis interpretamur, sed ex eorum, qui ipsam tulerunt, sententia, & consilio, quæ sola vera est & certa, interpretandæ legis ratio, quod multis modis potest contingere.

1. Et imprimis, Si communis loquendi vsus id exposcat, d is enim est, quacunque vocabuli proprietate, potentior.[e] In materia etiam (vt dicunt) exorbitanti, correctoria, & pœnali, f siue tractetur de Iuris communis, siue alterius dispositiõis interpretatione, g quod ipsum, fusiore

a L. 1. §. si is qui, ff de exercit. l. Plautius, ff de auro & ar. leg.
b L. non aliter. ff. de leg. 3
c L. pen. ff. ad exhib.
d L. librorũ, § quod tamẽ, ff de leg. 3. c. ex literis de sponsal.
e L. cum de lanionis. §. asinã, ff. de fund. instr. l. Alphenus. l. anniculus 1. de verb. sig.
f Mathesil la, not. 96.
g c. 2. vbi Panor. de ver. sign.

ſiore ſermone ſuperiùs à nobis tractatum, ſatis erit per tranſennam, impreſentiarum attigiſſe. Deinde, ſi ſubiecta materia ſua det, verba impropriè accipiuntur, [h] vt commodatum, pro mutuo, [i] Tutor, pro curatore, [k] econtrà que curator, pro tutore, [l] & procurator, pro actore, vel ſyndico, [m] quoties enim idem ſermo duas pluréſve ſententias exprimit, ea potiſsimùm capiunda eſt, quæ rei gerendæ aptior iudicatur. [n] Vnde qui procuratorem conſtituere vult, ſi ſe Titium ſyndicum ſuum facere dicat, erit Titius nihilominùs procurator [o] Et ſi princeps, accepto pretio, ſe rem in feudum mihi concedere dicat, erit venditio, [p] pretij quippè mentio, venditionem coarguit. [q] Eodem modo, ſi monachus (qui proprium habere vetitus eſt [r]) in profeſſione regulæ, bona ſua ſibi reſeruet, non de proprietate, ſed de rerum vſu, accipiendum erit. [ſ] Addi poſſent, & alia multa his ſimilia, [t] quibus edocemur, perpendendum eſſe diligenter, quid materiæ ſemper ſubiectæ ratio ferat. [v]

11. Præterea ne quippiam abſurdi ſequatur, impropria poterit accipi ſignificatio, [x] etenim verba legis ita ſemper interpretãda ſunt, ne ad abſurdum trahantur, [y] néve iniuſtum aliquid, inhoneſtum, aut rationi contrariũ inducant. [z] Vnde in edicto, quo parẽtes ſine permiſſu prætoris, in ius vocari prohibentur, parentes ap- pel-

h l. ſi vno, ff. loca l. inſulam, ff. de præſc. verb.
i L. fin. C de iis, qui ex pub. ratioci. lib. 10
k l. pater. §. conditionũ, ff. de cond. & demon.
l c. vnico, de oblig. ad ratioci.
m c. petitio, de procur.
n L. quoties idem. ff. de reg. iu. r
o d. c. petiti.
p Bald. l. qui ſe patris. C. vnde libe.
q l. fin. C. de de præd. decurio. lib. 10.
r c. cũ ad monaſte. in fin. de ſta. mon.
ſ Bart. Aut. ingreſſi. C. de ſacroſan. eccle. Panor. c. 2. de ſtatu monach.

t Feli. c. in tantũ, de ſimo. v L. inſulam. ff. de præſcr. verb. x L. vxorem. §. concubinæ. ff. de leg. 3. y L. nam abſurdum. ff de bon. liberto z L. in ambigua. ff. de legib. l. furti. §. pactus, vbi Caſtren. ff de infam.

a l.quiq;. §. 1.ff.de in ius voc. pellantur, superiores omnes in infinitum, etiá qui supra tritauum sunt, hoc enim (inquit Vlpianus) honestiùs est, & meritò obtinuit.a cùm tamen proprio vocabulo, parẽtes ad tritauum vsque duntaxat nominentur, & qui suprà speciali nomine dicantur maiores.b Eadem ratione dico, vt à contrarietate eximatur dispositio, eius verba impropriè accipienda, c quod in iure nostro, in quo nihil esse contrarij, Iustinianus profitetur.d præsertim recipiendũ est, vt concordantię legum, modis omnibus obseruentur, e vt item sustineatur actus, qui secundum verborum proprietatem, nullus reddi posset, licebit impropriè verba accipere, f idq; ex communi regula, qua passim traditum est, in dubijs commodissimum esse id accipi, quo res de qua agitur, sit in tuto.g Vnde ne iusiurandum,h sententia,i legatum,k dictum testis,l & reliqua id genus effectu careant, à proprietate verborum recedemus.m Ob idq; responderunt nonnulli, relictum filio iure restitutionis, censeri iure institutionis relictum, ne alioqui irritum fiat testamentum.n ad cuius effectum vulgò receptum desiderari, vt institutionis titulo, parẽtes filijs aliquid relinquãt. o Huc quoque pertinet, quod ne illusoria reddatur dispositio, verbis impropriè acceptis, interpretationem fieri oporteat. p Quare tametsi ciuitatis verbo mœnium ambitus tantùm contineatur. Si tamen Papa sacris ciuitati interdixerit, de suburbijs quoque actum censebitur, ne deludatur interdictio q

b l.iurifcõs. § parẽtes.ff de grad.affi.
c c. cùm tu, de testib.
d L.1 § quibus. C de no.cod fac.
e l.vni.C.de inof d ot.
f l.si tibi pecuniam.ff.si cert pet.
g l.quoties. ff.de re dub.
h l.sed & si § itẽ si iurauero.ff de iureiur.
i Accur.l.& puto.ff.fam. ercis.
k l.quibus § dominus.ff. de condit.& demon.
l c. cùm tu, de testib.
m l.pater §. conditionũ. ff.de condit. & demon.
n Bal.l.si cũ ante.C.de do.ant.nup.
o §.aliud, vt cùm,de app.

111. Est

[r] 11. Est & alius casus, quo verborum proprietatem non sequimur, si persona, videlicet proferentis, aut ad quam diriguntur, suadeat:[s] nam & dici vulgo solet, verba secundum personæ qualitatem accipienda.[s] Vnde conditio, si intestatus moriatur, relata ad pupillum, qui cùm testari nequeat, intestatus propriè dici non potest,[t] in pupillo verificabitur.[v] Et si lex municipij iubeat filiam pro falcidia debita, in bonis patris dote contentam esse, non poterit vltra dotem legitimam petere filia, ex cuius qualitate satis dignoscitur, verbo falcidiæ, Statutum legitimam comprehendisse.[x] Et generaliter quoties aliqua ratio suadet, aut capi potest diuersa voluntatis coniectura, non in legibus modò, verumetiam in actionibus hominum,[y] ex loquentis puta consuetudine regionis, in qua quis versatur, ex ijs quæ præcedunt vel sequuntur, aut alijs circunstantijs,[z] quas ob emergentes quotidiè factorum varietates, scripto satis complecti non possumus: verborum proprietate relicta, amplectimur impropriam,[a] neq; enim oportet captari verba, sed qua mente dictum sit, animaduertere.[b]

collat 8. p l. diuus ff. de vsu. & hab. q c si ciuitas de sentent excom in 6. r L. stipulatio. §. hæc quoque. ff. de verb. obl. s L. plenum. §. equit. j. ff. de vsu, & hab. t L. 1. ff. de suis & legit. v L. credendum. versi. si verò. ff. qui pet tuto. x Bart l. 1 in princ ff. ad l. Falcid. y L semper, in stipu ff. de reg. iur. z L. si seruus pluriū. §. fi. ff. de leg. 1. a l. si tibi. ff. si cer. pet. b l. pen. ff. ad exhib.

Ratio legis vigens, vel cessans, quando legis decisionem coarctet, minuat, aut ampliet. Cap. V.

IDem in verbis generalibus dicimus, vt licèt generaliter accipi debeant,[a] in odiosis etiam

a L. de precio. ff. de publicia.

etiam & pœnalibus, quatenus tamen sermonis proprietas ferre potest.[b] Odiosa nanq; & pœnalia suapte natura restringuntur.[c] Si tamen aliam esse legis mentem auguremur, coarctabitur dispositio,[d] (nam & quædam in sermone generali tacitè excipiuntur[e]) vel si opus est, extendetur, verborum proprietate neglecta.[f] Et id est, quod apud Plutarchum, monebat Chrysippus, vt quæ legeremus in vna re, ad cęteras omnes, quæ parem rationem haberent, traduceremus, sic enim fore, vt vberiores studiorum nostrorum fructus referamus, si quod vni proprium esse videremus, interpretatione communicaremus quamplurimis medicorum exemplo, qui pharmacum, cuius vim in vno morbo probârunt, ad finitimas huic valetudines adhibent, neque ignotum, rationem quandam esse normam & regulam dijudicandi res omnes, qua qui caret; in infinitos errores eum incidere necesse est. Quod extra omnem est controuertiam, vbi ratio in lege expressa reperitur,[g] ex qua nemini dubium est, constringi, protendi, & in vniuersum moderari totam decisionem,[h] quando non in verborum superficie, sed in radice rationis leges ipsæ consistant.[i] Idemque dicendum, vbi ratio expressa, non est, si vna tantùm probabiliter reddi potest,[k] habetur enim pro expressa, quæ sola potest assignari,[l] etiam in correctorijs, & cæteris, quæ à Iure communi remota sunt,[m] vnde si municipij lex fœminas, extantibus masculis, repellat, quia solo agnationis fauore constitu-

b l. cum lege, ff. de test.
c l. cum quidam. ff. de lib. & posth.
d L. milites agrum, ff. de re milit.
e L. obligatione. ff. de pignorib.
f L. his solis in fin. C. de reuo. do.
g l. fin. ff. de hæred insti.
h l. libertum § 1. ff. de rit. nupt.
i L. scire. ff. de legi. cap. Marchion. c. 1.
k l. 2. ff. de lib. & posth.
l Accurs. l. quamuis. C. de fideicom.
m Alex. l. si constante. ff solu. matr.

ſtitutum id dici poteſt: cùm per ſolos maſculos dignitatum ordines,& familiæ conſeruentur:[n] ab huiuſmodi conſeruandæ agnationis ratione minuetur, & augebitur legis conſtitutio.[o] Nec illos audio,qui putant,in dubio præſumi varijs rationibus motum legislatorem, [p] vbi vna probabilis occurrit,cui adhęſiſſe legiſlatorem, veriſimilimum eſt, cùm regulare ſit, in actionibus hominum non præſumi pluralitatem.[q] Hinc præterea dicimus, ratione legis correcta ipſam quoque legem correctam cenſeri.[r] Veluti cùm veterem legem, quæ legitimam tutelam ſolis deferebat agnatis: propterea quòd ij non etiam cognati, ad legitimam hæreditatem admitterentur:[ſ] per recentiores leges Accurſius corrigi docuit, quæ agnatos ad inteſtati ſucceſſionem, cum agnatis vocat.[t] Cæterùm, ſi duabus rationibus aliquid introductum ſit,altera ſublata,per manus traditum eſt,vigere nihilominùs diſpoſitionem,[v] quod nec improbauerim ipſe vbi duæ illæ cauſæ, æquè principales eſſent, ſingulæque per ſe ſufficerent,[x] alioqui, cùm duo vincula arctiùs ligent:[y] veriùs videtur, altera ratione ceſſante, legis quoque deciſionem euaneſcere,[z] vt ecce,ſi ſerui alicuius album prætoris corruperint, iniuriam prætori fecerint, vel damnum dederint,& à domino defendantur,pro ſingulis tenetur dominus, aureos quinquaginta conferre,idq; duplici ratione, & quia prætoris hic contempta maieſtas vindicatur, & plura facta cenſentur:[a] harum rationum, ſi altera ceſſet,

n §. cæterũ, de lega agn. ſucceſ. Dd l. 1. C. de adul.
o Docto. d. l. quamuis.
p Salicet. l. ſi ſerui. C. de noxal.
q c. in præſentia. § verò. 2. de probat.
r c. à multis, de ætat. & qualit. c. miramur, de ſer. ordi.
ſ l. 1. ff. & C. de legi. hær.
t §. ex his, de hęred. ab inteſt. colla. 9. Accur. l. 1. ff. de legit. tut.
v l. ſi nõ lex, vbi Bal. ff. de hæred. inſti.
x §. affinitatis, de nupt.
y Auth. itaque. C. eod. de ſucceſſ.
z c. quoniã, §. porro. cũ §. ſin aũt, velit. nõ cont.
a l. ſ. familia. ff. de iurisd.

putà quia de priuata duntaxat vindicta tractetur: vel vnicum factum sit. Veluti furtum, aut homicidium, satis est domino, pro tota familia veram litis æstimationem offerre. b

Ratio legis cessans, quando faciat legem euanescere. Cap. VI.

HInc illud generale colligimus, legem generaliter loquentem, coarctandam esse, vt, cessante ratione, & ipsa cesset. a vnde Leo Papa, Sciendum est, inquit, Ecclesiasticas prohibitiones proprias habere causas, quibus cessantibus, cessent & ipsæ. b Etenim ratio finalis, est causa legis, & veluti anima, vigorque eiusdem, c causa autem finali cessante, legem ipsam cessare constat. d Sicuti exhalata anima, mox omnes corporis vires deficiunt, & deijciuntur. Quod igitur propter odium, vel fauorem constitutum est, finita causa vel fauoris, vel odij tollitur. e Quod periculi metu concessum, timore sublato, extinguetur. f Et pro necessitate temporis inductum, cessante necessitate euanescet. g Hæc autem in ratione, quam finalem vocant, hoc est, cui ita lex ipsa innititur, vt ab illa tota decisio legis proximè pendeat, meritò obtinent, h non etiam in ratione remota, & (vt dicunt) impulsiua, i vt ecce, fœminæ postulare prohibentur, k dante causam huic edicto C. Afranij Licinij Bructionis vxore, quæ (vt est apud Valerium) inusitatis per forũ latratibus, & contra sexus pudicitiam, impuden-

b L. illud. ff. ad l. Aquil. l. 1. § 1. ff. si fa mil. fur.

a L. adigere. § quãuis. ff. de iu. patro.
b c. statui. mus. §. fi. 61 dist.
c L. scire leges. ff. de legib. c. Marchion. 1. q. 1.
d c. cùm cessante, de ap.
e L. Titia Seio. §. vsuras. ff de leg. 2. l. fi. C. qui ad liber. peruen.
f l. 1. vbi Bal. C de nau. fœnor.
g c. quod per necessitatẽ 1. q. 1. c. quod pro remedio 1. q. 7.
h d. §. quamuis.
i L. 2. §. fi. ff de donatio.
k L. 1. §. sexum. ff. de postul.

pudentissimè postulans, ad muliebris calumniæ notissimum exemplum euasit, adeò vt pro crimine improbis fœminarum moribus C. Afraniæ nomen obijceretur.[l] Hæc fuit causa, quæ prætorem impulit, qua cessante, oblata nempe bona, probaque fœmina, (rara auis in terris) vigeret nihilominùs prohibitio: cùm finalis ratio prohibitioni proximè coniuncta, alia sit, ne videlicet contra pudicitiam, sexui congruentem, alienis causis se immisceant, néve virilibus officijs fungantur.[m] Cùm itaque tota vis & potestas legis, in ratione consistat:[n] perpetua mihi videtur, & constans regula, qua traditum est, ratione legis cessante, ipsam quoque legem extingui,[o] adeò quidem, vt nullũ fermè casum excipiẽdum putem. Quanquam non me fugit quosdam ab interpretibus exceptos.[p] qualis ille primus, vbi de lucri amissione ageretur.[q] Vnde constitutum putant, Mulierem (quæ lege Iulia de Adulterijs, postquã à marito ob adulterium diuertit, seruos ne quæstioni subducantur, intra LX. diem prohibetur manumittere) nec ea quidem mancipia, quę extra ministerium mulieris fuerunt, vel in agro, vel in prouincia manumittere, aut alienare posse,[r] quo tamen casu, cessare legis ratio videbatur, cùm nihil de adulterio scire possit, qui vel absens fuit vel extra mulieris ministerium. Et ideò Vlpianus, *Quod quidem*, inquit, *perquàm durum est, sed ita lex est scripta*.[s] at solet vulgo dici,[t] vbi de damno vitando tractatur, cessante ratione, legẽ ipsam cessare,[v] nõ etiam

l Vale. Max. lib. 8. c. 3.

m d. l. 1. §. sexum.

n L. scire ff. de legi. can. Marchion. 1. q. 1.

o L. adigere §. quamuis, ff de iur. patro. l. milites agium. ff. de re milit.

p Dd. l. omnes populi. ff. de iust. & iur.

q L. prospexit. ff qui & à quib.

r d. l. prospexit.

s d. l. prospexit.

t Dd. d. l. omnes populi.

v l quãuis. ff de in ius vo. d. §. quãuis.

etiam si de lucro captando, vt in Vlpiani responso,[x] in quo certabant serui, de acquirenda libertate: magis enim committendũ est, quem arceri lucro, quàm generalia legis verba restringi,[y] & vt ne quis lucretur, quàm vt damnum faciat,[z] ob idque frequentiore calculo receptum, si lex ciuitatis, eum qui in palatio sanguinem fecerit, lucro priuet, in eam pœnã incidere chirurgum, qui secta vena, ægrum in palatio iuuit, quoniam inquiunt, non de damno vitando, sed de amissione lucri tractatur.[a] Ridicula planè sententia, medicam manũ, quæ premijs quibuscunque allicienda, honestandaque fuit, arcere lucro, & ita pœna mulctare. Sed nec verum est, quem sine causa lucro potiùs arceri, quàm coarctari generalia legis verba,[b] nec profectò conuenit Vlpianæ constitutioni,[c] hæc interpretatio, cùm non tantùm legislator seruos manumitti vetet, sed etiam alienari, quo casu non tractat seruus, de lucro libertatis. Sed nec illic duntaxat de amissione lucri, nempe libertatis agitur, verumetiã de incursione dãni grauissimi, videlicet torturę, cui seruos manumitti prohibitos, subijcere oportebit. Eorũ itaq; opinioni hærere malo, qui in proposita Vlpiani specie, nò omninò legis rationẽ cessare docent.[d] potuit siquidẽ seruus, qui vel absens, vel extra mulieris ministeriũ, adulterij tẽpore fuit, ex domina ipsa, vel ex cõseruis, postea aliquid intelligere, aut de antiquis dominæ moribus attestari, quę poterũt animũ iudicis informare, eidemq; viã ad certiùs iudiciũ præ-

x d. l. prospexit.
y Barto d. l. omnes populi.
z L. fin. § licentia. C. de iur. delib. l. fin. C. de codicill.
a Dd. d. l. omnes populi.
b L. pen. §. de vno. ff. de ritu nup.
c d. l. prospexit.
d Oldrad. & Plumbi. d. l. prospexit. Fulgo. l. non dubium. C. de legib.

præſtruere. Quod niſi preſſius rem ipſam perpendamus, *per quam durum eſt* ex ijs videlicet argumẽtis, à certæ rei cognitione remotis id conſtituere, ſed temperat ſcriptum, qualitas imprimis ſeruorum, quorum mores, veteribus ſuſpectiſſimi fuêre, [e] deinde leue præiudiciũ, reſpectu libertatis, quod in mora modici temporis verſatur. [f] neque enim ſerui eiuſmodi, libertatis ſpem prorſus amittunt, ſed per 60. dies duntaxat: quibus elapſis, manumitti liberè poſſunt. [g] Adde, quod publico fauore, ad terrorem criminis, duram eius legis conſtitutionem emerſiſſe, dicere poſſumus. Sic enim cùm Pædianus, præfectus vrbi à ſeruo fuiſſet occiſus, & dubitaretur, an omnes ſerui (erant autem quadringenti, in domo Pædiani) ſupplicio afficiendi eſſent, Caius Caſſius, Senator, & Iuriſcõſultus, luculenta oratione obtinuit, vt omnes ſupplicio afficerentur. [h] quod ſanè durum erat, ſed ratione non caruit, omne enim magnum exemplum, dicebat Caſſius, quod propter vtilitatem publicam contra ſingulos ſtatuitur, habet quiddam iniqui, id eſt duri.

e L.1. et tot. tit. ff. ad Sil. lania.
f L. ſi debitori. ff. de iud.
g L. verba. C. ad l. Iul. de adult. d. l. proſpexit.
h Corn. Tacit. lib. 14.

Sed vidẽdum num alter caſus, ab interpretibus exceptus, verior ſit: intelligunt autem illi regulam, quæ dicit, ratione legis ceſſante, legem ipſam ceſſare, [i] vt non in ijs obtineat, quæ pro forma ſunt introducta, cùm enim res omnes, ex forma, vim, & robur accipiant: [k] forma, adeò ad vnguem obſeruari debet, vt eam per æquipollens impleri, ſatis non ſit: [l] ſed ea mutata, rei ſubſtantiam prorſus interire contin-

i L. milites agrum, ff. de re mil. l. adigere. §. quãuis. ff. de iur. pat.
k L. mulieris. §. 1. ff. de verb. ſ[illegible]
l L. qui per ſalutem ff. [illegible]gat. de iu[illegible]iur.

gat.[m] Quocirca nec fundũ ſterilem, ſaxoſum, vel peſtilentem, ſpreta legis forma, id eſt Prætoris authoritate, minor vẽdere poterit,[n] cumque eccleſia, iure minoris fungatur:[o] idem in eccleſia dicẽdum, vt niſi forma data à lege ſeruetur, alienare nõ poſſit, quamuis vtiliter contrahat.[p] Quæ vera eſſe, ita nonnulli interpretantur, ſi forma publico fauore ſit introducta, nam ſi priuato tantùm, ſecùs dicendum autumant.[q] Vnde licet alimentorum in vltima voluntate relictorum, tranſactio non aliter rata ſit, quàm ſi authore prætore fiat:[r] eam tamen tranſactionem lex non improbat, quæ alimentarij conditionem meliorem facit. Veluti, vt quod in annos ſingulos relictum eſt, ſingulis menſibus præſtetur.[ſ] Quæ declaratio & ſi ſpecioſa, mihi non ſatis probatur, cùm de alimentis trãſactio, fauore publico ſit prohibita, & eo quidẽ duplici, tum quòd ab alimentis pẽdeat hominũ vita, quam ſaluã eſſe Reip. intereſt,[s] & vltimæ voluntatis gratia, in cuius pariter effectu, publica verſatur vtilitas.[t] Amplius puto, etiam in ijs quæ pro forma conſtituta ſunt, ſi planè conſtet rationem legis ceſſare, extingui quoque legis diſpoſitionem.[u] Indelebiliter enim, (vt ita loquar) cohæret legi ratio,[x] nec diuerſa admodum, à legis mente videtur, cùm ex ratione proficiſcatur ſententia, quinimò creberrimè traditum, Mentem, & rationẽ legis, eandem videri,[y] mentem autem perpetuò ſequendam docuimus,[z] quãuis verba, aliũ ſenſum

m L. Iulianus, § ſi qs, ff. ad exhib.
n L. ſi fundus. ff. de reb. eo.
o c. 1. de reſti. in integ.
p c. 1. de reb. ec leſ non alie. in 6.
q Alcia. lib. 1. de verbo. ſigni fi.
r L. cùm 2. in princi. ff. de tranſact.
ſ d. l. cum 2 § eam tranſactionem.
s L. 2 C. de indic. vidui.
t L. vel negare, ff. quẽ admodum teſt aper.
u d. § eam tranſactionem
x Accurſ l. cùm tale, §. falſam. 1. ff. de cond & demonſt.
y Dd. l. non dubium, C. de legib.
z L. Labeo, in fin. ff. de ſup. lega. l. 3. C. de lib. præter.

sensum habere videantur.[a] Vnde solus pupillus, ex stipulationis contractu sibi acquirit: tametsi generali forma sit inductum, pupillum sine tutoris authoritate, nihil agere posse.[b] Nec me mouerint, quæ de minore, & ecclesia, diximus:[c] nam ijs casibus, non erat euidens, rationem legis cessare, quæ ideo ad rerum minoris, ecclesiæ ve distractiones, solennia quædam adhiberi voluit, vt non facile circunscribantur ecclesiæ, vel adolescentes,[d] cùm autem quicunque fundus, quamlibet saxosus, & sterilis, pro modo fructuum, pretium inuenturus sit,[e] posset in quantitate pretij, eo quoque casu minor, vel ecclesia decipi. Vnde nec prædiorum, quamuis inutilium alienationem, solennibus non seruatis, lex eis permisit.[f] Sicuti nec pupillo, hæreditatis etiam lucrosæ aditionem,[g] quia lex alienationis, aut aditionis tempore, non planè certa est, pretium iustum esse, aut hęreditatem nullum habere damnum. Verita prætereà, si quicquam permisisset, ne modus non adhiberetur,[h] atque ita, ne grauius aliquid, in minoris, aut ecclesiæ detrimentum emergeret,[i] in hoc dubio, maluit tutiorem prohibitionis viam eligere.[k]

a L. scire, §. aliud. ff. de excus. tuto.
b L. obliga-ri, ff. de aut. tuto.
c L. si fundus, ff. de reb. eo c. 1. de restit. in integ.
d L. 1. ff. de mino. d. c. 1.
e d. l. si fundus.
f Aut. item prædium, C. de sacrosan. eccles. d. l. si fundus.
g L. obliga-ri, §. 1. ff. de autor. tut.
h L. officiū, §. pen. ff. de re milit.
i L. 3. §. liberti, ff. de susp. tuto.
k L. adoptiuus, § 1. in fi. ff. de rit. nupt.

Ex quibus causis, generalia legis verba, restringantur, aut amplientur. Caput VII.

PRædicta satis ostendunt verissimum esse, quod effertur vulgò, verba legis quantumuis gene-

a L. quamuis ff de in ius voc.
b L vt gratidatim. ff de mune. & honor.
c L. promittendo ff de iu. do. l fi. C, ad Velleian.
d L. 1. vbi Accur. C. de sacrosf. eccle.
e L. fi. C de test. milit. d. l. promittendo.
f L quidam ignauiæ C. de decurio. lib 10.
g L. Lucius. 2. §. Lucius. 2 ff. de leg. 2
h Dd. l. 1. §. nũciatio, ff. de no. op.
i L. 3 §. vtrũ, ff. ad Syllan.
k d. §. vtrũ.
l Dd. d. §. nuntiatio. & d §. vtrũ.
m L. non oẽs. § fi ff. de re milita.

generalia, ad id quod æquitatis, & rationis est restringi.[a] Vnde lex generaliter loquens, de idoneitate coarctatur: [b] Veluti cùm promittendo dotem omnes omninò obligari ait, cuiuscunque sexus, conditionisque sint, ad idoneos ætate restringitur.[c] Et cùm vnumquenque testari posse constituit: de ijs accipi debet, qui naturæ vitio, vt impuberes, & furiosi, non impediuntur,[d] nec enim aduersus tales naturæ defectus, censetur vnquam dispensatum,[e] est igitur, huic regulæ maximè locus, vbi seruata ad vnguem effusione generalis sermonis aliquid absurdi sequeretur.[f] putà, quia fieret contra manifestam, aut saltem verisimilem loquentis mentem.[g] Tribus porrò casibus, existimatum est, non fieri hanc de habilitate restrictionem.[h]

1 Primus, vbi de publico fauore tractaretur.[i] Veluti, cùm ab Vlpiano responsum est, seruũ, (qui liber fieri nõ poterat, ea lege forte distractus, ne manumitteretur) acquirere nihilominùs libertatem ex S. C. quo seruus necem domini vltus, libertatẽ promeretur: propter hoc inquit, quia in commune vtile est.[k] Indeque traditum, si lex municipij, præmium capienti, vel occidenti bãnitum deferat; bannitum, qui alterum capit, aut enécat, pręmium consequuturum,[l] cùm & Iure communi, transfuga, qui facti pœnitens, alios transfugas apprehendit, veniam mereatũr, restituique debeat, vt præmia, & emeritum consequatur,[m] neque mihi casus hic displicet, vbi fauor publicus principaliter

paliter spectaretur: nõ etiam, si in consequẽs,[n] placet quoque generaliter hic casus, vbi publici fauoris extensio, alteri commoda, & nemini damnosa esse potest,[o] cùm verisimile non sit, legem, constituere quicquam, quod alterius detrimento verti possit,[p] nam & alibi Iuriscõsultus, si in publico aliquid fiat, ciues omnes nouum opus nunciare posse ait,[q] quoniam (inquit Iulius Paulus) Reipublicæ interest, quamplurimos ad suam causam defendendã, admitti,[r] & tamen inhabiles personas nõ contineri, vel ex eo palam fit, quòd pupillo, eiusmodi nunciandi potestas denegetur.[s] Sic moribundis, liberam esse rerũ suarum dispositionem, publicè vtile est,[t] & tamen lex, quæ vnicuique testamẽti factionem permittit, ad idoneos coarctatur,[u] posset quippe hic actus, si personis minùs idoneis, & iudicio carentibus, permitteretur, vel ædificantibus, vel propinquis in successione, graue damnum irrogare.

11 Alter casus, cùm lex verbis geminatis, præter generalem aut vniuersalem dictionem, vtitur:[x] neque enim salua ratione recti sermonis, potest fieri restrictio.[y] Ideoq;, sunt qui censent, si statutum dicat, Quicunq; hominẽ quoquomodo occiderit, moriatur, eum quoque mortis pœna plectẽdum, qui casu aut etiam in sui tutelam, alterum necauerit.[z] Quod ego nõ facilè reprobauerim, cũ vim vi repellere, naturâ comparatum sit,[a] omnesque leges, omniaq; iura dicãt, iure fecisse videri, quod quis-

n L.1.§ inde queritur, l 3.§.si.l.4. ff.de no.oper.l iuris gen § si paciscar.ff.de pac.

o d.l.1.§. vtrum.

p L.1.§.si quis à principe. ff. ne quid in loc. pub.

q L 3.§.fin. ff.de no.ope.

r L.4.ff.illo tit.

s L.de pupillo, ff.de no oper.

t L. vel negare.ff. quẽad.test aper.

u L 1 vbi Ac cur.C.de sacrosan eccl.

x Iasf.l.1.§. nũtiatio,ff. de no oper.

y L pluries, ff de acceptila. Bar. .si de certa.C.de transac.

z Saly l.2. C.de noxal.

a L.1.§.vim vi,ff.de vi & vi arm.l.4.ff.ad l Aquil.

que

que ob tutelam sui corporis facit,[b] nec ad legis pœnam satis sit, hominem occisum esse. nisi iniuria factum sit.[c] Ampliùs videtur hunc casum verum non esse.[d] nam licet, multum operetur geminatio:[e] congruam tamen, vt ipsi, de idoneitate, recipit restrictionem,[f] si eam fieri, diuersitas rationis suadeat vt meritò censeam vim totam huius disputationis, ad paritatem rationis referendam.[g]

III Tertius casus, vbi lex non noui Iuris concessionem côtinet, sed super actu iam concesso disponit, non coarctatur vniuersalis dictio, ad idoneos, ne superflua reddatur aliàs dispositio.[h] Veluti, cùm lex dicit, nuntiationem omnibus diebus fieri posse,[i] de feriatis quoq; verba legis sunt accipienda, cùm iam ex prætoris edicto, permitteretur nuntiatio. Qua in re doctores mihi rectè sentire videntur, sed perperam eloqui, vt non temerè improbarint hoc nonnulli,[k] argumentis non leuibus adducti.[l] Dicendum igitur sermonem generalem, aut vniuersalem, tum non coarctari, cùm facta restrictione, nihil noui induceretur, sed superflueret dispositio.[m] Verba quippe, ita semper accipienda veniunt, vt aliquid operentur.[n]

Quemadmodum in legibus, extensio fieri possit. Cap. VIII.

QVoniam verò ostendimus, quemadmodum rationis defectu, lex coarctetur, nunc dispiciamus, quomodo lex per rationis paritatem

b L. vt vim, ff. de iust. & iur.
c L. 3. ff. ad l. Aquil.
d L. si mihi Mæuia, §. si ff. de leg. 2. l. promittêdo, ff. de iur. do.
e L. Balistæ, ff. ad Treb.
f Accur. l. is, qui hæres. vbi Ias. ff. de acqu. hæred.
g L. illud, ff. ad l. Aquil.
h Bart. l. 1 ff. de eo quod certo lo. & in l. 1. C. de sacrosf. eccle.
i L. 1. §. nuntiatio, ff. de no. ope.
k Salyc. l. 2. C. de noxal.
l L. si quando, C. de inof. test. aut. omnes, C. com. de succesf.
m d. § nuntiatio. vbi dixi, d. l. si quãdo d. aut. cês
n L. si qñ, ff. de leg. 1.

tem produci debeat. Et conſtat, ducto ab oppoſitis argumento, [a] ſicuti diximus ob rationis defectum generalem diſpoſitionem reſtringi: ita per contrarium, ex rationis paritate, ad ſimiles caſus protendi. [b] Cùm enim videret legiſlator, ſe non poſſe ſingulos ſuis legibus articulos comprehendere, poteſtatē iudici fecit, ad ſimilia procedendi. [c] Inde vulgò iactatū illud, vbi eſt eadem ratio, ibi idem ius ſtatuendum. [d] Qua in re tamen oportet, prudentem eſſe iudicem, Et Iuriſconſultiſſimum, quando nullum ſit in iure noſtro, periculoſius argumentum, quàm ſimilitudinis, in quo ratiocinandi genere, celeberrimi etiam Iuriſconſulti, fœdè nonnūquam errarunt. Ariſtonem namque & Pedium, ab Vlpiano: [e] Iulianum à Paulo: [f] ob malè ductam ſimilitudinē reprehenſos, legimus. Iudex itaque, legis rationem ſedulò, perſpicueque conſideret, ex ea, vbi ſuberit rationis ſimilitudo, tametſi verba diſſentiant: facturus extenſionem. [g] Sic enim Galli Aquilij lex, quæ de morte loquebatur, ad emancipationem, deportationēmve, protracta fuit, [h] & Macedonianū, de filio verba faciens, ad nepotē eſt protenſum, licèt alibi ſcripſiſſet Vlpianus, filior [i] verbo nepotes non contineri, [k] nihil profectò magis inuicem repugnat, quàm teſtatū & inteſtatum: & tamē ex paritate rationis, hæc ſimilia Papinianus credidit de vno caſu ad aliū inferens. [l] Similia enim ſunt in quibus eadem ratio reperitur, [m] ſufficitque,

ſimili-

a L. fi. §. fi. ff. de leg. 3.
b L. non ſolum. §. qui primipilum ff. de excuſ. tuto.
c L. nō poſſunt. ff. de legib.
d L. illud. ff. ad l. Aquil.
e L. inter. §. ſi Sticho, & §. ſeq. à n. ff. de verb. obl.
f L. Iulianus ff. de [illegible] redit.
g d. l. illud.
d. § qui primipilum.
h L. Gallus § & quid ſi tantum. ff. de lib. & poſthum.
i L. filium ff. ad Maced.
l ſi filius. C. illo titu.
k L. quod ſi nepotes, ff. de teſt. tutel.
l L. cauſa cognita, ff. de vulg.
m d. §. qui primipilum.

similitudinem, in eo quo de agitur, esse. n Iurisprudentiam nostram, sæpè diximus, non in verborũ superficie, sed in radice rationis consistere. o vnde ex similitudine rationis legum, leges extendendas esse, ambigendum non est, p vt si casus accidat, de quo legislatorem, si cogitasset, idẽ statuisse verisimile sit, pro dicto, statutoq; habeatur. q Quod etiam in limitatorijs, & vt vulgò loquuntur) exorbitantibus, à Iure communi obtinet, [r] cuius rei, non pauca exempla nouissimi referunt, [f] quamuis alioqui contra receptas Iuris regulas inducta non sint, ad consequentiam producenda, [t] In correctorijs verò, crebrò putatum, non nisi certis casibus, extensionem fieri: etiam si longè maior subsit ratio. [u] cùm veterem legis formam Iustinianus seruari præcipiat, vbi nihil innouatum apparet. [x] Quod enim non mutatur, cur stare prohibetur? [y] Soletque dici vulgò, per subauditos intellectus, legum correctionẽ minimè inducendã. [z] Mihi verò longè alia semper fuit opinio, nonnullis etiam probata, [a] ac (vt puto) satis certa. cùm Imperator naturali ratione, Iulianique Iurisconsulti, fretus authoritate, Theodosianam constitutionem, de viro & vxore loquentem, b per quam ius vetus (omnia per filium quæsita patri deferens [c]) corrigebatur, ad sponsum, & sponsam produxerit. d Pariterque Iustinianus cùm legem Iuliam Miscel-

n Guil. Cug. l. 1. C. de in. terd.
o L. scire, ff. de legibus, c. Marchio. 1. q. 1.
p L. illud, ff. ad l. Aqui. d. §. qui primipilum.
q L. Titius, §. Lucius, ff. de libe. & posthum.
r L. his solis, C. de reuo. donatio.
f Dd. l. si cõstante. ff so lu. mat. Alcia. libr. 2. de verb. signi.
t L. si verò, §. de viro, ff. solu. matr. l. quod verò, ff de legib.
v Aut. quas actiones, C. de sacrosf. ec.
x §. fi. de ad min. in sac. appell. col. 3.
y L. sancimus, C. de testa. l. præcipimus, C. de appel.
z Glo. c. cupientes. §. quod si pe 20. de elect. in 6.
a Fulgo. l. de quibus, ff. de legib.
b L. 1. C. de bon. quæ lib.
c L. placet, ff. de acq. hæredit.
d L. non sine, C. de bon. quæ lib.

ſcellam abrogaſſet, mulierum duntaxat commemoratione facta, ne, indicta viduitate, adſtringerentur, ex ſententia ſuæ conſtitutionis, in viris quoque ſublatam cenſeri reſcripſit.[c] Præterea ſi conſuetudo ſpecialis loci, recipit extenſionem, ex rationis paritate, contra ius commune, ad ſimiles caſus:[f] multò magis rationem legis poſterioris, ad ſimilia, contra ius, antiquum producemus. Leges fateor, non temerè nouandas: ſed (vt Sextus Cecilius dicebat,) pro temporum moribus, Rerumpublicarum generibus, vtilitatum præſentium rationibus, & vitiorum quibus medendum eſt feruoribus.[g] In rebus enim nouis conſtituendis, euidens vtilitas eſſe debet.[h] Verùm vbi pro Reipublicæ morum, & temporum opportunitate mutãtur, fauorabiles ſunt eiuſmodi correctiones, ideoq́ue producendæ, & dilatandæ, quatenus eadem vtilitas exigit.[i] Cæterùm in pœnalibus receptum eſt non fieri extenſionẽ,[k] cùm pœnæ, velut odioſæ, reſtringendæ ſint,[l] facta ſemper, in benigniorem partem interpretatione,[m] nec vnquam eis locus ſit, niſi in caſibus lege expreſſis.[n] Ego verò, paſſim contrarium lego,[o] quare, nec hoc quidem caſu, legis deciſionem coarctandam puto, vbi par ratio, vel maior ſubeſt,[p] ſed magis ex ſententia, ad ſimiles caſus porrigendam,[q] nam & feudũ adimitur vaſſallo, non ſolùm ex cauſis ab Oberto relatis, ſed etiam ex alijs æquè grauibus, aut maio-

c L. fi. C. de ind. viduit.
f L. de quibus, in prin. ff. de legib.
g Gell. lib. 20. c. 1.
h L. 2. ff. de conſt. princ.
i L. hoc modo, ff. de con di. & demõſtra.
k L. interpretatione, ff. de pœn. l. factum, §. fi. ff. de reg. iu.
l L. cùm quidam, ff. de libe. & poſthum.
m c in pœnis. de regu. iur. in 6.
n L. at ſi quis, §. diuus, ff. de religioſ. §. optimum. de nõ elig. col. la. 3.
o L. ſi quis id quod, ff. de iuriſd. l 3. ff. de incend. l. 3. ff. ad l. Cor. de parricid.
p L. cùm mulier. vbi Alex. 5, not. ff. ſol. matr.
q d. l. ſi quis id quod.

maioribus,[r] indeq; proculcatissimũ, non modò filium ex quatuordecim causis, quas Iustinianus memorat: [s] verumetiam ex similibus, aut grauioribus, exhæredem fieri posse.[t] Huc pertinet, quod mulier quæ ob nõ petitum pupillo filio tutorem, pupilli successione priuatur: eadem afficietur pœna, si furioso, aut cum prægnans esset, curatorẽ bonis dari non petijt, quamuis, inquit Vlpianus, rescripti verba deficiant.[v] & alibi Modestinus, nec lubricum (ait) linguæ, ad pœnam facilè trahendũ est, quanquam enim temerarij pœna digni sunt, vt insanis tamen parcendum est, si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura legis descendit, vel ad exemplum legis vindicandum est.[x] Si maior sit ratio, cur dubitetur, non video,[y] vt ecce quia patri concessum est, mulierẽ, & omnem adulterum occidere: multò magis inquit Papinianus, contumelia afficere.[z]

r §. porrò, quæ fuit 1. caus.
s §. aliud, vt cum de ap pe. col 8.
t Dd. aut. nõ licet, C. de liber. præter.
v L. 2. §. quid si curatores, ff. ad Tertul.
x L. famosi, ff. ad l. Iuliã maiest.
y L. illud, ff. ad l. Aquil.
z L. nec in ea, §. penul. ff. ad l. Iul. de adult.

Quomodo legum municipij, seu statutorum, extensio fiat.

Cap. IX.

QVæ autem de interpretatione legum diximus, in statutis quoque obtinent: vt ea, videlicet, ad casus similem rationẽ habentes, producãtur,[a] cùm & iuri ciuili municipiorum, leges annumerentur.[b] Neque me latet, quorundam hac de re aliter loquentiũ, ac scribentium opinio, illa ratione munita, quod statuta stricti Iuris censeantur,[c] & actio, ex ijs proce-

a L. de quibus, in prin. ff. de legib. l. 1. C. quæ sit long. cõsue.
b L. omnes, ff. de iust. & iur.
c L. constitutionibus, ff. ad municipal.

procedens, eiuſdem ſit naturæ, [d] in eiuſmodique iudicijs, dici ſoleat, caſum omiſſum non ſuppleri, ſed haberi pro omiſſo. [e] Sed hæc quidem obiectio, quamuis valdè ſit ſpecioſa, diligentius tamen excuſſa, nihil continet in ſe veritatis. [f] Etenim quamuis ab omnibus receptum, non facilè mihi perſuaſerim, ſtatuta plus cæteris poſititijs legibus, ſtricti iuris eſſe, nulla quippe lege, hæc traditio fundatur. Quod enim de actione ex ſtatuto inducunt, nihil eſt, ſiquidem & condictio ex lege, ſtricti iuris ſit, & tamen leges generales, ſtricti iuris nemo dixerit, nec quiſpiā hic, ex eo tumultuetur, quod iactari ſolet, legem ampliare, & extendere, noſtrum non eſſe, [g] hoc enim verum, niſi quatenus legis ratio ſuadet. [h] Ratione nanque dictante, cum illa eadem cum legis ſententia pleriſque omnibus videatur: [i] non dicitur homo, legem extendere: ſed quod in lege tacitè cautum erat, declarare. [k] Quod ipſum, adeò firmum, verumque videri debet, vt nullis ſophyſtarum cauillis, à quoquam, ne probabiliter quidem, euerti poſſit.

d §. actionū, de actio.
e L. ſi cùm dotem, ff. ſolut. matr. l. quicquid, ff. de verb. obl.
f d. §. actionum.
g L. ſi verò, §. de viro, ff. ſolu. matr. l. quod conſtitutum, ff. de mil. teſta.
h L. illud ff. ad l. Aquil.
i Bal. & alij. l. nō dubiū, C. de legib.
k L. his ſolis, C. de reuo. dona.

Contractus, & vltimæ volūtates, quemadmodum, ad caſum omiſſum producantur. Cap. X.

Qvemadmodum leges per interpretationé, ad caſum omiſſum producātur, diſſeruimus: nūc quomodo, in actionib9 hominū extenſio fieri debeat, videamus. Perobſcurus

sanè tractatus, in quo communiter dici solet,[a] Prouisionem purè conceptam, ad casum omissum non protendi, sed eum casum relinqui dispositioni iuris cõmunis,[b] cùm in dubio, verbis standum sit,[c] nec aliud quid sensisse videatur, quàm quod verbis expressit.[d] Eoq; factũ volunt, vt qui filijs tutores dedit, ei dedisse nõ intelligatur, quem se habere ignorabat.[e] Excipitur casus ille, vbi verisimiliter appareret, disponentem casum omissum voluisse comprehendere,[f] de quo satis constare dicitur, si id, quod omissum est, vel ex natura actus,[g] vel ex antecedente necessario,[h] aliáve ratione, virtute expressi intelligi potest.[i] Veluti quia verbis, impropriè saltem acceptis comprehenderetur.[k] Idemque, si casus omissus expresso similis esset, eiusdemq; effectus.[l] Similis autem casus ille existimatur, qui vel similes habet facti qualitates, aut circunstãtias, vel eadem, aut maiore ratione nititur.[m] Vbi verò prouisio conditionalis esset, ad casum expresso dissimilem nunquam protrahitur,[n] cùm de eo casu, verisimile non sit, disponentem cogitasse,[o] sed nec ad similem si conditio spontanea sit & voluntaria,[p] cùm præcisè, & ad vnguem seruari debeat,[q] atq; ideò per æquipollens, eam non satis sit impleri, nisi fortè non posset eo modo conditio impleri, quo testator disposuit,[r] tũc enim

a Dd l. Gal. us. §. & qd si tantum, ff. de libe. & posthum.
b L. si extra neus, ff. de condi. ca. da. l. si cùm do tẽ, ff. sol. ma.
c L. 1. §. si is, qui nauem, ff. de exerci.
d l nõ aliter ff de lega. 3.
e L. si ita, §. pen. ff. de test. tutel.
f L. Titius, §. Lucius, ff. de lib. & posthum.
g §. illud. de societa.
h L. illud, ff. de acq. here.
i L. quicunque, §. pen. ff. de instito.
k l. diuus, ff. de vsu & ha.
l L. fi. §. fin. ff. manda.
m L. non solũ, §. qui pri- pipilum, ff. de excus. tut.
n L. commodissimè, ff. de lib. & posthu d. l. si cùm dotem.
o L. si ita quis, §. si ff. de leg. 2. l. fi. C. de ijs qui ven. ætа.
p Dd. d. §. & quid si tantum.
q L. Mæuius, l. qui hæredi, ff. de cond. & demonst.
r L. legatum, ff. de vsufr. lega. l. legatum, ff de admini. rer. ad ciuit.

enim etiã de facto, eam impleri sufficiet. [f] Veluti, si testator, sacerdotem grauet restituere, si sine filijs decesserit: cùm enim pontificia lege, aduersus Pannutij suasionem, [t] sacerdos vxorem ducere prohibeatur. de filijs naturalibus, & legitimis fideicommissum intelligi non poterit. & ideo de adoptiuis, [u] vel si monachus sit de ipsa ecclesia, [x] intelligetur. Alio item casu, fatentur conditionem spontaneam, ad similem casum extendi, quando talis scilicet, exæquaretur à lege, subrogareturque per omnia illi, quem testator expressit. [y] Vnde conditio de hærede, in bonorum possessore, (qui hæredis loco est. [z] Imò verè hæres interpretatione legis intelligitur. [a]) & hærede hæredis, (qui & ipse censetur hæres, [b]) locum habebit. Sic conditionem, si pupillo. vel furioso, pecuniam dederim, explesse videor, tutori, vel curatori dando, & hisque similia, quæ apud alios, legenda relinquimus. Atque hanc interpretationem recipiunt, nisi in diuersum nos vrgeat coniectura, quia inter casum à lege subrogatum, & eum qui expressus est, insignis aliqua sit differentia, quæ disponentem verisimiliter retrahat, vt in illa quæstione, *Si hæres meus decesserit sine filijs, ex se legitimè natis, vel ex legitimo matrimonio procreatis, Titium substituo,* tunc enim constat, non modò per rescriptum principis, sed etiam per subsequens matrimonium, legitimatos excludi. [d] quamuis enim interpretatione legis, filij eiusmodi legitimi sint: [e] quia tamẽ

f L. mulier, §.1.ff. de con di. institut.
t c. Nicena. 31. distinct.
u L. si quis posthumos, ff. de liber. et posthu. l. hæredibus, §. fi. ff. ad Trebel.
x §. sed & hoc præsenti de sancti. episco. col. 9.
y Dd. d. §. & quid si tantum.
z L. 2. ff. de bono. poss. §. quos autẽ, illo titu. in instit.
a L. 1 §. bonorũ, ff. ad Treb. l. 1. ff. de bon. pos. hæred petit.
b l. paterfamilias, ff. de vulga.
c L. si fundus, ff. de cond. & demonst.
d Bal. cons. 367. vol. 5. Alex. cõsi. 5. vol. 7.
e c. tanta. qui fil. sint. legit.

testator, naturam, non accidens spectauit: [f] & ex qualitate adiecta verbo, quæ secundum verbi tempus regi debet, [g] palàm fiat, voluisse testantem originis tempore, filios legitimos nasci, verius videtur, legitimatos etiam per sequentes nuptias, defectum cõditionis non inducere. [h] nam & idem à Iustiniano rescriptum est, in ea conditione, *si legitimæ ætatis erit:* vt qui veniam ætatis impetrauerit, non censeatur ei paruisse. [i] Denique, vbi aliqua coniectura deprehendi potest, voluisse disponentem, ad casum omissum progredi: neque tam modum, quàm finem ipsum considerasse: voluntariam conditionem producemus, vt in eo, qui posthumũ instituit, *si se mortuo nasceretur,* quod crederet se, illa ægritudine periturũ, nam eo quoque casu, instituisse censebitur, quo, se viuo, nascetur. [k] Verisimilis quippe mens testatoris est, vt idem sit in casu omisso. [l] Cæterùm, in conditione necessaria, siue actum ipsum, siue effectum respiciat, generaliter traditum est, non referre quid ex æquipollentibus fiat: ac proinde ad similem casum, eandem porrigi. [m] Vnde relictum filijs à matre fideicommissum, *Si morte patris, sui iuris fuissent effecti:* sequuta emancipatione, ex verisimili voluntate matris, debetur: [n] erat quippe effectui actus, ea cõditio necessaria, nempe, vt filijs, totum quæreretur, nihilq; ad patrem spectaret, [o] effectum autem, (quem solũ matrem respexisse credibile est [p]) quoquomodo contigisse sufficit, [q] idq; nõnulli interpretãtur, vbi cõditio illa *Si morte patris,*

f L. si ita quis, §. fi. de legat. 2.
g L. in deli ctis §. si ex traneus, ff de noxa. lib. act.
h Bal. & A lexan in di ctis cõsilijs.
i L. fi. C. de ijs qui ven. æta.
k L. fi. C. de posth. hære. instit.
l L. Titius, §. Lucius, ff. de lib. & po sthum. l. cle mens, ff. de hæred. insti. in L. Gallus, §. & quid si tantum. vbi Dd. ff. de li ber. et posth.
n L. mulier, §. 1. ff ad Tre bell.
o L. si ma ter, C. de in stitutio.
p L. fi. C. de dona. quæ sub mod.
q L. cùm ser uus, ff. de verb. oblig.

patris, à matre, aut alio aſcendente, adiecta eſſet [r] ſecus, ſi ab extraneo: [ſ] hîc enim odio patris, nè ad eum quicquam perueniret, conditionem adiecisse videtur, ideoque mors eius expectanda, [t] matrem verò, aut aliũ aſcendentem, magis creditur ſub ea conditione legaſſe, vt liberis conſuleret, quàm quòd odio patrem habuerit. [u] Et hæc eſt ſumma eorum, quæ in hac quæſtione commẽtatores noſtri, diffuſiore apparatu docent. [x] quæ certè penitius introſpecta, parum cohærere videntur, in quorum tamen confutatione, haudquaquam lectorem cenſuî remorandum, ſed ea in re, meum breuiter exponere iudicium.

r d.l. mulier, §. 1. d.l. ſi mater.
ſ L. fideicõmiſſa. §. ſi cui, ff. de legat. 3.
t d. §. ſi cui.
u d l. mulier, §. 1. d.l. ſi mater.
x Dd l. Gallus, §. & quid ſi tãtum ff. de lib. & poſthum.

Actionum humanarum interpretatio, & extenſio, ex autoris ſententia. Cap XI.

Ego igitur, ſalebroſum hunc articulum, aliter quandoque finiui, [a] vt pro regula conſtituendum ſit, Prouiſionem in vno caſu quoquomodo conceptam, ſiue purè, [b] ſiue ſub conditione, [c] & ſiue voluntaria ſit conditio, [d] ſiue neceſſaria, [e] ad alium nõ expreſſum, non produci, [f] ſed caſum omiſſum, ad iuris diſpoſitionem referendum: [g] quandoquidem alterum exprimens, alterum excluſiſſe videatur, [h] nec alia mens diſponẽtis fuiſſe præſumatur, quàm quæ verbis ſignificata eſt, [i] à quibus

a L. poſt adi tam, C. de impuber.
b L. ſi ita, §. pen. ff. de te. ſta. tutel.
c L. commodiſſimè, ff. de libe. & poſthum.
d L. qui hæredi, §. 1. ff. de condi. & demonſt.
e L. ſi pater filium. ff. de vulg.
f c. ſuſceptũ de reſcrip. in 6.

 ideo

g L. ſi extraneus, ff. de condi cau da. l ſi cùm dotem, ff. ſolut matr.
h L, cùm prætor, ff. de iud. i L. Labeo, ff de ſup. leg.

ideo recedendum temerè non est, k sed eorum significationi, in dubio seruiendum.l Hinc patet, ad casum omissum toties extensionem fieri, quoties in eam sententiam nos vrget grauis aliqua coniectura, à qua totus hic tractatus, vim & potestatem, accipere mihi videtur.[m] Et quo vno modo, pugnantia quæ prima fronte iura videntur, possunt, & debẽt conciliari, veluti si casum certum quis expressisset, quod eũ tantum euenturum putaret, idem in omisso verisimiliter dispositurus, si de eo cogitasset.[n] Qua ratione, concepta in casum *si posthumus non nascatur*, substitutio, eum quoque casum complectitur, (si non sit impedimento mater) quo natus sit posthumus, & in pupillari ætate decedat.[o] Et posthumus à matre, quæ in puerperio decessit, censetur institutus, de quo tamen nulla prorsus mentio facta est:[p] Sic & relictum à matre filijs fideicommissum, *si morte patris sui iuris efficerentur*, ad casum quo emancipatione sui iuris facti sint, ex Vlpiani sententia protenditur,[q] & per cõtrarium, filij ex conditione emancipationis, hæreditatem, aut rem donatam capiunt, morte patris, sui iuris effecti.[r] Nec eiusdem Vlpiani verba repugnant,[s] quæ alij, aliter atque aliter interpretantur, sed omnes ni fallor ego, perperã, & vt cætera missa faciam, cùm hic in extraneo,[t] (qui odio patris sic creditur disposuisse) Illic[u] in matre, (quæ non mariti inimicitia adiecisse eam cõditionem intelligitur) doctores interpretãtur,[x] arridet

k L. non aliter, ff. de lega. 3.
l L. 1. § si is qui. ff. de exercitor.
m L in conditionibus, ff. de cond. & demonst.
n L. Titius, §. Lucius, ff. de lib et post hu. l. clemẽs, ff. de hæredi. inst.
o L. fina. C. de institut.
p L. 3 C. de inoffi. testa.
q L. mulier, § 1. ff. ad Treb ell.
r L. si mater C. de institutio. fin. C. de dona. quę sub mo.
s L. fideicõmissa, §. si cui, ff. de lega. 3.
t d. §. si cui.
u d. l. mulier, § 1.
x Cuma. d. §. si cui. Decius. d. l. si mater. Alciat. lib. 4. de verbor. signifi.

arridet equidem verbis vtriusque legis declaratio, si probabilem differentiæ rationem haberet, nec idem Vlpianus alibi generaliùs tradidisset, cedere diem emancipatione, qui morte patris cederet. [y] Quod enim de odio comminiscuntur, alteri constitutioni planè contradicit, in qua mulier post factum diuortium, ita testata est, [z] quo fit euidens, odio mariti, eam sic disposuisse. Quænam igitur est huius explicandæ quæstionis ratio? hæc fortasse: vt dicamus illis verbis, *non videbitur defecisse conditio, sed & cùm mors patri contingat, quasi existente conditione, fideicommissum admittetur.* [a] Vlpianum idem quod alibi constituisse, [b] emancipatione videlicet, extitisse conditionem, cùm hæc verba, *non deficere,* idem quod existere, significent, [c] sed impropriè, cùm verè mors patri non contigerit, vnde dixit, *non videbitur,* [d] & adiecit: *Sed & cùm mors patri contingat, quasi extante, &c.* vt obiectionem tollat: dixisse nanque quispiam potuit, quo pacto conditionem extitisse dicemus, si pater mortuus non sit, cùm conditionum verba precisè, & ad vnguem implenda sint? respondet Vlpianus, hoc quoque casu, cùm emancipatio sequuta est mortem patri contigisse censeri, [f] propter eundem effectum, qui ex vtroque actu sequitur: [g] quod tamen, cùm propriè contigisse dici non possit, mox subijcit, *quasi extante conditione filium ad fideicommissum admitti* Et hic est verus huius responsi sensus, [h] in cuius expositione, longior consultò fui, quàm instituti mei ratio fortasse patia-

y l. si ita. ff. quando dies leg. ced.
z d. l. mulier §. 1.
a d. l. fideicommissa. §. si cui.
b d. l. mulier. §. 1. d. l. si ita.
c l. ex facto, §. si quis autem. ff. ad Trebell.
d l. 1. §. deiecisse. ff de vi arm.
e l. Mæuius, l. qui hæredi. ff. de condi. & demõstrat.
f d. l. si ita.
g L. huius modi. § cũ ita. ff. de lega. 1.
h d. l. fideicomm issa. §. si cui.

patiatur, quod sciam doctos etiã viros in eius interpretatione passim dubios, ancipitesque reddi. Sed in viam redeundum: diximus prouisionem in vnum casum conceptam, ad omissum extendi, si disponentis mens verisimilis subest, vt in eo responsum est, qui id quod in vtero neptis habebat, hæredem fecit, cùm interim illa eodem die, albescente cœlo, ruri enixa esset, i & in vulgari substitutione proditum, eam in vnum casum expressam, ad omissum trahi, k casumque nolentiæ, vt vocant, in casum impotentiæ diffundi. l Sic & in eo, qui ægritudine illa se moriturum existimans, posthumum (quem credebat in lucem se mortuo venturum) instituit, *si se mortuo nasceretur*, hoc enim nihil oberit, quominùs & qui se viuo nascetur, hæres sit. m Quæ interpretatio plerisq; omnibus placet, n nec ego veram in se diffiteor; o ceterùm eam ad Iustiniani constitutioné, p insolenter nimis diuinare, cuicunq; appendenti verba perspicuum puto. Quocirca placet nunc nostra vetus sententia, vt proditę iam regulæ, locus non sit: cùm casus omninò omissus nõ est, vtpote qui sub verbis expressis comprehendi potest. q Veluti in proposita specie, à Iustiniano, de testante, qui his verbis vsus erat: *Si filius intra decem menses spatium, post mortem meam fuerit aditus, hæres esto*, r cùm enim dictio *vsque* pro *intra*, accipiatur: à dispositionis tempore sumens initium; s par est atque si dixisset testator, *Si vsque ad decem menses*, quo posito, dubium non est, quin natus viuo testante, dica-

i l. Titius. §. Lucius. ff. de lib. & posth.
k L. Gallus. § & quid si tantum. ff. de liber. & posthum.
l L. fi. C. de institutio. l. cùm propo. nas C. de hæred. instit.
m L. fi. C de posth. hære. inst.
n Dd. d l. fi.
o d. l. Titius. § Lucius.
p d. l. final.
q l. illud. ff. de acq hęre. §. illud, de societa.
r d. l. finali.
s l. si ita fuerit. §. fi. ff. de man. test. l. si sic. ff. de verbor. sign.

dicatur æditus ante decem menses, post mortem testatoris. Huic autem interpretationi, si quis paulò obstinatior, ceruicosè repugnat adhuc, nec facilè manus dat: ipsis saltem Raphaëlibus cedat qui iamdiu concesserunt ambo, in hanc sententiam, vnde hanc meam dissolutionem, eo libentiùs refero, quod à me adolescentulo excogitatam, & octo ante annis, quàm alterius Raphaëlis, vel Cumani, vel Fulgosij commentaria, publicum accepissent, scriptam: [t] offenderim postea ab vtroque Raphaële traditam, & à Fulgosio laudatam, vt verissimam. [v] Nec ab ea abhorrere mihi videntur Accursius, Albericus, & veteres, dictionem *intra* pro *citra*, exponentes, [x] vt omne tempus antecedens contineatur. Sed de extensione ad casum omissum, quantum ad præsens institutum attinet, satis sint hæc disputata, quibus explicandis, de industria prolixior sui, quòd scirẽ hoc vno iuris articulo perspecto alios permultos intelligi. Hæc autem habui, quę de Iure, & eius partibus, necnon de vi iuris, & potestate, ac demùm iuris, actionumq; humanarum interpretatione, dicerem, quibus si qui legum studiosi fuerint adiuti, eorum erit Deo Opt. Max. summam habere gratiam.

t L. post aditam. nu. 13. C. de impu.
v Fulgo l. fi. C. de posth.
Cuma. l. cōmodissimè. ff de libe. & posthum.
x Accurs. & Alber. d. l. finali.

De Syllogismo, & alijs argumentorum formulis. Cap. XII.

SEd iam locus postulat, vt pauca quędã de formulis argumentorum dicamus, & quoniam

quoniam arguere, idé eſt propriè quod oſtendere, & demonſtrare:[a] vt locus ille quoque Virgilij probat,[b]

Degeneres animos timor arguit.

euidens eſt Argumentum, vt in propoſito conſideratur, eſſe rei obſcuræ, per conquiſitas rationes demonſtrationem,[c] aut (ſi Ciceronis verba ſequi malis) rationem, quæ rei dubiæ fidem facit,[d] ſeu probabile inuentum, ad faciendam fidem,[e] ſic dictum, quaſi argutè inuentum, quod ſcilicet ſubtili artificio, & acuta inueſtigatione, rei veritatem patefaciat.[f] A quo tamen receptum eſt, argumentationem, velut totum, à ſua parte differre, ſiquidem argumentatio totam orationem ſignificet, qua inuentũ iam argumentum, rei propoſitæ accommodamus, atque ita rem, de qua tractatur, probandam, & argumentum, quo eam cupimus probare, complectitur. Argumentationis porrò formæ quatuor à veteribus proditæ ſunt, duæ perfectę, & imperfectæ totidem. Perfectę ſunt, Syllogſimus, & Inductio, aut vt alij loquuntur, enumeratio. Imperfectæ, Enthymema, & Exemplum. Syllogiſmus autem græca dictio eſt, quam M. Cicero ad verbum propè, Ratiocinationem dixit, παρὰ τὸ συλλογίζεσθαι, id eſt, colligere, & ratiocinari, tribuſque propoſitionibus conſtat, quarum prima, quod potentior ſit ad rem ipſam conficiendam, ab eaq; vis tota ratiocinationis dimanet, Maior dicitur. Altera Minor, & poſterior Concluſio, ſeu vt alij loquuntur, intentio, quæ (vti Dialecticis placet)

[a] L. deſiderium. C. de poſ.
[b] Vergil libro 4. Aene.
[c] L. 1 §. huius ei. ff. de offic eius. l. qui teſtamẽ to § mulier ff. de teſta. l. fin ff. de Publicia.
[d] Cicer. in Top.
[e] Cicero in Partitio.
[f] c. forus, de verbo. ſigni.

cet) positio quædam necessaria est, ex propositionibus primis, necessarijs, & vniuersalibus, per demonstrationem collecta,[g] aut M. Cicerone diffinitore, ratio est, quæ ex rebus perceptis, ad id quod non percipiebatur, adducit,[h] vt ita non obscurum sit, Syllogismum probè diffinire, Arguméti genus esse, ex duobus pronunciatis præmissis, conclusionem necessariò inferens. Aut si mauis, ex Aristotele, Syllogismus est oratio, in qua positis quibusdam, & concessis, præter ea quæ posita sunt, & concessa, aliud quiddam confici, & contingere solet,[i] veluti ex contractu nascitur actio, Societas est contractus, ergo ex Societate actio nascitur. Inductio verò, genus est argumentationis, quo à singularibus sufficienter enumeratis, ad vniuersale progredimur.[k] ac proinde, cùm plurium vel partium, vel specierum, in ea fiat enumeratio: sunt qui malint, enumerationem dicere.[l] Enumeratio quippe multorum est, quę ad vnum aliquid rediguntur, in quem modũ M. Cicero pro lege Manilia probat, cuncta Pompeium habere, quæ in summo Imperatore exiguntur, quòd in eo insit rei militaris peritia, virtus, authoritas, & fœlicitas. Et hoc est argumentum, quod à partium enumeratione, vulgo dicimus.[m] Veluti probaturus ego, vltimam quamque voluntatem reuocari posse, sic inducam. Testamentum est vltima voluntas, & reuocari potest. Codicillus est vltima voluntas, & reuocari potest, & sic de cæteris, nempe de legato, fideicommisso, & donatione causa

g Rodol. Agricol. lib. 2. de inuentione, cap. 13.

h Cicero 1. Academica.] quæstio.

i Aristot. 1. Analyt. & 1. Topic. Gell. lib. 15. c. 26.

k Aristot. 1. Topic.

l Cicero 1. Rhetoric.

m Bal. l. conuenticula. C. de episco. & cler.

n L.4. ff. de adim.leg.

causa mortis,[n] rectè ergò inferam, igitur vltima voluntas pro arbitrio variari, mutariq; potest. Porrò autem, dinumerationem hanc planè, & integrè fieri oportet nam si nonnihil prętermittatur in ea, nullatenus argumentú concludit.[o] Veluti si dixero, Emptio est bonæ fidei, Locatio est bonæ fidei, Societas est bonæ fidei, ergo contractus omnes sunt bonæ fidei, fallax est profectò hic ratiocinandi modus, quo non integrè, perfectæque partes recensitę, dinumerataeve sunt.

o L.cùm hi. §. si prætor. ff. de transf. actio.

De Enthymemate, & Exemplo. Cap. XIII.

PRæter Syllogismum, & Inductionem, quę duæ sunt perfectæ argumentandi formæ, totidem reperiuntur, imperfectę argumentandi species: Enthymema videlicet, & Exemplú. Quod pertinet ad Enthymema, sciendum, eo verbo Grammaticis cogitationé, & commentum, seu commentationem significari. Dialecticis verò, imperfectum Syllogismum, in quo ex vna, simpliciq́ue propositione, subinfertur conclusio.[a] Ideoque definitur Enthymema, vt sit Syllogismus, cui altera propositionum deest. Veluti Catilina, patriæ struxit insidias: ergo morte dignus est. nanque deficit maior hîc propositio, nempe omnis, qui patriæ insidiatus est, morte plectendus venit, ideoque Satyricus Curtum dixit Enthymema, & torqueri sermone rotato, hoc est, celeri, & breui-

a Aristo. lib. 1. & 2. Rhet.

bus

bus comprehensio, quod totum non sit explicatum, sed pars duntaxat, & ea quidem breuiter, altera, in mente relicta. b

Non habeat matrona, tibi quæ iuncta recumbit,
Dicendi genus, aut curtum sermone rotato,
Torqueat Enthymema.

Cuiusmodi genus argumētationis, ex vno tantùm desumpto concludens, Vlpiano valdè est familiare, nam ita alicubi ratiocinatur. Credendi, creditique nomen generale est, ergo de contractibus dicturi Iurisconsulti, de rebus creditis titulum, meritissimò premiserunt, c omissa propositione (quam maiorem dicimus) velut per se nota, nimirum ea ad speciei cognitionem, generis nomen præcognoscendū est. d Et alibi, Debitor plures habens creditores vniuersa bona alienauit, ergo consiliū habuit eos circunueniendi, e nam & hic quoque subtexit propositionem, vti per se satis cognitam, nempe illam, ex alienatione omnium bonorum, vel maioris partis, fraudem præsumi. f Exemplum verò argumenti genus est, quo particulari aliquo, vel maiori, vel pari, vel minori, in similitudinē ab identitate (vt sic dicam) rationis assumpto, idipsum de quo disceptatur, probamus. g Estq; penè eadē hęc argumentatio, cū loco à simili, à quo eo dūtaxat nomine differt, quod exemplū sit argumētatio, at ratiocinatio à simili, locus argumentationis, sed vtrunque genus (quod hic confundere placet) Iurisconsultis tam est frequens, vt nulla crebrior in iure sit argumentatio. h cùm enim nó possint casus omnes,

b Iuuenal. satyr. 6.
c L. 1. ff de reb. cred.
d L. 1. ff. de iustit. & iur. Accurs. rub. C. de pact.
e L. omnes. § Lucius. ff. quæ in fraud. cred.
f L. nomen. § filio vbi Accurs. ff. ad leg. 3. d. § Lucius. Dd. § ité si quis in fraudem, de actio.
g Agric. lib. 1. c. 25.
h l. non solū § qui primipilum ff. de excus. tut. l argumēto. ff de aur. leg. l. si pater. in fi. ff. de solu. l his solis. C. de reuoc. donat.

omnes, qui quandoque inciderint, certis constitutionibus comprehendi: ex similibus, hoc est, parem rationem habentibus, decisionem peti, conueniens fuit,[i] vt quod de vno responsum est, de cæteris similibus capitulis expressum intelligatur.[k] Et ita lex suppleatur, pleniorem que recipiat interpretationem,[l] modò tamen par sit causa, eademque ratio.[m]

De Aequiuoco, & alijs argumentorum vitijs. Cap. XIIII.

Qvemadmodum verò argumentorum vsum sedulò probamus, dum in ijs vera proponuntur: ita cauillationes sophisticas, & fallaces tendiculas, magno conatu respuimus, vel uti cùm ab euidenter veris, per callidas terminorum mutationes, veritas obnubilatur, & ad falsa producitur disputatio,[a] quod tribus modis contingere philosophus docet,[b] quia videlicet peccat argumentum vel in materia, vel in forma, vel in vtroque. Nostrates vitiosæ argumentationis technas pari numero, sed alijs verbis faciunt, nempe ex Aequiuoco, ex Accidente, & per secundum quid, ad simpliciter, quibus etiam modis omnia ferè argumenta, in ciuili nostra disciplina dilui, dissoluique putant.[c] A quibus non abhorrent Dialectici, qui breuiter docent, argumentationem omnem verè dissolui, vel negando id quod ab aduersario propositum est, (vulgus antecedens vocat) multoque magis probando id falsum esse, vel

i l. neque le ge. l & ideo l. nō possunt ff de legib. c. inter corporalia, de transl. epis.
k L. fi. C. de const. pec. d. l his solis. d. §. qui primipilum.
l L. oratio. ff de sponsal. l. lex Iulia. ff. de fund. dotal.
m l. illud. ff. ad l. Aquil. l à Titio. ff. de verbo. obli.
a L. natura. ff. de verbor. sign. l. ea est natura. ff de regu. iur. l. i. vbi Accurs. ff. de regul. Caton
b Aristote. i. Elencho.
c Specul. tit. de alie_a. & disputa. §. i. Odofred. & Bal. in proœ. digestorum.

vel multipliciter distinguendo, dictionem putà, vel orationem, quæ non eadem fortè significatione, vtrobique in argumentatione ponitur, sic enim perspicuè docemus, ex antecedente non probè conclusionem colligi, quod æquiuoci, & Antecedentis (vt loquuntur) vitia, palàm faciunt. Aequiuocum dicimus, quodcunque verbum quamcunquéve orationem, vnde multiplex sensus elici potest,[d] vt ita amphybologiam, & reliquas eius generis figuras, quæ vel ex singulis vocibus, vel ex coniunctis, ambiguitatem pariunt, cõtineri intelligamus,[e] hinc Aequiuoco datum quóque nomen, Pluriuoci, quod pluribus verbis, aut orationibus, eadem sit appellatio, licèt non idem sensus, veluti dictio *Aries*, qua Sydus in cœlo, animal in terris, & machinamentum ad muros expugnandos, significatur, item *Canis* dictio, quę cœleste Sydus, animal latrabile, piscem marinũ, & talaris ludi signum denotat.[f] De orationibus hæc, *Aio te Aeacida, Romanos vincere posse*,[g] in ciuili verò iure nostro, passim obuia sunt exempla, quale inter cætera, *exhibère*, verbum, quod interdum est hominem, aut rem aliam, qua de agitur, in publicum producere,[h] quandoque verò idem est, quod probare,[i] vnde implacabilis enascitur Antinomia, nisi acutè detegatur æquiuocum: ait enim lex, emptorem mãcipij morbosi, seu vitiosi, seruo intra sex menses mortuo, redhibitoria posse, aduersus venditorem experiri.[k] Alibi verò Cæsares ita demùm aiunt, emptori redhibitoriam

r com-

d Accur. l. 1. in prin ff de nou. oper.
e L. ita fidei ff. de iur. fis. Accur. l. quoties in stipu. ff. de verbo. oblig.
f Accur. d. l. quoties.
g Accur. l. veteribus. ff. de pact.
h L. 2. ff. ad exhib. l. locũ §. hoc interdictum ff de tab. exhib. l. 3. §. ait prætor. ff. de lib. ho exhib. l. fin. ff de ver bor. sign.
i L. fin. C. de ædil actio.
k l. 1. l. redhibere. l. quod si nolit. §. si mancipium, ff. de ædil. edict.

competere, si seruum fugitiuum, aut vitiosum emptionis tempore fuisse, petierit emptor exhibere, [l] constat autem, seruum mortuum exhiberi non posse. [m] quod in prima significatione verum est, quatenus scilicet diximus, exhibere, esse rei præsentiã facere, [n] quatenus enim significat probare, seruum putà vitiosum fuisse tempore emptionis, seruus etiã mortuus exhiberi potest. [o] Ad hanc argumenti fallaciam spectat quoque Labeonis responsum, quo de eo dubitat, qui quatuor oleagina pocula paria legauit, incertum nanque prima fronte videtur, an duo tantùm, an etiam quatuor legata censeantur, ob vnam atque alteram dictionis, paria, significationem, quæ vel ad parilitatem, & æqualitatem, vel ad dualem numerum referri potest, sed tandem ex Trebatij sententia, à Labeone responsum est, vnum par duntaxat legatum esse. quia non ita legatum esset, *Bina paria*: neque ita, *poculorum paria duo*. [p] Sed huius tendiculæ, placet familiariùs exemplum proponere: Testamentũ est lex, [q] Solus princeps potest condere legem, ergo princeps solus potest condere testamentum, nanque relucet hic euidens in ambiguitate dictionis *lex*, vitium, quæ aliud in assumptione, aliud in minore propositione significat sic; Quod in nullius bonis est, fit occupantis. [f] Res sacræ, & personæ liberæ, in nullius bonis sunt, [t] ergo res sacræ, & liberæ personæ, occupanti conceduntur, quo nihil absurdiùs, vitium si quidem est, inquit Accursius, in dictione *Nullius*, quæ aliter

l d.l. fina.
m l. si homo mortuus. ff. de verb. obl.
n L. 2. cum similib. ff. ad exhib.
o L. fi. C. de ædil. actio.

p L. qui concubinam. §. qui quatuor ff. de legat. 3.
q § dispo. nat, de nup. coll. 4.
r L. fi. C. de legib.
f L. 3. ff. de acq. re. do. §. fcræ, de rer. diuif.
t L. 1. ff. de interd. l. 1. ff. de rer. diuif.

ter

ter in assumptione, quam in minore propositione vsurpatur.[v]

De vitio accidentis, & secundum quid. Cap. XV.

Accidentis prætereà mutatione, in argumentis vitium committitur, cùm accidentia videlicet, & qualitates, in propositionũ discursu variantur.[a] Veluti si dixero, iniquũ est quem fieri locupletem, cum alterius detrimento: b in vsucapionibus locupletior fit vsucapiens, cum illius, contra quem vsucapit, iactura,[c] ergo vsucapiones iniquæ sunt, fallacia quippe hic ex accidentis, seu qualitatis mutatione conflatur, quod enim iniquum sit, ex alterius damno lucrum facere: mero iure naturę verum est, d at lex ciuilis per vsucapionẽ, aliorum bona nobis adijciens, boni publici rationem habet,[e] vt aliquis scilicet finis litium existat,[f] néve rerum dominia tandiu sub incerto manerent.[g] Ideoque iuris ciuilis ratio, (cuius authoritate quemadmodũ M. & Cicero scribit, vsucapio tota nititur h) à pura, simpliciq; naturæ bonitate, subtiliter secernenda est. Similiter si dicã, pars incerta vendicatur, i quicquid védicatur, possidetur. k Ergo incerta pars possidetur, inijcitur auditori laqueus, per accidens, l verũ quippe est, possideri quicquid vendicatur, per eum scilicet, in quẽ intenditur rei vendicatio: at nõ ea qualitate, perpetuò possidetur, qua vindicatur, siquidẽ agens,

v Accur. l. ea est natura ff de reg iur. & in l. natura. ff. de ver. sig.
a Accur l. vẽdicatio. ff de rei vend. & l. debitor. §. fi. ff. de leg. 2.
b L. nã hoc natura. ff. de cõd. ind. l. iure naturali. ff. de reg iu.
c L. 3 ff. de vsucapio.
d d l. nã hoc d l. iure.
e L. 1. l. 3 ff. de vsucapio.
f L. fi. ff. pro suo.
g §. 1. de vsucapio.
h Cice. pro Cecin. & de respõ. arusp.
i L. quæ de tota. §. incertæ. ff. de re. vend.
k l. 1. C. de alie. iud. c. examinata, de iud.
l L. 3. §. in certã. vbi Accur. ff. de acqui. poss.

partem incertam vendicare possit, at ille, qui conuenitur, certum, totumque fundum possidere, [m] pari modo deluditur illud sophisma. Quicquid emisti, comedisti, carnes crudas emisti, ergo carnes crudas comedisti. vt vt enim duæ priores propositiones veræ sint: consequentia falsa est, ob mutationem accidentis, & qualitatis, nec enim carnes crudas ea qualitate comedisti, qua emisti. [n] Nec dissimili quoque vitio laborat, horrenda & monstrosa illa, Ioannis Pici Mirandulani, viri alioqui probi & Christiani, conclusio, *Deus non est Deus*, quam ille tamen (posteaquam pluribus subtiliter euicit, Deum esse, & Deum esse vnum) hoc sophistico cauillo contegere tentat. [o] Quæro à te, inquit, quid concipias per hanc dictionē *Deus*, quam de Deo enuncias? si nihil concipis, nihil erras, quia nihil dicis, nihilq; sentis. Si aliquid concipis, dico Deum aliud esse, ab eo quod tu concipis, & conceptum per hanc dictionem *Deus*, explicas, cùm in infinitum ipse Deus maior sit, omni eo quod potes concipere: cuiusce rei pleniore disquisitione, si quis fortasse delectetur, legat libellum de ente & vno, & in calce eius operis, insertas Antonorum Citadini & Fauentini, summorum philosophorum, de ea re aduersus Mirandulanum, eiusce libelli authorem, doctas, & peracutas concertationes. A superioribus cauillis non multum abest, fallacia sensus diuisi, & compositi: cùm videlicet ex pluribus diuisim assumptis, coniunctim aliquid infertur, [p] neque enim sequitur (verbi gra-

m Accurs. l. vendicatio. & l. quæ de tota. §. incertæ. ff. de rei vendi.

n Bart. l. debitor. §. fi. ff. de leg. 2.

o Ioan Pic. Mirand. lib. de ente & vno.

p l. vim passam. §. præscriptione. ff. de adulte.

gratia) crimen adulterij, silentio quinquennij tollitur,[q] ergo adulterium cum incestu iunctum, tanti temporis præscriptione cõquiescit:[r] pari modo refellitur argumentum, quo ex pluribus coniunctis diuisim aliquid colligitur, quando scilicet hoc, aut illo casu accidentia sunt diuersa,[s] quædam enim fas est prædicare disiunctim, quæ non licet coniungere, & nonnulla coniunctim enunciare, quæ separare fas non est,[t] veluti si cùm asinam & pullum ex ea possideres, dixero, hæc asina quia pullũ habet, mater est, hæc asina est tua: ergo hæc asina est mater tua.[v] Huc quoque spectat faceta illius tendicula, qui probaturus in tribus ouis, contineri quinque, præfabatur, ternario numero dualem inesse, atqui inquiebat, duo, & tria sunt quinque.[x] Etenim verum est, duo & tria separatim considerata, esse quinque, non item duo & tria, quæ tribus insunt,[y] nec absimiliter valdè Accursius, habebas heri (inquit) tres liberos, hodie quartum suscepisti, non tamen ideò sequitur, te septem habere: quia tres illi primi, quos heri habebas, cum illo qui tibi hodie natus est, coniunguntur, & insequenti numero computantur.[z]

Postremum Argumentationis vitium, ex *Secundum quid ad simpliciter*, colligitur, cùm videlicet ex eo, quod particulari & certo aliquo respectu, tale est simpliciter & absolutè, nonnihil ponimus, veluti, Quod commune est, meum est,[a] hic fundus est inter me & Titium communis, ergo meus est, equidem euidens

q L.1.C de quæstio l. adulter. C. de adult.

r d. §. præscriptione.

s Aristo. lib. 2. περὶ ἑρμην.

t Dd. l. possidere. §. 1. ff. de acq. poss.

v Io. And. c. fine culpa. de reg. iu. in Mercuria.

x Accurs. l. quoties in stipul. ff. de verb. oblig.

y Bart. l. si is qui, in prin. ff. de reb. du.

z Accurs. l. manumissiones. ff. de iust. & iur.

a L. illud. ff. de ritu nup. l. serui electione. § La beo. ff. de legat. 1.

est hic fallacia, nam quod commune est, meum generatim, & simpliciter dici non potest, [b] vt de parte, videlicet, Socij, nedum mea dispone-re possim, [c] sed quadamtenus, & vt aiunt, secundùm quid, est meum, respectu scilicet partis meæ. [d] Simile, libertus qui se patrono præbuit arrogandum, in eius familia iura consequitur ingenuitatis, vt scilicet neque patronus, neque filius eius, liberto patronatus iure succedant, & si patronum in ius vocare velit, veniam libertus non petat, [e] non tamen ideò sequitur, eum absolutè ingenuum: neque enim libertum, patronus adoptando ingenuum facit, [f] nec alius, à principe ingenuitatem seruis, aut libertis concedit. [g] Vnde libertus à patrono adoptatus, Senatoris filiam, vxorem non ideò ducet, neque Senator libertinam, à patrono adoptatam, vxorem habere poterit. [h]

b l. Quintus, ff. de aur. & arg leg.
c L. Sabinus ff. eo. diuid. l. pupillus. ff. de verb. sig.
d L. 2. ff. de condi. insti. d. § Labeo.
e l. sciendū. 2. ff. de ritu nupt.
f L. fin. ff. de sta. hom.
g L. 1. C. de iur. aureo. annulo. l. vni. C. ad leg. Viscell.
h d. l. sciendum. 2.

De tribus argumenta elabendi modis. Cap. XVI.

ET his modis argumenta verè dilui, soluique dicũtur, præter quos sunt & alij, quibus vim argumentorum magis euadere, & elabi, quàm tollere, aut soluere dicimur, propterea scilicet, quod non rei satisfaciant; sed tantùm eludere, & decipere conentur. Vnde *solutiones ad hominem*, à dialecticis appellatæ, ad quas tum confugimus, cùm vi argumentorum pressi, in angustias redacti, & penè victi, parum ex re alioqui speramus auxilij.

I. Quod ipsum tripliciter in vsum venire solet: vel quia aduersario rem, aut personam regerimus; vel quia obiectum ab illo eleuamus, & verbis deprimimus: vel quia digressu à re facto, auditoris animum à propositæ argumẽtationis cura abducimus, & auocamus: Regerimus in rem, quoties parem, aut etiam grauiorem, ea quæ nobis obijciebatur, aduersario reponimus, vt quantum ille suis telis nos premere videbatur, tantùm nos eò quod in illum recudimus, vrgere videamur. Sic ad ænigma, à Damœta propositum;

Dic quibus in terris (& eris mihi magnus Apollo)
Tres pateat cœli spatium, non amplius vlnas.

Menalcas cùm resondere nesciret, aliud par obijcit; a

Dic quibus in terris, inscripti nomina Regum,
Nascantur flores, & phyllida solus habeto.

a Virgilius ecloga 3.

Regerimus in personam, cùm ostendimus, non decere aduersarium, quæ obiecta sunt effari, aut dicere, etiamsi fortè vera essent, quia fortè simili culpa prematur, veluti cùm M. Cicero, Tuberonem Ligarij Accusatorem ostendit in eadem causa fuisse, cuius Ligarium impetebat. b Simile est, quod in iure nostro tractatur;

b Cicero in oratione pro Q. Ligario.

Turpe est doctori, cùm culpa redarguit ipsum.

II. Eleuando, rursus argumenti vim euadimus, cùm rem, quæ nobis obijtitur, irridemus, & velut nullius momenti aspernamur, contendẽtes id tale esse, quod magis risu & ludo, quàm responso dignũ existat. Qualem to-

tam Cælij accuſationem, M. Cicero facit, oſtendens aduerſus accuſatores, pro Clodio multos, eam accuſationem magis amantium iras, & iurgia, quàm vera crimina continere.[c]

c Cicer. pro M. Cælio.

III. Elabimur poſtremò digrediendo, cùm alicuius alterius rei mentionem inijcimus, quo auditoris animus in digreſſu occupatus, à propoſiti argumenti cura abſtrahatur. Suntq; tres iſti modi, rationesque elabendi, quibus inter diſputandum, cùm in foro, tum in ſcholis frequenter vtimur.

Quibus ex cauſis, à communibus Iuris regulis recedere liceat. Cap. XVII.

SED cùm nulla probabilis ſit diſciplinę interpretatio, quæ ſi nullo iudicio, nulloque rerum, perſonarum, locorum, & temporum, habitu delectu à nobis ſuſcipiatur, reprehenſione carere poſſit, commodiſſimum (ni fallor) erit, vt poſt expoſita iuris principia, ac non pauca, quæ ad legum pertinent deciſionem, præcipuas circunſtantias attingamus, quæ iuris regulas variant, interdum relaxant, ac remittunt,[a] vt ecce reſtituere depoſitum, non perpetuò æquum eſt, putà furenti, aut prædoni, vero domino apparente.[b] Incidunt nanq; tempora, inquit M. Cicero, vt non ſint reddẽda depoſita: velut ſi gladium quis apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſaniẽs, aut ſi is qui apud te pecuniam depoſuerit, bellũ inferat patriæ,

a L. aut facta. §. 1. ff. de pœn. c. occidit. 23. q. 8.
b L. bona fides. ff. de poſ.

triæ, reddere peccatum sit, iustum autem non non reddere.[c] Violare item fidem, atque adeò iusiurandum quandoq; conceditur. Imò verò præcipitur, vt si aliquid turpe, flagitiosúm ve promissum sit, [d] homines trucidare, nonnunquam gloriosum, & laudabile, veluti hostes, & proditores patriæ, [e] ijsque similia sexcenta, quæ secundum personæ, loci, temporis, & rei, qualitatem variari, mutarique solent, [f] quibusdam inquit Vlpianus, emergentibus, quæ varietatem inducunt, [g] quæ per ius nostrum sparsim posita in vnum aggregare supra vires humanas videretur, nisi partim nos hoc labore leuasset Pontanus, [h] cuius dicta, recentiores ad verbum fermè descripserunt, [i] nusquã Pontani, (quod admirari satis nequeo) mentione facta. Causæ autem quibus, à generalibus iuris regulis recedere fas est, vt plurimum ex huiusmodi prædicamentis consistere videntur, Persona, re, loco, & tempore (reliquas enim attingere mihi in animo nõ est) quæ singulæ breuiter tractandæ veniunt.

c [...] c. 1. Officio.
d L. generaliter, l. velut i. l. si plagij, ff. de ver. ob. l. g. c. Quintauallis. de iureiur. c. cũ iuramento, de homicid.
e L. minimè, ff. de religios.
f L. Pompo. 2 ff. de neg. gest. l. nonnunquam, ff. de iud. l. Pedius. in fi. ff de incend.
g L. Instru. & ad pecunias, ff. de iu reiur.
h Ludo. Roma l. si verò, §. de viro, ff. sol. mat.
i And. Alcia lib. 1. de verb. signi.

Personæ dignitas, eruditio, virtus, & integritas. Cap. XVIII.

Et imprimis persona, cuius multiplex qualitas, regulas iuris infringit, nam in cõtractibus sunt personæ, quę nec naturaliter quidẽ obligentur, vt pupillus, [a] alia quæ naturaliter, nõ etiam ciuiliter, veluti duo fratres, & pater, & fili-

a L. pupillus, ff de actio. & obli. l. quod pupillus, ff. de cond. ind.

& filius, b reliquæ solent, vtroque modo. Rursus, qui munere aliquo fungitur, si adscripto muneris nomine contrahat, non proprio, sed officij nomine, contraxisse intelligendus est. c Et in criminibus, pro qualitate personarum, pœnæ, vel minuuntur, vel exacerbantur. d Violantur quoque iuris traditiones, ex personæ dignitate, virtute, & doctrina. Illustribus imprimis, & graui aliqua dignitate pollentibus, quædam peculiariter legimus concessa, quæ inferioris gradus viris, non tribuuntur. Et imprimis, vt non nisi ex scripto, in ius vocentur, e tametsi per nuncium, absque literis, citatio regulariter iure fiat. f Vt per procuratorem, in grauibus etiam criminibus litigent, g cùm alioqui in caussa criminali frustrà interueniat procurator. h Vt non ex scripto, sicut alij iudices, sententiam pronuntiare cogantur. i Vt filijs, donare possint, k licèt soleant, à parentibus donationes filijs inutiliter fieri. l Vt quæstioni, non subijciantur. m nec pœna mortis digni, suspendantur, aut cruci affigantur, cum plebeis duntaxat, istiusmodi supplicia conueniant. n Vt in mulierem, illustri splendentem dignitate, compromitti possit. o Vt præte-

b L. fra[...], ff. de cond. indeb.

c L. fin. ff. de institor. l. post mortē, §. fi. ff. quan. ex fac. tuto. l. cum quæ dam, C. de admi. tuto.

d L. moris, §. sed enim. cum l. seq. ff. de pœ.

Dignitas.

e L. quoties, C. de dignita. libro 12.

f L. sed in te: pellatur, §. 1. ff. de arb.

g L. fin. C. de iniur.

h L. pen. §. 1. ff. de pub. iud.

i L. 2. C. de senten. ex breuiuscul. k L. donationes quas, C. de dona. int. vir. l L. 1. §. si pater, ff. pro dona. m L. milites, ff. de quæstion. n L. desertorem, §. 1, vbi Accursi. ff. de re milit. o c. dilect. de arb.

præterea generali ſententia, mandatóve, non contineantur: ſpeciali enim propter amplam eorum dignitatem, nota digni ſunt, quare niſi de ijs expreſſa mentio ſacta ſit, neglecti videntur. p Vnde Quæſitores, quibus hæreſis negotium generaliter commiſſum eſt, contra epiſcopos non inquirunt, q nec in generali excommunicationis, ſuſpenſionís ve ſententia, qui pontificiæ dignitatis ſunt, continentur. r nec generali mandato, cenſetur Archiepiſcopus, ſuo officiali mandaſſe, vt ſuffraganeos excommunicet. ſ Huc pertinent, quæ de concedentis prærogatiua, leguntur: vt is, in honoribus præferatur, iureque potior ſit, qui à digniori electus eſt. t Vnde receptus in canonicum, authoritate Papæ, cæteris anteponitur. u Et is cui collatum eſt à Summo Pontifice, aut eius legato, ſacerdotium, illi qui ab Epiſcopo collationem habet, (ſi non aliter de prioritate collationis appareat) propter ampliorem conferentis prærogatiuam, eſt præferendus. x Sic creatus doctor à principe, (dum legitimum eruditionis ſuæ periculum fecerit, y ijs qui ab Academijs quotidie creantur, anteponi debet. z *Ob inſignem quoque perſonæ eruditionem*, contra iuris regulas, pleraque recepta legimus. a Vnde facit, alicuius excellens doctrina, vt ad preces

p L. item apud Labeo. § ait prætor, ff de iniur.

q c. inquiſitores. de hæret. in 6.

r c. quia periculoſum de ſenten. excommu. in 6.

ſ c. 1. in fin. de offi. ord. in 6.

t L fina. ff. de alb. ſcrib. c. per tuas. de maio. & obe.

u c. hi, qui. de præben. in 6.

x c. ſi à ſede, eod. tit.

y L. nemini. C. de aduo. di. iudicio. (*Eruditio*)

z L. reſtituendæ, C. illo titul. c. dominus. vbi gloſſ. 93. diſtinctio.

a L. ſed & reprobari, §. amplius, ff. de excuſſ. tut.

preces populi id petentis, principi pro pœnæ, criminisque abolitione, supplicandum sit, interimque, iudicis sententia suspédatur. b Quin & olim creditum, ex Iulij Pauli lege, propter summam peritiam artis, sontib' quamuis iam damnatis, pœnam relaxari. c Ob idque etiamnum Bononiæ constans fama durat, Azonem magnum iuris nostri interpretem, capitalis criminis damnatū, *Ad bestias, Ad bestias*, sæpius exclamasse, ex capitis Iulij Pauli principio, significans, propter excellentem iuris peritiam, se venia dignum, cæterùm iudices, credentes se belluarum nomine, ab Azone insimulari, non destiterunt irati, donec vltimo supplicio afficeretur. Sed si verum amamus, in constitutione Pauli, d nihil omninò de alleuiatione pœnæ tractatur, sed de rei damnati transductione: cùm enim ad bestias ex delicto damnati, sine permissu principis ex prouincia, in prouinciam traduci non possent: in ipsismet prouincijs, vbi iudicati erant, bestijs obijciebantur, & dilaniabantur: nec ad preces populi, executioné Præses prouinciæ morari debebat, nisi tamé eius roboris essent, atq; artificij, vt in spectaculis quæ Romæ fiebant, digni essent, qui exhiberentur, quo casu principé, Præses consulere debet, An velit eos damnatos Romā mitti, vt in populi Romani muneribus, bestijs obijciantur, Facit præterea, excellens scientia, vt qui summæ peritiæ est, in aliena patria docens, ab onere tutelæ, sit immunis. e Facitq; literatura, vt eruditos homines, facilè Romanus Pontifex,

b L. ad bestias. ff. de pœn.
c d. l. ad bestias. Glo. §. sint viri. de num. & qual. card. in prog.
d d. l. ad bestias.
e d l. sed & reprobari, §. amplius.

tifex,legibus soluat, quo duplex sacerdotium obtineant,[f] aut quamuis illegitimi in Episcopos eligi possint.[g] Ab ijs non multū abest,egregia animi indoles, quæ efficit, vt ad doctoræ gradū admittatur, qui nondum admodū profecit, si spes sit futuræ peritiæ, [h] quāuis aloqui, ijs ornamentis insigniri non debeant,nisi quorum factum est eruditionis suæ, tanquam auri in fornace periculum.[i] Sic & scholaris optimi ingenij,imperito doctori,in honorib9 præferri debet.[k] Deniq; ob probitatem animi singularem,eximiamq; vitæ sanctimoniam,contra iuris regulas, multa sunt cōstituta:[l] nam & legitimi tutores satisdare cogūtur: at si persona, magna splendeat honestate, remittitur satisdatio,[m] sufficit nanque virtus hominis pro satisdatione,[n] & tametsi in causa sua, vel suorum, nemo iudex esse possit:[o] qui tamen integerrimæ vitæ est, vt non cadat in eum verisimiliter suspicio,in ijs etiā negotijs,ius dicit,[p] & quamuis victus victori,in expēsis damnari debeat:[q] si tamen eius,qui succubuit, nota est probitas, ab impendiorum condemnatione excusatur,[r] quandoquidem non præsumatur calumniose mouisse litem, qui probus anteà, æstimatus fuit,nec agere quicquam, quod iustum nō sit,& honestum.[s] Quocirca rectè probat Angelus, Guelfum de Prato, potestatem Bononiensem

f c.de multa, in fin. de præb.
g c.innotuit.de electio.
h Inno c.cū in cūctis. de electio. Feli. rub.de mag.
i L. nemini, C.de aduoc. diuer. iudicio. l. magistros, C de profess. & med. lib. 10.
k L. 1. vbi Accurs. C.de anno. ciuil. lib. 11.
Vita integritas.
l Iason.l. iubemus,C.de iudic.
m L.legitimos, ff. de legit.tutor.
n Accur.l. 1. ff.de ripa. muniend.
o L.qui iurisdictio.ff.de iurisd.

p Specul.titu.de iud.delega.§.superest. q L. eum quem,ff.de iud.l.properandum,§.siue autem.illo tit. r Hostiens.c.finem.de dol. & contu. s L. non omnes.§.à Barbaris,ff.de re milit.c.2.§ super eo.de no.oper.nuntiatio.

nienſem abſolutum, qui ſibi datum in cuſtodiam militem, magni nominis, & probatæ exiſtimationis, non vinctum, nec in compedibus cuſtodiuit, ſed vrbem ei pro carcere etiã abſque vadibus, aſſignauit, licèt miles ille poſtmodum, arrepta fuga, ſibi conſuluerit,[t] neque enim qui integræ opinionis eſt, in ea cauſa videtur, vt tam arctè debeat cuſtodiri.[u] Huc pertinet, quod licèt non ſoleant ſubornationis metu, poſt publicata teſtimonia, recipi teſtes:[x] in cauſa tamen hominis inculpatæ vitæ, & perſpectæ integritatis, teſtes recipi poſſunt.[y] quod nulla illic propter notam probitatem, teſtium ſubornatio timeatur.[z] Mirabilius eſt profectò, quod Pontificij tradunt, tametſi nó niſi ſacris initiato ſacerdotium conferri poſſit:[a] cùm Laicus, ſpiritalis iuris prorſus ſit incapax:[b] multoque minùs Epiſcopatum, cùm diu ante ſacra tractaſſe quem oporteat, quàm in Antiſtitem eligatur, propter inſignem tamé vitæ ſanctimoniam, ad Epiſcopatum, nedum ad inferius miniſterium Laicus prouehitur.[c] Ambroſio enim nondum aqua baptiſmi renato, Nicolao autem & Seuero ex Lanificio aſſumptis, Epiſcopatus munus delatum eſt, atq; oblatum,[d] quod miraculosè contigit: vnde ad conſequentiam producendum non eſt.[e] Sed nec ſuperiora ſatis iure fundantur,[f] quatenus præſertim alteri res verti damno poſſet. Quapropter in foro, vix obtinerent. Ad hæc non incommodè ſpectat, quod paſſim leges iubent: ad æſtimanda facta, dictáve hominum,

t L. ſi res pupillaris, ff. de admin. tut. Angel. l. ſi à bonæfidei, ff. de re. vẽd.
u L. ſi à bonæfidei, ff. de re vend.
x Auth. at qui ſemel, C. de proba. cle. ſi. de teſtib.
y d. §. à barbaris. d. §. ſuper eo.
z Bal. c. præterea. de teſtibus cog
a c. cũ adeò. de reſcrip.
b c. decernimus. de iud.
c c. ſtatuimus. §. his omnibus, 61. diſt.
d d. §. his omnibus.
e L. quod verõ, ff. de legibus.
f cap. ſi quis triginta 78. diſt.

num,anteactę vitæ rationem considerari:g neque enim (verbi gratia) facilè credendum est, eum,qui in florenti ætate,continenter, & honestè vixit,probusque diu æstimatus est, se vitijs in senectute,turpiter contaminasse: h Dixerit quispiam,rem periculi esse plenam,iudicare probus quispiam sit,an improbus. Quod equidem non negauerim ipse. Multis enim inquit M. Cicero, simulationum inuolucris,tegitur, & quasi velis quibusdam obtenditur, vniuscuiusq; natura, frons, oculi,vultus,persæpè mentiuntur: oratio verò sæpissimè, i & plerosque esse Satyricus ostendit, k nosque experientia comprobamus,

Qui curios simulant, & Bacchanalia viuunt,
quique ex verbo Christi, similes sunt sepulchris dealbatis, quæ foris patent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia,hoc est hipocrisi,& iniquitate: l At non diuturna potest esse, vt M.Cicero scribit,hæc obstructio:nec dissimulatio multo tempore latere. m Ideoque cùm Christus attendere iussisset, à falsis prophetis, qui veniunt ad nos in vestimentis ouium,intrinsecus autem sunt lupi rapaces: subijcit, à fructibus eorum cognoscetis eos. n Et sanè difficile est ex Platonis sententia, vt malus,quis semper lateat. o

g L. diui fratres. ff. de l·b.ca l.3.§. sed si ex im. prouiso, ff. de re milit. l 1.C. si quis imp. maled.

h L. nō omnes.§. à barbaris, ff. de re milit.c. pen. de præsumpt.

i Cicer. l. epistol ad Q. fratrem.

k Iuuenalis satyr.

l Matth. 23.

m Cicero pro Sestio.

n Matth 7.

o Plato lib. 2. de Republica.

Personæ vilitas,& paupertas, Caput XIX.

Ob

Vilitas.
a L. si patrona.ff.de ritu nup.
b L.sed si v nius.§.filio fa.ff.de iniu.
c L. senatoris filia.ff de rit. nupt.
d L.1.C.de offi.diuerso iud.c.
e Bald. con sentaneū.C. quo.et quando iudex.
f § fi. de restitut. & ea. col.4.
g L. si vxor. §.1 ff.de adult.
h L.si cùm dotem. §. eo autem.ff. sol.matr.
i L.illicitas, §.fi.ff.de offi præf.l.fin. C.de mod. mulctā. Ac cur.l.oēē,C. de anno.& trib.l:b.10.
Paupertas.
k L. si instituta §.pen ff.de inoffic.testam.
l L.Iudices.C. de epi.aud.
m c. olim.2.de restit.spol.

OB personæ quoque vilitatem à generali legis traditione, recedimus nonnunquam,[a] nam & pater, qui illatam filio iniuriam condonare potest, si persona vilis, abiectaque sit, & filij honesta, iniuriarum actionem non remittit.[b] & filia Senatoris, quæ ludicram artem exercuit, aut corpore quæstum fecit, libertino contra senatoriæ dignitatis prærogatiuam nubit, neque enim (inquit Iulius Paulus) honor ei seruandus est, qui se in tantum scelus deduxit.[c] Hincque illud generale circunfertur, indultum liberis beneficium, ob patris honorem, ad eum filium non extendi, qui vilem, fœdamque vitam egit. Sic nec lex, quæ mulierem in carcerem conijci vetat.[d] ad eam producitur, quæ meretriciam, turpemque vitam ducit,[e] vt non æquipolleat castitati luxuria,[f] nisi tamen mulier illa, libidinibus infamis, maritum habeat, cui priuilegium illud, propter matrimonij dignitatem cõseruatur.[g] Ad hæc, denegatur actio de dote patri, si turpis & vilioris existat vitæ.[h] Facit, *inopia*, vt violentur interdum regulæ iuris, in paupertatis quandoque fauorem: nonnunquam in odium, fauetur in eo paupertati, vt mulcta, vel etiã collecta, tributúm ve, pauperi remittatur.[i] Alimenta decernantur quandoq;, appellatione pendente,[k] ac eorum alimoniæ, qui egestate pressi, in carcere detinentur, iudex prouideat.[l] Executio sententiæ impediatur.[m] Qui non

non prouocauit, [n] aut post appellationem, fatalia labi permisit, [o] excusetur: ne possessori impensas dominus reddere teneatur. [p] Vt in multitudine negotiorum, præ cæteris, pauperum causæ per iudicem diffiniantur. [q] Denique nec mercedē, iudici, aut notario, de actis causæ, pauper exsoluere teneatur, [r] At verò præterquàm quòd inopia, non minimum est per se malum, ipsa plerunque nocet. Etenim testem, sdebitoremque, suspectum reddit, [t] vnde & maritum, constante matrimonio, ad dotis restitutionem cogit, [u] & vbi desideratur satisdatio de iudicio sisti, rem apud officium deponi facit, quod sequestrare dicūt. [x] Quamuis plerique omnes, exploratum habeant, paupertatem neque malum esse, neque de genere malorum. [y] Neque verò ad superiora prætereundum, quanquam in delictis non omninò præbeat paupertas excusationem: [z] ac proinde, non sit ignoscendum mulieri, quæ paupertatis velamento, se turpem vitam elegisse profitetur. [a] mitius tamen cum illo agitur, qui vrgente fame, aut alia necessitate, nonnihil alioqui prohibitū, admisit, [b] & sustinet lex venditionem filij, in patre, nimia egestate presso, [c] vt sic liceat cum poëta, ad Charidemum exclamare, [d]

O quantum cogit egestas?

& cum mimographo,

Hominem experiri multa, paupertas iubet.

n L. si procur. §. pen. ff. mand.
o §. Alijs verò. de ijs qui ingred. ad appel. col. 5.
p L. in fundo, ff. de rei vend.
q c. imprimis. vbi glo. 2 q. 1.
r L. tam dementis. in fi C de episco. aud.
s L. 3. ff. de testib.
t L. si creditores, ff. de priuil. cred.
u L. si constante, ff. sol. mat.
x L. si fideiussor, §. fi. ff. qui satisd. cog.
y c. illa. in fine. 15. q. 1.
z c. quoniā. de simon.
a L. palàm, §. 1. ff. de ritu nupt.
b ca si quis propter. de furt.
c L. vltim. C. de patrib. qui filios distrax.
d Martial. lib. 6. Epigrammat.

f à qui-

à quibus non abhorrens Plato, pauperum peccata, ob huius vitæ incõmoda, lenius, apud inferos puniri scribit: Diuitum verò grauiùs.[e]

e Plato lib. 10. de Repu.

Seueritas, & negligentia. Cap. XX.

Crudelitas.

Ivbet item nimia personæ sæuitia pleraque in iure nostro ciuili innouari. Dominus sæuiens in seruos, durius quàm æquum sit, eos vendere cogitur,[a] vti & pater filium emancipare, quem malè contra pietatem affecit,[b] vir nimium morosus, sæuusque, ab vxore separatur,[c] culpæque assignatur, nimia præceptoris sæuitia.[d] Et coita à lege societas, ne ab ea intra certum tempus abeatur, ante tempus nihilominùs dirimi potest, si tam iniuriosus rixosusque sit socius, vt cum eo durum sit conuersari.[e] Propter desidiam præterea & malam hominis versationem, legis generalis plerunque fit derogatio. Rex, Dux, aut alius princeps, iners, & ignauus, principatu priuari potest, aut ei saltem coadiutor dari debet,[f] presbyter exautorari, seu vt Pontificij loquuntur degradari,[g] prælatus, prælatura deponi:[h] Iudex administratione remoueri.[i] Idemque in tutore,[k] & procuratore.[l] vt ob grauem aliquam inertiam, aut ignauiam, tanquam suspecti reuocentur. Et quamuis nemo valitudinis licet deploratæ, proprio cedere cogatur sacerdotio:[m] poterit tamen Episcopus, iniũcti sibi mune-

a L. 2. ff. de ijs, qui sunt sui.
b L. fi. ff. si à parente.
c c literas. de rest. spoliata.
d L. præceptoris, ff. ad l. Aquil.
e L. si conuenerit. ff. pro socio.
f c grandi. de sup. neg. prælа. in 6.
g c. dictum. 81. dist.

Negligẽtia.

h c. cum ad monasteriũ, §. fin. de sta. monacho.
i L. si quos. C. de offic. præ. præto.
k L. 4 §. fi. ff. de susp. tutor.
l L. cum qui. C. de procu.
m c. pen. de cler. ægrot. c. quamuis. 7. q. 1.

muneris prorsus negligẽs, in hoc adigi, vt sacerdotio illi renuntiet. [n] Hac etiam ratione, conductor ante finitum locationis tempus, expelli potest: si malè, negligenterque nimis in re locata versetur. [o] Idemque in emphyteuta, [p] & cliente, [q] (seu vt dicunt Vassallo) proditum est. Et generaliter obseruandum, eum qui leniter, & oscitanter, demandatam sibi prouinciam tractat, ea remoueri posse. [r]

n c. nisi. vbi Imo. de renuncia.
o L. 3. C. de locat. c. pro. pter. eo. tit.
p Auth. qui rem, C de sacrosanct. eccles.
q c. 1. §. pen. de pac. te. nend.
r L. si remunerandi. §. Maurus, ff. manda.

Magna personarum affectio, vt affinitatis, aut alterius coniunctionis Cap. XXI.

SVnt deinde peculiariter quædam indulta, ob magnam personarum affectionem, [a] quæ ex consanguinitatis, aut alio naturæ vinculo, descendit. Itaque lex, quæ receptatores latronum, perinde punit, atque latrones, [b] eos excipit, apud quos, vel cognatus, vel affinis latro, conseruatus est, [c] quòd ignoscendum sit ei, qui sanguinem suũ quoquomodo, voluerit redemptum. [d] Et licet, qui fisci causas agunt, aduersus fiscum postulare prohibeantur, [e] causam tamen suam, vel suorum, agere poterunt. [f] Quo exemplo docet Angelus, clientem non teneri iuuare dominũ, aduersus parentes, & liberos. [g] Et lex hæredem, qui non vltus est necem defuncti, hæreditate priuans, nó censebitur imponere necessitatem patri, vt filium defe-

Aff ctio personarum ex sanguinis vinculo.

a L. si seruum. §. fin. ff. de lega. 1.
b L. 1. ff. de receptator.
c L. fi. ff. de recepta.
d L. 1. ff. de bon. eor. qui ant. sent.
e L. 1. C. de aduo. di. iudi. l. 1. & 2. C. de aduoca. fisc.
f L. penul. C. de postul.
g Angel. d. l. penultim.

deferat: aut filio, vt patrem accuset.[h] Sic emancipatori, hoc est militi, qui diu vagatus ad castra tandem reuersus est,[i] venia datur, si valetudini aut affectioni parētum, & affinium interim inseruiuit.[k] Et quemadmodum ægritudo propria citatum non comparentem excusat à contumacia,[l] ita suorum infirmitas,[m] & iniuria consanguineis illata, mihi quoque irrogata intelligitur.[n] Idemque in metu illis incusso, vt mihi quoque videatur illatus.[o] Vnde minæ consanguineis protestantis, vel appellantis, incussæ per iudicem ipsi quoque protestanti, vel appellanti, illatæ censentur.[p] Et qui coniūctas personas, in ius vocant, qualemcunq; fideiussorem de iudicio sisti accipere tenetur.[q] Et relictum sacerdoti, affinitate aliqua testatori iuncto, non ecclesiæ contemplatione, sed cognationis factum intelligitur,[r] tametsi appellatiuo nomine testator sit vsus.[s] quippe generaliter receptum, quod propinquo datur, sanguinis contemplatione datum censeri.[t] Hæc autem maximè obtinerent, inter patrem & filium, cùm nulla excogitari possit arctior coniunctio. vnde quamuis administratorem quemcunque, redditioni rationum lex obstringat:[u] patrem tamen eximit.[x] Et quo casu, hæres fideicommissario cauere cogitur, si pater filio hæreditatem restituere sit grauatus: cautionem non tenebitur præstare.[y]

Sic

h L. si adulterium. § liberto, ff. de adulter.
i L. 3. §. emansor, ff. de re milit.
k L. qui cū vno, §. si. cotitu.
l L. quæsitum, ff. de re iudic.
m c. communis filius. vbi glo. 23. dist.
n L. lex Cornel. l. item apud, § conuicium, ff. de iniur.
o c. sciant cuncti. de elect. in 6
p Clem. 1. de excess. prælat.
q L. 2. § Prætor, ff. Qui satisd.
r Aut. licentiam. C. de episc. & cler.
s c. requisisti. de testa.
t L. tutor, §. quæ tutoribus, ff. de excus. tuto.
u §. œconomos. de sanct. episc. col. 9.
x L fin. §. hoc proculdubio, C. de bo. quæ lib.
y L. Imperator, ff. ad Trebell.

Sic doctoris, Aduocati, aut officialis filius cæteris paribus, in patris demortui officio, præfertur.[z] & qui prædia comparare in prouincia, prætextu officij quod administrat, prohibetur, potest tamen paterna quæ à fisco detrahuntur emere.[a]

z L. nemini, C. de aduo. di. iudicio.
a L. qui offic. ij, ff. de cõt. empt.

Amicitia, & Inimicitia. Cap. XXII.

Amicitia.

Sanè quæ de consanguinitate, affinitatéve tradita sunt, in magna quoque amicitia locum habent, magna etenim amicitia, idem quod coniunctio sanguinis operatur,[a] & amicos cognatis & affinibus lex non vno in loco æquiparat.[b] vnde à plerisque omnibus traditum, amoris ardorem vim habere clausulæ codicillaris.[c] vt, scilicet, legata relicta, amico nõ leui amicitia coniuncto, in testamento imperfecto debeantur, velut, ab intestato repetita.[d] Addunt alij, eodem argumento, amicitiam illam non vulgarem inducere reuocationem clausulæ derogatoriæ, quæ priore testamento adiecta fuit.[c] Sunt & qui amicum arctissima familiaritate iunctum, sicut coniunctum, ad agendum admittant sine mandato,[f] quod vtcunq; ab interpretibus sit controuersum, in eo defendi potest, cuius gesta solebat amicus absens habere rata.[g] Et amici solent suorum nomine contineri.[h] Et quemadmodum legatum, consanguineo sacerdoti factum,

a Glo. c. re. quisisti de testa. & in c. 2. eo. ti. in 6.
b L. ergo, ff. ex qui. caus. ma. l. 2. ff. qui pet. tut. l hæc autẽ, §. 1. ff ex qui. cau. poss. ea.
c L. in testamento, ff. de fideicom. liber. Bal. l. si iure. C de testam manumiss.
d d l. in testamento.
e Ias. l. non dubium, C. de legib.
f L sed & h. e. vbi Gu. liel ff de procur. Ias. l. exigendi, C. de procur.
g Bart l non solum. §. qui alieno, ff. eo.
h Accurs. l. 2. C. in qui. cau. colo. lib. 11.

factum, ipsi quæritur, non etiam ecclesiæ: cum consanguinitatis gratia, magis quàm ecclesiæ, factum intelligitur: [i] sic & legatum sacerdoti, summo amico relictum, [k] maxima quippe amicitia copulatus, propinquo similis est. [l] vnde & illud emergit, quia volens probare se nõ animo occidẽdi percussisse, satis docet, si ostendat se, vel cognatum, vel affinem, vel amicum. [m] Et licèt alioqui receptor, vt delinquẽs puniatur: sicut tamen receptans coniunctum, aliquam meretur excusationem, vt saltem mitius puniri debeat: [o] ita receptans intimum aliquem amicum. [p] Denique licèt Aduocatus officium suum præstare petenti teneatur: [q] sicut notarius, [r] & Caupo hospitari, nautaque nauigare, [s] nullus tamen istorum, ex officio cogitur, aduersus amicum, operas suas præbere, aut iuuare inimicum. Per contrarium autem propter hostilitatem, & inimicitiam nonnullis speciebus, regulas iuris deserimus: nam extra legis pœnam est, qui patrem, aut filium, publicum patriæ hostem interemit, præmio etiam afficiendus, [u] cùm alioqui insutus culeo, cum cane Gallo gallinaceo, vipera, & simia, in mare proximum deijciendus esset, [x] & in criminibus grauissimis, vt hæresis, & simoniæ probationes licèt illegitimæ, admittantur. [y] Inimici tamen, dicere testimonium nequeunt, [z] & ab inimico, fas est vsuras exigere, cui arma iure inferuntur. Vbi enim ius

i L.tutor. §. quæ tutoribus, ff. de excus. tutor. c. requisisti. de testa.

k Glo. d. c. requisisti.

l L.2. ff. qui pet. tuto. c. Petrus. de homicid.

m L.1. C. de sicar.

n L. eos. C. de furt.

o L 1. & 2. ff. de receptatorib.

p L. cum al legas. C. de cast. pec. lib. 10.

Inimicitia.

q L.1. §. ait prætor, ff. de postul.

r §.1. de tabellio. col. 4

s L.1. ff. nau. caupo.

t Accurs. d. l.1.

u L. minimè, ff. de religios.

x §. alia deinde. de pub. iud. y c. in fidei. de hæreti. in 6. z c. per tuas. de simon.

ius belli est, dicebat Ambrosius, ibi ius vsuræ.[a] Hosti quoque, & inimico fidem violari posse, receptum est, vt aduersus quem machinari sit permissum,[b] quod in priuato obtinere volunt,[c] si enim dux belli cum hoste pactus sit, fidem suam liberare debet.[d] Sed ego ab homine quoque priuato, fidem hosti seruandam esse, iamdudum ex Augustino, Ciceroneq; didici.[e] Nec obstat, quod pro solertia habeatur, si quis machinetur aliquid aduersus hostem,[f] hoc enim de astutijs Rei militaris, accipiendum est, quibus non minus, quàm aperto Marte pugnare permittitur:[g] nam & Iesum Naue, hostibus suis struxisse insidias, vel ipso Deo authore sacri libri perhibent.[h]

Dolus enim, an virtus, quis in hoste requirat.

Equidem Lysander, Aristocleti filius, idemq; strenuus, optimus q; imperator dicere solebat, in rebus bellicis, quo Leonis pellis non attingeret, insuendam esse Vulpinam.[i]

a c. si. 24. quæst. 4.
b L. 1. §. non fuit. ff. de dol.
c Bart. d. §. non fuit.
d L. conuentionum, ff. de pact.
e c. noli. 24. q. 1. Cicer. 3. Officio.
f d. l. 1. §. nō fuit.
g c. domin9. 23 q. 2.
h Iosue 8.
i Plutarc. in Lysandro.

Sexus qualitas. Cap. XXIII.

Mulier.

FEcit non sexus odium, non iudicij defectus,[a] sed muliebris naturæ fragilitas,[b] vt in plerisque iuris partibus, melior esset masculorum, quàm fœminarum conditio,[c] præsertim vbi decus, splendor, & ornamentũ Reipublicæ versatur, vt in officijs ciuilibus, vel publicis, quæ cùm non satis decorè viderétur, veteribus, per mulieres administrari, ab ijs, eas submouerunt,[d] tractarique voluerunt

a L. cũ prætor. vers. pe. ff de iud.
b L. deferre, ff. de iur. fis. c. ex parte. de priuil. c. forus. de verbor. sign.
c L. in multis, ff. de stat. hom.
d L. 1. ff. ad Velleian. L. 2. ff. de reg. iur.

per solos viros, in quibus maior est grauitas, & dignitas, [c] quique præstantiores sunt, inquit philosophus, & deteriores fœminæ. [f] Ciuilia autem, & publica officia, pro eodem apud Vlpianum accipi non dubito, [g] cùm & hoc ipsum alibi tractans, ciuilium officiorum verbo publica comprehendat, [h] tametsi, re ad subtilius iudicium reuocata, Ciuile officium dicere possumus, quod ad curam, & regimen ciuitatis pertinet: nam ciuile dicitur, quod ciuium est. vnde ius ciuile, quasi proprium ipsius ciuitatis, [i] publicum officium verò, quod ad statum Reipublicæ vniuersæ spectat, [k] vt quod in sacris, alijsque magistratibus, quàm ciuitatis, veluti prouinciarum, consistit, [l] neminemque ignorare arbitror publica dici, quæ pertinent ad statum vniuersorum, quasi populica. [m] & ideo quæ ciuitatis statum respiciunt, ab ijs subtiliter distingui, quamuis latissima significatione, inter publica habeantur, [n] Cùm itaque moribus, ciuilia, publicaq; officia, fœminis sint adempta: rectè subinfert Vlpianus, [o] eas cumprimis, iudices esse non posse. [p] quinimò, nec arbitrium suscipere, [q] & cùm ab omni agmine iudiciali arceantur, nec postulare, [r] nec procuratrices [s] esse possũt. Rursus nec deferre, nec accusare, [t] multoque minus magistratũ gerere, inquit Vlpian9, [u] subtiliter indicans, aliud esse munus magistratus, ab officio iudicantis. [x] Denique cum ciuilibus non

e L.1.ff.de senator.
f Aristotel. 1. Politico. cap.3.
g L.2 ff.de reg.iur.
h L.1.ff.ad Velleia.
i L.omnes, ff.de iustit. & iur.
k L.athletę, §.1.ff.de excus.tuto.
l L.1. §. 1. ff.de iust. & iur.
m L.1.§.pé. ff. de susp. tutor.
n L. sed Celsus.ff.de cõtrah.empt.l. inter publica, ff.de ver. bo.signi.
o L. 2.ff. de regu iur.
p L.cũ prætor, ff. de iud.
q L.fi. C.de arbi.
r L.1. §. sexum, ff. de postul.
s L.neque fœmina, ff.de procur.
t L.1.& 2.ff.de accusa.
u L.2.ff.de reg.iur.
x L.2.C.de decurio.lib.10.

non fungantur officijs mulieres, ob sexus infirmitatem, cautum est Senatusconsulto, ne pro vllo intercederent, hoc est, fideiuberent. Et si interuenissent, exceptione Velleiani iuuarentur,[y] plerunque enim fragilitate sexus deuictæ, contra propria commoda laborant,[z] & quamuis mulierum genus in largiendo auarissimum sit: facilè tamen allicitur, ad sese obligandum.[a] Neque verò perpetua hæc sunt, siquidem quandoque par sit vtriusque sexus conditio. Veluti in ijs, quæ ab ipsa natura proficiscuntur,[b] & aliquando masculorum conditio deterior est: nam tardiùs testamenti factionem quærunt,[c] & veniam ætatis impetrant.[d] Pœnæ quoque criminum, propter sexum moliuntur: mitiusque cum mulieribus agitur,[e] mitior enim, dicebat Honorius, circa mulieres debet esse sententia, quas pro infirmitate sexus, minùs ausuras esse confidimus:[f] & Augustinus, de adulterinis coniugijs verba faciens, tantò grauiùs viros puniri oportere scribit, quantò magis ad eos pertinet, & virtute vincere, & exemplo regere fœminas.[g] Rectè itaque Vergilius,[h]

Nullum memorabile nomen,
Fœminea in pœna est.

& Aurelianus Imperator, cùm Zenobiam Reginam Orientis potentissimam, tandem vicisset, militesque omnes ad mortem eam poscerent, Cæsarem respondisse, indignum esse, mulierem interimi.[i] Et hæc quidé, quod ad personas

y L. 1. ff. ad Velleia.
z l penul. C. de sponsal.
a L. sed ego. in fin. ff. ad Vellela.
b L. maximum. C. de lib præter.
c L. quæsta. te. ff. de testa.
d L. 2. C. de ijs qui ven. æta.
e L. si adulterium cum incestu. §. 1. ff. de adult. l. sacrilegij in prin. ff. ad l. Iul. pecul. c. sicut dignũ, de homicid.
f l. quisquis §. ad filias. C. ad l. Iul. maiesta.
g c. indignã-tur. 32. q. 6.
h Vergi lib. 2. Aeneid.
i Fla. Vopiscus in Aureliano.

ſonas attinet, dixiſſe ſufficiat. nunc rei prædicamentum attingamus.

Res.

Rei paruitas, & ſterilitas. Cap. XXIIII.

EX rei quoque de qua agitur qualitate, multa aliter atque aliter interpretamur, Iuriſconſultorumque regulas negligimus, & imprimis propter rei tenuitatem, vt ecce, iudex qui à muneribus abſtinere debet, a (excæcant enim oculos iudicantium munera, iuſtorumque mentes peruertunt b) xeniola tamen, & parua quædam munuſcula, veluti eſculentum, poculentúmve, quod intra dies paucos prodigatur, c (ſi interpretibus credimus) non prohibetur accipere, d ſed tamen ab ijs quoq; iudicem temperare debere, & veriùs, & honeſtiùs eſt. e Quod alibi fuſiùs oſtendi. f Sic perexigua quantitas muneris, ſimoniam non inducit. g Sic nec pro leui offenſa, reuocatur filius in poteſtatem. h nec donatio reſcinditur, i modicumq; detrimentum facilè toleratur. k vnde nec pro minimo damno (vti ſolet dici) minor reſtituitur. l Et prælatus, res eccleſiæ alienare prohibitus, res nihilominùs modici præiudicij alienare, m imò verò donare poteſt, ſi præſertim ea ſit conſuetudo. n Et quãuis tria tutelarũ onera præbeant excuſationem: o ſi tamen tutela quarta tenuis ſit, nec admodũ negotioſa,

Rei paruitas
a c. ſunt nõnulli. 1. q. 1.
b Exod. 23. Deuter. 16.
c l. ſolent ff. de offi. procon.
d L. plebiſcito. ff de offi. præſ.
e §. penul. vt iud. ſine quoque. col. 2. d. c. ſunt nonnulli.
f Dixi d. l. ſolet. d. l. plebiſcito.
g c. etſi queſtiones. de ſimon.
h L. 1. C. de ingrat. lib.
i L. fin. C. de reuoc. don.
k L. ſi merces. § vis maior. ff. locat.
l l. ſcio. ff. de in inte. reſti.
m c. terrulas 12. q. 2.
n c cęterum de donat.
o L. 3. ff. de excuſ. tut.

gotiosa, non excusatur, qui tres iam subijt.[p] Sic mater, quæ ob non petitos tutores, filijs suis successionem intestatorum filiorum amittit:[q] excusatur, si tenuissimæ fuerint pupilli facultates.[r] Decuriones item, qui propter senectutem habent vacationẽ: si de re leui agatur, quę citò diffiniri possit, curiã deserere non debent.[s] Sic & qui ob morbum excusationem meretur, leuissima febre correptus, non excusatur.[t] Et licèt creditor pupilli, tutor dari nõ debeat,[v] qui tamen modicam pupillo quantitatem credidit, à tutela non excusatur.[x] Ad hæc passim legimus, vbi de rebus modicis, nec magni momenti, ciuiliter agitur,[y] aut de leuibus criminibus accusatio instituitur,[z] amputari in iudicijs, dilationes, summarieque, & (vt dicunt) de plano cognosci, nec omissione modicæ solennitatis, actum corrumpi.[a] Ob *rei* quoque *Sterilitatem*, regulę Iuris nonnunquam relaxantur. nam prælatus, cui rerum ecclesiæ alienatio, sine solennitate, penitùs est interdicta,[b] sterilia prædia, & tenues agrorũ plagas, neglectis solennibus, distrahere poterit,[c] vel etiam donare, si maximè suffragatur cõsuetudo.[d] Is autem fundus sterilis dicitur, ex quo deducto culturę impendio, nihil superest.[e] Propter sterilitatem præterea colono, mercedis remissio, nisi præcedentium, vel subsequentium annorũ vbertate, valeat sterilitas compensari:[f] tuncque dici putant, sterilitatem contingere, cùm tam

p L. si is, qui tres. ff. illo tit.
q L. 2. §. si mater. ff. ad Tertylia.
r d. l. 2. §. penult.
s L. decurio fortunã. C. de decur. libro 10.
t l. quæsitũ. ff. de re iudi.
v Aut. minoris. C. qui dar. tuto.
x Accurs. d. Aut. minoris.
y Auth. nisi breuiores. C. de sentẽt. ex breuicul.
z L. leuia. ff. de accusa.
a L. 1. §. si. ff. de vẽt. insp.
Sterilitas.
b c. 1. de reb. eccle. non alien.
c c. terrulas. 12 q. 2.
d c. cæterũ, de dona.
e l. mediterraneæ. C. de anno. & trib. lib. 10.
f L. si vno. ff locat. l. licet. C. illo tit. c. 3. eod. tit.

tam modici fructus percepti sunt, vt soluta pensione, colonus in dimidia iusti pretij, repeiatur læsus.[g] Contractus etenim locationis bonæfidei est.[h] Bona fides autem non patitur, quem tam enormiter decipi.[i] Denique colonus, qui culturam agri promisit, non deserere potest tamen fide salua recedere, si prædium sterile fuerit effectum.[k]

g Bar. d. l. li. cet. Panor. d. c. 3.
h § actionũ, de actio.
i L. 2. C. de rescind. vẽd.
k Accur. l. 2. C. de agricol. lib. 11.

Euidentia rei.

Rei euidentia, & geminatio. Cap. XXV.

IVris regulis item, ob perspicuam *rei*, qua de agitur, *euidentiam*, quandoque derogatur. Primùm quippe iactari solet, manifesta non egere probatione.[a] Et licèt doctrinæ insignibus ornari, aut ad profitendi munus promoueri non possit, nisi cuius eruditio, moresque diligenter probati sunt:[b] in eo tamen, qui potissima fama peritus, & idoneus habetur, non est aliud examen necessarium:[c] cùm enim rei demonstratæ frustrà adijciatur demonstratio,[d] de personis tantũ ignotis fit hæc doctrinæ, morumque inquisitio.[e] non etiam de notis, in quibus populare testimonium sufficit.[f] Sic licèt in maioribus, & minoribus causis appellatio concessa sit:[g] si tamen euidentissimè constet de delicto, Reus per appellationem sententiæ executionem non moratur.[h] vt per contrarium, vbi prouocationis causa manifesta est, alia probatione non est opus.[i] Et si apertissimè constet, locum ad quem vocatus est, parum

a c. euidentia, de accus. c. manifesta, 2. q. 1.
b L. magistros. C. de professor. & med. libr. 10.
c c. constitutus. vbi Dd. de app.
d L. 1. ff. de dot. præleg.
e c. de Petro 47. dist. glo. qui episcopus. 23. dist.
f c. nullus. 24 dist.
g L. & in maioribus. C. de appell.
h c. cõsuluit 1. de appel.
i L. ciues C. de appell.

parum tutum esse citato, neque ipse coràm venire, neque excusatorem mittere tenetur. [k] Denique traditum in manifestis, iudiciarium ordinem minimè obseruandum esse. [l] Iteratio quoque, seu *geminatio actus*, rem vtcunque facit manifestam, & enixam animi deliberationem ostendit. [m] Mulieris nanque iterata intercessio, Velleiani beneficium excludit. [n] Iterata confessio extra iudicium, vim habet iudicialis, [o] licèt simplex etiam cum causa facta, non obsit. [p] naturalis obligatio geminata producit actionem, [q] quæ alioqui inefficax est ad agendum, [r] ac proinde crebrò traditum, ex iterato pacto actionem dari, [s] Solet quoque dici, iterata interpellatione, morę purgationem impediri, [t] & confessionem iteratam, (si non tam euidens, probabilisque erroris causa proferatur, [v]) prætextu erroris non reuocari. [x] Denique iussio principis iterata, submouet ea, quæ alioqui non nisi ex certa scientia, vel proprio motu principis, abolerentur. [y] Aggregarem hîc alia plura, de geminationis vi, & potestate, nisi scirem à recentioribus quàm copiosissimè disputata, nominatim ea de re ædito tractatu. [z] sed hæc de rebus dixisse satis erit, nunc de loco tractemus.

k Cle. pastoralis, de re iud.
l c. ad nostrã 2. de iureiur.
m c. si quis iratus. 2. q. 3.
n L. si mulier. 2. c. ad Velleia.
o l cùm scimus. C. de agrico. lib. 11.
Geminatio actus.
p Accur. l. 1. §. fi. ff de interrog. acti.
q L. fi. C. ad leg. Falcid.
r L. fideiussor. §. fideiussor. ff. de fideiusso.
s L 1. §. fi. ff. de cõst. pec.
t l. traiectitię §. de illo. ff. de act. & ob.
y L. 1. C. de error. cal.
x L. 1. C. de plus petitio.
y L. 1. C. de petitio. subla lib. 10.
z Ant. Corf. in tract. Geminatio.

Locus.

Loci vicinitas, & distantia.

Cap. XXVI.

EX

Vicinitas.

EX loco deinde, pleraq; in iure nostro peculiariter introducta leguntur, sed maximè ob vicinitatem : nam si in ciuitate, ex qua pupillus oriundus est, desint, qui idonei videantur, ex vicinis ciuitatibus, accersendi sunt, [a] & si certæ regionis incolis aliquid iniunctum sit, neque idonei reperiantur, ex proximis locis euocari debent, [b] & Tributum, quod principi penditur, quæstori (quem Thesaurarium vocant) eius[d] prouinciæ aut proximæ, præstandum est. [c] Et quod pauperibus relictum est, egenis eius loci, prius dari debet. [d] Et si quis queratur, de facinoroso homine, qui in vicinia habitat, ab eo factum esse damnum verisimile est, [e] diuque probatum est vetus illud diuerbium, cuius Plautus meminit. [f]

Aliquid mali esse, propter vicinum malum.

Vnde Caius, si quis (inquit) in vendendo prędio, confinem celauerit, quem emptor si audisset, empturus non esset, teneri venditorem dicimus. [g] Eius præterea quod in loco vicino factum est, scientiam, quis habere præsumitur, [h] Sicuti autem loci vicinitas, ita ab ipso loco

Absentia.

absentia, non pauca singulariter inducit. Absens enim à loco, quæ in loco aguntur, ignorare præsumitur, [i] & filiusfamiliàs, qui sine patris consensu, in iudicio esse non potest: [k] absente patre agere non prohibetur. [l] Idemque, qui vxorem ducere spreta voluntate patris nequit. [m] Si pater tribus annis ab hostibus captus, vel alia ratione abfuerit, legitimas contrahit nuptias.

a l. diuus. ff. de tut. & cur.
b L. cum nauarchorũ. C. de nauicul. lib. 11.
c L. 1. C. de cano. larg. titu. lib. 10.
d L. si quis ad declinan. dum. C. de epis. & cler.
e l. dominus horreorum. ff. locat.
f Plaut. in Mercatore
g l. quod sæpè. §. si ff. de cõtrah. emp.
h c. quosdã. c. quanto. de præsump.
i c. tua, qui matr. accus. poss. Glos. c. qui in humanis. 11. q. 2.
k L. fi. §. necessitate. C. de bon. quæ libe.
l l. si lõgius. §. fi. ff. de iu. dic.
m L. 2. ff de ritu nupt.

nuptias.[n] Quin & potest iudex, filiam viro maturam nuptui dare, eidemque de bonis absentis patris, congruam dotem constituere.[o] Sic pupillus solus, tutore absente, & iudice tutoris defectum supplente, hæreditatem adit:[p] & Abbas, qui res ecclesiæ quoquomodo concedere prohibetur sine monachorum assensu, si deficiant monachi, poterit superioris accedente consensu disponere.[q] Et si moribus inductum sit, vt ab aliquo de Episcopi consensu, conferatur sacerdotiũ: Episcopo absente, cùm ab eo consilium peti non possit, libera erit collatio.[r] Sicuti si Titiæ centum relicta fuerint, si arbitratu Seij nupsisset, Seiusque decesserit, aut ita absit, vt eius arbitrium requiri non possit, legatũ tamen Titiæ nubenti debebitur.[f] Quo argumento, à nonnullis extitit responsum, si lex Municipij vetet, mulierem absque consanguineorum consensu contrahere, nullis existentibus in loco propinquis, posse mulierem contrahere arbitratu suo.[t]

n l. si nepos. §. si. eum l. & quen. & seq. eod tit.

o l profecti: tia. §. si. ff. de iur. do.

p L. bonorũ. C. qui ad. mitti.

q Clem. 1. de reb. eccle.

r c. 1. §. fin. ne sed. vac. in 6.

f L. turpia. § 1. ff. de legat. 1.

t Bald. d l. turpia. §. 1.

Loci origo, moresque. Cap. XXVII.

Tribuit quoq; specialiter origo loci nonnulla, domiciliumque. Ad curam enim ecclesiæ, qui ex eo loco sunt, potiùs quàm aliunde nati, promoueri debent.[a] Rectoris nanque proprium munus est, gregem suum in verbo Dei instituere. ad quod plurimùm cõfert, idiomatis similitudo,[b] tum etiã vt dul-

Loci origo.

a l. in eccle. sijs. C. de e. pis. & cler.

b c. quoniã, vbi Dd. de offi. ord.

cedine

cedine patriæ illectus, non grauatè in ecclesia resideat. [c] Vnde tametsi electionem liberam esse oporteat, quandiu tamen incolę idonei reperiuntur, alienigenæ accersendi non sunt. [d] Ideoque data impetrationum paritate, præfertur oriundus extero, [e] & obrepsisse Romа. Pont. videtur exterraneus, qui in impetratione sacerdotij, originis suæ mentionem non fecit. [f] hoc enim expressum, potuisset remorari Papam, quem verisimile non est, peregrinos egenis anteponere voluisse. [g] Illud deniq; non pretereundum, quod à plerisque omnibus traditum est: eum, qui mediocris est in celeberrima vrbe dignitatis, ei multis nominibus anteferendum, qui sit ignobilis alicuius loci primarius. [h] In quorum sententiam, non concessisset Iulius Cęsar, qui se malle in frigido oppidulo primum esse, quàm Romę secundum, dicere solebat. Mores tamen locorum, in omnibus ferè iuris partibus, lex spectari iubet: nam & cùm de sentētia legis ambigitur, iubet cumprimis Iulius Paulus inspici, quo iure ciuitas in eiusmodi casibus vsa fuerit, optima enim (inquit) est, legũ interpres consuetudo. [i] Et cùm testantis voluntas est obscura, ante omnia patrisfamiliàs consuetudinem exquirimus. dein regionis, in qua versatus est, & commoratur. [k] Et in contractibus, si non appareat quid actum sit, regionis morem sequimur, ex qua contractus interpretationem recipit. [l] Mores itaque loco-

c L. qui habebat. ff. de legat. 3.
d c. nec emeritis, c. nullus. 61. dist.
e Reg. cancellariæ. 15.
f Glo. & Panor. c. si proponente, de rescript.
g c. bonæ. 2. ad fi. de postula. prælа. c. hortamur. 71. dist. d. c. nec emeritis
h Dd. l. vni. C. de Alexā. primat. li. 11.

Locorum mores.

i L. si de interpretatione. ff. de leg.
k L. si seruus pluriũ §. fi. ff. de lég. 1. l. cũm de lanionis. §. asinā ff. de fund. instruct.
l L. quod si nolit § quia assidua. ff. de ædil. edic. l. si fundus. ff. de euictio. l. si prius. §. placuit. ff. de aqua plu. l. semper in stipul. ff. de reg. iur. c. cæterùm, de donat.

locorum, religiosè seruandi sunt,[m] vt non malè iactetur, Catonianus ille versiculus,

Cùm Romæ fueris, Romano viuito more.

Vndè cùm Augustini mater inuenisset, Mediolani ecclesiam sabbato non ieiunantem, fluctuare cœpit, cui Augustinus, ex Ambrosij sententia: Cùm Romam venio, sabbatum ieiuno, cùm Mediolani sum, non ieiuno. Sic tu ad quamcunque ecclesiam veneris, eius morem serua, si cuiquam non vis esse scandalum, nec quemquam tibi.[n] Sic qui iure militari testari non possunt, si in hostili loco deprehendâtur, illicque decedant, quomodo voluerint, potuerintque, disponere poterunt.[o] Et qui in rure testatur, citra subtilia legis solennia, testamentum faciet.[p] & Patriarchæ, qui vexillum crucis ante se faciunt vbique deferri, quoties tamen Romæ sunt, aut in loco vbi Papa est, eiúsve legatus, insignijs Apostolicæ dignitatis vtens, ius illud non habet.[q]

m c. quæ cōtra. 8. dist.

n Augustinus ad Ianuarium. c. illa. 12. dist.

o L. fi. ff. de testa. milit.

p L. fi. C de testa.

q c. antiqua. de priuileg.

Tempus.

Diuturnitas temporis. Cap. XXVIII.

POstremò, ex ipso quoq; tempore, iussa legũ plerunq; temperantur, sed præcipuè ex eius diuturnitate, ex qua causa totus vsucapionum, præscriptionumque tractatus vim, & robur accipit,[a] efficitque præterea, vt quamuis solennia, quæ extrinseca vocant, regulariter

Temporis diuturnitas.

a L. 3. ff de vsucapi tot. tit. C. de præscript. longi temp. & 10. annorum.

t non

non præſumantur:[b] ex diuturnitate tamen temporis, præſumi debeant,[c] eademque cauſa filium, iuſſu patris, hæreditatem adijſſe, veriſimile eſt.[d] Et ſi longo tempore, fratres, pro diuiſo bona paterna poſſederint, præſumitur inter eos iam diu facta diuiſio hæreditatis.[e] Pœnam denique eius ſubleuandam, qui diutino tempore fuit in reatu, dixit Modeſtinus,[f] quod ita noſtrates interpretantur, vt qui in commiſſo delicto, diu impunè egit mitiùs puniatur, quàm qui recèns crimen patrauit: ſed vt & alibi oſtendi, hæc expoſitio ridicula eſt,[g] neque aliud quicquam vult Modeſtinus, quàm pœnam eius temperari, qui diu fuit in reatu, hoc eſt, in cultu ſolito reorum, & miſeranda calamitate, in qua rei olim erant capillo videlicet ſubmiſſo, promiſſa barba, habitu pannoſo, ſordibus & illuuie confecti, donec vel abſoluerentur, vel condemnarentur.[h] Veteribus enim, nec iniuria viſum, eſt, conſpicuam hanc, & diuturnam calamitatem, debere criminis pœnam minuere. Hæc etiam afferri poſſunt, quæ propter ſenium, & vetuſtatem hominum, ſingulariter in iure conſtituta leguntur. Veluti vt apud ſeniorem potiùs quàm iuniorem, tabulæ teſtamenti deponantur.[i] ac proinde, licèt omnes fratres ex æquo ſint hæredes clauium, tamen cuſtodia apud antiquiorem eſſe debet,[k] & principe Senatus aut Collegij, abſente, eius vicem tenebit, qui in ordine vetuſtior eſt:[l] vt is gradu, cæteros antecedat. quem labor prolixior fecerit anteire.

b L. quæcunque. §. fi. ff. de publicia.
c L. qui in alıena. ff de acq. hæred.
d L. ſi filius. C. de petiti. hæred.
e Accurſ. l. pen. C. co. diuid.
f L. ſi quis diutino. ff. de pœn.
g d. l. ſi quis diutino. dixi. lib. 2. Miſcel. c. 20.
h L. fi. ff. de fid. inſtr.
i L. cùm pater. §. pater plurib. ff. de legat. 2.
k L. 2. de offic. præf. prę. tor. Barto. l. j ff. de albo ſcrib.
l l. nemo. C. de offi. mag. officio.

Detu-

Detulerunt plurimùm antiquitati Maiores nostri, quod scirent senes non ita rerum affectibus moueri, & ob diuturniorem rerum vsum, maiore prudentia, solidioreque iudicio esse, nihil est profectò, inquit M. Cicero, hominis prudentia dulciùs, quàm vt cætera auferat, adfert certè Senectus.[m] Et alibi, temeritatem esse florentis ætatis, prudentiam senectutis,[n] in dignitatibus tamen, & honoribus deferendis, ingrauescentis ætatis non tam habetur ratio, quàm virtutum. Vndè præferendus est licèt iunior, qui maiore meritorum copia refulget.[o] Cæteris tamen paribus, prædicta satis ostendunt, senioris causam, potiorem esse debere,[p] præstat præterea senectus plerisque in rebus excusationem, pœnæ relaxationem, maiorem fidem, obseruantiam, & authoritatem, quæ omnia hîc infarcire, in animum non induxi, quòd præsertim sciam, Ludouicum Pontanum,[q] & Andream Alciatum.[r] Hæc & alia multa non pœnitenda, quæ iustam præbent à iure scripto recedendi occasionem, diligenter, & accuratè congessisse, ad quos tanquam ad immensas Mydę diuitias, lectorem qui his nostris non satiabitnr, relegandum duxi. Neque enim prolixior, quàm par sit, videri cupio, aut tanquam Pictor ille Callimachus, diligentiæ, industriæque suæ, nunquam finem habens, reprehendi: curiositateque, omnem operis mei gratiam auferre. Et hæc hactenus habui, quæ de iure, & eius partibus, nec non

m Cicero 1. Tusculana. quæstio.

n Cicero in Catone maiore.

o L. vnicul. que. vbi Bat. C. de prox. facror. scrinior lib. 12.

p c. episcopi. 24. dist.

q Ludo. Roma. l. si verò de viro. ff so luto matr.

r Alcia. lib. 1. de verbor. signif.

de iuris vi, & poteſtate, ac demùm, de iuris, humanarumq́ue actionum interpretatione, generatim dicerem: quibus abſolutum perfectè puto, primum, præcipuumq́ue de noſtra iuris ciuilis arte libellum, quo ſi qui legum ſtudioſi aliquantiſper ſe adiutos fateantur, eorum erit Chriſto Optimo Maximo, ſummam habere gratiam, quo duce, & auſpice, publicum accepit breuiq́ue futurum ſpero, vt reliqui tres edantur, quos iamdudum ſumma cura parturio, neque verò interim recuſo, quin tantùm de exiſtimatione, quantum de iudicio hoc meo detrahatur. Tu interim Candide Lector, iſtis vtere, & fruere fœliciter.

FINIS.

IOACHI.

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI Clariss. de Ivris Arte, *Libri tres.*

De Iuris Arte. Lib. I.

EVS Optimus Maximus duo nobis adiungens artiũ, diſciplinarumque genera, quibus nos, vitamque noſtram tueri, & in omnes partes confirmare poſſimus: vnum quidem genus contulit, quod ad vitæ noſtræ cultum, & earum rerum, quibus quotidiè vtimur, facultatem & copiam pertinet: alterum verò, quod in ijs indagandis exquirendiſque verſatur, quæ rectè iuſteque viuendi vias continent, quæq́; hominem conciliant homini, & ad religionis, & ad communis vitæ ſocietatem. Et quidem cùm tota humana natura partim corpore conſtet, partim animo: admirabili quadam ratione comparatum eſt, vt illud genus è mortali & caduca natura deſumptũ, cum beluis nobis & feris animantibus ſit commune: hoc verò, è perpetuis: illis & ſempiternis ignibus delibatum, & cum ipſo animo à Deo ingeneratum, efficiat vt cùm dijs immortalibus putandi ſimus, & eorũ agnatione & gente, ſiue ſtirpe teneamur. Sed ſunt huius rurſum duæ facultates, regales planè & propriè diuinæ, vt quę in rebus omni-

bus dominatum teneant, & ſine quibus reliquæ ſcientiæ ſoliuagæ ſint ac ieiunæ. Prior eſt, quæ Ciuilis appellatur, quæque diſſipatos homines ratione quadam in vnum locum compulit, & ex feris ac immanibus, mites ac manſuetos reddidit. Poſterior Legalis dicitur, & conſtitutis vrbibus fidem colere, iuſtitiam retinere, alijs ſua ſponte parêre docuit: præſcripſitque normam quandam ac regulam, qua & diuinæ religionis, & humani officij ratio coli poſſit: imitata procùldubiò principem illam Dei mentem & vltimã, quæ vniuerſum mundum regit, imperandi prohibendiq; ſapientia. Ac de Ciuili quidem facultate trãctabimus, approbante Deo, in ijs commentarijs, quos de antiqua Freſionum Republica, & de philoſophia Platonis in manibus habemus. Hoc verò tempore in animo eſt, de ſcientia legali, & perfecta Iuris condendarumque Legum arte, quæ nullis veterũ monumentis prodita extat, conſcribere. Oroq; Deum Optimum Maximum, cui haſce ſtudiorum meorum primitias libenter offero, vt ea literis mandare poſſim, quæ & cum vera Religione, & cum totius Reipublicæ, ac ſtudioſorum omnium vtilitate, quibus me totum deuoueo, ſunt coniuncta. Facturus autem mihi videor operæpretium, ſi priuſquàm ad Ius ciuile veniam, vniuerſam illam Iuriſprudentiam, quæ in animis noſtris collocata, per omnes vbique Reſpublicas, æqualiter eſt diſtributa, comprehendã: & deinde ad Ius ciuile Romanorũ, quod ex illa vniuerſa prudentia

dentia decerptum, in anguſtum angulum naturæ concluſura eſt, me conuertam. Si enim, quemadmodum eſt apud Platonem, oculis nõ rectè medemur, niſi ipſi priùs capiti medicinam adhibeamus: quomodo tandem obtinebimus, vt ſingularum nationum leges perceptas & cognitas habeamus? niſi de vniuerſa priùs illa lege, quæ cunctum mundum amplexa gubernat, æſtimare poſſimus? Certè non potest vllo modo fieri, vt de ſingulis rerum ſpeciebus aptè & conuenienter iudicemus, niſi ab ipſis generibus, & ſummis capitibus proficiſcamur. Primùm igitur, vt diximus, tribus libris illam Iuris viam & rationé perſequemur, quæ nullis temporum & locorum ſpatijs circunſcripta, quaſcunque in oras regionéſve delata ſit, eodem ſemper inſtructu, ornatuq; comitata, incedit. Deinceps verò alijs duodecim, de illa breuiter & ſtrictim diſſeremus, volente Deo, Iuriſprudentia, quæ propria eſt ciuium Romanorum, quæque ex priore collecta, certis libris comprænhenſa, & diuina quadam ratione in ordiné incluſa eſt. Scio equidé quàm difficilis, quamq; ſcopuloſa & ardua res ſit, quã aggredior: & rursùm, quàm tenues, vel potiùs nullæ vires ad eam mihi ſuppetant: ſed facit (mehercule) temporum noſtrorũ ſumma neceſſitas, & totius veteris diſciplinæ perturbatio, vt non morandũ ampliùs, donec fortè exoriat aliquis vir perfectus & diuinus, qui totam rem reſtituat: ſed vt omnibus potiùs & omnium opibus, quantulęcunq; illę ſint, quem-

admodum in extremis naufragiorum periculis fieri solet, succurrendum & opitulandū esse videatur. Et si fortasse non omnia ea facultate assequar, quæ voluntate præcepi & animo: tamen primis iactis veræ germanęque disciplinæ fundamentis, satis mihi superque fecisse videbor, si aliorum quoque studia commouero, & post adumbrationem lineamentaque à nobis allata, ad articulationem & colorum iniectionem porrò faciendam incitaro. Nunc igitur ad id quod instituimus, aggrediamur.

De Iuris definitione.

a L. 1. ff. de iust. & iure.

AIT Vlpianus[a], *Ius est ars boni & æqui, cuius meritò quis nos Sacerdotes appellet.* Ideò autem vocat *artem*, quia neq; scientia tantùm est, quæ circa res diuinas solùm & æternas versatur: neque contra peritia quædam, quæ fragilia, & in opinione hærentia consectatur: neq; deniq; prudentia solùm. quę licèt diuina cum humanis coniungat, nuda tamen actione finitur, nullum relinquens opus perfectū post se: sed est facultas quædam, & ratio ex omnibus illis simul confecta: quippe quæ supera cū inferis, diuina cum humanis, publica cum priuatis connectat: & hoc insuper præ illis suprascriptis tribus eximiū habeat, vt opus aliquod perfectum benè constitutæ fundatæque Reipubl. post se relinquat b. Atque hoc illud est, cur propriè ars vocetur, curque illi, qui in ea cæteris mortalibus præstant, sapientes c nominentur,

b Arg. l. 1. ff. de iust. & iure. §. 1. in procœ. Inst.
c L. 2. §. iuris ciu. ff. de orig. iuris.

entur, quanuis tamen alioqui à Iuris ſcienæ[d] peritiæq́; & prudentiæ vocabulis in communi vſu non abſtineatur.

Quod deinde ſubijcitur *BONI ET AEVI*, tantum valet, quantum pium, ſanctum, ıſtum. rectum, honeſtum. pulchrum, aut ſi uòd eſt aliud vocabulũ, quo planiùs res poſt ſignificari. Pertinet enim ad explicationem us quod propriũ eſt huius artis, quoq; tanuam propria ſua nota à reliquis omnibus diſplinis & facultatibus ſeiungitur. Nam cùm ia ſint in tota rerum vniuerſitate quæ dicunır prima: Natura, intelligentia, bonum: de atura per res diducta, tractant Phyſici: de atione & intelligentia, Dialectici: de iuſto bono, Iureconſulti, quibus nihil planè aliud t, propoſitum, quàm vt inquirãt, quo modo irtus & iuſtitia Dei per omnia pertineat, & ım diuinas tum humanas res, prout cuiuſque t iusq́ue natura patitur, moderetur ac infornet.[e] Neceſt verò diſtinguendũ, vtrũ ciuiliſe, an pontificalis, publici an priuati iuris ſciena, nũc à nobis definiatur: vna enim eſt ac ſimlex Iuris ars, ad quoſcunq; tandem rerum & iſputationum tractus accommodetur.

Nam quòd nonnulli ſunt qui huius, nõnulı qui illius Iuris peritiam profitentur: nõ ipſaum rerũ natura, ſed hominum vitijs accidit. Homines enim oppreſſi opinionib9 nõ modò vulgi, verùm etiã leuiter eruditorũ, quæ comlecti tota nequeũt, ea faciliùs diuulſa, & quaı diſcerpta, contrectant. Per rerum naturam,

d l. 1. ff. de var. & ex. traord. cog. §. Iuriſprudentia. inſt. de Iuſti. & Iure.

e l. bona fides. ff. dep. d. l. 1. ff. de Iuſt. & Iur. §. Iuriſprudentia Inſti. de Iuſt. & Iure.

omnia hæc quæ suprà & subtèr sunt, vnũ sunt, & vna vi, vnaq; consensione naturæ constringuntur: nec est vllum genus rerum, quod aut auulsum à cæteris per se ipsum cõstare, aut quo cætera si careant, vim suam atque æternitatem conseruare possit. Illa demùm vera perfectaq; Iurisprudentia est, quæ omnium diuinarum f & humanarum rerum, id est, actionum & negotiorum aduersus Deum & homines, (sic enim interpretamur res) cognitionem possidet. Ille perfectus Iureconsultus, qui non in ijs modò quid iustum, quid iniustum sit, dijudicat, quæ popularia sunt, & manibus tractari ac teneri possunt cuiusmodi sunt testamenta, contractus, tutelæ, cæremoniæ, officia, & si qua sunt alia externa: verùm etiam qui in his quæ ipsius mentis g sunt & animi, quæq; intimam illam, & cum Deo proximè coniunctam hominis naturam respiciunt, quid æquum, quid iniquum sit, cum perfectissimo Legumlatore Mose, videre possit & intelligere. Atque hoc illud est cur sacrosancta dicatur hæc scientia, & vt Vlpianus ait: *Cuius meritò quis nos sacerdotes appellet.* Nam cùm in reliquis fermè omnibus artibus, nihil aliud, quàm ingenij sagacitas & celeres quidam motus animorum requirantur: in hac & illud præterea necessarium est, vt cum ingenij celeritate ac luce, virtus etiam & pietas eaque non vulgaris, coniungatur h. Et quidem ea re, nisi fallor, apud Romanos factum est, cur actionum omnium & formularum potestas, apud collegium Pontifi-

f §. Iurisprudentia, Inst. de Iust. & Iur. arg. l. 1. ff. de interdictis. l. 1. ff. de rerum di. c. duo. 1. q. 1.
g L. quisqs in princ. C. ad l. Iul. maiest. l. si quis non. C. de episc. & cler. l. Diuus. ff. ad l. Cor. vi de notata in l. cogitationis. ff. de pœ.
h l. 2. §. Iuris ciuilis. ff. de orig. Iuris arg. l. cõtinuus. §. cũ ita ff de ver. obli. l. 1. ff. de va. & extra ord. cogn. l. solent. ff. de off. procons. l. illicitas. §. ne potentiores. ff. de off. præsi.

tifi-

ficum resideret i. Et præterea cum duplex sit
fficium sacerdotum, vnum vt cæremonijs
ræsint & sacris, alterum vt vatum prædicta
: effata incognita interpretentur: vtrumque
stinet Iureconsultus. Sacrificat, cùm vel Ius
eddens litigantibus, vel sontes supplicijs, be-
emeritos præmij; afficiens: gratissimum æ-
uitatis & iustitiæ sacrificium Deo k exhibet.
racula l edit, cùm cósulatoribus se præbens,
el obscuriores legum nodos & intelligen-
is enodans, diuinos illos & abditos Iuris &
iuriæ fontes, populo recludit. Ius igitur ni-
l est aliud, quàm ars boni & æqui.

i L. 2. post principium. ff. de origin. Iur.
k c. quali in fi. 23. q. 1.
l Cice lib. 1. de oratore arg. §. respõsa. Inst. de Iure naturali. videl. cùm quidam. §. Scæuola. ff. de li & posthu l. mune rum. §. mixta. ff. de mu. & hono.

De diuisione Iuris.

IVS boni & æqui ratio tractatioque
tripartito distribuitur: Primum enim
npliciter & per se consideratur ipsum bo-
im & æquum a. Deinde verò tractatur, quo-
odo rebus diuinis & humanis, publicis & pri
tis accommodari, & in leges includi b debe-
. Vltimò denique quæritur, quomodo actio-
bus iudicijsque muniri, & ad effectum suum
rduci c possit. Primum autem est sapiêtum,
cundum, principum, Tertium, pontificû se-
ndum, Romanos, d siue iudicum. Vltra hæc
a si quis plura fortè requirat, nihil profe-
ò reperiet: Nam quemadmodum rerum om
um, ita etiam iuris & legum tractatio, cau-
legum, substantia, & effectu legum contine-
tur.

a titu. ff. de Iust & Iur. de orig. Iuris de ll.
b titu. ff. de stat. homi. num. deter. diuis. & qualit.
c Reliqua parte Pandect. vbi de iudicijs tractatur.
d L. 2. de orig. Iuris.

tur. Profectò si ea est diuinæ mentis & æternæ ratio, vt ante omnia res consideret ac exploret, quæ vis prouidentia Calcidio nominatur: post deinde iubeat aut prohibeat, quod legis proprium est ac fati: & postremò deniq; custodem asseruatoremq́; legis faciat, quod quidem vim illi. & effectum tribuit: cur non & nos idem in hac nostra humana, & communi æqui boniq; descriptione probabimus? quam constat à nulla alia, quàm prima illa & principe sapientia laudari, & quemadmodũ ea mens est omnia ratione aut cogẽtis aut vetantis Dei, ita mentem quoque & rationem esse sapientis, ad iubendum & deterrendum idoneam. Præterea sic diuinus ille Legũlator Moses, sic partitus est leges Domini, vt vnam partem mandatorum, alteram cæremoniarũ, tertiam iudiciorum appellarit: si Philosophorum princeps Plato, tum singulas leges in procœmium, cõstitutionem, & sanctionem tribuit, tum duodecim dialogos de legibus sic diuisit, vt quatuor cedant principijs, quatuor ipsis legibus, quatuor foro & iudicijs, cur non & nos probare eadem, & ijsdem insistere vestigijs audebimus? Maximè cùm vel ipsum etiam Imperatorem Iustinianum[c] habeamus authorem, qui ciuilium Institutionum parte prima, de Iustitia tractat[f] & Iure: altera, de personarum &[g] rerum qualitatibus, diuisionibus, & commercijs: Tertia,[h] de actionibus & iudicijs. Cui & illud porrò addi potest, quòd cùm hominũ alij sint boni, alij mali, alij medij, bonis rectè adhibean tur

c vide l. 1. in princ ff. de Iust. & iur.

f tit. Inst. de Iust. & iure.

g lib. 1. de personis, secundo, tertio, quarto, de rerum dominijs & commercijs.

h lib. 4 de actionibus.

ir quę diximus procemia i medijs iussa k legũ vetita, malis denique accusationes & iudi a.l Quoniam igitur vniuersa iuris siue iusti iniusti ratio, hisce tribus continetur, bono æquo, legibus ipsis, & iudicijs, è re, vt videmur, facturi sumus, si de singularum partiũ tione ac modo, singulis quoque libris expli erimus. Ac quantum quidem ad primam at net, ex qua leges omnes ortus sui principatũ icunt, quęque potissimum in mente ac ratio sapientis ponitur, tria sunt in totum, quib. nnis eius ratio explicatur.

Vnum est, vt, quid sit ipsum bonum & æ ium, quid iustitia, quæ in voluntate colloca omnium actionũ humanarũ finis est & do na, quas species habeat, quos ordines, quas rtes intelligamus: Alterum, vt principia bo & æqui, quibus in ratione ac mente sedes , teneamus: sunt enim antecœptæ quædã m um informationes & præscriptiones in no , quæ ductu & admonitu suo demonstrant, id faciendum sit, quid non sit: Tertium de que, vt quid ipsa lex & quotuplex sit, quásve rtes habeat, quam formam, & materiam, ponatur: nã cùm lex ex principijs decerpta, ad bonũ & ęquum directa, sit quasi sepimen m eorum omnium quæ inde conficiuntur: quum est, vt postquàm de Iustitia & Iure, que eius origine tractatum est, de illa quo e tanquàm vtriusque fundamento, sicut & Pandectis n videre licet, explicetur. Et est nc ordinem, tanquam aptum & ab ipsa natura

i c. non vos. 23. q. 5. arg. l. digna vox. C. de legi.
k L. 1. & 2. ff. de legib.
l l. si quis maior. C. de transact. C. ad l. Iul. rep.

m l. 1. §. vlt. l. 2 §. item Varus in fi. ff. de aqua pluuia arc. l. seruus. ff. de seru. expor. l. 2. & 3. ff de Iust. & Iure.

n tit. de Iusti. & Iure. tit. de orig. Iuris. & 3. tit. de legib.

tur. Profectò si ea est diuinæ mentis & æternæ ratio, vt ante omnia res consideret ac exploret, quæ vis prouidentia Calcidio nominatur: post deinde iubeat aut prohibeat, quod legis proprium est ac fati: & postremò deniq; custodem asseruatoremq; legis faciat, quod quidem vim illi. & effectum tribuit: cur non & nos idem in hac nostra humana, & communi æqui boniq; descriptione probabimus? quam constat à nulla alia, quàm prima illa & principe sapientia laudari, & quemadmodū ea mens est omnia ratione aut cogētis aut vetantis Dei, ita mentem quoque & rationem esse sapientis, ad iubendum & deterrendum idoneam. Præterea sic diuinus ille Legūlator Moses, sic partitus est leges Domini, vt vnam partem mandatorum, alteram cæremoniarū, tertiam iudiciorum appellarit: si Philosophorum princeps Plato, tum singulas leges in procemium, cōstitutionem, & sanctionem tribuit, tum duodecim dialogos de legibus sic diuisit, vt quatuor cedant principijs, quatuor ipsis legibus, quatuor foro & iudicijs, cur non & nos probare eadem, & ijsdem insistere vestigijs audebimus? Maximè cùm vel ipsum etiam Imperatorem Iustinianum[e] habeamus authorem, qui ciuilium Institutionum parte prima, de Iustitia tractat[f] & Iure: altera, de personarum &[g] rerum qualitatibus, diuisionibus, & commercijs: Tertia,[h] de actionibus & iudicijs. Cui & illud porrò addi potest, quòd cùm hominū alij sint boni, alij mali, alij medij, bonis rectè adhibean tur

e vide l. 1. in princ ff. de Iust. & iur.

f tit. Inst. de Iust. & iure.

g li. 1. de personis, secundo, tertio, quarto, de rerum dominijs & commercijs.

h lib. 4 de actionibus.

tur quę diximus procemia i medijs iussa k legũ & vetita, malis denique accusationes & iudicia. l Quoniam igitur vniuersa iuris siue iusti & iniusti ratio, hisce tribus continetur, bono & æquo, legibus ipsis, & iudicijs, è re, vt videbimur, facturi sumus, si de singularum partiũ ratione ac modo, singulis quoque libris explicuerimus. Ac quantum quidem ad primam attinet, ex qua leges omnes ortus sui principatũ ducunt, quęque potissimum in mente ac ratione sapientis ponitur, tria sunt in totum, quib. omnis eius ratio explicatur.

i c. non vos. 23. q. 5. arg. l. digna vox. C. de legi.
k L. 1. & 2. ff. de legib.
l l. si quis maior. C. de transact. C. ad l. Iul. rep.

Vnum est, vt, quid sit ipsum bonum & æquum, quid iustitia, quæ in voluntate collocata, omnium actionũ humanarũ finis est & domina, quas species habeat, quos ordines, quas partes intelligamus: Alterum, vt principia boni & æqui, quibus in ratione ac mente sedes est, teneamus: sunt enim antecœptæ quædã m rerum informationes & præscriptiones in nobis, quæ ductu & admonitu suo demonstrant, quid faciendum sit, quid non sit: Tertium denique, vt quid ipsa lex & quotuplex sit, quásve partes habeat, quam formam, & materiam, exponatur: nã cùm lex ex principijs decerpta, & ad bonũ & ęquum directa, sit quasi sepimentum eorum omnium quæ inde conficiuntur: æquum est, vt postquàm de Iustitia & Iure, deque eius origine tractatum est, de illa quoque tanquàm vtriusque fundamento, sicut & in Pandectis n videre licet, explicetur. Et est hunc ordinem, tanquam aptum & ab ipsa natura

m l. 1. §. vlt. l. 2 §. item Varus in fi. ff. de aqua pluuia arc. l. seruus. ff. de seru. expor. l. 2. & 3. ff de Iust. & Iure.
n tit. de Iusti. & Iure. tit. de orig. Iuris. & 3. tit. de legib.

tura præscriptum, secutus Plato. Is enim in altera suorum operum parte, (nam prior tantùm locos communes, ad mortem, & vitam Socratis accommodatos continet) moribus & legibus informans ciuitatem, initium facit à iustitia, cuius vim & naturam totis decem libris perpurgat: Deinde verò in Timæo & Atlantico, partim diuina principia cum naturæ obscuritate, partim humana, cum antiquitatis & rerum gestarum replicatione prosecutus, pergit tandem ad ipsam legis descriptionem, vim, & effectum, de quibus explicat in quatuor primis libris de legibus, Sed ordine singula videamus.

Quid Iustitia.

a §. in Inst. de Iusti. & Iur.

AIT Imperator [a], *Iustitia est constans & perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.* Quod dicitur constans & perpetua voluntas: genus illud demonstrat, sub quo iustitia continetur. nam cùm duæ sint principes animi partes, ratio, in qua insidet vis videndi veri ac falsi: & voluntas, quæ in prosequendo bono fugiendoque malo cernitur: euenit, vt ex illis duabus partibus tanquam fontibus, virtutes omnes emanent ac oriantur. Et ex ea quidem parte, quæ consulit & iudicat, primùm nascitur vna maxima & præclarissima virtus sapientia, quæ in arce collocata, domina est & regina totius Reipublicæ. Eam sequitur fortitudo, quæ in excelsi & infracti animi magnitu-

gnitudine posita, & in corde locum suum obtinens, nihil est aliud, quàm scientia conseruandarum & confirmandarum opinionum, vt inquit Plato, quanquam Aristoteles, qui magis ad communem vsum & popularem, quàm ad limandam subtiliter veritatem, in omnibus his in quibus à Platone, discedit, accommodat orationem, paulò aliter sentiat. Postremo loco exoritur temperantia, quæ in inferioribus partibus constituta, & per totum animum leniter diffusa, est scientia temperationis & modestiæ, quæ quidem hoc efficit, vt & subditi sine querela iusta facere, & principes sine insolentia præesse sciant & imperare. Ex illa verò parte, quæ expetendi & fugiendi naturam habet, quæque voluntas dicitur, vnica tantùm dicitur virtus, quæ iustitia nominatur, sed cuius tamen tanta dignitas est & maiestas, vt cùm nullo certo loco circumscripta sit, sed per omnes animi partes æquabiliter distributa, sola cum tribus reliquis conferri & comparari possit. Nam rationi, nisi adsit voluntas, quæ ad rerum obscuriorũ inquisitionem impellat: animositati, motus quidam ac impetus, qui ad rem strenuè fortiterq; gerendã cohortetur: appetitioni propẽsio quædam & inclinatio, quæ ad continenter ac modicè viuendũ sit procliuis: totũ porrò id quod superest, nihil est aliud, quàm nuda quædam, quàm vocãt, potentia, quæ omnib9 suis viribus & actibus destituta, nihil sua sponte, nec moliri potest, nec agere. Quemadmodum igitur

tur vt ad rem redeam, tres illæ primæ virtutes, in eam animi partem genus ſuum reijciunt, in qua lumen rationis ineſt & intelligentiæ: ita iuſtitia, in eam ſe refert, quæ libera voluntatis & arbitrij particeps eſt. Atque hoc eſt quod dicitur: Iuſtitia eſt voluntas. Et quod additur CONSTANS ET PERPETVA: illo porrò ſpectat, vt non aliter pro vera perfectaque voluntate accipiatur, quàm ſi ad habitum, & ſtabilitatem abſolutam perfectionemque ſit deducta. Nam quemadmodum ea quæ calore quodam, & impetu animi peccantur [b], non ponuntur in vitijs: ita nec ea per contrariũ in virtute haberi oportet, quæ adoleſcentulorum more, repẽtino quodam ardore animi, quaſi vento rectè fiunt: non enim, vt vulgò dicitur, vna hirũdo facit ver, nec dicendus eſt reuera temperans, qui ſe in vna aliqua libidine contineat, cùm in alijs interim pleriſque omnibus ſe effundat, Atque hoc quidem de genere. Quod porrò ſequitur: *IVS SVVM CVIQVE TRIBVENDI*: propriam vim ac naturam iuſtitiæ continet. Nam quemadmodum animus intelligentia, voluntate, & memoria conſtat: itemque ratione, animoſitate & cupiditate: denique naturali facultate, vitali, ac animali: ita Reſpublica quoque quæ ad hominis imitationem eſt expreſſa, ad gubernandum [c] habet principes, pontifices, ſapientes: ad tuendum [d] ſe, rectores, milites, agricolas: ad conſeruandum matrimonia, dominiorum diſtinctiones, & commercia: eſtque in

b l. quod calore. ff. de reg. Iur.

c §. vl. Inſt. de Iuſti & Iur. l. 1. §. huius ſtudij. ff. de Iuſtit. & Iur.
d l. ex hoc Iure. ff. de Iuſt. & Iur.

in ijs proprium cuiusque ius[c], proprium cuiusque munus & officium in Repub. collocatum. in hoc autẽ iure tribuendo digerendoq́;, ideo dicitur consistere propria facultas iustitiæ: quoniam eius solius beneficio fit, tum, vt omni confusione sublata ad eas quisque res tenendas ac moderandas velit accedere, ad quas à natura compositus est & formatus, tum vt postquam distinctio ac distributio facta est, intra suos quisque limites manere[f], & ab ijs quæ ad aliorum territorium & iurisdictionẽ pertinent, non grauatè abstinere velit. Atque hæc quidem cùm assequitur ciuitas, rectè dicitur in vera perfectaque sanitate constituta: quemadmodũ & corpus illud, in quo vnumquodque membrũ, suo fungitur officio, & ab ijs quæ aliorum sunt ad se deriuãdis ac traducendis abstinet. Nec velim tunc à me quæri, diuinámne an humanam iustitiam describam: describo enim perpetuam illam & sempiternã speciem formamq́ue iustitiæ, quæ vnius tantummodo est modi, quæq́ue licet aliàs per res diuinas, aliàs per res humanas transfundatur, eadem tamen semper & vbique perseuerat. Prætereà cuius tantus splendor est maiestatis ac decoris: vt ad eam solam omnes vitæ actiones, omnes leges ac iudicia, tanquam ad vltimum suum finem & terminum, referãtur: cuiusq́ue solius obtinendæ gratia, omnes vbique Respublicæ, omnes populorum & gentiũ societates coadunatæ sunt[g] & constitutæ. Etsi enim rudes & agrestes homines, subsidiorũ

c L.1.ff.de vsuca.c. hoc Iure,8.dist.

f L.bona fides. ff. de pos.§.vlti. Inst de his qui sui vel al.Iur. sunt.

g c. si seculi 12.q.2.

h arg §. ius autem gen. Inst.de Iure nat. vitæ h quærendorum gratia magis quàm virtutis, primùm omnium in vnum conuenerint: tamen procedente tempore, & docente vsu, animaduersum est, sine virtute & iustitia, sine certis & descriptis legibus, nullam omninò Rempublicam fundari, nec si fundata sit, vllo i c. quo Iure 8. dist. modo retineri & in suo statu conseruari i posse. Ex quo quidem porrò intellectum est, non ad viuendum modò fabricatos & in lucē editos esse homines, verùm & ad piè, honestè & rectè viuendū. imò nec optādam penitus eam vitam, quæ non sit cum sanctitate & iustitia coniuncta: quibus quidem rebus effectum est, vt licèt parandæ quærendæq́; vitæ, prima hominis cura fuerit. tamen pòst deinde multi, nō solùm singuli homines, verumetiā integræ nationes, & populi extiterint, qui spreta illa communi vita, in voluntariam sese mortē, & exitium dederint, religionis, fidei, & iustitiæ tuendæ, tanquam vltimi finis causa.

De speciebus Iustitiæ.

Diuiditur autem Iustitia, quinque ferè modis: Primò distribuitur in duo genera: Aut enim est generalis & absoluta, quæ & vniuersalis dicitur: aut specialis, quam particularem nominant. *Vniuersalis* est ea, quam in superioribus definiuimus, omnium virtutum rectricem & moderatricem. Nam illum demùm iustum simpliciter appellare solemus, qui omnibus de quacunque

que re, legibus obtemperans, virtutum omnium præsidio munitus & tectus est. *Particularis* est, quam Plato popularé vocat & vulgarem, quæ solo eo contenta est, quod nemini vel in communi vita, vel honorum ambitione, vel amplificationne pecuniæ noceat, censeturque cum reliquis tanquam pars quædam & membrum virtutis. Et intuemur quidem in vniuersalem, in totius semper Reipublicæ descriptione: nam qui salutaribus legibus fundaturus est ciuitatem, non ad vnum aliquod bonũ collineare debet, quo scilicet vel bellicis solùm laudibus excellat, vel modestiam tantũ & sobrietatem vitæ colat, vel diuitijs & rerum omnium copia & vbertate affluat Respublica: sed illam animo virtutem ac iustitiam concipere: & ante oculos sibi ponere debet, quæ totum chorum virtutum comprehendens, quicquid in vita dissonũ est auferat, & pulcherrimum quendam ac diuinissimum totius ciuitatis concentum, [a] indicat. Præterea vtimur vniuersali iustitia in Regum & Principum institutione, qui quidem nõ solùm armorum & rerum militiarum scientia decorari, sed virtutis etiam & iusti ac iniusti cognitione muniri [b] debent. Eaque propter Persarum regibus, post percepta prima iuuentutis rudimenta, quatuor solent adhiberi, qui pædagogi regij vocarentur: quorũ vnus præcepta prudentiæ, alter iustitiæ, tertius fortitudinis, vltimus temperantiæ traderet. Iam verò in ipsarum legũ enodatione, dictu mirum, quantũ momenti habeat,

a d.l. bona fides. c. cum deuotissimam. 12. q. 2. Plato in 1. de ll.

b §. 1. in proœmio insti. l. in prin. C. de Iust. C. confirmád.

absolutæ vniuersalisq; iustitiæ contemplatio. Nam cùm multa sint in omni legum latione. quæ si sola per se posita nudaq; considerentur, iniqua penitus videtur & absona: ea tamẽ, si ad vniuersæ Reipub. formam & imaginem reuocentur, facilè pro iustis & æquis probari possunt. Ad popularem particularemq; iustitiam respicimus in ijs rebus, in quibus de negotijs & rationibus priuatim publicéve contrahendis agitur: cuiusmodi sunt rerũ & pecuniarũ commercia, honorum & dignitatum distinctiones, quotidiani conuictus, & si qua sunt similia, à quibus fraudem [c], vim, raptionem, cædem, & alia eiusmodi semper abesse oportet. Verũ hoc intelligetur meliùs, si subsequẽs diuisio, quę ex isthac efflorescit, explicetur. Est autem huiusmodi. Iustitia particularis vel est Commutatiua, (vt communi & vsitato verbo loquar) nomen trahens à commutationib⁹ rerum & commercijs: vel Distributiua, cui nomen ab honoribus & dignitatib. distribuendis est collatum. *Commutatiua* est, vt rem planè & apertè secundum Platonem explicem, quę ad æqualitatem Arithmeticã reducit. Nam in emptione ac venditione, nihil spectatur aliud, q̃ precij & mercis inter se collatio. In homicidio, nihil interest, seruum ne an hominem liberum occideris: quantũ enim ad L. Corneliam de sicarijs [d] attinet, omnes homines sunt æquales. *Distributiua* est, quæ ad parilitatem siue proportionẽ Geometricam reuocat: si enim honores conferẽdi, aliæ dignitates conferuntur [e] senioribus, aliæ iunio-

c L. Iurisgentium. §. pacta. ff. de pact l. 1. ff. de dol. mal. §. 1. Inst. vi bon. rap. to to titu. de eo quod vi metus causa.

d L. 1. ff. ad l. Cornel. de sicar.

e L. semper ff. de Iur. immunit.

iunioribus, aliæ doctis, aliæ indoctis: si pœna exigenda, non omnes,[f] inquit Arrianus, desertores similiter puniendi sunt, sed habetur ratio & ordinis, & stipendiorum, & gradus militiæ. Vtimur autem Commutatiua in contrahẽdis vltrò citroq;[g] negotijs, in damnis [h] resarciendis, in [i] iudicijs, & in omnibus ijs quæ simpliciter & absolutè per se dijudicari & examinari possunt. Distributiuã adhibemus ad [k] honores, pœnas [l], munera[m], & vt vno verbo dicam, ad illa omnia, quæ natura sui ex ipsis vel personis vel rebus apta sunt & dependentia: quę quidem in singulis magis intellectu percipi, quàm locutione in vniuersum exprimi, & in generales regulas includi possunt. Iam verò Iustitia alia est Politica, alia verò Oeconomica. Politica, generalis est, & ad totam ciuilem communitatem pertinet: Oeconomica, propria cuiusque familiæ: nam quia vnaquæque ciuitas, ex pluribus in vnum pedetentim cõfluentibus familijs iungitur, & alia ratio est singularum partium, alia totius: consequenter necessarium est, vt alia sint per quæ in commune consulatur, alia vero, quæ singulis domibus & familijs prosint, inter quæ, illa potissimùm est differentia, vt ciuilia magis in æqualitate, domestica in dominatiõe sint posita. Vsus verò vtriusque sic discernitur, vt regulariter quidem communem ciuilemque iustitiam sequamur, sed in nonnullis tamẽ speciebus, domesticam magis quàm ciuilem proberaus, idq; siue res spectemus, siue personas. Circa res [n] est tra-

f L. nõ omnes. ff. de re milit.

g l. 1. ff. de cõtrah. emp. arg. l. 2. C. de rescinden. vendit.

h l. seruus. §. 3. ff. ad l. Aquil.

i c. in iudicijs de reg. Iur. in 6.

k c. ecce 39. distinct. c. qui resistit 11. q. 3.

l l. nulli. C. de summa Trinit. & fide cath.

m l. munerũ & l. 2. ff. de mun. & hon.

r l. in re. C. mandat.

ditum vnumquemque rei suæ moderatorē esse ac arbitrum, domum suā cuiq; tutissimum esse refugium [o]. Circa personas extat Ius quod vocatur maritale, item quod paternum, & tertio quod herile. Maritale est, quod inter coniuges exercetur, veluti cùm quæritur de nuptijs, de dotibus, de donationibus inter virū & vxorem, de iure mariti, de diuortijs & repudijs, deq; alijs permultis, quæ passim sese offerunt in Republica. Paternum est, quod habemus in liberos nostros, qui [p] vel in sua potestate sunt constituti, vel manui sacrisque nostris suppositi, quos [q] olim vendere atq; etiam occidere licebat, quique adeò [r] vna & eadem nobiscum censetur persona: vt nec [s] in lite contra nos consistere, nec quicquam bonorū, à rationibus nostris separatorum possidere intelligantur. Herile est, quod auersus eos competit, qui operam nobis & ministerium suum exhibent: qui sunt vel [t] mercenarij, vel [u] proprij serui, tum ordinarij, tum vicarij: de quibus tam frequens incidit vbique mentio, vt nihil sit necesse, exemplis eam rem facere longiorē. Tantum illud opus est, vt exquisito iudicio discernamus, quibus locis hac, quibus contra illa negotium dirigi oporteat: nam ex eius rei ignoratione, tantus error cōsequitur imperitorum, & etiam leuiter eruditorum hominū, vt quem in portū se recipiant, scire non possint. Quarta diuisio iustitiæ est, in naturalē & ciuilē iustitiā, ex qua proficiscitur differentia, inter possessionem [x], obligationem [a], acquisitionem

o l. pleriq;. ff. de in ius voc.

p §. 1. Inst. de his qui sui vel alie. iur. sunt.

q L. in suis. ff. de lib. & posth.

r L. vlt. C. de impub. & al. subst.

s L. lis nul la. ff. de Iud.

t L. idonei. ff. de test.

u §. serui, Inst. de Iur. pers.

x L. 1. §. de ijcitur. ff. de vi & vi armat. arg. l. pupillus.

a ff. de act. & oblig.

nem[b], rationem[c], cognationem[d], naturalẽ & ciuilem. Est autem naturalis iustitia, voluntas tribuendi, quod cuique secundum naturã debetur. veluti cùm parentibus honorem, liberis nostris victum & alimoniam præbemus. Dico autem secundũ naturam, duobus modis: Vno, cùm id quod debetur, & naturale est, & constat naturali ratione, vt partũ nostrum & fœtum educare. Altero, cũ id quod debetur, constat quidem naturali ratione, sed non est tamẽ naturale, veluti manumittere: nam vti liberalitatem exerceamus, suadet quidem naturalis ratio: verùm illud ipsum quod facimus, non est sua sponte naturale, quia iure naturali non est nota manumissio, cùm seruitus sit[e] incognita. Prætereà, ipsa quoque natura duplex est: alia proficiscitur ex necessitatibus corporis, & est communis cum beluis: vt maris & fœminæ[f] coniunctio: Alia oritur ex mente ac ratione diuina: veluti Deũ colere, parentibus &[g] patriæ obedire: contingitque sæpenumerò, vt vna ab alia dissidere, & inferior aliò, superior aliò ducere videatur, quemadmodũ fit & in ijs quæ priori modo differunt, quod & valde notandum est. Ciuilis iustitia est, voluntas tribuendi, quod cuique secundum ciuilem authoritatem, & meram principis voluntatem debetur. Nam quemadmodum naturalis, boni & æqui radicibus defigitur, ita ciuilis solo legislatoris placito continetur. Si enim quæras, cur septem potiùs quàm octo[h] testes requirantur in vltimis morientium voluntatibus, cur

b §. singulorum Inst. de rerũ di.
c §. 2. Inst. de nupt.
d §. vlt. Inst. de legit. agn. tut.
e §. 1. Inst. de libert.
f §. 1. Inst. de Iur. nat.
g L. veluti. ff. de Iust. & iur.

i L.vlt.C.de non num. pec.

duo [i] magis quàm ſex anni propoſiti ſint in exceptione non numeratæ pecuniæ, vix eſt, vt aliud quàm nudam legislatoris voluntatem & placitum afferre poſſimus. Sed cur tam variè? inquies, cur nō eodem vtimur in omnibus iure? Certè rerum varietas & diuerſitas, diuerſas iuris formas peperit. Quædam ſunt in humanis negotijs, quæ via quadā & ratione commodè ducuntur à principijs naturæ: quædam nihil minùs, ſed pertinent ad ſolius principis & legislatoris iudicium: quædam media ſunt & ex vtriſque mixta, quæ & ſuum nomen mutuantur ab eo, ad quod magis inclinare & propendere videntur: atque hoc eſt quod ab initio propoſuimus, Ius eſſe artē dijudicādi, quid in quoqua re bonum, quid æquum ſit, quatenùs cuiuſque natura patitur. In ijs ſpectatur ſolius naturæ vis ac bonitas. quæ directò pertinent ad naturæ vel conſeruationē vel diſſolutionem: quæq; manifeſtam habent iuſti & iniuſti rationē, vt vim vi [k] repellere: id pati fieri, quod alijs prodeſſe poteſt, nobis aūt nō nocere [l]: hoc enim ſuggerit æquitas, inquit Paulus, etiam ſi iure ſcripto deficiamus. Et ſi autē in hoc genere inter ipſos quoq; Iureconſultos ſæpè, vt dixi, exiſtat quæſtio, ad inferiorémne naturam referenda res ſit, an verò ad ſuperiorem [m]; tamen vſus & exercitatio facilè docet, quid in quaque re ſequendum ſit, quid nō ſit. In illis autem ad ciuilem authoritatem & legem confugimus, quæ Indifferentia dicūtur Philoſophis: veluti cùm de teſtium numero quæ-

k L. vt vim. ff. de Iuſt. & Iur.

l L. 2. §. idē varus. ff. de aq. plu. ar. çend.

m L. in rem ff. de rei vendit.

queritur, in mancipationibus, ſtipulationibus, teſtamentis: de certa quantitate pecuniarum in pœnis & multis: de animis vſucapionis, & non numeratæ pecuniæ, in dominijs & commercijs, deque alijs conſimilibus infinitis, quæ ſeipſa facilè produnt. Medij generis ſunt, quæ habent quidem naturalem quandam æquitatem in ſe relucentem, ſed eam non tam momen toſam, vt per ſe ſine adminiculo legislatoris ſufficiat ad neceſſitatem obſeruationis imponendam. Nam exempli gratia, facere promiſſa iuſtum quidem eſt & naturæ conſentaneum [n]: ſed tamen, ſi nudum eſt pactum conuentũ, nulla naſcitur [o] actio, niſi per legem adiuuetur [p], & in vnum coëant, naturalia pariter & ciuilia iura. Quo caſu ſiquidẽ plus proficiſcitur à voluntate legislatoris, quàm à natura, totũ negotium dicitur legitimum, veluti in ſtipulatione. Si per contrarium plus à natura, minùs à lege, naturale: veluti in actione conſtitutoria, in emptione & venditione, in locato & cõducto. Illud hoc loco obiter annotandũ, quo tandem ſcilicet modo fiat, vt cùm omnium ciuitatũ & populorum leges in tanta diſſentione & varietate videantur conſtitutæ, reipſa tamen conueniat inter ſeſe & quaſi conſpirent. Nam ſi in ijs conſentiant, quæ ex primis naturæ ſeminarijs & cœptibus delibantur, nihil prohibet quo minùs omnes iuſtæ rectæque dici poſſint, licèt diſcrepent in alijs, quæ voluntatibus hominũ & affectionibus gubernantur. Nam etiam in homine, ſi aſpicias ad veram & interiorẽ eius

n L. 1. ff. de conſtit. pec.

o L. iuriſgẽtium. §. ſed cùm nulla. ff. de pact.

p L. legitima. ff. de pact.

naturam, nihil vnum vni tam est simile, quàm homo est homini: sed si ad externos mores, & externa corporis lineamenta respicias: tanta est varietas, vt ne vnum quidem ex omnibus seculis par hominum memoretur, quod non aliqua nota distingui & dignosci potuerit. Restat vt de iure & æquitate nónihil disseramus: Nam quinta & vltima in hoc ordine descriptio est, vt aliud strictum ius dicatur, aliud bonum & æquum. *Strictum* illud vocamus, quod directò, sine vlla circuitione, & ad lineam (vt ita dicam) ostendit, quid in quaq; re amplectendum sit, quid repudiandum, solam veritatem & cognitionem ob oculos habens. Quemadmodum enim Mathematicus, montium, vrbium, & regionum interualla demonstrans, rectam duntaxat ducit lineam, nihil admodum curans, viarum ac itinerum ambitus ac anfractus: ita etiam restricti & summi iuris ratio, prætermissa commoditate agendi & exercendi, in id solum intuetur, ad quod à ratione & intelligentia deducitur. *Boni* & æqui diuersa natura est: nam nimia illa scrupulositate Iuris & subtilitate dissimulata, id solùm sequitur, & ad id se accommodat, quod in medio versatur, quodque actus hominum & vitam ac mores instruit, non aliter atque nautæ solent, qui cùm intelligunt recta via nauigare non posse, explorant, quibus circuitionibus factis, quibusque scopulis, arenis, & breuibus vitatis, ad destinatum locum queant peruenire. Atque ita quidem mani-

festò

festò quoque intelligitur, non ad alium quidem finem in iusto exquirendo, ad alium in bono & æquo spectari: sed hoc tantùm interesse, quod illud natura sui ad veritatem limandam sit directiùs, hoc ad res aptè gerendas accommodatiùs: ita tamen, vt vtrunque vtriusque sit particeps. Nam regulariter certè tanta tenentur inter se coniunctio [q], vt alterum ab altero ne nomine quidem seiungatur, & omne quod iustum est, idem quoque simul æquum, & è contrario quod æquum, idem quoque iustum dicatur. Sed existunt nonnunquam causæ, quæ faciunt, vt aliud in iure esse videatur, aliud in benignitate: quæ quidem in vniuersum sunt duæ. Vna est, cùm res subiecta tam obscuros & difficiles habet explicatus, vt secundum communes iuris regulas nihil possit constitui, quod non falsum confestim reperiatur [r]: tunc enim ad exitum inueniendum necessarium est, vt æqui & boni ratio ineatur: quemadmodum vsu venit in ijs, quæ insolubilia, in se redeuntia, præpostera, asystata, intricata vulgò dicuntur: veluti in hac stipulatione duobus separatim facta: Si fundum [s] Tusculanum illi non dederis, mihi dare spondes? Altera causa est, cùm negotium Iure quidem consistit, & definiri potest: sed ob causam aliquam id fit ponderosiùs, quod æquum bonum est, quàm quod iustum, veluti in Publiciana [t], Seruiana [v], & alijs eiusdem exempli. Nam in ijs si merum Ius sequare, non facis quidem alienum à re-

q Vid. not. in l. 1. ff. de Iustit. & Iure. Arist. lib. 5. Ethic.

r L. qui quadraginta. ff. ad leg. Falci.

s L. Titius. ff. de verbor. oblig.

t §. namq;. Inst. de acti.

v §. itē Seruiana. Insti. de act.

à recta ratione: ſed tamen ſi cùm benigni Iuris momentis ponderes, tot partibus inuenitur ab eo ſuperari, vt res ipſa ſtatim doceat, hoc potiùs, quàm illud eligi oportere. Prætereà quoque ſi ſubtilior & ſcrupuloſior eſt Iuris ratio, quàm communis vitæ vſus deſiderat, regulariter probatum eſt, ſimplicitatem [x] magis quàm difficultatem ſequi: & hoc eſt quod ſæpè admonent Conſulti noſtri, ἐν πλάτει [y] & παχυμερέστερον, [z] ſine craſſa Minerua negotium eſſe diiudicandum. Quemadmodum & in illis ſpeciebus, in quibus ex nimis ſtricta iuris obſeruatione, leges omni vi, effectu, & poteſtate ſua ſpoliantur: tunc enim id potiùs debet valere, quòd aptiùs, commodiùs, & vt ſæpè ponitur in legibus, vtiliùs [a] eſt. Idemque obſeruatur, ſi durior ac inhumanior euadat Iuris interpretatio, quàm ſatis eſt, quamque legumlationis liberalitas patitur: nam in his caſibus, hoc potiùs ducimus, quod humanitate quadam & benignitate temperatum, & quaſi conditum [b] eſt. Nec enim omnia ſunt ad viuum reſecanda, ſed ad communem hominum vtilitatem, quantum fieri poteſt, referenda. adhibita tamen ſemper diligenti cautione, ne per inanem æquitatis ſpeciem decipiamur: nam ſæpè fit, vt nonnulli, dum [c] nimis lenes, mites, & benigni videri cupiunt, laxi potiùs & remiſſi, quàm iuſti & boni euadant. Illud etiam atque etiam reſpiciendum eſt, vt ne quid aut duriùs aut remiſſiùs cõſtituatur, quàm cauſa depoſcit: quia non aut ſeueritatis, aut clementiæ gloria affectan-

x §. cæterũ, verſ. & hac, Inſt. de legi. agnat. ſucceſſ.

y L. in hac. ff. de condic. triticar.

z L. quam tuberonis. ff. de pecul.

a L. 1. §. penul. ff. de actio. & obli. l. 4. §. ſi is qui. ff. de verbor. oblig.

b L. ſi tibi. ff ſi cer. pet. l. placuit. C. de iud.

c L. ſi ſeruũ. §. ſequitur. ff. de verbo. oblig.

ctanda est, sed perpenso iudicio, prout quæq; res expostulat, statuendum d. Hæc ergo de varijs iustitiæ speciebus.

d L. respiciendum. ff. de pœn.

De gradibus Iustitiæ.

SVNT nonnullæ aliæ differentiæ, quæ mediocritate magis & ordine, siue gradu, quã specie distinguuntur. Sic enim dicimus iustitiam aliam diuinam esse, aliam humanam. Et est quidem *Diuina*, quæ virtutes perfectas, & omnibus numeris absolutas requirit, & vitia non solùm ipsa tollit, verùm etiam illecebras omnes & occasiones vitiorũ: veluti cùm præcipitur, ne resistere quidem malo, non iurare[a], nullam habere curam futurorũ, cum nonnullis alijs. *Humana* verò, quæ solis honestis actibus contenta, id existimat cumulatè perfectũ, in quo media quædã officia comparent, quodque est sine manifestario ac aperto scelere, licèt ipsarum radicum particulæ quædam, & quasi fibræ in animis remaneant. Atque vtimur hac humana, in communi vita, quæ circa rerũ dominia, circa contractus, circa iudicia, circa honores versatur. Nam quia non viuitur cum perfectis hominibus, sed cum imperfectis, non potest fieri, vt id apud populũ, & circa res populares obtineas, quod rectum, perfectum, & plenum b est. Sic namque dicimus cogitationes pœnam c non mereri, non nocere conatũ, si eum nullus sit secutus d effectus. *Diuinam* iustitiam

a Vide c. et. si Christus. ext. de iureiur.

b c. denique 4. dist.

c L. cogitationis. ff. de pœn.

d L. 1. in fi. ff. quod quisque iur.

ſtitiam adhibemus ad ea, quæ ad verum Dei cultum, & ad ipſas religionum ſanctiones pertinent. Quanquam enim M.Varroni ſit quædam Theologia, quę ciuilis dicitur: hoc non tam de ipſis elementis & principijs diuini officij, quàm de alijs quibuſdam, cum eo cohærentibus, eſt accipiendum Si de Dei, vt ita dicam, natura: ſi de Fide, ſi de Sacramentis tractetur: nihil conniueri oportet, nihil, ne apex quidem vnus, immutari. Cæterùm, ſi de iureiurando[c], de diuortijs, de fœnore, de caſtitate, de concubinatu, alia res eſt: Nam in ijs & ſimilibus videndum, non ſolùm quid rectum & iuſtum, verùm etiam quid in populis probari, & obtineri poſſit: Item quid temporum[f], quid locorum diuerſitates, quæ vtique in ijs dominantur, quibuſque adducti, multa pòſt mutanda facimus, ſuadeant. Nam alioqui qui intempeſtiuè, & in idoneo loco, exactiſſimâ illam vitæ rationem inducere ſtudent: plus nocere plerunque Reipublicæ, quàm commodare & prodeſſe creduntur[g]. Diuiditur etiam iuſtitia in Internam & Externam. *Interna* eſt, quæ iubet, vt ne quis in alium minùs, quàm ſeipſum, ſit animatus. *Externa* permittit proprijs commodis[h] ſeruire, modò id fiat ſine alterius damno & iniuria. Quantum ad vſum vtriuſque attinet, Philoſophus eam præcipuè colit, & ad vſus ſuos adiungit, quæ animum informat ac mentem. Ciuilis verò legumlator vtplurimùm indicat ſecundum ea, quæ foris apparent, & quę manibus teneri ac prehendi poſſunt.

c d.c. etſi Chriſtus.

f c. vt conſtitueretur. 50. diſt.

g d.c. denique.

h L. in cauſæ. 2. §. idem Pompo. ff. de minor.

ſunt. Dico autem vtplurimùm: quoniam in multis ſpeciebus non ſatis eſt abſtinere ab iniuria, verùm etiam oportet prodeſſe ſi poſſis: veluti ſi de publica ſalute ac incolumitate tractetur [i]: ſi in extrema neceſſitate ſocius conſtitutus & collocatus [k] ſit: ſi ſine vllo tuo detrimento ac moleſtia, valdè alij prodeſſe & cōmodare [l] poſſis. Iam verò & iuſtitia alia Inchoata eſt, alia Perfecta. *Perfecta* eſt, quæ recta ſiue plena dicitur, & nihil requirens. *Inchoata*, quæ rudis adhuc & impolita, contenta eſt mediocritate officiorum, in quibus elucent principia quædam & adumbrationes virtutum. In pleriſque ſufficit eum vitę curſum tenere, qui mediocris ſit, & igniculos quoſdā & ſignificationes virtutū habeat, licèt progreſſiones non ita magnæ adhuc factæ ſint, in nonnullis ea requiruntur, quę abſoluta ſunt, & plenè cumulateq́; perfecta. Extat apud Platonem & reliquos qui à Platonis familia manarunt, & alia diuiſio, quæ quadripartita eſt, & omnes tres ſupraſcriptas amplectitur: Statuunt enim virtutes, alias Politicas, alias Purgatorias, alias Purgati animi, alias Exēplares. Et ſanè quemadmodū totus huius mundi cōplexus, ſiue ſit aſpectabilis, ſiue inadſpectabilis, ſic eſt diuiſus, vt Infima eius regio cedat primis corporibus, & omniū rerū elementis: Secunda diuinis ignibus, & illi, quam quotidiè tuemur cælesti deſcriptioni: Tertia dijs & dęmonibus, qui perpetua ſupremi numinis luce circunfuſi, humanarū rerum curam & procurationem ſuſtinet: Quarta denique ipſi archi-

i L. ſi quis forte. ff. de pen.
k L. 2 § in. ce agu. ff. ad l. Rho. de iact.
l L. 2. § itē Varus. ff. de aqu. plu. arc. cend.

architecto, & supremo rerum omnium opifici, & gubernatori Deo: ita enim virtutes, quæ ex ipsis mundi plagis & ordinibus desumuntur, partim communes sunt & populares, quæ illam sapientiam pariunt, quæ carnalis Diuo Paulo dicitur, & huius mundi: partim naturales ac Philosophicæ, & nonnihil supra vulgi captum positæ, ex quibus nascitur sapientia animalis, quæ & principum huius mundi vocatur: partim diuinæ & cœlestes, quæ supra naturam collocatæ, gignant eam sapientiam, quę spiritalis dicitur: partim denique primæ ac summæ, cum quibus coniuncta est ea sapientia, quæ totum hoc vniuersum perpetuo suo nutu ac numine moderatur, cuiusque solius participatione, omnia illa, quæ vel sensu accipiuntur, vel prouisione mentis & permotione prehenduntur, bona fiunt & iusta. Si quæras, in quibus casibus hæc, in quibus illa prępónderare debeat: id partim è supradictis intelligi potest, partim longo vsu & consuetudine arripiendum. Nam quemadmodum generalem formulam constituere perfacile est: ita omnia quę vel in sensum vel intelligentiam nostram cadunt comprehendere, longè difficillimũ. Verùm vt boni ratiocinatores negotiorum esse possimus, & addendo deducendoq; videre, in quam speciem partémve iustitiæ quæq; res cadat: capienda & consuetudo & exercitatio, quæ quidem non solùm agendarum in Republica, verùm etiam intelligendarum rerum magistra est & domina.

De par-

De partibus Iuſtitiæ.

PArtes iuſtitiæ ſunt in vniuerſum duæ: Vna quæ auocat nos & detrahit à malo: Altera quæ hortatur & exuſcitat ad bonum. Et mali quidem, vt de eo priùs dicam, duplex via eſt. Vel enim ea pars ànimi laborat, in qua ineſt vis rationis & intelligentiæ: vel ea, in qua inſunt motus & iactationes appetitionum. Priùs genus, vitium animi appellatur: Poſterius, morbus. Tunc autem grauiter læſam, & valdè vitioſam dicimus ciuitatem, cùm errore & earum rerum ignoratione vagatur, quæ ad benè beateque viuendum pertinet. Quod quidem vitium vt euitetur, conſtituti ſunt in ciuitate, qui authoritate [a] publica populum, & in quo maximum eſt momentũ, iuuentutem doceant, & rationem ad veritatem reuocantes, errores illi omnes, quo ad eius fieri poteſt: eripiant. Illi verò capitales ſunt, & maximam partem ſceleris aggrediuntur, maximoque digni ſunt [b] odio, qui cùm nullam veræ rectæq; ſcientiæ partem attigerunt, ſpretis legibus, ſe ſolos veritatis & ſcientiæ magiſtros profitentur. Plato inſcitiam eorũ, duplicem vocare ſolet, quæ quidem ſi verbis & diſputatione Philoſophorum curari nequit, vinculis [c] & carcere fatigari, & publicorum iudiciorũ ſeueritate coërceri debet. Quantum attinet ad ea peccata, quæ in conſuetudinum prauitate conſiſtunt, triplex eſt ratio. Quædam ſpontè contrahuntur, & vocantur voluntaria Quædam inuitè,

a c.1. de magiſt. in Cle.

b c. cùm ſecundum. ll. §. bona. de hæret. in 6.

c L. Manichæos. C. de hæret. l. 2. C. ne ſac. bapt. reit.

quæ nec voluntaria dici possunt: Quædã tertio quodam modo, quæ media, & inter vtrunque genus interiecta licet appellare. Voluntaria sunt, in quibus fraus inest & dolus, cuius tantum est vbiq; [d] odium, vt ne vnus quidem toto iure ciuili casus reperiatur, in quo fraudulosa machinatio, quæ quidem ad rem pertinet, maneat impunita. Nec voluntaria vel externam habent causam, vel internam. Externa semper indistinctè merentur excusationem: nam si ventorum fortè vi quis raptus, damnũ dederit, nullo dicitur nec scelere, nec facinore obstringi [e]. Interna, non eandem habent rationem: nam ignorantia facti, etsi vtplurimũ vacat culpa, nonnunquam tamen euenit, vt in reprehensionem & crimen incurrat, veluti si res atrocior sit: si exemplo noceat [f]: si is qui delinquit, ipse sibi accersiuit malũ, vt ebrius [g]. Plerunque tamen, vt dixi, quod per errorem facti committitur, fortunę magis & fato, quàm ipsis hominibus imputatur [h]. Qui medio quodam modo peccant, partim affectu & inconsiderato quodam impetu, veluti ira, metu, misericordia turbati & extra se positi, delinquunt: partim culpa & negligẽtia. Quæ priori modo fiunt, leuiora & venia subinde digna [i]: quæ posteriori grauiora, quasi cogitatò magis & cõsultò commissa iudicantur [k]. Atque hæc de illa parte iustitiæ, quæ abducit nos & auellit à malo. Iam illa verò pars, quæ ad bonum aliquod allicit & inuitat, tribus membris distribuitur: Vnum, mentis est & animi, cùm scilicet aduersus Deũ san-

d L. iurisgẽtium. §. dolo. ff. de pact.

e L. in lege. ff. ad l. Corn. de sicar.

f L. si quis aliquid. ff. de pœn.

g L. omne delictum. §. per vinum. ff. de re mil.

h L. 1. C. ad l. Cornel. de sicar.

i L. quæ calore. ff. de reg. iur.

k L. aut facta. ff. de pœn.

sanctitas, erga homines liberalitas, in defunctos pietas, in toto animo prudentia, fortitudo, temperantia, & iustitia exercetur. Secundum, corporis, cum publicis certaminibus & exercitijs[l] propositis, id curant legumlatores, vt robustam, integram, sanam, benè formatã, & in omni genere exagitatam habeant iuuentutem. Tertium deniq;, fortunæ, cùm de pecunia populi & possessionibus tractatur: cùm honores, dignitates, munera, triumphi decernuntur ijs, qui præclara & nobilia virtutum exempla, in Republica constituerunt. Sed iam mihi satis videor dixisse, quantum quidem instituta breuitas patitur, de fine iurisprudentiæ, iustitia. Illud tantùm arctè teneamus, & iterum atque iterum vt meminerimus, oportet: in omni deliberatione, semper ad aliquam horum partem circunspiciendum, & quasi collineandum esse. Nisi enim quis iustitiam & omnium virtutum chorum ante oculos habeat[m], non potest fieri, vt non eum æstus appetitionũ absorbeat, & nunc his, nunc illis opinionum fluctibus obruat & impellat. Hoc solo scopo proposito, potest demùm obtineri perfectissimum illud ciuitatis genus, quod sapientia, concordia, & rerum necessariarum copia constat. Idque ita scriptum reliquit Deus ille Philosophorum Plato, quem & Aristoteles & Cicero sunt secuti, ex quibus alter studijs doctrinæ, alter regenda ciuitate princeps fuit. Quorum porrò vestigijs insistentes, nostri Iurisconsulti sua illa præclara nobis monumenta,

l L. qua actione. §. si quis. ff. ad l. Aquil.

m L. quòd si Ephe. §. in summa. ff. de eo quod cert. loc.

[n] L. cùm quidam ff. de li. & post hum. i. l. munerum §. mixta. ff. de mun. & ho.

tum responsorum, [n] tum disputationum, reliquerunt, quæ quidem sine aliorum lectione, habent quidem ad incitandum satis, verùm ad exactam Iuris artem constituendam, nam omninò satis. Sed nos subinde ad Philosophos, subinde ad Iureconsultos respectantes, damus operam, vt si non plenam & perfectam, saltem adumbratam quandam. & extremis lineamentis circunscriptam Iuris arté, approbante Deo, proferamus.

De principijs Iuris, & eorum diuisione.

DEinceps veniendum est ad eam partem instituti sermonis, quæ fontes & principia Iuris continet. Nam haud satis est finem & scopum, ad quem contendas, cernere, nisi simul etiam viam & rationem teneas, qua eò posses peruenire. Certè quemadmodum suprascriptum de iustitia caput, pulcherrimos habet explicatus de natura voluntatis humanæ: ita præsens, in quod nunc ingredimur, luculenter aperiet nobis, vberrimos illos mentis & intelligentiæ fontes, quorum cursus & scaturigo tam latè manat, vt omnes Iuris & iudiciorum campos irriget. Nihil est, non dico in Iure Ciuili, sed nec in tota humanitate, quod ita nobis enudat, quantam vim rerum maximarum humana mens possideat, cuius muneris colendi & efficiendi causa nati, & in lucem editi sumus: vt hæc de principijs & origine Iu-

ris

ris tractatio, cuius tanta dignitas est, tantaque sententia, vt præter hoc quod summam adfert liberalibus ingenijs voluptatem, vel sola sine alijs perfectum Iureconsultum efficere possit. Sed venio ad ipsam expositionem principiorum, de quibus priusquā dicere aggrediar, patefaciam paucis, fontes illos & scaturigines, è quibus hauriri & deriuari debent. Primùm de illo nemo dubitat, quin homo, & tota humana natura, ciuilis sapientiæ sit subiectū. Nam quomodo ouium, boum, caprarū rectores: eodem etiam ciuitatum & rerum publicarum gubernatores, apud Homerū pastores appellantur. Quemadmodum itaque is qui pecori præfuturus est, pastionem, nutricatum, fœturam, breuiter totam eius indolem cognitam habère debet: ita etiam eum qui populos temperaturus est, tum animi sui complicatam notionē euoluere, tum quæ totius humani ingenij conditio sit, ante omnia inquirere & tentare òportet, & ex ea totius vitæ quasi cœptus & semina inuitamentaque colligere. Verùm vt ad eam vsque cognitionem peruenias, necessariū porrò est, vt aliarum quoq; maximarum rerum & artiū scientia, tinctus sis & imbutus. Quia enim homo, ad totius vniuersi formam fictus & expressus dicitur: opus est, vt ad eius naturā exquirendam, in vniuersum mundum, qui omnia continet & coërcet, intueare. Et ea propter summus ille legumlator Moses, & vt Panætius dicere solet, Homerus Philosophorū Plato, quos ambos sequutus & interpretatus est Iudæus Philo,

Philo, ſuam legumlationem orſi ſunt ab ipſius orbis & naturæ principatu. Quin & altiùs attollenda eſt cogitatio. Nam cùm Dei Optimi Maximi effigiem, dedicatam in nobis, & quaſi conſecratam habeamus: cui dubium eſſe poteſt, quin, ſiquidem & nos, & mundum hunc intelligere velimus, ad ipſum fabricatorem & rerum omnium opificem Deum adſcendere debeamus: quem quidem ſi tota mente prehenderimus, inueniemus profectò, nó vmbras rerum & ſimulachra, ſed ipſas primas formas & ſpecies, quæ Ideæ nominantur: quæq; impreſſæ ac conſignatæ in animis noſtris, efficiunt illas perpetuas commendationes ac præſcriptiones naturæ, quæ anticipationes & communes notiones vocari ſolent. Atque hæc eſt cauſa, cur Moſes, Plato, Zeleucus, Charondas & alij, ab ijs Theologi, & veri rerum publicarũ fundatores, libros ſuos ordiantur, ab ipſius boni, & diuinæ mentis explicatione: cui deinde ſubijciunt, tum mundi totius originem & proceſſum, tum hominis, qui quaſi nodus eſt omniũ, vitam & mores: nam his tribus, vt iam dictum eſt, perceptis, nihil eſt faciliùs, quàm porrò de reliqua legumlationis parte, ſi modò vſus aliquis accedat & exercitatio, iudicare. Sed de primordijs, vt redeat, vnde deflexa eſt, oratio, & incunabilis principiorum ſatis. Nunc autem ipſa, quæ ex ijs fluunt, principia, tripartitò diuiduntur, idque ad ſimilitudinem rerum naturalium: vel enim ſunt vniuerſalia, vel generalia, vel particularia. *Vniuerſalia* voco, quę per-

om-

omnem omninò naturam sunt diffusa, siue ea sit animata, siue inanimata. *Generalia*, quæ propria sunt animalium, & ad eorum naturas accommodata: siue ea sint mente ac ratione prędita, siue bruta. *Particularia* denique, quæ singulis rebus & actionibus, veluti nuptijs, tutelis, testamentis adhibentur: nam totidem fermè sunt principiorum particulariũ, quod sunt negotiorum & actionum humanarum genera. Sed hæc de vniuersis, nunc de singulis.

De vniuersalibus principijs.

VNiuersalia principia, vel primaria sunt, vel secundaria. *Primaria* sunt duo. Vnũ[a], vt ea, quæ mala sunt & noxia, fugiamus: Alterum, vt quæ bona sunt & salutaria, prosequamur. Nam omnes res ac naturæ sic à primordio sibi ipsæ sunt commẽdatæ, vt ea, quæ dissolutionem minantur, reformident: quæ conseruationem pollicentur, amplectantur & ambiant. Atq; est id ita quidem comparatũ, ex ipsa totius vniuersi constitutione, quæ partim mentem boni omnis inuentricem: partim necessitatem, depultricem mali, habet authorẽ. Et ideò, si quis non insubtiliter, tum in totius Iuris, tum in singularũ legum vim & rationem inspiciat, reperiet nihil extare, quod non vel mali alicuius declinandi, vel boni constituendi causa, sit introductum. *Secundaria* præcepta sunt [b] tria. Honestè viuere: Alterum non lædere:

a Arg. c. nõ satis. 85. dist.

b §. Iuris. Instit. de iustit. & iur.

Ius suum cuiq; tribuere. Ideò autem illo nomine funguntur: quia quemadmodú primaria feruntur ex primis totius naturæ fontibus, mente scilicet & necessitate: ita ista secundaria, nascuntur à secundis, voluptate nimirùm & dolore. Ex illis inter se mistis & confusis, exoritur cupiditas & amor, vt est apud Platoné, qui duplex est. Si æquabilis & temperata est commistio, progeneratur diuinus ille & cælestis amor [c], qui ad liberalitatem, beneficentiá, pietatem, charitatem patriæ, benemerendi, referendæque gratiæ studium. & ad participandum alium cum alio, nos inuitat: quiq; omniú communitatum & consociationum inter homines causa est, & quasi vinculum. Si contra sine iusta proportione & modo, fiat commistio: procreatur ille amor, qui terrenus dicitur, quique homines, in sui ipsius admirationem rapiens, omnem confestim amicitiam disrumpit, & humana pariter ac diuina peruertit. Etenim inferiorem animi partem, illecebris voluptatum, & libidinum titillatione pertentat, & à virtute detorquet. Superiorem, irarú flammis, & contentionibus, ac ambitionibus honorum accendit. Vtranque simul, ita opum & pecuniarum cupiditate contrahit & inflammat, vt homines, nullius ampliùs coniunctionis & amicitiæ memores, eos, quos tutari debent, desertos esse patiantur, & nihil ampliùs studij, operæ, facultatum, in medium afferentes, in illo se solùm collocent, vt cuiq; se suú detrahere, sui emolumenti gratia, & omnes omniú vti-

c L vt vim. §. & cùm. ff. de iustit & iur. l seruus. ff de ser. export.

vtilitates ad se traducere, & ad vsus suos adiungere possint. Vt ne igitur hæc & & huiusmodi eueniant, & tota hominū communitas inter ipsos euertatur: sapictissimè collatæ sunt nobis, tres illæ suprascriptæ præceptiones, quę in animis nostris inclusæ, fœditatē omnem turpificatæ mentis & labem auferunt, & in rationis ac doctrinæ tanquam gyrum deducunt. *Primum* præceptum, eam animi partem contrahit & coërcet, quæ alacritate nimia gestire, & in omne genus cupiditatum effusior esse solet, curatque ne quid in ciuitate [d] libidinosius aut dicatur, aut fiat. *Secundum* ad eam refertur, quæ supra modum excandescere, & insolentiùs sese iactare consueuit, per quod etiam fit, vt iniuria, dolus [e], fraus, rapina, vis omnis ac [f] violentia cohibeatur. *Tertium* denique, caput ipsum malorum omniū auaritiam aggreditur, prohibetque ne aut pactionum [g] fidem quis deserat, aut falsa [h] instrumenta, testamentáue supponat, aut dominiorum proprietates subuertat, aut alio tandem quouis modo, in res & possessiones alienas inuolet, & aliorum spolijs, suas facultates, copias, opes augere & amplificare contendat. Et sanè cùm primaria illa duo præcepta rationis compotem animi partem, in qua prudentia & perspicientia veri, solertiaq; inest, instruant: hæc tria secundaria, sic videntur constituta, vt ad tres reliquas virtutes inducendas, comparatæ videri possint. Quod enim dicitur: Honestè viuendū esse: nihil aliud, quàm temperantiam, mode-

d L. fœdissimam. l. etsi libidine. C. ad l. Iul. de adult.

e L. eleganter. ff. de dol. mal.

f L extat & tot. tit ff. de eo quod vi met cau.

g L 1. ff. de const. pec. c. 1. extr. de pact.

h toto tit. ff. & C. ad l. Cornel. de fals.

ſtiam, verecúndiam, continentiamq́ue ſignificat, Quód Alterum non lædendum: excelſi ac inuicti animi magnitudinem, & humanárum rerum contemptionem requirit. Quod ſuum cuique tribuẽdum: iuſtitiam ipſam deſiderat: cuius vis & poteſtas in hominum ſocietate tuenda, tribuendoq́; ſuum cuique, & rerum contractarum fide cernitur. Præter hæc autẽ duo genera principiorum, nulla alia reperiuntur, quantum quidem ego iudico, quæ vniuerſalia rectè dici poſſint.

De principijs generalibus diuinis.

GEneralia præcepta tripliciter diuiduntur: vel enim diuina ſunt, vel naturalia vel externa. *Diuina* dico, quę principem animi partem, quæ mens vocatur, obtinent: ſuntq́ue homini, cum dijs immortalibus communia. *Naturalia*, quæ ex inferioris animi & corporis temperatura emergũt, & tam beluis quodammodo, quàm hominibus inſunt. *Externa* tandem, quæ foris & ex accidenti adueniunt, & ſubinde cœleſtem, ſubinde terrenam hominis partem afficiunt. Nam ſi ipſe homo, mente conſtat, vita, & rebus externis: item mundus, alius eſt diuinus & inaſpectabilis, alius cœleſtis, alius terrenus & corruptioni obnoxius: cui dubium eſſe poteſt, quin & ipſa principia, quæ ex illis arripiuntur, & excipiuntur extrinſecùs, totidem quoque numerò eſſe debeant? Primùm autem videndum eſt de diuinis, quibus

vitam & mores formamus, quæq; duo habent prima summaq; rerum agẽdarum capita. Prius est[a], vt Deum Optimum Maximum amemus, ex toto corde nostro, tota anima nostra, tota mẽte nostra, & totis virib⁹ nostris. Posterius[b], vt alios vbique homines, non minore beneuolentia, quàm nosipsos, comprehendamus. Ad hæc duo principia, redeũt omnia, quæ vel Mosaicis tabulis, vel gentium & populorum legibus, vel Philosophorum & sapientum placitis continentur. Qui puram perfectamq; religionem suscepit, non potest[c] non à corporis obsequio indulgentiaq; discedere: & voluptatẽ, ac dolorem, sicut labem aliquã dedecoris, vnà cum tota carnis societate eijcere. Qui sic est affectus aduersus totum genus humanum, vt nõ alios coniunctos & populares, alios peregrinos & ignotos ducat, sed omnes æqualiter pro fratribus ac germanis colat: is nunquam committet, vt vel superbiùs se gerat, vel alijs præponat, vel aliud deniq; quid agat, quod cõtra boni viri officium, & communem vitæ tranquillitatem & conuictum esse[d] videatur. Quid multis? non peccabit vnquam in vllam partẽ, nec in vllo officio claudicabit, qui hisce duobus muneribus subornatus, in vita deget: non indigebit alijs virtutum & vitiorum præceptis, quibus ad omnes vitæ vsus & partes sibi prospiciat. Hisce enim duobus, omnia inclusa & inscripta sunt, quæ tota passim natura, vel inueniri, vel etiam excogitari possunt. Sed quoniam tamen, tanta est humani iudicij corruptio

a c. quæ contra 8. dist. c. si is qui 2. q. 3.
b c. debet homo. 23. q. 4. §. charitas de pœn. dist. 2.
c §. charitas. de pœn. distin. 2.
d d. §. charitas.

ruptio & caligo, vt omnia quæ rebus insunt, ingenij sui acie peruadere, & in lucem eruere sua sponte nō possit: facturus mihi videor operæ precium, si ipsius Dei præscriptionē in [e] Decalogo secutus, paucis exposuero quinq; illa pręcepta, quę ex primo à nobis proposito principio, & item altera quinque, quæ ex secundo, proficiscantur. Ad Dei amorem in animis nostris conciliādum, primùm opus est, vt eum agnoscamus: deindè, vt verum eius cultum teneamus: tertiò, vt eos, quos diuinis honoribus affici voluit: quosq́ue tanquam vicarios constituit, non ignoremus. Quantum ad primum attinet, illud omniū mentibus, qui modò non immanes sunt, & hominē ex homine exuerūt, infixum, & quasi inscriptum [f] est, esse aliquem cæli & terrę Regem, qui suo nutu solus cuncta ratis ordinibus torqueat, cuiusq; vi, natura, ratiōe, potestate, numine, bona omnia procurentur ac fiant. Atq; hæc præscriptio tam est illustris, tāq; clarè micat in animis nostris, vt nulla vnquam gens, neque tam fera, neq; tam barbara fuerit, quæ nō eius admonitu, ad religionem, si nō perfectam, saltem aliquam, semper sit commota. Et sanè si veri rerum ponderatores ac æstimatores esse velimus, legum omniū & rerum publicarum fundamētum, in eo solùm [g] consistit, vt putemus semper nobis præsentem Deum, qui omnium nostrarū non solùm actionū, verumetiam cogitationum, testis sit, & arbiter. Nam si quis fortè talis reperiatur, qui vel propter immanitate, Cyclopū more,

e c. meretrices 23 q 4.

f L. vt erga. ff. de Iust. & Iur.

g L. inter claras. C de sum. Trin. & fi. d. cathol.

more, vel ſua ſapientia confiſus, Gygãtæa quadam audacia, regionem omnem reſpuat, & nõ ipſius numinis arbitratu, ſed cæco & fortuito caſu, omnia volui & ferri exiſtimet: non poteſt fieri, vt non is, impunitate propoſita, & ſublato ſuppliciorũ metu, ſi modò id fructuoſum ſibi fore putabit, leges omnes negligat, ac perrumpat, & ſui compendij lucriq; gratia, totam communitatem & coniunctionem hominum peruertat. Præterea, etiam ſi quis Deum aliquem eſſe quidem arbitretur, ſed errore lapſus, eum pro Deo colat, qui nõ eſt: non poterit tamen euitare, quin in ſummum rerum omnium periculũ & diſcrimen, deducatur, Nam ſi, quemadmodum à ſole, lumen oculorũ haurimus, ſic ab vno ſolo Deo, veri vidẽdi cognoſcendiq; facultatem accipimus: quo tandẽ pacto, ad veram inſtituendæ capeſſendæque Rei publicæ rationem ac normã perueniet ille, qui ingenij & mentis aciem, diuinis illis & æternis radijs non habet illuſtratam.? Imo verò per contrarium neceſſariũ eſt, vt altiſſimis inſcitiæ tenebris circũfuſus, nunc his, nunc illis opiniorũ vanitatib. implcatur, & quòd ei conſequẽs eſt, ad omne genus flagitij, turpitudinis, ſceleris, libidinis, vt author eſt Diuus Paulus, & ad miſerrimũ tandẽ & certiſſimũ interitũ, detrudatur. Vt ne igitur huiuſmodi quid accidat, & animi noſtri, certis propoſitis notis, & indicijs, liberari errore poſſint, & dijudicare qs reuera Deus ſit, quis non ſit, pulchrè dicitur initio decalogi: *Ego ſum Iehouah Deus tuus, qui eduxi te de*

terra

terra Aegypti, de domo seruitutis. Non habebis deos alienos coram facie mea. Ille quippe solus Deus est, qui cōtra omnem ordinem & progressum naturæ, aquàs in sanguinem conuertere: fructus terræ, inductis ramis, vermibus, insectis & locustis, consumere: aërem fulgoribus, tonitru, & grandine turbare: ipsum solis lumen inuectis tenebris, eripere: omnia passim animalia cum hominibus ipsis, vel vlceribus affligere, vel morte mulctare potest. Ille se dominū & rerum omnium principem ostēdit, qui vndas maris ad transitum præbēdum sistere, & in speciem murorum deducere, qui aquę amarorem iniecto ligno mitigare, qui panem & coturnices de cœlo mittere, qui de petra fontiū scaturigines, & aquarum perennitates elicere, qui hostē numerosum exiguis, vel potius nullis copijs, fundere & fugare potest. Hæc igitur sunt euidentissima, & ipsa meridiana luce clariora signa, quibus ipsum Deum, & primū rerum architectum, agnoscere possimus, ꝙ primo loco diximus necessarium. Iam aūt, quantū pertinet ad verū syncerumq; cultū tres sunt in in vniuersum gradus, quib. totus continetur. Vnus est, animi & mētis: Alter, oris & oratiōis: Vltimus, vitæ & morum, de quib. singulis, singula sunt prodita præcepta. Mētis & cogitationis proprium est, diuinā substantiā & maiestatem suspicere, admirariq; in ea, primas illas rerū adspectabiliū species, quæ Ideæ siue formæ dicuntur, quæq; lōgissimè absunt ab omni contagio corporis, quēadmodum & ipse Deus, quē

omnes

oẽs instinctu naturæ scimus, non corporis sed mentis tantùm oculis cerni & coli posse. Atq; hinc quidẽ ex contrario licet æstimare, quàm longè lateq; aberrẽt à vero Dei cultu: quamq; grauiter aduersus eum delinquant illi, qui numen illud ineffabile, & quod ne mente quidẽ capi potest, in reb. hisce fragilibus, & solos sensus commouentibus h, quærunt. Vt igitur ab illo nobis caueamus ad purã perfectamq; diuinæ maiestatis contemplationẽ erigamur, rectè dicitur in decalogo: *Non facies tibi sculptile, neq; similitudinem eorum quæ sunt in cœlo sursum, nec quæcunque in terra deorsum, nec quæcunque sunt in aquis sub terra, non adorabis, neque illa coles.* Si enim tres sunt cuiusque rei formæ: Diuina, qualis est in homine animus, qui perpetuus & essentiæ reuera particeps est: Humana, quale corpus, quod diuturnum, & ab omni essentia non omninò alienum assimulata, qualis vmbra siue imago, quæ momentanea est, & nullam, ne minimam quidem diuinæ essentiæ particulam possidet: si inquam hæ tres sunt cuiusque rei figuræ: quæ potest quæso maior i iniuria offerri, quàm si neglecto & vltro repudiato animo, inanem vmbram quis arripiat, &, vt est in fabulis, nebulam pro Iunone colat. Non potest perfectò fieri, vt non statim omnis religio in contemptum abeat, maleque pactionum & iurisiurandi fides conseruetur, apud eos, apud quos, huiusmodi portenta, vel potius monstra deorum recipiuntur. Ergo primum diuini cultus præceptum est,

h c. Idololatria. 28. q. 1.

i d. c. idololatria.

est, vt in veram Dei substantiam inspicientes, toto eum, quod dicitur, pectore amplectamur, & ad intima diuinæ maiestatis & essentiæ penetralia contendamus. Iam autem secundũ est, vt cuius mente sumus contemplati substantiam, eius ore & oratione sapientiam, nomenq; sanctum celebremus, & in vulgus profiteamur. Nã cùm sermo nihil sit aliud, quàm imago quædam, & vt ita dicam, soboles mẽtis: nõ potest fieri, vt qui animũm habeat, diuinarum cogitationum nectare, inebriatũ: non gestiat & exultet subinde gaudio, & in carmen aliquod diuinum, diuinumque sermonẽ prorumpat: qua re, non dico in terris, sed nec in omni cœlo, fiorentius quidquam aut præstabilius, aut etiam magnificentius inueniri potest. In hoc tam diuinum præceptum, directò peccant illi, qui sanctissimum Dei nomen, vel ore scelerato execrantur, vel periurijs suis ac mendacijs alijsque impijs, falsis, ac futilibus rebus profanant. Nam tantum inest rei, sua sponte scelus, vt animus vel sola talium hominũ mentione cohorreat, & natura, non tantùm prolationem, verumetiam auditionem reformidet. Ne igitur tale quid cõmittatur, sed omni potiùs laudũ genere, nomen Dei cumuletur, ordine ponitur in decalogo: *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum*, quod quidem præceptũ secuti nostri legumlatores, sanctissimè, & ad Rempublicam stabiliendã saluberrimè sanciuerunt: pœnis omnibus, & supplicijs obligari eos, qui vel [k] periurijs, vel magicis [l] susurris, vel

k Vid. not. in l. 1. C. de reb. cred. l. si duo §. vlt. ff. de iureiur.

l L. nullus. l. eorum. l. muiri. C. de malef. & math.

vel ludicris, vel fabulosis, vel alijs denique vanis & inanibus rebus, mentionem Dei Optimi Maximi, adiungunt. Atque hæc secunda lex, de diuini officij cultusque ratione. Nunc verò tertia porrò est, vt cuius substantiam mente venerati sumus, cuiusque sapientiam verbis collaudauimus: eius virtutem insuper & bonitatem, admiremur, & quod verè amantis est, quoad eius fieri potest, re ac factis imitemur. Hoc enim illud ipsum est, quod absolutū perfectumq; cultum efficit, quodq; consummato ferè operi, apicē & extremā manum imponit. Illum autē reuera dicimus diuinarum rerum, admiratione cōmoueri, qui ab alijs omnibus feriatus, in earum tantummodò contēplatione defigitur. Illū verò imitatorē diuinæ virtutis & bonitatis, qui subinde in actione & negotio, tum diuino tū humano versatur, subinde in vmbra & otio diuinæ trāquillitatis & quietis delitescit. Nā quēadmodum Deus, cœlum ac terras fabricatus, postmodum interquieuit, ita etiā nos, certo laborum dimenso ac munere peracto, otiū capessere, & ad diuinæ machinæ considerationē, cum gratiarū actione, nos conuertere debemus. Ad eam vtique rem, datę sunt à natura, requietis & laboris, somni & vigiliarum, vicissitudines: indeq; profectum est, vt certis festis ac ferijs constitutis, intermissiones laborū & quasi pausæ quædam, siue respirationes sint inductæ, hocq; ipsum tandē est, quod præscribit decalogus. *Memento vt diē Sabbati sanctifices, sex diebus operaberis, & facies omnia*

opera tua, septimo autem die, sabbatum Domini Dei tui est. Violant autem grauissimè præceptum istud, qui omninò se remouent à negotijs, & ad otium perfugiunt, nihil curantes nec diuini nec humani, nihilque in commune conferentes, nec studij, nec operæ, nec facultatum. Præterea, qui non otium persequuntur quidem, sed turpibus, auaris, & ambitiosis studijs inuoluuntur, quique adeò multis occupantur, vt nullas à rebus suis ferias, aut intermissiones facere possint: cum eadẽ iniustitia conflictantur. Nam illa res vsque eò progreditur, vt suis assiduò sordibus inhærescentes, nec somni quidem tempus, quod naturaliter ad refectionem animi est indultum, liberum & tranquillũ habeant, nihilq; vnquã, quod diuinum, magnificum, & amplum sit, admirentur ac agant. Quibus rebus fit, vt vel ad pastũ & voluptates corporis abiecti, feri & immanes euadant: vel sua falsa futiliq; sapiẽtia elati, diuinorum operum & munerum fiant contemptores. Quod quidẽ peccatum, cùm in apertam & manifestam Dei virtutẽ committatur: extremũ est in malis, & tam altè in omni sensu, & tanquam venis medullisq; animi implicatũ insidet, vt nec ignibus vnquã exuri, nec vlla temporis diuturnitate expurgari, aut elui possit: adfertque tantam cladem Rebuspublicis, vt omnem earum statum & firmitudinem ab ipsis fundamentis confestim euertat: & leges omnes ac sanctiones, sua cõtumacia demergat. Hæc de agnitione & vero Dei cultu. Vt autẽ quod tertium est, non

non ignoremus eos, ad quos diuinos honores adhiberi Deus voluit, quosq; sibi quasi vicarios in rebus humanis cõstituit: scire oportet, hominem partim æterna & immortali quadã natura, partim verò fragili & in casu posita, præditum esse. Priorem autem ab illo hausit & arripuit, qui summa & princeps causa est omnium. Posteriorem ab eodẽ quidem, sed ministris minoribus, vt loquitur Plato, dijs ac dæmonibus, tanquam naturalibus & medijs interiectis causis. Hi sunt pater & mater, qui nos in hanc lucẽ ediderũt: sunt patria & patriæ leges, quæ nos exceperunt: sunt magistri & doctores, qui nos erudierunt: suntq; alij permulti, qui vno cõmuni nomine parentes appellantur. Hos autem omnes coli & obseruari, ideo Deus voluit: quia cùm ortus nostri aliquam sibi partem vendicent, cumque malis depellendis, & bonis adijciendis, suũ nobis officium exhibeant: conueniens est, & ad grati animi officium pertinens, vt pro beneficijs acceptis, aliquid recipiant, & in minorum, & tanquã corporatorum deorũ numerum à nobis reponantur. Nam quemadmodum summo illi Principi, qui sempiterna & immortalia nobis confert, immortales: ita istis, qui caduca & mortalia largiuntur, mortales illæ quidem, sed magnæ tamen gratiæ [m] debentur. Atque hoc est, quod in extremo prioris tabulæ decalogi præcipitur: *Honora patrem tuum & matrem tuam, vt sis longæuus super terram*: Nam etsi primi parentis, hoc est, Dei respectu, oẽs inter nos æquales & fra-

m §. si verò exspectet. Authen. de nupt. §. 2. Inst. de nup.

fratres sumus, attamen intuitu ortus & occasus, alij alijs sunt superiores: & necessarium est, vt ad eos si nō diuinos, saltē quasi diuinos honores adhibeamus[n]. Nec potest fieri, vt vel ad ipsius Dei, qui videri non potest, religionē excitētur: vel in vllo vitæ officio diu permaneāt: qui eos, quos oculorū sensu quotidie comprehendunt, quosq; omnium actionum suarū & negotiorum rectores habent, aspernantur. Plato è Titanum genere statuit eos, qui quemadmodū illi Ioui: ita maioribus suis, quales sunt parētes, domini, magistri, seniores, nobiliores, potentiores, & sorte in magistratus electi, arma mouere ac contrà ferre non verentur. Verùm de ijs quinque præceptis, quæ ab illo principio, quod de Deo est, oriūtur, hactenus. Nūc quantū ad illa, quæ ab eo, quod de rebus humanis est, profluunt, & altera apud Mosen tabula continentur, ante omnia præmonendum est, tanta homines coniunctione seu potiùs cognatione[o] inter se teneri: vt nihil tota natura extet copulatius: & adeò quidem, vt non solū alterum alteri insidiari sit nefas, verumetiā vt vnus aliquis per se saluus esse non possit, nisi omnes simul sint salui, qui mutuis vltrò citroq; beneficijs dàndis & accipiendis iuuentur. Atque id quidē cùm ita sit, cōsequitur porrò, nihil opus esse, separatim de officijs aduersus alios, & separatim de his, quæ quis apud se præstare debet, præcepta proponere. Nam vna & eadem planè est vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum: vnum & idem debemus alijs, & nobisip-

n L. semper ff de Iur. im mun.

o L. vt vim ff. de Iust. & Iur.

bisipsis. Cæterùm, cùm in eam partem magis, quæ alium, quàm quæ nosipsos attingit, peccare videmur: commodius & vtilius est, ad illa officia, quæ alijs, quàm quæ nobis exhibere debemus, sermonẽ dirigere. Cõstat ergo tota horum officiorũ ratio, tribus in vniuersum ordinibus. Vnõ, rerum externarum & actionis in vita, quantum quidem ad communẽ & popularem vitam attinet: Altero rationis & orationis, quantum ad ciuilem: Tertio denique, mentis & cogitationis, quantum ad diuinã & perfectã. Nam quemadmodũ in supradictis præceptis paulatim fit progressio à diuinis ad humana: ita per contrariũ, in his ascenditur pedetentim ab humanis ad diuina: vt scilicet sic fiat mutua vltrò citroq; cõnexio, & diuinorũ cum humanis, & humanorum cum diuinis colligatio. In vita cõmuni & populari summũ et maximum est, vt nos communitatemq; nostrã viuere ac superesse velimus: ad eamq; rem, omnem operã ac laborẽ nostrum referamus. Nam qui sic se instituunt, vt pestem aliquam Reipublicæ adferant, patriamq; suam omni scelere lacerent: legem omnem humani generis produnt, suntq; ad eorum coërcionẽ, omnia legis Iuliæ[p], Pompeiæ[q], Corneliæ[r], & aliarum infinitarum legum iudicia excogitata: hocq́ue est, quod in secundæ tabulæ principio edicitur: *Non occides.* quasi scilicet osores sint tum ipsius Dei, tum naturæ, qui vel se, vel alios perditos volunt: quiq; non potiùs omnibus semper curis & cogitationibus in hoc incumbunt, vt quem-

p ff. ad l. Iul. ma.
q ff. ad l. Pomp. de parr.
r ff. ad l. Cornel. de sic.

admodum prima naturæ data præcipiunt, vt eam inueniant, qua seruare mortales, & omnib. vitæ præsidijs augere possint. Hoc ergo primũ. Secundum autem, in eodem ordine est, vt non solum nos velimus esse, verumetiam in perpetuum superesse: estq; ea appetitio naturaliter coniuncta cum superiore. Nam id reapse vix esse dicitur, quod aliquem sui finem & terminum expectat. Sed quoniã hisce rebus inferioribus denegatum est, in eodem semper statu & loco pdurare: procuratũ est à summo Deo, vt maris & fœminæ coniunctione ſ cõstituta, & propagandæ sobolis cupiditate iniecta, per liberorũ successionem, quædam quasi æternitatis species adumbretur. Vt igitur hæc ipsa procreatio & educatio prolis, rectè & ordine procedat, néue totum genus humanum, vnà cum ipsis hominibus intercidat, propositum est præceptum: *Non mechaberis:* Et meritò quidem: quia nisi vagus concubitus refrænetur, & certa nuptiarum matrimoniorumque iura describantur, non potest fieri, vt vllus omninò fœtus aut partus, propter confusionem proferatur: videnturque præsentem tum sibi, tum Reipublicæ occasum machinari, qui in huiusmodi tam fœdas, tamq; spurcas libidines proni ruentes, à nullis porrò generibus turpitudinum se reuocãt. Atque hoc de se secundo præcepto. Tertium autem & vltimum est, vt quoniam nos, nostramque sobolem cõseruari, natura iubet & imperat, ea insuper paremus & conquiramus nobis, quæ ad eam rem destinata

ſ c. Ius naturale. 1. dist.

ſunt à natura, & hominum generi tributa. Niſi enim paſtum, cultum, latibula, ſupellectilẽ, & alia ſimilia habeamus, eaq; ſic poſſideamus, vt ab aliorum iniurijs & rapinis tuta ſint: non poteſt fieri, vt nõ in dubio ſit, vel ſocietatis noſtræ cõmunitas, vel etiam ipſa vita. Et hoc eſt, ad quod tendit præceptũ: *Non furtum facies:* Nã qui ad eum vitæ modum ſe componunt, vt ex aliorũ ſpolijs ſuum lucrum & cõpendium quęrãt, vtq; alienas facultates & copias, quæ ad hominum vſus, terræ fœtu profunduntur, ad ſe ꝑ dolum malum deriuent: nõ minori odio digni ſunt, q̃ qui ſupraſcriptis duobus modis delinquunt: Si enim cõmmunis vitę ratio, partim cõiunctione maris & fœminæ, partim cõcordi & amico conuictu, partim rerum diſtinctione & cõmercio, cõtinetur: cui dubium eſſe poteſt, quin rerum & cõmercionum perturbatio, non in minorẽ reprehenſionem, quàm cõuictus, & matrimoniorũ, incurrere debeat [t]? Sed hæc ſufficiat dixiſſe de illis tribus principijs humanis, quæ popularem hanc, & inferiorem vitam inſtruunt, quæque irarum, libidinum, & auaritiæ indomitas cupiditates & flammas reſtinguũt. Nunc ſequitur de illo conſortij humani vinculo, quod propiùs naturã attingit humanam, quodq; conſiſtit in orationis & ſermonis diuina facultate. Hanc conſtat ad nullam aliam rem, mortalium genericollatam eſſe, quàm ad ciuilis ſocietatis, & communẽ omnium hominum [u] ſalutem, idque ſiue ſenſum & conceptũ animi noſtri ſimpliciter explicemus, quẽ

t Huc pertinet. ff. de furt. vi bonor. rapt. ad l. Aqui cum ſimil.

v L. laudabile. C. de aduoct diuerſ. iud.

admodum in communi conuictu fieri assolet: siue via quadã & ratione doceamus, veluti cũ res veras opiniones in animos auditorũ infundimus, vel cõtrà, prauas, interrogationũ quasi facibus admotis exurimus: siue denique in permouendis & flectendis in omnem partem animis versemur, vtputà cùm fusa latiùs perpetua oratione, vel totum aliquẽ populum regimus, vel leges stabilimus, vel castigamus improbos, vel tuemur bonos, vel adhortamur ad decus, vel reuocamus à flagitio, vel facta denique ac consulta fortium, & sapientum hominum, cũ improborũ ignominia, sempiternis (vt inquit ille) monumentis prodimus. Mirum profectò dictu est, quanta orationis vis sit & potestas, quantumque in regenda ciuitate, honoris illi, & dignitatis tribuatur. Sed quanto melior & præstantior est integra, tantò perniciosior & detestabilior est corrupta, estq; nihil in omni vita pestilentius, quàm si sermo hominum, & maximè quidẽ in iudicijs, in quibus potissimũ veritas exquiritur[x], cum vanitate ac mendacio sit cõiuncta. Et eo quidem pertinet præceptum illud: *Non loqueris cõtra proximum tuum falsum testimonium.* Nam si fides, id est, dictorum conuentorumq; constantia & veritas, fundamentum est naturalis omnis Iuris[y] & iudiciorum, nec quicquam est quod vehementiùs ciuitatem contineat: necessarium est, vt eo subtracto, omnis statim iustitia concidat, & totã deinceps totius Reipubl. ruinam secum trahat. Superest ea pars, quæ intima & in abditissimo

x C. plus valere quod agi. vid. not. in §. tam diuus. Inst. de testam.

y Vide l. 1. Iurisgent. §. pact. ff. de pact. l. 1. ff. de loc. publ. fruend. c. peruenit, extr. de Iureiur.

tiſſimo receſſu mentis collocata eſt. Nam parũ eſt populares virtutes & ciuiles obtinuiſſe, niſi Philoſophicæ quoque accedant quæ ad arcem ipſam rationis ac intelligentiæ peruadũt. Summum igitur & abſolutiſſimum, & ad Rempublicam moderandam, ante omnia, vt probat Plato, neceſſarium præceptum eſt: vt ad ſui ipſius cognitionem quiſque accedat, nihil omninò appetens eorum, quæ aliorũ vel naturis, vel facultatibus ſunt appoſita. Nam qui ſic ſe componunt, vt ſe ſuamq; naturam penitùs explorent, neceſſaria quadam rerum ſerie, qua alia ex alijs nectuntur, eò tandem perueniunt, vt videant nos eodem patre prognatos, omnes pares & ſimiles eſſe, & nõ tam rebus ipſis, quàm ſtationum quibuſdam interuallis, in hoc vitæ quaſi præſidio differre: quibus perſpectis, & illud porrò attendit, non ſolùm contra officium, verùm etiam contra naturam facere eum, qui maiore ſeipſum charitate, quàm fratrem ſuum, cum quo vnus & idem eſt, comprehendat: quique propria ſtatione, quam communis Pater & Imperator aſſignauit, derelicta, in eas quę aliorum ſunt, inuadat, & nunquam ſuo ſe pede, quod dici ſolet, metiatur. Atque hoc eſt, quod vult decalogus, dum dicit: *Non concupiſces domum proximi tui, Non deſiderabis vxorem eius, Non ſeruum, non ancillam, non bouem, non aſinum, nec omnia quæ illius ſunt.* Quaſi ſcilicèt ſignũ ſit intemperantis animi, & non ſatis, nec totam hominis naturam, nec ſe ſuumque ingeniũ intelligentis, affectare ea, quæ alijs ſunt attributa,

buta, & à propria tum natura, tum facultate seiuncta. Nam per contrarium, qui primùm vniuersam hominis, deinde suam naturam pertentauit, ad omnia vitæ genera idoneus est & accommodus. Quia enim totam hominis naturam cognouit, vtique intelligit, qua ratione homines priuatim publicéve tractari, & pari semper pietate coli debeant. Quia id, quod sibi & alijs specialiter collatum est, animaduertit: non appetit, nec errore, nec cupiditate, aliena: sed suis contentus, & totus aptus ex se, suam (vt aiunt) Spartam colere & ornare nititur. Atque his rebus, cùm non dico potissimùm, sed solùm constet Respublica [z]: efficitur, vt hoc præceptum, quo nos ipsos noscere iubemur, non solùm intimum in homine, sed & in omni Republica perfectissimum euadat. Vnde factum est, vt non homini alicui, sed Apollini Pythio sit adscriptum. Præterea, cùm noscere seipsum nemo possit, nisi qui ad ipsius Dei, cuius homo circunfert imaginem, agnitionem adscendat: rectè quoque possumus dicere, præceptũ istud, tum conclusionem, tum nodum omnium præceptorum esse: vtpotè quod perpetuo quodam & indissolubili vinculo, humana cum diuinis, & rursum diuina cum humanis connectat, & cunctarum virtutum, quibus Reipublicæ rectio continetur, quasi carmen efficiat. De diuinis igitur sine moralibus præceptis, hactenus.

z §. Iuris præcepta, in verbis suum cuique tribuere. Insti. de iust. & iu. §. vlt. Instit. de his qui sui vel ali. iur.

De ge-

De generalibus principijs naturalibus.

NAturalium siue humanorum principiorum ratio latissimè quoque patet: nam quemadmodum ex superioribus dijudicamus, quid in quaque re bonum, quid malum, quid vtile, quid inutile sit: ita ex istis intelligimus, quid in rebus possibile, quid impossibile, quid facile, quid difficile sit. Non esse alteri per alterum iniquam conditionem offerendam [a], non esse arma in acie abijcienda [b], non esse libidinose & incontinenter viuendum, per moralis quidem philosophiæ principia probatur: Cæterùm, quòd duo eandē rem in solidū possidere non possunt [c], quòd vini, olei, tritici non est vsusfructus [d], quòd illa res eadem permanet, quæ antiqua seruata specie, minimas suas particulas tantummodò mutat [e], quòd incorporaliū non est possessio: nulla alia, quàm naturæ norma ac regulâ dignosci potest. Estq; horum principiorum tam magnus & frequens in iure vsus, vt nullo modo perfecti Iurecōsulti nomen sustinere possit, qui eorū cognitione nō sit instructus. Nam quid ego nunc de Pericle dicam? qui quantum ex hisce studijs ad regendam tuendamque Rempublicam in forum attulerit, vulgò notiùs est, quàm vt hic pluribus commemorari debeat? Pleriq; quidem omnes ab ijs deterrentur, partim quia spinosa, partim quia lōgiusculè à communi iuris & rerum forensium vsu recedere videntur: sed nos, pluri-

a L. non debet. ff. de regul. iur.
b L. omne delictum. §. qui in acie. l. qui commeatus. §. t. ff. de re milit.
c L. 3 §. ex contrario. ff. de acquiren. poss.
d L. 2. ff. de vsu ear. rer. quæ vs. cōs.
e L. proponebatur. ff. de iud.

pluribus exemplis ex omni passim iure ciuili petitis partim id quod absconditum in ijs est & obscurum, illustrabimus: partim id quod remotum & longè positū videtur, propiùs adducemus, & quod præcipuè quærimus, ad iuris apices & subtilitates valdè pertinere docebimus, interiorem de rebus naturalibus tractationem, ipsis vt oportet Physicis, maiore ex parte relinquentes. Diuidam autem principia naturalia, si priùs aliquid dixero, tum de ipsa natura, tum de principijs rerum naturalium, & causis. Est autem natura nihil aliud, quàm ordinarius rerum cursus, qui à primo motore Deo, ratis & certis ordinibus cietur, cuique omnes parere & obedire necessariò debemus. Veluti cùm dicimus, Secundum [f] naturam esse, commoda cuiusque rei sequi eum, quem sequuntur incommoda: Naturalem rationem, authoritate senatus mutari non posse[g]. Naturam non pati, vt tu stare videare in eo loco, in quo ego sto [h]. Per rerū naturam fieri non posse, vt filius patrē ætate antecedat, & si qua sunt similia, quæ communi rerum progressu incedunt. Cæterùm si qua sunt, quæ præter illū ordinem & communem seriem accidunt: ea inter naturalia censeri nō debent: sunt enim vel diuina [k], vel monstra, vel ostenta [l], vel portenta, vel fortuita, vel miracula, vel necessaria, vel fatalia [m], vel voluntaria, vel artificialia, vel alia denique de genere eodem, in quibus longè alia habetur iuris ratio, quàm in naturalibus. Aliud enim est vi maiore, vel casmate rem amit-

f L. secundum naturā. ff de condic. indeb.
g L. 2. ff. de vsufr. earum rerum.
h d. l 3. ff. de acquir. poss.
i §. minorē, Instit. de adopt.
k L si mercës. §. vis maior. ff loc.
l L. ostentū. ff de verbo. signif.
m L. 1. C. ad l Cornel. de sicar.

mittere: aliud naturali interitu [n]: Aliud monstrum edere: aliud integrum partum. Alia est conditio casualis: alia potestatiua: Aliud fortuito casu [o], vel compulsu [p] necessitatis occidere: aliud dolo malò: Aliud ius patriæ potestatis in naturali filio: aliud in adoptiuo: Aliud denique in omnibus non naturalibus: aliud in ijs, quæ secundum certum naturæ ordinem & progressum accidunt, quod & diligenter annotandum est. Principia rerum naturalium, in duas res diuiduntur: Altera efficiens dicitur, nostri formã vocant: Altera quasi huic se præbens, ex qua efficitur aliquid, quę vulgò materia vocatur. Illi, quoniam vis quædam inest mouendi, & efficiendi: patris nomen est impositum à Platone: huic, quoniam materia, quæ accipiendi, & quasi patiendi naturam habet, matris. Atque ex his duobus initijs, constituuntur omnia, quæ vel corpora, vel qualitates quædam nominantur. Nam neque materia sua sponte cohærere, aut in certam figuram coalescere potest, nisi vi aliqua contineatur, à qua formam accipiat: neque etiam vis ipsa esse potest, nisi in materia sit, in qua tanquàm in subiecto hæreat. Enimuerò ab his oriuntur multæ & variæ in iure disputationes, quæ sunt tum de forma & solennitate, in testamentis condendis, in nuptijs contrahendis, in actionum & stipulationum formulis [q] concipiendis, in sacris: tum de materia & re subiecta in mutuis [r] pecunijs, in vsufructu [s], in acquisitionibus dominiorum, in iudicijs: tum de substantia, & ijs

quæ

n l. cùm res. §. vlt. ff de leg. 1. l. si plures. §. vlt. ff depos.

o d. l. 1.

p L. 1. C. vn. de vi.

q C. de formul. sub.

r L. 2. §. 1. ff. si cert pet.

s §. constituitur. Inst. de vsufr.

quæ adminiculantia sunt, in emptionibus & venditionibus [t], in nudis pactis in vltimis voluntatibus, in acceptilationibus [v]: tum denique de ortu & occasu, & vnius speciei in aliam transfusione, in stipulationibus perperàm conceptis [x], in codicillis, in negotijs contrahendis, in pactis de non petendo, & alijs similibus. Nam tota hæc ratio tam latè patet per vniuersum Ius ciuile, vt nulla sit eius pars, quæ illa vacare, & sine eius cognitione perspici possit. Causæ rerum naturaliũ varias habent differentias & figuras. Primùm: Aliæ rem efficiunt, quemadmodum testatur, & lex [a], tutores: Aliæ finem continent, vt persecutio eius quod interest, obligationis verborum [b]: Aliæ materiam præbent, vt in mutuo res fungibiles [c]: Aliæ formã circunijciunt, vt conceptiones verborum stipulationibus [d]. Prætereà, Aliæ sunt generales, quæ multis speciebus accommodari possunt: Aliæ speciales, quæ vni tantùm. Nam quòd mulier nullum officium publicum gerere potest, excludit illam non solùm à magistratu, verùmetiam à iudicijs, intercessionibus, & alijs similibus [e]. Verùm quòd sine fraude filiofamiliàs mutuum dari non potest, nihil aliud quàm Macedonianum beneficium sub se f cludit. Quin etiam. Aliæ sunt, quæ remotiores & longiùs positæ dicuntur: Aliæ propinquæ. Nam actionis ex empto propinqua causa est obligatio, remotior, contractus. Præterea, Aliæ propriæ sunt, & ad suum effectum destinatæ: Aliæ impropriæ, & ad aliud destinatæ.

Con-

t L. pacta. ff. de contrahen. empt.
v L. an inutilis. ff. de acceptil.
x L. si vnus. §. vlt. ff. de pact.

a §. permissum. Inst. de tutel.
b L. stipulatio. §. alibi. ff. de ver. oblig.
c §. 1. Inst. quib. mo. re.
d §. in hac. Insti. de ver. oblig.

e L. 1. ff. de reg. iur.

f L. 1. ff. ad Macedon.

Condictio certi in mutuo, propriam & ad hoc directam habet causam: Condictio indebiti, non propriam: nam qui dissoluēdi debiti gratia dat, ex accidenti & præter opinionē acquirit sibi obligationem [g]. Iam verò, Aliæ sunt, quæ opere perfecto cessant: Aliæ perpetuò adhærent rei quam efficiunt. Commodato semel contracto, nihil mutat contraria voluntas [h]: in precario & societate, mutat [i]. Nam commodatum dans architecto, precario Musico secundū analogiam est similis: Porrò, Aliæ causæ sunt, quæ suadent & impellunt: Aliæ, quæ cogunt & necessitatem ingerūt. Prioris generis est improbitas Carfaniæ, quæ causam dedit Edicto de sublatis postulationibus mulierum [k]. Posterioris, imbecillitas sexus muliebris, ex quà natū est [l] S C. Velleianum. Ad hæc, Aliæ sunt principales, quæ propriè vereque rem efficiunt, vt de pretio conuētio emptionem & venditionem [m]: Aliæ, quæ naturam quidem efficiendi non habent, sed sine quibus tamen effici non potest, quæ adminiculantes dicuntur, vt res, sine quà nulla est emptio [n]: Denique, Aliæ sunt vltimæ, siue summæ, vltra quas nihil ampliùs quæri potest, vt cùm dicimus: salus populi, suprema lex esto: Aliæ Secundariæ, quæ ad alias supra se positas referri possunt, cuiusmodi sunt omnes, quæ non sunt vltimæ. Nunc abeo ad ipsam distinctionem principiorum naturalium. Nam eorum quædam ab ipso trahuntur vniuerso, quędam verò ab homine, qui imago quędam est, & quasi compendiū vniuersi. Triplex

g L. si is qui §. vlt. ff. com mod.

h L. in commodato. §. sicut. ff. com mod.

i L. 1. ff de precar. §. manet. Insti. de soc.

k L. 1. ff. de postul. simile in l. 1. ff. ad Maced

l L. si sine. C. ad senatusconsult. Velleian.

m §. 1. Inst. de empt. & vendi.

n L. nec emptio. ff. de contrahen. empt.

plex fermè eſt ille vſus, (exponam enim rem obſcuram, populariter & illuminatè) quem totius mundi contemplatio ſuggerit. Primus eſt, vt quo conſilio & ordine, ſeminator, ſator, & parens, &, vt ita dicam, educator, & altor ille mundi Deus, ex ſua mēte ac diuinitate mundū genuit: eodē quoq; modo & exemplo nos putemus, has ſocietates noſtras & vrbes, à ſapientibus viris, tanquam minoribus quibuſdā dijs, conſtitutas & fundatas eſſe. Nam quis, quæſo, eſt omnium hominum, qui, ſi tam certos cæli motus, tam ratos aſtrorum ordines & traiectiones, tamque omnia inter ſe connexa & apta videat, non intelligat diuinitùs omnia regi & gubernari? Quis eſt, qui ſi aëris vim & naturā adſpiciat, quo modo vel terram imbribus augeat, vel annuas frigorum & colorum varietates faciat, ſi maris pulchritudinem & ſpeciem, amœnitatis orarum & littorum genera animalium, partim fluitantium, partim ſubmerſorū, partim ad ſaxa natiuis teſtis inhærentium, animaduertat: non videat omnia iſta, quæ ſupra ſunt & ſubter, formam quandam benè conſtitutæ Reipublicæ præ ſe ferre? Quis denique eſt, qui, ſi terram ipſam in media mundi ſede locatam, & vndiq; in ſeſe ſuis nutibus conglobatam, veſtitam floribus, herbis, arboribus, frugibus, intueatur, ſi fontium gelidas perennitates, perlucidos amnium liquores, riparum veſtitus viridiſſimos, ſpeluncarum concauas altitudines, ſaxorum aſperitates impendentium montium altitudines, immenſitates camporū, recon-

reconditas auri & argenti venas, si varia genera bestiarum, vel cicurum, vel ferarum, volucrũ lapsus atque cantus, pecudum pastus attendat, quis, inquam, est hominum tam stupidus & iners, qui, si tantam rerum omnium magnificentiam, constantiã & ordinem inspiciat, non existimet ipsorum quoque hominum, quorũ causa omnia sunt facta, Respublicas, & ciuitatum ac populorũ societates, certa quadam ratione coniunctas & conflatas esse? Enimuerò, quemadmodum vniuersum hoc, partim à diuina mente, partim à necessitate profectũ est: ita Respub. quoque partim pietatis ac iustitiæ colendæ gratia, partim vsu & humanis necessitatibus exigentibus coaluit[o]. Ac ad iustitiam quidem tuendã pertinent principes, sacerdotes, sapientes, qui totam ciuitatem suis imperijs temperant ac moderantur, non aliter atque mundi animus, qui ex ipsius Dei substantia decerptus, vitam ac motũ, quibus cuncta reguntur, à diuina mente accepit. Ad necessitates verò[p] referuntur matrimonia, rerum acquisitiones, & earundem vltrò citroque commutationes. Nam quemadmodum per ortus & interitus vicissitudines conseruatur hæc vniuersitas, & in eodem quasi statu perseuerat: ita in Repub. per honorum, rerum, & personarũ mutationes, dando & accipiendo factas, quoddam quasi simulachrũ æternitatis inducitur. Vt interim illud omittamus, quod ab ipsis brutis animalibus, medendi, venandi, nauigandi, belli gerendi, colendæ denique Reipublicæ artes &

o Vide notata in c. ius naturale. ad verbum con iur. actio. 1. distinct.

p §. ius autem gentiũ. Insti. de iure natur.

eas plures, quæque ad omnes vitæ partes vsui nobis esse possunt, arripuimus. Atque hic primus est rerum naturalium vsus, quem in Mosaicis & Platonicis libris de Republica sæpè licet animaduertere. Secundus est, vt ipsas res naturales, ad commoditates nostras, & ciuilem aliquam vsum adiungamus: nam præter hoc, quòd ex animali spirabilique mundi natura, vitam nostram haurimus, quodque ex ijs, quæ terræ fœtu quotidiè profunduntur, victũ, cultum, & habitationem, quæ fundamenta sunt Reipublicæ, nobis paramus: quis non intelligit anniuersarias istas, & menstruas, aliasque syderũ conuersiones hoc nobis præbere, vt certa & stata tempora commerciorum, iudiciorũ, festorum, comitiorum, & aliarum rerum omnium habeamus, sine quibus quidem temporibus, certo certiùs est, nihil in tota vita ciuili, nihil in omnibus negotijs hominũ constituti & designati esse posse. Qua causa factũ est, vt Hesiodus, horis & diebus, primã Reipublicæ conformationem, & iustitiæ, pacis, ac concordiæ progenerationem attribuerit. Tertium & vltimum, quòd à rerum naturaliũ cognitione, ad vitam ciuilem permanat, in eo consistit, vt principia quædam ex ijs ducantur, quibus res ciuiles dirigi possint. Nam quòd primùm Physici de eodem & altero, & quibus mundi animus fabricatus est, disputant: quodq; cum ijs finiti & infiniti, temporis & æternitatis, vnius & plurimum mentionem coniungunt: cui dubiũ est, quin id nobis definiendi & diuidendi vias tradat?

dat?

dat? quin modum & rationem contineat, qua inter substantiam & adminiculantia in contractibus [q], inter similia & dissimilia in cognatis [r], inter perpetua & temporalia in obligationibus [s], inter vnum & plura, in stipulationibus [t], inter possibilia & impossibilia in [v] rebus: inter vera & ficta in omnibus negotijs, distingui possit? Prætereà, quòd in altera parte Phisiologiæ traditur, de ortu & interitu, de varijs cęli & aëris tempestatibus, de fruticum & animaliũ naturis de agri colendi serendique ratione: quis non videt in ijs maximarum rerum ciuilium principia quædam & seminaria, quę prima naturæ dicuntur, latere? Nam quis tandem sanæ mentis potest negare, quin tractatus de ancillarum & animalium fœtu, [x] de coniunctione maris & fœminæ [y], de frigidis & maleficiatis [z], de ijs, qui in [a] vtero degunt, de agnoscendo & exhibendo [b] partu, de posthumis, de morbis rerum & vitijs, de alluuionibus [c], de mistionibus, de implantationibus, de inædificationibus, de vi maiore & cæli tempestatibus, deque alijs infinitis & consimilibus rebus, ab ipsa natura trahi & peti debeant? Cui & illud insuper adde, quòd feras animantes à cicuribus in occupatione [d], pecudes à bestijs in lege [e] Aquilia: feroces quadrupedes, à mansuetis, in pauperie [f], sanas ab insanis, in ædilitio ædicto [g], mancupi [h] à nec mancupi, in commercijs, maiores à minoribus [i], in furtis separari oportet. Quid dicam prætereà de rerũ distinctionibus, & differentijs: nam quòd earum aliæ sunt cor-

q L. pacta ff. de cótr. emp.
r L. 1. ff. de preca. § 1. In sti. de dona. § itẽ pretiũ. Inst. de emp. & vend. § adeo. Insti. de loca. & conduct.
s L. obligationũ fere ff de act. & ob.
t L. scire ff. de verb. obl.
v L. nõ solũ. ff. de acti. & oblig.
x §. in pecudum. Inst. de rer. diuis.
y §. 1. Instit. de pat. pot.
z ext. ill. tit.
a L. qui in vtero. ff. de reg. iur.
b ff. ille tit.
c toto tit. de rer. diuis.
d §. ferę igi. tur. Insti. de rer. diuis.
e L. 2. ff. ad leg. Aquil.
g L. 1 & toto titu ff. de ædil. edict.

porales, aliæ incorporales[k]. Item aliæ generales, aliæ speciales[l]: Aliæ quantitatum, aliç corporum[m]: Aliæ rerum, aliæ factorum: Aliæ fungibiles aliç non fungibiles[n]: Aliæ diuiduç, aliæ indiuiduæ[o]: Aliæ Physicæ, aliæ Technicæ[p]: Aliæ ἡνωμέναι, aliæ συνημμέναι: Aliæ mobiles, aliæ soli: quomodo aliter est animaduersum, quàm ex ijs, quæ modò commemorauimus, naturalibus principijs? Ex quibus etiã desumptum est, quòd inter ferruminatum & applumbatum[q], inter inauratum & aureis laminis tectum[r], inter pictum & scriptum in iure nostro distinguatur[f]. Quoniã verò ex illis satis superq́ue intelligi potest, arcana vniuersæ naturç sic ad Iureconsultum pertinere, vt ab eo remoueri non possint: videamus an & idem in homine, de quo secundo loco dicere propo suimus, q́uique animo, corpore, & rebus externis continetur, obtineri possit. Atque animi quidem partem alteram, rationis & intelligentiæ participem statuunt, in qua tranquillitas inest, & placida quietaque constantia: alteram verè expertem, in qua insunt turbidi motus & inconstantes appetitionũ, quæ nunc huc, nunc illuc feruntur. Prioris partis tria præcipua sunt munera: Vnum cogitationis & indagationis, quod & intelligentiæ dicitur, ex qua existit notitia, scientia, prudentia, sapientia, opinio, iudicium, ars, sagacitas, ingenium: quibus opponuntur imperitia, ignorantia, furor, insania, stupiditas, error, & similia, quæ multis iuris locis[t] diligenter attenduntur. Alterum,

h Vlp. in Instit. sub titu. de dom. rer.
i Exod c 22.
k §. 1. Insti. de reb. corp. & incorpor.
l L. Meuius, ff. de lega. 2. l. legato. ff. de leg. 1.
m L. inter stipulantẽ. § si stipulante ff de ver. ob.
n L. 2. ff si cert. peta.
o L. stipulationes. ff de verb obliga.
p L. rerum. ff de vsucà.
q L in rem. §. item. ff. de rei vend.
r L quid tamen. ff. de contr. empt.
f §. literæ. cũ §. seq In sti. de re. diu.
t L. imperitia. ff. de reg. iu. l. ignorãtia ff. de iur. & fact igno. l. illicitas. §. sicuti. ff. de offi. præsid. cum simil.

rum voluntatis & appetitus rationalis, ex quo nascuntur consensus, authoritas, ratihabitio, consiliũ, dolus, fraus, machinatio, iussus, mandatum, imperium, prohibitio, taciturnitas, & alia infinita [v]. Tertium denique memoriæ, in qua cernitur diligentia, negligentia, vigor, socordia, celeritas mora, præmeditatio, incogitantia, cum nonnullis alijs, de quibus passim multa occurrunt [x]: quæque ideò benè cogitata, & in promptu debet habere legulator, quoniam pertinent per omnia ferè Iuris capita. Et prꝍter alia multa, conficiunt etiam nobilissimum illum de dolo, culpa, & casu fortuito, tractatum. Nam quæ voluntatis vitio fiunt, propriè cadunt in doli & fraudis [a] rationem: quæ vel intellectus, vel memoriæ, in culpam subinde latam, subinde leuem & leuissimam incidunt [b]: quꝍ neque dolo, neque culpa contrahuntur, partim fortuito casui, partim fato adscribi solent [c]. Illud etiam ad hanc animi partem referendum, quòd omnes actiones hominum, vel in dando vel faciendo consistũt [d]. Item quod orationis & sermonis non minima est [e] habenda ratio. Nam præter hoc, quòd de alternatiuis, de conditionalibus [f], de ijs, quæ sub modo concipiuntur [g], de cauillationibus [h], deque alijs permultis, quorum frequentissima incurrit mentio, in iure tractatur: quis est qui ignoret, verborum & rerum significationes, tam latè in omni iure patêre, vt meritò illis tertia ciuilis sapientiꝍ pars, à Fabio Quintiliano sit attributa? Nego quemquam exactè dere-

v L consilij, ff. de reg. iur. §. 1. Insti de nupt. l. eius, ff de reg. iu. toto titu. de dolo mal. c, ratihabitionem, de reg. iur. in 6.

x L. contractus. ff de regu. iur. l. si vt certo §. nũc videndũ. ff. cõmodat. cũ simil. ad illũ tractatũ pertinentibus.

a L. si filiusfa. ff. de iud.

b Argum. l. quod Nerua. & ibi not. ff. depos.

c d. l. 1. C. de ficar.

d L. 2. ff de verb. oblig.

e c. in alternatiuis, de reg. iur. in 6.

f L. 4. ff. de hæred insti.

g C. de don. quæ sub modo.

h L. ea est. ff. de reg iu.

de rebus differere, & earũ obſcuras intelligentias enudare poſſe, niſi ipſorum quoq; verborum rationes, ſignificationes, vires denique, & vſus omnes teneat. i. Nego quemquam verum & falſum dijudicare poſſe, item quid quamq́; rem ſequatur, quid cuiq; contrarium ſit, videre: niſi qui Dialecticorum k (vt ita dicam) officinas frequentarit, & in eorum ſpatijs multo tempore fuerit exagitatus. Nego denique quemquam oratione perpetua tenere populũ, & in omnes partes flectere poſſe, niſi qui motus omnes animorum perdidicerit, & quibus verborum flexibus, nunc huc, nunc illuc detorqueri poſſint, cognôrit. Hoc ergo de rationali animæ parte, cui adiuncta eſt, tum actionis, tum orationis facultas. Illa pars animi, quę rationis & orationis eſt expers, bifariam diuiditur: modò in eam partẽ, in qua exiſtit iracundia l. Primò, quæ ſecundum Peripateticos fortitudinis quaſi cos dicitur, quæq́; ardore quodam elata, quibuſdã nos quaſi ſtimulis ad virtutem arripiendam impellit: & eam, in qua cupiditas ineſt & appetitus, tum procreandę & educandæ ſobolis, tum earum rerum, quibus vita fouetur & ſuſtentatur m. Plato has duas facultates ſubinde alis comparat, inter quas anima æqualibus vtrinque ponderibus librata, pendeat: ſubinde bigis, quibus tanquàm vehiculo quodam, ad omnes vitę functiones & munera, prouehatur. Ariſtoteles autem rationem paſtori, iracundiam cani, cupiditatem ouibus comparat. Altero modo fit diuiſio, ſecundum nume-

i Vid l. Labeo. ff. de ſupel. leg toto tit. de verb. ſignif.

k L. qui quadringẽta. ff ad l. Falcid.

l L. quod calore. ff. de reg. iur.

m c. ius naturale. 1. diſtinct.

numerum perturbationum, quæ in hac parte animi, partim voluptatum illecebris, partim dolorum morbibus, & quasi facibus accenduntur. Sunt verò in vniuersum quatuor: Nam ex duobus opinatis bonis, duo nascuntur: & ex duobus opinatis malis, alia duo. Ex bonis, libido & lætitia, vt sit lætitia præsentium bonorum, libido futurorum. Ex malis, metus & ægritudo: vt metus sit futurorum malorum, ægritudo præsentium. Iam ægritudini subijcitur inuidentia, æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, lamentatio, dolor, solicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & si qua sunt de genere eodem. Sub metum subiecta sunt, pigritia, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati, amor, cupiditas, maleuolentia, delectatio, iactatio, petulantia, proteruitas, & similia: Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, spes, desiderium, & alia huiusmodi. Atque his quidem omnibus tanquam morbis quibusdam & ægrotationibus, adhibent remedia legumlatores, cùm de vi & [n] metu, de petulantia, de proteruitate [o], de libidinibus & voluptatibus edicunt, estque in ijs regendis & compescendis, summa eius laus & virtus, vt est apud Platonem, constituta [p]. Nam quemadmodum medicus corporis, ita politicus, animi vitijs adhibet medicinam. Verùm hæc de hominis animo. In corpore subinde spectamus ætatem,

n tot. titu. de eo quod vi, met. caus.
o L. omne delictum. §. per vnum. ff. de re mil.
p c. factæ. 4. dist.

vt in nuptijs [q], tutelis, curationibus & vacationibus munerum, sacerdotijs, testimonijs dicundis, & alijs infinitis: subinde sexum [r], vt in intercessionibus, in testibus vltimarum voluntatum, in gerendo magistratu, in potestate patria, in successionibus, in exhæredationibus, in accusationibus, in postulando: subinde membrorum robur & integritatem, vt in militijs, in sacerdotijs, in matrimonijs, in mancipijs [s] seruorum, in cæcorū testamentis, in surdorum & mutorum stipulationibus: subinde valetudinem, vel secundam, vel [t] aduersam, vt in excusationibus tutorum & curatorum, in vocationibus in Ius, in emptionibus mancipiorum, & alijs innumerabilibus. Externa bona posita sunt, vel in personæ dignitate, vel in rerum vbertate ac copia, vel in amicorum & familiarium vsu. Dignitatis vel contrà sunt, æstimatio, authoritas, fama, fides, fauor populi, ignominia, infamia, cum similibus, quorum diligens vbique habetur ratio [v], vel in publicis muneribus subeundi, vel in ferēdis testimonijs, vel in postulando, vel in conscribendis vltimis voluntatibus. Diuitiarum, vel contrà, sunt abundantia, splendor, vsus, census, paupertas, inopia, solitudo, de quibus tractatur [x] in accusatione suspecti tutoris vel curatoris, in seruo testamento in fraudem creditorum manumisso, in excusationibus munerum. In amicitijs, & contrà, spectantur familiares, clientes, patroni, serui, liberti, amici, socij, ciues, hostes, inimici, aduersarij, cum alijs

q §.1. Insti. de nupt. §.1. Instit. de curat. & to. tit. quibus mo. tut. fin. toto tit ff. de vacat. muner. cum simil.

r L. fœminæ ff. de reg. iur. l. qui hæredes. §. eum qui. ff. de testa. &c.

s L.1. ff de ædilit. ad l. hac cōsultissima. l. discretis. C. qui testa. fac poss. l.1. ff. de verbor. oblig.

t §. iiē propter. Inst. de excusa. tut. l. si præter. in fi. ff. de Iud. l. cōtumac. § pœnā. ff. de re iudic.

v L.3. ff. de test. l. 1. l. 15 cui. § si quis ff. de test.

x §. vlt. Inst. de susp. tut. & cur. l. 3. ff. de test. §. 2. Inst. quib. ex

alijs eiusmodi, de[y] quibus, tum in negotijs alienis gerendis, tum in alienatione iudicij mutandi causa facta, tum in excusationibus tutorum & curatorum, dicitur. Sed iam puto satis planum factum est, quomodo (quod mihi tantùm fuit propositum) multa passim in iure occurrunt, quæ sola rerum naturalium norma dirigi, & vel ex totius vniuersi, vel ipsius hominis natura peti debent. Quantum verò ad ipsarum rerum, tum naturalium, tum rationalium, tractationem: nihil opus fuit nobis hoc loco ijs immorari: nã principijs eorũ leuiter degustatis, & vsu benè perfectoque percepto, nihil est facilius, quàm totã porrò rem, ex ipsis qui ex professo eam tractarũt, authoribus, desumere. Illud antequã aliò abeamus, omninò admonendum est: formas & figuras rerũ publicarum, ad humanæ naturæ imitationẽ comparatas & exactas esse. Nam quemadmodum homo ex animo constat, corpore, ac rebus externis: ita ciuitas, hominibus, ædificijs, & agris continetur. Et rursum, quẽadmodum animus rationem, animositatem, & cupiditatem in se continet: ita Respublica, partim principes habet & magistratus, in quibus sunt & sapientes & sacerdotes: partim milites & defensores, qui nobiles ferè vocari solent: partim opifices & agricolas, qui victum & cultum suppeditant toti Reipublicæ. Chrysippus fertur integros commentarios, de Reipublicæ, ad hominem, collatione, conscripsisse: sed nobis ista nunc sufficiunt.

caus. ma.
y §. non est. se Instit de excusat. l. ex malefi- cio. §. 1 ff. de act. & oblig. l. videamus. ff de in lit. iur.

De principijs generalibus externis.

PRoxima sunt principia externa, quæ non exiguam quoque iuris partem occupant, quæque propriè prudentem & expertum hominem, & quem politicum vocamus, efficiût: Nam cùm dicimus, Neminem præsumi suum iactare[a]: Vnumquemq; sibi esse proximum[b]: Communionem lites excitare[c]: Semel malû, semper præsumi malum[d]: id non tam ex ipsa hominis natura, quàm foris aduenit: debetque non ex mente hominis aut animo, sed ex communibus vitę moribus, longo vsu & tractatione colligi. Quoniã autem horum principiorû non est certus & descriptus numerus: nihil admodum necessarium habemus, in ijs compilandis, & in vnum locum congerẽdis, multû operæ, studijq; ponere. Illud tantum operæpretium videtur, vt viam quandam & rationem ostendamus, qua & colligi notarique, ac ad vsus ciuiles adiungi & accõmodari possint. Et ideò, qui in hisce rectè ac ordine versari velit: primùm opus habet, vt originem, progressionem, & decursum teneat, tum totius antiquitatis & humanæ vitæ, tum suæ in qua viuit, ciuitatis ac Reipublicæ. Deinde verò, vt ijs cognitis ac perceptis, vsum quoque capiat, & annotatis varijs dictorum factorumque exemplis, solerter obseruet ac perquirat, quænam ea sint, quæ communiter in vita accidant, quæq; insint rebus & hominibus contagia, è mortali genere sum-

a L. cum de indebito. ff. de probat.
b L. pręsens C. de seruit. & aq.
c L. cum pater. §. dulcissimis. ff. de leg. 2.
d c. semel. de reg. Iur. in 6.

ſumpta, tum per educationẽ, nutritionémve: tum per inſtitutionem aut conſuetudinem. Nã ſanè ijs probè intellectis, nõ eſt in difficili dijudicare, quid in populis obtineri poſſit, q̄d nõ: quibus in rebus conniuendum prudenti, & à ſummis illis & perfectis naturæ legibus nonnihil declinãdum ſit, neceſſitatis cauſa, in quibus non ſit. Nam ad perfectam illam & primã tantùm naturam reſpicere, & ad illius præſcriptum leges omnes conformare velle, mõſtri ſimile eſt, & vt nunc ſunt homines, obtineri nullo pacto poteſt. Et planè quãtum ad totius generis humani hiſtoriam attinet (vt id breui admoneamus) ea, ſic deſcribi poteſt, vt vno à primo ortu, ad communem omniũ hominum interitum, ſub Noah: & altero à Noah, rurſum vſq; ad Chriſtum, tractu ac flexu comprehendatur: nam tot fermè poſt Noah annorum ſpatijs eſt curriculis reſtitutum & genus humanum, per quatuor quaſi gradus, in Abrahamo, Moſe, Dauide, ac Pontificibus, quibus reſpondent admirabiliter, quatuor monarchiæ Aſſyriorum, Perſarum, Græcorum, ac Romanorũ: quot ante Noah corruerat, per quatuor quoq; gradus ac ordines, primi ſcilicet peccati in Adamo, ſecũdi in Caino, tertij in filijs Seth, qui tandem & ipſi cœperũt, relicta puriore religione, à qua & filij Dei appellabantur, cum poſteritate Caini ſe miſcere: quarti deniq;, in Gygantibus, ex filijs Dei & hominum procreatis. De Romana hiſtoria (eam enim nunc pro noſtra propria recipimus) cõſtat apud Romanos, primum

mum vnius dominatu imperium constitisse: pòst deinde paucorũ, id est, patrum: tertiò, totius populi: quartò, iterum sub Christo, vnius. Cuius quidem imperium post quingentos annos translatum Bysantium, post alteros quingentos, ad Germanos, apud quos etiamnũ residet, peruenit. De vsu antiquitatis & historiæ primum illud certum est, quemadmodum in foro causas [c] dicentibus nefas est, nulla præfatione facta, iudici rem exponere: ita etiam inconueniens esse leges populo ferentibus, omissis initijs, atq; origine non repetita, illotis manibus protinus ad leges ipsas accedere. Nam id demùm allicit, & reddit faciles ad parendum subditos, si videant ea quæ proponũtur, apud patres suos obseruata [f], & à veterib. & Heroicis vsque temporibus ducta esse. Prætereà, ipsi conditores & interpretes legum, mirum est, quantum per annorũ & temporum replicationem adiuuentur. Si verba legum obsoletiora [g] enodanda, si causa & origo [h] explicanda, si mutationis & emendationis ratio [i] incũda, si conciliatio legum inter se faciũda, nónne manifestum est, pleraq; omnia ex historiarum & antiquitatum latebris eruenda esse? Nam quis est qui ignoret, quòd de imperio & iurisdictione tãta varietate disputatur: quod de Posthumorum institutione nihil intelligitur: quòd stipulationũ diuisiones latent: quòd literarũ obligatio, quæ sit, ignoretur: quod in toto deniq; ordine iudiciario, ne minimũ quidem caput, satis percipitur: qs est inquã, qui ignoret id nulla alia

c L. 1. ff. de orig. Iur.

f §. vlt. Inst. quibus ex caus. ma. nõ. lic. §. sed hæ. Inst. de exhæ. li.

g §. 2. Inst. de obli. ex. del. §. appellamus. Insti. de act. § ser. ui. Insti. de Iur. pers.

h L. 1 ff. ad maced. l. 1. ff de post.

i L. vnic. C. de cad. tol. § 1. inst. de test. § vnic. Inst. de lit. obli.

alia ex causa, quàm ex antiquitatis ignoratione proficisci? Non est profectò de nihilo, quod Aristoteles in Rhetoricis, post Herodotũ admanet: ei, qui Rempublicam moderaturus & tractaturus sit, nunquam de manu historiam esse deponendam. Nam si hominum mores & naturam spectes, quibus leges proculdubio accommodari debent: historia docet, quæ sit cõmunis hominũ inclinatio, qui mores barbarorũ, qui cultarũ gentiũ, quid conueniat senibus, quid adolescẽtibus, quid pauperibus, quid diuitibus, quid nobilibus, quid ignobilib⁹, quid victoribus, quid victis, quid fęlicibus, quid desolatis, quid ecclesiasticis, quid profanis, quid filijsfamilias, quid ijs, qui sui iuris sunt, quid masculis, quid fœminis, quid alijs deniq; omnibus hominibus, cuiuscunq; tandem loci, ordinis, & conditionis sint. Præterea, si videre velis, quot & quæ formæ sint rerumpublicarum, quibus rebus crescere soleant ciuitates, quibus contrà labi & corruere, quæ res benè soleant succedere, quæ res contrà malè, quid inficere & inquinare soleat populum, quid cõtrà in officio retinere: si inquam, hæc & similia videre velis, sine quibus clarum est, nullas planè leges aut conscribi, aut conscriptas intelligi posse: sola historia est, quæ te docere, & ad omnes vitæ vsus, cautũ & prouidum efficere possit. Ipsa res quotidiè docet, quàm miserè in interpretando iure ciuili cæcutiant illi, qui rerum humanarum historias nũquam in manus sumpserunt: quàm turpiter in Põtificum constitutio-

ſtitutionibus hallucinentur, qui veterũ Theologorum & ſanctorum conciliorum decreta, nunquam euoluerunt. Hęc ſunt igitur illa quę dico, externa principia, quæ ex cõmunibus vitæ vſibus & moribus diligenter in hiſtoria obſeruatis decerpuntur, quæque non tam ordine deſcribi, & literis mandari, quàm longa tractatione colligi, & per manus tradi, poſſunt. Nam quod dicimus in emptione ac vẽditione alterum naturaliter alterum circumuenire [k]: Eum qui tacet videri conſentire [l]: Qui ſupellectilem in domum cõductam infert, intelligi eam tacitè obligare [m]. Hominẽ ad malum procliuem & pronum eſſe: quid? an nõ omnes percipimus, hæc non à natura, ſed à communi vſu & conſuetudine fluxiſſe? Quod dicimus fines mandati diligenter cuſtodiẽdos eſſe: communionem lites excitare: naturalem eſſe hominũ ad diſſentiendum facilitatem: quid? an non hoc & imperia Manliana, & tot fratrum ac coniunctiſſimorum hominum bella, & alia infinita exempla, quæ ab vltima rerum memoria repeti poſſunt, ſatis euidenter docent. Ergo principia externa propriè vocamus ea, quæ in communi hominum vita verſantur, & ab experientibus ac prudentibus animaduertuntur. Ponuntur autem in his principijs, nonnunquam etiam ea, quæ præualentiam [n] ſignificant, & non ordinaria aliqua iuris ratione, ſed extraordinaria & diuina potiùs, quàm humana procedunt. Sic enim pictura non cedit [o] tabulę, cum tamẽ ſcriptura cedat: ſic in publicatione bono-

rum

k L. in cauſæ. 2. ff. de. mi.
l c. qui tacet de reg. iur. in 6.
m L. in rem §. in omnib. ff. de rei vẽd.

n §. ſi quis. Inſt. de re. diuiſ.
o L. Lucius ff. de euict. l. ſi fundus ff. locat.

rum non sustinet periculum emptor ante rem traditam, cùm tamen reliqua omnia pericula [p] sustineat: sic qui nobiliores artes exercent, non dicuntur mercedem aut manus pretium accipere, quemadmodum alij, sed honorarium [q]: sic denique ea tempestas, quæ [r] θεοῦ βία, Græcis dicitur, aliam habet iuris definitionem, quàm quæ cómunis est. Et ideo si capita quædam facere velimus horum principiorum: externa principia omnia, vel sunt humana, vel diuina. Humana, quæ foris quidem accedunt, sed ex causis indifferentibus, nonnunquàm etiam ex nuda voluntate [s], vel affectione legislatoris. Diuina, quæ extrinsecùs etiam adueniunt, sed ex causis supra naturam positis. Potestque dici, quædam etiam Christianæ religionis precepta, inter externa principia numerari [t]: quasi scilicet omne id externum sit, quod non conueniat, vel cum rationis ac mentis, vel cum ipsius naturæ cursu ac ordine. Iam autem quod iureconsultus nonnũquam aliquid mutuatur à Medicis [u], Mẽsoribus [x], Oratoribus [y], Poëtis [z], Philosophis [a], non tam pro externis principijs debet reputari, quàm quod omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, quoddam habeát commune vinculum, & quasi cognatione quadã, inter sese contineantur. Nunc ad particularia principia.

De principijs particularibus.

Sunt

p L.1.ff.de var. & extraord.cog.

q L. si merces §.vis maior. ff. locat.

r L 3 §.eius dem.in fi.ff. de test.l ca. pienda.§.1. ff de leg iu.

s Exempla sunt in c. cũ esses. ext. de testam.c.cõsuluit. ext. de vsur.cum sim.l.

t L. septimo. ff. de stat.do.

u L 1.& t 9. to titulo.ff. si mens.fals. mod.dix.

x Cicer. l. aut facta.ff. de pœn.

y §. itẽ precium. inst. de empt.& vend.

z L.i.ff.de nund.l.si pater. § nam & Aristotẽles ff. de sol. lut.

SVnt autem principia particularia, quæ apud rei rusticæ scriptores Oracula, apud medicos Aphorismi, apud rei militaris authores, quemadmodum apud nos [a], Regulæ vocantur. Et sunt eorum tot fermè genera, quot omninò rerum agendarum. De his, quoniã iustus extat in Pandectis tractatus, cui titulus est, de Regulis Iuris antiqui: nihil opus est, vt nos prolixiùs agamus: maximè cùm in vnaquaque iuris parte vltrò se offerant, & ex ijs, de quibus hactenus dictum est principijs, deducantur & pendeant. Illud tantum videtur præsentis instituti ratio postulare, vt videamus, primum, quomodo ad certa, distinctaq; capita reuocari, deinde quo pacto ex ipsis legibus elici possint. Capita in vniuersum possunt statui duo. Vnum, ipsius Iuris: Alterũ, rerum ad quas Ius pertinet. Iuris quidem, veluti cùm vel de iustitia & eius partib⁹: vel de iudicijs & eius processu regulæ fiũt. Rerum verò, veluti cùm vel de obiectis Iuris, personis scilicet, reb. & cõmercijs, vel de locis communibus, quæ per omnia Iuris membra dispargúntur, cuiusmodi est tractatus de dolo & culpa, de accessorijs, de natura conditionum, de impossibili, de alternatiuis, deque similibus, agitur. Iuris & iustitiæ regulæ quædam, exempli gratia, sunt huiusmodi: *in omnibus quidem, maximè tamen in iure, æquitas spectanda est: Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt: non omne quod licet, honestum est.* Et possunt ad hoc idem caput reuocari omnia, quæ de fortitudine, temperan-

[a] L.1. ff. de reg. Iur.

perantia, prudentia, modestia, & reliquis virtutibus passim se offerunt. Iudiciorum & rerum forensium, tales quædam sunt regulæ: *Res iudicata pro veritate accipitur: factum à iudice, quod ad eius officium non pertinet, ratum non est: non debet actori licere, quod Reo non permittitur: bona fides non patitur: vt idem bis exigatur: fauorabiliores rei potius quàm actores habentur.* Et spectant huc omnia etiam illa, quæ de magistratibus, imperio ac iurisdictione dici possunt. De partibus & membris iuris hæ sunt: *Libertas inæstimabilis res est. Seruitutem mortalitati comparamus: nuptias non concubitus, sed consensus facit: In testamentis plenius voluntates testantium interpretantur: quamdiu possit valere testamentum, tam diu legitimus non admittitur: in omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, præsenti die debetur: cui ius est donandi, eidem & vendendi & concedendi ius est: nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest.* Locorum communium tria sunt summa genera. Vnum, significationis verborum, cuius maximus & pernecessarius est vsus, in toto iure Ciuili: Alterum coniecturæ voluntatis, quæ licèt dominetur in vltimis testantium elogijs, pertinet tamen etiam ad contractus, iudicia, & reliquas vitæ actiones: Tertium, rerum naturalium, rationalium & moralium, quarum vis porrigitur & dilatatur per omnia. Exempla primi generis sunt hæc: *Filij appellatione omnes liberos intelligimus: etiam aureos nummos as dicimus:*

 hæredi-

hereditatis nomine etiam bonorum possessio continetur: pecuniæ nomine, non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles, & tam corpora quàm iura, continentur. Secundi hæc: *semper in dubijs benigniora præferenda sunt: qui tacet non vtique fatetur, sed tamen verum est eum non negare: in ambiguis orationibus maximè sententia spectanda eius, qui eas protulisset.* Tertij hæc: *impossibilium nulla obligatio: tempus non est modus inducendæ vel tollendæ obligationis. Furiosus absentis loco est. Eius est nolle qui potest & velle: inuito beneficium non datur: ratihabitio mandato comparatur.* Ratio eliciendarum regularum siue principiorum particularium ex ipsis legibus, duas habet vias: Altera est, cùm ex ipsis apertè verbis legis, desumimus regulam, vel quia hoc nominatim agit legislator, vel regulam tradat, veluti cùm dicit: *Nam hoc natura æquum est, neminem cum alterius iactura locupletari:* Vel quia alicuius speciei adstruendæ gratia, ea vtitur: vt in multis iuris locis licet annotare. Altera est, cùm ex mente legis arripimus aliquid, quod necessariò consequens est ijs, quæ verbis exprimuntur, idque directò vel à contrario sensu. Directò, vt cùm ex his verbis: *Non b codicillum, te facere voluisse sed testamentum, significat hæredis institutio,* excipimus regulam, Rei qualitatem agentis intentionem demonstrare. A contrario sensu, veluti cùm probamus regulariter, extra causam testamenti, mulierem testimonium dicere posse, eo argumento,

b L. non codicillum. & ibi no. C. de testam.

lex Iulia de Adulterijs, Adulterij damnatam testem produci vel dicere testimoniũ vetat[c]. Atq; hoc quidem colligendarum regularum studium, non solùm mentem & iudicium exacuit in ipsa indagatione: verùm etiam modum & rationem præbet, qua de omnibus rebus statim & ex tempore responderi possit. Sed adhibenda est diligens cautio, ne ad vnam aliquam tantummodo regulam respicientes, & aliam, quæ ferè diuersum suadeat, prætermittentes, in errorem aliquem deducamur: quod quidem in hoc genere valde procliue est. Cui & illud insuper accedit, quòd omnium regularum, quæ in iure passim extant, non sit eadem ratio. Quædam enim sunt principia, & possunt quibusuis iuris partibus & quæstionibus accommodari: vt, *Non debet alteri per alterum iniqua conditio offerri: secundum naturam est, commoda cuiusque rei sequi eum, quem sequuntur incommoda:* Quædam sunt coniectiones tantum, & breuiaria, ex pluribus speciebus, in vnum, per commune aliquid collecta: cuiusmodi ferè sunt omnes iuris antiqui regulæ, secundum ipsam Pauli definitionem[d]. Et ex huiusmodi non possunt trahi argumenta, ad quasuis iuris quæstiones, sed valent tantum ad breuem aliquam collectionem (quam forensi vocabulo cõiectionem vocat Paulus) eorum casuum, ex quibus constitutæ sunt, & ad quos tantummodo respiciunt. Et ideò, si qs regulam, *Non debet alteri per alterum iniqua cõditio offerri* ad nouas aliquas species producat, re-

c L qui testamento §. cum ff. de testam.

d d.l.1.

ctè faciet: si verò eam qua dicitur: *Fœminæ ab omni officio publico debent abstinere*, vltra casus enumeratos porrigat: non rectè, propter rationem suprascriptam. Etsi igitur magnus & frequens est vsus horum principiorum particularium: tamen diligenter etiam atque etiam circunspiciendum est, vt ne in fraudem aliquam nos illiciant.

De Lege.

DEmonstrato fine iuris & principijs: consequens est, vt de forma quoque eius, qua id, quod iustum & rationi cõsentaneum apparuit, comprehẽdatur, nihil differamus. Est autem ea forma nihil aliud, quàm ipsa lex, cuius officium in eo consistit, vt quæ iusta & fini conuenientia visa sunt, & cum rationis principijs congruentia, vel contrà: ea redigat ad certum aliquod præceptũ & iussum, tum imperãdo aut vetando, tum verò permittendo aut puniendo[a]. Et sanè quemadmodum finis ad eam potissimùm animi partem refertur, in qua inest appetitus & voluntas: item principia ad eam, in qua vis rationis hæret & intelligentiæ: ita lex, quæ est virtus & ratio iam confirmata & cõfecta in animo, præcipuè locatur in mẽte ac memoria, in qua imperium residet ac authoritas. Describitur autem princeps illa lex & vltima, vt nihil sit aliud, quàm mens, omnia ratione aut cogentis aut vetantis

a L. legis virtus. ff. de iust. & iur.

Dei,

Dei, habens vim ad rectè facta vocãdi, & à peccatis auocandi. Quæ vis non modò senior est, quàm ætas populorum & ciuitatum: sed ęqualis illius, cœlum atque terras tuentis, atque regentis Dei. Et ab hac lege rectè laudatur illa lex, quam dij humano [b] generi dederũt, quæq; nihil est aliud, quàm ratio ac mens sapientis, ad iubendum & deterrendum idonea. Nec verò ad rem pertinet, quòd Papinianus [c] Legem dicit esse commune præceptum, virorum prudentum consultũ, delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coërcionem, cõmunis Reipublicæ spõsionem: quasi scilicet ad legem faciendã, non sufficiat solius sapientis sententia: non pertinet ad rem inquam: quoniam is in populari ratione versatur, quemadmodũ & Aristoteles in tertio de Republica rectè dicens. Non aliter legis vim habere, quod præcipit sapiens, nisi pactione quadã & spõsione accipiatur & approbetur à populo: sed nos ipsam per se legem spectamus, quæ sua sponte consistere, & nomẽ suum rectè tueri potest, etiamsi à nullo, vt inquit Plato, recipiatur. Et est quidem nomen legis collatum à deligẽdo, videlicet, quod delectũ rerum faciat, quemadmodũ iuris à iubendo, quod imperandi vim & potestatem habeat. Quoniam autem omnes homines, qui quidẽ legibus & morib. reguntur, vel vt animalia considerantur, vt inquit Aristoteles: vel vt homines, vel vt ciues: lex omnis siue Ius quo vtimur, vt tres in vniuersum species vel gradus diuiditur. Aliud enim est Ius natu-

b L.2. ff. de II.

c L.1. ff. de legib.

d §. vlt. Instit. de iust. & iur. nale: aliud gentium: aliud ciuile d. *Naturale* est, quod natura omnia animalia docuit, erumpens ex ijs principijs. quæ naturalia in superioribus à nobis dicta sunt. Et est non solùm humani generis proprium, verùm etiam omnium animaliũ, quæ cœlo, terra, & mari nascuntur: docens maris & fœminæ coniugationem, quam nos matrimonium appellamus: itẽ liberorum procreationem & educationem, quarũ peritia, cætera quoque bruta animalia, censentur[e]. Nec debet verò cuiquam mirum videri, quod cũ rationis & orationis sint expertes beluæ, tamen legis & iuris participes à nobis dicantur: hactenùs enim iuris sunt compotes, & legis habent communionẽ, vt ei parere possint & obtemperare: quantum autem ad intelligendum & dijudicandum de iure attinet, lõgè secùs est: id enim solis hominibus est tributum. *Gentium* ius est, quod solis & omnibus hominibus conuenit[f], originem suam ducens à principijs diuinis, & à recta naturalique ratione: cuius respectu à Philosophis, naturale hominis quoque Ius dicitur: veluti, Deum colere, parentibus & patriæ obedire: nam ea à nullo alio proficiscuntur, quam mente ac ratione diuina. Planè quoddam est etiam ius gentium, quod ab externis principijs oritur, quodque à Philosophis Ciuile dicitur, quia scilicet arte, non natura consistit: verùm à iureconsultis ideo Gentium appellatur, quia omnibus vt plurimum gentibus commune est: vt dominiorum[g] distinctio, commerciorũ & bello-

e § 1. Inst. de iur. nat.

f L. 1. in fi. ff. de iust. & iur.

g L. ex hoc iure. ff. de iust. & iur.

bellorum ratio, cõstitutiones ciuitatum: nam ea & similia, vsu vbique exigente, & humanis necessitatib. requirentibus, introducta sunt h. Et quemadmodum illud superius, antiquum i ius gentium appellatur à consultis, ita istud, rectè nouũ (nisi fallor) dici potest: Quod quidem cùm primum oritur, rude est & impolitũ: sed longo tandem vsu & tractatione, limatur nonnihil & excolitur politiùs. Et potest fieri, vt quod primo suo ortu priuatum est, & vnius tantum populi: procedentibus temporibus, publicum fiat & commune, & ad omnes vbiq; gentes transferatur. Nam acceptilatio, origine quidem ciuilis est, & populi Romani: sed vsu tamẽ & tempore effectum est: vt omnium k vbique gentium & communis esse cœperit. *Ciuile* ius est, quod vni tantùm ciuitati vel Reipublicæ l conuenit, trahens vt plurimùm originem à principijs externis videlicet cùm vel natura loci & ratio sic exigit, vel affectio legislatoris & voluntas: vnde etiam m commentitium ius dicitur. Et cùm superiores duæ species quasi diuina prouidentia constitutæ, perpetuę sunt & immutabiles: hoc ius quod ciuile vocamus, emendari, corrigi, & mutari potest, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata n. Ac ratio quidem diuersitatis est, quoniam id quod humano fragiliq; consilio constitutum est, hominum iterum iudicio infirmari & tolli potest: cæterum quod vel in natura positum est, vel mente, vel tacita Dei voluntate, per omnes vbique nationes dispersum est, id

h §. ius autem. insti. de iur. nat.
i L. 1. ff. de acquir. rer. do.
k L. an inutilis. ff. de acceptilat.
l §. 2. inst. de iur. nat.
m L. fi. pœna. ff. de pœ.
n § penult. inst. de iur. nat.

tanquam diuinum & æternum, nullis hominum ſcitis & legibus abrogari, aut in aliam ſpeciem formamque transfundi poteſt. Nec mutat verò, quòd libertas hominum, quæ naturalis eſt [o], in ſeruitutem, in pluribus hominibus, quotidiè mutetur: quoniã aliud eſt in actionibus, aliud in iuribus naturalibus. Multæ ſunt actiões naturales, quæ vel impediri, vel immutari poſſunt: Iura verò, & principia naturalia, nulla penitus nec vi coërceri, nec tempeſtate obrui queunt. Sunt enim quaſi ſemina quædam, & igniculi in natura collocati, qui nõ niſi cum ipſa natura deleri poſſunt, & ideo ſeruus occidi quidem & vendi poteſt, cogi autẽ vt adeat hæreditatem, non poteſt. Nunc videamus in quot ſpecies ius Ciuile deducatur: nam aliud vniuerſale eſt totius Reipublicæ: aliud municipale: aliud perſonale: idq; ſecundum progreſſum naturæ, quę à latiſſimè patentibus, paulatim progreditur ad indiuidua. Et vniuerſale rurſum, vel aperto conſenſu [p] fit manifeſta hominum voluntate & ratione: vel conſuetudine, quæ tacita quadam & abdita populi, quaſi conſpiratione conſtat: vel neceſſitate, quæ vtriuſque compos eſt & particeps: de quibus ſingulis eſt explicãdum. Quod conſenſu fit [q], vel inducitur per conſtitutionem ab exordio, vel per interpretationẽ ex pòſt facto. Per conſtitutionẽ quidem, cùm vel à toto eoq; libero populo fiũt, tum leges, tum plebiſcita [r] in Democratia: vel à paucis & ijs præſtantioribus ſenatuſconſulta, in Ariſtocratia [ſ]: vel ab vno

o c. ius naturale 1. diſt.

p L. penul. ff. de legib.

q §. conſt. Inſt de iur. nat.

r §. lex. §. plebiſcitum. Inſt. de iur. nat.

ſ §. ſenatuſ cõſultũ Inſt. de iur. nat.

vno aliquo penes quem summa rerum sit, placita, in Monarchia[t]. Per interpretationẽ verò fit Ius, cùm vel iudicantium religione res committitur, ex quo manauit Ius prætorium[v], & Aedilitium apud Romanos: vel prudentum & doctorum hominum opinionibus & sententijs statur, ex quo natum est Ius, quod proprio [x] nomine Ciuile dicitur: nam ipsa planè res & vsus quotidianus docet, esse oportere in ciuitate aliquos, qui iura publicè interpretari, & legũ nodos & ænigmata, vt inquit ille, consultoribus dissoluere sciant. Ex consuetudine [a] ius venit: quod vsus approbauit: nam diuturni mores consensu vtentium approbati, legem imitantur: vtpote, qui in tantum [b] placeant, vt non necesse sit scripto eos comprehendere. Quod tamen sic accipe, si non sine ratione introducti sint: nam alioqui, quòd errore primùm, deinde consuetudine obtentum est, in alijs similibus non obtinet [c]. Dicitur autem id maximè consuetudine vtentium approbatum, quod contradicto aliquando iudicio firmatum [d] est: id verò diuturnis moribus inductũm, quod per plurimos annos est obseruatum[e]. Estque ea vis consuetudinis, vt si de interpretatione legis quæratur, imprimis ad eam recurratur [f]: nam optima legũ interpres consuetudo[g]: & in ambiguitatibus, quæ ex legibus proficiscuntur, consuetudo, aut rerũ perpetuò similiter iudicatarum authoritas, vim legis obtinet [h]. Prætereà de quibus causis scriptis legibus non vtimur, id custoditur, quod mori-

t §. sed & quod. Institit. de iur. nat.

v §. prætorum. Inst. de iur. nat.

x §. respon-sa. Instit de iur. nat l. 2. ff. de origin. iur.

a § ex consuetudine. Insti. de iure nat.

b L. de quibus. ff. de legib. l immò eodem.

c L. quod nõ ff. de legib.

d L. cùm de ff. de legib.

e L. sed ea. ff. de legib.

f L. si de interpretatione. ff. de leg.

g d. l. si de.

h L. nam imperator. ff. de legib.

i d.l.de qui moribus & consuetudine introductum est. i Ad hæc licèt manifestum sit, principem constitutionem condendo posteriorem, priorem (quamuis de illa mentionem non faciat) tollere: quia tamen locorum specialium, & personarum singularium consuetudines & statuta, cùm sint facti, aut in facto consistant, potest probabiliter ignorare: ipsis, tum tamen rationabilia sint, per constitutionem nouè à se editam (inquit summus k pontifex) nisi expressè caueatur in ipsa, non intelligitur in aliquo derogare. Per necessitatem ius illud constituitur, quod rebus & temporibus sic exigentibus, inducitur: veluti cùm propter multitudinem grassantium pœnæ intenduntur l, cùm ob grauem aliquem belli metum, etiam ecclesiasticis vectigalia imperatur m. Nam sępè fit, vt ea, quę primùm propter necessitatem aliquam repentinam, momenti causa, instituta sunt, pòst deinde, si fortè commoda reperiantur, vt in Macedoniano n Senatusconsulto, perpetuam authoritatem adipiscantur. Atq; hæc de legibus vniuersalibus. Municipales sunt, quæ certis municipijs & ciuitatibus permittuntur, vel à principe, vel consuetudine, vel constitutione propria. Atque est harum ea vis & potestas vt in suis locis & territorijs, derogent vniuersalibus pòst inductis, & non habentibus clausulam derogationis: quod tamen secùs est in ijs municipalibus legibus, quæ post imperialia statuta nec principis voluntate, nec longæ consuetudinis obtentu, sed solo municipum arbitrio

k c. licet. de constit. in 6.

l L. aut facta. ff. de pœn.

m L. nemi nem. C. de sacrosanct. ecclesi.

n L. 1. ff. ad Maced.

fiunt: eas enim communi iuri nihil detrahere manifestum [o] est: ne scilicet in potestate subditorum sit, leges vniuersales, irritas & elusorias efficere. Et hęc etiam obseruantur in ijs statutis, quæ certis corporibus, curijs, collegijs, prouincijs, auditorijs, familijs, & alijs eiusmodi irrogantur. Personales leges sunt, quæ certis personis accommodantur, veluti Augustæ [p], id est, coniugi principis: item amicis, vti [q] in quibusdam fideicommissarijs fiebat sub Augusto. Estq; harum ea natura, vt personā non [r] transgrediantur, quoniam non hoc princeps vult. Cæterùm, fit tamen nonnunquā, vt quod primum vnius tantùm in persona obtinet, pòst deinde ad communem omnium hominū vsum transferatur [s]. Sed hæc hactenus de iuris & legum definitione, ac varijs earum speciebus. Iā partes [t] verò secundum Platonem sunt, Procemium, ad inuitandum: Constitutio, ad iubendum vel vetandum: Sanctio, ad deterrendum vel puniendum. Et ex his quidem partibus, licèt sępè omittantur, vel procemia, vel sanctiones, tamen nonnunquam, & quidem maximè in constitutionibus principū, licèt omnia tria reperire. Quantum ad prudentum responsa pertinet, etsi pleraque omnia constant nuda interrogatione & responsione: tamē in plenioribus [v]: Primò, speciem facti proponūt: Secundò quæstionem cum ratione dubitādi: Tertiò responsum: Quartò rationem: Quintò, contrariorum dissolutionē: Sextò, quęstiones cognatas: Septimò, legis actionem, qua sit experiundum.

o L. 3. §. diuus. ff. de sepulch. viola.

p L. princeps. ff. de legib.

q §. 1. Instit. de fid. hære.

r §. sed. & Inst. de iure natur.

s d. §. 1. de fid. hæred.

t §. vlt. Inst. de his qui sui vel alie. iur.

v vid. l. lecta. ff. si cert. pet.

x L. vlt. ff. de legib.

dum. Vsus [x] omnis iuris consistit vel in acquirendo, vel in conseruando, vel in minuendo: nam aut hoc agitur, quemadmodum quid cuiusq; fiat, aut quemadmodum quis rem suam vel ius suum conseruet, aut quomodo alienet aut amittat. Prætereà, etsi omnes, quicunque sunt in República, homines, legis dicuntur participes: tamen eorum alij, dicuntur Augustino, viuere sine legibus, vt immanes & furiosi: alij sub lege, vt mali & improbi, qui pœnis magis & præmijs legum parent, quàm ipsis legibus: alij in lege, vt mediocres, & qui se suamq; voluntatem accommodant legibus: alij denique supra legem, vt principes, & viri boni ac sapientes, quibus ipsa ratio pro lege est. Virtus [y] legis, est imperare, vetare, permittere, punire. Quæ necessaria sunt vt fiant, imperantur: quæ non fiant, vetantur: quæ media sunt, permittuntur: vel hoc, vel illo modo. Si quid autem secùs fiat, quàm lex vult, punitur: idque siue fiat cõtra legem, veluti cùm quis id facit, quod lex prohibet: siue in fraudem legis, cùm videlicet saluis verbis legis, sententiam eius quis circumuenit [z].

y L. legis virtus. ff. de legib.

z L. contra. cum l. seq. ff. de legib.

De rogatione, interpretatione, materia, & abrogatione legum.

ILlud breuiter videndum est, quisnam legũ sit ortus, & quomodo conscribantur: quæ interpretatio: quæ materia: quis occasus & interi-

teritus earum. In recta iuris scribendi ratione, prima Regula est, vt in ijs iura constituantur, quæ vt plurimùm accidunt, non in ijs quę fortuito aliquo casu: nam ad ea potiùs debet aptari ius, quæ & frequenter & facilè, quàm quæ perraro eueniunt [a]. Secunda, vt ea quæ generalia sunt, legibus comprehendantur: nam neque Leges, neq; Senatusconsulta, ita scribi possunt, vt omnes casus, qui quandoque inciderint, in sese contineant nominatim: sed quoties vnum vel alterum introductum est, bona occasio est, hoc transferre per alia: & cætera, quæ tendunt ad eandem vtilitatem, vel interpretatione, vel iurisdictione supplere [b]. Tertia, vt non in singulas personas, sed generaliter iura constituantur: nam etsi nonnunquam aliquod ius constituatur, quod singulare dicatur, tamen in eo sequimur communem iuris regulam, nec potest in vllo casu produci ad consequentiam [d]. Quarta denique, vt non pręteritis rebus, sed futuris modum ponant: nam & eò spectat regula, Cùm [c] lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat. Interpretatio iuris est duplex: Vna, ad intelligendum: Altera, ad supplendum. Ad intelligendũ, ante omnia requiritur verborũ interpretatio, quæ historica Varroni dicitur, quæq; in omnibus primas obtinet: Deinde, mentis & rationis, quæ etymologica nominatur: Nam [f] scire leges, nõ est verba earum tenere, sed vim & potestatem: Vltimo, locorum vel aduersantium, vel correspondentium collatio, quæ Analogica dicitur:

a L. iura, cũ seq. ff. de legib.

b L. iura. 1. neque leges. 1. non possunt. ff. de legib.

c L. ius singulare. ff. de legib.

d L. quod vero. cum seq. ff. de ll.

e L. cùm lex ff. de legib.

f L. scire. ff. de legib.

tur: nam non est nouũ, vt priores leges ad posteriores, & contrà, posteriores ad priores trahantur [g]. Ad supplendum, subinde est necessaria principis authoritas, si res, qua de agitur, latè pateat, & maximi momenti sit: Nam eius est propriè, quod deest, supplere, cuius est ab initio condere [h]. Subinde iudicis, si res expedita sit & facilis: nam ius prætorium, ad nullum alium vsum introductum est, quàm adiuuandi, supplendi, corrigendi, iuris ciuilis gratia, cuius etiam quasi viua quædam vox esse censetur [i]. Subinde iurisconsulti, si res spinosior & intricatior fortè sit: nam hoc euenit naturaliter, vt authoritas prudentium desideretur, & dispuatio fori [k]. Sed de eo pluscula idoneo loco. In omni autem interpretatione oportet meminisse: Minimè mutanda esse ea, quæ interpretationem certam semper habuerunt [l]. Item inciuile esse, nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita, iudicare vel respondere [m]. Ad hæc benigniùs leges interpretandas in ambiguis, quo voluntas earũ conseruetur. [n] Præterea nullam iuris rationem pati, vt quę salubriter pro hominum vtilitate introducuntur, ea nos duriore interpretatione, contra ipsorum commodum producamus ad seueritatem [o]. Denique non omnium, quæ à maioribus vel abscondita aliqua ratione, vel pro ratione temporũ constituta sunt, rationem reddi posse [p]. Materies iuris partim diuinis & humanis rebus, partim publicis & priuatis, partim personis & rebus finitur. Diuinas res voco, quę ad

g L. non est nouum. ff. de legib.

h L. pœn. & vlt. C. de legib. & const. princip.

i L. ius autem. cum l. seq. ff de iust. & iur.

k L. 2. ff. de orig. iur.

l L. minimè ff. de legib.

m L. inciuile. ff de legi.

n L. benignius. ff. de legib.

o L. nulla. ff de legib.

p L. nõ omnium, cum l. seq. ff. de legib.

ad religionis & diuini cultus officium pertinent: Humanas, quæ ad commodum & vtilitatem hominum: Publicas, quæ ad statum totius Reipublicæ: Priuatas, quæ ad singulorum vtilitatem, & rationem referuntur: Personas, veluti cùm de statu & dignitate & coniunctione personarum quæritur: Res, vt cùm de dominorum distinctione, & commercijs. Extra hæc tria [q] nihil puto temerè inueniri, quod ad Iuris materiam pertineat. Siue enim te conuertas ad rerum distinctiones, siue ad interdicta, siue ad actiones, siue ad nuptias & matrimonia, siue ad crimina & delicta, siue ad quemcunque denique alium Iuris tractatum, semper inuenies præcipuas qualsque distinctiones, ex hisce tribus efflorescere. Interitus & occasus legum contingit, vel desuetudine, cùm non vtendo finiuntur & antiquantur, quemadmodum in seruis deditijs [r] & latinis: item testamentis calatis comitijs, procinctis, & per æs & [s] libram contigit. Vel constitutione aliqua, cùm vel [t] abrogantur, vel derogantur, vel subrogantur, vel obrogantur. Abrogantur autem, quæ penitùs tolluntur, vt lex Fusia Caninia [v]. Derogantur, quorum pars aufertur, vt lex Aquilia, cuius secundum caput in vsu non [x] est. Subrogantur, quibus aliquid adijcitur, vt in [y] testamentis paulatim contigit. Obrogantur, quæ in aliam formam & speciem mutantur, vt vsucapio [z]. Nunc reliquum est, vt conclusa sit nobis ea pars instituti operis, quæ est de bono & æquo, siue de prin-

q L. de quibus. §. iurisprudentia. §. vlt. Instit. de iust. & iure §. vlt. Instit. de iure natu.

r § vlt. Inst. de liber.

s §. 1 Instit. de testam.

t vid. Vlp. in Inst. sub tit. de libert.

v § vlt. Instit. de l. Fus. Caninia.

x §. 1 ... de lege Aquil.

y § ...

z ... cap. tra...

principijs iusti & iniusti: quæ quidem, cùm sit totius sapientiæ ciuilis, vt author est Plato, procœmium, tam habet fœcundum ac locupletem tractatum, vt vel sola, vniuersam Iurisprudentiam in se complecti, quodammodo videri possit.

IOACHIMI HOPPERI
PHRISII IVRECONSVLTI, DE IVRIS ARTE,

Liber Secundus.

DEINCEPS sequitur, vt tractandum sit legum condendarum arte ac facultate: nam de ea secundo loco dicere, statim initio constituimus, estq́; in ea, præcipua legislatoris commendatio, quę quidē foris apparet, collocata. Qui ergo bonis & vtilibus legibus fundaturus est ciuitatē: Primùm omniū sibi paret, necesse est cognitionē earum rerum, quibus communitas hominum, & societas inter ipsos continetur: deinde verò viam & rationem, qua boni & æqui principia, de quibus hactenus est expositum, per eas res diffundi ac deduci debeant. Nam quemadmodum Medicus, primùm simpliciter inquirit de humani corporis fabrica & compositione, de intraneis, de ossibus, de neruis arterijs, venis, ligamentis, musculis: post deinde verò, de ijs, quæ corpori vel salubria sunt, vel insalubria, vel

vel neutra: ita etiam vniuersa iurisprudentia, partim consistit in diuinarum & humanarum rerum notitia: partim in iusti & iniusti per eas distributi scientia[a]. Et quotidie tractaturi de nostris negotijs, in ipso statim ingressu quærimus, quæ materies, quæue facti species sit: ea cognita, quam iuris, quámve iniuriæ formam habeat[b]. Atque haud scio, an liberalibus & heroicis ingenijs quicquam possit accidere iucundiùs, quàm tum totius Reipub. formam & speciem, parteśque ac membra, sub vnum conspectum posita videre: tum autem vitam & mores contueri, quibus tanquam spiritu quodam & animo, totum illud Reipublicæ corpus, viuit ac mouetur. His ergo duobus explicatis, satis mihi videbitur perpurgatus totus iste locus nunc propositus, de legum condendarum ratione ac facultate. Nam ipsas leges in summa quædam capita siue genera digerere, eaq; rursum in species, tum superiores, tum inferiores diducere, magis pertinet ad eos, qui iam leges condunt, vel conditas in ordinem includunt, quàm ad præsens institutum, in quo scientiam & ipsam artem instituimus, qua vel conscribere leges, vel de conscriptis æstimare possimus. Earum igitur rerum omniũ, quæ ad Rempub. tuendam & regendam pertinent, vel potiùs, ex quibus tanquam partibus, Respup. cõflata est, tres sunt omnino species: aliæ[c] sunt Diuinæ, aliæ Humanæ, aliæ Mixtæ. Diuinæ appellãtur, quæ in altiore animi nostri sede collocatę, tum Deum ipsum, tum quæ aduersus Deum est, reli-

a §.1. Instit. de iustit. & iure.

b L. vt responsum. C. de transact.

c c. omnes. ll. 1. dist. l. 1. ff. de rer. diuis. l. 1. ff. de interdict.

religionem respiciunt. Humanæ, quæ in inferiori parte positæ, ad naturæ societatísque nostræ conseruationem, diriguntur. Mediæ, inter vtramque partem interiectæ, vtrique pariter inseruiunt. Et constituitur quidem hæc diuisio, ex ipsius hominis, cuius imaginem Respublica refert, partitione. Nam cùm homo mente constet, corpore, & animo: Mens est, qua Deum contemplamur: Corpus, in quo quidem anima inest (nam alioqui cadauer vocatur) qua viuimus: Animus, quo tam diuina, quàm humana sapimus, & dijudicamus. Hinc porrò fit, vt cùm tria sint hominum genera in quaque ciuitate, penes quos rerum summa sit: Sacerdotes, Principes, & Sapientes: triplex etiam ius, quo omnia passim administrentur ac gubernentur: Pontificale scilicet in diuinis, Ciuile in humanis, & quod apud veteres in maximo precio esse solet, Augurum in medijs. De his igitur & horum diuisionibus, si articulatiùs paulò ac distributiùs, idque maximè secundum formam Reipublicæ nostræ (nam qui vnius Reipublicæ, quemadmodum hominis, descriptionem ac membra norit, omnes norit) tractauerimus, aptè & conuenienter, vt puto, quantum ad rem propositam attinet, facere videbimur. Maximè cùm Ciceronem habeamus ducem ac authorem, qui cum alijs locis sæpiùs, tum in libello de Senectute, bis diuidit omne ius, in Pontificale, Ciuile & Augurum.

De rebus diuinis, siue Iure Pontificio.

Diuinorum omnium alia sunt, quæ sola mentis agitatione constant, alia quę oculis cerni, & quasi manibus tractari possunt, & imprimis necessaria, vtpote ex quibus efflorescunt & emanant alia, & sine quibus reliqua omnia simulata sunt & imaginaria: tamen quia intus latent in animo, non possunt sic legibus comprehendi, vt pœnarum & suppliciorum seueritate sanciantur [a]. Et ideò legumlatoris quidem est, de ijs quid sentire velit, publicè pariter & priuatim docere [b], & ab ineunte statim ætate, in rudes adolescentium animos infundere, quod munus hodie demandatum est sacerdotibus: sed quantum ad instituta legesque attinet, breuiter strictimque rem proponet, & in eos qui secùs faxint, ipsum Deum vindicem, qui solus cogitationum nostrarum iudex est & arbiter, quemadmodum est in Duodecim Tabulis, constituet [c]. Posteriora: paulò aliter se habent: Nam non solùm legibus mandari & prohiberi, verùm etiam pœnarum & præmiorum spe ac metu proposito, ad effectum suum, & plenum exitum perduci possunt. Atque omnis quidem religionis primùm ea est vtilitas, vt si persuasum sit ciuibus, dominum esse omnium rerũ ac moderatorem Deum, eumque optimè de genere hominum mereri: vt inquam non abhorreant, ab vtili & à vera sententia, iudicantes sacrosanctam esse hominũ

a L. cogitationе. ff. de pœn.
b Argu. C. & ext. de summa Trinit. & fide cathol.
c Argum. l. 2. C. de reb. cred.

ſocietatem inter ipſos, Deo Opt. Max. interpoſito, tum iudice, tum teſte. Secundò, vt intelligamus, quæ viribus humanis & artibus nequeunt peragi, ea verò Dei cultu & religione ſanctitateque explicari: veluti cùm ſcelerum & impietatũ fit expiatio per ſacrificia: cùm morbi corporis vel diuinitùs immiſſi, vel ægrotatione aliqua mentis contracti, eluuntur: cùm deniq; in omni magno negotio ac diſcrimine, ad ſolius Dei opem & auxilium confugitur. Et in hoc quidē toto negotio. Primùm quæritur, quínam illi ſint, quibus diuini cultus & honores adhibeantur: Deinde, quodnã & qualia ea ſint, quæ ad verum ſyncerumq́; cultum requirantur: Tertiò deniq;, quęnam acceſſoria ſint, & tanquam de appendicibus rerum ſacrarum. Quantum ad primum attinet: ille ſolus reuera colendus, & d omni honorum genere afficiendus eſt: qui ſemper vnus & idem permanet, quiq́; nullum habens, nec ortum, nec interitũ, ſolus omnium eorum, quę vel ratione & intelligentia continentur, vel quæ opinionum ſenſus adferentia, opinabilia dicuntur & caduca, pater eſt, & fabricator: per cuius ſapientiam, mentem ac rationem, omnia illa, quę immoderatè agitata & fluctuantia eſſent, ex inordinatis in ordinem primum ſunt adducta: cuius denique ſolius, & cælum ſimul ac terras, compoſque liquentes, lucentemque globum lunæ, Titaniaq; aſtra, Spiritus intus alit, cuiuſq; infuſa per artus, mens agitat molem hanc, & magno ſe corpore miſcet. Vnde hominum pecudumq́; ge-

d c. 1. ext. de ſum. Trinit. & fid. catho.

genus, vitæq; volantum: Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus. Secundum eum sunt, quibus illius voluntate, vel propter naturæ præstantiã, vel suam, quam nobis præstant operam, vel ob benefactorum laudabilem gratamq; memoriam, honor aliquis inferior & cultus attribuitur, quibusque vel testamento dari [e] olim, vel bona damnatorum addici solent. Atq; hi omnes sunt, aut superi, aut medioximi, aut inferi, pro quorum etiam numero, res omnes, aut sunt sacræ, aut sanctæ, aut religiosæ [f]. Superorum autem primi sunt dij, vt author est Plato, à quibus scilicet religionẽ, iustitiam, prudentiam, fidem, temperantiam, fortitudinem, constantiam, & omnem, deniq; virtutem, qua nihil est hominum generi, à Deo collatum diuiniùs, accipimus: quiq; principiũ viarum Domini, & signaculum similitudinis eius, in sacris literis [g], & apud Orpheum, appellantur. Secundi verò sunt, à scientia nomen accipientes, dæmones, qui nouem ordinibus [h], & gradibus distincti, Angeli in sacris literis nominãtur, eo quod diuinæ voluntatis pręcones nobis sint, ac nuncij. Tertij denique heroës, qui suis meritis in cœlum vocati, & in Diuorum numerum, propter virtutis præstantiam, relati sunt: quorum quidem nomina, ob id potissimùm consecramus apud homines, vt ad eorum imitationem accendamur, & intelligamus, hominum quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumque diuos [i]. Medioximorũ nonnulli sunt corporati, cuiusmodi pa-

e §. deos, de hæred. insti. in Inst. Vlp.

f §. nullius. Insti. de rer. diuis.

g c. principium, de pœnit. dist. 2.

h d. c. principium. §. nouem.

i c. venerabili, extr. de test. c. 1. extr. de reliqu. & vene. sanct.

 di pa-

di parentes, principes, magiſtri, domini, ſe-niores: nonnulli ſine corpore, cuiuſmodi ſunt tutelares illi dij, qui totas ciuitates ac nationes tuendas ac gubernandas habent: item familia-res, qui certis familijs ſunt addicti, & tum pe-nates, tum lares cognominantur. denique ſin-gulorum, tam locorum, quàm hominũ genij, quos Angelos ſacrę literæ vocant [k]. Inferorum quidam ſunt mali & noxij, quidam boni & ſa-lutares. Prioribus non preces & ſacrificia, ſed execrationes adhibemus [l]. Nam quòd contu-meliæ, impudentiæ, febris, malæ fortunæ fana, manu ſubinde conſecrata reperiuntur: non vi-tiorum honorandorum, ſed deteſtandorũ gra-tia factum eſt: quoniam ſcilicet officium iu-ſtitiæ, non minùs conſiſtit in vlciſcendis deli-ctis, quàm rectè factis collaudãdis. Poſteriores ſunt, quibus exequias, parentalia, viſceratio-nes, & alias funerales pompas [m] adhibemus. Nam homo ſimul ac moritur, ſtatim diſſolui-tur ſecundum veteres in cadauer, vmbram, ma-nes, & ſpiritum, quò quidem pertinet illud a-pud Virgilium Aeneæ: Salue ſancte parens, iterum ſaluete recepti. Nequicquam cineres, animæque vmbræque paternæ. Sed hæc de his, quibus cultus diuinus & honor debetur.

k Matth. 18. Pſalm. 33.

l c. cleros. §. exorciſtæ. 21. diſt.

m toto tit. extr. de ſe-pult.

De ijs, quæ Diuis exhi-bentur.

IAM ea verò, quæ exhibentur illis, quatuor modis, vt author eſt Varro, computantur,

Pro

Pro loco, Pro tempore, Pro persona, Pro re. Etsi enim in absoluta perfectaque religione scimus, neque parietibus includi Deum, cui omnia patentia sunt & libera: neque etiam certis vllis, aut temporibus, aut personis, aut sacrificijs alligari: qui nullo alio quàm casto, puroque animo delectatur: tamen plus, quàm manifestũ est, vt inquit Iamblychus, in communi populariq; vita, modis omnibus excitandos & admonendos esse homines, vt qui nec semper, nec vbique, nec in omni vitæ functione, rebus diuinis vacare possunt, saltem locorũ & temporum, & aliarum rerum descriptionibus commoneãtur. Loca ergo sacra sunt, quæ vel rebus diuinis destinãtur, quæ proprio nomine dicuntur sacra: vel necessitatibus hominũ, defensionis & misericordiæ causa, quæ sancta: vel mortuis & sepultis, quæ religiosa [n]. Diuinis destinantur illa, quæ ritè per pontifices consecrantur, qualia sunt templa [o], sacella, delubra, luci, tesqua, fana, quæ tum ciuilia sunt & militaria, tum publica & priuata, tum mobilia, & fixa, tum subterranea & extantia, tum his, tum illis Diuis dedicata. Quorum partes sunt, Antica, Postica, Dextra, Sinistra, Sacrarium, Donarium: Fauissa, Crypta, Vestibulum, Adytum. Instrumenta verò, siue suppellectilia, Aræ, foci, Scrobes, Mensæ, Vasa, & alia similia, de quibus pleni sunt libri Pontificales, ne aut violenter, aut nehlectiùs habeantur, aut præter ius & fas distrahantur, aut vllo denique modo prophanentur [p]. Quæ humanis vsibus seruiunt,

n §. sacræ. cum duobus seq. Inst. de rer. diuis.

o ext. de relig. do. & capell. de eccle. ædif. de immun. eccles.

p §. extr. de reb. eccle. nõ alie. per tot.

q §. sanctæ. Insti. de re. rum diuis.

r vid. C. de sacrosanct. eccles. in rubri. & per tot.

s L. sanctũ. ff. de rerum diuis.

t L. monumentum. ff. de relig. & sumpt. fu n.

uiunt, partim sunt publica, vt muri, portæ [q], propugnacula, fossæ: partim priuata, vt Asyla, Xenodochia, Orphanotrophia, Brephotrophia, Ptochotrophia, Nosocomia, Gerontocomia [r], quæ omnia ijs recipiendis & tuendis parantur, qui hominũ ope & auxilio sunt destituti. Vocantur aũt ideò sancta, quia pœna ferè capitis animaduertitur in eos, qui aliquid in ea delinquunt. Nam sanctũ id propriè est [s], quod ab iniuria hominum defensum atq; munitum est, sic dictũ à sagminibus, id est, herbis, quas legati populi Romani ferre solebant, ne quis eos violaret. Atq; hinc etiam legũ illæ partes, quibus pœnę constituuntur, Sanctiones vocantur, quasi Sanctione quadam subnixæ. Ea loca, in quibus mortui permixtè sepeliuntur, vocãtur Cœmiteria, siue Cænotaphia, non aliter, atque si sepulchreta dicas. Verùm id quod humationi particulatim vnius aut duorum triúmve destinatur, generaliter monumentũ, quasi memoriæ causa in posterum proditum, nuncupatur [t]: Sed si corpus vel reliquiæ inferantur, fit sepulchrum, à sepeliendo deductũ, quo nomine, omnis sepulturæ pars & species cõtinetur, & omne etiam supra cœlũ. Et sunt partes eius, Tumulus, Tumba, Sarcophagus, Vrna, Cippus, Conditorium, Munimentum quod muniment, id est, causa muniendi eius loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Species verò, suggerundaria, hoc est, infantium sepulchra: Tymbia, pauperum: Mausolea, principum: Corragea, virginum: Familiaria, certæ gentis alicu-

alicuius: Hæreditaria, quæ hæredes sequuntur: de quibus passim, tam Ciuili, quàm Pontificio iure cauetur. Sequitur de temporum diuisione: Nã omnes dies, vel sunt festi, vel profesti, vel intercisi. Festos dicimus, qui Dijs immortalibus dicati sunt. Profestos, qui hominibus, ob procurandam rem domesticam publicamque, concessi. Intercisos, qui Deorum hominumque communes. Et sunt quidem festorũ sex fermè genera. Alia videlicet ad requietem iurgiorum & litium: Alia ad vitæ castimoniam & sobrietatem: Alia ad sacrificia Dijs offerenda: Alia ad diuinas epulationes celebrandas: Alia ad ludos agendos: Alia ad feriandum, quibus à victimis feriendis nomen est impositum, vt feriæ nominentur. Et sunt illæ rursum, vel statiuæ vel conceptiuæ, vel imperatiuæ, vel nundinæ. Statiuæ quidem, quæ vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis, statis obseruationibus sunt annotatæ. Conceptiuæ, quæ quotannis à Magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur in dies certos, vel incertos. Imperatiuæ, quas Consules, Prætores, vel Pontifices pro arbitrio potestatis indicunt. Nundinæ sunt, paganorum & rusticorum, quibus conueniunt negotijs suis vel mercibus prouisuri, sic appellatæ, quòd nono quoque die soleant haberi. Iam verò, quòd feriarum: Aliæ communes totius populi: Aliæ certorum locorum corporum & sodalitatum: Aliæ singularum, vel familiarum, vel hominum: item

quòd aliæ ſunt ſeptimanariæ, aliæ menſtruæ, aliæ annales, aliæ luſtrales, aliæ ſeptennales, aliæ quinquageſimo quoque anno recurrétes, aliæ ſeculares: non eſt opus, multis hoc loci tractari. Quemadmodum nec illud, quòd profeſtorum dierũ, vt dicetur idoneo loco, nonnulli ſunt commitiales, nonnulli faſti, nónulli cóperendini, nonnulli ſtati, nonnulli præliares. Nam de interciſis, nihil reſtat amplius dicendum, cùm omnes ſint eiuſdẽ modi. Qui ad placandos Diuos conſtituuntur, & ſacris præſunt ſolennibus, vno communi nomine Sacerdotes appellãtur: de quibus multa paſſim quomodo inſtitui, quomodo initiari, quánue vitæ rationem & modum tenere debeant: idq; ſiue morũ temperantiam & ſobrietatem ſpectes, ſiue cultum exteriorem & habitum [v]. Nam quòd inter ſacrificandum certo veſtitus genere vti debeant: vt pallio, ſandalijs, caſula, cingulo & ſimilibus, notius eſt, quàm [x] vt multis debeat explicari. Prima eorum diſtinctio eſt, ſecundũ dignitatum & honorum, ſiue miniſtrationis verbi diuini gradus. Nam ſupremo maximoq; loco eſt ſummus Põtifex, qui à ponte ſublicio faciendo, nomen ab initio traxiſſe dicitur, quẽ nos Papam appellamus, ſumpto nimirũ à Græcis vocabulo, apud quos pueri parẽtibus ſuis, & omnibus natu grandioribus, iſta voce blandiuntur: ſic enim loquitur apud Homerũ Nauſicaa: πάππα φίλ᾽ οὐκ ἄν δή μοι ἐφοπλίσσειας ἀπήνην. Et ſunt circa eum, qui vocãtur Cardinales, qui quòd in ijs Reipublicæ Chriſtianæ car-

v Extr. de vita & hon. cler. de co hab cler. & mul.

x Vid. diſt. 21. 22. 23.

næ cardo vertatur, nomen acceperunt, idq; ad imitationem Cardinaliū qui in exercitu versantur. Secundum summum Pontificem sunt episcopi, qui hodie distincti sunt in Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos, & Protonotarios quibus munus scribendorum annaliū rerum Ecclesiasticarū incumbit, quemadmodū apud veteres Romanos, minoribus Pontificibus, de rebus Romanis. Sunt autem appellati Episcopi, ab ijs olim apud Romanos Episcopis, qui personali munere fungētes, pręerāt pani & alijs venalibus rebus: quæ ciuitatum populis quotidianū victum suggerunt[y] Et sunt quidem Episcopis cōiuncti, qui dicuntur Canonici, qui quasi Magistratum & Senatum ecclesiasticum sustinēt, qui tum scholæ Christianæ, tum cæremoniarum sunt custodes. Vt interim transeam, quòd quidem etiam reperiuntur archipresbyteri, tum vicani, tū vrbici, qui ipsius Episcopi vices in quibusdam supplent, suffecti, vt vidētur, in locum chorepiscoporū. Post eas sequuntur Parochi, ex quibus nōnulli abbates, præpositi, decani, pastores appellantur: & vocantur parochi, ab antiquis illis parochis, qui peregrinis, vt est apud Sudam, salē & ligna præbebant. Atque his subsunt, tū monachi, qui à suis Archymandritis, vt plebem Christianam aliquando instituant, erudiuntur: tum canonici, qui quasi consiliarij habentur: tum denique vicarij, qui quasi vicarias operas subeūt. Vltimo loco sunt, qui simplici nomine presbyteri vocātur, in quibus sunt & qui sacel-

y L. munerum. ff. de mu. & hon.

ſacellani dicuntur, dicti presbyteri ab ætate grandiore: quòd in eum ordinem non ſoleant adlegi alij, quàm viri graues, honeſti, ac docti, & ipſa canitie ſenectuteque venerandi. Differunt etiam inter ſe ſacerdotes, ſecúdum locum & ordinem, quem tum inter ſacrificandum, tum in pauperũ procuratione ſuſtinent [a]. Nam primus gradus defertur ſacrificulo, qui præcipuas partes obit in re diuina facienda. Poſterior ei, qui Sacorus & hypereta dicitur in antiquis Ethnicorum ſacris: quos nos archiadiaconos, diaconos, & hypodiaconos appellamus: Poſtremus Acolythis, quales ſunt Pyrphori, Cathartæ, Neocori, Lectores, Cantores, Lybitinarij, Oſtiarij, de quibus apud Rabanum, & Iulium Polſucem. Et Acolythi nominantur ab eo, quòd licèt expreſſè ad ſacra non admittantur: non arcentur tamen à ſacris cum reliquo vulgo, quod prophanum eſt. Nunc autem, quod ſecundum veteres, ſacerdotũ nonnulli ſacra ſuſtinent, nonnulli prædictorum à vatibus interpretationem, nónulli ſacras epulas, nonnulli pompas, ludos, ſupplicationes, funera, partim ex ijs quæ dicta ſunt partim ex ex ijs quæ ſequẽtur, licebit intelligere. Rerum ſacrarum aliæ referuntur ad Diuos, aliæ ad homines, aliæ ad mortuos. Ad Diuos adhibentur, primum ſupplicationes, quales ſunt Luſtrationum, Ambarualium, Amburbiorum, Lectiſterniorũ: deinde vota [b], veluti cùm deuotiones fiunt, euocationes, oblationes donationum, primitiarum, decimarum cum alijs eiuſ-

[a] c. cleros. 21. diſt.

[b] Extra de vot. & vot. redempti. Item de decim. cum ſi. mil.

eiusmodi. tertiò sacrificia, quibus vel expiatur malum susceptum, vel aguntur gratiæ pro acceptis beneficijs, vel rogatur ac petitur aliqd. Et ratio quidem sacrificandi: partim constat ex præcidaneis hostijs, lustrationibus, ieiunijs, hymnis elemosynis, partim ex succidaneis, tũ conuiuijs, tum victimis: partim denique ex sacrificijs ipsis, quæ tum voce peraguntur & carmine, tum corporum vario cultu, statu, motu & flexu: tum rebus ipsis & hostijs vel animalium, vel aliarum rerum. Nam haud parum interest, quibus rebus vel animalibus, nunc his, nunc illis sacrifices. Taurum (inquit ille) Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo. Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam. Quæ hominibus exhibentur, sunt spectacula, ludi, pompæ, consecrationes, leges & fœdera. In spectaculis sunt Naumachiæ, Venationes, Pugnæ gladiatorum, athletarum, mirminonum, leonum, elephantorum, pardorum, hominum. In ludis sunt, qui vocantur apud Romanos, Troiani, Capitolini, Seculares, Romani, Plebæi, Circenses, Scenici, Comici, & Tragici: Pompæ constant, subinde puerorum, virginũm, & adolescẽtum ordinibus: subinde ridiculis quibusdã & formidolosis oscillis, manducis, cicerijs: subinde denique thensis & vehiculis Deorum. Consecrationes sunt, quæ per Pontifices & Sacerdotes ritè fiunt, cùm vel ipsi homines, vel res aliquæ Dijs immortalibus offeruntur ac destinantur. Leges sacratæ sunt (authore Liuio) in quibus eius caput, qui

contra

contra eas fecerit, Ioui Opt. Max. fit sacrum, quo quidem pertinet illud Vergilij, Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura. Fœdera sunt conuétiones, quæ fiunt[c] per pacé, quoties duces belli inter se paciscuntur, admotis sacris, & iurisiurandi religione, extantq; eorum exempla apud Homerum in Iliade, & Maronem in duodecimo Aeneidos. Quæ ad funeralia sacra pertinét, sunt conclamationes, euerricationes, næniæ, exequiæ, parentalia, ludi, viscerationes, anniuersaria, cum nonnullis alijs, de quib. longum esset pluribus hoc loco tractare.

c L.conuentionum.ff. de pact.

De appendicibus sacrorum.

QVæ de appendicibus sunt rerum sacrarum, vel pertinent ad personas, vel ad res. Personas distinguit Diuus Hieronymus[a], his verbis: Duo sunt genera Christianorum: Est autem vnum genus quod mancipatum diuino officio, & deditum contemplationi & orationi, ab omni strepitu temporalium cessare conuenit, vt sunt clerici, & Deo deuoti, videlicet conuersi. Cleros enim Græcè, Latinè sors. Inde huiusmodi homines vocantur Clerici, id est, sorte electi, omnes enim Deus in suos elegit. Hi nanque sunt reges, id est, se & alios in virtutibus regentes, & ita in Deo regnum habent, & hoc designat corona in capite. Hanc coronam habent ab institutione Romanæ Ecclesiæ, in signum regni, quod in Christo ex-

a c.duo.12. q.1.

ſtò expectatur. Raſiò verò capitis, eſt tẽporalium omnium depoſitio: illi enim victu & veſtitu contẽti, nullam inter ſe proprietatem habentes, debẽt habere omnia communia. Aliud verò genus eſt Chriſtianorum, vt ſunt laici: λάος enim Græcè, eſt populus Latinè: his licet temporalia poſſidere, ſed nõ niſi ad vſum. Nihil enim miſerius eſt, quàm propter nummũ, Deum cõtemnere: his conceſſum eſt vxorẽ ducere, terram colere, inter virum & virum iudicare, cauſas agere, oblationes ſuper altaria apponere, decimàs reddere, & ita ſaluari poterunt, ſi vitia tamen benefaciendo euitauerint. Hactenus Hieronymus. Cohærent autem cum perſonis, ſponſalia, matrimonia, diuortia, quæ etſi inter laicos celebrantur: tamen ſunt eius conditionis & naturæ, vt inauſpicato fieri non debeant, habeturq; in illis ſolùm ratio conſanguinitatis & affinitatis: verùm etiã cognationis, quam vocant, ſpiritalis[b]. Res omnes, vel ſunt prophanæ, vel ſacræ. Prophanas voco, in quib⁹ nulla, nec religionis, nec diuini officij ratio habetur. Sacras verò, quę vel ſunt in vſu ſacrorum, vel in pecunia eorũ qui ſacra tractãt, vel mediæ. Primi generis ſunt, quæ ad miniſterium ſacrificiorum conſecrãtur, vt veſtes, calices, vrceoli, & ſi quà ſunt alia miniſtratoria. Secũdi, poſſeſſiones, fundi, redditus, & ſimilia, ex quibus victus & cultus quotidianus reficitur ijs, qui templo & altari ſeruiunt. Tertij denique, decimæ, oblationes. primitiæ, præbẽdę, beneficia, quæ vel cum [c] dignitate ſunt coniuncta, vt

b tot. titu. extra de cognat. ſpirit.

c extr. de præb. & dig.

cta, vt Episcoporum, Præpositorũ, Decanorum, & similium: vel cum animorum curatione, vt Pastorum, Parochorum: vel media, quæ simpliciter beneficia vocantur siue præbendæ: cuiusmodi sunt canonicorum, vicariorum, & aliorum: de quibus passim nimis multa. Nam nos nunc eò rerũ redacti sumus, vt vix leuiter degustatis primis illis & præcipuis Iuris pontificij partibus, in his adiectitijs & parergis cognoscendis, præcipuam laudem & operam ponamus: quod quidem quã rectè fiat, relinquo alijs cogitandum. Illud rectius ex istis annotari potest, eam esse sacrorum vim & naturam, vt homo: non solum se ipse diuinis contemplandis & colendis dedere possit: verùm etiam omnia, quæ cœlo & mari terraq; continentur, quæq; suprà sunt & subtèr ad diuini numinis cultum & ministerium traducere.

De rebus humanis, siue de Iure Ciuili.

RErum humanarum & Ciuilium distinctio, proximè ad naturam accedit humanam. estq;, vt sæpè diximus, ad illius imitationem, præclara quadam & propè diuina ratione constituta. Quemadmodum enim alia sunt in corpore humano membra, quæ ad totius sustentationem pertinent, vt caput, cor, iecur: alia, quæ certum quendam & definitum speciatim præbent vsum, vt brachia, manus, & pedes: ita etiam rerum ciuilium, quædam publicæ

licæ[a] sunt, & ad totius Reipublicæ statum pertinentes: quædam verò priuatæ, quæ ad singulorum vtilitatem referuntur. Et rursum, quemadmodum animus, tum ratione continetur, tum animositate, tum cupiditate: ita etiam in ciuitate, alij sunt principes, penes quos est dominatus; alij milites, quibus defendendæ ac tuendæ rei cura committitur: alij deniq; quæstores, qui pecuniam populi quærũt, & administrant. Estque ex his duabus diuisionibus natum, vt aliud sit Ius Ciuile, aliud Fœciale, aliud Quæstorium, aliud priuatum, de quibus singulis est explicandum. In Iure Ciuili, tum partim hominum, partim locorum, partim temporum, partim rerum habeatur ratio: primũ diuiduntur homines quinq; fermè modis: pro loco: pro facultatib9: ꝓ ordine: pro iure: pro dignitate. Pro loco quidé, veluti cũ totam vrbem, certis quibusdã regionibus distinguimus, & in tribus aliquot ac curias partimur. Nam ea diuisio, tum ad populi conuocationem est necessaria, tum ad suffragiorũ collectionem, tum verò ad stationum designationem. Pro facultatibus, alij sunt qui vocantur classici, vt qui aliquem in census professione locũ obtinent: alij proletarij, siue capite censi, qui vel liberis operã dando, prosunt Reipublicæ, vel numerum & multitudinem ciuiũ auctiorem faciunt. Estque eius distinctionis vsus in illo positus, vt constet, quæ ratio tributorũ, exactionumque haberi possit, quæ non. Ordines in Romana Republica fuére tres. Senato-

[a] §. huius, inst. de Iust. & iur.

rius, Equestris, & Plebeius. Senatorius est, Patriciorum, quià primoribus centum patribus; quos Romulus elegerat, & ab ætate Senatores vocauerat, profecti sunt. Equestris equitum, quem ordinem primum stabiliuit, in Cõsulatu suo M. Cicero, ex eo se natum & prouectum dicens. Et distinguimus Equites in Tribunos æris, Selectos, & Iudices. Plebeius, agricolarũ est, opificum, & mercatorum, & eorũ, qui publicis sumendis operam nauant. Nam quemadmodum Senatores & Patricios tunica separat ab Equitibus: ita rursum Equites à plebeis, annulus, qui primò ferreus erat, mox aureus, vnde ius aureorum annulorum [b] descẽdit. Et sanè, quemadmodum inter eiusdem generis animalia contingit, vt alia generosa sint, & alto animo prædita: alia contrà, humilia & abiecta. Ita etiam inter homines naturaliter euenit, vt alij heroicum, nobilem, & omnibus virtutum generibus exaggeratum animum, habeant: alij contrà, demissum, ignobilem & humi semper repentem: estque valde necessarium in omni Republica, eorum inter ipsos distinctionem haberi, & eximiarum præstantiumq; virtutum præmia quædam & honores constitui. Pro Iuris ratione ac diuersitate, quidam sunt domestici, quidã externi [c]. Nam vt distinguantur, qui quorũ numerum sint capaces, qui nõ; qui legitimas nuptias [d], conuentiones, actiones instituere possint, qui non: apprimè vtile est, vt videamus: quomodo ciues à peregrinis: hostes ab amicis: fœderati à socijs, discernantur;

b toto tit. ff. de Iur. aur. ann.

c L. quidã. ff. de pœn.

d §. 1. Inst. de nupt.

tur. Et quantum quidem ad domesticos attinet, eorum nonnulli sunt, qui vocantur incolæ: nonnulli, qui municipes & ciues: nonnulli denique, qui eximij. Incolæ sunt[c], qui nullum ciuitatis ius habentes, domicilium solùm in ea contulerunt, quique intantum debent ijs magistratibus parere apud quos incolæ sunt, vt cùm per se, capessendorum munerum ius non habeant: necessitate tamen: si imponantur, ea debeant subire[f]. Nec tantùm qui in oppido moratur, incolæ sunt, sed & qui in alicuius oppidi finibus ita agrum habent, vt in eum se, quasi in aliquam sedem recipiant. Municipes[g] proprio nomine sunt, qui munerum & honorum sunt participes, etiam si alibi degant: sed per abusionem, ciues omnes, vocantur municipes, & fiunt vel natiuitate, vel manumissione, vel adoptione, vel priuilegio. Eximios vocamus eos, qui legib⁹ municipalibus hactenus sunt soluti, vt munera sui municipij sufferre non cogantur, licèt ibi domicilium habeant. Atq; hoc est h, quod dicitur, eum, qui senatoriam dignitatem adeptus est, municipem desinere esse, quantum ad munera, licèt quantum ad honorem pertinere creditur, originem retineat. Externorum populorum: alij sunt coloni: alij bello victi: alij clientes: alij peregrini: alij hostes. Coloni sunt, qui ex maioribus vrbibus, in minores vrbes, quasi quędam examina populorum, mittuntur: à quibus & colonicæ leges, vt author est Varro, nomen habent. Et sunt ex ijs

c L. pupillus. §. incola. ff. de verb. sign.

f L. incolà. ff. ad munic.

g L. 1. ff. ad mun.

h L. munici. ceps. ff. ad municipal.

nonnulli, quantum quidem ad Romanorum attinet colonos, quibus Ius Italicum est collatum i, vt Phœnices, Veronenses, Heliopolitani, Pacenses, Lugdunenses, Agrippinenses, in Germania, vt inquit Paulus, inferiori. Estque eius Iuris illa vis ac potestas, vt immunes eos tributis faciat, cùm reliqui omnes, tam pro capitibus suis, quã pro possessionibus, certas pensiones annuas præstare compellantur. Qui bello victi, in potestatem Romanorum & ditionem concedunt, vel sunt serui, vel dedititij k, vel Latini, vel ciues Romani. Serui sunt, qui iuregentium dominio alieno contra naturam subijciuntur: appellati ex eo, quòd Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent, qui etiam mancipia dicti sunt ab eo, quòd ab hostibus manu capiantur l. Nec absunt ab ijs longè, qui adscriptitij, coloni, inquilini, addicti glebæ nominãtur, quanuis eorum paulò melior sit conditio. Dedititij dicuntur, quib9 propter deditionem, postquàm semel victi rebellarunt, vita seruatur, si armis positis, ad Imperatorum fidem confugiant: & relinquitur quidem illis imaginaria quædam libertas, sed tamen infamiæ labe aspersa, lege lata, vt ad veram libertatem propter perfidiam nunquam possint peruenire. estque deditionis forma huiusmodi: Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, vt vos populumque Collatinum dederetis? Sumus: Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos populũ Collatinum vrbem,

i L.1.ff.de censib.

k §.vlt. Insti.de libert.

l §. serui. Inst.de Iur. Per.

bem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina, humanaq; omnia in meam populi Romani ditionem? Dedimus. Et ego recipio. Atque huiusmodi deditis, imponit victor leges, quas vult. Latini sunt, qui tributis imperatis, suis legibus relinquuntur, & reuerà liberi manent, sed Iura ciuium Romanorum non adipiscuntur: sic dicti, quia Romani primùm omnium exercuerunt hanc liberalitaté in Latinos, quia scilicet ipsa Roma pars est Latij, quos pòst deinde ciuitate quoque donauerũt, seruata differétia inter prouinciales[m] & Latinos tantùm. Ciues Romani sunt, quibus Ius ciuitatis conceditur, vt est patriæ potestatis, testamenti factionis, adoptionis, gentilitatis, agnationis, Legionariæ militiæ, adipiscendorũ Romæ honorum. Togæ ferendæ, & similium. Clientes sunt, qui sua sponte, vel nunquam captis, vel vltro positis armis, ad fidé Romanorum confugiunt, qui & liberi populi vocãtur. Nam quemadmodum[n] cliétes nostros intelligimus, liberos esse, etiam si neque authoritate, neque dignitate, neque iure nobis pares sunt: sic, & eos, qui maiestatem nostram communiter conseruare debét, liberos esse intelligendũ. est. Et sunt horum, alij fœderati, alij socij, alij amici, alij municipes, alij ciues Romani, qui & fundi populi, (vt ego quidem interpretor) dicuntur. Peregrini sunt, quibus nulla cum Romanis iura ciuilia sunt communia, sed gétium solũmodo: & ideo qui deportantur[o], ad peregrinitatem redigi dicuntur, vt scilicet ea qui-

m §. in Inst. de vsucap.

n L. nõ dubito ff. de cap. & post. l. reuers.

o L. sed & si hac. ff. de in ius voc. d. l. quædã. ff. de pœn.

dem, quæ Iuris Ciuilis sunt, non habeant: quæ verò Iuris gentium, habeant. Hostes definiuntur p, quibus bellũ publicè populus Romanus decreuit, vel qui ipsi populo Romano. quauis tamen recẽtiore Iure, omnes, qui Romano imperio subditi non sunt, Barbari, pro legitimis hostibus habeantur: ita vt non solùm prohibitum sit aurum illis præbere, verùm etiam, si apud eos fortè inuentum fuerit, subtili ingenio auferre, præcipiatur q. Quæ ad dignitatem populi maiestatemq; defendendam fit diuisio, facit, vt partim sint principes, partim magistratus, partim ciues & subditi. Ac principum quidem & subditorum cùm nulla sit differentia, nisi quod subinde vnius arbitrio rebus consulatur, subinde optimatũ, subinde omnium, in quibus cunctis diligenter est prouidendum, vt cuique formæ Reipublicæ, suæ quæq; leges accommodétur: tantùm opus est, vt magistratuum descriptionem paucis faciamus. Nam ex eorũ præcipuè compositione, quod cuiusq; in Republica genus sit, intelligitur. Primus igitur ordo magistratuũ est eorum, qui in aula principis militiam aliquam obtinent r. Nam vt eos omittam, qui vel hanc, vel illam professioné sustinent, cuiusmodi sunt Medici, Grammatici, Tabularij, Scribę, logographi, Fabricẽses, Nauicularij, Metallarij: reliqui oẽs, tũ publica obeunt, tam militiæ, quàm domi, vt magistri scriniorum, Legati, Comites consistoriani, Silentiarij, Primicerij, Comites qui prouincias regunt, Magistri equitum, Comites in mili-

p L. hostes. ff. de capt. & postl. re.

q L. non solam. C. de commerc.

r De his vid. tre. post. lib. Cod.

militia: tum rei priuatæ curam gerunt, tam intus quàm foris, vt præpositi sacri cubiculi, Comites largitionum, Netaræ, Cursores, Stratores, cum similibus. Secundus ordo magistratuum est eorum, qui populi plebísue tuitionem, & quasi curationem suscipiunt, quique principis vehementiam & ardorem, suis intercessionibus temperant ac restinguunt: Hi sunt qui apud Lacedæmonios Ephori, apud Romanos, tum magistri celerum, tum tribuni plebis olim sunt vocati: nec valde lógè absunt ab ijs, qui Cancellarij hodie dicuntur f.

f Vide titu. Cod. de ass. & cãcel. Iud.

De his habet Plato in hæc verba: θεός οἶμαι κηδόμενος ὑμῶν τις. ὃς τὰ μέλλοντα προορῶν. δίδυμον ὑμῖν φυτεύσας τὴν τῶν βασιλέων γένεσιν ἐκ μονογενοῦς εἰς τὸ μέτριον μᾶλλον συνέστειλε, καὶ μετὰ τοῦτο ἔτι. φύσις τὶς ἀνθρωπίνη μεμιγμένη θείᾳ τινὶ δυνάμει κατιδοῦσα ὑμῶν τὴν ἀρχὴν φλεγμαίνουσαν. ἔτι μιγνῦσι. τὴν κατὰ γῆρας σώφρονα δύναμιν, τῇ κατὰ γένος αὐθάδει ῥώμῃ, τὴν τῶν ὀκτὼ καὶ εἴκοσι γερόντων ἰσόψηφον εἰς τὰ μέγιστα τῇ τῶν βασιλέων ποιήσασα δυνάμει, ὁ δὲ τρίτος σωτὴρ ὑμῖν, ἔτι σπαργῶσαν καὶ θυμουμένην τὴν ἀρχὴν ὁρῶν, οἷον ψάλιον ἐνέβαλεν αὐτῇ τὴν τῶν Ἐφόρων δύναμιν, ἐγγὺς τῆς κληρωτῆς ἀγαγὼν δυνάμεως, καὶ κατὰ δὲ τοῦτον τὸν λόγον, ἡ βασιλεία παρ᾽ ὑμῖν, ἐξ ὧν ἔδει σύμμικτος γενομένη, καὶ μέτρον ἔχουσα, σωθεῖσα, αὕτη, σωτηρίας τοῖς ἄλλοις γέγονεν αἰτία.

Constituit eius pulcherrimum exemplum,

optimus princeps Traianus: nam cùm tribunatum militum Sciræ traderet, parazonium, quo pro dignitate cingendus erat, nudum ei porrexit: At talē, inquit, ensem accipe, quem pro me ita demū strinxeris, si iustè imperauero: quòd si perperàm quicquā per me fieri cognoueris, eo in perniciem meā vtaris, velim. Tertius ordo magistratuum est eorū, qui in ipsa Republica moderanda ac gubernanda versantur, idq; [t]vel domi, vel in ꝓuincia. Domi sunt, Cōsules, Senatores, Præfecti vrbi, Nomothetæ, Nomophylaces, Viri Reipub. constituendę, Iureconsulti, & omnes, qui totius ciuitatis curam gerunt: item Centumuiri Duumuiri rerum capitaliū, Aediles Latrunculatores, Prætores, tum peregrini, tum vrbani, tum fideicōmissarij, & alij, qui rebus iudicādis præsunt: Adhæc Præfecti vigilum, annonæ viarū, Censores, Aediles, Monetarij, Gynæconomi: Aenoptæ, Curatores fori, Episcopi, Deductores coloniarum: & reliqui, qui particulam aliquam Ciuilis administrationis obtinent. In prouincijs sunt, Præfecti prætorio, Proconsules, Legati, Præside prouinciarū, cum suis officialibus & ministris. Præter hæc tria genera magistratum, vix est vt vllum aliud (quàntum quidem ego iudico) reperiri possit, quod non ad vnum ex istis accommodari queat. Cæterùm, quia multi sunt in ciuitate præter magistratus, qui publicis commodis & vtilitatibus prospiciunt: prodita est & alia quædam publicarum personaru distinctio, quæ omnes omnino complectatur.

t De his. lib. 1. digest. & Cod.

ctatur. Alij enim ſunt, qui honores dicuntur gerere: alij qui onera: alij qui munera. Honores ſunt [v], in quibus plus eſt dignitatis, quam vexationis corporis aut animi: quales ſunt illuſtrium, Venerabilium, Superilluſtrium, Spectabilium, Clariſſimorum, Perfectiſſimorum, Honoratiſſimorum hominum, ſic enim diſtinguuntur. Onera autem [a], ſolam curam & diligentiam continent ſine vlla dignitate: qualia ſunt Tabulariorum, Logographorum, Maltigophororum, & ſimilium. Munus ex vtroque [b] ſimul conſtat, & eſt officium priuati hominis, ex quo commodu ad ſingulos vniuerſoſq; ciues, remque eorum imperio Magiſtratus extraordinariò peruenit. Et eſt quidem ſubinde publicum, ſubinde priuatū, item ſubinde perſonale, quod animi prouiſione, & corporali laboris intentione, ſine aliquo gerentis detrimento exiſtit: vt tutela, cura, defenſio ciuitatis, Calendarij curatio, quæſtura in aliqua ciuitate, Legatio ad cenſus accipiendos, Angariarū præbitio: ſubinde patrimonij, in quo ſumptus maximè poſtulatur, quodque cum damno adminiſtrantis expeditur, vt rei vehicularis munus, Nauicularis, & Decemprimatus: ſubinde denique mixtum, quod partim animo laboreq;, partim ſumptu, conficitur: vt Decaprotiæ, & Icoſaprotiæ: nam illi tributa exigentes & corporale miniſterium gerunt, & pro muneribus defunctorum fiſcalia detrimenta reſarciunt. Verùm hæc hactenus de perſonis, & earum diuiſionibus in Republica. Nam quòd per ætates

v L. honor. ff. de munc. & honor.

a L. 1. ff. de mun. & ho.

b L. munerum. l. honor. § 1. ff. de mun. & hon.

tes etiam ſubinde diſtinguitur populus, nihil attinet hîc pluribus commemorare. Iam loca publica ſunt, theatra, porticus, forum, baſilicę, pomeria, templa, viæ, flumina, dę quibus interdicitur ſub titulo, *De locis & itineribus publicis*. Item, *Ne quid in loco publico vel itinere fiat*. Tum autem, *De loco publico fruendo: de riuis: de fonte: de cloacis: de fluminibus*. Nam publici loci appellatio, quemadmodum Labeo[c] definit, ſic accipitur, vt & ad areas, & ad inſulas, & ad agros, & ad publicas vias, itineraque publica pertineat. Cæterùm viarum[d], quædam ſunt publicæ, quædam priuatæ, quædam vicinales. Publicas dicimus, quas Græci Baſilicas, noſtri Prætorias, alij Conſulares & Militares appellant. Priuatas, quas agrarias quidam dicunt. Vicinales, quæ in vicis ſunt, vel quæ in vicos ducunt, quæ quidem ita publicæ ſunt, ſi non ex collatione priuatorum conſtituantur. Temporum ciuilium & publicorum, ea eſt ratio, vt dies omnes profeſti, (nam de feſtis ſuprà eſt expoſitum) vel ſint comitiales, vel faſti, vel comperendini, vel ſtati, vel præliares, vel iuſti. Comitiales ſunt, quibus fas eſt cum populo agere, & calata comitia celebrare, ſiue ea ſint tributa, ſiue curiata, ſiue centuriata. Solentque iſtis potiſſimùm diebus, teſtamenta conſcribi, & ea quæ vocantur publica iudicia, exerceri. Faſti ſunt, quibus fas eſt lege agere, quibuſque certa verba legitima: *Do, dico, addico*, quæ maximè conueniunt actionibus in perſonam, prætoribus, ſine piaculo licet fari. Et contrà, nefa-

c l. prætor. § publico. ff. de quid in loc.
d d. l. prætor §. ſi quis ne mine.

sti sunt, quibus ca fari ius non est, & si fata sunt, piaculum faciunt. Comperendini dicuntur, in quos vel vadimonium iubetur, vel stipulatio, siue iudicio sisti, siue de iudicato soluendo, concipitur. Nam comperendinare propriè est, in diem tertium iudicium differre, quemadmodum diffindere vel diffundere diem, in postridianum vel pomeridianum tempus reijcere. Stati sunt, qui iudicij causa peregrino condicuntur, à quibus illæ actiones, quę condictiones dicuntur, nomen accipiũt: Nam eò pertinet, quod dicitur in legibus Duodecim Tabularum: *Si status dies sit, cum hoste venito.* Præliares appellantur, quibus fas est res ablatas repetere per vindicationem, vel hostes bello lacessere. Iusti denique sunt, qui dantur iudicatis, ad soluendum iudicatum, sic appellati ab eo, quòd ius tantisper stet, nec procedatur ad executionem. Rerum ciuilium, nonnullæ pertinent ad vtilitatem ciuitatis, nonnullæ ad voluptatem. Ad vtilitatem pertinet primò res annonaria, canonque frumentarius, cum omnibus ijs, quæ exportantur & importantur. Secundò, res nummaria cum ponderum & mensurarum tam siccorum, quàm liquidorum ratione, cumque agrorum & finium, & omnium rerum, quæ in longum & latum patent, dimensionibus. Tertiò, res aquatica, cum qua tractatur, de cloacis, de fontibus, de riuis, de aquæ ductibus, & alijs similibus. Ad voluptaté referuntur, ludi, pancratiæ, pentatlæ, maiumæ, certamina, porticus, ambulationes, & si

quę

quæ ſunt alia illius generis. Nunc verò ad rem militarem.

De re Militari.

QVemadmodum ad domeſticas rationes rectè ſtabiliendas, inteſtinumque bellum prohibendum, comparata eſt ciuilium rerum ſcientia: ita iuris fœcialis, & rerum militarium tractatio, ad hoc inuenta & excogitata eſt, vt libertas defendi, & externus hoſtis à ceruicibus noſtris arceri ac ſubmoueri poſſit. Et quidem, licèt verè ſolidæque laudis & gloriæ, plus proficiſcatur ex vrbanis domeſticiſque rationibus: tamen bellicæ illę virtutes & triumphi, neſcio quo pacto, plus videntur habere ſplendoris & applauſus popularis. An hoc ſic ideò fieri dicemus, quia capitaliora præſentioraque videntur illa pericula, quæ diſciplina rei militaris amouet? illa verò, quæ ciuilis, tacita magis & occulta, & in ipſis Reipublicæ viſceribus & medullis hærentia? vtut res eſt, illud clarum & apertum eſt, antiquiſſimam eſſe rem bellicam, & cum ipſis ciuitatibus & Rebuſpublicis, exortam. Nam vt à feris animantibus & beluis tuti eſſent homines, non dubium eſt, quin ſtatim ab initio, ſe muris & foſſis includere arma expedire, venationum varia genera excogitare, ſint coacti. Idque ſatis & maiorum inſignia ſignificant, in quibus aut leonem, aut vrſum, aut elephantem, aut draconem occiſum ferè videas: & ipſum

ſum quoque belli nomen præ ſe fert, quod à beluis ductum eſſe, & Varro teſtatur, & ſuis quiſque ſenſibus comprehendere poteſt. Verùm ipſi homines, ad bellum inter ſe faciendum, tunc primùm ſunt commoti, cùm ſecundum Prouerbium, Homo homini lupus eſſe cœpit, cumque tam præfracti & obſtinati ſunt effecti, vt non verbis ampliùs & iuſtis rationibus acquieſcerent, ſed ſola vi ac minis, in officio retineri poſſent. Et eſt quidem omne bellum, vel nauale, vel terreſtre, pro numero eorum, in quibus hominum commercia celebrantur. Et terreſtre rurſum, vel oppidanum, vel campeſtre, pro vitæ ruſticæ & vrbanæ differētia. Nam partes eius, quibus explicatur, ſunt partim homines, vt inquit Vegetius, qui bellum gerunt: partim res, quibus vel oppugnando, vel propulſando geritur. Idque aiunt ſignificare Maronem, cùm ſtatim in exordio ſui operis, ſe arma ſimul & virum cantaturũ pollicetur. Et quantum quidem ad homines attinet, exercitus omnis, cui ab exercendo nomen eſt impoſitum, tum auxiliarias fœderatorum ac ſociorũ copias complectitur, tum legionarias, id eſt, proprias ac domeſticas. Auxiliariorum quidem, qui extraordinarij dicuntur, circa Imperatoris miniſterium verſantur: qui verò ordinarij, in dextro cornu & ſiniſtro conſtituuntur. Legionariorum autem, alios beneficiarios, & principes ponunt, alios munifices. Principum tres fermè ſunt Ordines, Vnus eſt ipſius Imperatoris vel conſulis: item Legati,
Præte-

Præfecti castrorum, Magistri legionis, Iudicũ, quibus adsunt scribæ, primicerij, spiculatores & curiosi. Alter Tribunorum & præpositorũ, chiliarchorum, primipilorum, ducenariorum, centurionum, primorum hastatorum, siue decanorum, quaternionum, in quorum comitatu sunt, accensi siue supernumerarij, qui se illis præbent, donec locus fiat. Vltimus tandem reliquorum omnium beneficiariorum, cuiusmodi sunt Augustales, Aquiliferi, Imaginarij, Signiferi, Draconarij, Optiones, Tesserarij, Campigeni, Metatores, Mensores, Stratores, Hippocomi, Tubicines, Cornicines, Buccinatores, Duplares, Torquati, Candidati, Liminarchæ, Librarij, de quibus pluscula apud rerum militarium scriptores. Munifices b sunt, qui munera militaria obire coguntur : cuiusmodi sunt excubiæ, angariæ, gestationes in vsum belli, decursio campi, erectio valli, atque id genus similia. Estque horum non vna & eadem conditio : nam præter hoc, quod alij sunt equites, alij pedites, diuiduntur etiam in antesignarios, hastarios, principes & triarios. Et sunt antesignarij, leuis armaturæ adolescentes, quales sunt sagittarij, balistarij, funditores, pilani, ferentarij, proletarij, expediti, desultores, velites, velones, rorarij, gregarij & omnes qui vno nomine præcursores appellantur & tumultuarij. Hastati vero illi, qui marciobarbuli nominantur, quique verutis ac plumbatis armati, stant scutati ante ipsum agmen. Principes autem, qui primum hostium impetũ exci-

b L. munus. ff. de verbo. signif.

excipiunt, quique cataphracti, & quantū fieri potest, vndiquaq; muniti sunt, in quibus ferè omnes citrati, dupliciarij, & veterani. Triariorum verò ordo vltimus est, & pro muro siue vallo positus, quia nec cedere illi, nec insequi fas est. Illud breuiter admonendū, exceptis fabris, lixis, calonibus, & alijs qui gratia militum sunt, reliquos omnes, qui in expeditione versantur, quiq; sacramentū militare præstiterunt, siue auxiliarij sint, siue legionarij, siue beneficiarij, siue munifices, vno communi nominė milites appellari, quibus id nominis est collatum, aut à mollitia, id est, duritia, quam pro nobis sustinent: aut à multitudine: aut à malo, quod arcere solent: aut à numero mille[c] hominum. Et sunt nonnulli tyrones, qui in prima militiæ rudimenta ingrediuntur, qualia sunt gressus, cursus, natatio, lucta, cum similibus. Nonnulli veterani[d], qui non sunt tyrones, & primos annos militiæ iam egressi. Quanquam & eorum, alij sunt voluntarij, alij dati, alij caligati, alij electi, alij ordinarij, alij succenturiati. Rerum ad militiam pertinentium[e] nonnullæ sunt hominum, nonnullæ rerū, nonnullæ ipsius quasi militię. Hominum sunt, quibus homines tum aluntur & exhibentur, vt annona militaris & comeatus: tum vestiuntur & teguntur, vt paludamenta, saga, supellectilia, quæ à pellibus dicuntur[f], tentoria, papiliones: tum conducuntur, vt stipendia, quæ à stipe nomen inuenerunt: tum denique armantur, tam ad protectionem, vt galea, scutum,

c L. 1. ff. de test. milit.

d L. 1 ff. de priuil. veteran.

e L. de his. ff. de re milit.

f L. Labeo. ff. de supell. leg.

tum,thorax,armillæ,lorica,balteus,ocreæ,perones, quàm ad nocendum, vt ensis gladius, spatha,dolon,sica,verutum,pilum,hasta, funda,telum. Rerum sunt, quibus loca muniuntur: vt mœnia,muri, portæ,artes,turres,cataractæ, quæ ad ciuitates pertinent. Item vineæ, aggeres, fossæ, portæ, quæ ad castra. Denique remi,scaphæ,vela,bipennis, asser, falx,quæ ad naues. In his quæ ad ipsam militiam pertinent, sunt.tum arma, vt cataractæ, turres ambulatoriæ,scorpiones,arietes, plutei,telones, sambucæ,exostra.pontes, musculi,scalæ, cum similibus: tum signa, ex quibus vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigilijs,vel in prælio,pro signo dicitur: semiuocalia,quæ per tubam,aut cornua,aut buccinā, dantur: muta, quæ ad oculos referuntur, cuiusmodi sunt Aquilę,Dracones,Vexilla,Flammulæ,Rufæ,pennæ. Sed de his iam satis. Nam de Sacramentis militum, de iure triumphandi, de commeatu, & missionum varijs generibus : item de castrensibus,& quasi castrensibus peculijs: de ijs qui militare possunt, vel non: de delictis: de iudicijs: de toto deniq; iure militari, hoc loco tractare: non est præsentis instituti. Nam id solùm est nobis hîc propositum, vt capita quædam cuiusque rei, quæ in Republica versetur annotemus Et ipsa iura militaria tam sunt libera,& à c mmunibus iuris regulis, propter fauorem soluta, vt vix in artem cadere, & generali cognitione comprehendi possint. Enimuerò, si de beneficijs &

feu-

feudis aliquid dixerimus, nihil videbimur, vt puto, præter propositum nostrum facere. Nam tota ratio beneficiorum, quę scilicet fidelis obsequij gratia datur, nullas alias habet opportunitates, nec ad vllum præterea vsum est excogitata: quàm vt sint generosi homines & præstantes in Republica, qui ad belli & armorum tractationem, totiusque adeò Reipublicæ defensionem instituantur. Horum [g] ergò quoniã plures & insignes sunt differentiæ: Primùm alia sunt Regalia, alia Nec regalia. Regalia, quæ cum regali aliqua dignitate, vt Marchiæ, Ducatus, Comitatus sunt coniuncta: quæque à regia manu & liberalitate proficiscuntur. Nec regalia, quæ vel ab alio quàm ipso Principe conferuntur, vel à Principe quidem, sed sine vllo dignitatis & splendoris decore. Præterea quædam sunt, quæ vocantur nobilia, quædam quæ plepeia. Nobilia, quæ possessorem suum in numerum & ordinem nobilium reponunt, vel si aliàs est nobilis, tum sine vlla dubitatione talem significant. Plebeia, quæ à paganis conceduntur, & præter munus & onus militare quod adferunt, nullam alioqui nominis claritatem pariunt. Quod autem nonnulli ea quę nobilia sunt, propter varios nobilitatis gradus in totidem quoque species distribuunt, reprehenditur à quibusdam, & nec ego id probandum censeo: quoniam aliud est mediocritate differre, aliud specie [h]. Iam verò & alia sunt beneficia ordinaria, siue recta: alia extraordinaria, siue imperfecta. In rectis requiritur, vt pura sint,

g De his passim in v. lib. feud & ijs quæ ibi tractantur.

h L. vlti. ff. de fund. instr. & inst. leg.

De re Quæstoria.

NVNC abeo ad rei quæstoriæ explicationem, quæ quidem licèt suprascriptis duabus partibus, nobilitate cedat & præstantia: tamen communi vitæ vsu & commoditate, nulla ei parte est inferior, facitque copiosam & locupletem ciuitatem, & rerum omniũ, quibus vita paratur, abundantia circunfluentem. Equidem, quemadmodum humana vita constare nequit, nisi ventriculi, intestinorum, iecoris, venarum, & aliarum partiũ beneficio, cibus & potus per totum corpus deuehatur: ita nec illa ciuitas incolumis esse potest, quę rei frumentariæ, pecuariæ, sagariæ, & aliarum similium copia destituitur. Idque siue fiscum Principis spectemus, siue ærarium populi. Et ideò, quanuis nonnulli ex ijs, qui rem quæstoriam tractant, sine publica sint dignitate ac honore, vt mancipes, publicani, cohortales, discussores, arcarij, sygostatæ, decaproti, cartularij, tractores, & alij: tamen pleriq; omnes eorum magistratum & honorem gerere dicuntur, vt tribuni, ærarij, procuratores[a] Cæsaris, fisci, patrimonij, rationis priuatæ, tamiaci, rationales, antigrapharij receptores, magistri rationum, cum similibus. Omnia verò illa, circa quæ versatur res quæstoria, sunt duûm generum: res scilicet, & pecuniæ. Res quidam ad vsum, vt frumentum vinum, oleum, triticum, lignum, lana: Pecunia verò, ad commodam permutationem. Nam quia

a tit. de offic. procurat. Cæsar. & rat.

b L. 1. ff. de contrahen. empt. & vend.

non semper[b] nec facilè concurrit, vt cùm tu habeas quod ego desiderem, inuicem ego habeam, quod tu accipere velis: electa materia est, cuius publica ac perpetua æstimatio, difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis subueniret: eaque materia, forma publica percussa, vsum dominiumque non tam ex substantia præbet, quàm ex quantitate, nec vltrà merx vtrunque est, sed alterum pretium vocatur. Planè si quis in his rebus cum laude versari velit: scire debet, inquit Aristoteles, quantus sufficiat ciuitati sumptus, quantum copiarum sit, quod ex agro redeat, quantum quod aliunde inuehatur. Præterea quænã sint res, quæ importari, exportarique debeant, vt de ijs pacta conuenta & quasi fœdera, cum finitimis & cæteris populis constituantur. Qui de pecunijs conciliandis est dicturus, primùm nosse debet, quales & quot sint redditus ciuitatis atque prouentus: deinde qua ratione vectigal, si quod non videatur constitutum, addi præstarique possit: & si quod parum reddere dicatur, quo pacto reformari augerique debeat. Et sunt ad eam rem perdiscendæ atq; indagandæ omnes impensæ ciuitatis, vt quæ superuacuæ erunt, tollantur, & quæ superfluæ videbuntur, amputentur: neq; enim vna tantùm ratione crescit opulentia ciuitatum, si nouus quæstus accedat: sed etiam illa, si minuantur impendia. Et ad videnda hęc atque cognoscenda, non modò requiritur ea prudentia atque is vsus rerum, quem de moribus nostrę ciuita-

nitatis, nostro ingenio, studioque comparauimus: sed vt quàm instructissimi, paratissimiq; ad hanc partem deliberationis videamur accedere: necessarium est, rationes quoque alias tenere, atque consilia, quæ ab alijs aliàs ad huiusmodi causam inuenta & excogitata fuêre. Ratio autem tam rerum, quàm pecuniarum conficiendarum in Republica est triplex: vel ex patrimonialibus sacræ domus, vel ex vectigalibus & tributis: vel ex causis priuatis. Patrimonialia sacræ domus sunt, quæ ita sunt Principis, vel Reipublicæ, quemadmodum patrimonia singulorum, siue per veterem occupationem, siue per traditionem ac mancipiũ. Verùm ea quæ ex his proueniunt, non sunt in vna & eadẽ causa. Subinde dat ita sua colenda Princeps, quemadmodum prędia nostra vulgò dare solemus colonis nostris, & ea dicuntur merè patrimonialia. Subinde sic, vt tam diu is qui accipit fundum, habeat eum, quamdiu annuũ vectigal soluat, & ea bona appellantur vectigalia [c], siue emphyteuticaria. Subinde sic, vt is qui suscipit, officium aliquod & ministerium exhibeat tam ipse, quàm hæres eius, tum in genere, tum in specie, veluti vt limites custodiat, quo casu prædia limitropha dicuntur [d], & generali nomine beneficiaria. Subinde denique ita, vt in totũ quodammodo abscedat res à Principe, vel Republica, paucis quibusdam exceptis: veluti cum agri bello capti assignantur militibus, qui quod certis finibus & limitibus diriguntur, limitati vocantur [e]. Item cùm ea, quæ

c L.1. ff si ag. vecti. vel emphy. pet.

d C. de fun. limitroph.

e vid. l. in agris. ff. de acqui. rer. do.

ea, quæ post illam assignationem supersunt, quæ cùm subciliua, tum extraclusa dicuntur, vt est apud Agennium Vrbicum, vel per auctionem sub hasta fiscali distrahuntur, vel in publicum addicuntur, vel certis negotijs aut collegijs destinantur. Atque in istis hoc manet adhuc publicum, vt neque vsucapi, neque per alluuionem crescere possint. Vectigalia, sunt omnia illa, quæ Princeps percipit ex alia causa, quàm sui patrimonij, vt annona, canon, pensio, functio, vectigal, collecta, largitio, tributum, emphyteusis, locarium, solarium, capitatio, portorium, officium, census, munus, commissum, exactio, decuma, stipendium, collatio, salarium, indictum. Quia enim Princeps non potest terra omnia & mari pacata reddere, aggeres munire, pontes extruere, vias reficere, portus aperire, pilas in mare iacere, hostes amouere sine sumptu & impẽsis: conueniẽs est, & rationi consentaneum, vt in eos vsus aliqua illi à subditis conferantur. Horum quædam petuntur extra ordinem, propter repentinas aliquas & magnas necessitates, quæ postulata dicuntur veteribus: quædam ordinariè, quæ vel personis imponuntur, vel rebus, vel negotijs. Personarũ fiunt, capitationes, cùm in singula hominum capita, quæ à Principe defenduntur, aliquid exsoluitur: quibus accedunt ea, quæ commissa [f] dicuntur, cùm ob delicta, vel alias causas, bona in fiscum rediguntur, vel in publicum addicũtur. Rerum propriè sunt, tributa, solaria, census, decumæ, munera: nam omnia

f ff. de pub. vectig. & commis.

omnia bona siue ea sint mobilia, & se mouentia, siue soli, in censum & professionem [g] venire debent, nisi immunitatem fortè habeant: quo casu nihil planè penditur ex ijs, nisi quòd subinde certo pretio constituto, fructus eorũ vendi iubeantur Reipubl. Cæterùm alia, quæ tributaria [h] dicũtur & stipendiaria, vel certam inferunt pensionem pecuniariam quotannis, vel decumas, quæ censoria locatione in singulos annos elocantur. Sunt tamen nonnulli agri secundum Frontinum, qui tutelati vocantur, qui nec immunes sunt, quoniam ius Italicum non habent: nec tributarij, quia non sunt bello deuicti: sed quoniam se vltrò dederũt in clientelam & tuitionem Reipub. Romanæ, æquum est, vt aliquid pro defensione inferant. Negotiorum obuentiones sunt, portoria, vectigalia, collectæ, locaria, quæ pendũtur ob mercatus [i], nauigationes, euectiones, inuectiones, transuectiones, commutationes, & alia de genere eodem. Quæ priuatim ciuitati necessaria suggerunt, sunt agricultura, coniuncta cum reliquis artibus manuarijs, & mercatura. Artium & agriculturæ est, ea prębere ciuitati, quę domesticum solùm profert, siue frumentariam rem, siue pecuariam, siue hortensem respicias, illaque sic parare, vt non solùm necessitatibus nostris & vsibus, ad cultum, victũ, & habitationem inseruiant: verùm etiam, vt si modò luxuries absit & lautities, voluptatem & iucunditatem adferant: suntq; ad eam rem promouendam constituta iura, quæ Georgica [k] dicun-

[g] l. forma. ff. de censib.

[h] ff. per traditionẽ. Instit. de rer. diuis.

[i] L. cotem. l vlt. §. diui. ff. de pub. & vectig.

[k] vid. ll. Georg. Iust.

dicuntur: & collegia siue corpora, pistorum, fabrorum, piscatorũ, & aliorum porrò artificum, quorũ vsus necessarius est in Repub. Mercaturæ primum & maximũ munus est, vt illa, quæ superflua sunt, exportentur, ijsq́; permutatis, rursum inuehantur, & per propolas & venalitiarios diuendantur ac distribuantur ea, quibus nos caremus. Nam sic per rerum naturam comparatum est, vt non solùm singuli homines, sine aliorũ ope ac præsidio sibi non sufficiant: verùmetiam, vt ne vna quidẽ toto orbe regio, gens, aut natio reperiatur, qui ita rebus & artibus abundet, vt ab omni parte per se beata sit, & aliarum regionum opem & auxilium non desideret. Quæ quidem res manifestè argumento est, non ad feram illam & immanem vitam nos fabricatos, & in lucem proditos esse, sed ad participationem vltro citroq́; faciendam, & ad communem tranquillamq́; societatem colendam. Atque hinc adeò factum est, vt tota res nautica sit excogitata, vt nundinæ foraq́ue constituta, vtq́ue certa quædam sint condita, & descripta iura, quæ mercatus vocantur [l], & apud omnes vbique nationes valent, quemadmodum illæ olim Rhodiæ leges, quæ nauticæ dicebantur [m], in quarum hodie locum successerũt Visbeiæ, ex nobilissimo Gothorum emporio Visbu, quod à Danis, Vandalis, Russis, Saxonibus, Fresijs, Prussis, Estonibus maximo confluxu frequentari solebat, profectæ. Et sanè si iusto res humanas iudicio ponderare velimus, reperiemus negociationẽ, non solùm

l L. ex hoc iure. ff. de iust. & iur.
m vid. ff. ad leg. Rhod. de iact.

ſolùm non repudiandam, aut exterminādam, ſed omnibus potiùs modis, tanquàm apprimè neceſſariam [n] colendam & exercendam eſſe, maximè cùm multos ſummos viros, in quibus eſt Solon, Lycurgus, Plato, Ariſtoteles, mercatum exercuiſſe memoria proditum ſit. Verùm quòd tanta laborat vt plurimum inuidia, & quadam quaſi nota infamiæ aſpergitur: ex eo accidit, quòd ſi modum egrediatur, luxum ferè pariat & infundat in Rempub. & eos qui mercatum exercent, in explebilem ferè auri & opum cupiditatem deducat. Atque ex ea quidem parte, quæ merces tractat, exiſtūt ſæpè Monopolia [o], & alij illiciti conuentus mercatorum, qui magnam peſtem & cladem adferunt ciuitatibus. Ex ea verò, quæ in pecuniarū permutatione conſiſtit, (nam has duas partes [p] habet tota negotiatio) naſcitur vt plurimum fœnus, quo nihil neque fœdius, neque turpius excogitari poteſt. His duobus vitijs ſublatis, nihil video, cur non mercatus in rebuſpublicis, in precio haberi & coli debeat, præcipuè cùm ſummæ prudentiæ & authoritatis apud Græcos Plato, vt inquit [q] Caliſtratus, cùm inſtitueret, quemadmodum ciuitas benè & beatè habitari poſſit, imprimis negotiatores neceſſarios eſſe dixerit, cuius verba hæc ſunt:

Δεῖ γὰρ πλειόνων ἄρα γεωργῶν τε καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν, καὶ δὴ γὰρ τῶν ἄλλων διακονούντων τῶν τε εἰσαξόντων ἕκαστα καὶ ἐξαξόντων, οὗτοι δὲ εἰσιν ἔμποροι. κομίσας δὲ ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγοράν τι, ὧν, ποιεῖ ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν ἐὰν μὴ εἰς τὸν

n argu.l. ꝙ priuilegiū. ff. depoſit.

o vid. C. de monopol.

p vid. l. in l. cenſoria. ff. de verb. ſignifi.

q l. 2. ff. de nund.

αὐτὸν χρόνον ἢ γῆ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ; οὐδαμῶς. ἀλλ' εἰσὶν οἱ τοῦτο ὁρῶντες, ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην.

De re priuata.

REstat vt de iure priuato transigamus. Pertinet autem omne ius priuatum, vel ad personas, ex quibus constat [a] Respublica: vel ad res quibus homines exhibentur: vel ad obligationes, quæ tum personarum sunt, tum rerum. Ac personæ quidem affectæ sunt inter se, & respiciunt se mutuò, quinque fermè modis: Velenim considerantur vt vir & vxor, vel vt pater & filius, vel vt dominus & seruus, vel vt tutor curatórve, & pupillus adultúsve, vel vt cognatus & cognata. Prima & arctissima secundū naturam coniunctio, est maris & fœminæ, quæ sobolis procreādæ, & communis conuictus causa, coalescit. Nam nuptiæ nihil sunt aliud, quàm viri & mulieris coniunctio, consortium omnis vitæ, diuini & humani iuris communicatio [b]. Verùm non omnium vxorum eadem est forma. Quædam sunt quæ communes in iure [c] dicuntur, eò quòd non iustis nuptijs, secundum nostræ ciuitatis iura copulatæ sunt, sed iure gentium solummodo: quædam verò legitimæ, quę secundum obseruationem iuris Romani dicuntur, quæque aut matresfamiliarum sunt, aut tātummodo vxores. Matresfamiliarum quidem, si in manum

[a] L. 1. ff de stat. ho.

[b] L. 1. ff. de rit. nupt.

[c] L. si vxor. ff. de adul.

conuenerint, ac mancipiũ viri, per coëmptionem, quæ coëmptio certis solennitatibus peragitur. Nam in coëmendo interrogant se inuicem. Vir ita. An sibi mulier materfamilias esse velit: Illa respondet, velle. Item mulier: An vir sibi paterfamilias esse velit, cui ille respondet, velle. Itaque conuenit mulier in manum, & fit viro loco filiæ. Quæ verò vxores tantummodo sunt, aut fiũt per confarriationem, quæ solis Pontificib. conuenit, & initur certis verbis, & testib. decem præsentibus & solenni sacrificio facto, in quo panis quoq; farreus adhibetur, aut per vsum & vsucapionem, ad certum tempus, quæ omnibus competit, Et est generaliter iustum matrimonium, si inter eos qui nuptias contrahunt, connubium sit, & tam masculus pubes, quàm fœmina potens sit, & vtrique consentiant si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. Nec debet mirum videri, quòd in nuptijs contrahendis, quædam quasi emptionis & venditionis species intercedit: quia & apud Noruagos antiquos, Danos, & Fresiones, & passim apud omnes Barbaros, solent nobiles raptione, plebei mercatu, sibi vxores comparare. Planè concubinatus [d], etsi apud patres nostros toleratus est, non fert tamen verecũdia nostrorum temporum, nec religionis ratio, vt ampliùs sufferatur. Sunt autẽ de appendicibus nuptiarum, sponsalia, dotes, repudia, diuortia, exhibitiones liberorum, qui fructus sunt matrimonij. Sed sunt liberorum, nam de ijs secundo dicere proposuimus,

d ff. de concub.

mus, alij legitimi, alij illegitimi. Legitimi, q ex iure cōtracto matrimonio nascūtur, quod quidem si communi omnium gentium iure cōstitutum est, facit tantummodo filios, si etiā Romanorum, filiosfamiliarū, qui in potestate nostra mancipioq; & sacris nostris sunt constituti. Nam ius patriæ potestatis, proprium est ciuium Romanorum: nec vlli alij sunt homines, qui talem in liberos habēt potestatem, qualem nos habemus. Excepto quòd in potestate parētum sunt etiam ij liberi, quorum causa probata est, per errorem cōtracto matrimonio, inter dispares cōdignis personas. Nam seu ciuis Romanus Latinam, aut peregrinam, vel eam quæ dedititiorū numero est, quasi per ignorātiam vxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorē peregrino, vel ei qui dedititiorū numero est, aut etiam si Latino ex lege Aelia Sentia nupta fuerit: causa probata, ciuitas redditur, tam liberis quàm parentibus, præter eos qui dedititiorùm numero sunt, & ex eo fiūt in potestate parentum liberi. Nec sunt tantùm in potestate naturales, sed etiam adoptiui[c], idque siue per populum sint arrogati, siue per prætorem, siue per præsidem. Illegitimi liberi sunt, qui sine parentum matrimonio nascuntur, quorum tam est diuersa conditio, vt alij naturales tantùm sint, qui ex consuetudine duorum liberorum, & quorum inter se matrimoniū non est legibus prohibitum, edūtur: alij spurij, qui ex nefario & scelerato coitu procreātur[f]. Seruorum, quorum tertius est locus, secundum Hesiodum,

c §. 1. Inst. de adop.

f L. ex complexu. C. de incest. nup.

siodum, in familia, quidam sunt manui & potestati nostræ suppositi, quidam liberi, Eorum qui dominij nostri sunt, etsi alij primi sunt actus: alij medij: alij infimi, Item alij ordinarij: alij vicarij, Denique alij vrbani: alij rustici: alij Topiarij, Dictarij, Aquarij, Supellecticarij, Hostiarij, Balneatores, Cellarij, Muliones, Venatores, Vestigatores, Monitores, Villici, Atrienses, Scoparij, Saltuarij: tamen quantùm ad ius attinet, vna est omnium atque eadem conditio. Eorum verò qui liberi, nonnulli ingenui, qui statim vt nati sunt, liberi sunt, & vel operam suam mercede locāt, vel in clientelam alicuius se dedunt: nonnulli libertini, qui ex iusta seruitute manumissi, tū ad dedititiorum, tum ad Latinorū, tum ciuis Romani statum perueniunt, nonnulli deniq; statuliberi, qui sub conditione testamento liberi esse iussi sunt. Tutores dicti sunt, quasi tuitores, dantur autē tam masculis quàm fœminis. Sed masculis quidem impuberibus duntaxat, iure veteri, propter ætatis infirmitatem: fœminis autem, tam impuberibus, quàm puberibus, & propter sexus infirmitatem, & propter forensium rerum ignorationem. Sunt verò tutores, aut legitimi, aut Senatuscōsultis constituti, aut morib⁹ introducti, authore Vlpiano. Legitimi imprimis & per eminentiam sunt, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, seu propalam, quales sunt agnati: seu per cōsequētiam, quales sunt patroni. Deinde fiduciarij: nam qui liberum caput mancipatum sibi,

vel à parente, vel à coemptore manumisit, per similitudinē patroni, tutor efficitur, qui fiduciarius appellatur. Ad hæc cessici, quibus in iure tutela cessa est à legitimo tutore. Denique testamento nominatim dati: nam & illi, lege duodecim tabularum confirmātur his verbis. Vti legassit super pecunia tutelâve suæ rei, ita ius esto, qui tutores datiui appellantur. Senatusconsultis dātur tutores, vt cùm ex lege Attilia, Iunia, Iulia de maritandis ordinibus, pupillis, mulieribúsve nō habentibus, dantur tutores, de quibus latiùs apud Vlpianum. Moribus tutor datur, mulieri, pupillóve, qui cū tutore suo lege, aut legitimo iudicio agere vult, vt authore eo agat, (ipse enim tutor in rem suam author fieri non potest) qui Prætorianus tutor dicitur, qui à prætore vrbis dari consueuit. Curatores, inquit Vlpianus, aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarij, id est, qui à prætore constituuntur. Lex duodecim tabularum, furiosum, itemq; prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum. A Prætore cōstituitur curator, quem ipse Prætor voluerit, libertinis prodigis, itemq; ingenuis, qui ex testamento parentis hæredes facti, malè dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cùm ingenuus quidem, non ab intestato, sed ex testamento hæres factus sit patri: libertinus autem nullo modo patri hæres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cùm seruilis cognatio nulla sit. Præterea dat curatorem

torem ei etiam qui nuper pubes factus, idoneè negotia sua tueri nō potest. Coniuncti omnes aut sunt affines aut cognati. Affines[g] sunt viri & vxoris cognati dicti ab eo, quòd duę cognationes, quæ diuersæ inter se sunt per nuptias copulantur, & altera ad alterius cognationis finem accedit. Nanque coniungendæ affinitatis causa, fit ex nuptijs, quod etiam fit ex sponsalibus: nam Seruius rectè dicebat, soceri & socrus, & generi & nurus appellationem, etiam ex sponsalibus acquiri. Nomina eorum hæc sunt, socer, socrus, gener, nurus, nouerca, vitricus, priuignus, priuigna. Cognati ab eo dici putantur, quòd quasi vnà communitérve nati, vel ab eodem orti progenitive sint, vnde & consanguinei[h] appellantur, Græcis συγγενεῖς. Et cognationis substantia bifariàm intelligitur: nam quædam cognationes iure constituto, quædam naturali connectuntur. Iure constituto, veluti cùm Iure Ciuili per adoptioné consistit, & copulatur cognatio. Item cùm iure pontificali per baptismum. Iure naturali, cùm per liberorum procreationem, augétur capita familiæ. Sed hoc habet differentiam: nam alia est cognatio naturalis per se sine ciuili, qualis est, quæ vel per seruos, vel per fœminam descendit, quæ vulgò liberos peperit: alia coniuncta cum ciuili, quæ iustis nuptijs contractis cōpulatur. Gradus autem cognationis sunt, vel superioris, vel inferioris, vel à transuerso siue à latere. Superioris ordinis sunt parétes, quæ vsque ad tritauū apud Romanos proprio vocabulo

g L. non fa-cile. l. seruus l. Iurecon-sultus. ff. de gradib. aff.

h L. 1. ff. de suis & leg. h.

bulo nóminantur, sed vlteriores qui non habent speciale nomen, maiores appellātur. Inferioris, liberi, qui vsq; ad trinepotem quidem suis nominibus vocantur, sed vltra semper posteriores. Ex transuerso, siue à latere fratres, siue sorores, liberiq; eorum, qui varijs vsque ad septimum gradum nominibus notantur. Primo i gradu sunt, pater, mater, filius, filia: Secundò, suprà auus auia, infrà nepos neptis, ex transuerso (nam in primo gradu nulli sunt à latere coniuncti) frater soror. Tertiò, suprà proauus, infrà pronepos, ex transuerso fratris filius, & conuenienter patruus. Quartò, suprà abauus, infrà abnepos, ex transuerso fratris nepos, & conuenienter illi, qui eandem (vt dictum est) cum illis habent rationē. Quintò, suprà atauus, infrà atnepos, ex transuerso fratris pronepos. Sextò, suprà tritauus, infrà trinepos, ex transuerso fratris abnepos. Septimò, suprà tritaui pater, infrà trinepotis filius, ex transuerso fratris atnepos. Vltra hos septem gradus, vix est, vt quantum ad ius nostrum attinet, quicquam tractetur, quoniam vltra septimum ferè gradum, qui perfectus & expletus est, rerum natura, cognatorum iura consistere non patitur. Illud non est ignorandum, ex cognatis eos, qui per fœminas coniunguntur, cognatos tantùm vocari, eos verò qui per marem, agnatos, quod quidem nomen iuris Ciuilis est, & tollitur per capitis diminutionem, id est prioris status commutationem, quæ pro numero capitum, quæ quis habet,

i L. 1. 2. & 3. ff. de gradib. aff.

habet, vt est libertas, ciuitas, & familia, est triplex: Maxima, cùm & ciuitas & libertas amittitur: Media, cùm ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur: Minima, cùm status hominis tantùm immutatur. Atque hæc de personis. Rerum quæ priuatim in Repub. versantur: prima diuisio est, secũdum partes: nam in his vel adspicitur substantia, quãtum ad earum dominium: vel superficies, quantum ad possessionem: vel vtilitas, quantum ad vsumfructum, vsum, & habitationem attinet. Secunda verò, secundum species. quæ varijs modis procedit: nam imprimis rerum: aliæ sunt corporales, vt domus, fundus, seruus: aliæ [k] incorporales, vt seruitutes, quæ vel sunt personales, vt vsusfructus, vsus habitatio: vel prædiales, vt iter, actus, via, aquæductus, & similes tam vrbanorum prædiorum, quàm rusticorum. Nam quantum ad corporales [l] res attinet, tria sunt genera corporum, vnum quod cõtinetur vno spiritu, & Græcè ἡνωμένον vocatur, vt homo, lignum, lapis, & similia: Alteru, quod ex continentibus, hoc est, ex pluribus inter se cohærentibus constat, quod συνημμένον appellatur, vt ædificium, nauis armarium: Tertium, quod ex distantibus constat, vt corpora plura non soluta, sed vni nomini subiecta, veluti populus, grex, legio. Praetereà, rerum aliæ sunt mancupi, aliæ non mancupi: Mancupi res sunt, prædia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quàm vrbana, qualis domus: item iura prędiorũ rusticorum, veluti

k §. 1. Inst. de reb. corpo. & incorpo.

l L. rerum. ff. de vsuca.

via, iter, actus, & aquæductus: Item serui & quadrupedes, quæ dorso collóve domantur, veluti boues, muli, equi, asini. Cæteræ res, nec mancupi sunt. Elephanti & cameli, quamuis collo dorsóve dometur, nec mácupi sunt. quoniam bestiarum numero sunt. Adhæc aliæ res sunt vniuersales, vt hæreditas siue successio in alicuius ius: aliæ generales, vt tutela: aliæ speciales, vt Stichus, fundus, domus. Porrò, aliæ sunt in patrimonio, vt quæ singulorū esse possunt: aliæ extra patrimonium, vt quæ communes sunt, vel publicæ, vel nullius: aliæ neque in patrimonio, neque extra patrimonium, vt seruitutes: nam hactenùs sunt in patrimonio quatenùs sunt personarū, vel prædiorum: hactenùs extra, quatenùs propriè possideri non possunt, & ideo quasi possideri dicuntur. Iam verò rerū, aliæ sunt iure naturali communes, aliæ publicæ, aliæ vniuersitatis, aliæ nullius, aliæ singulorum. Communia sunt, aër, aqua profluēs, mare, & per hoc littora maris: Publica, flumina, portus: Vniuersitatis, quę in ciuitatibus theatra, stadia: Nullius, sacræ res, sanctæ, religiosæ, de quibus pluribus est expositum. Singulorum, quæ cuiusque dominio subijciuntur: Nam tanta est hodie naturæ humanæ peruersitas, vt sine discordia rerum communio seruari non possit. Verùm pleni perfectiq; dominij tres sunt omninò partes, possessio, proprietas & fructus, idque pro numero eorum, quæ in quaque re inueniri suprà diximus. Possessio appellata

eſt, vt & Labeo ait, à pedibus, & eſt quaſi pedũ poſitio. Et eſt poſſeſſio vna naturalis[m] tantùm, qualis eſt apud colonum & commodatarium, quæ ſubinde nuda detentio vocatur, & nunquam adſpirat ad dominium: Altera ciuilis tantum, quæ commentitia magis eſt, quàm reuera conſtans. Nam quòd ſeruus qui in fuga eſt[n], quòd pignus apud debitorem poſſideri dicitur, propter vtilitatem receptum eſt, vt procedat vſucapio. Tertia Ciuilis & naturalis ſimul, cùm quis rei inſiſtit, tanquam dominus, vel ſaltem dominij acquirendi animo, & ea demùm vera perfectaque poſſeſſio dicitur, longè differens ab ea, quam quis obtinet cauſa rei ſeruandæ, cùm in bonorum poſſeſſionem à prætore mittitur[o]. Proprietas ſiue dominium ſubinde plenum eſt, & omnibus ſuis partibus abſolutum: ſubinde verò minùs plenum. Plenum eſt, in quo nihil deſideratur: minùs plenũ quod non eſt perfectum, veluti directum: quale eſt apud dominum rei emphiteuticariæ vel beneficiariȩ: Vtile, quale apud eum qui beneficiũ vel emphyteuſim poſſidet. Quaſi dominium, quale eſt apud eum, qui agit Publiciana: Commutabile, quale apud maritũ, qui dotem tenet: Superficiarium, quale apud eum, qui in alieno ſolo, volẽte domino ȩdificauit: Prædiale, quale eius, qui certos redditus ex aliquo agro percipit: Nam ager, præs, ſiue prædium eſt, qui oppignoratus eſt: Ager fundus, qui liber eſt, & cuius dominium plenum haberi poteſt. Fructus rerum conſiſtit, tum in vſu earum, cu-

m L. ſti-pulatio. §. hac ff. de verbor. obl. l. 1. §. d. j. c. ff. de vi & vi arm. & l. 1 cum qui. ff. de donat. inter vir. & vxor.

n L. 1. §. per ſeruum 1. & 2. ff. de acqui. poſſ.

o L. 3. in fi. ff. de acqui. poſſ.

iusmodi est, calceus vt induatur: domus, vt inhabitetur. Tum in perceptione alicuius ex ijs, veluti cùm ex fundo frumentũ, ex horto poma percipimus. Sed non omnium fructuũ qui percipi solent, vna & eadem est natura. Quidam enim sunt Ciuiles, quidam Naturales. Ciuiles sunt, qui ex mercatu & cómercio rei proueniunt, cuiusmodi est, pretium, vsura, fœnus, locarium, id quod interest, pœna P. Naturales trifariàm æstimantur: aut enim suapte sponte constant, aut industria hominis, aut vtroq; simul. Sua sponte proueniunt poma, salicta, syluæ: sola hominis industria, omnia quę arte constant, veluti cùm ex ligno fit statua: ex materia, domus: ex auro, annulus. Natura simul & industria, quæ curam & culturam requirunt, licèt terræ fœtu vel animalium proueniant, vt triticum, oleum, vinũ, mel. Acquisitio, vel est singularum rerum, vel alicuius vniuersitatis. Singulę res acquirũtur, adiectione, occupatione, donatione, mãcipatione, traditione, vsucapione, in iure cessione, adiudicatiõe, lege. Adijci dicũtur ea quæ vel ex animalib⁹ nostris nascuntur, vel per alluuionem accedunt, vel per inædificationem, implantationem, inscriptionem, immistioné, cum rebus nostris coalescũt. Occupationis species sunt, venatio, inuẽtio, & captiuitas hostilis. Donatio, est doni datio, & cernitur in liberalitatibus inter viuos, in donationibus causa mortis, dotibus, donationib⁹ propter nuptias, legatis, fideicommissis & precario. Mãcipatio est propria species alienationis

p L. vsura. ff. de vsur.

-rerum mancupi, & fit certis verbis, libri-
de & quinque testibus præsentibus. Tradi-
propriè est alienatio rerum: nam nec man-
i rerũ dominia ipsa traditione apprehẽdi-
s, scilicet si ex iusta causa traditæ sunt no-
Et per nudam traditionem in eo casu vide-
transire dominium, in quo nascitur vsuca-
pro suo[q]. Vsucapio autem est dominij a- q Vid. tit. pro su. ff.
tio per continuationem possessionis anni
biennij: rerum mobilium anni: immobili-
biennij. In iure cessio quoque communis
natio est & mancupi rerum & nec mancu-
quæ fit per tres personas: in iure cedentes,
dicãtes, addicentes. In iure cedit dominus,
dicat is, cui ceditur, addicit prætor. Adiu-
atione dominia nanciscimur per formulam
miliæ herciscundæ, quæ locum habet inter
hæredes: & per formulam Communi diui-
ndo, cui locus est inter socios, & per formu-
n Finium regundorum, quæ est inter vici-
s. Nam si iudex vni ex hæredibus, aut socijs,
t vicinis rem aliquam adiudicaueris, statim
i acquiritur, siue mancupi, siue nec mancupi
. Lege nobis acquiritur, veluti caducum, vel
eptitium ex lege Papia Poppeia. item lega-
m ex lege duodecim tabularum, siue man-
pi res sint, siue nec mancupi. Per vniuersita-
m acquirimus. Primò, si alicuius hæredes fa-
i sumus, aut ab intestato, aut testamento: si-
per scripturam, siue per nuncupationem fa-
o, nam quantum ad codicillos attinet, non
otest illis hæreditas, nec dari, nec adimi, sicut

nec per aliam minùs solennem volũtatem. Secundò, si alicuius bonorũ possessionem à Prætore petierimus, siue contra tabulas, siue secundum tabulas, siue ab intestato, idq; vel vt liberi, vel vt agnati, vel vt cognati, vel vt ex familia, vel vt patroni, vel vt vir & vxor. Tertiò, si quem arrogauerimus: nam cùm is in leges & potestatem nostram transit, simul etiam transfundit in nos suarũ rerum omnium dominiũ. Quartò, si alicuius bona, libertatũ conseruandarum causa, nobis addicta fuerint, eo scilicet casu, quo alius non inuenitur hæres. Quintò denique, si succedamus per bonorum venditionem ex Senatusconsulto Claudiano, quod nunc sublatum est. Dictum est de rebus, sequitur de obligationibus. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendæ, secundum [r] nostræ ciuitatis iura. Nascitur autem omnis obligatio, aut ex contractu vel quasi, quod propter rerum vltrò citroq; commercia constitutum est: aut ex delicto vel quasi, quod propter hominum securitatem, & facilem conuictum introductum est. Contractus omnes, vel re contrahũtur, vel voluntate, vel vtroq; simul. Re contrahuntur, cùm res intercedens, parit ex se obligationem, vt in mutuo commodato, deposito, pignore. Voluntate, cùm negotiũ animo peragitur & consensu, idq; tum tacitè, vt cùm res inuectæ & illatæ in prædium conductum pignori opponi intelligũtur ipso [s] facto: tum propalam & expressè, quod fit subinde, nullo tractatu habito, per

r §.1. Inst. de oblig.

s L. 4. ff. de pact.

to, per pollicitationem,[t] quæ est solius offeren-tis promissio: subinde intercedente pacto, siue conuentione, quæ est duorum pluriúmve in idem placitum & consensus[u]. Sed pactorum, alia sunt nuda, alia stipulatione siue iureiurando constitutó ve cõfirmata, alia literis comprehensa. Nuda sunt, quæ vel solo nutu, vel nuda narratione sine vlla sollennitate cõcipiuntur, & non pariunt obligationem, litiũ vitandarum causa, nisi nominatim sint approbata, vel in certũ aliquod & speciale nomẽ transeant, vt emptio, locatio, mãdatum, societas[a]. Stipulatio est verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturúmve se id, quod interrogatus est, respondet[b]. Ideo procuLdubio inuẽta, vt ne temerè vagetur populus in negotijs cõtrahendis: sed habeat aliquid, in quo acquiescere & pedem suũ figere possit. Et habet quoq; locum in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor accedat: nam ille, qui personam fideiussori tradit, interrogatur: istũ fidem tuam esse iubes? & ille respondet: fidem meam esse iubeo. Literarũ obligatio habet locum in translationibus debitorum: nam si quis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrũ compellere, vt pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri se caueat redditurum. Neque potest ei, cui pro nostro debito cauet, de cauto & non numerato, sicut fieri solet, aliquid disputationis adferre, cùm id quod à nobis accepit, alteri cauerit redditurum: nec potest ei, nisi literis obligatiõ fiat, aut à re in per-

t L. pactum ff. de pollicitat.

u L. 1. ff. de pact.

a L. Iurisgen. ff. de pact.

b L. 5. ff. de verb. obl.

ſonam, aut à perſona in perſonam dari. A re in perſonam, veluti ſi id, quod ex emptione aut conductione, aut ſocietate debes alij reddas. A perſona in perſonam, veluti ſi id, quod mihi alter debet, alteri perſonæ delegẽ vt mihi reddere debeat: & hoc illud eſt, quod apud Terentium dicit Phormioni Demipho: Sed tranſi ſodes ad forum, atque illud mihi argentum iube rurſum reſcribi Phormio. Cui ille reſpondet: Quod? Næ ego perſcripſi porrò illis quibus debui. Tunc re ſimul & voluntate dicitur contrahi, quando nec rei interuentus per ſe ſufficit, neq; etiam ſola voluntas: quod quidem fit cùm neque ſtipulatione, vel literis res eſt confirmata, neque proprium aliquod nomen conuentionis & contractus habet. Nam tunc [c] naſcitur extraordinarius contractus: do vt des: facio vt facias: do vt facias: facio vt des. Iam verò quòd ex nonnullis contractibus res tranſit, vt ex empto vendito: Ex nonnullis tantùm vſus eius cõceditur, vt in commodato, locato conducto: Ex nõnullis, rei cuſtodia committitur, vt in depoſito: Ex nõnullis, procuratio, vt in mandato: non eſt opus multis verbis proſequi. Quemadmodũ nec illud, quod quidã ſunt contractus principales, vt emptio, depoſitum: quidã acceſſorij, vt pignus, fideiuſſio Itẽ quod in quibuſdam, ambo contrahẽtes æquè principales ſunt, tam re quàm nomine, vt in ſocietate: in quibuſdam re quidem, ſed nõ nomine: vt in empto vendito, locato cõducto: in quibuſdam nomine quidẽ, ſed non re, vt in mandato, depo-

c L. naturalis. ff de præſcript. ver.

posito, commodato, pignore: in quibusdam que re, neque nomine, vt in stipulatione, litterarũ obligatione, mutuo. Quasi contractus nt, in quibus neque versatur delictum, neq; opriè contractus: sed subest tamẽ causa quę m obligationis: vt in negotijs gestis: in tula: in ijs, quæ impensa sunt circa rem vel hæreditatem communem: in indebito soluto [d]. aleficia omnia sunt vnius generis, & ex re nsistunt, id est, ipso maleficio: versantur vel circa res, vel circa personas, vel circa res & personas simul. Circa res quidem auferantur, vt in furto: vel si lædantur, t corrumpantur, vt in damno iniuria dato, od vindicatur per legem Aquiliam: Circa rsonas, in iniurijs & conuitijs, quæ tum ver, tum rebus contrahuntur: Circa res & personas simul, cùm per vim aliquid rapitur, vnnascitur actio, quæ vocatur, vi bonorum ptorum. Quasi delictum intelligitur in iudiqui litem suam fecit: in eo qui effudit, vel iecit aliquid: & in domino denique, in cunaui vel taberna damnum datum est. Præ istos constituendę obligationis modos, obamur adhuc lege, iure honorario, necessitafacto, de quibus apud Modestinum [e] latiùs. m lege obligamur, cùm btemperãtes legi, aliquid secundũ præceptum legis aut con, facimus. Iure honorario obligamur, ex his æ edicto perpetuo, vel à magistratu fieri ecipiuntur, vel fieri prohibentur. Necessitaobligantur, quibus non licet aliud facere,

d L. ex maleficijs. ff de actio. & obligat.

e l. obligamur. ff. de act. & oblig.

quàm quod præceptum est, quod euenit in necessario hærede. Et facto obligamur, cum in facto summa quæstionis consistit. Sed de rebus diuinis & humanis, & earum summis capitibus hactenus: Restat vt de medijs dicamus.

De rebus mixtis, siue de iure augurum.

IVS Augurum, medium est inter diuinas & humanas res interiectum. Nam quemadmodum ius Pontificale à sacerdotibus, Ciuile à magistratibus, ita illud à sapientibus, prudentibus & diuinis hominibus sustinetur. Cicero putat omnium, quæ in Repub. versantur, esse maximum ac præstantissimum si modò authoritati sit coniunctum. Et quidem non immeritò: nam si (vt inquit ipse) de iure quærimus, quid maius, quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitia tollere? concilia vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid grauiùs, quàm rem susceptam dirimi, si vnus augur aliter dixerit? quid magnificētius, quàm posse decernere, vt magistratu se abdicent consules? quid religiosiùs, quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare aut nō dare? quid legem, si non iure rogata est, tollere? Præterea nulla est gens, nullus toto orbe populus, apud quem non floruerit semper & in magno pretio sit habitum istud ius, cuiq; non & maximè saluti aliquando fuerit, vt ex omni vbique memoria, tam sacra, quàm prophana li-

t colligere. Partes verò eius sunt tres. Vna
litica. Altera sancta, Tertia diuina. Politica
, à qua graues & prudentes viri siue politici
cuntur, qui de rebus in ciuitate gerendis, &
a Reipublicæ forma constituenda delibe-
it, qualis fingitur apud Homerum Nestor, &
ales reuera fuerunt septem illi Græciæ toto
e celebres, sapientes: qualesque philosophi
ique omnes, qui cogitationes & curas suas
commune aliquod Reipub. bonum retu-
unt. Nam omnes illi ob præstantem & insig-
n sapientiam, diuini vulgò vocari solent. Et
erum fateri volumus, certè rectissimè: nam
me fallit animus, aut nihil est in humanis
us, quod ad Deorum vim natura mortali
pius accedat: quam talis quædam præsen-
& scientia rerum futurarũ, quæ cum men-
c sapientia sit coniuncta. An potest quic-
m mõstrari diuiniùs, quàm in magnis Rei-
.temporibus, aptè ac conuenienter de bel-
 pace in senatu sententiam dicere? de cu-
lia & munimentis regionis consulere? de
meatus importatione, exportationeque,
ue pecuniarum conciliatione rationem ex-
ire? de omnibus denique negotijs, quæ in
ub. versantur, tum adductis causis & rati-
ous, tum propositis antiquitatis & externo-
 populorum exemplis, quid in ijs metuen-
, quid sperandum sit, cogitatione præci-
e, & fusa latiùs oratione perpetua, expli-
 posse? Quid? an non hoc reuera diuinare
 & non solùm quæ ante pedes sunt, verùm

etiam

etiam quæ longè absunt, prospicere? & rebus præsentibus adiungere atque annectere futuras? Pulchrè mehercule Cicero sic approbauit illam diuinatricem iuris augurum partem, de qua mox dicemus, vt hanc, quę ad agendi consilium pertinet, certiorem, & in vsu frequentiorem esse arbitretur. Et est quidem ab hac parte profectum, quod in ciuitatibus, magistros, doctores, oratores, senatores, & alios, qui Rempublicam re & consilio iuuant, habemus. Sancta huius iuris[a] pars est, in consecrationibus, precationibus, & sacrificijs. Nam quòd certæ leges & ritus præscribuntur, quibus Reges & Principes inaugurantur: quibus sacerdotes, pontifices, & magistratus creantur: quibus ciuitatum & templorum fundamenta iaciuntur: quibus nuptiæ, fœdera populorũ, & Regum icuntur: quorum euidentissima passim exstant in sacris literis exempla: cui dubium, quin ad hoc augurum iure proficiscatur? Præterea, quòd liberis nostris morituri benè precamur: quòd rem aliquam arduam & difficilem accessuris, fœlicem processum & exitum optamus: quòd hostibus nostris, & malè merentibus dira omnia, & aduersa imprecamur, quæ & ipsa multis sacrarum historiarum testimonijs conuinci possunt: nónne ex eodem quoque fonte oritur & emanat? Quemadmodum & illud quoque, quòd pro minis deprecandis, proque tristibus omnibus, auertendis, sacrificia nonnunquam & supplicationes, ac lectisternia celebramus. Diuina huius iuris pars,

[a] De consecra. in Decretal. de sacrament. Vnct. extr.

,tota consistit in rerum futurarum prefci-
a, quæ apud prophetas, Iudæis: apud col-
i augurum Romanis semper fuit. Nam hoc
ma natura nobis est insitũ, vt ea aueamus
noscere, quæ à communi cuiusq; sensu re-
iora, & paulò longiùs posita videntur. Nec
lla omninò gens, neque tam humana atq;
a, neque tam immanis atque barbara, quę
significari futura, & à quibusdam intelligi
licique posse, sentiat, sed sunt in vniuer-
, prædictionum tres species siue gradus:
ina, Naturalis, & quæ est contra naturam.
initùs fiunt rerum futurarum significatio-
subinde per somnum & quietem. subinde
lantibus. Per somnũ quidem, veluti cùm
tu diuini numinis, vel sine vllis integu-
tis, tum narratione re facta, tum re ipsa, v-
idet, repræsentata: vel contrà, sub inuo-
o quodam & ambiguo, quasi ænigmate,
futurum sit accipimus. Vigilantibus ve-
eluti cùm vel sensibus se offerunt diuinæ
es aut species, tum dubiæ, tum manifestæ:
nimo à corporis obsequio abducto, idq;
urorem, vt loquitur Plato, & alienationẽ
tis: quæ quatuor, vt ipse tractat in Phæ-
constat gradibus: Dionysij, Musarum, A-
inis, & Veneris. Naturales prædictionũ ra-
es, quędam ab homine ducuntur, quędam
niuerso, quædam ab vtroq; simul. Ab ho-
is natura proficiscitur, naturalium somni-
n interpretatio. lineamentorum corporis
bitus oris inspectio, cum alijs eiusdẽ mo-
di. Ex

di. Ex vniuerso adnotantur, syderum in res inferiores contagia: quatuor primorum corporum Ignis, Aëris, Aquæ, Terræ, variæ significationes: animalium, & præcipuè auium, incessus, volatus, garritus: Ab vtroque simul manant, sortes & sortilegia. Quæ contra naturam mouentur, malo aliquo dæmone impellente, procurantur: qualis est falsa prophetia: peruersorum somniorum iniectio: Goitia: Pharmatia, Necromantia, Schyomãtia: Magia, cum similibus: quæ omnia damnata sunt, non solùm in hac nostra Christianorum Republica, verùm etiam in illa Platonis, quæ secunda Socratis dicitur, & partim etiam in antiquis: sed pleniùs tamen in nouis Romanorum legibus, in quibus Mathematici, & plerique omnes, qui etiam naturalibus prædictionibus operam nauant, grauibus iudiciorum supplicijs subijciuntur[b]. Licèt enim fortasse, quod non abnuo, pertineant quædam à rebus cælestibus ad humanas, quæ futurorum significationem præ se ferant: tamen tanta est propter varietatem in illis difficultas, vt vix quicquam veri & explorati, quodque certò affirmari queat, elici, aut vllis temporum & euentuum obseruationibus reperiri possit. Ne igitur ad illas artes, tanquam ad Sirenum scopulos, affixa sese frustrà torqueant & consumant bona ingenia, néve ciuitates integras & populos, falsis sæpè vanisque rumoribus impleant: salubriter constitutum & cautum est, tam sacris quàm prophanis legibus, pœnis omnibus & supplicijs obligari

b vid. C. de mathe. & extr. de sortileg.

eos,

ui in huiusmodi sese inanibus & inutili-
udijs collocant & acquiescunt. Maximè
ipsi etiam genethliaci fateantur, nullis è
um cursibus & traiectionibus, tam ratas
i posse, vel in hac, vel in illam partē præ-
nes, quę non sapientis mente, rationeque,
iam supra stellas posita, & ex præstantio-
idam natura decerpta, reprimi, & apertè
i possint. Cui & porrò illud accedit, quòd
diuitiæ, bella, honores, artes, de quibus
idiè præsagiunt, præter naturam sint: à
um motibus, qui naturales sunt, fluere &
nem trahere, dici nō possint, quæ quidem
nnem eorum disciplinam peruertere vi-
. Vt iam illud interim subticeam, quòd
imus sit in ijs lapsus ad superstitionem, &
sitatem, quódq; nunquam animum libe-
ac tranquillum relinquant, & ad rerū di-
rum contemplationem assurgere patian-
quod quidem vel solum debet tanti apud
stianos esse, vt etiam si alioqui magnum
rent rebus nostris adiumentum (quod fa-
ntùm abest, vt etiam summum detrimen-
importent) nihilominùs reijci & extermi-
deberent: idq; videlicet propter pericu-
Nam quòd iusiurandum priuatum, quòd
icta priuata, prohibentur, propter solam
inis imbecillitatem comparatum est: nè
et facilè in periurium incidant, & in vin-
ndo, cùm se tenere non possunt, iustum
um & rationem egrediantur. Exceptis igi-
rædictionibus medicis & alijs nonnullis,
quæ

quæ à rerum naturalium curſu certa quadam ratione colliguntur : nullas profectò video, quæ in populo Chriſtiano probari debeant. Sed ſi quid eſt quod diuinitùs oſtenditur aut ſignificatur, id ſolùm animos noſtros commouere, & fidem apud nos inuenire debet. Atque hac quidem re, vt puto, factum eſt, vt ius iſtud augurum, apud omnes olim populos honoratum, minùs hodie ſit in celebri, & non tam in prædictionibus ampliùs, quàm in magiſtris, doctoribus, ſapientibus, conſecrationibus, & alijs, quæ ſunt de eodem genere, conſiſtat. Verùm hæc de diuinis, humanis, & medijs rebus, totaq; adeò iuris materia, ſummatim dixiſſe ſufficiat: nam quòd circa vnumquodq; caput certæ aliquot quæſtiones tractari poſſunt, veluti quid ſit, quotuplex ſit, qualis ſit, quas cauſas habeat, quos effectus, quod principium, quem finem, quæ contraria, quæ coniuncta: non pertinet ad noſtrum inſtitutũ latiùs proſequi, ſed ſufficit obiter admonuiſſe.

De Iuſtitia per res diffuſa.

NVNC porrò ſequitur, vt videamus, quomodo ius & iuſtitia per res ſuprascriptas diffundi, & eas tanquam animus regere ac moderari debeat. Nam ſi de hominis natura diſputaturi, non ſatis habent de oſſibus, neruis, arterijs, venis, deque tota corporis figura, dicere, niſi ſimul etiam animi vires & offi-

cia

erſequantur: non ſufficit quoq; ei,qui cì-
m ſapientiam profeſſurus eſt, rerum diui-
ım & humanarum genera, parteſq́; conſe-
i, niſi iuſti etiam & iniuſti vias ac rationes
at. Quæcunq; igitur verſantur in Repub-
, & ad boni æquique normam exiguntur:
inſolubilia ſunt & aſyſtata: veluti cùm [a] dringenta habet, poſtquam trecenta uit, fundum centum aureorum legat, ſub onditione, ſi legi Falcidiæ in ſuo teſtamen- ocus non ſit: aliàs & quidem regulariter, modi, vt certis iuris & iniuriæ regulis, in- lantur. Verùm ex his iterum, quædam ſunt a, quæ propriè ſuis temporibus, locis, re- perſonis accommodantur: vt cùm tracta- an [b] præſes in ſua prouincia fœnus exerce- oſſit: quædam infinita, quæ generalia ſunt ſoluta, & nec vllis omninò circunſtanti- rebus alligata. Quorum rurſum ea eſt dif- ntia, vt alia excogitentur, & vt ita dicam, dantur ac fabricentur à legumlatore: cu- ıodi eſt adoptio, vſucapio, teſtamentum, ılatio, actio: alia, vel natura, vel homi- ı ſolertia iam conſtituta explicentur, idq́; im an ſint, partim quæ ſint, partim qualia : Nam cùm agitur, an omni argento lega- tiam pecunia numerata cenſeatur legata: ter & filius in eadem naui perierint, vter m priùs putandus ſit expiraſſe: totũ nego- ı eſt coniecturale [c]. Cùm verò quæritur, tutela, quid teſtamentum, quid adoptio, tuplex obligatio, quotuplex capitis dimi-

a l. qui quadringenta. ff. ad leg. Falcid.

b L. præſes. ff. ſi cert. pet.

c L. qui duos §. 1. & 2. ff. de reb. du.

ff nutio,

nutio, quotuplex rerum diuisio & acquisitio, quid, quodq́; sit, in quæstionem venire dicitur. Cùm tandem ambigitur, concubinatus bonúmne an malum sit: fœnus iustúmne, an iniustum: honestum, an inhonestum: licitum, an illicitum: de illo solo tractatur, quale aliquid sit. Atque ex eo fit, vt quædam legibus imperentur [d], quæ videlicet factu necessaria sunt: vt parentibus & patriæ obedire: quædã prohibeantur, quæ omninò perniciosa: vt violentas manus adferre socijs: quædam permittantur, vt quæ sui natura media sunt, & proprio cuiusq́; iudicio relinquenda, veluti habere vel non habere [e] contractum: quædam denique suadeantur, dissuadeantur, aut conniuentibus oculis tolerentur [f], quæ neque hoc, neque illo modo constitui, nisi ex affectione iudicis, rectè possunt [g], licèt vel in hanc, vel in illam partem magis propendeant: veluti, vt ne patris sponsam ducas: vt ne vinum venditũ cum iure [h] possis, effundas: vt ne fœnus exerceas: vt ne in concubinatum te dedas. Sed è re est, vt videamus ordine de singulis, & reiectis ad calcem circunstantijs & asystatis, dispiciamus, tum de ijs, quæ à legislatore fiunt, tum quę ille interpretatur, an sint, quid sint, & qualia sint, & quomodo in ijs versetur. His enim benè cognitis & perspectis, puto ni fallor futurum, vt ipsam veram, germanamq́; legum condendarum artem & rationem, cuius gratia omnia hactenus dicta sunt, cognoscamus: & quomodo suprascripta principia, rebus omnibus

d L.legis.ff. de legib.

e L.sicut.C. de act.

f L.4. ff. de manum. f.

g L.3. ff. de testib.

h L.1.ff.de peric. & cõ mod. rei vend.

accomodari poſſint, ſi non plenè, perfe-
ac cumulatè, ſaltem aliquo rudi & inchoa-
modo, videamus.

De fictione Iuris, & ijs, quæ legumlator ipſe de integro facit.

Qvantum ad primum attinet, duo ſunt in Legibus & Republica, quorum non [inte]rpres, ſed author eſt legiſlator. Vnum eſt, [cùm] fingit aliquid, & ponit eſſe id, quod reue[ra n]on eſt: veluti cùm vita functus ſupereſſe[a] [cre]ditur: cùm is, qui in vtero eſt, pro iam nato [hab]etur. Alterum, cùm facit & quaſi condit a[li]quid, quod ad communem vitæ forive vſum [per]tineat, cuiuſmodi eſt tutela, literarum ob[liga]tio, acceptilatio, cæremonia. *Ac fictio quidē, [u]t de ea priùs dicam, Nihil eſt aliud, quàm conſtitu[tio i]uris, qua id quod non eſt, nec eſſe poteſt in ſpecie, li[cet i]n genere poſſit, habetur pro eo, ac ſi eſſet, idq́ aliciu[s] maioris abſurdi vitandi, vel boni conſtituendi cauſa.* [Ide]o quòd primò dicitur *Conſtitutio*: ſignificat, nō [à n]aturali, ſed à commentitio iure proficiſci fi[cti]onem. Et verbū *iuris*, eam habet vim, vt ex[clu]dat priuatos homines, quibus non eſt per[mi]ſſum fingere, niſi legis authoritate fulcian[tur]. Quòd verò id tantùm verſari dicimus fi[cti]one, *Quod non eſt*: ad præſumptionem iuris [rem]ouendam pertinet, quæ[b] ex ijs ſolùm, quæ [i]pſe conſiſtūt, enaſcitur: cùm fictio ex ijs quę [ce]rtè falſa ſunt, conſtet: veluti cùm eum pro hærede

a §. 1. Inſtit. de excuſ. tutel. & cur.

b argu. §. 1. Inſtit. quib. ex cauſ. manu. licet. l. ſi. ue poſſide. tis. C. de prob. cum ſi. milib.

nutio, quotuplex rerum diuisio & acquisitio, quid, quodq; sit, in quæstionem venire dicitur. Cùm tandem ambigitur, concubinatus bonúmne an malum sit: fœnus iustúmne, an iniustum: honestum, an inhonestum: licitum, an illicitum: de illo solo tractatur, quale aliquid sit. Atque ex eo fit, vt quædam legibus imperentur [d], quæ videlicet factu necessaria sunt: vt parentibus & patriæ obedire: quædã prohibeantur, quæ omninò perniciosa: vt violentas manus adferre socijs: quædam permittantur, vt quæ sui natura media sunt, & proprio cuiusq; iudicio relinquenda, veluti habere vel non habere [e] contractum: quædam denique suadeantur, dissuadeantur, aut conniuentibus oculis tolerentur [f], quæ neque hoc, neque illo modo constitui, nisi ex affectione iudicis, rectè possunt [g], licèt vel in hanc, vel in illam partem magis propendeant: veluti, vt ne patris sponsam ducas: vt ne vinum venditũ cum iure [h] possis, effundas: vt ne fœnus exerceas: vt ne in concubinatum te dedas. Sed è re est, vt videamus ordine de singulis, & reiectis ad calcem circunstantijs & asystatis, dispiciamus, tum de ijs, quæ à legislatore fiunt, tum quę ille interpretatur, an sint, quid sint, & qualia sint, & quomodo in ijs versetur. His enim benè cognitis & perspectis, puto ni fallor futurum, vt ipsam veram, germanamq; legum condendarum artem & rationem, cuius gratia omnia hactenus dicta sunt, cognoscamus: & quomodo suprascripta principia, rebus omnibus

d L.legis.ff. de legib.

e L.sicut.C. de act.

f L.4. ff. de manum. s.

g L.3. ff. de testib.

h L.1.ff.de peric. & cõ mod. rei vend.

bus accomodari poſſint, ſi non plenè, perfectè, ac cumulatè, ſaltem aliquo rudi & inchoato modo, videamus.

De fictione Iuris, & ijs, quæ legumlator ipſe de integro facit.

QVantum ad primum attinet, duo ſunt in Legibus & Republica, quorum non interpres, ſed author eſt legiſlator. Vnum eſt, cùm fingit aliquid, & ponit eſſe id, quod reuerà non eſt: veluti cùm vita functus ſupereſſe[a] creditur: cùm is, qui in vtero eſt, pro iam nato habetur. Alterum, cùm facit & quaſi condit aliquid, quod ad communem vitæ forive vſum pertineat, cuiuſmodi eſt tutela, literarum obligatio, acceptilatio, cæremonia. *Ac fictio quidē, vt de ea priùs dicam, Nihil eſt aliud, quàm conſtitutio iuris, qua id quod non eſt, nec eſſe poteſt in ſpecie, licèt in genere poſſit, habetur pro eo, ac ſi eſſet, idq; alicuius maioris abſurdi vitandi, vel boni conſtituendi cauſa.* Et quòd primò dicitur *Conſtitutio*: ſignificat, nō à naturali, ſed à commentitio iure proficiſci fictionem. Et verbū *iuris*, eam habet vim, vt excludat priuatos homines, quibus non eſt permiſſum fingere, niſi legis authoritate fulciantur. Quòd verò id tantùm verſari dicimus fictione, *Quod non eſt:* ad præſumptionem iuris remouendam pertinet, quæ b ex ijs ſolùm, quæ reapſe conſiſtūt, enaſcitur: cùm fictio ex ijs quę apertè falſa ſunt, conſtet: veluti cùm eum pro

a §.1. Inſtit. de excuſ. tutel. & cur.

b argu. §. 2. Inſtit. quib. ex cauſ. manu. licet. l. ſi. uc poſſide. tis. C. de preſ bar. cum ſi. milib.

 hærede

hærede furis conuenimus: qui ipse contraxit furtum[c]. Quamuis tamen in nonnullis specie-bus, tam anceps & ambigua est supputatio, vt non facilè discernas fictionem à præsumptio-ne: veluti cùm dicimus illata[d] & inuecta in fundum conductum tacitè obligari: restituto chyrographo, tacitè remitti debitum: data vel numerata dote, semper præsumi, intercessisse stipulationem de dote restituenda[e]. Iam verò quod additur, illud demùm rectè fingi, *Quod nec est, nec esse potest in specie, licèt in genere possit*: continet propriam fictionis naturam: nam vti surdus & mutus stipuletur, vt plures quis mortes obeat, vt is qui vtero est, iam natus sit, neque verum est in sua specie, neque per rerum naturam potest obtineri. Ideò tamen in fictionem rectè cadit, quoniam in genere non est ἀδύνατοι, & potest fieri, vt is qui nunc in vtero est, in lucem aliquando edatur. Sed vt filius, quàm pater[f], natu sit grandior: vt operas quis exhibeat post mortem: vt duos patres vel matres quis habeat: neque esse potest, neq; expectari, & ideò nec in fictionem vllo modo deduci. Oportet enim artem non peruertere naturam ac corrumpere, sed vestigijs eius insistendo, solerter eam imitari. Nam quod subijcitur in definitione, *Habetur pro eo ac si esset*, satis ostendit, fictionem quidem nunquam tantùm posse, vt aliquid reuerà producat: sed tamẽ vt pro eo etiam atq; etiam habeatur, ac si esset, efficere: quæ res ad hoc proficit, vt idem in fictoiuris sit, quod in ijs quæ reuerà consistunt. Planè quod

c L. si duo. §. idem. ff. de iureiur.

d L. item. ff. de pact.

e L. vnic. C. de cad. toll.

f §. minorẽ. Instit. de adopt.

quod tandem adijcimus definitioni, *Alicuius incommodi absurdi vitandi, vel boni constituendi causa*, complectitur causam & originem fictionum: non enim potest legumlator pro sua voluntate ac libidine fictiones constituere: sed ita demùm, si cum insigni aliqua vtilitate sint coniunctæ. Sic Publiciana in rem actio, quæ fingit eum vsucepisse, qui nô vsucepit, introducta est à Pretore, iuuandi primi possessoris gratia cõtra secundum: licèt enim nullũ sit Iure Ciuili proditum remedium, quo ei subueniatur: tamen æquitas suadet: vt ex duobus possessoribus præferatur ille, qui prærogatiua temporis est subnixus [g]. Sic etiam, si is quem constat furtum commisisse, iurauerit deferẽte actore, se furem non esse: cessat quidem propter religionem iurisiurandi, directa in eum actio: sed ne tamen dominus re sua temerè priuetur, & fur ex sua perfidia periurioq; lucrum [h] sentiat: effectum est, vt tanquam hæres furis, fingi & côueniri debeat. Sic deniq;, quod creditoris mei creditori adnumero, reuerà non possum dici creditori meo adnumerare: sed tamen ne in fraudem & damnum incidam, fingor, breui manu credidi tori meo pecuniam dedisse, & ille rursum suo creditori numerâsse: fitq; ita, vt celeritate coniungendarum inter se actionũ, vna actio occultetur [i]. Diuiditur aût omnis fictio, in ciuilem & prætoriam. Ciuilis est, quę ipso iure competit, qualis est in iure Postliminij, per quod fingitur, semper in ciuitate fuisse, qui captus ab hostibus, redijt [k]. in stipulatione [l] de dote, quæ

g L. potior. ff. qui pot. in pig. hab.

h L. 1. ff. de dol. mal.

i L. certi cõdict. o. §. vlt. ff. si cer. pet. l. 3. § vlt ff. de dona. int. vir. & vxor.

k §. si ab ho. stib. Instit. qui. mo. ius pat. pat. sol.

l §. fuerat. Insti. de act.

contracto matrimonio, licèt de ea neq; cogitatum, neq; dictum sit, in contractu habito cum ecclesia, cui semper fingitur accessisse traditio: in lege Cornelia, per quam fingitur ab initio mortuus ille, qui hostium potitus, nunquam redijt. Prætoria est, quæ ab æquitate nascitur, & in iure tantummodo exercetur, veluti cùm quis se dicit vsucepisse, quod [m] non vsucepit: cùm is qui abfuit [n], contendit, contra se vsucaptum non esse, cùm tamen vsucaptum sit. Versatur verò fictio, subinde circa ipsas substătias, subinde circa ea quę inhęrent & adijciũtur substantiæ. Circa substantias, veluti cùm fingimus esse, quod non est, quod non est: vt cùm is qui in vtero est, iam natus [o]: aut miles qui in acie occubuit, per gloriã viuere creditur: vel contrà, non esse, quod est, vt cùm eum in mortuis reputamus, qui tamen secundũ rei veritatem superest, qualis est seruus [p], deportatus, & pœnæ addictus. Circa ea quæ accidunt substantiæ versatur fictio, veluti cùm minùs soluere dicitur, qui nihil soluit: cùm pro puro habetur id, quod impossibili conditione suspensum [q] est: cùm propter necessitatem exhibitionis, agnoscitur ad tempus pro filio, qui non est: cùm absens Reipublicæ causa, fingitur præsens, compendij sui & commodi gratia: cùm extante conditione, negotium retrotrahitur: cùm quis id ipse intelligitur facere, quod facit per procuratorem suũ: cùm pater putatur contumeliam accipere ex iniuria inflicta filio: cùm aduersum impuberem nulla fingitur procedere

vsuca-

m L.1.& toto tit. ff. de public. in rem act.

n § item si quis. Inst. de act.

o L. qui in vtero. ff. de stat. hom.

p L. seruitutem. ff. de reg. iur.

q L. facta. §. si sub conditione ff. ad Trebell.

vſucapio: cùm deniq; illam rem habere videor, ad quam tantummodò habeo actionem. Caput autem in omni fictione eſt, vt ne quid fingamus ſine vtili ac neceſſaria cauſa. Deinde, vt ne impoſſibilia & à natura abhorrentia introducamus. Denique, vt ne duas fictiones ex vna & eadem re eliciamus. Nam quemadmodum nulla ſeruitus ſeruitutis: ita nec fictio fictionis eſſe poteſt [r], niſi fortè ſui natura, vna fiuat ex alia: vel ex vna cauſa, duæ ſimul & æqualiter emergant: nam alioqui & ipſa natura recuſat, ex ijs plantis & animalibus ſemen prębere, quæ arte humana, non natura propagata ſunt. De illo fortè addubitari poteſt, cur in Publiciana, & alijs omnibus fictionibus, quoniam æquitas exigit, vt is præponatur, qui tempore potior eſt: cur, inquam circuitio fiat, & nō potiùs recta via detur illi actio ſine vlla fictione, quæ quidem fictio ſuſpicionem quandā turpitudinis prę ſe fert. Veriùs eſt, id ſemper operam dare legumlatores, vt ne quicquam contra legum ſuarū maieſtatem & authoritatem faciāt, vt ne priùs quàm veteres leges tollant, nouum aliquod remedium adinueniant, quo ius vetus vel ſuppleatur, vel corrigatur, vel emendetur, vt in bonorum poſſeſſione, quę hæreditati opponitur, eſt manifeſtū. Quando igitur aliqua ſe offert ſpecies, in qua ius aliquod ſingulare, præter communes legum regulas, verſatur, eam non ſimpliciter definiūt, quippe ne ſibijpſi aduerſari, & ſua propria edicta eluſoria reddere videantur: ſed fictione facta, conciliant

r. L. ſi verò. non remunerandi §. 1. ff. mandat.

eam cum ijs, quæ sub regula continentur, vt sic non nouum aliquod ius constituere, sed in veteri permanere, sublato tamen vitio, dici possint [f]. Nec est, quòd turpis & improba videatur eiusmodi fictio, quoniā in ea non agitur aliud, & aliud simulatur, decipiendi alicuius gratia: sed formandi, constituendique iuris ac legis causa: nam id rectè iusteq; fieri posse, nō solum Chrysostomi & Platonis authoritate, verùm etiam ipsius rationis, & permultis ac propè infinitis sacrarum literarum exemplis conuincitur. illud quęsitum scio, an omnium rerum rectè sit fictio. Et est verum eorum quæ iuris sunt, esse quidem: sed quæ facti, minimè. Nam & inde quoq; fit, vt reuersus postliminio possessionem [t] non recuperet, quemadmodum nec matrimonium, quod animorum potiùs libero consensu, quàm stricti iuris vinculo contineri, & possessionis magis esse, quemadmodū est in Andria Terentij, quàm iuris, apud veteres probatum est. Hæc ergo de fictione. Iam illa verò, quæ conduntur à legumlatoribus, varijs ex causis & necessitatibus constituuntur. Stipulationes inuentæ sunt, vt id quisq; stipuletur, quod sua interest [v]: Vsucapiones, vt ne rerū dominia sint in indistincto: Adoptiones, ad solatium eorum, qui liberos non habent: Testamentorum factiones, in fauorem morientium, quorum arbitrium non est reuersurum [a]. Chyrographorum ac signaculorum vsus, propter hominum in fraudes procliuitaté. & sic porrò de alijs omnibus, quæ in Republica

f argum. d. l. facta. ff ad Trebell. §. 1. Instit. de except. § constituitur. Instit. de vsu fruct.

t L. in bello §. factæ. §. medio. ff. de capt. & posf. reu.

v L. stipulatio. §. alteri. ff. de verbo. oblig.

a L. 1. C. de sacrosanct. eccles.

blica versantur. Quæ quidem sunt triũ generũ: nam aut sunt certæ res ciuiles, vt pecuniæ, pondera, mensuræ: aut facta hominũ, vt mercatus, emptiones, societates, emphyteuticarij contractus: aut deniq; ex vtriusq; mixta, vt testamenta, codicilli, actiones, chyrographa. Ipse autem modus & ratio, qua quæq; res conficitur, tripartita est. Vel enim cogitur ex solis naturalibus in vnum confluentibus rationibus, vel ex ciuilibus & legitimis tantùm, vel ex vtrisq; simul iunctis & copulatis. Primi generis est, Tutela, quæ tuendorũ pupillorum gratia, qui parentibus orbi sunt, & per ætatem se defendere nequeunt, qui appetitus naturalis est, publicè primùm est constituta b. Item rerum permutatio, per quam vltrò & citrò communicantur ea, quæ ad naturam conseruandam & propagandam pertinent. Dominiorum quoq; distinctio, quæ propter lites & discordias euitandas, quas communionis materia solet excitare, naturaliter primùm est inuenta. Secundi autẽ generis est, Adoptio, cuius origo non tam à naturalib. necessitatibus, quàm indulgentia quadam ciuili manauit. Patria potestas illa vetus, quæ imperij potiùs & autoritatis, quàm rationis & naturæ principijs est fulta. Vsucapio & longi temporis præscriptio, cuius ille propriè finis est, vt negligentes damno & multa, diligentes, præmio & honore afficiat. Tertij tandem, Stipulatio, quæ hactenùs naturalis est, quatenùs pactum & conuentionem in se [c] continet: hactenùs ciuilis, quatenùs verborũ pro-

b §. tutela. Inst. de tutel.

c L. 1. ff. de pac.

prietatibus & figuris est inclusa. Præterea, Literarum obligatio, quæ ab illa parte naturalis est, qua consensu & voluntate peragitur: ab illa verò ciuilis, qua certis verborū conceptionibus continetur. Item testamentū, quod eousq; meritò naturale dicitur, quò mētis & volūtatis testationem in se habet: eousq; contra ciuile, quo certas obseruationes ac solennitates requirit. Eorum, qud his tribus rationibus cōficiuntur, alia antecedunt ipsam rem principalē, alia verò sequuntur, alia coniungūtur cum ea, alia denique illam ipsam propriē vereq; cōtinent. Antecedunt nuptias sponsalia [d], donationes, dotes: Litem, admonitiões, citationes, editiones: Vsucapionem, iusti tituli, possessiones, bona fides: Acceptilationem, Aquiliana stipulatio. Sequūtur obligationem [e] nouatio, delegatio, cōstitutum: Matrimonium, diuortium, repudium, repetitio dotis: Stipulationē, contestationes, cyrographa, epistolæ. Coniūgitur cū cōtractu pupilli [f], autoritas tutoris: Cum filijfamilias matrimonio, consensus patris, cuius in potestate manet. Cum alienatione dotalis prædij, voluntas mulieris, à qua profectū, & doti datum est prædium. Quæ ipsius rei naturam & qualitatem continent, nunc ad substantiam eius pertinent, nunc ad adminiculātia, nunc ad externa, nunc ad nomen, nunc ad effectū, Substantiam stipulationis inducit Imperator, cùm iubet eam per interrogationē & responsionē [g] celebrari. Acceptilationis, cū præcipit interrogari, hoc modo: Quod ego tibi ꝓmisi, habésne

d L.1.ff.de sponf.l.

e Sub titul. quib. mod. toll. oblig.

f Instit.de auth.tut.

g §.1.de verbor.oblig

acce-

acceptú? Et responderi hoc modo, Habeo. Nuptiarum, cùm dicit, Nuptias non concubitum facere, sed consensum. Adminiculantiú h quædam, tam arctè copulateq; cohærent cum ipsa substantia, vt sine ijs nec esse, nec omninò subsistere possint; quædam verò sunt huiusmodi, vt sine vllo vitio demi & separari possint. In emptione ac venditione: etsi eius substãtia existit è pretio, tamẽ sine re quæ veneat, nec emptio, nec venditio potest intelligi: quia res est ex ijs adminiculantib. quæ inseparabilia i sunt. Cæterùm, si conueniat ne cautio dupli præstetur, nihil est impedimento contractui k. In contrahendis & conseruandis matrimonijs, nihil pertinet ad rem, dotatáne mulier in manum viri conueniat, necne: sed si alter coniugum sit frigidus, probatũ est, non solùm impediri contrahendum, verùm etiam dissolui contractum matrimonium l. Externa sunt, quæ ad ritus, solennitates, cæremonias tam diuinarum, quàm humanarum rerum pertinent. Et sunt eorum pleraque talia, vt sine ijs res quidem consistãt, sed non aptè, commodè, concinnè consistant. Nam quis est qui ignorat, licet per se teneat, clandestinum matrimonium, multò tamen id esse honestius, quod propalam & apertè secundum prescripta ecclesiæ sit copulatum m? Idem accidit & in testamentis condendis, in votis, & pollicitationibus faciendis, in iudicijs & actionibus exercendis. Planè nonnullæ sunt solennitates, quæ non solùm ad ornatum & elegantiam sunt quæsitæ, verùm etiam ad substantiã & pro-

h L. pacta. ff de cõtrah. emp. & vẽd.

i L. nec empti de contrah. emp.

k d. l. pacta.

l Extra de frig. & mal.

m Vid. ext. de cland. desp. on.

&propriam rei naturam adinuentæ[n]: sed illæ non possunt à substantia separari, & sunt propriè ad formam cuiq; rei dandam, comparatæ. Nomina rerum variè se habent, vt latius dicetur in inferioribus: nam haud parum interest, receptitiámne[o] actionem an constitutoriam: donationem ante nuptias an propter nuptias: rei vxoriæ actionem, an ex stipulatu: furtum, an[p] amotionem: coniugium, an contuberniũ dicas. Quantum ad effectum attinet, sæpè fit, vt manente re, vis eius & effectus immutetur, vt in patria & dominica potestate, de cuius effectu multùm hodie detractum est[q]. Item per contrariũ, vt permanente vi & effectu, res ipsa in aliam quandam formam & speciem transformetur, vt in tractu vsucapionis trãsformatæ[r]: in effectu receptitiæ actionis, quæ transfusa nunc est & translata: in constitoriam. Denique, vt vtrique, tam rei, quàm illius effectui, noui aliquid inijciatur: nam nouissimo iure legatorum, non modò species & figura mutata est, verùm etiam virtus & effectus[s]. Cùm autem legislator ad huiusmodi aliquid conficiendum & introducendum accedit, vna cautio est, vt diligenter in finem iuris & principia inspiciat, & ex ijs, quod rebus suis commodum & idoneum viderit, decerpat. Illud, antequam aliò proficiscamur, minimè negligendum est: esse quædam in iure, quæ vocantur imaginaria, qualia sunt quæ in emancipationibus, testamentis, & alijs intercedunt. Sed ea cùm partim ad fictionem, partim ad ea quæ ius fabri-cat,

n Exempla habes in stipulat. & testament.

o Vid. l. 1. z. C. de const. pecat.

p Tot. tit ff. rerum. amo.

q §. pen. Inst. de his quæ sui vel ali. iur. l. ia suis ff. de l. b. & posth.

r Vid. C. de vsu. transformat.

s §. sed olim Insti. de legat.

cat, referantur: non est operæprecium, vt specialem habeant tractatum.

De Iuris coniectura, & an aliquid sit.

NVnc videndum, quomodo in coniecturis & interpretationibus, in quibus præcipuè quæritur, an aliquid sit, oporteat versari. Nam subinde obscuritas voluntatis, tum contrahentium, tum testantium facit, vt animus ambiguitate distrahatur, vt cum nummis legatis [a] oritur quæstio, de quibus nam testator cogitarit: subinde facti, cùm de eius qualitate ambigitur. Sed siue fuerit quæstio voluntatis, siue facti, vtrobique prodita est duplex ratio, qua veritas probabiliter indagari & erui possit. Vna est, quæ inartificialis dicitur, veluti cum ex præiudicijs, rumoribus, tormentis, tabulis, iureiurādo, testibus, discimus, quid quis aut fecerit, aut dixerit. Altera, quæ artificialis vocatur, quæq; via quadam & ratione, se quasi insinuat in animos hominum, & solerter indagat, quid factum sit, quid non sit. Huius prior pars est, (nam de inartificialibus nihil opus est tractare) interpretatio, de qua priùs explicabimus. Posterior, p̄sumptio, de qua secūdo loco dicemus. Interpretationē siue coniecturam, tam factorum, quàm cogitationum, partim facimus ex reb. ipsis, partim ex verbis. Ex rebus, veluti cùm ex taciturnitate consensum colligimus [b]: ex vultus & coloris mutatione, fa-

a L. nūmis. ff. de leg. 2.

b L. quitacet. ff. de regul. iur.

ne, facinoris conſcientiâ. Sed ſunt rerum quædã directæ, putà cùm ex nutu [c], præſentia, ſcriptione, ſubſcriptione, ſubſignatione, ſilentio, mentem ac voluntatem cuiuſque colligimus: Quædam obliquæ, vt cùm ex [d] antegreſſis quibuſdam, vel ſubſecutis ſignis, vel etiam connexis, facta pariter ac cogitata dijudicam⁹: Quædam deniq; mediæ, quæ ex re ſubiecta, & eius circunſtantijs emergunt. Nam ſi ſcriptum eſt fideiuſſiſſe aliquem, omnia præſumuntur ſolenniter [e] acta: ſi quis concedat iuriſdictionẽ [f], intelligitur etiam ea concedere, ſine quibus iuriſdictio exerceri non poteſt: ſi quis legat inſciens rem alienam perſonam coniunctæ, putatur etiam ſi ſciſſet alienam, legaturus [g] fuiſſe: ſi legatum eſt vinum in genere ad exquirendũ, quale vinum voluerit legato cedere teſtator, inſpicimus in locum, tempus, perſonam [h], conſuetudinem, cum alijs eiuſmodi. Ex verbis ſumitur interpretatio, veluti cùm dicimus, ſupellectili legata, de illis ſenſiſſe teſtatorẽ, quæ ſupellectilis nomine veniũt [i]. Sed hic tum verba intuemur, tum mentem, tum verba ſimul & mentem. Verborum ſignificatio, alia eſt propria, quæ cõmuni loquentium vſu eſt frequentata: alia impropria, quę vel noua eſt, vel vetus vel translatitia: alia lata, vt cùm oẽs res [k] & poſſeſſiones, pecuniæ appellatione ſignificamus: alia ſtricta, vt cùm actionẽ eam definimus, quę in perſonam [l] infertur. Mentem & ſententiam loquẽtis, demonſtrat materia ſubiecta, cum ſuis antecedentibus, conſequentibus, coniunctis, rela-

[c] L. obligamur. ff. de act. l. Caius. ff de pign. act.
[d] L Titia. § 1. ff de verbor. obli.
[e] L. ſciendum. ff. de verb. oblig.
[f] L. 2. ff. de Iuriſd. om. Iud.
[g] § non ſolum. Inſti. de leg.
[h] vide not. in l. cùm certum. ff. de vin. tritic. & ol. leg.
[i] L. Labeo ff. de ſupell. leg.
[k] L. 2 § vlt. ff. ſi cert. pe.
[l] L. actio. ff. de act.

relatiuis: vt cùm dãdi verbum in emptione ac venditione, pro præstatione[m] accipimus. Item ex personis, locis, temporibus, negotijs, vt cùm is, qui demonstrandi intellectus gratia stipulatur, intelligitur nõ velle obligationẽ cõtrahere[n]. Itẽ ex ipsorum verborũ positu, flexu, cõnectione, transpositione, distinctione cũ nõnullis alijs[o]. Tam verborum, q̃ mentis est, totum ipsius orationis quasi corpus. Nam quemadmodum in homine necessarium est, vt membrorũ quædam conuenientia sit & conspiratio inter sese: ita etiã orationis partes omnes, communi quodam vinculo cõtineri, & ad idem respicere debent: fitq́; sæpenumerò, vt quod per se solum inspectum, obscurum est, & intricatum: id, si cum alijs partibus orationis, testamenti, legis componatur, clarum euadat & facile. Et est inciuile, vt inquit[p] Celsus, nisi tota lege perspecta, vna aliqua eius particula proposita, iudicare vel respondere velle. Iam autem ad faciendam coniecturã ex verbis, caput & summa est, vt hæc tria simul, verba scilicet, sententiam, & totam orationem inspicias. Nam si conueniunt, id est, si neque sententia refragatur, neque cõtextus orationis, quo minus proprietas verborum obseruetur: regulariter probandũ est, id velle eum qui loq̃tur, quod propria verborum significatio[q] demõstrat. Cæterùm, si vel sententia diuersum suadet, vel sermonis continuitas, propiùs est, vt rerum gratia à propria verbi significatione recedamus: & sumptis[r], vel improprijs, vel latis, vel strictis signifi-

m L. datio. l ex empto. ff. de act. empt.

n L. obligationum substantia, iuncta l. non solũ. ff. de act. vide §. planè Inst. de milit test.

o Exemplo potest esse tractatus de legatis & legatorum [illegible].

p L. inciuile. ff. de ll.

q L. Labeo. ff. de sup. [illegible] leg.

r L. si [illegible] uus leg. [illegible] §. qui [illegible] que. ff. de leg. 1.

ſignificationibus, verba cũ rebus conciliemus. Sic enim cùm dicitur in lege, mutuum conſtare in pecunia, facilè videmus, non eſſe ſententiam legiſlatoris, vt propriè capiatur verbum pecuniæ, pro numis, propter naturam contractus: nec etiam vt latè, pro omni poſſeſſione, propter eandẽ rationem. Sic in emptione, cùm dicitur, venditorẽ ad dandum teneri, res ſubiecta facit, vt verbum dandi, non pro tranſlatione dominij, ſed pro præſtatione accipiatur. Planè ſi tanta eſt vel verborũ, & ſententiarum, vel partium orationis inter ſe pugna, vt neque per diuerſas ſignificatiões vocabulorum, neque per vllas circunſtantias rerum conciliatio fieri poſſit: magis probatum eſt, vt totum cadat. Nam in ambiguo ſermone, non vtrumque dicimus, ſed id duntaxat quod volumus: itaque qui aliud dicit quàm vult, neque id dicit quod vox ſignificat, quia non vult, neque id quod vult, quia id non loquitur[s]. Scio de interpretatione verborum multa paſſim in vnum congeri, ſed niſi me fallit opinio, hæc noſtra paucula, cuicuimodi tandem illa ſint, facilè ſufficiunt ei, qui ex arte facturus ſit interpretationem. Nihil enim aliud opus eſt quàm vt imprimis diligẽter explicemus, quæ ſit propria verbi functio: deinde quæ veriſimiliter ſententia, & an cum ijs reliqua omnia, quæ toto teſtamento, iure, lege dicuntur, conueniãt, nam ſi nulla eſt eorum diſſenſio, prompta eſt interpretatio ac facilis. Si prima facie nonnihil diſcrepent, tam diu inquirendum eſt, vel

s L.3.ff.de reb.dub.

in

in rei circunstantias, vel verborum significationes, donec aptè inter se quadrent ac conueniant. Quod enim alibi dicit Iureconsultus, pupillum naturaliter[t] obligari, non est simpliciter verum: tum quoniam id recta ratio non patitur, tum quia multę sunt passim leges quibus contrà[u] respondetur. Restat igitur, rem ita temperandam esse, vt alia atq; alia obligatio naturalis esse dicatur, & hæc quidem huic, illa vero, illi legi accommodetur. Huc vsq; ergo de iuris cõiectura siue interpretatione. Præsumptio definitur in hunc modũ: Præsumptio est ꝓbabilis suspicio, iuris vel iudicis, qua creditur id alicui adesse vel abesse quod naturaliter vel vt plurimũ adesse vel abesse solet. Verbum *suspicio*, loco generis est, significãs præsumptionem ex eorum esse numero, quæ cõiectura magis quàm certa scientia constant. Et quod adijcitur: *Probabilis*, significat nec necessarijs eã, nec temerè collectis, sed medijs quibusdam niti argumentis, ijsque publicè lege lata, vel iurisdictione, probatis ac receptis. Nam quod post deinde sequitur: *Qua credimus alicui*, vel personæ scilicet, vel rei *adesse vel abesse*, duplex eius officium ostẽdit. Vnum, vt cùm dicimus: Cui iurisdictio data est, ea quoq; concessa esse videntur, sine quibus iurisdictio explicari nõ potest. Alterum, vt cùm in generali concessione non credimus venire ea, quæ quis specialiter non esset concessurus[a]. Et quod vltimo loco ponitur, *quod naturaliter vel vt plurimum adesse vel abesse solet*, principiũ ac originẽ præsumptio-

t L.1.ff.de nouat.

u L.pupillum.ff de act.

a L.obligatione.ff de pignoribus.

nis cõtinet, quasi hominis sit, nõ modò ea, quæ sensu percipiuntur, attendere: verùm etiam quid quamque rem sequatur, quid antecedat, videre: & ex ijs quæ præsentia sunt, præterita pariter & futura colligere. Quia enim suæ posteritati quisque potius fauere solet, quam extraneis: cur non in omnium bonorũ donatione facta ab eo qui liberos non habet, præsumimus sub illa conditione donari, vt si liberi nascantur, reuocetur donatio [b]? Quia stipulationes nõ aliter fieri possunt, quàm per interrogationem & responsionem: cur, si scriptum est spopondisse aliquem, nõ præsumemus omnia solenniter acta? Quia nemo facilè amittit rem suam à se sine causa: cur, si quis nõ hæres ea teneat, quæ alium constat possedisse, non præsumimus, tam diu in bonis prioris possessoris manere, donec alius iustum titulũ, & causam suæ possessionis [c] attulerit? Certè magno Reipublicæ bono cõstituuntur huiusmodi p̄sumptiones. Nec potest fieri vt sine præsumptionibus, vlla certa iura, aut vllæ certæ leges describantur. Species verò earum sunt duæ. Vna, quæ legitimis probationibus regulariter refutari potest, quàm communem licebit appellare: Nam si quis chirographo scripto, cõfessus est mutuã pecuniam, hactenùs statur scripturę, si nõ contrà probetur [d]. Altera, quæ reprobari non potest, quæ & specialis rectè fortasse dicetur: vt si quis seruum suum hęredem instituerit, adeò videtur & libertatem simul illi reliquisse, ne, quod absurdum est, testãdo intestatus decedere vo-

b L. si vnquam. C. de reuocand. don.

c L. cùm de possess. C. de probat.

d L. generaliter. C. de non nu. pe.

te voluisse videri possit, vt si quis contradicere velit, non audiatur [e]. Nisi si fortè tam sint cla- ræ & manifestæ attestationes, vt nulla ijs ratio- ne resisti aut contradici possit. Nam in hu- iusmodi specie, ne veritas rerum occultetur, & plus valeat quod simulatur [f], quàm quod agi- tur: receptius est, probationes magis quàm pre- sumptiones etiam vehementissimas, sequi. Re- gularum verò, quibus omnis presumptio diri- gitur, prior est, vt id quod naturaliter, vt plu- rimum vel adest vel abest, semper præsuma- mus vel adesse vel abesse. Sic enim parentes semper præsumuntur liberos suos amare: con- iuncti gratiores esse, quàm extranei vel alieni: communis conuictus amorem parere: propria quemque negotia, quàm [h] aliena magis curare. Posterior, vt id quod vel contra naturam est, vel cótra commuñem vitæ cursum, neque ad- desse neque abesse intelligatur. Nam sic nemo intelligitur saluti suæ immemor. nemo suum lactare [i]: nemo sanæ mentis, in solennibus & arduis ludere. Etsi autem multæ speciales leges possunt adduci. quibus præsumptionum ratio contineatur: tamen nihil est in omnibus spe- cialibus regulis, quod non ad istas duas genera- les reuocari possit. Illud antequam aliò profi- ciscamur, explicandum, quo tãdem modo fiat interpretatio, ab ijs quæ expressa sunt, ad ea, quæ neque dicta, neque cogitata sunt. Nam cùm neque leges, neq; senatusconsulta ita scri- bi possint, vt omnes casus, qui quandoq; inci- derint, comprehendantur: necessarium est, vt

e §. 2. Insti. quib. ex cau. ma. non li.

f C. plus va lere quod a- gitur &c.

h L. præ- sens C de ser. & aq.

i L cùm de indebito. ff. de prob.

k L. neque leges. ff. de legibus.

quæ desunt interpretatione suppleantur k. Fit autem hæc interpretatio tribus modis. Vno, cùm ex generalibus regulis, de certa aliqua specie proposita iudicamus. Altero, cùm ex vna aliqua specie vel pluribus, generales quasdam regulas elicimus. Tertiò, cùm regulam cū regula, vel speciem cum specie componimus. Primi modi exemplum est huiusmodi: Pupillus sine tutoris authoritate mutuum accepit, & locupletior factus est: pubes effectus soluit, quæritur an repetat? respondetur, non repetere: ratio generalis est: Nam hoc natura æquum est, neminem cum alterius detrimēto locupletari l. Atque hæc quidem interpretatio princeps est omnium interpretationū, vtpote quæ proficiscatur à primis naturæ datis, & principijs generalibus, & progreditur ad ea, quæ inferiora sunt, & ad speciem directa. Secundi exemplum est huiusmodi: Video vno loco mulierem à postulando prohiberi: alio, à cura tutelàve arceri: item alio, ne pro quoquam intercueniat, vetari, & sic porrò de magistratu, de iudicijs, de muneribus. Ex illis pluribus in vnum coniectis, facio regulam: Mulierem nullum officium rectè gerere m posse. Adhęc, video apud Imperatórem tractari, non fuisse à primordio naturæ manumissionem, quia seruitus esset incognita: elicio ex eo quod vulgò traditur: priuationem præsupponere habitum. Atque hoc genere interpretationis indigemus in his reb⁹, quæ naturaliter insitæ non sunt, sed ex diuturna obseruatione tractationeq́; deprehenduntur.

l Nam hoc natura. ff. de condic. in deb.

m L. 2. ff de reg. iur.

tur. Estq; regula nihil aliud, quàm plurium rerum ac specierũ, in vnam quasi summam coniectio [n]. Tertij modi exemplum est huiusmodi. Patronus fit tutor impuberis serui manumissi, inde colligo, & patrem oportere filij impuberis emancipati tutorem fieri. Datur curator furioso, ex eo concludo debere & ei dari curatorem, cui suorum bonorum administratio est interdicta: ratio verò est, quia eadem est natura manumissionis & emancipationis: parum interest, furiosus quis sit, an bona sua dilapidando, furiosum rerum suarũ faciat exitũ [o]. Atque hæc interpretatio [p] communis est, & in vsu frequens: versatur enim circa duorum plurium ue inter sese collationem. Et si quidem ea vel similia reperiat, vel paria, vel eadem: definit eodem etiam iure teneri, propter regulam: vbi eadem est ratio, ibi & idem ius esse [q] debet. Si verò per cõtrarium, vel diuersa, vel dissimilia, vel repugnantia inueniat: definit dissimilium, dissimilia, cõtrariorum, contraria esse obseruanda iura: estq; frequens & vsitatissimum argumẽtum, quod à contrario sensu aut specie dicitur [r]. Sed adhibenda est diligens cautio, ne erremus: nam in similibus & omnibus, quæ inter se componũtur facillimus est vt plurimum lapsus, & nõ est eadem ratio eorum omnium, quæ vel similitudine quadam, vel dissimilitudine componuntur. Quæ enim eadem sunt, aut sunt eadem re, id est, vel genere vel specie, vt legatum & fideicommissum: aut effectu, vt actio directa & vtilis: aut caussa, vt pupil-

n L. 1. ff. de reg. Iur.

o L. 1. ff. de curat. fur.

p L. nõ poss. sunt. ff. de ll.

q L. illud. ff. ad l. Aqui.

r L. qui testamento. §. eum qui. ff. de testamen.

ſæ & effectus. vel applicita, vt locus, tempus: vel accidentia, vt ſimilia, paria: vel repugnantia, vt oppoſita, cōtraria. Nam in homine quòd ratione pręditus eſt, quodq́; ad ridendū aptus, & certa forma figuraque circunſcriptus, item quòd ſermonis & orationis facultatem, & diuinarum, humanarumq́; rerum cognitioné poſſidet, propriè debet ad internam eius naturā referri: quòd verò cōmunem ſocietaté:& Rempublicā colere, quòd non in terris, ſed in cœlo propriam ſuam patriā ac ſedem habere, quòd cum Dijs immortalib⁹ cognatione iūctus eſſe, quòd deniq; ab immani ac ſolitaria vita naturaliter abhorrere dicitur: exteriora quædam, & quæ ab eo ſeparata ſunt, reſpicit. Atq; proborum quoque differentia factum eſt, vt varia ſint definitionū & deſcriptionum genera. Nam illa demum plena, & omnibus ſuis numeris abſoluta eſt definitio, quæ omnia illa ſimul complectitur, vel ſi id longum fortè videatur, ſaltē veram ipſam & propriam rei ſubſtantiam exprimit. Reliquæ omnes, cùm imperfectæ ſint, & minùs plenę, deſcriptiones potiùs, quàm definitiones vulgò appellōtur. Ea quæ à propria rei nota ſumitur, hoc fermè fit modo. Dolus eſt machinatio fraudulosa, cū aliquid agitur, aliud ſimulatur. Stipulatio, eſt verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturúmue ſe id, quod interrogatus eſt, reſpondet. Vſucapio, eſt adiectio dominij, per b côtinuationé poſſeſſiōis, tēporis lege definiti. Quę à proprio, hoc modo: mutuū ita eſt, in quo res

b. L. 3. ff. de vſucap.

datur, vt de meo tuum fiat. Quæ à toto & partibus ita: Ius scriptum est, quod constat, Lege, Plebiscito, Senatusconsulto, Principum placitis, Prætorum edictis, Responsis prudentum. Quæ ab ijs quæ circa rei substātiam sunt, isthac forma: Iurisprudentia est, quæ versatur circa diuinas & humanas res, priuatas & publicas. Bonorum possessio, est ius persequēdi retinendiq; patrimonij, siue rei, quæ cuiusque cùm is moritur, fuit. Quæ à cognatis, hoc modo: Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: Senatusconsultū. quod Senatus cōstituit. Depositū. quod custodiendum alicui datū est. Quæ ab applicitis, ita: Littus est, quò maximus fluctus hybernus excurrit. Vsucapio, triennalis possessio. Quę ab accidentibus, sic: Substitutio est secunda institutio. Precarium est commodatum pro arbitratu concedētis reuocabile. Quæ à repugnātibus deniq;, hoc modo: Argentum factum est, quod neque in massa, neq; in lamina, neque in signata, neq; in supellectili, neq; in mundo, neq; in ornamentis est. Mutuum est, cùm non eadē species redditur, quēadmodū in cōmodato & deposito: sed idē genus. Iam verò illud sciēdum est, in definitionū iure alias esse solennes, alias simplices, alias medias. Solennes sunt, quæ tum rei naturam & substantiam explicant, tum vsum eius & effectum, tum denique ciuilem authoritatem qua publicè probatæ, & in vrbē quasi receptę sunt. Sic cùm dicitur: tutela [c] est vis ac potestas in capite libero: explicatur eius natura: cùm subijci-

c. §. tutel. Inst. de tutel.

tur:

tur: ad tuendum eum, qui per ætatem se defendere nequit, declaratur vsus & vtilitas: cùm tandem additur: iure ciuili data ac permissa: significatur approbatio ciuilis. Totidem partes sunt in definitione obligationis, quæ est Iuris vinculum, quo quis necessitate adstringitur, alicuius rei soluendæ, secundum nostrę ciuitatis iura. Contingit verò nonnunquam, vt non apertè, sed absconditæ. omnes illæ partes ponantur. Simplices definitiones sunt, quę nudam tantùm rei naturam exponunt: veluti, Ingenuus est, qui statim vt natus est, liber est: Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio est, datio libertatis. Medię denique, quæ ex vtraque simul iunctæ sunt ac compositæ, vt, testamentum est voluntatis nostræ iusta sententia, de eo quod quis post mortem fieri velit. Nuptiæ sunt, maris & fœminæ coniunctio, consortium omnis vitæ, diuini & humani iuris communicatio. Actio nihil aliud est, quàm ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur. Hæc ergò de definitione. Diuisio nihil est aliud, quàm vnius in plura deductio: vt cùm adoptionem aliam dicimus iussu principis fieri, aliam permissu magistratus. Libertinorum alios esse dedititios, alios Latinos, alios ciues Romanos. Fit autem diuisio tribus fermè modis. Vno. cùm genus in species tribuitur: Nam quòd tutela diuiditur, in testamentariam, legitimam & datiuam: Stipulatio in Iudicialem, Pætorianí, Communé, & Conuentionalem: Testamentum, in scriptum, &

pud veteres, ex arbitrióne nostro pédeat, quod Aristoteles censuit: an verò ex cuiusque rei natura, quod Plato. Et certè Iustinianus existimauit [c] decere, vt nomina sint conuenientia rebus, quod & verum est. Nam naturaliter in condendis nominibus ad hoc propensi sumus, vt rei naturam quàm proximè, quoad eius fieri potest, exprimamus. Sic enim testamentũ dicitur, quasi testatio [f] mentis: Possessio, quasi pedum positio: Tutor, quasi tuitor, cum alijs similibus. Et si quæras, Cur igitur aliæ atque aliæ gentes, easdem res diuersis nominibus notent ac designent? respondeo, id partim ex eo fieri, quòd ab integritate pristina, ac vero, germanoque iudicio sit recessum: partim ex eo, quòd in vna & eadem re alij hoc, alij illud intueantur, secundum quod, nomẽ ei affingant. Idem fundus, & vectigalis dicitur, ab eo quod penditur: & emphyteuticarius, à causa propter quam in perpetuum elocatur. Eadem res, & pignus dicitur, à pugno, quo traditur: & hypotheca, respectu principalis debiti, cuius loco ponitur. Planè, quemadmodum definitiones & diuisiones ducuntur, vel ab interioribus locis, vel exterioribus: ita etiam nomina induntur, vel eorum intuitu, quę propriora sunt cuiusque naturæ vel eorum quæ absunt longiusculè. Obligatio inuenit nomen suũ à vinculo, in quo substantiam habet [g]. Mutuum verù, ab eo, quòd de meo tuum fiat, quod quidem non illi solùm conuenit, verùm alijs etiam contractibus, ex quibus dominium transfer-

c §. penult. Instit. de testam.

f L. 1. ff. de acquir. poss.

g L. obligationum substantia. ff. de act.

fertur. Atque ex his quoque perfacilè est æstimare quod tamen multos multum torquet, qualia tandem, & cuius ponderis argumenta duci possint à notatione nominis. Nam si propè accedit nomen ad substantiam, planum est, multum momenti & ponderis habere: Si contrà recedit longiùs, parum. Verùm de definitione, diuisione, & nomine rei, deque locis, per quos indagantur, hactenus.

De iuris decisionibus, quale quid sit.

CVM autem quærimus, quale quid sit, nihil aliud videtur venire in quæstionem, quàm, bonúmne sit, an malum, an neutrum id, de quo agitur: præter illa tria, nihil video, quod circa rerum qualitates à iureconsulto tractari possit. Sed quoniam horum ratio & supputatio initur, nunc simpliciter & per se, nunc verò comparatè: operæpretium mihi facturus videor, si breuiter & strictim priùs exposuero, quæ bona, quæ mala quæ neutra sint per se, & quomodo legislator in ijs versari debeat: deinde quomodo inter sese, & cum alijs componantur. Bona dicimus nonnunquam ea, quæ ipsa rebus humanis conferunt, & vtilitatem ex sese pariunt: nonnunquam verò tantùm illa, quæ malis depellendis & auertendis noxijs, suum nobis ministerium & officiũ exhibent. Quæ ipsa per se prosunt, aut vtilia sunt, aut honesta, aut ex vtrisque coniuncta, pulchra.

chra. Vtilia vocamus ea, quæ ad vitæ conser-uandæ degendæque rationem & ad opes, copias, ac facultates pertinent. Nam quod pupillus sibi potest stipulari, quòd acceptum petere, quòd donatum acquirere, quòd possessiones suas agere, non diminuere: id omne, propter vtilitatem, vel ipso iureconsulto authore[a] comparatum est: cuius etiam gratia constitutum, ne ad Barbaros aurum deportetur: vt certus artificum & medicorum numerus in ciuitate habeatur: vt ab ijs qui suis rebus superesse non possunt, procuratores dentur: vt alia denique atque alia, quorum euidens sit vtilitas, in Rempublicam infundantur. Horũ, primò quædam sunt necessaria, quædam verò commoda. Necessaria dicuntur, sine quibus res, vel omninò salua esse non potest, vel admodũ difficulter. Nam quod argentarij, nummularij, trapezitæ, & si quæ sunt alia genera fœneratorum, tollerantur in ciuitate[b], quòd concubinatus non aufertur, quod in summa rerum indigẽtia, omnia in commune redigun-tur[c]: cui tandem alij oportet imputare, quàm necessitati? cui ne Deus quidem resistere posse, vulgò creditur. Commoda sunt, quæ rem augent, & meliorem sua præsentia faciunt. Nam quòd dotis causa semper[d] & vbique præcipua est, ideò receptum est, quia Reipublicæ interest, dotes mulieribus conseruari: cùm dotatas esse fœminas, ad sobolem procreandum, replendamq́; liberis ciuitatem, maximè sit necessarium. Quòd munus primùm publicè percus-

sus

a L. 1. in §. ff. de act. & oblig.

b L. quod priuilegium ff. depos.

c L. 2. ff. ad l. Rhod. de iact.

d L. 1 ff. sol. mat.

ſus eſt, ideò eſt introductũ, quia cùm non ſemper nec facilè concurrebat, vt cùm tu haberes, quod ego deſiderarem, inuicem haberẽ, quod tu accipere velles, electa materia eſt, cuius publica ac perpetua æſtimatio, difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis ſubueniret, eaq; materia forma publica percuſſa, vſum dominiumq; non tam ex ſubſtantia præbet, quàm ex quãtitate, nec vltra merx vtrumque eſt, ſed alterum pretium vocatur. Sunt etiam vtilium alia externa, vt nobilitas, amicitiæ, facultates, liberi, clientelæ honores, quarum ſubinde habetur ratio in tutelis, & honoribus deferendis, inque ineundis vectigalibus, in alienationibus iudicij mutandi cauſa factis, in ſatiſdationibus[e]. Alia corporis, vt ætas robur, forma, valetudo, quæ quidem ſpectantur in tutorum & curatorum excuſationibus, in ſeruorum emptionibus & venditionibus, in ſacerdotibus, in vacationibus munerum[f]. Alia denique animi, vt artes, ſcientiæ, doctrinæ, mores, virtutes, eloquentia, dexteritas, quæ & ipſa quotidie veniunt in conſiderationem[g], vt cùm de teſtium fide[h] quæritur, de legendis magiſtratibus, de artificibus, & alijs conſimilibus. Quod autem præterea quædam publicè vtilia ſunt, quædam priuatim, quædam ſimpliciter, quædam comparatè, quædam directè, quædam per conſequentiam: nihil attinet hoc loco prolixiùs diſputare. Honeſta ſunt, quæ ad benè beateque viuendum pertinent, idque tam populariter, & ciuiliter,

e L.1. ff qui ſatiſd. cog.

f L. ſemper. ff. de vaca. mune.

g L. inter artifices. ff. de ſolut.

h L.3. ff. de teſtib.

ter, quàm diuiniore quadam & præcellentiore ratione. Quòd senator eam vxorem habere non potest, quæ libertinæ i conditionis est, aut artem ludicram exercuit: quòd nuptiæ propalam & publicè contrahi debent: quòd sponsam patris ducere dissuadetur: quòd nemo testamento suo cauere potest, vt cineres in mare spargantur: propter solam publicam & popularem quandam honestatem tuendam, est quęsitum. Quòd vigilantibus k & non dormientibus iura subueniunt: quòd is qui in acie mortuus est, per gloriam viuere creditur: quòd pœnæ sontibus & benè merentibus præmia proponuntur: quòd ea quæ dolo malo, vel metu administrantur, certis suppliciorum & tormentorum generibus adhibitis, vindicantur, à nullo alio proficiscitur, quàm ciuilis honestatis ratione. Quòd religionem & pietatem colere, quòd non solùm manus & oculos, verùm etiam cogitationes domitas habere iubemur: quod extra ordinem ius reddimus ijs, qui liberales & ingenuas artes l exercent: quod diuinos honores adhibemus ad eos, qui vel rerũ gestarum gloria, vel vitæ morumq; sanctimonia, vel diuinarum & humanarũ rerum sciẽtiã, cæteros antecedunt, quam quæso aliam habet causam & originem? quàm excellentis cuiusdam, & eximię naturæ rationem? Sed est honestum, aliud in ratione positum & intellectu: aliud in moribus. In intellectu est, scientia, prudentia, sapientia, solertia, calliditas, de quibus etiam aliàs meminimus. In moribus verò, forti-

i L. lege Iul. ff. de ri. nup.

k L. pupill. in fi. ff. de his qui in frau. cred.

l L. 1. ff. si mens. fals. mod. dix.

fortitudo, temperantia, iustitia, cum quibus coniuncta sunt, magnitudo animi, liberalitas, magnificentia, obedientia, pudor, verecundia, cum nonnullis alijs. Et quod tot ac tanta sunt priuilegia [m] militũ, quod in desertores, emansores, transfugas grauissimè animaduertitur: à præceptis proculdubiò fortitudinis manauit. Quemadmodum & illud: quòd adulteria, stupra, luxus pœnis legum coërcentur: quodque vitæ sobrietas & modestia laudatur, à temperantia: quod fures, raptores, prædones, falsarij, vltimis supplicijs afficiuntur, quodq; certi modi contrahendi, commutandi & negotiandi præscribuntur: à iustitia. Pulchrũ est, quod ad decu-rerum ac ornamentum pertinet, proficiscens nonnunquam ex vtili, nonnunquam ex honesto, nonnunquam ex vtroque simul. Ex vtili nascitur id, quod ornatũ quidem suum habét, sed cum eo cautiones suas & opportunitates. Ex honesto, quod simulachra quædam & adumbrationes virtutum continet, licèt decôris magis & solennitatis sit, quàm virtutis. Ex quo vtroq; simul emergit, quod vtile pariter est, & honestum. Primi generis exempla sunt, in condendis testamentis, quæ vno contextu, septem præcisè testibus adhibitis, & ad hoc rogatis, celebrantur. Nam etsi solennitatis & cæremoniæ causâ præcipuè interueniunt: tamen possunt ad confirmationem etiam & securitatem, aliquo modo comparata videri: & sunt eiusdem exempli, omnes actus publici, qui neq; diem, neque conditionem recipere pos-

m toto tit. ff. de re mili.

re possunt: item actiones ordinariæ, quæ suis formulis & verborum proprietatibus includi solent. Posterioris generis exempla sunt: quòd mulier postulare non potest, quòd per vicos discurrere, & insanorum more deridenda loqui turpe ducitur & [n] leue: quòd sacerdotibus nec venari, nec militariter vestiri, nec ludicras artes tractare conceditur, cuius etiam generis sunt omnia illa, quæ dicis causa, vel à magistratibus, vel à pontificibus, nonnunquàm fieri consueuerunt. Ad tertium genus pertinet: quod nuptias certis cęremonijs celebrari; quòd iudicem, pro tribunali sententiam ferentem, sedere, nó stare [o]. quòd leges certis ritibus sanciri oporteat: quo pertinent etiam omnes illæ cæremoniæ, quæ sub exteriorum rerum inuolucris, mysteria quædam condita tenent, & abscondita. Quæ ob id in bonis numerātur, quod malum arceant & depellant, vel conseruant nos à noxijs, vel præmuniunt, vel repellunt ea. Conseruare dicuntur illa, quæ bene constitutæ fundatæque rei, vti firmior sit & munitior, prospiciunt. Sic enim stipulationes sunt repertæ vt ea, quæ aliàs legitimè firmeq; debentur, arctiori quodam & firmiori vinculo contrahantur, sic chirographorum, pactorum, fideiussorum, obligationes sunt introductę: sic furem pluribus alligamus actionibus: sic ei, cui res aliqua legata est, tres damus actiones, quo scilicet vltima voluntas, promptiùs & faciliùs ad exitum perducatur [p]. Præmuniunt illa, quæ impendentibus malis, vti ne noceāt, vel saltem mi-

n L. ob quæ vitia. ff. de ædil. edict.

o L. 2. C. de sentent. ex breui. c. rec. cit.

p L. vlt. C. de sacr. eccl.

minùs officiant, obijciuntur. Ad illum enim vsum sunt repertæ substitutiones, fideicommissa, inuentaria, contestationes, cum similibus: Donatio etiam causa mortis ideò fieri consueuit, quod quis magis se vult habere quàm eum, cui donat: magisq; eum cui donat, quàm heredem [q] suum. Repellendi & amouendi mali naturã habent, quæ malum, quod iam adest, quodq; præsens est, auferunt. Nam quod actiones & iudicia sunt constituta: quòd nocturnum furem occidere[r]: quod vim vi repellere licet: quis tandem nescit à nullo alio profectum esse, quàm à naturali depellendi, arcendiq; mali cupiditate? Hactenus egro de bonis. De malis verò nihil est opus, vt pluribꝰ verbis & fusiùs agamus. Nam quod rerum alia sunt inutilia, alia inhonesta, alia turpia: Item quod nonnulla vitio rationis contrahuntur, nonnulla morum. Præterea quòd quædam aduersus Deum committuntur, quędam aduersus communem hominum societatem. Ad hæc, quòd alia, vel sola perpetrantur attentatione, vt constuprationes[s] virginum: alia factis ipsis, vt furta, rapinæ: alia verbis, vt iniuriæ. Porrò, quòd nonnulla dicuntur atrocia, vt parricidia; crimina læsæ maiestatis: nonnulla communia, vt homicidia, plagia, peculatus: item, quod alia cogitata & præmeditata inferuntur, alia repentino quodam motu & calore[t]: denique, quòd subinde versutia, subinde vi, subinde negligentia, subinde consilio admittuntur: quod, inquam, hæc omnia sic se habeât: partim ex

q §.1. Insti. de don.

r L. sed etsi. ff. ad l. Aqu.

s L. vnica. C. de ra. virg.

t L. quicquid calore. ff. de reg. Iu.

ijs luculenter percipi poteſt, quæ de bonorum differentijs & naturis explicuimus: nam contrariarum eadem eſt, vt vulgò dici ſolet, ſcientia: partim verò ex ijs, quæ de iuſtorum & iniuſtorum diſtinctionibus, latiùs à nobis in ſuperioribus, & vberiùs ſunt expoſita. Illud fortè non eſt alienum admonere, reperiri quædam, quæ mala quidem rectè, propriéq; dici non poſſunt, ſed quæ nocumentũ tamen & damnũ adferunt, tanquã non bona. Sic enim communitatem hominum deſerere, & ad ſolitariam vmbratilemq; vitam confugere, tam eſt in vitio, quàm violentas manus adferre. Sic intempeſtiuam [v] miſericordiam exercere, tam cadit in reprehenſionem, quàm crudelitas. Sic multa ſunt & propè innumerabilia in Republica, quæ non tam ex eo quòd mala ſunt, quàm quòd non bona peſtem adferunt. Eorum quæ nec bona ſunt nec mala, ſed neutra, multæ ſunt & variæ qualitates. Sed illæ fluũt, vel ex rebus ipſis, vel imponuntur ab hominibus. Ex rebus ipſis effluunt, quæ ab earum natura emergunt. Nam quòd digito cœlũ attingere impoſſibile [a] eſt: quòd rerũ fungibilium, vt vini & olei, nõ eſt vſus, ſalua manente [b] ſubſtantia: quòd Stichum aut Pamphylũ promittere alternatiuum [c] eſt, quod in rebus & negotijs, alia diuidua, alia indiuidua: alia cõtinua, alia interrupta: alia plura, alia vnũ quid: alia perpetua, alia temporaria: alia corporea, alia incorporea: alia cõditionalia, alia pura: alia ſimplicia, alia mixta: alia principalia, alia acceſſoria: alia obſcura, alia

v L. ſi homi nem. ff. de poſ.

a L. impoſſibilis. ff. de verb. oblig.

b §. conſtituitur Inſti. de vſufruct.

c L. 1. § ſi Stichum. ff. de verb. obl.

plana: alia denique alijs qualitatibus ac formis distincta: non proficiscitur aliunde, quàm ex diuersis naturę dotibus, quibus ad vnguem legislator inseruire debet. Ab hominibus imponuntur illæ qualitates. quæ vel moribus introducuntur, vel legibus. Nam quòd stipulationis ea est natura, vt certis & conceptis verbis fieri debeat: quòd testamentorū tot sunt, & tam anxiæ obseruationes: quòd vsucapio suis legibus adstringitur: quod actiones suis formulis & proprietatibus ac figuris alligantur: solis hominum & legislatorum voluntatibus, iustis quidem illis, & à natura tractis, sed voluntatibus tamen & iudicijs, est imputandum. Et quidem, cùm illa quę bona sunt & salutaria, imperentur, contra quæ mala sunt & pestifera, imperentur, contra quæ nulla sunt & pestifera, vetantur: hæc tamen neutra, nec in hanc, nec in illam rationem cadūt. Hoc tantum est, quod in ijs agitur, vt quomodo secundùm alias atq; alias qualitates affecta sint, quasi cum authoritate exponatur. Ita genus dicimus non [d] interire: In alternatiuis sufficere [e] alterum adimpleri: debitorem speciei, interitu eius [f] liberari: Impossibilium nullam esse obligationem: In stipulationibus, in quibus dies nō ponitur, præsenti die [g] deberi. Nihil enim in huiusmodi apparet, nec vetiti nec iussi: sed sola est & nuda, cum authoritate coniuncta, expositio. In bonis verò ac malis, longè aliter se habet. Quædam enim tam arctè præcipiuntur, vt omissa, pœnis omnibus & supplicijs vindicētur: Quædam

d L. incendium. C. si cert. pet.
e c. in alter. natiuis, de reg. iur. in 6.
f c impossibilium, de reg. iur. in 6.
g L. cū qui. §. vlt. ff. de verb. oblig.

dam sib imperantur, vt nulla quidem in eos, qui secùs fecerint, aperta pœna, sed tacita tamen in honestorum hominum conscientijs, statuatur: quædam nec iubentur quidem, sed cohortationibus, tam publicè, quàm priuatim factis, suadentur h: quædam denique liberæ cuiusque voluntati & iudicio relinquuntur. Atque hæc non est difficilè æstimare ex bonorum & vtilium differentijs, quemadmodũ contrà, quæ prohibenda sunt, ex malorum & inutilium gradibus. Nam illorum quædam maximis propositis multis & pœnis prohibentur: quædam fieri quidem vetantur, sed tamen facta tenent, nec vindicantur i: quædam, vti ne fiant, dissuadentur k: quædam, etsi non optima sint, tamen propter vitiosos hominum mores, proprio cuiusque studio l permittuntur. In omnibus autem, siue ea bona sint, siue mala, siue neutra, id potissimùm est spectandum, quod tum recta iustaq; ratio demonstrat, tum communis vsus & tractatio, quæ magistra est actionum humanarum, expostulat. Quoniam verò dictum est de qualitatibus simpliciter & per se inspectis: videndum, quomodo inter se componi & comparari debeant. Et quidem, subinde fit, vt ipsorum inter se generum sit contentio: vt cùm tractatur, vtilitatémne potiùs, an honestatem, naturámve sequi oporteat: subinde verò, vt illorum, quæ sub vno eodemq; genere continentur: veluti cùm ex duobus aut pluribus vtilibus, quæritur, vtrum vtiliùs: ex duobus honestis, vtrum honestiùs: ex duobus

h L. vlt. ff. de rit. nupt.

i L. vlt. ff. de diuort. & rep.

k §. mariti. Instit. de nupt.

l L. quod priuilegium ff. depos.

naturalibus: vtrum magis secūdū naturam. Prioris collationis exemplum est huiusmodi. Si vino vendito, certus ad mensuram faciendum dies præstitutus sit, & per emptorem fiat, quo minùs ad diem mensura peragatur: an permittendum sit venditori, vinum sine fraude effundere[m]? Ab vna parte vrget damnū venditoris ex mora, & est regula: Non debere alteri per alterum, iniquam conditionem inferri[n]. Ab altera versatur honestas, quia scilicet inhumanum videtur, tam euidenti emptorem damno mulctare. Posterioris generis exemplum est huiusmodi: vtile est Reipublicæ, vnumquemque rei suæ moderatorem esse ac arbitrum[o]; vtile quoque, ne quis re sua malè vtatur[p]. Iam dominus parat sine causa seruum suum occidere, dubitatur, vtrúmne huic potiùs, an illi regulæ, sit acquiescendum. Ad electionem in generibus faciendam, certū est, primas partes, honestati: secundas, naturæ: tertias vtilitati: quartas, pulchro cedere. Si in eū quis fortè deductus sit locum, vt vel religio prodenda sit, vel capitis periculum subeundum, nemo est qui ambigit, quin religionum sanctitas potiùs conseruari debeat, quàm vita. Si vita pariter & pecunia sic in dubium veniant, vt vnius amissione facta, altera salua esse possit: quis nō videt, malle quempiam omnibus fortunis suis exui, quàm vita spoliari? Sic etiam si in mari, aut eorum sit iactura facienda, quæ ad ornatum & delectationem sunt quæsita: aut eorum quæ ad vitam sustinendam conseruandamque

sunt

m L. 1. ff. de peric. & cō mo. rei vēd.
n L. nō debet. ff. de reg. iur.
o L. in re. C. mandat.
p §. vlt. Instit. de his qui sui vel alien. iur.

ſunt neceſſaria: nullus nõ intelligit, illa potiùs, quàm illa eijci oportere. Poteſt planè fieri nõnũquam, vt vel natura honeſtatem, vel vtilitas honeſtatem pariter & naturam, vel pulchrũ omnia tria ſimul ad ſe rapiat. Quid enim ſi agatur de re ſummè neceſſaria, & popularis alicuius honeſti ratio amittenda: quid? nónne ſatiùs eſt, eo loci, vtilitati potiùs inſeruire, quàm q honeſtati? inſolentiùs per vios diſcurſare, inhoneſtum; ſi hominis tuendi & conſeruandi cauſa, id facias, an erit qui id probro ducet? Omnes homines ſecundum naturam ſunt liberi r: improbandáne igitur ſeruitus, quę maximo totius humani generis bono & conſtituta? Vnuſquiſq; rerum ſuarum liber eſt adminiſtrator & dominus: éſtne igitur damnanda illa lex, quæ propter publicum ornatum, néve ruinis ſ deformetur ciuitas, prohibet, vt ne quis ędificia ſua ſponte non reſtituturus diruat? nullo modo. Sequitur enim pulchrum honeſtas, vt vtilitas nonnunquam, & natura, licèt alioqui generaliter, tanta ſunt pondera & momenta honeſtatis, vt omnia ex altera parte collocata, ne minimi quidem momenti inſtar habeant. Iam quantum attinet ad electionem ex ijs, quæ ſub eodem genere contenta, diſsidere inter ſe & contendere videntur: vna cautio eſt, vt ex pluribus honeſtis, illud quod magis diuturnum eſt ac ſua ſponte conſtans, reliquis anteponatur. Nam cùm omnis boni & honeſti caput Deus ſit, conſentaneum eſt, vt in deliberando vincat illud, quod ei maximè ſit cogna-

q vide exempl. in l. bona fides. ff. depoſ.

r §. 1. Inſtit. de libert.

ſ vide l. 1 & de tign. iunct.

tum & affine, quodque proximè ad naturam accedit diuinam [t]. Poſt deinde verò ſequuntur res humanæ, primò quidem publicæ: ſecundò, priuatæ, ex quibus ſummum ſibi locum vendicant parentes, quibus poſteà ſuccedunt amici, ciues, ſocij, & ſic deinceps. Si vtilium inter ſe conflictus eſt, illud maximè ſumendum & probandum eſt, quod cauſam habet maximè [v] neceſſariam. Nam fons omnium eorum, quæ requirimus, quibuſque vtimur in vita, eſt neceſſita naturæ, ad cuius expletionem pergunt & diriguntur omnia. Cùm de rebus naturalibus eſt diſceptatio, quanto quid ad ſubſtantiã eius quo de agitur, accedit propiùs, tantò magis ſecundum naturam eſſe dicitur. Non enim tam ex ijs, quæ foris apparent, metienda res eſt, quàm ex ijs, quæ in abditiſſimis & intimis cuiuſque receſſibus ſunt collocata. Sed in hoc argumento diligenter eſt circunſpiciendum, vt ea, quæ facti ſunt natura, diſtinguantur ab ijs, quæ ſunt iuris: nam ea res tantas habet oportunitates, vt nihil credam toto iure ciuili extare, quod maiorem vſum & vtilitatem de ſe præbeat. Eorum, quæ voluptatis & ornatus gratia parantur, non ea maximè probanda ſunt, quæ ſenſus feriunt, & eos iucunditate aliqua perfundunt: ſed quæ animum præcipuè paſcunt, & ipſam mentem voluptate ſimul & vtilitate deliniunt. Atque ex his regulis pendent, quæ vulgò in iure dicuntur: Semper in obſcuris, quod minimum eſt, ſequendum eſſe: Quoties dubia eſt interpretatio libertatis, ſecun-

t L ſunt perſonæ, in fin. ff. de relig. & ſumpt. fun.

v vide ex empl. l 2 ff. ad l. Rhod. de iact. l ſi quis. ff. de lib. ag.

secundum libertatem esse respondēdum: Semper in dubijs benigniora præferenda: In ambiguis pro dotibus respondere melius esse: In omnibus quidem, maximè tamen in iure, esse spectandam æquitatem: Fauorabiliores esse reos, quàm actores: Proniores nos esse ad absoluendum, quam ad condemnandum: In obscuris inspici solere, quod verisimilius est, aut quod plerunque fieri solet.

De circunstantijs.

Demonstratis ijs, quæ ad fictiones, coniecturas, definitiones, & decisiones iuris pertinent: reliquum est, vt de circunstantijs nonnihil secundum propositum ordinem disseramus. Est autem earum tanta vis ac potestas, vt subinde totam rei qualitatem immutent, subinde, intendant vel remittant. immutant autem, cùm de bono malum faciunt, vel contrà, de malo bonum. Vt hominē occidere, simpliciter nefas[a]: tyrānum, latronem, hostem necare, fas[b]. Liberalitatem exercere pulchrū: Dare verò cùm non oportet, vbi non oportet, cui non oportet, turpe[c]. Intendūt verò vel remittūt, cùm id quod bonum malúmve est, vel maius vel minus faciunt. Depositum abnegare, malum: peius verò, si ex incēdij, ruinæ, naufragij causa, depositum abnegetur[d]. Legata relinquere pium: magis piū, si sacrosanctis ecclesijs, & religiosis locis relinquantur. Sunt[e] autem circunstantię, numero septem, Causa, Persona,

a L. 1. ff. de sicar.
b L. mini- mè. ff. de relig. & sump. fun.
c L. 1. ff. de curat fur.
d L. 1. §. me- rito. ff. depo.
e L. aut fa- cta ff. de pœ.

ſona, Locus, tempus, Qualitas, Quãtitas, Euentus. Cauſa, vt in verberibus, quæ impunita ſunt, à magiſtro illata vel parente, quoniam emendationis, non iniuriæ gratia videntur adhiberi puniuntur, cùm quis per iram ab extraneo pulſatus eſt. Sed ſunt quædam cauſæ, quæ impellendi tantùm habent naturam, vt ira, odium, voluntas caſtigandi: quædã, quæ inſtrumenti loco ſunt, vt gladius, fuſtis, telũ, lapis: quædam, ad quas tanquam ad finem reſpicitur, vt lucrum, libido affectus. Et in his eſt regula: Malo fine propoſito, reliqua omnia, cæteraq; etiam laudata, infici. Bono fine propoſito, non confeſtim omnia fieri bona, quæ ad illum finem tendunt: nam non eſt faciendum malum vt eueniat bonum. Perſona ſpectatur, & eius qui fecit, & eius qui paſſus eſt. Aliter enim puniuntur ex iiſdem facinoribus, ſerui, quàm liberi: & aliter qui aliquid in dominum parẽtémve auſus eſt, quàm qui in extraneum: in magiſtratum, quàm in priuatum. In huius rei conſideratione, ætatis quoque & ſexus ratio habetur. Locus facit, vt idem vel furtum, vel ſacrilegium ſit: & capite luendum, vel minore ſupplicio: Nam alius priuatus eſt, alius publicus, alius ſacer, alius prophanus, alius huic, alius illi rei deſtinatus. Tempus diſcernit emanſorem, à fugitiuo: & effractorem vel furem diurnum, à nocturno. Nam ſecundum quantitatem, aliud eſt longum, aliud breue, aliud ſemel factum, aliud ſæpiùs repetitum. Secundum qualitatem, aliud nocturnum, aliud

diur-

diurnum, aliud festum, aliud profestum. Qualitas est, cùm factum vel atrocius vel leuius est; vt furta manifesta, à nō manifestis discerni solent: rixæ, à grassaturis: expilationes, à furtis: à violentia, petulantia. Quantitas discernit furem, ab ambigeis: nā qui vnum suem surripuerit, vt fur coërcebitur: qui gregē, vt ambigeus. Præterea de minimis f sæpè etiam profitetur se non curare Prætor, cum alioqui maioribus diligentem curam adhibeat: idque siue in contractibus, siue in delictis, siue in iudicijs loquamur. Euentus spectatur, vt à clementissimo quoque facta, quanquam non minùs lex, eum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quàm eum qui occiderit, puniat. Si filius patrem in ius vocauerit, vel iniquum quis ius aduersus alium impetrauerit, non aliter multatur pœna quinquaginta solidorum, quàm si res euentum habeat g. Contingit autem subinde, vt eadem scelera in quibusdam prouincijs grauiùs plectantur: vt in Africa, messium incensores: in Misia, vitium: in Aegypto, aggerum perfossores: Vbi metalla sunt, adulteratores monetæ. Nonnunquam euenit, vt aliquorum maleficiorum supplicia exacerbentur, quoties nimirum multis personis grassantibus, exemplo opus est. Restant asystata siue perplexa, cum quibus coniuncta sunt, quæ dicuntur indifferentia, quæque reconditorem iuris rationem habent & abditam.

f L. scio. ff. de in integ. restit.

g L. 1. ff. quod quisq; iur.

De Asystatis indifferentibus, & ijs quæ abditam habent iuris rationem.

a L. qui quadringenta. ff. ad l. Falci.

b L. 1. ff. de hære. inst.

c L. cùm enim ff. de stip. ser.

d L. si duo. §. idem iul. ff. de iureiu.

e L. si Titius ff de ver. oblig.

f L. si duo. ff de dol. mal.

g L. sed Iul. §. mutui. ff. ad Velleia

ASystata siue insolubilia sunt, in quibus quicquid constituitur verum esse, statim reperitur falsum[a]. Et sunt eorum imprimis, alia deficientia, alia æquiualētia alia mutila, alia apora siue ambigua. Deficientia sunt, in quibus aliquid deest, veluti si quis scribat in testamento, Titius filius, omittens verba, hæres esto[b]. Aequiualentia, in quibus æqua[c] causa duorum est, vt fit in pari turpitudine, & in duobus agentibus, Vti possidetis. Mutila, in quibus ab altera tantùm parte causa constat aut cognoscitur, veluti cùm abest vel latitat aduersarius[d]. Apora, in quibus nullus inuenitur exitus, veluti; si tibi dem fundum Tusculanum, nisi eum Caio dedero, & Caio rursum, nisi eum tibi dedero[e]. Sunt præterea asystatorum species hæ, Antistrephusa, Achromos, Adynatos, Aprepes, Anæschyntos, Apythanos, Alogos, In circulum rediens, Præpostera. Antistrephusa est, cùm actionem suam cōuertunt litigantes, & neuter vtitur sua sententia, sed aduersarij sui: vt cùm socius de socij dolo conqueritur, & contrà[f]. Achromos, quando color facti non inuenitur, vt si quis pannum credat filiofamilias incertis nominibus, vt inde pecuniam conficiat: non enim minus officit ei Macedonianum, quàm si pecuniam dedisset, propter[g] colorē quæsitum. Adynatos, cùm id proponi-

ponitur, quod sit cōtra rerum naturæ fidem, à qua quidem specie non longè abest. Apythanos, cùm id tractatur, quod minus sit verisimile. Abrepes, vt cùm suā qui allegat turpitudinem h Aneschyntos, vt cùm res aliqua legibus est improbata, cuiusmodi est aleæ lusus i, & res meretricia, in iudicium deducitur. Alogos, vt cùm eo iure, quod quis in alium statuit, vel impetrauit, vti non vult k. In circulum rediēs, veluti cùm quæritur inter fiscū, mulierē, & primum creditorem, quis in pignore præferri debeat. Præpostera, vt si quis ita dicat: Si nauis l ex Asia venerit, hodie dare spondes? Adhæc & similia asystata dissoluēda, prima via est, vt p nullis habeantur, quasi nihil penitùs sit actum, veluti cùm hipocentaurum quis dari sibi stipulatus est m; Altera, vt in suo statu & loco relinquantur: veluti cùm iudex cedit tribunali: cùm pronunciat non liquere: cùm post cētum annos, sic enim ab Areopagitis semel factum legimus, litigatores reuerti iubet. Tertia, vt reiectis inutilibus, vtilia reseruentur. Sic enim obseruatur, in cōditionibus impossibilibus, iniectis legatis aut institutionibus hæredū, cùm non pro scriptis habentur n. Alia, vt ex motu & affectione iudicis negotium definiatur: nam quod factū est, cùm in obscuro sit, ex affectione cuiusque, capit interpretationem o. Alia, vt media via eligatur. Nam & Iustinianus ipse, in manumissionibus à minoribus faciēdis, decimum septimum annum, tanquā medium, inter decimumquartum ac vicesimum elegit p. Alia

h L. mercal. C. de condi. ob turp. cau.

i L 1. ff. de aleæ lus.

k ff. quod quisque iur.

l § item si quis Inst. de inutilib. stip.

m § 1. Insti. de inutilib. stip.

n §. impossibilis. Inst. de hæred. inst.

o L. capienda. ff. de reg. iur.

p §. vlt in fi quib ex cauf. ma nō lic.

vt vel dissimulatione, vel alio quouis[q] modo finis & exitus reperiatur, quod quidē non tam potest locutione exprimi, q̃ intellectu pro re nata perspici. Alia deniq;, vt forte res dirimatur[r]: nam & eius extant, non pauca, in toto passim iure Ciuili exempla. Sed hucusque de asystatis & perplexis. Iam autē sunt alia quædā, quę non intricata quidē sunt & insolubilia: sed indifferentia, vtpote, quę natura sui, nec in hanc nec in illam iuris partem sunt propensa, sed media: ita vt nihil omnino intersit, hoc ne an illo modo constituātur. Quid enim, si naturam consulas, refert? vtrùm septem an quinq;, an decē testes in testamentis adhibeas? Vtrùm duos, an tres annos in vsucapionib. præscribas? Vtrùm in quæstione de nō numerata pecunia, quinque potiùs annos, q̃ quatuor, eligas? Certè in his casibus omnibus nihil aliud opus est spectare, quàm nudam & meram principis siue legumlatoris voluntatem & affectionē[s]. Is enim in his rebus solus dominatur, vt inquit Aristoteles, & imperat. Quanquā eam ipsam potestatem, nō infrequenter ijs cōcedere solet, qui rebus iudicandis[t] præsident: cum in ijs quæ explicari possunt religionem suam: quæ non possunt, affectionem, iubet interponere. Quod quidem etiam atque etiam nota. Nam non omnia legibus comprehendi & includi possunt: sed in quibusdā, mores serere oportet: in quibusdam ad boni alicuius viri, id est, iudicis arbitrium, rem reijcere. Præter asystata & indifferentia, sunt nōnulla alia, quæ occulta potius

q L. exigendi. C. de procur.

r L. vlt. in princ. C. cō munia. de lege. & fideicommiss.

s d. l. capienda.

t L. 3. ff. de testib. l. continue. §. 2. ff. de verb. obl.

tius & abſcondita, quàm vel intricata vel neutra dici poſſunt. Nam quòd ſolennitatum in teſtamentis & emancipationibus, nullam admodum cauſam & rationem tenemus: quid? an hoc ad id quod ἀσύςατον vel ἀδιάφορον appellatur, referemus magis? an ad id quod abſtruſum & incognitum dicitur? Planè non eſt dubium, quin nonnulla ſint in iure, tum pontificali tum ciuili, quæ obſcuras quaſdam intelligentias habeant, & ex ipſis vel naturæ vel morum, vel antiquitatis latebris, erui debeant. Sed ſunt, ea duûm omnino generum: Quædam ſunt, quæ nullo penitùs humano ingenio, vel omnino indagari, vel etiam ſi indagata ſint, explicari, & in vulgus prodi poſſunt. Atque in his nihil reſtat aliud, quàm vt Dei oraculum conſulatur, & ad eum ſolum, tanquam ad verum & perfectum legumlatorem, recurratur. Et ſic in omni memoria, tum à Iudæis & Chriſtianis, tum à Græcis, Romanis, & Barbaris ſæpè factum legimus. Quædam ſunt, quæ ab hominibus cognoſci quidem & perſpici poſſunt, ſed non aliis quàm diuinis, vel ſecretioribus quibuſdam, & à communi ſenſu remotioribus doctrinis, eruditis. Horum ratio tractatioq; tribus conſtat in vniuerſum rebus. Vna eſt, vt abditæ rerum naturæ cognoſcantur. Altera, vt quid mores tacitè ſtabilire poſſit, & conſeruare, intelligatur. Tertia, vt cuiuſque gentis myſteria quædam & ſecreta, quæ vel fuerunt, vel ſunt, vel futura ſunt, perſpiciantur. His enim tribus probè cogniti

& comprehensis, nihil est facilius, quàm aut de abditis legũ causis iudicare, aut ea primũ lege lata introducere, quæ non aperta quadam & manifesta, quemadmodum nuptiæ, testamenta, contractus, sed latenti & obscura ratione, quemadmodum sacrificia, cõsecrationes, & diuinationum iura constant. Est enim sic à summo rerum omnium opifice Deo procuratũ, vt rerum omniũ duplex sit affectio: vna, naturalis & ex his quatuor primis corporibus desumpta, proficiens ad res & vsus naturales: altera, diuina & à sempiternis illis ignibus profecta, cuius vis ad ea tantùm, quæ diuina sunt, porrigitur: idq́ue ita, siue de rebus loquamur, siue de moribus, siue de externis mysterijs antiquitatis & secretis. Cur adhibemus ad sacrificia (loquor autem de sacrificij veteris legis) tum vina, tum aquæ oleíve adspersiones, tum suffitus & odores? an, quia vinum non modo corpus, vt est apud Platonem, calefacit, quod est naturale: verùm etiam animum inflammat, & ad diuinarum rerum contemplationem erigit & accendit, quod diuinum? Cur interueniunt in sacrificijs hymni, status, motus, flexus? an, quia mira quædam & latens vis inest, ad componendum ac regendum animũ & mores, in Musicorum cantibus? quibus mutatis, putat Plato, mutari ciuitatum status? Cur denique nauem, anserem, cicadam, circunferimus in pompis & sacrificijs? an quia conseruanda est memoria antiquitatis alicuius & rei gestæ? quemadmodum apud Romanos & Athe-

nienses

nienses fieri solet, & Iudæos apud quos plurima constat adumbrata fuisse, non modò præteritarum rerum & præsentium, verùm etiam futuri Christi, quem à multis sæculis promissum expectabant? Ergo ex his tribus: naturis rerum scilicet, moribus hominum, & secretioribus gentis bene cognitis & perspectis, pendet omnium secretiorum rerum tam humanarum vt emancipationum, adoptionum, & similium, quàm diuinarum vt sacrificiorum consecrationumq; definitio, non aliter atque communium, ex naturalibus, diuinis & externis, de quibus suprà diximus, principijs. Planè quædam sunt, vt author est Plato in Republica, quæ non tam aperto vel Dei vel hominum iudicio constituuntur, quàm vel fortuitu, vel tacito quodam astrorũ & naturæ cursu. Nam quòd ista gens ad illa, ista contrà ad illa, propensa est naturaliter & procliuis, quod tam est manifestum, vt exemploum lumine non egeat: cui tandem oportet alij imputare, quàm naturæ loci & astris? ex quibus in genere rectè possumus dicere, magnam ingeniorum & morum partem dependere? Et si illi naturales motus animorum, per longam deinde consuetudinem confirmentur, & in leges abeant: non est dubium, quin illæ leges, nõ tam hominum placitis & scitis, quàm ex latentibus naturæ ductibus, & syderum traiectionibus, introductæ dici debeant. Sed de asystatis, indifferentibus, & ijs quæ obscuram causam habent, iam satis.

De directione legum ad vltimum finem.

VNum adhuc restare videtur, quod in gubernanda regendaque legibus ciuitate, non modò non exiguum, sed reuerà summum & maximum dignitatis locum obtinet; cuiusque tanta vis est & authoritas, vt eius solius intuitu & respectu, leges omnes, formã suam & modum accipiant, vtque perpetua quadam & constanti ratione, iustitia, per res diuinas & humanas transfundatur. Hoc autem in nullo alio consistit, quàm in finis vltimi, & rerum agendarum in Republica, termini cognitione. Finis enim, cùm primùm omnium sit in mente ac ratione legumlatoris, tantam vim habet & potestatem, vt omnia passim ad se rapiat, & cuncta, quæ in ciuitate sanciuntur, ad se referri, & sibi parére compellat. Quæ hactenùs sunt exposita de ratione, qua fingere debeat legumlator, qua, de quæstione an sit, quid sit, quale sit, respondere, qua in circunstantijs & asystatis bene recteque versari: magna quidem sunt, & haud scio an maxima: sed sunt tamen huiusmodi, vt per se considerari non possint, sed ad suum finem, tanquam ad scopum, respicere ac collineare debeant. Finis verò, vt iam cœpi dicere, eius est naturæ, vt nullo alio respiciens, in se tantùm acquiescat, & in omnibus porrò alijs, quæ tota exstãt Republica, dominatum & imperium teneat: ita vt in eum solùm omnia, tanquã ex diuersis itineribus

tibus conuenire, & musica quadã ratione conspirare oporteat. Planè si quid reperitur in legibus, quod cum vltimo fine non sit aptum & congruens, id tanquam alienum & spurium, siue potiù suppostitium, repudiari & penitùs extirpari debet. Tantundem obtinet etiam si ad propositũ finem pergat quidem, sed nõ iusto legitimoq; modo ac ratione. Quid enim si per scelus & flagitium stabilire velis populum & Rempublicam? Quid si per nefas rem quærere, quam in munitionem tuæ ciuitatis, & amplificationẽ colloces? Oportet igitur in omnibus, tum ad expetendarum rerũ finem contendere, tum iusto legitimoq; modo ac ratiõe. Nam si quis est fortè legũ vel lator, vel interpres, qui nullum omninò sibi scopũ præfixerit, ad quẽ cogitationum suarum cursum dirigat, nõ magis sibi in condendis scribendisque legibus constare, ac Reipublicæ prodesse potest, quàm in rectione gubernationeque nauis ille, qui in medio semper mari iactatus, nullum sibi vnquam finem & portum, ad quem contendat, & in quem se recipiat, proponit. Si quis verò est, qui finem quidem & terminum apud animum suum meditatum habeat, sed nullis artibus & disciplinis sit paratus, quibus ea, quæ ad eam rem necessaria sunt, conficiat & fingat, quibusq; in obscuris artificiosè conijcere, in rebus ipsis, quænam sint & quales, dijudicare, & earum obscuras intelligentias enudare sciat: non magis aptè leges & iussa populorum condere potest, quàm si nauis clauũ re-

gat ille, qui nomen quidem portus teneat, sed nec visum dirigédæ obliquandæq; nauis habeat, nec vllam viam & rationem cognoscat, qua ad illum portum possit perueniri. Sed est diligenter etiam atque etiam adlaborandum, vt verus rerum finis & terminus inueniatur. Nam in hac quidem re, quantum versetur periculi, vel maximæ passim ciuitates & florent [illegible], demonstrant, quæ ob hoc solum corruerunt, quòd aliud in condédis legibus signum, quàm oporteat, sibi habuerint præstitutum. Quantis olim viribus Lacedæmoniorum constiterit Respublica, nemo est qui ignorat: cęterũ quòd nunc à multis retro seculis deleta, & penitùs extincta sit, non accidit ex alia prorsus causa, quàm quod in belli magis & armorum gloria, quàm in vera perfectaque virtute, salutis suæ summam collocarit: quodq; bellicas potiùs artes & disciplinas, quàm tranquillitatis & quietis colere maluerit. Quid dicam de Corinthiorum, Carthaginensium, & Romanorum Rebuspublicis? quæ ad summum vsque gradum adauctæ, suis tandem viribus, propter summi boni ignorationem, ceciderunt? Summa igitur ope adnitendum est, vt non solùm finis aliquis generalis proponatur, & quemadmodum eò perueniri possit, demonstretur: verùm etiam, vt ipse verus omnium finis, ad quem cuncta toto orbe confluunt, reperiatur: & repertus, primo statim legũ vestibulo & ingressu, proponatur. Atque hoc quidem est, quod nostri legumlatores, vel à Iustitia, in libris suis principium

cipium faciunt[a], quæ quidem nihil est aliud, quàm modus quidam & mensura rerum omnium, vel ab ipso totius vniuersi fabricatore Deo[b], qui & cōditor est, & custos iuris vniuersi ac legū, quiq; summum nobis & extremum in rebus bonum exhibet, & in quo solo, tanquā vero & perfecto bono, acquiescere possimus. Nam quòd nonnulla sunt bona, quæ humana dicūtur, cuiusmodi sunt, sanitas, forma, vires, diuitiæ: nōnullaq; diuina, cuiusmodi Prudentia, Temperantia, Iustitia particularis, Fortitudo: nihil est si per se solùm adspiciatur. Nam sic ad humana assequenda debet adniti legumlator, vt inde trāsitum faciat ad diuina. Sic iterum ad diuna, vt ex ijs, ad ipsum Deum & perfectam iustitiam, ac mentem, ipsumq; bonum, quasi per gradus adscendat; & ab ijs quæ corporis sunt incipiens, & inde ad animum perueniens, in eo tandem, quod ipsius mentis est, desinat, & consistat. Atque hoc est, quod tradit Plato, in 1. de legibus his fere verbis:

Ὦ ξένε ἐχρῆν μὲν εἰπεῖν, οἱ κρητῶν νόμοι οὐκ εἰσὶ μάτην διαφερόντως, ἐν πᾶσιν εὐδόκιμοι τοῖς ἕλλησιν. ἔχουσι γὰρ ὀρθῶς τοὺς αὐτοῖς χρωμένους εὐδαίμονας ἀποτελοῦντες, ἅπαντα γὰρ τὰ ἀγαθὰ πορίζουσι. διπλᾶ ἀγαθά ἐστι, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα. ἤρτηται δ' ἐκ τῶν θείων θάτερα. καὶ ἐὰν μὲν δέχηταί τις τὰ μείζονα πόλις, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττονα. εἰ δὲ μὴ στέρεται ἀμφοῖν. ἔστι δὲ τὰ μὲν ἐλάττονα ὧν ἡγεῖται μὲν ὑγίεια. κάλλος δὲ, δεύτερον. τὸ δὲ τρίτον, ἰσχὺς. εἴς τε δρόμον καὶ εἰς τὰς ἄλλας πάσας κινήσεις τῷ

a Vid ff. & Inst. de Iust. & Iur. l. ꝙ si Ephesi. ff. de eo quod cert. lo. l. bona fides ff. de poss.

b vid. Cod. & extr. de summa trinit. & fid. cathol.

σώματι τέταρτον δὲ δὴ πλοῦτος, οὐ τυφλὸς, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων, ἄνπερ ἅμ' ἕπηται φρονήσει. ὃ δὴ πρῶτον αὖ τῶν θείων ἡγεμονοῦν ἐστιν ἀγαθῶν, ἡ φρόνησις. δεύτερον δὲ μετὰ νοῦ, σώφρων ψυχῆς ἕξις. ἐκ δὲ τούτων μετ' ἀνδρείας κραθέντων τρίτον ἂν εἴη δικαιοσύνη, τέταρτον δ' ἀνδρεία. ταῦτα δὲ πάντα ἐκείνων ἔμπροσθεν τέτακται φύσει. καὶ δὴ καὶ τῷ νομοθέτῃ τακτέον οὕτω. Sed iam illud non oportet ignorare, duplicem esse summi primiq; boni inspectionem. Vnam quidem, simplicem, puram, synceram, & ab omni aliarum rerum admistione seiunctam: qualis adspectus solis & syderum, claro serenoq; cœlo esse solet. Alteram verò, nec puram, nec apertam, sed quibusdam quasi fumis & nubeculis adspersam. Fitq; sæpenumerò, vt quæ vnius intuitu constituuntur, cum ijs, quæ alterius respectu fiunt, pugnare ac dissidere videantur, licèt reapse tamẽ men nullo modo discrepent, quemadmodum ex Mosaicis & Euangelicis legibus licet intelligere. Et sanè quòd tanta videtur Iuris Pontificalis & Ciuilis hodie differentia, ex nullo penitus alio proficiscitur, quàm ex diuersa summi boni consideratione. Nam quòd aliter circa Vsuras [c], Iusiurandum [d], Concubinatum, Tempus, luctus, Diuortium, Matrimonium, Testes in testamento [e], legibus pontificijs statuitur, aliter ciuilibus: propter solam sacrarum literarum authoritatem est receptũ: quòd de nudis [f] pactis, stipulationibus alteri factis, seruorum [g] coniugijs, liberis spurijs exhibendis

c c. 1. & toto tit. extr. de vsur.
d c. etsi Christus. extr. de iureiur.
e c. cum esses ext. de test.
f c 1 & 3. extra de pact.
g extra de coniug. ser.

cum

cum similibus, aliud Iure Canonico statuitur, aliud Romano: ex eo solo accidit, quòd naturam simpliciter intuentur Pontificales: corruptam & deprauatam, ciuiles Principes & Legumlatores. Atque ex his duobus diligenter cõsideratis & perpensis, nihil est facilius, quàm omnes omnium differentiarum causas, inter ius pontificiũ ac ciuile, colligere. Sed iam mihi satis videor dixisse, quantùm quidem instituta breuitas patitur, primum, quo pacto in ijs quæ referũtur ad finem, versari debeat legum conditor, cuiusmodi sunt, fictiones, coniecturæ, definitiones, decisiones, circunstantiæ, asystata: deinde, quomodo ad ipsum finem: & id quod in rebus est extremum, debeat respicere, cuiusmodi sunt ea, quæ modo sunt exposita. Nam his duobus bene perceptis & cognitis, nihil puto desiderari, quò minùs quis de iustitia per res diffusa, si modò vsus accedat & exercitatio, rectè ac aptè possit dijudicare.

IOACHIMI HOPPERI PHRISII IVRECONSVLTI, De Iuris Arte, Liber Tertius.

SVPERIST, vt ad eam partem instituti operis accedamus, quæ legum & principiorũ authoritatem, quodam quasi sepimento, vallat & circundat. Nam si verum dicere volumus, nihil est omnino, quod præstare nobis possit in Republica vel iuris & iustitiæ cognitio, de qua primò, vel ipsarum etiam legum & constitutionum præscriptio, de qua secundò diximus, si non & præmiorum quædam exhortationes, ac iudiciorum terriculamenta præponantur, quibus tum allici & inuitari homines ad rectè facta, tum à malo deterreri, & in officio retineri possint[a]. Enimuerò rectè placuit maioribus nostris, eas legum partes, quibus pœnæ constituuntur aduersus eos, qui contra leges delinquunt, vocari sanctiones: videlicet, quia nõ solùm sanctione aliqua sunt subnixæ vel munitæ: verùm etiam, quia debent præ alijs duabus partibus, ipsius quoque nominis & tituli prærogatiua gaudere. Planè sic est in rebus à natura comparatum, vt quædam sint, quæ nõ tam certis & descriptis legibus, quàm prooemijs legum, hoc est, prima iuuentutis institutione, concionibus ad populũ, & scriptis Philosophorum debeant cõprehendi: cuiusmodi sunt, quę de Deo, de virtutibus, de charitate patriæ, de magnificentia, de liberalitate, deq; alijs similibus, quotidie in vulgus eduntur. Quædã verò

a L 1. ff. de Iust. & Iur.

rò ſunt eiuſmodi, quæ niſi moribus aut legibus definiantur incertum & ambiguum relinquunt populum: cuius generis ſunt Dominiorum. Contractuum, Teſtamentorum, Tutelarum. & aliarum iura quæ non in natura quidem, ſed in caſu & neceſſitate ſunt collocata. Quædam denique illius naturæ. quæ non tam procemijs aut legibus debeant, vt inquit Cicero, vetari. quàm iudicijs, qualia ſunt furta, rapinæ adulter a, homicidia. plagia, & alia infinita, quæ ſua ſponte, ac ipſo iure naturali ſunt prohibita: ita, vt in ij nihil aliud reſtet legiſlatori cogitandum, quàm quibus pœnis ac ſupplicijs affici ac emendari debeant. Exoriunturque hinc illæ quæſtiones, quæ dicuntur iudiciales b, cùm aliæ, vel boni ac æqui, vel iuris quæſtiones nominentur. De hac igitur vltima legum lationis parte, quæ tanquam vinculum eſt duarum ſupraſcriptarum, nunc eſt exponendum: idque nimirùm vt intelligatur, quomodo id quod æquum bonum eſt, & legibus iuſſum ac vetitum, ad exitum ſuum & effectū perduci poſſit. Huius duplex eſt in totum ratio: Vna, vt actiones quædam & formulæ prodantur aduerſum eos, qui vel fidem pactorum deſerunt: vel vltimis morientium iudicijs non ſatisfaciunt; vel poſſeſſiones aliorum interuertunt: vel furtis, raptionibus, homicidijs, & alijs denique modis graſſantur in Republica. Altera. vt via quædam & ordo ex ipſa natura conficiatur, ſecundum quem in iure conſiſti, & in omnibus actionibus ac iudicijs

b l. Lucius. ff. mandat.

procedi ac litigari possit. Atque his duobus benè firmeque constitutis, nihil est faciliùs, quàm dignitatem conseruare. Nam quòd in fine legum fermè subijcitur. Et ex hoc cõtractu competit actio, quæ certi condictio vocatur: Si quis huic meæ constitutioni fraudem fecerit, sciat me hoc aduersum se seueriùs exsecuturum. Item quòd de adulterijs, iniurijs, criminibus læsæ maiestatis, & alijs edicitur: priorem partem, quæ in actionibus dandis & pœnis describendis versatur, significat. Quod verò toto sparsim iure Ciuili tractatur, De iurisdictione De in ius vocando, De litis contestatione, De probationibus, De re iudicata, De appellationibus: secundam partem, quæ litigandi vias tradit, amplectitur. Priùs autem est, vt dicendum sit de varijs & diuersis actionibus: pòst deinde verò de cursu & ordine Iudiciorum. Et actiones quidem, quantũ [c] complector animo, vel sunt ciuiles, vel criminales, vel communes. Ciuiles sunt, in quibus pecuniariter in rem vel personã agitur: quæq; per iurisdictionem potissimùm expediuntur. Criminales, quibus aut existimationis, aut corporis & capitis aliqua pœna postulatur, quæque per merum imperium explicantur. Communes denique, quibus aut de personarum statu & tuitione, aut de tranquilla pacificaq; possessione quæritur, & per mixtum imperiũ tractantur. Et sanè quemadmodum in ciuilibus hoc agitur, vt dominiorum, rerum creditarum, dotium, tutelarum, testamentorum, & obli-

c L. cogitationum. ff. de var. & ex tracrd. cog.

& obligationum iura, sarta tecta conseruentur. Item in criminalibus, vt boni defendantur, & in facinorosos homines animaduertatur: ita in mixtis hoc spectatur, vt possessiones ratæ firmæque maneant, & personis tum tutoribus datis, tum adoptionibus & emancipationibus, manumissionibusque permissis, prospiciatur. Quæ res, cùm nec ad hanc, nec ad illam speciem referri possit, rectè dicta est à veteribus mixti imperij: quippe quòd nec sola pronunciatione sententiæ finiatur, quemadmodum lis & causa ciuilis, licèt in ea subinde fiat executio, quę vsui quodammodo sumitur ab imperio: nec in sola coërcitione consistat, quemadmodum criminale iudicium, quod tamen à Ciuili nonnunquam mutuatur iurisdictionem: sed media quadam ratione contineatur, cuiusmodi est manumissio, emancipatio, missio in possessionem, cum similibus: quæ nō tam legum scriptarum siue mutarum, quàm loquentium, vt loquitur Cicero, id est, magistratuum authoritate expediuntur. Atque id adeò est, quod Plautus, aut ad populum negotium esse dicit, in capitalibus, quæ sunt meri imperij: aut in iure in prætorijs, ad decreta interponenda, quæ mixti: aut ad iudicem in ciuilibus, quæ iurisdictionis. Nam merum imperiū nihil est aliud, quàm habere gladij potestatem, ad animaduertendum in facinorosos homines, quod etiam potestas appellatur d. Mixtum e, potestas quędam ex mero imperio & iurisdictione temperata, qualis quæ in danda bonorum

d d.l. imperium. ff. de iurisd. omn. iud.

e L. imperium, cum seq d.tit.

[f] L. 1. & 2. ff. de imperii. d. tit. l. vlt. ff. de offic. eius cui manc. est iur.

norum possessione, consistit. Iurisdictio[f] denique, iudicandi & iudicis dandi licentia, cui & modica coërcitio, sine qua explicari non potest, est coniuncta. Scio sanè, quanta varietate doctorum & dissensione, ista semper fuerint disputata; sed hisce nostris pauculis benè intellectis, & ad rectæ rationis & antiquitatis normam reuocatis: nihil puto reliquùm futurum, quod quenquam meritò torquere, & ancipitem, ambiguumq; retinere debeat. Sed videamus, quomodo singula de tribus istis sese habeant, & quo tandem pacto iterum in suas species distinguantur.

De ciuilibus actionibus, quæ per iurisdictionem expediuntur, quomodo diuidantur secundum gradus.

[a] L. pro voluptuarijs. ff. de impens. in reb. dota lib. fact.

[b] L. iurisgentium. § sed cum nulla, ff. de pact.

[c] L. per retentionem. C. de vsur.

[d] L. quæcunque. ff. de compensat.

Ciuilia iudicia tum gradu differunt inter se ac ordine, tum secundum specierũ ac naturarum diuersitates, tum verò secundum res subiectas, de quibus singulis exponendum est. Quantum ad gradus attinet, qui tres sunt, Primus est earum rerũ, quas naturali tantummodò vinculo debitas, naturali quoq; solùm modo ac ratione persequitur: Sic enim vtiles & voluptuarias impensas abradimus[a]: Sic ex nudo pacto exceptionem acquirimus[b]: Sic vsuras non stipulatione, sed simpliciter promissas, per retentionem pignoris seruamus[c]: Sic omne deniq; debitum naturale[d], per compensatio-

satisfationem, nouationem, aut constitutum, interpositum exigimus. Alter gradus est eorum, quæ plenè perfecteq; secundum cuiusque ciuitatis iura debentur, & quæ ob id legitimis & solennibus actionibus in iure peti possunt: veluti ex empto vendito, locato conducto, mandato, deposito, pignore, cum similibus. Sed in his contingit nonnunquam, vt non aperto iure niti possis, sed officiũ iudicis implorare debeas. Nam si petenda [c] restitutio integri: si exigenda cautio: non futurum per aduersarium, quò minùs tignum in parietem immissum habere liceat [f]: si exigendæ vsuræ in bonæfidei contractibus [g]: necessarium est, vt ad officium & benignitatem iudicis decurratur. Nam in illis, quæ directo debentur, legitimas actiones, quæ ex bono solum & æquo, officium suum iudex impertiri solet. Quanquàm generaliter & ea dicuntur ex illius officio dependere, quæ ex certis & descriptis actionibus oriuntur [h]. Vltimus gradus pertinet ad ea, in quibus etiam sine iudice quis se licitè vindicat [i], & sua propria authoritate rem suam vel sibi debitam consequitur. Ita debitorem nostrum arripimus, qui in fuga est, vel fugam meditatur: ita furem nocturnum, qui cum telo ambulat, occidimus [k]: ita possessiones nostras ab alijs, absentibus nobis, occupatas, primo impetu, sine fraude inuadimus [l]: ita filiæ adulterum, in ipso facinore deprehensum, licitè interficimus: ita postremò vim omnem nobis illatam, vi contraria repellimus. Nam quia periculum

c L. quod si minor §. vl. ff. de mi nor.
f L. si prius quam ff. de op. no. nun
g L. quæro. ff. locat.
h tot. tit. ff. de offic. iud.
i C quando cui se li[...] iud. vind.
k L. itaque ff ad leg. Aquil.
l L. clam [...] qui ad [...] dinas [...] acqui[...]

eit

est in mora, & iusti doloris magnus vbique fauor & excusatio: rectè comparatum est, vt quædam proprijs auspicijs, sine iudice, & per vim, administrare liceat: cùm tamen in alijs regulariter nefas sit, id quod nobis debetur, non per iudicem reposcere[m]. Planè boni legislatoris est, tres huiusmodi persequendorum debitorum ordines & gradus, propter negociorum varias & caussarum figuras instituere: sed prudentis iudicis & prætoris officium est, vt quæ res, quibus ordinibus accommodari debeant, solerter ac diligenter dijudicet.

m L. exstat. ff. quod metus caus.

De differentijs Actionum ciuilium, secundum species.

SPecies verò actionum, quas legislator sibi cōparatas habere debet, variæ sunt & multæ, suntque suis nominibus apud Romanos notatæ, apud quos ciuiles, prætoriæ, bonæ fidei, stricti iuris, condictitiæ, vindiciarum, arbitrariæ, temporales, famosæ, contrariæ, & aliæ consimiles actiones, reperiuntur: de quibus ordine, tum secundum antiquitatis, tum verò secundum ipsius rationis veritatem explicabimus, vnà demonstrantes, quomodo bonus legumlator, in constituendis, inueniendis, ac distinguēdis actionibus versari debeat. Primum igitur ita debet sese collocare, vt quasdā actiones scriptis comprehendat, & formulis suis circunscribat, nominibusque designet, quo

quo videlicet certi aliquid sit in Republica, quod & cunctus populus, & is qui iurisdictioni præest, sequatur. Sed si est, vt per experientes homines, qui magistratus & iudicia sustinent, intelligatur, aliquas actiones desiderari, eas reliquis adijci, & in numerum per eos quoque reponi, iubebit. Nam quemadmodum his moribus, omnia manu solùm & imperio Principis, sine scriptis legibus administrari, periculosum est: ita in illis tantùm quæ mutis tabulis continentur, acquiescere, absurdum. Et hoc illud est, quod iure Ciuili [a] duo statuuntur actionum siue cognitionum summa genera. Vnum Ciuile, quod a Legibus, Senatusconsultis, Plebiscitis, & alijs partibus iuris Ciuilis proficiscatur: Alterum prætorium, quod à prætoris iurisdictione capiat originem. Hoc ergo primum in actionibus obseruare debet legum conditor. Secundùm est, vt regulariter quidem in actionibus secundum ea iudicetur, quæ lingua nuncupata sunt, & quæ nominatim & expressè, negotijs inserta manu teneri possunt: sed subinde tamen ad ea respiciatur, quæ foris adueniant, & ex æquo bono rebus applicentur. Nam ne facilis & pronus sit error in iudicijs, néve iudex benignitatem prætendens, odijs fortè suis & affectionibus indulgeat: regulariter probatum est, id sequendum esse, quod apertè conuentum, & pactionibus stipulationibusq; testatum reperitur. Verùm quia nonnulla sunt negotia, quæ vel natura sui, vel propter insignem fauorem, vel ob frequentem

& ne-

a §. sed iste. Insti. de act.

&necessarium vsum; tam sunt laxa & libera, vt in certam definitamq; rationem cadere aut non possint, aut certè non debeant: vtiq; docet vsus, necessarium esse, vt quędam quoq; iudicia proponantur, quæ benignitatem quandam, & ex bona fide æstimationem in se contineant. Et hinc quidem est, quòd actionum b aliæ sint stricti iuris, aliæ bonæ fidei. Quis enim in negotijs gestis, tutelis, in familijs herciscundis, & communibus rebus diuidundis, in petitionibus hæreditatum, quæ per se natura sui, largæ sunt & vniuersales, certam aliquam & restrictam rationem præscribat? Quis in mandatis, depositis, pignoribus, negotijs, tutelis, commodatis, in quibus fidem amicorum vel imploràmus, vel sequimur, id tantum velit strictè apprehendere, quod actum & conuentum est? Non est profectò id amici alicuius, sed duri & rigidi hominis. Quis tandem in emptionibus, locationibus, permutationibus, rebus, æstimatis non admittat ea. quæ extrinsecus ex bona fide accedunt, de quibus neq; dictum, neque cogitatu est, æstimare? cùm contractus illi ad hoc sint comparati, vt consociationem humanam quotidiè cóseruent, & propter frequentiam nó patiantur, vt singulis eiusmodi actibus, vel testium præsentia, vel scripturæ solennitas intercedat. Ergò his tribus concurrentibus, vel certè non pugnantibus natura rei, fauore ac frequentia: rectè traditum est à veteribus, non stricto quidem, vt regulariter fit, iudicio, sed ex bona fide contenden-

b §. actionũ autem. Inst. de act.

dendum esse. Cæterùm, si frequens quidem sit negotium, & non odiosum, sed tamen arctæ strictæque naturæ, cuiusmodi est mutuum, quod numero, pondere, mensura constat: stipulatio, quæ certa verborum conceptione: propius est, vt strictum quoque maneat iudicium, quod quidem diligenter est notandum. Nam quòd multa his rebus, sursum & deorsum, vltro & citro disputant, nihil ad rem pertinet. In naturis enim rerum indagandis, non oportet ab ijs, quæ ex accidenti fortè, sed proprie suaque sponte, ijs adsunt, rationem accersere. Verùm hoc secundum. Iam tertiũ, quod in actionibus procurare debet legumlator, est, vt in quibusdam causis, priùs quàm ad condemnationem ipsam secundum legem procedatur, permittatur iudici, ex æquo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agitur naturam arbitrari, quemadmodum actori satisfieri oporteat: & nisi is, cum quo agitur, arbitrio iudicis actori satisfaciat, veluti rem restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causa seruũ dedat, vt tunc demùm ad ipsam sententiam, secundũ leges veniatur[c]. Sed cur ita? inquies, quid id opus est? Certè in nonnullis casibus, quoniam in speciem videtur iniqua petitio, & contra, iusta æquaque defensio: nimis durum est, nulla præcedente amicabili monitione, statim ad ipsam condemnationem procedere, & eum in magnam molestiam, sumptum, & infamiam conijcere, qui si vel semel à bono aliquo viro, id est, iudice fuisse admonitus, ne v-

c § præter ca. Instit. de act.

num fortasse verbum ampliùs cum aduersario suo commutásset. Qui Publiciana in rem actione impetitur, nónne ipsius iuris ciuilis authoritate munitus & tectus est? Qui Seruiana, vel Hypothecaria: nónne nullũ se vnquam pactũ iniisse, & ne nuda quidẽ conuentione rem obstrinxisse, rectè potest prima fronte allegare? Quid ille? aduersus quem ad exhibendũ agitur, an non rectè dicit aduersario? quid tibi rei meæ inspectio est? Aduersus quem noxali; quid mihi cum ijs, quæ seruius meus deliquit? Aduersus quem alio loco agitur, quàm quo dari promissum est, quid me hîc interpellas? Ephesi dare spõspõdi, Ephesi pete? Si ergo probabilis est eiusmodi defensio, quam reus contentus prætẽdit: nónne per contrarium æquũ est & rationi consentaneũ, vt nisi præmonitus à iudice, non condemnetur? Sed quid hoc est? inquies, quòd ei, qui de eo conuenitur, quod vi metúsve causa, aut dolo malo factũ est, iste quoque fauor accommodatur? is enim nihil habere videtur, quod fraudi culpæq; suæ prætexat. Ecce rẽ. Illud certũ est, ipso iure tutũ esse eũ, qui vel dolo, vel metu quid expressit ab aliquo, nec vllas antiquitus exstitisse formulas, quibus vrgeri, vt est apud Cic. & cõueniri possit. Quoniã igitur nõ fauore debitoris, sed propter ipsius iuris grauitatẽ, indignũ videtur, illi confestim pœnã irrogare, qui ipsius antiqui ciuilis iuris patrocinio sit suffultus: rectè comparatũ est, vt priùs à iudice admoneatur, & deinde si monitioni non pareat, propter contumaciam

de vi & dolo conuictus, plena perfectaque sententia punitur. Illud quartò etiam atque etiam debet curare legumlator, vt in nonnullis negotijs, non statim permittat iudex in ius duci, trahi, vel rapi eum, cùm quo actio est: sed iubeat diem ei dici, & denunciari, qua actor reo debitum condicat, id est, amicabilem debiti petitionem proponat, antequã ad competentes actiones descendatur d. Et est quidẽ æquissimum, hoc obseruari in ijs omnibus, in quibus debiti & crediti ratio, vel quasi versatur: cuiusmodi est mutuum, stipulatum, & expensolatũ, vt inquit Cicero. Nam cùm in ijs, vel solis tabulis prolatis, res possit expediri, confestimq; iudicari, & communiter vertatur tum odiũ creditoris, tum pudor & vecundia debitoris: quæ non temerè publico iudicio prostitui ac lædi debet: cumque vtplurimùm hoc tantùm agatur, vt aliquæ induciæ solutionis impetrentur: conueniens & æquitati consentaneum est, vt non apertis forensibus statim propalam actionibus, sed denunciationibus priùs, & condictionibus debitor pulsetur. Quæ quidem res maiorem olim & vberiorem habebat vsum, cùm ab ipsis petitoribus in ius rei ducerẽtur, quod in condictionibus non licebat, quàm hoc tempore habeat. Quanquam & hodie in ijs hoc custodiri debeat, vt nec manifestè pleno foro nec citatione exposita, sed secretè ac seorsim monitione facta, condictiones proponantur. Cui & hoc accedit quòd in omni condictione cessat ignominia e, quam-

d L. debitores. C. de pig.

e L. cessat, ff. de act. & oblig.

quamuis ex famosa causa pendeat, quod in communibus actionibus longè secùs est. Quintum munus legislatoris in actionibus est, vt certas quasdam vias & rationes inueniat, quibus suum quisque repetere, & in libertatem asserere queat. Nam cùm magna communis tranquillitatis & salutis pars dependeat ex rerum & dominiorum distinctione: diligenter etiam atque etiam prouidendum est, vt ne vlla in ijs perturbatio & confusio existat. Et ideò si rem aliquam possideat quis, quam Titius suam esse affirmat: possessor autem, dominium eius se esse dicat: rectè comparatum est apud Romanos, vt in rem actio Titio detur, quæ vindicatio nominatur f. Et apud veteres quidem Romanos, vt author est Gellius, sic exercebatur vindicatio. De qua re (inquit) disceptabatur in iure præsenti, siue ager, siue quid aliud est, cum aduersario simul manu prenderet, in ea re, omnibus verbis vindicare, id est, vindicia, correptio manus, in re atque in loco præsenti apud Prætorem, ex Duodecim Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: Si qui in iure manum conserunt. Sed postquam Prætores propagatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus, negotijs occupati, pacisci vinditiarum dicendarum causa longinquas res grauabantur: institutum est contra Duodecim Tabulas, tacito consensu, vt litigantes, non ex iure apud Prætorem manum consererent. sed ex iure, manu consertũ vocarẽt, id est, alter alterũ, ex iure, ad conserendam manũ; in rem, de qua

f §. omniũ. Insti. de act.

qua ageretur, vocaret. Atque profecti simul „ in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid, „ ex eo, vti vnam glebam, in ius in vrbem ad „ prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in „ toto agro, vindicarent. Hactenus Gellius. Pertinent verò eodem, & illæ veteris iuris leges, *Superstitibus præsentibus, vindiciæ sumuntor ab ijs, inter quos controuersia est: vindiciæ secundum libertatem dantor.* Scribit eadem de re Asconius Pædianus in hæc verba, Lis vindiciarum est, cùm „ litigatur de ea re apud Prætorem, cuius incer- „ tum est, quis debeat esse possessor: & ideò, „ qui eam tenet, satisdat pro præde, litis vindi- „ ciarum, aduersario suo, quo illi satisfaciat, ni- „ hil se deterius in possessione facturum, de qua „ iurgium esset. Rursus sponsione ipse prouoca- „ tur ab aduersario, certæ pecuniæ aut æstima- „ tionis, quam amittat, ni sua sit hæreditas, de „ qua contendit. Hæc ille. Sextò debet ad cu- „ ram suam reuocare legum conditor, vt nonnullas actiones diuturnitate temporis, euanescere g, & certis annorum curriculis interire patiatur. Nam iniuriæ illatæ memoria, vti obliuione quàm citissimè obruatur potiùs, quàm diu conseruetur, procurandum est. Quasdam septimò querelas cum ipsis personis intercidere h iubebit, prohibens, ne aut hæredibus, aut in hæredes permittantur. Præterea octauò, nec semper, nec in omnibus negotij, in solidum rerum conuentum damnari feret, sed in nonnullis, in tantum, quantum facere potest i. Quid enim si cum patre patronóve a-

g tot. tit. de perpet. & temp. act.

h L. ex contractibus ff. de act.

i § item Inst. de act.

ctio est? si quis ex liberalitate sua conueniatur? si de dote agat mulier? nónne æquum est, vt hactenus eum condemnatum faciat, quatenus facultates eius ferre possint? Quis enim patiatur, vel patrem à filio: vel maritum in vxore, bonis suis vniuersis & fortunis exui? Iam nonò & infamiam nonnunquam victum sequi iubebit iudex, & aduersario dabit facultatem in litem iurandi contra eum. Nam si dolus eius arguatur, ánne merito suo adspergitur ignominia? & in tantum, quantum ex affectione pars diuersa petit, condemnatur k? Prætereà, cùm subinde fiat, vt ab vna tantùm parte contrahatur obligatio, vt in mutuo: subinde ab vtraque parte, vel æquè principaliter, & re & nomine, vt in societate: vel æquè principaliter re tantùm, non nomine, vt in empto vendito, locato conducto: subinde denique ab vna parte principaliter, ab altera ex accidenti, & pòst facto, vt in commodato, deposito, mandato, pignore: meminisse denique decimo debet legislator, vt in primis vnam tantum ab vna parte det actionem, vt in mutuo: in secundis, duas directas, vt in societate; empto vendito: in tertijs, vnam directam: alteram contrariam, vt in commodato, pignore. Sed de decem diuersis actionum speciebus, iam satis. Nam quòd actionum, aliæ sunt præiudiciales, vt per quas quæritur, aliquis liber sit, an seruus: aliæ præparatoriæ, vt ad exhiben-

k L. in actionibus. ff. de in lit. iur.

hibendum: aliæ duplices, vt familiæ herciscundæ, communi diuidundo, finium regundorum: aliæ denique non nostro, sed alieno nomine susceptæ, vt exercitoria, institoria: non tam specie differentes actiones facit; quàm qualitate quadam. Planè superest quædam, quasi per gradus distinctio actionum, quæ nullo modo silentio transigenda est. Nam actionum aliæ sunt directæ, aliæ vtiles, aliæ præscriptis verbis in factum, aliæ subsidiariæ. Directæ sunt, quæ vel ciuiles, vel prætoriæ, certùm suum nomen habent, suasque certas formulas, quibus concipiuntur, & à quibus qui cadit, tota causa cadit. Vtiles sunt, quæ nomen quidem idem retinent, cùm aliqua directa, & item effectum eundem, sed nullis sunt astrictæ formularum solennitatibus. Præscriptis verbis sunt, que neque nomen habent, neque formulam directarum, neque effectum quoque, sed tantùm similitudinem quandam. Nam quemadmodum vtilis tum competit, cùm negotium cadit quidem in speciem, exempli gratia, negotiorum gestorum: sed tamen non omninò conuenit cum illa obligatione, quæ iure ciuili præscripta est: ita tum locus fit præscriptis verbis actioni, cùm res manifestè excedit fines, verbi gratia, empti venditi, sed tamen aliquam habet eius assimulationem: quo casu actio præscriptis verbis in factum vocatur, quia res non per certas conceptiones, sed planis ver-

bis, quemadmodum facta est, proponitur: habito tamen semper respectu ad eam actionem vel ciuilem, vel prætoriam, cum qua similitudine quadam coniungitur. Subsidiariæ actiones sunt, veluti de dolo, quæ tum proponuntur, cùm neque nomen res habet, neq; formulam, neque similitudinem etiam negotij alicuius ciuilis. Et ideò conuentio facio, vt des, cùm non gerat speciem vllius ciuilis contractus: meritò parit actionem de dolo, cùm in alijs conuentionibus, do vt des, do vt facias, facio vt facias, quæ aliquam habent similitudinem ordinariam actionem, aliter obseruetur. Nunc verò videamus, quomodo diuidantur actiones, secundum res subiectas.

De diuisione Actionum ciuilium, secundum res subiectas.

EST autem summa earum diuisio, in rei persecutorias [a], & persecutorias pœnæ. Nam vel hoc agitur, quemadmodum quisque suum, aut sibi debitũ, consequatur, vel quemadmodum iniuriam sibi aut Reipublicæ sine facinore factam, vindicare possit. Et illę quidé quę rei persecutoriæ sunt: aliàs intenduntur in rem: alias verò in personam [b]. In rem, vt cùm id quod nostrum est, à possessore vendicamus: Idq; nónunquam vniuersaliter, putà cùm corpus aliquod iuris, cuiusmodi est hęreditas, persequimur: nonnunquã generaliter, veluti cùm tute-

a §. sequente, de act.

b L. actionum. ff de act. & oblig.

tutelæ, negotiorũ gestorum, agimus: nonnunquam deniq; specialiter, vt cùm vnam aliquã rem singularem petimus. Et est quidem ea res, aut corporalis, quæ nũc pleno proprietatis iure vindicatur: nunc minùs pleno, vt cùm ager vectigalis, vel emphiteuticarius petitur: aut incorporalis, quæ nonnunquã in confessoriæ, nonnunquam in negatoriæ actionis rationem incidit: idque siue sit personæ seruitus, vt vsusfructus, vsus, habitatio: siue prædij, tum vrbani, vt prospectus luminum stillicidij, altiùs nõ tollendi: tum rustici, vt arenæ fodiendæ, calcis coquendæ, pecoris ad aquam appulsus. In personam actiones sunt, vel rerum creditarũ, vel personarum, vel successionum, vel liberalitatum, quantum ad præsens ius attinet, vel obligationum. Rerum creditarum sunt pleraque ad contractus varios pertinentia iura: nam vt libro decimo quæstionum Celsus ait: credendi generalis appellatio est, & cuicunq; rei assentiamur, alienam fidem secuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, credere dicimur. Fit verò, id vel re, vel consensu. Re, velut in mutuo vel quasi, commodato, pignore, deposito. Consensu, vt in emptione, venditione, locatione, conductione, societate, mandato. Et cohærent cum his illæ actiones, quæ de constituta pecunia competunt de eo quòd certo loco dari vel fieri permissum est. Item quæ alieno nomine competunt, vt exercitoria, institoria, de peculio, quod iussu, de in rem verso. Denique quæ accessoriæ sunt, vt Hypothecaria,

Redhibitoria. De euictionibus, De vsuris, De mora, cum similibus. Personarum sunt, matrimonium & tutela. In matrimonijs quęritur, de sponsalibus, nuptijs, dotibus, donationibus inter virum & vxorem, diuortijs, & repudijs, impensis in rebus dotalibus factis, de rebus amotis, de agnoscendis, alendis, & exhibendis liberis, de vętre inspiciendo. In tutelis, dę administratione tutorum vel curatorum, de suspectis tutoribus vel curatoribus, de confirmando tutore vel curatore. de authoritate & consensu tutorum vel curatorum. Vbi pupillus educari vel morari debeat: De tutelis & rationibus distrahendis: De magistratibus conueniendis: De rebus eorum. qui sub tutela vel cura sunt. Successio, aliàs defertur ex vltima testantis voluntatę: aliàs, ab intestato. Vltimarum voluntatum species sunt, testamentum solenne, nuncupatiuum, militare, codicilli, fideicommissa, deferunturque ex ijs, partim vniuersitates, tam simpliciter & directè, quàm per substitutionem: partim res singulares, per legata & fideicōmissa. Et exoriuntur inde quæstiones: de iniusto, rupto, & irrito facto testamento: de conditionibus institutionū: de lege Falcidia: de Trebelliano Senatusc ōsulto, quando dies legati vel fideicōmissi cedat, cum nonnullis alijs. Ab intestato solet locus fieri: primùm descendentibus, deinde ascendentibus, tertiò collateralibus, vltra fratres: fitque sæpè, vt de gradib. cognationis dissensio suboriatur. Liberalitatum quædam conferuntur inter vi-

uos,

uos, quædã causa mortis. Earum, quæ inter viuos conferuntur species, vt inquit Iureconsultus[c], sunt complures. Dat aliquis ea mente, vt statim velit accipientis fieri, nec vllo casu ad se reuerti, & propter nullam aliam causam facit, quàm vt liberalitatem & munificentiam exerceat: hæc propriè donatio appellatur. Dat aliquis, vt tunc demum accipientis fiat, cùm aliquid secutum fuerit: hæc non propriè donatio appellatur, sed totũ hoc, donatio sub cõditione est. Item cùm ipse ea mente dat, vt statim quidem fiat accipientis: si tamen aliquid factũ fuerit, aut nõ fuerit, id velit ad se reuerti: hæc non propriè dicitur donatio, sed totũ hoc donatio dicitur, quæ sub conditione resoluitur. Mortis causa donatio est, cũ quis habere se mauult, quàm eum cui donat: magisque eum cui donat quàm hæredẽ suum[d] Iulianus libro decimoseptimo digestorũ, tres esse species mortis causa donationum, ait. Vnam, cùm quis nullo præsentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis, donat. Aliã cùm quis imminente periculo commotus, ita donat, vt statim fiat, accipientis. Tertiam, si quis periculo mortis, non sic det, vt statim fiat accipientis: sed tunc demùm, cùm mors fuerit insecuta. Obligationum nonnullæ sunt ex nudo meroque contractu, nonnullæ ex maleficio: Ex mero contractu sunt, quæ verbis contrahuntur, aut literis, veluti ex Stipulatione, fideiussione, cautione, iudicatum solui, Rem pupilli saluam fore, Rem ratam haberi, Noua-

c L. 1. ff. de donat.

d L. 1. & 2. ff. de mort. caus. donat.

uatione, Delegatione, Acceptilatione, Literis, Epistolis, Chirographis, & alijs quæ sunt eiusdem generis. Ex maleficio, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria, quæ omnia vnius modi sunt: nam hæ obligationes tantùm ex re consistunt, id est, ex ipso maleficio, cùm alioquin ex contractu obligationes non tantùm re consistant, sed etiam verbis & consensu. Hactenus de actionibus rei persecutorijs. Quæ pœnæ persecutoriæ sunt vel sunt in simplum conceptæ, vel in duplum. vel in triplum, vel in quadruplum. In simplum agitur, cùm ad id tantum quod abest, dirigitur actio, sed noua aliqua intẽtione, quæ pœnæ loco sit: veluti cùm condictio instituitur contra furem: nam cùm alioqui nemo rem suam condicere possit: odio furum, quo magis pluribus actionibus teneãtur, effectum est, vt extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine, fures, etiam hac actione, teneantur, *si apparent eos dare oportere*, quamuis sit aduersus eos etiam hæc in rem actio, per quam quis rem suã esse petit[e]. In duplum[f] agitur, veluti furti nec manifesti, damni iniuriæ ex l. Aquilia, depositi, ex quibusdam causis. Item serui corrupti. Et ex legato, quod venerabilibus locis relictũ est. Tripli[g] tunc agitur, cùm quis maiorem vera æstimatione quantitatem, in libello conuentionis inserit, vt ex illa causa viatores, ampliorem summam sportularum nomine exigant. Quadrupli[h] tandem, veluti furti manifesti: item de eo quod metus causa factum est:

e § si ita q; Inst. de act.

f §. in duplum Inst. de act.

g § tripli. Inst. de act.

h §. quadrupli. Inst. de act.

est: deque ea pecunia, quæ in hoc data est, vt is cui datur, calumniæ causa negotium alicui faciat, vel non faciat. Verùm in nonnullis causis duplum illud, vel quadruplum, merā puramque pœnam cōtinet, quæ res facit, vt sola res sine pœna peti possit, & vt ex pluribus obligatis, alter alterius solutione liberetur, vt in furto: in nōnullis, rem simul & pœnam, quod quidē cùm odiosius sit, efficit, vt ne res repetatur, sine pœna, nec alter pro alterius solutiōe liberetur, vt in actione vi bonorum raptorū i, Itē in nonnullis, omnimodo est pœnalis actio, vt in furto & iniuria: in nonnullis ita demum, si reus inficietur, vt in lege Aquilia. Nam ea in confitentem est simpli, in inficientem verò dupli. Denique in nonnullis, priuata causa vertitur, vt in iniurijs, furtis, damnis: in nonnullis popularis, vt in albo pretoris corrupto, in sepulchro violato, Nam in huiusmodi vindicandis, versatur communis & publici iuris defensio k. Et ratio quidem, cur nulla pœna vltra quadruplum, in omnibus ferè Rebuspublicis extendatur, est: quoniam cùm duæ tantùm personæ, & item res & factum, quæ simul quatuor in delictis statuunt, veniant in reputationem, & noxæ pœna debeat esse par: æquum est, vt vltra illa quatuor nullæ ciuiles pœnæ, quæ quidem meræ pœnæ sint, porrigantur. Nam quòd in nonnullis, non nisi per inficiationem pœna debetur: in nonnullis cum re, in nonnullis etiā sine re fiat pœnæ supputatio: pro varijs rerum causis & figuris est comparatum. Et quod de-

i L. itē tutela § 1. ff. ad aqu.

k L. 1. & tot. tit. ff. de pop. act.

lictorum alia ſint alijs capitaliora, & maiore odio digna: tam eſt manifeſtum, vt ſuis id facilè ſenſibus, vnuſquiſque apprehendere poſſit.

De iudicijs criminalibus, quæ mero imperio expediuntur.

SEquitur de criminalibus & capitalibus iudicijs, quibus ad Rempublicam fundandam, & ad ſtabiliendam, ad communẽ ſocietatis humanæ concordiam retinendam, nihil poteſt eſſe magis ſalutare. Horum tanta eſt in ciuitate dignitas & authoritas: vt non ad priuatum ſingulorum cómodum, ſed ad totius ciuitatis publicã ſalutem ac defenſionem, comparata eſſe credantur[a]. Atque ea re factum eſt, vt neque fœminæ, neque impuberes, neq; ſerui, ad accuſandum[b] admittantur: quaſi ſcilicet eorum tantummodo ſit hęc negotia tractare, qui publicarum functionum & munerum ſunt participes. Contrahuntur autem delicta, vel ex cauſa priuata, vel ex cauſa publica. Ex priuata cauſa ſunt, furtum, rapina iniuria, interpellatio matrimoniorum, illicitorum collegiorum coactio, ſtellionatus, vexatio annonæ, ſcopeliſmus, ſaccułariorum & circulatorum ars, violatio ſepulchrorum, concuſſio, abigeatus, præuaricatio receptatio, expilatio, terminorum amotio. Nam in his magis læditur priuata ſingulorũ, quàm publica omnium vtilitas. Nec ad rẽ pertinet, quod quorũdam etiam in ſuperioribus mentionem fecerimus

a §. 1. de pub. iud.
b L. qui accuſare. ff. de accuſat.

mus: quoniam sæpè accidit, vt idem crimen & ciuiliter pariter & criminaliter vindicetur. Quæ ex publica causa oriuntur, vel violant caput & fundamentum totius vitæ ciuilis, religionem: vel ipsum publicum statum & politicum: vel rerum militarium disciplinam & ordinem. Primi generis sunt, Hæresis, Simonia, Scisma, Apostasia, Sacrilegium, Fœneratio, Sortilegium, Goitia, Magia. Posterioris, Crimen læsæ maiestatis, Adulterium, Homicidium, Veneficium, Vis publica & priuata, Crimen falsi, Crimen repetundarum, Crimen peculatus & De residuis, Crimen ambitus, Plagij, Annonæ vexatæ, cùm innumeris alijs. Tertij tandem, hostibus se dedere, arma abijcere vel alienare, emansorem esse, desertorem, transfugam, seditiosum, proditoré, dicto nó audientem, stationis desertoré, falsarium ordinis sui, vel signorū, furem rerum militariū, cum alijs eiusdem modi. Atque hæc ideo dicuntur publica, quoniam virus eorum & venenum pertinet ad totum Reipublicæ corpus, & inficit ea præcipuè membra, quę principem in ciuitate locum obtinent: ita vt nisi remedia legitima & iusta in tempore adhibeantur periculū sit, ne totius Reipublicę ruinam & interitum moliantur. Est autem eorum sanctio posita, nó in actionibus quidem & formulis, sed in exquisitis quibusdā pœnarum & suppliciorum generibus: debetq; diligenter operá dare legū conditor, vt singulis facinoribus & delictis singulas castigationes & pœnas adhibeat: eásque in

eo tota iustitiæ laus & virtus collocata, vt suũ cuique pro meritis attribuatur. Quanquam tamen non negarim, præmia quoq; subinde populo proponẽda esse, quibus duri ac præfracti homines à sceleribus suis & vitijs, ad meliorem frugem & vitæ sobrietatem inuitentur[c]: permissa quoque nonnunquam, vel remittẽdi vel abolendi criminis potestate, vt pro grassantiũ tum multitudine, tũm paucitate, nunc relaxentur nunc intendantur crimina. Nam quòd triumphi ouationes coronę nauales, murales, vallares, castrenses, ciuicæ, benemerẽtibus publicè decernuntur: quid tandem aliud sibi vult, quàm vt honestum virtuti præmium, & quoddam ad rectè facta inuitamentum constituatur? Quoniam igitur, vt dictum est, criminum alia sunt sacra, alia ciuilia, alia militaria: æquum est, vt totidem quoq;, suppliciorum potissimùm genera statuantur. Et Pontificiæ quidem pœnæ sunt, purgatio canonica, priuatio beneficij, carcer cum inedia, excõmunicatio, siue redactiõ ad peregrinitatem, degradatio, siue ad ciuilem pœnã traditio. Ciuiles, aut sunt patrimonij, aut status, aut corporis[d]. Patrimonij sunt, indictio multarum, & prohibitio certæ alicuius negotiatiõis aut artis, ex qua viuere solet is, qui damnatur. Status & conditionis, veluti cùm honores quis & dignitates amittit, cumq; infamia notatur, & in calcarium vel sulfurarium opus ad tempus mittitur. Item cũ in exilium proficisci, & solùm vertere iubetur, interdictione facta, vel vnius loci vel omnium

c L. vt virtu. tũ. C. de stat. & imag.

d L. si quis forte §. vlti. ff. de pœn. l. exilium, l. rel gatorũ. ff de inter dict. i releg.

nium excepto vno, vel lata fuga: deniq; cùm libertas amittitur, & seruus pœnæ quis efficitur, aut deportatur, aut aqua illi & igni interdicitur. Corporis pœnę sunt, veluti cùm fustiũ aliquis admonitione, vel flagellorũ vinculorúm ve verberatione, vel membrorum mutilatione, ac impositione stigmatum castigatur. Item cum vita, vel gladio, vel ignibus. vel cruce, vel inedia, vel alio denique modo adimitur. Deniq; quod omníum grauissimum est, cũ adempta vita, & bonis fisco addictis, memoria insuper hominis & posteritas in perpetuũ damnatur[c]. Militares pœnę sunt, ignominiosa missio, gradus, deiectio, militiæ mutatio, multa pecuniaria, castigatio per vitem, purgatio militaris, cum similibus[f]. Atq; in his omnibus sic debet prudens Legislator ac iudex versari, vt neque seueritatis, neque clementiæ laudem affectet, sed perpenso iudicio, prout quæque res expostulet, sententiam dicat.

c L. quisquis. C. ad l. Iul. maiest.

f L. 2. & 3. ff. de re milit.

De iudicijs pertinentibus ad mixtum imperium.

EOrum quæ neque sola iurisdictione, neque mero imperio, sed ex vtroque mixto explicantur, triplex est imprimis ratio: Quædam enim voluntariæ, spontaneæque sunt iurisdictionis[a], quædam contentiosæ, quædam mediæ. Ac spontaneæ quidem sunt ea, quę sine vlla necessitate suscipiuntur, cuiusmodi est emancipatio, manúmissio, adoptio, cũ quibusdam

a L. 2. ff. de off. procon.

dam alijs non dissimilibus. Nam cùm donatio quantū ad ius antiquum, non tam ciuilis iuris quàm prætorij sit b, puto & eam ad hunc locū non immeritò referri posse: eaque propter, vt latiùs dicetur idoneo loco, inter prætoria, in Pandectis, donationis tractatū collocari. Contentiosæ iurisdictionis sunt, quæ redduntur etiā in inuitum, veluti cùm de noui operis nunciatione: De dāno infecto: De missione in bona: De possessione vel retinenda vel adipiscenda vel recuperanda: Deq; exceptionibus & stipulationibus prætorijs interponēdis, disceptatur. Nam in his omnibus id agitur, quemadmodum cuiq; suum ius, contra aduersariū reddi ac conseruari debeat. Mediam quādam naturam & conditionem obtinēnt, tutoris datio, bonorum possessio, & restitutio integri, Nam subinde fit, vt sine cuiusquam reluctatione impetrentur: subinde, vt non nisi contradictorio iudicio queant expediri. Sed est harū omnium & alia quædam eaque quadripartita diuisio? nam nōnulla sunt autore Cicerone, quæ ad iuris dicendi officium pertinent: Nonnulla, quæ ad sartorum tectorum exigendorum munus: Nonnulla, quæ ad neutrum: Nonnulla, quę ad vtrunque. Primi generis est bonorū possessio, quæ exstantibus tabulis, vel secundū, vel contra tabulas datur. Non exstantibus: vel liberis, vel legitimis, vel decē personis, vel cognatis, vel ijs qui sunt ex familia, vel patrono, patronæve, vel viro & vxori, vel cognatis manumissoris confertur. Et Cicero quidem in tertia Verri-

b L. interdictum. ff. de precar.

Verrina, proponens de ijs dicturum se, quæ ad iuris dicendi rationem, in Prætore pertinent, nihil aliud attingit, quàm quod est de bonorū possessionibus. Alterius generis sunt noui operis nunciatio, cautio de damno infecto, & de aqua pluuia arcenda: quibus accedunt & ea, quæ ad publicanorum & vectigalium iura pertinent, & eorū, quæ in commissum cadunt. Nam quēadmodum in alijs priuatæ, ita in illis, publicæ rei prospicitur. Estque id prætoriū maximè, vt decumarum, exactionū, vectigalium, & aliarum similium rerum, cura & ratio habeatur. Tertij generis sunt Adoptio, Emācipatio, Manumissio, Donatio, cum quibus aliquo modo coniungi possunt. Tutoris datio, & in integrū restitutio. Nam quod querelas seruorum [c] contra dominos subinde audit, ne prostituantur, aut inediam patiantur, aut infami iniuria afficiantur, quòd curat, ne patroni à libertis contemnantur, néue carnes iniusto pretio in foro præbeantur, & vt quies popularium in spectaculis & pompis conseruetur: non est dubium, quin ad hoc caput referri debeat. Vltimi generis sunt, missiones in bona interdicta, exceptiones & stipulationes, quæ dicuntur prætoriæ: nam in his partim ius dicitur, partim, vt sua quisque sarcta tecta habeat, præcauetur. Sed sunt [d] tres ferè causæ, ex quibus in possessionē mitti solet: Rei seruandæ causa: Item legatorū seruandorum gratia: Et ventris nomine. Rei seruandæ causa, vt cùm in bona eius, qui iudicio sistendi causa fideiussores dederit, si neque

c L.1. ff de off. præf. vrb.

d L.1. ff. ex quib. caus. in poss. eat.

potestatem sui faciat, neque defendatur, iri iubetur: quo casu Prætor, non possessionem, sed custodiam rerum & obseruationem concedit, in primo edicto[e]: sed si id longo tẽpore duret, etiam possidere, & per lõgam possessionem capere, causa cognita permittit. Legatorum[f] seruandorum gratia, vt cùm is, cui legatorum vel fideicommissorum nomine nõ cauetur, mittitur in possessionem: non quidẽ vt pro domino esse incipiat, sed vt simul cum hærede custodiat, vt saltem tædio perpetuæ custodiæ, extorqueat hæredi cautionem. Ventris nomine[g], vt cùm prægnãs mulier, nomine eius qui in vtero est, & inter suos heredes futurus erit, possessionem arripit. Planè damni infecti nomine, si nõ caueatur, non vniuersorum nomine fit missio, sed rei tantùm, de qua damnum timetur[h]. Inter dicta, sunt formæ quædam atq; conceptiones verborum, quib[us] Prætor aut iubet aliquid fieri, aut prohibet: maximè cùm de possessione aut quasi possessione inter aliquos cõtenditur. Et sunt eorum verò, alia prohibitoria, alia restitutoria, alia exhibitoria. Item quædam adipiscendæ possessionis, quædam retinẽdæ, quædam recuperandæ. Adhæc nonnulla simplicia, nonnulla duplicia: Præterea, subinde in præsens tempus relata, subinde in præteritũm. Itẽ, aliàs annalia, aliàs verò perpetua. Deniq;, nonnunquam hominum causa comparata, nõnunquam religionis & rerum diuinarũ. Nam cùm agitur, vt ne qd in loco sacro fiat, vel quod factum est, restituatur: itẽ de mortuo inferendo, vel

e L. 3 § vlt. ff de acqui vel amitt. poss.

f L. is cui. ff vt leg. vel fideicõmiss. nom.

g L. 1. ff de vent. in poss. mit.

h L. 1. ff. quib. ex cau. in poss. eat.

vel ſepulchro, ædificando: totũ negotiũ diuinĩ iuris eſt. Quæ hominum verò cauſa cõpetunt, vel ſunt ad publicam vtilitatem pertinentia, vel ſui iuris tuẽdi cauſa, vel officij, vel rei familiaris. Publicæ autem vtilitatis cauſa competit interdictum, vt via publica vti liceat, & flumine publico, & ne quid fiat in via publica. Iuris ſui tuendi cauſa, de liberis exhibendis, item de liberto exhibendo. Officij cauſa, de homine libero exhibendo. Reliqua verò interdicta, rei familiaris cauſa dantur, vt Quorum bonorũ, Quorum legatorum, De vi & vi armata, vti poſſidetis: De ſuperficiebus: De itinere actuq; priuato: De aqua quotidiana & æſtiua: De riuis: De fonte: De cloacis. Exceptio i dicta eſt, quaſi quædam excluſio, quæ interponi actioni cuiuſque rei ſolet, ad excludẽdum id, quod in intentionem condemnationémve deductũ eſt. Et ſunt k exceptiones: aut perpetuæ & peremptoriæ: aut temporales & dilatoriæ. Perpetuæ atque peremptoriæ ſunt, qui ſemper locum habent, nec euitari poſſunt, qualis eſt, doli mali, rei iudicatæ, & ſi quid contra leges ſenatúsve cõſulta factum eſſe dicitur, item pacti conuenti perpetui, id eſt, ne omnino pecunia petatur. Temporales atque dilatoriæ ſunt, quæ non ſemper locum habent, ſed quæ euitari poſſunt, qualis eſt pacti conuenti temporalis, id eſt, ne fortè intra quinquennium agatur. Procuratoriæ quoque exceptiones, dilatoriæ ſunt, quæ non ſemper locum habent, ſed interdum euitari poſſunt. Ideo verò cum

i L. 1. ff. de except.

k L. exceptiones ff. de except.

prætorijs numerantur exceptiones, quoniam comparatę sunt, defendendorum reorum gratia in iudicio: sæpè enim accidit, vt licèt ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit: tamen iniqua sit aduersus eum, cum quo agitur: quibus casibus datur à Prætore exceptio, ad impingendam actionem. Prætoriæ stipulationes siue obligationes, instar actionũ obtinent[1]. Et sunt earũ tres species, iudiciales, cautiõales, cõmunes. Iudiciales eas dicimus, quæ propter iudicium interponuntur, vt ratum fiat, iudicatum solui, & ex operis noui nunciatione. Cautionales autem sunt, quæ instar actionis habẽt, & vt fiat nouatio, intercedunt, vt de legato stipulatio, & de tutela, & ratam rem haberi, & damni infecti. Communes sunt stipulationes, quæ fiunt iudicio sistendi causa. Prætereà, stipulationum istarum, quædam sunt, quæ satisdationem exigunt: quædam, quæ nudam promissionem. Adhæc, Prætoriæ stipulationes, aut rei restitutionem continent, aut incertã quantitatem. Restitutionem rei, sicut stipulatio ex operis noui nunciatione, qua cauetur, vt opus restituatur: ideoq; siue actor, siue reus decesserit, pluribus hæredibus relictis, vno vincente vel victo, totum restitui debebit. Quamdiu enim aliquid superest, tamdiu nõ potest videri opus restitutum. Incertam quantitatem continet stipulatio, iudicatum solui, & rem ratam dominum habiturum, & damni infecti, & his similes. Verùm de ciuilibus actionibus, criminalibus, & prætorijs: quæ ordinariæ dicuntur:

1 Actiones. ff de act. & oblig.

tur: partim, quia certis formulis & figuris concipiuntur in iudicio: partim, quia ordinariè, vel in iure, vel coram Prætore, vel ad populũ tractantur: hæc nunc dicta sufficiant.

De varijs & extraordinarijs generibus.

IAm autem sunt nonnullæ actiones, quæ natura sui liberæ sunt, & in formularum rationem & anxietatem non cadunt, quæque extraordinariæ vocantur. Idque siue loquaris de rebus ciuilibus & prætorijs: siue de criminalibus: siue de priuatis: siue de publicis: siue de domesticis: siue militaribus: siue communibus: siue fiscalibus. Quoniam enim tanta est naturę in pariendis, profundendisque rebus varietas & vbertas, tanta humani ingenij exilitas & angustia, vt omnia suis generibus describi & comprehendi non possint: necessarium est, vt communis aliquis, &, vt agrimensorum modo loquar, extraclusiys locus relinquatur, in quo ea, quæ ad certum genus referri non possunt, reponãtur. Sic enim obligationes omnes, vel ex contractu, vel ex delicto, vel ęx varijs causarũ figuris nasci dicimus. Sic in actionibus in personam, vel ad dandum, vel ad faciendum, vel alijs quibusdam modis agimus. Sic res nostras, vel testamento, vel codicillis, vel alia aliqua vltima voluntate relinquimus. Sic agrorũ, in quibus auguriũ agitur, alius Romanus, alius gabinus, alius peregrinus, alius

hosticus, alius incertus dicitur. Sed nõ est omnium eorum, quæ extraordinaria sunt, vna & eadem ratio. Quædam enim quòad formam agendi tantùm extraordinaria sunt, non verò toto iudicio, id est, non vt nec ciuilia dicantur, nec prætoria, nec criminalia: quædam agendi forma pariter, & toto iudicio: quædam ancipiti quodã, & inter vtrunq; genus ambiguo modo. Primi ordinis sunt omnes actiones vtiles, quæ nomen[a] quidem directarum actionum & effectum obtinẽt, sed ab earũ formulis in proponendo, quæ olim certæ ac descriptæ esse solent, nonnihil recedũt. Quemadmodum & illæ, quæ contrariæ dicuntur, quæ competunt, quoties negotium nõ ab initio habet vltrò citrò obligationẽ, sed ex postfacto[b]. Item honorariæ, quæ à Prætore, & eo qui rebus iudicãdis præsidet, introducuntur, & officio iudicis magis, quàm cogente necessitate, administrari dicuntur[c]. Deniq; illæ quoque, quæ nullum certum nomen cõtractus, sed συνάλλαγμα tantùm in se continent. Quorum nomine vel de dolo, si dolus argui possit: vel præscriptis verbis in factum: subinde ciuili, si res negotij ciuilis habet speciem: subinde prætoria, si prætorij, sine vlla obseruatione formularũ, agitur. Nam cùm deficiunt vulgaria atq; vsitata actionum nomina: præscriptis verbis agendum est: in quã necesse est confugere, quoties contractus existũt, quorũ appellationes nullo iure ciuili proditæ sunt: natura enim rerum inductum est, vt plura sint negotia quàm vocabula[d]. Sic etiam

a L. actio ff. de neg. gest.

b L. incommodat. § sicut. ff. commod.

c L. cùm filiusfam. ff. si cert. pet.

d L. 1. 2. 3. l. naturalis l. solent. ff. de præs. verb.

etiam in criminibus, quoties deficiunt ordinaria nomina, & item certa extraordinaria, confugitur ad crimen stellionatus [c]. Secundi ordinis sunt, quorum nomine nec actio competit, nec iudicium: sed auxilio quodam & beneficio, propter æquitatem, adiuuantur. Ita dicimus, de aduocatorum, professorum, obstetricum, medicorum, agrimensorum salarijs, extra ordinem cognosci: quia scilicet nobilior est eorum opera, quàm vt eius ratione, actio aliqua mercenaria tribui debeat [f]. Ex quo fit, vt Philosophis ne extra ordinem quidem ius dici debeat, non quia non religiosa res est Philosophia: sed quia hoc primùm profiteri Philosophos oportet, mercenariam se operam spernere. Cui porrò consequens est, nec iuris quidem professoribus ius esse dicendum. Est enim quidem res sanctissima ciuilis sapientia: sed quæ pretio nummario non sit æstimanda, nec dehonestanda, dum in iudicio honor petitur, qui ingressu sacramenti offerri debuit: Quædam enim honestè accipiuntur, quæ inhonestè tamẽ petuntur: Planè nonnulla sunt, quæ viliora sunt & exiguiora, quàm vt in iudicio tractari & disceptari debeant. Nã quod proxenetica & hermeneutica, inter extraordinaria [g] reponuntur, nulla alia causa, quàm quia abiectiora sunt est comparatum. Nam de minimis, vix est, vt vllam curam suscipere velit Prætor [h]. Tertij ordinis sunt, quæ nec solennibus iudicijs, nec omninò extra ordinem tractantur. Nam cùm summatim & de plano, de alendo & exhiben-

c L. vlt. ff. de crim. stel.

f L. 1. ff. de var. & extr. cog. l. 1. ff. si mens. fals. mod.

g titu. de proxenet.

h L. scio. ff. de in integ. rest.

do parte cognoſcitur: nec ordinarium plenè, nec extraordinarium iudicium dicitur inſtitui, ſed ſummarium i. Nunc ſequitur, vt, quoniam de actionibus dictum & explicatum eſt, de ipſo porrò iudiciario proceſſu explicetur.

i L. ſi quis. ff. de lib. ex hib.

De proceſſu Iudiciorum, & primò de perſonis pertinentibus ad iudicium.

TRia ſunt in vniuerſum, quorum in iure ac iudicio rationem habere oportet. Primæ partes ſunt perſonarum, quæ in iudicio verſantur & conſiſtunt. Poſteriores, rerum iudicialium, quæ ad tractandam & peragendam litem requiruntur. Vltimæ denique, ipſius curſus & progreſſus, cuius certa quædam eſt & naturalis ſeries. Prius eſt, vt de perſonis tranſigamus, quarum, præter præcipuas & principales, ſunt nonnullo quoq; adminiculantes, de quibus poſt præcipuas dicemus. Quantum ad priores attinet, quoniam omne iudicium conſtituitur inter duos, litis & controuerſiæ per tertium aliquem dirimendæ cauſa: tres ſunt in totum perſonæ principales, ita vt nec plures per rerum naturam, nec pauciores eſſe poſſint. Ab vna parte ſunt actor & reus, qui litigant inter ſe, & contendunt. Ab altera iudex, qui arbiter eſt & diſceptator litis. Sed non omnibus, qui volunt, agendi & accuſandi poteſtas conceditur. Ciuiliter agendi facultatem adimit ætas, vt ſi pupillus fortè vel impubes, vel qui

qui adhuc in infantium numero est, agere velit. Mores, vt si prodigus, infamis, hæreticus, periurus, apostata, diem alicui dicant. Iudiciũ animi, vt si amens quis, furiosus, demens, simplex veniat in ius. Status, veluti si seruus, filiusfamilias, statuliber, libertus, excommunicatus, monachus agat. Accusare prohibentur[a]: nonnulli propter sexum vel ætatem, vt mulier vel pupillus: alij propter magistratum potestatémve, in qua agentes, sine fraude in ius vocare non possunt: alij propter delictum proprium, vt infames: alij propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummósve ob accusandum vel non accusandum acceperunt: alij propter conditionem suam, vt filij contra parentes, & liberti contra patronos: alij propter suspicionem calumniæ vt illi, qui falsum testimonium subornati dixerunt: nonnulli propter paupertatem, vt sunt, qui minùs quàm quinquaginta aureos habent. Hi tamen omnes, si suam iniuriam exequantur, mortémve propinquorum defendant, ab accusatione non excluduntur. Planè licet cuilibet de populo libera sit potestas accusandi: tamen communis vtilitatis gratia comparatum est, vt sit publicus aliquis accusator capitalium criminum, cui hoc ex necessitate incumbat[b]. Et solet olim certum genus esse accusatorum, qui quadruplatores, & item sectores appellarentur, quibus subscriptores, & stipulatores, & actores aderant. Et erant quidem quadruplatores, dela-

a L. qui accusare. ff. de accusat.

b L. Lucius. §. idē respondit. ff. ad municip.

delatores criminum publicorum, in qua re, quartam partem de proſcriptorum bonis quos detulerant, conſequebantur: vel vt alij malunt, accuſatores eorum reorum, qui conuicti, quadrupli damnari ſoleant, vt aleæ, aut pecuniæ grauioribus vſuris fœneratæ. Sectores verò accuſatores erant, qui ex damnatione accuſati, dimidium bonorum expectabant, aut certam aliquam partem. Et ſolet eſſe moris, authore Aſconio Pædiano, vt accuſator obſignaret domum, & clauſa omnia eius, quem accuſaturus erat, haberet, ne qua furtorum indicia, aut in vaſis, aut in ſignis, aut in literis conſtituta, ab eo remouerentur. Et ſi fortè contingeret, vt plures ad accuſandū parati accederent: contēdebatur inter eos, quis ex omnibus cæteris anteferri & præponi deberet: quod quidē genus contentionis, diuinatio vocabatur. Rei nomen, à re de qua diſceptatio eſt, deducitur, idque ſiue criminaliter, ſiue ciuiliter agatur. Sed qui criminis alicuius rei ſunt, in ſordibus & reatu, promiſſis capillis, agere dicuntur. Et eſt reum fieri, nihil aliud, quàm apud Prætorem legibus interrogari. Cùm enim in ius ventum eſſet, inquit Pædianus, dicebat accuſator apud Prætorem reo: Aio te Siculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei æſtimabatur, vt victio: ſi negaſſet, petebatur à magiſtratu dies inquirendorū eius criminū, & inſtituebatur accuſatio. Et contrà, eximi è reis dicebantur illi, quibus, nō præſente ad diem accuſatore, gratia fieret. Sed non ſolet omnium reorum vna & eadem eſſe

con-

conditio. Nonnulli enim è vinculis causam dicere cogũtur, quorum scilicet fides suspectior, aut causa grauior est: nonnulli vadimonio obstringuntur, qui videlicet prædijs, prædibúsve datis, dimitttuntur ea lege, vt in diem certum, aut quandocunque iudici visum fuerit, ad iudicium sistantur. Nonnulli denique suæ promissioni relinquuntur, vel ita in iudicium vocantur, vt voluntario exilio pœnam & condemnationem euitare possint. Etsi autem regulariter nemo sit, quin inter eos recipi & accusari possit: tamen reperiuntur nonnulli, quibus nec semper nec ab omnibus dica rectè scribi potest: nonnulli quibus penitùs à nullo. Nec à quouis, nec semper reus fieri potest, miles, ecclesiasticus, professor, magistratus, episcopus, legatus, pupillus, vidua, morbo sontico laborans, orphanus, infans, furiosus, Respublica quæ est sine capite, seruus, monachus. Accusare penitùs non [c] licet hos, legatum imperatoris, id est, præsidẽ prouinciæ, ex sententia Lentuli dicta, Sylla & Tyrone consulibus: item legatum prouincialem, eius duntaxat criminis, quod antè commiserit quàm in legationem veniret: item magistratum populi Romani, eúmve qui Reipublicæ causa abfuerit, dũ non retractandi leges, causa abest. Hoc beneficio inter reos recepti vti possunt, si abolitione interueniente, repeti se nõ debere, contendant. Omnibus autem legibus serui rei fiũt, excepta lege Iulia de vi priuata, quia ea lege damnati, partis tertiæ bonorum publicatione puni-

c L. hos accusare. ff. de accusat.

puniuntur, quæ pœna in seruum non cadit. Idemque dicendum est in cæteris legibus, quibus pecuniaria pœna irrogatur, vel etiam capitis, quæ seruorum pœnis non conuenit, sicuti relegatio: sed durior eis pœna extra ordiné imminebit. Iudex secundum Marcum Varronem, appellatus est, quasi qui ius inter duos dicat, & certis quibusdam verbis, quid legibus conueniens sit, quid non sit, pronunciet. Et quidem is ex eo, iuris quoque disceptator nominatur. Nam antiqui iudices, vt verbis vtar Iustiniani d, non aliter iudicialem calculum poterant accipere, nisi priùs sacramentum præstitissent, omnimodo sese cum veritate & legum obseruatione, iudicium esse dispolituros. Et hodie iurant se facturos, secundum quod eis visum fuerit iustiùs & meliùs, exceptis defensoribus ciuitatum, qui iurãt omnia secundum leges & iura se facturos. Planè apud equestrém ne ordinem, an senatorium, res iudicialis esset, magnas sæpenumerò contentiones ciuiles, Romæ excitauit. Iam inde ab vrbe condita, in iudicijs dominabantur patres, apud eos causæ agebantur, & ij soli aderant in consilio consulibus prętoribusque. Reliquis autem ordinibus, nulla ad iudicandum facultas dabatur. Procedentibus deinde temporibus, exstitit Sempronius Gracchus, qui primus infensus senatui, equestrem ordinem ab eo disiungere meditatus, legem de iudicijs ad equites transferendis tulit. Cuius legis sensus erat, vt trecentis Senatoribus sexcenti equites admiscerentur. Cæterùm

d L. rem nō nouam cum Auth. seq. C. de iud.

terùm anno decimo quinto, post Gracchi mortem, Senatum in possessionem iudiciorum restituere, conatus est Quintus Seruilius Cæpio, qui hoc agebat, vt paribus auspicijs in iudicijs, senatores & equites versarentur. Quæ quidem lex, nunc Glaucia, nunc Plotia, nunc Cornelia, Aurelia, & Pompeia lege, variè iactata, tandem sub Iulio dictatore obtinuit: ita vt iudiciorum omnium potestas quidem esset apud Prætorem, sed iudices tamen, vel perpetui, vel singularium causarum, tum ex senatu, tum ex ordine equestri, legerentur. Sed non omnibus licet esse iudices [c]. Quidam enim prohibentur lege: quidam moribus: quidam natura. Natura, vt surdus, mutus, & perpetuò furiosus, & impubes, quia iudicio carent: Lege, qui senatu motus est: Moribus, fœminæ, & serui, non quia habeant iudicium: sed quia receptum est, vt ciuilibus officijs non fungantur. Differunt autem iudices varijs & multis inter se modis. Eorum, alij sunt, qui arbitri dicuntur: alij, qui proprio specialiq; nomine, iudices. Arbitri sunt, quibus amicabili quadam ratione, res inter partes definienda ac disceptanda mandatur. Nam bonorum virorum est (vt inquit Plato) ciues priùs & amicos ac familiares experiri, quàm ad solennes & legitimas actiones perueniatur. Vnde pulchrè Seneca in tertio de beneficijs: Hoc interesse dicitur inter iudicem & ar-„ bitrum, quòd ille formula includatur, & ad „ certos, quos non excedat, terminos reuocetur: „

c L. càm prætor. ff. de iudic.

huius

,, huius verò libera sit & nullis adstricta vincu-
,, lis religio: ita vt detrahere aliquid possit & ad-
,, dere, & sententiam suam, non prout lex & iu-
,, stitia suadet, sed prout humanitas & misericor-
,, dia impellit, regere. Sed sunt arbitrorum duo genera f. Vnũ, vt ad boni viri arbitratũ redigi debeat, etiãsi nominatim sit persona comprehẽsa, cuius arbitratu fiat: veluti cũ lege locationis cõprehensum est, vt opus arbitrio locatoris fiat. Alterũ, vt siue æquum sit, siue iniquũ, parere debeamus, quod obseruatur cùm ex compromisso ad arbitrum itum est. Verùm id fit duobus rursum modis: alij enim arbitri dantur à iudice, quibus hoc cõmittitur, & demandatur negotij, vt rem si fieri possit, componãt: vti fit in ijs ferè actionibus, quæ arbitrariæ dicuntur. item in herciscundis familijs, communi diuidunda, & aqua pluuia arcenda cum similibus g, in quibus de incerta, vt inquit Cicero, pecunia agitur: Alij assumuntur ab ipsis litigatoribus, & ijs ad quos res ea pertinet. Quod quidem vel fit simpliciter, nulla iniecta pœna compromisso: vel certa pœna proposita ei, qui placitis non steterit: vel interueniente stipulatione: vel denique iurisiurandi religione. Prima specie, siquidem sententiæ latæ vel subscripserint: vel taciturnitate, assensum ei suum accommodauerint litigantes: tam actio nascitur ab actoris parte, quàm exceptio à parte rei. Alias autem, si neutrum factum est, neque actionis, neque exceptionis vllum ius exorietur h. Secundo casu, neque prouocatio

da-

f L. societatem. §. arbitrorum. ff. pro soc.

g L. in iudicio. ff. famil. hercisc.

h L. cũ antea C. de recept. arbit.

datur i, neque rei iudicatæ actio: sed solius pœnæ metu fit, vt arbitrio eius stetur, qui receptus est k. Tertiò, licèt pœna non fuerit adiecta compromisso, si tamen simpliciter sententiæ stare quis promiserit, incerti aduersus eum actio competit l. Quartò denique, etsi prohibitum est hodie cum iurisiurandi solennitate arbitrum constituere, tamen solet esse receptũ, vt omnimodò conseruaretur. Quantum ad ipsum arbitriũ attinet, quanuis neminem prætor cogit arbitrium recipere (quoniã hæc res libera & soluta est, & extra necessitatem iurisdictionis posita) attamen vbi semel quis in se receperit arbitrium ad curam & sollicitudinem suam, hanc rem pertinere Prætor putat m: non tantùm quòd studeat lites finiri, verùm etiam quoniam non debeant decipi, qui eum quasi virum bonum, disceptatorem inter se elegerunt. Ipsorum iudicum, duæ sunt in vniuersum descriptiones: Quarum prior est, secundum res subiectas: posterior, secundum qualitatum diuersitates. Quantum ad res attinet, alij sunt, quibus generaliter iuris dicundi officium incumbit: alij, quibus specialiter circa rem certam. Primi generis sunt, princeps ipse, prætor tam peregrinus, quàm vrbicus, Præses prouinciæ, præfectus prætorio, proconsul, cum similibus: quibus tum animaduertendi in facinorosos homines, tum decreta interponendi, iudicandique potestas est concessa. Eorum, qui secundi sunt ordinis, nonnulli sunt, quibus merum imperium vel vni-

k L. diẽ proferre. §. vlti. ff. de arb.

l L. ne in arbit. cum Authen. seq C. de recep. arbit.

m L. 3. tam. etsi. ff. de arbit.

uerſe, vel particulatim committitur, cuiuſmodi eſt præfectus vrbi[n], qui non ſolùm ea crimina, quæ domi, verùm etiam, quæ foris perpetrantur, vindicat. Præfectus[o] vigilum, qui de incendiarijs, effractoribus, furibus, raptoribus & receptatoribus cognoſcit. Quæſitor, cui criminum inquirendorum negotium dari ſolet. Latrunculator[p], qui de graſſationibus & latrocinijs cognoſcit. Nonnulli verò, quibus iuriſdictio, vel in totum, vel ex parte permittitur. Cuius generis eſt prætor, qui à præeundo, in concipiendis prætorijs ſtipulationibus, manumiſſionibus, adoptionibus, iudicijs, nomen traxiſſe dicitur. Iudex fideicommiſſorum, cuius nulla alia de re, quàm de fideicommiſſis notio eſt.[q] Rationalis ſiue quæſtor Cæſaris, qui rerum ad principem pertinentium curam ſolùm gerit[r]: quibus addi poteſt, quòd curialibus, cohortalibus, & ſimilibus, ſui ſint poſiti, & conſtituti iudices. Nonnulli denique, quibus ea, quę mixti ſunt imperij, committuntur: nam quòd conſules[ſ] manumittere volentibus conſiliū præbent, quòd epiſcopi panis & aliarum rerum venalium curam gerant, quòd Aediles, vtíne vitioſa morboſáve vlla res veneat, procurant, nullam aliam Reipublicæ partem, quàm quæ mixti imperij ſit, attingit. Vt interim illud præteream, quòd quædam tantæ habentur dignationis, vt non ab alio quàm ipſo principe dijudicari poſſint[t]: quædam contrà, tam vilia, vt ad pedarios iudices, & eos, qui recuperatores diſce-

n L. 1. ff. de offic. præf. vrb.

o L. nam ſalutem. ff. de offi. præf. vig.

p L. ſolemus. §. 1. ff. de iud.

q L. quæſitúm. §. cùm vir. ff. de le gat. 3.

r l. 1. & tot. tit. ff. de offic. procurat. cæſ. & rat.

ſ L. 1. ff. de offi. conſul. l. 1. ff. de ædi. edict. l. munerum. ff. de mun. & ho.

t l. quoties. C. vbi Sena. tot.

disceptatorésve dicuntur, reijciantur[v]. Iam autem, pro diuersis iudicum qualitatibus, variæ sunt eorum differentiæ. Primùm alij sunt, à quibus tanquā à minoribus ad maiores, prouocatio est: quales sunt omnes inferiores, quorum vltimi sunt, qui pedanei dicuntur: alij, à quibus nulla cadit appellatio, cuiusmodi sunt præfecti prætorio: credidit enim[a] princeps, eos, qui ob singularem industriam, explorata eorum fide & grauitate, ad huius officij magnitudinem abhiberentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quam ipse foret iudicaturus: atque hæc distinctio est secundum ordinis prærogatiuam. Secundum dignitatem, alij sunt superillustres siue maximi, vt imperator, Consul, Senator, Papa, Legati, Patriarchæ: alij illustres siue magni, vt præfectus prætorio, Orientis, Italiæ, Africæ, Primates, Archiepiscopi: alij, spectabiles, siue medij, vt magistri militum, Prætores, Episcopi: alij clarissimi, vt Præsides prouinciarum, Archidiaconi, Archipresbyteri: alij denique infimi, vt defensores ciuitatum & municipiorum, presbyteri, & Ecclesiarum rectores. Pro graduum diuersitate, nonnulli sunt, qui ordinarij dicuntur: nonnulli qui legati: nonnulli qui delegati: nonnulli qui dati: nonnulli denique, qui medij, siue communes. Ordinarij sunt, qui iure magistratus iuris dicendi officium & munus[b] sustinēt, quales sunt præsides, prætores, præfecti, proconsules, & alij quorum multæ sunt & va-

v L. 2. C. de ped. iur.

a L. vnica. C. de offic. præt.

b L. more maiorum. ff. de iurisd. om. iud.

riæ, tam secundum res, quàm secundum qualitates, differentiæ. Legati sunt, qui ordinarijs quibusdam magistratibus adiunguntur, vt illis vicariam subinde præstent operam; adeò quidem vt & mandata iurisdictione, iudices dandi habeant potestatem [c]. Nam proconsules, cùm non omnia possint per se obire, solent custodiarum cognitionem mandare legatis suis, scilicet vt præauditas custodias ad se remittant, & vt innocentem ipse liberet. Nam si quid est quoque quod maiorem animaduersionem exigat, remittere legatus ad proconsulem debet: vtpote cùm neque animaduertendi, neque coercendi, neq; atrociter verberandi ius legatus habeat. Summi Pontificis legati hodie, vel sunt laterani (vtar enim verbo Plautino) vt cardinales: vel certorum locorum, vt nonnulli de archiepiscopis: vel denique datiui, qui, alicuius negotij obeundi gratia, in prouinciam mittuntur. Delegati iudices sunt, qui mandatam iurisdictionem obtinent [d]: idque siue à principe, siue ab alio quouis ordinario iudice, fuerit demandata: more enim maiorũ comparatum est, vt is iurisdictionem mandare possit, qui eam suo iure, non alieno beneficio possidet [e]. Quanuis tamen sint & subdelegati, quibus scilicet à delegatis causæ disceptatio committitur. Dati sunt, qui ad vnam aliquam causam, vel definiendam, vel cognoscendam, à prætore constituuntur: qui subinde cognitores, subinde simplici nomine iudices, subinde recuperatores, subinde disceptatores, sub-

c L. legatus. l. solent. ff. de offi. procons. & leg.

d L. 1. toto tit. ff. de off. eius cui mã. dat. est iu. risdict.

e L. more maiorum. ff. de iurisd. omn. iud.

ſubinde etiam pedanei (quanquam eorum nomen ad alios quoque pertinet, vt ſuprà dictum eſt) nominãtur. Et ad eos præcipuè pertinet, quod dicitur, iuriſdictionem eſſe iudicis dandi licentiam f: ſoletque prætor alijs occupatus, non tam ipſe quotidiè iudicare, niſi res maioris fortè eſſet momenti ac pretij, quàm iudices inter litigatores dare ac conſtituere. Et poſſunt quidem, vt inquit g Paulus, iudicem dare, quibus lege, vel cõſtitutione, vel ſenatuſconſulto conceditur. Lege, ſicut proconſul: is quoque cui mandata eſt iuriſdictio, iudicem dare poteſt, vt ſunt legati proconſulum: item hi quibus id conceſſum eſt, propter vim imperij, ſicuti præfectus vrbi, cæteríque Romæ magiſtratus. Non autem omnes iudices dari poſſunt ab his, qui iudices dandi ius habent. Quidam enim lege impediuntur, ne iudices ſint, quidam moribus, quidam natura. Natura, vt ſurdus, mutus, & perpetuò furioſus, & impubes, quia iudicio carent. Lege, qui ſenatu motus eſt. Moribus, fœminæ & ſerui, non quia non habeant iudicium: ſed quia receptum eſt, vt ciuilibus officijs non fungantur. Medij h, ſiue communes iudices ſunt, quibus ſpecialiter lege, vel ſenatuſconſulto, vel conſtitutione principum aliquid demandatur. Illi enim cùm nec ordinarij, nec legati, nec recuperatores, reuera dici poſſunt: rectè medij ſiue communes, ſiue denique generali nomine extraordinarij appellantur. Illud valdè quæſitum ſcio, quænam res mandari poſſint, quæ

f L. 1. ff. de iuriſd. omn. iudi.

g L. cùm prætor. ff. de iud.

h L. 1. in princ. ff. de offi. eius cui mand. eſt iuriſd.

non: & quibus magistratibus mandandi competat licentia, quibus non. Et primùm quidem verum est, imperium i merum mandata iurisdictione, nō transire: videlicet quoniam nunquam obuenit iure magistratus: sed vel lege, vel senatusconsulto, vel p principem. Imperiū mixtum, vt scilicet bonorum possessio detur, vt damni infecti nomine caueatur, vt in possessionem mittatur legatorum seruandorum nomine, vt de suspectis tutoribus cognoscatur, mandari potest k. Vt autem mandata iurisdictione à præside, consilium exerceat is cui mandatur: vt à prætore mandata iurisdictione, ea quæstio transferatur, qua, vtrum causa, propter quam tutores vel curatores prædia pupilli vel adolescentis alienare volunt, idonea sit, nécne, cognoscitur, mandari l non potest. Nam quemadmodum ea, quæ in mixto imperio, iurisdictioni sunt cōfinia, rectè transeunt: ita ea, quæ cum mero imperio sunt cognata, transire non possunt. Planè iurisdictio m, quæ iure magistratus competit, sine controuersia mandari potest. Et ideo imperium, quod iurisdictioni cohæret, id est, modica coercitio, sine qua iurisdictio explicari non potest, simul etiam transire n solet. Quantum ad magistratus attinet, illis demùm permissum est, mandare iurisdictionem, qui eam suo iure, id est, sui magistratus beneficio obtinent o. Cæterùm, qui mandatam iurisdictionem habent, vt delegati: vel datam: vt recuperatores: vel extraordinariam, vt medij

i d.l. 1. in fi.

k L. cognitio. ff. de off. eius cui mādata est iur.

l L. manda. illo tit.

m d. l. more maiorum

n L. 1. in fin. vlt. ff. de off. eius cui mādat. est iur.

o d. l. more ma.

dij illi, de quibus dictum est, non possunt: quia scilicet proprium nihil habent, sed eius qui concessit, iurisdictione vtuntur. Si omnes iudicum differentias & qualitates in vnum quasi conspectum positas, videre quiscupiat, est in manibus pulcherrimum Domitij[p] Vlpiani, ex libro quinto oppositorum respon- sum: cius enim verba hæc sunt: Qui neque iurisdictioni præest: neque à principe potestate aliqua præditus: neque ab eo, qui ius dandorum iudicum habet, datus est: nec ex compromisso sumptus: vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit. Sed de tribus principalibus iudiciorum personis, Actore, Reo, ac Iudice, hactenus: Personæ adminiculantes (nam de ijs secundo loco dicere proposuimus) vel sunt iudicis, vel litigatorum, vel ipsius fori & iudicij. Ad iudicem instruendum pertinet, Assessor, Auditor, Iureconsultus. Officium[q] assessoris ferè constat, in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis. Auditoris, in causæ cognitione accipienda, & ad iudicem referenda, Iureconsulti, in iure suggerendo: quod quidem ius, nonnunquam ab ipso principe petitur, quoties de re ardua, ea que valdè intricata, nascitur quæstio, Litigatoribus, præter Subscriptores, Adstipulatores, Actores, & alios, de quibus suprà est expositum, adsunt Procuratores, qui Pragmatici ac vindices apud veteres vocari solebant (nam procuratorum ad negotia alia est causa.) Item

p L. pen. ff. de iud.

q L. 1. ff. de offi. ass.

Aduocati, quos Leguleios vocabat antiquitas: nam alioquin amici propriè solent appellari aduocati: Denique postulatores, siue patroni, qui Oratores apud veteres dicebantur. Et hoc est quod ait Asconius Pædianus, his ferè verbis: Qui defendit alterum in iudicio: aut patronus dicitur, si orator est: aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut præsentiam suam commodat amico: aut procurator, si negotiũ suscipit: aut cognitor, si præsentis causam nouit, & sic tuetur, vt suam. Præter istas personas litigatorum, sunt præterea procuratores ad negotia, œconomi, tutorrs, curatores, orphanotrophi, vicedomini, actores vniuersitatis, vicecomites, qui omnes ad hoc tenentur ratione muneris & officij: Item defensores, cognitores, coniunctæ personæ, excusatores, testes, qui solam affectionem præstant, vel ei qui agit, vel cum quo agitur. Procurator ad negotia est, qui ipsius rei & negotij, non verò litis & processus, in iure curam gerit. Oeconomus, cui ecclesiastica res mandatur. Tutor, qui pupillum suscepit tuendum, vel ex vltima voluntate, vel ex lege, vel ex iussu magistratus. Curator, qui adolescentis res & negotia administrat. Orphanotrophus, qui orphanorum & pupillorum exhibitionem suscepit. Vicedominus, qui rebus episcopalibus præest. Actor vniuersitatis, siue syndicus, qui vel ad vnam causam, vel in perpetuum præpositus est communibus negotijs alicuius collegij, corporis, vel vniuersitatis [r], Vicecomes, cui dominus executionem iurisdi-

r vid. ff. quod cuiusque vniuer. nom.

risdictionis suæ committit. Defensor, qui absque vllo mãdato, se vltrò sua sponte ad defensionem alicuius offert. Cognitor, qui vel vt amicus, vel vt cognitionem habens negotij, assistit illi qui litigat. Solent enim veteres magno amicorum numero stipati, causam dicere, cuius exstat memorabile exemplum apud Cæsarem, in primo commentario. Cõiuncta persona est, quæ propter sanguinis propinquitatatem, alieno nomine vel agit, vel defendit. Excusator, qui venit vt proponat causas absentiæ alicuius, qui nec ipse per se, nec per aliũ comparare potest. Testes denique, qui antiquis superstites vocabantur, eò quòd rebus, quæ in iudiciũ deducerẽtur, superessent. Personæ ad ipsum forum & iudicium pertinentes sunt, tabelliones, executores, viatores, serui publici, apparitores, lictores, commentarienses. Tabellio est, qui publicum munus habet conficiendorum instrumentorum, ad fidẽ faciendam. Executor, per quem lis ad effectũ perducitur, & executioni demandatur. Viator, qui senatum in vnum cõuocat, tracto nomine ab eo, quòd senatores olim Romani ruri agentes, à viatoribus in vrbem accerserẽtur. Seruus publicus, qui ipsi iudicio adstat paratus, si fortè quid opus est f. Apparitor, per quẽ præparatoria iudiciorum, vt in iure compareatur, expediuntur. Lictor, qui criminalibus iudicijs adest. Commentariensis, qui carceri est præpositus. Quoniam verò satis dictum est

f vid. l. 1. ff. Rempubl. sal.

de personis iudicialibus, videamus porrò paucis ac summatim de rebus.

De rebus pertinentibus ad iudicium, tum hodie tum secundum veteres.

RES omnes vel sunt ordinariæ, vel voluntariæ. In ordinarijs, tam à iudicis, quàm à litigantium parte, sunt loca, tempora, sportulæ, dilationes, citationes, cautiones, iuramenta, editiones, impetrationes, postulationes, probationes, exceptiões, recusationes, positiones, interlocutiones, appellatiões. In voluntarijs, sunt pacta, trāsactiones, cum quibus cohærent, quę sæpè incurrunt, calumniæ: restitutiones in integrum: cessiones, alienationes mutandi iudicij causa. Sed tractemus breuiter de singulis. Loci differentia facit, vt alia dicantur ordinaria, alia extraordinaria. Ordinaria expediūtur pro tribunali, vel alijs locis, vbi prætor salua maiestate imperij sui saluoque more maiorū ius dicere potest [a]. Extraordinaria, cognoscuntur obiter & de plano, sine vlla figura & strepitu [b] iudicij. Nam quæ nō sunt contentiosæ iurisdictionis, sed voluntariæ, qualis est manumissio: quouis loco, imò etiā in transitu, veluti cùm prætor aut præses in balneum vel theatrum procedit, rectè exercentur. Temporum ratio efficit, vt dies vtiles ab inutilibus & feriatis distinguantur. Nam messiū vindemiarumq; tempore, exempli gratia, aduersarium

a L. vlt. ff. de iust. & iur.

b L. nec quicquam § de plano. ff. de off. procons. & leg.

ad iudicium venire, nemo cogere potest: quia scilicet occupati homines circa rem rusticã, in forum venire cõpellendi non sunt. Sportulæ, sunt pecuniæ. quæ pro iudicio, viatoribus numerãtur: sic dictæ à sportulis, quibus recipi solent: quemadmodum fiscus, ærariũ principis, à fiscellis. Dilationes, sunt induciæ siue prorogationes temporis, ad dãdum aliquid vel faciendũ concessę, vel à lege vel à iudice, vel à parte aduersa. A lege, veluti dilatio triginta dierũ qui iusti dicuntur, & æris confessis dari solent. A iudice, veluti cùm secũdum eius arbitrium, aliquid temporis, vel huic, vel illi irrogatur. A parte, veluti cùm vel in iudicio, vel extra iudicium sic conuenitur. Citationes, sunt vocationes in ius, cùm videlicet, vel iuris experiundi, de quo paulò pòst: vel alicuius expediẽdi causa quis vocatur. Et quidem per legitimas citationes peruenitur ad peremptorium edictum, hoc ordine[c]: vt primò quis petat, post absentiã aduersarij, edictũ primum: mox alterum per interuallum non minùs decem dierũ: & tertiũm, quibus propositis, tũc peremptorium impetret, quod inde hoc nomen sumpsit, ꝙ perimeret disceptationẽ, hoc est, vltrà non pateretur aduersarium tergiũersari. Cautionis verbũ generale est: porrigitur enim ad omnẽ securitatem, quam quis præstat in iudicio per satisda tionem, quæ nihil est aliud, quàm adimpletio desiderij eius, qui nobiscum litigat, vt eum securum faciamus, vel prædijs & prædibus (vt antiquo more loquar) id est, pignorib⁹ & spon

c L. ad peremptorium cum seq. ff. de iud.

sori.

soribus siue vadibus datis, vel iuramento præstito, vel nuda promissione. Idque siue queratur de iudicio sistēdo, siue de iudicato soluendo, siue de alijs consimilibus præstationibus, tam à parte actoris & Rei, quàm eorum, qui illorum nomine vel agunt vel defendunt. Nam est & quoddam genus actionis, quod ex spōso dicitur: quod quidē fiebat, interposita stipulatione certæ pecuniæ, quā perderet is, qui sponsione coram iudice vinceretur. Cuius quidem iudicij & Homerus ipse meminit: ex quo constat, antiquissimum esse, & apud veteres Græcos non minùs, quàm Romanos vsurpatum. Iusiurandum nihil est aliud, quàm affirmatio religiosa, introductum litium expediēdarum causa: & est vel voluntarium, vel iudiciale, vel necessarium. Volūtarium, quod pars parti extra iudicium defert. Iudiciale, quod pars parti in iudicio. Necessarium, quod iudex parti propter legitimæ probationis penuriam imponit. Et quidem initio litis solet iuramentum præstari, quod calūniæ dicitur: quo iuratur à partibus, se non vexandi aduersarij, sed ipsius veritatis defendendæ causa, in iudicio experiri. Atque est quidem vetustissimum quoddam actionis genus, quo iusto sacramento, inter se
„ contendere partes dicebātur. Nam is qui petebat, inquit Varro, & qui inficiebatur de alijs
„ rebus, vtrique quingentos æris, ad pontēm de-
„ ponebant: de alijs item rebus, certum alium le-
„ gitimum numerū assum. Qui iudicio vicerat,
„ suum sacramētum à sacro, id est, ponte aufere-
bat,

bat, victi, ad ęrarium redibant. Edere, est copi-,, am eius, quod exhibendum est, facere: vt cùm ante ingressum litis, ratiões aduersario nostro, vel alia instrumenta edimus, vt videlicet apud se deliberare possit, vtrum cedere velit, an contendere. Et fiũt fermè editiones, sine die & consule, ne quid fortè, ijs editis, fraudis excogitetur. Nam quòd rationes cum die & cõsule edi debẽt, inde contingit, quòd accepta & data nõ aliter possunt apparere, nisi dies & cõsul fuerit editus. Impetrationes actionum [d] fiebant olim à collegio pontificũ, penes quod potestas erat, vel concedendæ vel abnuendæ actionis: ne videlicet quis ad litigãdum temerè prosiliret. Et quoties quidẽ potestatem experiundi cõcedebant, præscribebant simul & formulas quasdã, quibus actio contineretur, & secundum quas iudicium agitaretur: quæ quidem ratio litigandi propter captiones [e], hodie sublata est. Planè quod aliarum quarundam rerum, quę in iudicio occurrere possunt, fiunt impetrationes: & hodie frequẽtatur, & obtinet in ijs, quòd dicitur. Quod quisq; iuris in alium statuerit, vel obtinuerit, ipse eodem iure vtatur. Quod quidem edictum, summam habet ęquitatem, cùm nemo meritò possit aspernari, idem ius sibi dici, quod ipse alijs dixit, vel dici effecit. Postulare, est desiderium suum, vel amici sui, in iure apud eum qui iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio cõtradicere. Et sunt tres ordines eorum, qui postulare nõ possunt. Quidam in totum prohibẽtur: quidam pro se per-

mit-

d L. 2. ff. de orig. iur.

e L. vnic. C. de formul. & impet. subl.

mittuntur, ſed non pro alijs: quidam pro ſe & pro certis duntaxat perſonis, nō pro omnibus, de quibus nō eſt opus hîc latiùs exponere. Probatio nihil eſt aliud, quàm rei dubiæ per argumenta demōſtratio, incumbens ſemper ei, qui ait, non qui negat. Diuiditur verò in plenā ſiue perfectam, & minùs plenam, ſiue imperfectam. Plena fit, per teſtes fide dignos, ad minùs duos. Item per eius, cum quo agitur confeſſionem, quæ ipſius rei iudicatæ inſtar obtinet. Itē per legitima inſtrumenta, tū publica, tum priuata. Nam in exercendis litibus, eadem vis eſt inſtrumentorum & teſtium. Prætereà, per ipſius rei euidentiam, cùm videlicet vulgò notū & manifeſtum eſt id, quo de quæritur. Adhæc, per præſumptionem, famam, iuſiurandū, antiqua ſigna, ſigilla, communē opinionē, tormenta, ſubtiles interrogationes, & alijs quibuſdam modis, quæ accuratè quidem deſcribi nō poſſunt, ſed religioni plerunque & prudentiæ iudicis committuntur. Imperfecta probatio, plerunque ſolet ex atteſtatione vnius, & collocatione literarū, exq; fuga rei cōuenti, & ſignis aliquot oriri. Exceptio dicta eſt, quaſi quędā excluſio, quæ interponi ſolet actioni cuiuſq; rei, ad excludendum id, quod in intētionem condemnationemq; deductum eſt. Sed eſt earum, alia dilatoria, alia declinatoria, alia peremptoria. Dilatoria, quæ cōtra perſonam actoris, vel procuratoris eius, proponitur. Declinatoria, p quam iudex repudiatur. Peremptoria, quæ rē ipſam & intentionem omnem perimit. Poſitio

qua

qua nunc vtimur, est breuis quædam verborum formula, mentem proponentis continēs, ad veritatem eliciendam, & eum qui ponit, ab onere probandi liberandum, proposita. Nam quæ sua sponte confitetur reus ea nihil est opus, vt vel testibus amplius, vel instrumentis adstruantur. Interlocutio, est rei alicuius incidentis, antequā ad ipsam causam perueniatur, definitio. Et differt quidem hactenùs à decreto, vt interlocutio magis ad iurisdictionē, decretum verò ad imperiū referatur [f]. Appellatio, est à minori iudice ad superiorē prouocatio excogitata, ad errorem iudicantiū corrigendum, & ad veritatem & rem benè iudicatam confirmādam. Pactum est duorum pluriúmue in idem placitum & cōsensus, dictum à pactione, vnde & pacis nomen appellatum est. Transactio, est quasi de re dubia, & lite incerta, neque finita, aliquo dato & retento, conuentio. Nam qui paciscitur nō petere, donationis causa, rem certam & indubitatam liberalitate remittit. Transactio non est natura sui liberalis. Restitutio integri, est omissæ causæ, rescisso eo per quod læsi simus, in antiquum statū redintegratio ac repositio. Et irrogatur quidē ijs qui in captionem inciderunt, vel metu, vel calliditate, vel ætate, vel absentia, vel per status mutationem, vel deniq; per iustum errorē. Cessio est, cùm quis actiones sibi competentes mādat alijs: quæ quidem res, secundum Anastasij constitutionem [g] sua sponte suspecta est, & improbata. In omni autem cessione, directa actio

f vid. l. decreta. ff. de re Iud.

g L. ab Anastasio. C. mandati.

manet

manet apud cedentem, licèt vtilis ad eum, in quem fit cessio, transferatur. Alienatio iudici mutandi causa, tunc fieri dicitur, cùm quis alienando rem alium nobis aduersarium, suo loco, data opera, & in fraudem nostram, substituit. Nam tanti nobis in factum actione tenentur, quanti nostra intersit, alium nos aduersarium non habuisse. Itaque si alterius prouinciæ hominem, aut potentiorem nobis aduersarium opposuerit, tenebitur, quoniam potentioribus pares esse non possumus.

De processu iudicij ciuilis.

NVnc reliquum est, vt de ipso processu iudiciali, paucula quædam referamus: solet enim apud veteres Romanos, non certus aliquis & descriptus, sed incertus & liber eius esse cursus: idque cùm prætores, non ex perpetuis edictis, sed ex annalibus, & pro cuiusque voluntate ac iudicio constitutis, in iure versarentur. Sed cùm ea res non boni plerunque exempli videretur, exstitit Cornelius, vt inquit Asconius, qui etsi non apertè repugnantibus, multis tamen inuitis, legem ferret, vt prætores ex perpetuis suis edictis ius dicerent: quæ res, gratiam ambitiosis prætoribus, qui variè ius dicere solebant, sustulit. Solet autem alia atque alia esse ratio ciuilium causarum, alia criminalium, alia prætoriarum & extraordinariarum, de quibus singulis expediendum est. Ciuilis iudicij, duæ sunt in totum

tum

tum partes: litis contestatio [a], quantum ad litigantes: & sententia, quantum ad ipsum iudicem, pertinet. Quæ prætereà sunt in iudicijs alia, vel sunt præparatoria, siue priora, vel posteriora, vel media, de quibus etiam videbimus, si de principibus duabus partibus priùs explicuerimus. Litis ergo contestatio, quomodo his nostris temporibus fieri debeat, satis disertè relatum est, ex Iustiniano [b], his fermè verbis: Offeratur ei, qui vocatur ad iudicium, libellus, & exinde præbitis sportulis, data fideiussione, viginti dierum gaudeat inducijs, quibus deliberet, cedátne, an cõtendat: atque iudicíne alium adsociari petat, an recuset eum: nisi sit is, quem ipse, alio recusato, iam petierit. Denique, præsens interrogetur, an hoc tempus litis transierit, quod non mox ex ipsius respósione, sed etiam libelli subscriptione manifestatur, quam in initio facere debet. Litis ergo contestatio cõtra hoc priuilegium habita, pro nihilo ducenda est. Planè apud antiquos, triplex ferme reperitur ratio, qua in litẽ veteres consentire, ac communi consensu descendere solebant. Subinde enim sponsione facta subinde sacramento deposito, subinde nuda testatione habita, iudicem sibi vel disceptatorem eligebant. In sponsionibus & sacramentis fiebãt pignorum & pecuniarum depositiones, quæ partim victori, partim ipsi iudici & ærario applicarẽtur. De his scribit ad hunc modum Homerus, in scuto Achillis:

a L. amplius. ff. rem rat. hab. iuncta l. iudex. ff. de re iud.

b Auct. offeratur. C. de lit. contest.

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
Ὠρώρει. δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς
Ἀνδρὸς ἀποφθιμένου. ὁ μὲν εὔχετο πάντ' ἀποδοῦ-
ναι.
Δήμῳ πιφαύσκων. ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἑλέσθαι
Ἄμφω δ' ἵεσθην ἐπὶ ἴστορι πεῖραρ ἑλέσθαι
Λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον ἀμφὶς ἀρωγοί
Κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον. οἱ δὲ γέροντες.
Εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.
Σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων
Τοῖσιν ἔπειτ' ἤισσον, ἀμοιβηδὶς δ' ἐδίκαζον.
Κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα.
Τῷ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴπῃ.

Quæ per teſtationem fiebat, nullis intercedentibus pecunijs, ſed teſtibus tantùm ad hoc conuocatis & rogatis, cōſtituebatur, vnde conteſtationis nomen ab initio collatum fuiſſe certum eſt. Et quidem quantum ad noſtrorū temporum vſum attinet, non eſt in obſcuro, noſtrā hodie conteſtationē ex illis apud antiquos tribus modis & rationibus coaluiſſe. Nam in ſacramenti locum, ſuccedit iuramentū, quod calumniæ vocamus. In ſponſionis, ipſa nominatim conuentio, quæ cōtractus inſtar obtinet[c]. In depoſitionis deniq; hoc, quòd victus victori condemnatur in expenſas. Feſtus Pompeius conteſtari dicit eſſe, cùm vterque reus dicit, teſtes eſtote. Et conteſtari litem, cùm duo aut plures aduerſarij, ordinato iudicio dicunt, teſtes eſtote. In ſententijs proferendis, veterum mos erat, vt miſſis iudicibus in cōſilium ad ſententia

c L.3. §. idē ſcrib. t. ff. de pecul.

sententiam dicendam, quãdo scilicet allegatis argumentis omnibus, orator dixisset, dixi: vt inquam vnusquisq; iudicum, ceratam tabulam, cera legitima haberet, & siquidem maiores essent causæ, vniuersi iudices, in cistam tabulas, easque insculptas literas habentes, vel absolutionis, vel cõdemnationis, vel ampliationis simul cõijcerent: si verò leuiores essent causæ, vt singuli suam sententiam de tabula pronunciarent. Nam si absoluẽdus esset reus, moris erat, vt statim absolueretur: si damnãdus, statim dãnaretur. Si causa non esset idonea ad damnationẽ, absolui tamen nõ posset, vt amplius nunciaretur. Et est quidem absoluere (quemadmodum refert Asconius) quod per qualitatem licitum esse monstratur: cui simile est, expedire, quod definitione soluatur: & transigere, quod quidem est, quod aut confiteri non timeat, aut negationem concludat. Condemnare, est pœnam pro delicto imponere. Nam diuidere sententiam, est, cùm aliquis in dicenda sententia, duas plurésve partes complectitur, etsi nõ omnes ea exhibentur, postulat vt diuidantur, id est, de singulis referatur. Ampliare, est sententiam differre, aut quia res nondum satis liquet, aut quia coram sistendi testes sunt, & cum illis committendi, aut quia de crimine ipso vel de pœnæ modo deliberaretur. Et non abest longè ab ampliatione, comperẽdinatio, nisi quòd ampliatio sit in incertam: comperendinatio in certam aliquam diem iudicij prorogatio. Quoniam tamen ea res satis obscura est

& inuoluta, subijciã de ampliationis & cõperendinationis differentia, verba ipsius Asconij Pediani, quæ quia præter id quod propositum est, in super aliqua quædam, nõ abhorrentia ab hoc proposito, continẽt: non est alienum, vt à
» nobis hoc loco recitentur. Ante legem Glauciã
» de comperendinatione, (inquit) aut statim sen
» tentia dicebatur, si absoluendus esset reus, aut
» ampliùs pronũciabatur, si videretur esse dam-
» nandus, cũ dixissent iudices nõ liquet, hoc est,
» obscura causa est. Itaq; ea pars, interposita di-
» latione, dicebat, in cuius perоratiõe videbatur
» obscuritas. Cõperendinatio verò, vtriusq; par-
» tis recitatio est. Alij sic adnotant: Comperẽdi-
» natio est, secunda actio. Itẽ comperendinatio,
» est ab vtrisq; litigatoribus inuicem sibi denun-
» ciatio, in perẽdinum diem. Namq; cùm in rem
» aliquam agerent litigatores, & pœna se sacra-
» menti peterent, poscebant iudicẽ, qui dabatur
» post trigesimũ diem: quo dato, deinde inter se
» in perendinum diem, ne ad iudicium venirẽt:
» denunciabant, quò cùm esset ventum, antequã
» causa ageretur, quasi per indicem rem expone-
» bant, quod ipsum dicebatur causæ coniectio,
» quasi causæ suæ in breue coactio. Alij sic: inter
» comperẽdinationem & ampliationem hoc in-
» terest, quòd comperendinatio ex vna tantũ re
» dabatur, cùm causam iudex non intelligeret.
» Et omnino si videbatur iudicibus bona causa,
» absoluebant reum: si mala, non statim damna-
» bant, sed hac excusatione parcebant: nam cùm
» condemnandi nota esset C: litera absoluẽdi A:
ampli-

ampliandi signum N L. dabant quo significa- ››
bant, non liquere: vnde ampliatio nascebatur. ››
Hæc ergo veterum in ferendis sententijs ratio. Quid autē hodie obseruandum sit, satis eleganter ac breuiter explicat Imperator [d] in hæc verba. Hac lege perpetua credimus ordinandum, vt iudices, quos cognoscendi & pronunciandi necessitas tenet, non subitas, sed deliberatione habita post negotium, sententias ponderatas, sibi antè forment & emendatas, statim in libellum secuta fidelitate conferant: scriptasq; ex libello partibus legāt. Sed nec sit eis posthac copia corrigendi, vel mutandi, exceptis tam viris eminentissimis præfectis prætorio, quā alijs illustrem administrationem gerētibus, cæterisq; illustribus iudicibus, quibus licētia cōceditur etiam per officium suum, & eos qui ministeriū suū ijs accommodant, sententias definitiuas recitare. Sed hæc de duabus præcipuis partib. iudiciorum, litis cōtestatione scilicet, & sentētia. Iam ea quæ vocauimus priora, siue τὰ πρῶτα: in citatione, siue in vocatione in ius, potissimū consistunt. Eius hodie ratio simplex est & plana, vt quæ vel per ipsum iudicem, vel per alteram partem litigantium, vel per viatorem aliquem, tum literis scriptis, tum viua voce expediatur. Sed si est, vt primo edicto citatus non veniat, comparatū est, vt alio secundo, quod monitorium dicitur, euocetur, quod quidem iterum si spernat, subijcitur tertiū, quod peremptorium nominant, in quo [e] comminatur is qui edictū dedit, etiam absente diuersa parte, cogni-

d L.2.C. de sentent. ex breuic. recit.

e L. in peremptorio. ff. de Iudi.

cogniturum se ac pronunciaturum. Apud veteres duplex est via prodita, qua in ius à litigatoribus veniri solet. Subinde cōueniebat inter partes de die, quo vel ad prætorem, aut iudicium, in actionibus in personam, & comperendinationibus: vel in rem præsentem, in vindicationibus veniretur. Exstatq́; ad eam rem lex duodecim tabularum: *Si status dies sit cum hoste, venito*. Subinde verò, & quidem vt plurimum, deducebat aduersarium suum in ius actor ipse, sed id fiebat duobus fermè modis. Si enim vilis esset & humilis ac sordidæ conditionis ille, cū quo res esset, rapiebatur obtorto collo, si se sponte duci nō pateretur, idq́; nulla facta attestatione. Sic enim respōdet apud Plautum in Persa, Saturio parasitus Dorpalo lenoni: Tuáne ego causa carnifex, cuiquā mortali libero, aures atterā, qui hic cōmercaris ciues homines liberos? quasi verò eos, qui intestabiles sunt, non oporteat attestari, id est, vocatis testibus, & auricula tacta, hoc memoria tenere iussis, in ius ducere. Si verò cum aliquo alio res esset, qui nec improbus nec intestabilis haberetur, is si reluctaretur, manu prehēsus ducebatur: sin minus, sequi actorem suum ad forum iubebatur, facta tamen prius attestatione, si eā fortè reus peteret. Nam si attestatus Reus non esset, & manum ei actor iniecisset inuito, iniuriæ reus constitui poterat. Et ideo priusquam eum abduceret, rogabat eum actor, ecquid attestari vellet, (sic enim verbum *licet* apud Plautum & Horatium interpretamur) & siquidem respon-

dere

deret, velle se, attestatione facta, ducebatur, vel sequi cogebatur. Si verò nihil opus esse diceret, sponte sua in ius ambulabat. Si denique penitus recusaret, etiam inuitus rapiebatur, nisi fortè vel prædem locupletem siue vadem ac sponsorem daret f, vel legibus solutus priuilegió ve munitus esset. Nam apud Caium libro 1. ad edictum prætoris vrbani, extat etiamnum hodie titulus. *De ijs, qui neq; sequantur, neq; ducantur.* Et hoc quidem priuilegio vti videtur g miles ille apud Plautum in Curculione, qui in ius vocatus & an antestari velit interrogatus, respondet nolle se, nec in ius ambulare, nec antestationem vllam admittere. Sic igitur fit præparatio iudicij, antequam ad litis contestationem perueniatur. Cui præterea accedit editio instrumentorum, impetratio formularum, exhibitio actionis, qua quis experiri velit, cum nonnullis alijs. Lite contestata, priusquam iudex pronunciet: partim hoc agunt litigatores, quemadmodum suum quisque ius disceptatori, adductis prudentum consultis & decretis, comprobet: partim, vt ea quæ in facto versantur, tum legitimorum instrumentorum, tum verò testium fide ac constantia, conuincat. Nam in his eleuandis subleuandisque, magna pars eorum, quæ media sunt, ac inter litis contestationem ac sententiam interiecta, ponitur. Et solent olim, vt inquit Asconius, iurati testes produci, & non solùm ne ,, falsa dicerent, verumetiam, ne, quæ vera es- ,, sent, tacerent, adigi. Præterea dum diceret ac- ,,

f tot. tit. ff. in ius voc. vt eant. vel sat. aut cau. de.

g L. solutũ. ff. de verb. sign.

" cuſans orator, & pariter poſtea dum reſpóde-
" ret defendens, teſtes à prætore, qui prius exa-
" minati erant, ſuo iterum loco ſinguli à pretore
" interrogabantur: qui palam & alta voce, vt à
" cunctis exaudirentur, ſuum aperiebant confir-
" mabantq; teſtimonium, quod quidem paulò
ſecus hodie obſeruatur. Cæterùm, quòd olim
antequam ſentētia ferretur, laudatores pariter
& ſupplicatores pro reis audirentur, non mi-
nus hodierno die, quàm tum tēporis, frequen-
tatur. Poſt ſententiam latam, niſi fortè prouo-
catio interueniat, quæ quidem omnia integra
ſeruat & illæſa, ſequitur executio rei iudica-
tæ aduerſus eum, qui ius dicenti nõ obtempe-
rat. Is ſi factũ debet, pignoribus captis coerce-
tur, queadmodum tutores & curatores h, qui
non cauent: mulieres, quę partu edito, in iudi-
cium deagnoſcendis liberis vocatę, nõ compa-
rent. Si verò certam & definitam aliquam rem
& ſpeciem reus debeat, ſiquidem rem habeat
manu militari, officio iudicis ab eo poſſeſſio
transfertur i, & fructum duntaxat omniſque
cauſæ nomine cõdemnatio fit. Si verò nec po-
teſt reſtituere, & dolo fecit, quo minus poſſit:
in quantum aduerſarius, in litem, ſine vlla ta-
xatione, in infinitum iurauerit, damnandus
eſt. Si verò nec poteſt reſtituere, nec dolo fecit
quò minus poſſit, nõ pluris quàm res eſt, id eſt
quanti aduerſarij interfuit, condemnãdus eſt.
Si id quod in obligatione verſatur, genus eſt,
primum poſſidentur & diſtrahuntur pignora:
deinde ijs non ſufficientibus, peruenitur ad ip-
ſius

h §.pe.inſt. de ſatiſd. tut.

i L. qui reſtituere. ff. de rei vend.

suis personæ addictionem. Ac in venditione quidem (vt inquit k Vlpianus) pignorum captorum faciéda, primò quidem res mobiles, & animalia capi pignori iubentur, mox distrahi: quarum pretium si sufficerit, benè est: si non sufficerit etiam soli pignora capi iubentur & distrahi: quod si nulla mouentia sint, à pignoribus soli initium faciunt Sic denique inter iudices interloqui solent, si mouentia non sint, vt soli quoque capiantur: nam à pignoribus soli, initium faciendum non est: quòd si nec ea quæ soli sint, sufficiant, vel nulla sunt pignora soli, tunc peruenietur et iā ad iura. Exsequuntur itaque rem iudicatam præsides isto modo. Si pignora quæ capta sunt, emptorem non inueniant, rescriptum est ab Imperatore nostro, & Diuo patre eius, vt addicantur ipsi, cui quisquis condemnatus est: Et addicuntur vtique ea quantitate, quæ debetur. Nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, hisque esse contentus: rescriptum est, non posse eum, quod ampliùs sibi debetur, petere: quia velut pacto transegisse de cætero videtur, qui contentus fuit pignora possidere: nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, & superfluum petere: Imò quoque sic iudices exsequentur iudicatum, vt nomina iure pignoris capiant, si nihil aliud sit, quod capi possit, hæc Vlpianus, In addicendis personis debitorum, huiusmodi apud veteres prodita lex est. ,, Aeris confessi, rebusque iure iudicatis, trigin- ,, ta dies iusti sunto, post deinde manus iniectio ,, esto.

k L. à Diuo. §. in vend. ff. de re iudi.

„ esto. In ius ducito, ni iudicatum facit, aut qui
„ pseudo eo in iure vim ducit, secum ducito, vin-
„ cito, aut neruo, aut compedibus quindecim
„ pondo, ne minore, aut si volet, maiore vincito:
„ si volet suo viuito: ni suo viuit, qui eum vin-
„ ctum habebit, libras farris in dies dato: si volet,
„ plus dato. Tertijs nundinis partes secanto: si
„ plus minúsve secuerint, sine fraude esto. Sed hæc quidem lex, quoniam durior & inhumanior est visa, mitigata est nonnihil à posterioribus legumlatoribus: nam eris alieni causa hodie nemo potest in servitutem rapi, licèt in neruum conijci debitor, & donec satisfaciat, retineri lege possit.

h l. ob æs. C. de acti. & oblig.

De processu criminalium iudiciorum.

DE capitalibus olim causis, non solet nisi centuriatis comitijs quæri: quibus liberum erat, cuiuis de populo, dicam ei scribere, quem accusare vellet, modò pœnam talionis sustinere paratus esset, si succumberet. Is verò qui accersitur alicuius criminis, nonnunquam è vinculis causam dicere, nonnunquam verò, pro rei quę imponitur & personę qualitate, vel prædibus datis, suę promissioni commissus, respondere compellitur. Nam reum fieri, est apud prætorem legibus interrogari: cumque in ius ventum esset, dicebat accusator apud prætorem, reo: Aio te Siculos spoliasse: si tacuisset, lis ei æstimabatur, vt victo: si negasset, pe-

tebat accusator à magistratu dies inquirendorum eius criminum, & instituebatur accusatio: eratque moris, vt accusator obsignaret domum, & clausa omnia eius, quem accusaturus erat, haberet, ne furtorum indicia, aut in vasis, aut in signis, aut literis constituta, ab eo remouerentur, Ciceronemq; dicit Asconius, accusatione à prætore ad se delata, tempus inquisitionis Siciliam, dies .110. sumpsisse, colligendis literis à populis & denunciandis testimonijs. Ipsius verò accusationis, formula quædam est huiusmodi [a]. Apud illum prætorem vel proconsulem Lucius Titius professus est, se Meuiam lege Iulia adulterij ream deferre, quòd dicat eum cum Caio Seio, in ciuitate illa, domo illius, mense illo, Consulibus illis, adulterium commisisse. Vt autem tota veterum ratio in huiusm di iudicijs peragendis, planè ac dilucidè intelligatur, subijciam duo loca ex Asconio Pædiano, quæ totam nobis rem ostendere ac declarare possint. Perlata deinde lege, (inquit) Pompeij, in qua id quoq; scriptū erat, vt Quæsitor, suffragio populi, ex ijs qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusq; erat L. Domitius Aenobarbus Quæsitor. Aliorum quoq; iudicium, qui de ea re iudicarent Pompeius tales proposuit, vt nunquā neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret, post quod statim noua lege Milo postulatus, à duobus Appijs Clodijs adolescētibus ijsdem, à quibus antea familia eius fuerat postulata. Itemque de ambitu ab ijsdem

Appijs,

[a] L. libellorum. ff. accusat.

„ Appijs, & præterea de vi à Q. Petulcio, & L.
„ Cornificio, de sodalitijs, à P. Fuluio Nerato.
„ Postulatus autem erat, & de sodalitijs, & de
„ ambitu ea spe, quòd primum iudicium de vi
„ futurum apparebat, quò eum damnatum iri
„ confidebant, nec postea responsurum. Diui-
„ natio de ambitu accusatorum facta est, Quæsi-
„ tore A. Torquato, atq; ambo quæsitores Tor-
„ quatus & Domitius pridie Nonis April. reum
„ adesse iusserunt, quo die Milo ad Domitij tri-
„ bunal venit, ad Torquati amicos misit, ibi po-
„ stulate pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius
„ causam de ambitu diceret, quàm de vi iudiciũ
„ esset perfectum. apud Domitium autem Quæ-
„ sitorem maior Appius postulauit à Milone,
„ seruos exhiberi numero quatuor & quinqua-
„ ginta: & cùm ille negaret eos, qui nominaban-
„ tur, in sua potestate esse, Domitius ex senten-
„ tia iudicum pronunciauit, vt ex seruorum eo-
„ rum numero accusator, quod vellet, ederet.
„ Citati deinde testes, secundum legem, quæ, vt
„ suprà diximus, iubebat, vt priusquam causa a-
„ geretur, testes per triduum audirentur; dicta
„ eorum iudices cõsignarent, quarta die adesse
„ omnes in diem posterum iuberentur; ac co-
„ ram accusatore ac reo, pilæ, in quibus nomina
„ iudicum inscripta essent, æquarentur: dein
„ rursus postera die, sortitio iudicum fieret, v-
„ nius & septuaginta, qui numerus cùm sorte
„ obtigisset, ipsi protenus sessum irent, tum ad
„ dicendum accusator duas horas, reus tres habe-
„ ret, reusque eodem die illo iudicaretur. Priùs
autem,

autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex ,, singulis ordinibus accusator, totidem reus reij- ,, ceret: ita numerus iudicum relinqueretur, qui ,, sententias ferrent, quinquaginta & vnus. Hæc ,, Asconius vno loco. Alio sic ait: Moris erat, ce- ,, lebrata iudicum reiectione, & haberi in officio ,, prætoris, & in arca reponi nomina iudicum se- ,, lectorum. Reiectio autem idcircò dicitur, quia ,, cùm multi iudices, in consilio cum pretore suo ,, iudicaturi essent, qui Quæsitor fuisset, in pub- ,, lica causa, verbi gratia repetundarum, ambi- ,, tus, maiestatis, necesse fuerat eos primùm de ,, curia senatoria conscribi, cùm senatus iudica- ,, ret, deinde in vrnam sortito mitti, vt de pluri- ,, bus necessarius numerus confici posset. Ter- ,, tiò, id est, post vrnam permitti accusatori ac ,, reo, vt ex illo numero reijciant, quos putaue- ,, rint sibi aut iniquos, aut ex aliqua re incom- ,, modos fore. Solet autem ex moribus ac fama ,, iudicum illorum, quos aut reijciebant, aut re- ,, tinebant, voluntatis coniecturam facere po- ,, pulus, quis causæ suæ confidere, quis corrum- ,, pere iudices vellet, reiectione celebrata, in eo- ,, rum locum, qui reiecti fuerant, subsortieba- ,, tur prætor, alios, quibus ille iudicum legiti- ,, mus numerus compleretur. Prima enim sorti- ,, tio dicebatur: his perfectis iurabant in leges ,, iudices, vt obstricti religione iudicarent, cùm ,, iurassent, omnes, præter ipsum prætorem, no- ,, mina eorum libellis, vt suprà diximus, conti- ,, nebantur, & vbique habebantur, ne pro sele- ,, ctis iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui sup- ,,

posi-

,, positi corruptissimè, iudicarent. Itaque ad
,, prætoris tribunal, considerent, vt iudicaturi
,, cum prætore suo. Hucusque Pædianus. His si
,, vnum adhuc è Liuio locum addiderimus, ni-
,, hil video, quod in toto hoc tractatu porrò
,, ampliùs desiderari possit. Is enim de Horatio
,, qui sororem occidisset, loquens (nota enim
,, est historia) sic ait: Atrox visum id facinus pa-
,, tribus plebique, sed recens meritum facto ob-
,, stabat: tamen raptus in ius ad regem. Rex ne
,, ipse tam tristis ingratique ad vulgus iudicij,
,, aut secundum iudicium supplicij author esset,
,, concilio populi aduocato, duûmuiros, inquit,
,, qui Horatio perduellionem iudicent, secundũ
,, legem facio. Lex horrẽdi carminis erat, duum-
,, uiri perduellionẽ iudicent, si à duûmuiris pro-
,, uocarit, prouocatione certato. Si vincent, ca-
,, put obnubito, infœlici arbori rectè suspen-
,, dito verberato, vel intra pomerium, vel ex-
,, tra pomerium. Hac lege duûmuiri creati, qui
,, se absoluere non rebantur, ea lege, ne inno-
,, xium quidem posse: cùm condemnassent,
,, tum alter ex his: Publi Horati tibi perduel-
,, lionem iudico inquit. Lictor colliga manus.
,, Accesserat lictor, inijciebatque laqueum: tum
,, Horatius authore Tullo, clemente legis in-
,, terprete, prouoco, inquit. Ita de prouoca-
,, tione certatum ad populum est, moti sunt ho-
,, mines in eo iudicio maximè Pub. Horatio pa-
,, tre proclamante, se filiam iure cæsam iudica-
,, re: ni ita esset, se proprio iure in filium animad-
,, uersurum fuisse. Qua causa factum est, vt abso-

lutus

lutus sit à populo, magis admiratione virtutis, ,,
quàm iure causæ. ,,

De processu prætoriorum & extraordinariorum iudiciorum.

PRætoriorum iudiciorum ratio, non est vnius vbique modi: aliud enim in adoptionibus, & manumissionibus, quæ variè, tam secundum ordinem, quàm extrà fiunt: aliud in bonorum possessionibus, missionibus in bona, & stipulationibus, quæ prætoriæ dicũtur, obseruatur. Nam quòd interdicta ferè soleant per actiones è sponso, de quibus suprà est tractatũ, expediri, notiùs est ex Fab. Quintiliano, quàm vt hîc prolixioribus tractari debeat, sufficitq; ad locum eum probè intelligendum, oratio Ciceronis pro Cecinna, cum tertia in Verrem actione, cumque alijs nonnullis orationibus; in quibus tum sartorum tectorum, tum etiam interdictorum tractatio pulchrè explicatur. Nam quid dicam de bonorum possessionibus, quæ causa rei seruandæ impetrantur? quarum omnis via & ratio, in latioribus Digestorum, siue Pandectarum libris fusiùs est exposita. Illud tantùm breuiter admonendum est, præter ordinaria, tam ciuilium & criminalium quàm prætoriarum rerum iuditia, esse quædam alia, quæ extraordinaria, & item quæ summaria vocantur. Nam in quibusdam casibus, contingit, vt propter rerum & persona-

rum

rum qualitatem, celeritatem res expostulet, & sine magnis reorum sumptibus debeat expediri. Sic dicimus, leuia, coram audire & discutere de plano, proconsulẽ oportere. Item de plano expediri, vt obsequium parentibus & patronis, liberisque patronorum exhibeatur [a]. Formam verò horum summariorum iudiciorum, describit summus Pontifex [b], his ferè verbis: Sæpè contingit, quòd causas committimus, & in earum aliquibus, simpliciter & de plano, ac sine strepitu ac figura iudicij, procedi mandamus. De quorum significatione verborum à multis contenditur, & qualiter procedi debeat, dubitatur: nos autem dubitationem huiusmodi, quantum nobis possibile est decidere cupientes, hac in perpetuum valitura constitutione sancimus, vt iudex, cui taliter causam committimus, necessariò libellũ non exigat: litis contestationem non postulet: in tempore etiam feriarum, ob necessitates hominum indultarum à iure, procedere valeat: amputet dilationum materiam: litem quantum poterit, faciat breuiorem, exceptiones, appellationes dilatorias & frustratorias repellendo: partium, aduocatorum, & procuratorum contentiones, ac iurgia, testiumq; superfluam multitudinem refrenando. Non sic tamen iudex litem abbreuiet, quin probationes necessariæ, & defensiones legitimæ admittantur: citationem verò & præstationem iuramenti de calumnia vel malitia, siue de veritate dicenda, ne veritas occultetur, per commissionem huiusmodi

a l. nec quicquam. § de plano. ff. de offi. procõs.
b Clem. sæpè, de verbo. sign.

modi intelligimus non excludi. Verùm quia iuxta petitionis formam, pronunciatio ſequi debet, pro parte agentis & etiam rei, ſi quid petere voluerit, eſt in ipſo litis exordio, petitio facienda, ſiue ſcriptis, ſiue verbo actis, tamen continuò (vt ſuper quibus poſitiones ac articuli formari debeāt, poſſit haberi plenior certitudo, & vt fiat definitio clarior) inſerendo, & quia poſitiones ad faciliorem expeditionem litium propter partium confeſſiones, & articulos, ad clariorem probationem vſus longæuus in cauſis admiſit: nos vſum huiuſmodi obſeruari volentes, ſtatuimus, vt Iudex ſic deputatus à nobis (niſi aliud de partium voluntate procedat) ad dandum ſimul vtriſque terminum dare poſſit, & ad exhibendum omnia acta & munimenta, quibus partes vti volunt, in cauſa poſt dationem articulorum, diem certam, quandocunque ſibi videbitur, valeat aſſignare: eo ſaluo, quòd vbi remiſſionem fieri contingeret, pro teſtibus producendis, poſſunt etiā inſtrumenta produci, aſſignatione huiuſmodi non obſtante. Interrogabit etiam partes ſiue ad earum inſtantiam, ſiue ex officio, quandocunque hoc æquitas ſuadebit: ſententiam verò definitiuam, citatis ad id, licèt non peremptoriè, partibus in ſcriptis, & prout magis ſibi placuerit, ſtans vel ſedens proferat, etiam ſi ei videbitur, concluſione non facta, prout ex petitione & probatione, & alijs actitatis, in cauſa fuerit faciendum. Hactenus ſummus Pontifex. Iam autem exemplum huius rei proditum eſt pul-

cherrimum, à Marcello iurisconsulto, qui sub titulo; De ijs quæ in testamento delentur, scribit in hæc verba: Sententia Imperatoris Antonini Augusti, Pudente & Pollione consulibus: Cùm Valerius Nepos, mutua voluntate, inciderit testamentum suum, & hæredum nomina induxerit: hęreditas eius secundum diui patris mei constitutionem ad eos, qui scripti fuerũt, pertinere non videtur: & aduocatus fisci dixit, Vos habetis iudices vestros. Viuius Zeno dixit: Rogo domine Imperator, audias me patiẽter: de legatis quid statues: Antoninus Cęsar dixit: Videtur tibi voluisse testamentum valere, qui nomina hæredum induxerit? Cornelius Priscianus aduocatus Leonis dixit: Nomina hæredum tantùm induxit. Calpurnius Longinus aduocatus Fisci dixit: Non potest vllum testamentum valere, quod hæredem non habet: Priscianus dixit: Manumisit quosdam, & legata dedit: Antoninus Cæsar, remotis omnibus cùm deliberasset, & admitti rursus eosdem iussisset, dixit: Causa præsens admittere videtur humaniorẽ interpretationem: vt ea duntaxat existimemus, Nepotem irrita esse voluisse, quæ induxit. Hucusque Marcellus. Quoniam autem de ipsa iuriscondendarumq; legum arte, hactenus breuiter est expositum: non absre fortassis erit, si tum de vsu eius ac vtilitate nonnihil attulerimus, tum de institutione conformatioeque illius, qui ad iurisprudentiæ studium sit accessurus: nam in omnibus quidem disciplinis sic est comparatũ, vt & natura constent,

stent, & arte ac exercitio. In legibus hoc vsu venit, & earum vis ac virtus, non minùs in his qui eas sustineant, quàm in illis ipsis, quæ tabulis inscriptæ sunt, legibus cernantur.

De vsu huius artis.

AC quantum quidem ad vsum huius artis attinet, is, meo quidem iudicio, in hisce potissimùm tribus spectatur: in condendis legibus: in interpretandis: & in disponendis. In condendo quidem, quoniam omnis lex, vt suprà cõmemorauimus, partim procemium habet, partim constitutionem, partim sanctionem: primùm illud sciendũ est, procemia legum pleraque omnia, nõ aliunde, quàm ex prima totius artis parte repeti solere. Nam quod in Pandectis, subinde ab æquitate fit legis commendatio, subinde ab vtilitate ac frequenti vsu, subinde denique à ratione naturali: enimuerò omne id vel à fine iuris iustitia, vel ab aliqua principiorum specie desumitur ac delibatur. Tantundem videre est, & in illa Metelli Numidici grauis ac diserti viri oratione, quàm in censura dixit ad populum, de ducendis vxoribus, in qua, principijs naturalibus altiùs repetitis, demonstrat, quoniam ita natura tradidit, vt nec cum mulieribus satis commodè, nec sine illis vllo modo viui possit: saluti perpetuæ potius, quàm breui voluptati consulendum esse. Idem & apud M. Portium Catonem, in oratione pro lege Oppia, &

apud Ciceronem de lege Agraria, & alijs infinitis fermè locis, animaduertimus. Et quidem licet in scribendis & memoriæ commendandis legibus, non semper, nec vbiq; hisce procemijs vtamur: attamen quoties maioris alicuius tractatus exordium sumendum est, persæpè fit, vt procemium, sine vitio prætermitti non possit. Adhæc in roganda suadendaq́; lege, ac dicunda in senatu sententia: nihil est quod maiorem laudem ac vsum, oportunitatemq́ue habeat, quàm posse sententiæ suæ rationem, à primis illis naturæ frontibus repetere: quanquam tamen non ignorem propter omnium membrorum huius artis inter se connexionem, subinde fieri, vt ipsa legum procemia, non tam à prima parte, quàm vel à secunda, vel à tertia ducantur. Constitutionum sedes, in parte verò secunda, collocatur, & proposita quidé aliqua quæstione, primùm hoc exquiritur, cuius ea potissimùm loci sit & ordinis, hoc est, vtrúmne ad fictionem potiùs, an ad quæstioné, an sit, quid sit, aut quale sit, referri debeat, vtrúmne absolutè magis, an secundum circunstantias expendi, quo inuento, hoc post deinde sequitur, vt secundum loci sui naturam & rationem supputetur, & quòd ampliùs est, propter summam posteriorum ex prioribus aptitudinem. ad prima principia iuris, & finem vsque rouocetur. Hinc si de matris ac fœminæ coniunctione in Republica constituenda quęratur, primùm satis intelligimus, eam quęstionem, neque fictionis esse, neque coniecturæ, neque definitionis, item

item neque circunſtantiarum, neque aſyſtatorum, neque eorum omnium, quę abditã quandam habeant iuris rationem. ſed ad eum propriè locum referri, in quo de qualitate agitur: vtrum ſcilicet bonum ſit in Republica, matrimonium habere, nec ne. Atque in ea rè explicanda, mox illud occurrit, nihil hanc rem admodum pertinere ad eam huius loci partem, quæ de honeſtate diſputat, & ad eam, quæ de pulchro, multo minus, ex quibus ſtatim conſequitur, totam quæſtionem vtilitatis ac neceſſitatis eſſe, videlicet, vtrũ neceſſitati potiùs propagandæ ſobolis, ac caſtitati cœlibatuíque ſit ſeruiendum in Republica, in cuius quidem quęſtionis enudatione, iam ipſa res loquitur, tum principia iuris, & maximè quidem naturalia, conſuli oportere, tum verò finem ipſum iuſtitiam, quæ pro rei ſubiectæ natura, ſubinde perfectam & expletám virtutem requirit, ſubinde mediocritate quadam officiorum eſt contenta. Sanctiones legum, ad partem huius artis tertiam referuntur, quæ quidem, non tam per regulam, quàm exemplo (ſic enim hoc viſum eſt cómodiùs) docet, quomodo id, quod vel natura, vel lege iuſſum ac vetitum eſt, ad effectum ſuum perduci poſſit, idque ſiue ordinem ipſum ſpectes, quo procedatur in iudicio, ſiue actiones legis & pœnas, quibus maleficia vindicantur. Sed quemadmodum de conſtitutionibus ſupra dictum eſt, eas principiorum vſu & cognitione indigere: ita etiam hoc loco vſu venit, vt tum ſecunda parte ac prima,

ſanctiones, commodè fieri non poſſint. Et quidem quantum ad iuſtitiam, ſiue finem iuris attinet, vtique certum eſt, in pœnis nihil magis curandum ac reſpiciendum eſſe, quàm vt ſecundum veram iuſtamq; proportioné, pœna noxæ par conſtituatur. Atque hæc quidem de vſu huius artis, in condendis legibus. Interpretatio legū, quemadmodū fieri debeat, partim ſuis locis eſt expoſitū, partim ex ipſa vniuerſa iuris arte depromi poteſt. Nam cùm eius tres ſint omninò partes, Hiſtorica, Etymologica, & Analogica. Hiſtorica, nulla alia re magis continetur, quàm ſi oſtendas, cuius tandem iuris ſit ea lex, quæ proponitur, pontificalis an ciuilis, publici an priuati, militaris an quæſtorij, de quibus idoneo loco tractatum eſt. Ad Etymologicam pertinet, cauſas legum & rationes conſectari, quæ quidem tum finis ſunt, & principiorum iuris, tum aliarum etiam duarū partium, ex illis dependétium: nam quemadmodum in reliquis omnibus artibus, ita etiam hic contingit, vt vna pars ſine alia non ſatis percipi & cognoſci poſſit. Analogicę partis eſt, antinomias conciliare, quod quidem quemadmodū rectè fiat, ſatis eſt in ſuperioribus à nobis traditum. Diſpoſitio legum, vel ſecundū ordinem ipſius artis conſtituitur, vel ſecundum res ſubiectas, vel ſecundum actiones, vel permiſtè. Secundum ordinem ipſius artis, compoſitus eſt liber inſtitutionum ciuilium, qui primo loco, tractat, de iuſtitia & iure, ſecundo, de perſonis & rebus, ac earum legibus. tertiò, de actioni-

bus

bus & iudicijs. Ad rerum ipsarũ ordinem, magna pars Codicis Iustinianæi est conformata; nam in eo separatim agitur, de rebus diuinis, publicis, priuatis, militaribus & quæstorijs. Ad actionum capita, præcipuè redacta est, maior pars Pandectarum, siue Digestorum iuris ciuilis. quanquam tamen, non malè dici possit, librum illum, tanquam perfectum & plenum, generum omnium participem esse, quemadmodum opportuno loco demonstrabitur.

De ijs qui leges sustinent, & eorum diuisione.

NVnc illud sequitur, vt videamus, quemadmodum illi porrò, qui iura sustinent, & eorum doctrinæ ac rationes, cum hac quoq; iuris arte ac facultate, congruãt. Nam, si quemadmodum est apud Philonem, non vno in loco, ad moderandam gubernandamq; Rempublicam, non solùm scriptis, aut in more positis legibus, quæ præceptis cogant & prohibeant: verùm etiam viuis & spirantibus, id est, principibus & magistratibus, qui exemplo regant ciuitatem, indigemus: non abs re, vt opinor, facturi sumus, si post demonstratum vsum huius artis in legibus scriptis: simul etiam operá demus, vt & non scriptas seu loquentes leges, ad eandem quoq; regulá accommodemus, & quibus doctrinis artibusq; parati & expoliti, tum perfecti iureconsulti, tum principes, magistratum esse debeant, educeamus. Certè nemo est,

qui non intelligat, si modò memoriam temporum replicare velit, mores principum, pro regula quadam & lege semper habitos esse, & qualescunque summi ciuitatis viri fuerint, talem cunctam quoque ciuitatem fuisse, & quęcunque mutatio vitę, victus, & morum in principibus extiterit, eandem in populo ferè secutam. Item plusquam manifestum est, per eos, qui iurisdictioni præsunt, effectum rei accipi, & parum esse in ciuitate ius reperiri, nisi sint qui iura reddere possint: nec constare etiam posse ipsa iura, nisi sint aliqui iurisperiti, per quos quotidiè in melius producantur. Ergo, quemadmodum in mutis legibus faciendum censuimus, sic etiam periclitemur in loquentibus, ecquid ad huius artis rationem, traduci & accommodari possint? Tria diximus versari in Republica, quibus vniuersa iuris & legum condendarum ars cõtineatur: Ipsius per se boni & æqui cognitionem: diuinarum humanarumque rerum, & iusti ac iniusti, per eas distributi, scientiam: fori denique ac iudiciorum vsum & exercitationem. Ad hæc tria, tria quoque adhiberi hominum diuersa genera certum est. Alij enim sunt, qui sapientia, calliditateq; præstantes & solertia, tum consulti & sapientes, tum verò iurisperiti nominantur. Alij verò qui dominatu & authoritate potentes, partim principes, partim magistratus appellantur. Alij denique, qui vitæ sobrietate, ac morum actuumque omnium constantia insignes, aliàs Pontifices & sacerdotes, aliàs Prætores, & iu-

& iudices dicuntur. Ab his tribus hominum generibus, non solùm omnium iuris partium, verùm etiam totius ciuitatis aç Reipublicæ rectio sustinetur. Hi sunt qui apud Romanos, σόφοι, magistratus, & pontifices: apud Iudæos, Prophetæ, Reges, & Sacerdotes, apud nos hodie, Doctores, Principes & iudices appellantur. Nam quod Poëtæ de Minoë Cretensium rege fabulantur, quod videlicet nouem annis à Ioue institutus, leges tulerit, & Radamanthũ causis disceptandis iudicandisque præfecerit: quid tandem aliud significat, quàm leges omnes non scriptas, quas viuentes appellauimus, in ijs qui sapientia, authoritate ac iustitia præcellunt consistere? Et certè initio cuiusque ciuitatis, nõ sunt olim apud maiores nostros, leges constitutæ: sed iustitiæ fruendæ gratia, prudentes ac bene morati Reges electi, qui prohiberent iniuria tenuiores, contra eos qui maiores opes haberent, & à quibus premerentur, quiq; ęquitate constituẽda, summos cum infimis, & infimos cum summis, nõ descriptis quidem legibꝰ, sed manu sua regia, vt inquit Pomponius, retinerẽt. Tum verò demum ad ipsam legum scriptionem deuentum est, postquam posteriores principes, à patrijs virtutibus deficere. & pro libidine sua magis, quàm pro ęquitate, rem gerere cœperunt. De his ergo tribus hominum generibus, prudentibus scilicet, legumlatoribus, & iudicibus, sic tractabimus, vt primùm aperiamus, & quomodo corrigi possint ostendamus vitia, quæ non solùm conci-

pere ipsi solent, verùm etiam in totam porrò Rempub. & ciuitatem infundere. Deinde autem demonstrabimus, quod cuiusque eorum sit officium, tum in vita communi ac moribus, tum in fundanda regendaq; legibus ciuitate, vnà pertractantes, quibúsnam tandem artibus doctrinisq; perfectos ac tinctos oporteat esse eos, qui ad exactam diuinarũ ac humanarum rerum cognitionem, & totius adeò Reipublicæ moderationem sint peruenturi.

De vitijs quæ ab ijs qui leges sustinent, vitari debent.

PRimum autem & maximum vitiũ, quod omnes vbique Respublicas peruertit, in eo consistit, quòd eos ad rerum publicarum, & legum tractationem adiungimus, qui vel à natura non satis ad eam rem formati, vel morum & consuetudinum prauitate corrupti, & quasi contorti sunt. Quis non intelligit, ciuitates omnes à nullis penitus alijs, quàm qui plenã perfectamque ipsius iusti cognitionem habeant, contineri? Quis non videt, ad ipsam speciem ideamque iustitiæ, non alium pertingere, ac ingenij sui acie peruadere posse, nisi cui aurum Deus, primo statim ortu, vt inquit Plato, infuderit? & diuinã quandam ingenij celeritatem & lucem circundederit? Si ergo ad eos rerum summa deferatur, quibus vel æs tantum, vel ferrum à natura datum est, quiq; tum propter ingenij tarditatem ad ea nũquam oculos

attol-

attollunt, quæ sola mente ac scientia prehendi, sed in sensum tantum oculorum cadentia, probabilitate quadam animum pulsare possunt: tum verò propter naturalem auri & argenti indigentiam, non tam ad salutem popularium suorum, quàm opum & honorum amplificationem respiciunt: si inquam ad eos Respublica & legis administratio deuoluatur, cui dubiũ esse potest, quin eam, partim ipsius summi boni ignoratione, partim pecuniarũ & honorũ cupiditate, cõfestim concussuri, & stirpitus euersuri sint? Qualia putas eos opinionum monstra, quales peregrinitates in Rempublicã infundere, qui in vmbras tantùm ac imagines intueri, & nunquam, nisi conniuentibus & caligantibus oculis, in ipsum veritatis solem, inspicere possunt? Quantas eos ciuitatum & populorum strages edere, qui cuncta nõ virtute, vt oportet, & honestate, sed diuitiarum tantũ abundantia, & honorum ambitione metiuntur, quiq; leges sacrosanctas, quarum publicè professionem sustinent, non à virtute, iustitia, honestate, prudentia, quemadmodũ decet: sed à munusculis quæ percipiunt, & sordibus, & detestandis pecuniæ membris, in publica exedra iuuenibus laudare, non verentur? Hoc ergo primũ & maximum vitium est in Republica, quod ad mysteriorum boni & æqui tractationem, admittuntur ij, qui neq; ingenij qualitate ad ipsum vnquam bonum intelligendum, nec voluntate ad id quod iustum est, faciendũ, peruenire queunt. Iam autem secũdò, quòd etiam

tiam illi quos natura habiles finxit & idoneos, partim doctorum negligētia, partim praua institutione corrumpūtur, & quò minùs ad maturam frugem assurgere possint, impediuntur: non in minorem reprehensionem, imò, si verũ dicere volumus, multis partibus maiorem, incurrere debet. An est, quòd ab inerti & lāguenti ingenio, Reipub. magnoperè metuamus? An est, quòd ab ijs magnas procellas ac tempestates Rerumpublicarum expectemus, qui neque solertes natura sunt, neq; dociles? nullo modo. Quos natura callidos, versutos, sagaces, acutos, effecit: quos multiplices, prouidos, memores, plenos rationis consilij finxit: ad eos, si non recta, vt oportet, & legitima disciplina adhibeatur, si doctorum vel socordia syluescant, vel peruersitate, à virtute, ad auri & honorum cupiditatem, detorqueantur: illi demum sunt, inquā, illi sunt à quibus omnia ciuitatum naufragia existunt, quiq; sui commodi causa, cunctas nationes & populos cōmouere, leges omnes tam publicas, quàm priuatas perrumpere, & diuina pariter & humana miscere, non extimescunt. Quid quæso potest excogitari indignius, quàm præclara illa ingenia, quæ ad rerũ diuinarum perceptionem Deus erexit, & ad ipsius cœli, quasi cognationis domicilijq; pristini conspectum excitauit, cum beluis & brutis animantibus, ad pastum abijci, & non vtilitatibus & commodis publicis, sed suis tantummodo ambitionibus inseruire ac honoribus, edoceri? Quid tandē in Republica perniciosius,

quàm

quàm illos, quibus tum inſtituendæ, tum gubernandæ ciuitatis cura commiſſa eſt, non ad ipſius iuſti & virtutis, diſcipulos ſuos & liberos, ſed ad pecuniarum & honorum deteſtanda ſtudia traducere? Ergo hoc ſecundum eſt in ciuitate vitium, quod quidem quouis hoſte ac tyranno, multò ſæuius ac atrocius graſſatur. Sed emanat ab iſto ſecundo tertium, quod certè non minus capitale eſt, ac pernicioſum. Ex ijs, quæ in ſuperioribus ſunt tradita, ſatis intelligitur, neminem ad legum tractationem rectè accedere, & ad ſummam illam quam quærimus, perfectionem peruenire poſſe, niſi qui prius multis, & ijs magnis artibus ſit imbutus. Sine plena perfectaque vniuerſæ philoſophiæ cognitione, neque de diuinis, neq; de naturalibus principijs, neq; de perfecta, neque de imperfecta Republica, poteſt iudicari. Sine antiquitatis cognitione, & rerum geſtarum memoria, neque de externis principijs, neque de particularibus, neque de his, neque de illis hominum moribus & negotijs poteſt tractari. Sine linguarum denique, ac omnium quę ad humanitatem pertinent artium, cognitione, neque legi, neque intelligi, neque tradi, neque ad vſum deduci leges noſtrę quibus vtimur, quæq; ſumma elegantia conſcriptæ, ac politiſſima arte perfectæ ſunt, vllo modo poſſunt. Qui iam ſunt (quæſo) omnium eorum, qui ſe ad diuina iuris ſtudia applicare cogitantes, prius ad eas, quas cómemorauimus diſciplinas, adiungunt? Qui ſunt, qui eas vel primis ſaltem labris attinge-

tingere ac delibare conantur? Profectò metuentes, ne per philosophiam, ab opum & ambitionum studijs retrahâtur, non paucis quidem philosophantur, vt ille, sed nihil penitus. Multorum populorum mores, leges, & iura discere volentes, cùm id tempus requirere videant, & diligentiam, nihil prorsus attingūt eiusmodi, videlicet, ne cum prima statim ætate ad Rempublicam accedere in animo habeant (quod pessimi certè exépli est) quicquā inferatur obstaculi, quod liberum eorū cursum, & secundā nauigationem impediat. Quoniam denique cuncta illa, quæ apud interpretes iuris reperiuntur, ex quibus magis quàm ex legibus ius dicitur, non elegāter, ornatè, propriè, purè, & illuminatè: sed potius contra, horridè, incultè, confusè, perturbatè, impropriè, & vt semel dicam, indoctè tractata, & densissimis ab omni parte barbariæ tenebris obsita vidét: facilè adducuntur, vt sui cōpendij gratia, eas artes contemnant & negligant, ex quibus nullum lucrum sperare possunt. Pro Philosophia cauillatricem quandam non artem, sed peritiam addiscunt, vt quod loquantur habeant. Pro politicis disciplinis, adulationem, qua hominū studia se complecti & tenere posse arbitrantur. pro puriore ac politiore doctrina, nihil aliud, quàm obscuram quandam ac fœdam barbariem sequuntur. Atque his quidem rebus fit, vt nec diuinas res commodè tractare sciant, vtpote quorum oculi ad eas, quemadmodū vespertilionum ad solem, caligant ac obscurātur: nec

huma-

humanas, vt qui eas nunquam propius inspicere didicerint, nec deniq; ipsum quod profitentur ius ciuile, vt qui ijs artibus ac facultatibus infecti ac tincti non sint, sine quibus ius ciuile nec intelligi, nec explicari potest. Verùm omne id quod in eorum scientia versatur, nihil est profectò aliud, quàm vel sophismatũ pro veris rationibus, vel inanium pro legibus authoritatum, ex se inuicem infinitè dependentium; connexio quędam & colligatio Sed hęc quidẽ tria vitia sunt eorum, quę ipsum iuris studium antecedunt. Iam ex hisce tribus vitijs, emergunt tria alia; quæ ipsam studiorum rationem penitus peruertunt. Vnũm est, quod ipsum vniuersum legum quasi corpus, nunquam cognoscunt plerique omnes, sed circa particulas tantùm quasdam versantes, & nescio quam disputandi facultatem, sibi parantes, in medium statim prorumpunt. Quid, an non hac ratione necessum est, vt multa legibus propalá expressa reperiantur, quæ ijs nec audita sunt, nec cognita? An non manifestum est, nunquam eos posse, totam aliquam, & perfectam formam ac speciem legumlationis, animo concipere? Pulchrè me hercule statuit Philo Iudæus, ita demũ ad magistratum & iuris dicundi officium admitti debere aliquem, si prius leges, non modò vniuersas perlegerit, verùm in compendiũ etiam & breuiarium aliquod contraxerit. Et certè in hisce nostris ciuilib. & Romanis legibus, nihil est facilius, quàm totius libri Pandectarũ siue Digestorum primum ordinem, quẽadmo-

dum idoneo loco periclitari ſumus, cõprehendere, & deinde, ipſas vniuſcuiuſque tituli leges, ad certa quædam capita, idque nulla penitus facta mutatione (in quo multi grauiter peccant) reuocare. Alterum vitium eſt, quod in enudandis explicandiſque ſingulis legibus, plerunq; ſine arte ac methodo proceditur. Si verba ſpectes, nihil interpretib⁹ noſtris, nec nudius, nec ſpinoſius, nec cõſragoſius excogitari poteſt. Si viã ac rationem docendi, præter ſcopas diſſolutas nihil reperies. Si deniq; rẽ ipſam quã tractandam ſuſcipiunt, hoc pleriſq; omnibus ſolẽne eſt, nihil ſuo loco dicere, omnia tractare præter propoſitum. Tertium vitium eſt, quod propter antiquitatis & primæ iuriſprudentiæ, hoc eſt, philoſophiæ ignorationẽ, in mille peregrinitates interpretationum & abſurditates deducũtur. Nam quid opus eſt, nunc ea in medium proferre, quæ vel ab ijs qui leuiter eas literas deguſtarunt à quibus docti appellantur, animaduerti poſſunt? totus ordo iudiciorum, omnes ſpecies actionum, plurima genera contractuum & commerciorum, infinita deniq; in nuptijs, tutelis, vſucapionibus, teſtamentis, & alijs conſimilibus demonſtrant, non ſolũ ipſas leges malè à Barbaris accipi ac enarrari, ſed vniuerſam adeò Rempublicam, ad eorũ interpretationem ita mutatam & transformatã eſſe, vt veteris illius Romanæ reipublicæ, vix vlla ampliùs apud nos veſtigia ſuperſint. Qua quidem re fit, vt tum in ſumma rerum omniũ obſcuritate, quę, ſi veterẽ haberemus rempub-

licam,

licam,nulla esset,versemur: tum verò,vt Romanæ leges, nó tam reipsa nobis prosint & directo, quàm argumétatione tantùm & sententia, per obliquum. Tractatus imperij & iurisdictionis, quãtas apud omnes interpretes turbas vbiq; det, nemo est qui ignorat. Id verò nulla alia causa cõtingere, quàm ob mutatã officiorum & iudiciorũ rationem, vel illud solùm argumento esse potest, ꝙ inter veteres iureconsultos, ne vnum quidem ea de re fermè verbũ cõmutetur. Et quòd ea quæ de iudice dato, de mixto imperio, de sartis tectis, de interdictis, legibus passim nostris adsperguntur, nullũ nobis directũ vsum præbere possunt. vel ex eo solo licet intelligere, ꝙ ordo ille magistratuum, ad quẽ illa referuntur, totus interciderit. Atq; ita consequenter inde conficitur, non ad aliud proficere nobis in ijs, leges Romanas, idq́; primùm vitio barbarorum interpretum, quàm vt ex ijs arguméta quædã duci, & similia tantùm cóponi possint. Verùm hęc de illis tribus vitijs, quæ totam rationem studiorum & scholarum inficiunt: Supersunt totidem & in ipso quoque foro, ac gubernatione ciuitatis vitia. Nam præter hoc, quòd magno totius Reipublicæ detrimento, non experientes homines, sed rudes: nó docti, sed indocti: non graues, sed leues: non senes, sed pueri, frequenter accedunt ad Rempublicam, quid? an hoc primùm tolerandũ est, quòd ineruditi alicuius barbari interpretis assertioni, plus momenti & ponderis in iudicijs, quàm vel manifestæ legum authoritati, vel ra-

tionum cum legibus coniũnctarum grauitati, nonnunquam tribuitur? Quid sit legum sacrosanctam voluntatem prodere ac perrumpere, nõ satis scio, sic hoc non est. Idẽ puto iudicandum, & de illo altero, quòd tanta interpretationum multitudo, cõtra manifestam Iustiniani voluntatem toleratur, quodque illorum opiniones & sententiæ, non rationum & legũ põdere, sed solo numero æstimãtur. Cui & hoc accedit tertium, quod ipsarum legum ciuiliũ custodiam, & publicis literis consignatam memoriam publicam, nullam habemus. Nam ita fit, vt cùm nõ à nomophylacibus, quemadmodum apud Græcos, sed à librarijs tantùm, leges petere possimus: nunquã sati, de ipsa lege conuenire queat; & non tam certis & descriptis legibus degere, quàm pragmaticorum, & leguleiorum hominũ commentis viuere, dici debeamus. Sed de ijs vitijs, quæ tum incœpta eorum qui leges sustinent, tum verò studia & iudicia perturbant, iam satis, vt puto, dictũ est. Nam ꝙ ex ijs omnia porrò scelera, sicæ, venena, falsa testamenta nascuntur, quòd inde furta, peculatus, expilationes sociorum & ciuium, opum nimiarum potentiæ nõ ferendæ, postremò etiam in liberis ciuitatibus regnandi cupiditates, & legum contortiones existunt, quibus nihil nec tetrius nec fœdius excogitari potest: quid est opus, pluribꝰ hoc loci commemorare? Ipsa enim quotidie res & vsus docet, etiam eos qui mediocres sunt, & nõ omnino hisce vitijs infecti; à vera perfectaque Reipublicæ rectione; lon-

longissimè abesse, nec posse populos reuera sanare, sed tanquã imperitos medicos, in suis imperfectis moribus, tanquam ægrotantium quibusdam lectulis, vt inquit Plato, languentes conseruare. Nam si quis est ferè de decem milibus, qui summo Dei munere, (nam humanis studijs id fieri non potest) purus & syncerus euaserit, & ex hisce vitiorum, tanquam tempestatibus quibusdam & naufragijs elapsus, ad perfectam boni & æqui cognitionem peruenerit: si quis inquam talis reperiatur: is vel confestim, cùm nullam nefariam cum alijs societaté vult inire, non aliter atque homo, qui in feras incidit, dilaniatur & perit: vel nullum studio sapientiaq; sua, dignum reportat fructum, ob id, quòd pure synceraque philosophiæ præcepta, in communes hasce Respublicas incidentia, non aliter atque peregrina semina, in alienum solum iniecta, degenerant, & amissa propria virtute, in aliam quandam speciem formamque transmutantur. Atque hæc videns ille nihil putat esse satius, quàm ab harum rerum inferiorum tractatione, se abducere, & ad vmbratilem & tranquillam vitam perfugere, atque alios porrò omnes, vt idem imitentur, etiam atque etiam admonere. Quasi scilicet, cùm ea, quæ perfecta expletaq; sunt, obtineri in populo nõ possint, satis sit, tanquam in procella, dum turbine cœlum ac ventis, & pulueribus agitatur, intra parietes domi tutò se continere, & dum alij nunc his nũc illis scelerum fluctib. obruuntur, & sursum ac deorsum iactãtur, ita

se collocare, vt intrò se recipiat, & purus ac integer permanens, in summa mentis tranquillitate, sedataque constantia degat, & decursis vitæ suæ spacijs, cum bona tandem spe, hilaris ac pius decedat.

De officio eorum qui leges sustinent, & de artibus quibus instructi esse debent.

NVnc sequitur vt videndum sit, de officio tum Iureconsulti & legumlatoris, tū verò iudicis: & quibus disciplinis ac artibus formati, expolitique esse debeant. Perfectum Iureconsultum vocamus non eum, qui vel pragmaticus, vel leguleius, vel preco aliquis actionum, vel cautor formularū, vel auceps syllabarum sit, vel in huius aut illius ciuitatis regionísve moribus & legibus versatus: sed qui omnium diuinarum & humanarum rerum notitiam, & iusti & iniusti per eas distributi, scientiam possidet: idq; siue apud hos, siue apud illos populos degat, siue de rebus diuinis & humanis exterioribus, siue etiam de interioribus tractetur. Officiū verò eius ac munus, lōgè sanè ac latè porrigitur, & per oēs omnino Reipublicæ partes ac mēbra dispargitur. Diuisam constat esse totam ciuitatis informationē, tum in eam partem, quę in doctrina institutioneq;, quēadmodum author est cum Platone Xenophon versatur, tum in eam, quæ regēdæ gubernandæq́ue ciuitati præsidet, quæ quidem, vel ad

ad principes pertinet, vel ad ſubditos, vel ad medios, inter principes & populares, magiſtratus, ſiue iudices. Ad has omnes partes, ſic vocatur Iureconſultus, ſiue ſapiens, vt nulla ſit omnino pars, quæ illius beneficio, uacare vel carere poſſit. Primùm in inſtitutione ſic debet verſari, vt ea quæ prooemia legũ à Platone vocari diximus, qualia ſunt, quæ ad temperantiam, fortitudinem, prudentiam, iuſtitiam, & omnẽ deniq; virtutem pertinent, non ijs tantùm qui ad Rempublicã acceſſuri ſint, ſed toti ſæpè populo proponat. In ijs, quibus hodie viuimus, legibus tradẽdis, ſic progredietur, vt primo loco libros Inſtitutionum tradat, qui præexercitamentorum loco ſunt. Secundo, Digeſtorũ ſiue Pandectarum, qui vniuerſam, & omnibus ſuis numeris abſolutam legum traditionem continent. Tertiò, Iuſtinianæi codicis & nouellarũ, qui multa ſupplent, corrigunt, & emendant, de prioribus. Sed hic ſunt obſeruandi, quatuor ipſius lectionis quaſi gradus. Prima lectione ſatis ſit, voluntatem & ſententiam legislatoris in plerіſque aſſequi. quod quidẽ ita poterit obtineri, ſi tum verba diligenter explicentur, tum verò à generalibus ad ſpecialia pedetẽtim fiat profectio, & principiò quidẽ omnium titulorum, tum connexio, tum explicatio, in vnum quaſi conſpectũ proponatur: pòſt deinde verò eorum quæ ſub titulis tradũtur, partim ſecundum quę ſuprà memorauimus, diuiſio, partim enarratio quædam facilis & expedita, exhibeatur. Secunda lectione, paulò altiùs eſt aſſurgen

 dum,

dum, & non solùm in id quod vult legumlator, sed cur ita velit, & quam causam ac rationem in singulis habeat, inquirendum. Ad quã quidem rem, mirificè cõducit, subinde legum ipsarum inter se collatio, subinde præceptionum philosophicarum, & ipsius antiquitatis cognitio. Estq; non tantùm in nonnullis quærendum, cur hoc vel illo modo sit aliquid constitutum, sed etiam quæ dubitãdi & ambigendi ratio esse possit. Tertia lectio, ad legum prima specie discrepantium conciliationem nititur, quæ quidem conciliatio, non solùm hoc efficit, vt ipsa iuris quasi harmonia intelligatur, verùm etiam, vt quid quaq; lege dicatur, & quã rationem habeat, plenè tandem ac perfectè, sine vlla hæsitatione cognoscatur. Sed est ad illam rem necessaria, summa in distinguendis separandisq; speciebus subtilitas, quæ plerunq; quidem ex verbis ipsis, quæ diligẽter intuenda sunt, nonnunquam verò ex positu legum & ipsis titulis, sub quibus leges continentur, capi debet: adferuntq; ei rei multũ lucis, partim disputationes scholasticę, partim interpretationes nostrorum prudentum, quas quidem hactenus puto recipiẽdas, vt nec ipsius veritatis indagationi quidquam adferant præiudicij. Quarta deniq; lectio, ad ipsum fori vsum & ipsum puluerem ac solem se præparat. Intellectis enim probè legibus, è re fuerit, vt sua sponte quis exspaciari, & suo Marte pedẽ proferre, incipiat. Nam cùm notissimum sit non ita leges scribi posse, vt omnes casus, qui quan-
doque

doque incidere queant, comprehendãtur: huius quartæ lectionis munus est, eas species, quæ inter manus quotidie versantur, cum ijs, quæ legibus propalam expressæ sunt, componere: & quomodo ab ijs quæ scripta sunt, ad ea quæ scripta non sunt, arguméta duci possint, indagare. Atq; in hac quidem re, sic poterit progredi, vt aliàs quoddã sibi iurisprudentiæ breuiarium faciat, quemadmodum Philo præcipit, aliàs verò, locos quosdam communes, in quos cuncta negotia conijcere possit, conscribat. Nã hac ratione consequetur, & vt ea quæ legibus descripta sunt, & ea, quæ in res quotidianas incurrere solent, ad manum habeat. Verùm hæc hactenus de illo iurisperiti officio, quod ad erudiendã informandamq; ciuitatem pertinet. Nunc autem, quid principi ac populo iudicibusq; præstare debeat, non est, in obscuro. Si enim legibus munienda fundandaque est ciuitas, quid?an alium adhibebimus principi ciuitatis, quàm qui sciat, vt inquit ille, Publica priuatis secernere, sacra prophanis, Cõcubitu prohibere vago, dare iura maritis, Oppida moliri, leges incidere ligno? Si leges conditę, vel in ordinem includendæ, vel corrigendę, vel amputandæ, vel explicandæ, vel aliquo deniq; modo interpretandæ sunt, nónne illum adsciscet sibi princeps, qui iuris nodos, & legum ænigmata callet? Quantum autem populo exhibeat consultus, vel sola, vt inquit Cicero, Quinti Mutij ianua, testis esse potest, quæ etiam in infirmissima eius valetudine, affectaq; iam tum

ætate, maxima quotidie frequentia ciuium, & summorũ hominum splendore, celebrari solebat. Sed est diligenter ab ijs, qui se consultoribus præbent, cauẽdum, ne ad gratiam eius, qui consultationem proponit, respondeant, neue eum quẽ adiuuare debent, decipiãt, & in sumptum inanem cõijciant. Quod quidem multò religiosiùs custodiendum est, in ijs responsis, quibus ad ea, de quibus iudex ambigit, respon detur: quæ quidem responsa, quoniã ipsius rei iudicatæ instar obtinent, non debent solis interpretum opinionibus & sentẽtijs, sed vel ipsis apertè legibus, vel manifestissimis secundũ leges rationibus esse subnixa. Nunc transeamus ad ipsius legumlatoris officia. Nam eius primum, & haud scio an maximum, munus est, vt omnibus, qui in ciuitate sunt, species sit, vt inquit Cicero. Nam quemadmodum cupiditatibus principum & vitijs infici solet tota ciuitas: sic contrà emendari & corrigi, continentia. Et certè, in ijs, quos Philo leges non scriptas vocat, hominibus, in quibus est Abraham, Iacob, Ioseph, cum nonnullis alijs, hoc licet passim in sacris literis obseruare, quod ad eorũ vitam & rationem, omnes pòst deinde posterorum mores, tanquam ad certam legem & regulam exiguntur. Atque id adeò est, quod nos ex diuo Paulo ferè dicimus: Omnẽ Christi actionem, nostram esse institutionem. Alterum legumlatoris officium est, vt in conscribẽdis legibus & moribus ferendis, prudẽter ac prouidè versetur. Nam quemadmodum pictores tabu-

lam,

lam, priùs quàm pingant, abluunt, expurgant, abradunt, ita & oportet eum qui leges populo laturus sit, ante omnia præcidere, auerruncare, & stirpitus euellere id, quod prauum in eo est & vitiosum.

Videturque non alio consilio populum suum Moses, iussu Domini ab omnibus gentibus segregasse, ac in vastas solitudines abduxisse, quam vt eam integram, puram, synceram, & ab omnibus aliorum hominum vitijs alienam, haberet priusquam ad leges ferendas & Rempublicam statuendam, conformandamque accederet. Quantum autem ad ipsas leges attinet, sic statuet, vt se, non pro ipso legum authore, sed authoris Dei interprete ac instrumento habeat: cogitans, cor regis in manu Domini esse: & Mosen, non ipsum per se, sed dictante Domino leges suas conscripsisse. Nam hoc illud ipsum est, quod vult Homerus, cùm sceptrum Agamemnonis, non ab hominibus, sed à dijs immortalibus fabricatum, & ab ipso Ioue, per multas manus ei traditum, fabulatur.

Iam verò legum ordinem sic disponet, vt primò certa quędam, & ea pauca capita constituat, ex quibus omnes porrò leges inferiores tanquam ex suis fontibus emergant, & effluãt, & ad quæ tanquam ad sua capita, certo quodã ductu ac serie reduci, ac reuocari possint. Sic enim in iure Romano, quod duodecim tantùm tabulis initio contineri solet, factam esse, nemo dubitat. Sic Mosaicas leges vniuersas ad prima decem præcepta reuocari posse, & Philo [illegible]

ptum reliquit,& omnes intelligimus Sic denique cunctã legem & prophetas, duobus Christi præceptis comprehẽdi, ipse Christus author est. Nunc autem post leges conditas, si videat aliquid desiderari, prudens legislator, id pro rerum & temporum ratione ac necessitate, tum supplebit, tum corriget, tum mutabit: sciens propter rerum humanarum instabilitatem fieri non posse, vt omnes semper leges inferiores, firmæ ac fixæ maneant: sed opus esse, vt is, qui artem regendæ gubernandæve nauis habeat in Republica, & leges tenet, mutatis personis, locis & temporibus, quasi ventis & tempestatibus, & deficientibus scriptis legibus ad artem suam confugiat, & scriptas priùs leges, quatenus in ijs desiderari aliquid videtur, in melius producat. Atque ita quidem decedens, non solùm leges publicè latas populo relinquet, sed ipsam artem etiam condendarum legum, quibusdam quasi per manus tradet, vt videlicet per eos, tum ea quæ redundant, detrahi: tum verò quæ desunt, adijci: tum deniq; quæ collapsa sunt, quemadmodùm in picturis reformari, & in integrum restitui possint. Sequitur officium iudicis, quod quidem partim in eius persona spectatur, partim in custodia legum, partim in causarum tractatione. Si de moribus eorum quæras, qui rebus iudicandis præsident, regula Philonis Iudæi est, vt ab omni animorum perturbatione, quæ à ratione sit auersa, & ab omni genere vitiositatis, quo vulgus implicari & infici solet, sint liberi: vtque

non ferendis litibus & producendis, sed amputandis potiùs, & per arbitros componendis, operam nauent, non solùm abnuentes ea munera, quæ pro rebus malè iudicandis, verùm etiam, quæ pro benè iusteque definiendis efferuntur. Si de studijs eorum & disciplinis, præcepit ex Mose Idem Philo, vt primo magistratus sui anno, breuiariũ sibi vniuersæ legis conficiant, & propria sua manu describant, idque eo potissimùm consilio, vt omnia semper legis capita, ante oculos constituãt, & in ijs probè percipiendis, & iudicijs accommodandis, omnes suas cogitationes curasque ponant. Porrò autem, quantum ad ipsas leges attinet, illud etiam atq; etiam ad curam suam reuocare debet legum custos, siue iudex: vt eas sartas tectas, & integras conseruet, nihil eorum permittens, vel mala consuetudine deleri, vel obliuione obrui, vel negligentia intercidere, vel malitia corrumpi, vel alio denique atque alio modo peruerti. Nam quòd Talus per omnes vbique pagos proficisci solet, & leges æneis tabulis insculptas circumferre, lustrans, ecquid alicubi mutatum, vel corruptum, vel minùs obseruatum in legibus esset, manifestè argumento est, id vnicè iudici curæ esse debere, vt ne quid à lege detrahatur, néve quid secus, quã illa velit, perpetretur. Nam quòd ex bono & æquo subinde quid statuere conceditur, longè alia res est, nec debet hoc sibi iudex, nisi extrema vrgente necessitate assumere. Circa causarum tractationem, duplex est regula. Vna est,

vt nulla personarum ratio habeatur, nec pro paupere,nec pro diuite,nec pro nobili,nec pro ignobili,nec pro amico,nec pro inimico, nec pro coniuncto,nec pro alieno: sed pro ipsius causæ tantùm & negotij iusta ratione, ac merito iudicetur. Altera,vt si qua sit grandior causa,ea per ipsum iudicem expediatur: si qua verò leuior, vt ad inferiores & pedaneos iudices reijciatur. Et vocantur quidem grauiores causæ,non illæ quidem, quæ de magna aliqua pecuniarum quantitate inferuntur, vel quæ ad potentiores,honoratioresque, aut locupletiores pertinent: sed quæ viduas, pupillos, aduenas,& alios miseros & oppressos attingunt,quique hominum auxilio destituti, ad solum iudicem,tanquam ad ipsum Deum, confugiunt. Sed hæc quidem breuiter sufficiat perstrinxisse,de muneribus ac officijs eorum, qui pro legibus non scriptis habentur, quiq; vel prudentis in Republica, vel legumlatoris, vel iudicis locum obtinent. Iam autem quantum ad artes & disciplinas attinet, quibus perfecti & instructi esse debent: tria sunt omninò doctrinarum genera, quæ in perfecto vel Iureconsulto, vel principe,ac Iudice requirũtur. Vnum quidem genus est humanum: alterum diuinum: vltimum ex vtroque genere mixtum. In humanis primùm est,vt quis se ipse,quemadmodum Apollo præcepit Pythius, cognoscat, & nec in fortunæ,nec corporis bona,sed ea tantùm,quę ipsius animi sunt, intuens, semper diuinum se aliquid habere sentiat,& ingenium in se suum,

sicut

ſicut ſimulachrũ aliquod, ad omne genus virtutum, publicarum pariter ac priuatarum, fabricatum ac dedicatum, exiſtimet. Secundum verò, vt vniuerſa rerũ natura, & omnia ea, quæ occulta, & ab ipſa natura inuoluta ſunt, percipiantur. Nam qui ſic eſt informatus, vt iam cælum, terras, maria, rerumque omnium naturam perſpexerit, eaque, vnde generata, quo reditura, quando, quomodo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum æternumque ſit, viderit: is demùm aptus & idoneus eſt, qui de varijs rerum naturis, quæ in communi vita euenire ſolent, exiſtimet quemamodum is, qui ſe tentatum & exploratum habet, de ijs quæ politica ſunt, & ad mores pertinentia, diiudicare poteſt. Tertium denique eſt, vt omni liberali ac eleganti doctrina, & omni parte ſermonis humanitatiſque ſit expolitus. Nam qui de vectigalibus, commeatu, bello, pace, & alijs ſimilibus dicturus eſt, vel in ſenatu, vel cum populo deliberaturus: eum partim antiquitatis & rerum geſtarum cognitione inſtructum eſſe oportet, partim orationem habere compoſitam & ornatam, & artificio quodam & expolitione diſtinctam. Sed hæc de humanis artibus. In diuinis autem vnum illud ſpectatur, vt à corporis obſequijs indulgentiaq; quis decedens, & voluptatem omnium, ſicut labem aliquam decoris opprimens, omnemque mortis doloriſque timorem fugiens, verum Dei cultum, & puram religionem ſuſcipiat, & in ipſum ſummum bonum, quod perfectum & expletũ, & ab

&ab omni parte beatum sit, intueatur. Nam quemadmodum per artes humanas, ea discimus, quæ fragilia sunt, & in casu posita, quæq; in sensum oculorum cadentia, nihil aliud nobis quàm opinionem adferunt: ita per artes diuinas, & per summi boni contemplationem, ad ea cognoscenda deducimur, quæ stabilia, perpetua, æterna, & sine vllo temporis principatu & occasu sunt, quæque in mentem tantùm & rationem cadentia, veram nobis & absolutam scientiam pariũt. Nam quòd solis fulgor & radij pręstant oculis, ita vt cernendi prospiciendique facultatem acquirant: hoc summi, quod dico, boni lux & splendor, tribuit menti ac animo: ita vt ab eo, veri falsíq; dijudicãdi, & quæ bona sunt, deligẽdi, quæ cõtraria, reijciẽdi, facultatem accipiat. Profectò, quemadmodum ea, quæ in communi hominum vsu & tractatione versantur, & item ipsi homines, cum cæteris animantibus, à pictoribus exprimuntur, & omnibus suis, tum coloribus & figuris, tum verò membris, articulis, & lineamentis depinguntur, ita tamen, vt multum inter res ipsas & pictas sit discriminis: sic etiam hæc omnia, quæ artibus humanis continentur, collata cum ijs, quæ diuinis, vmbrarum tantùm & imaginum instar obtinent, ita vt in ijs, ipsę veræ perfectę, & omnibus suis numeris, absolutæ res sint, apud nos verò, inania tantum simulachra, & vmbræ vagentur, quæ ad eorum, quæ in intellectu consistunt, imitationem, sunt effectæ. Iam autem tertium genus

nus artium, quod tum diuinæ naturæ, tum humanæ particeps est, & vtriusque quasi vinculum, propriè naturā attingit humanam. Nam homo, partim mortale corpus circunferens & caducum, quod quidem & illi cum beluis & brutis animantibus est commune: partim verò ratione vtens ac intelligentia, quod eum Dijs immortalibus, parem & æqualem efficit: illam sortem ac cōditionem nactus est, vt præclara quadam ratione, diuina cum humanis, & contrà, humana cum diuinis, coniungere sciat & connectere. Et certè, quoniam animus noster, partim ex substantia compactus & conglutinatus est, partim ex altero & eodem, idque secundum varias & diuersas proportiones: non est vllo modo dubium; quin ad diuinorum & humanorum connectionem faciendam, data sit nobis Dialectica, quæ administris vtens mathematicis proportionibus, hoc solùm sibi habet propositum, vt in quaque rei inueniat, quæ cuiusque rei substantia, quid cum alijs habeat commune; quid tandem sibi proprium, & ab omnibus segregatum. Si ergò talis aliquis reperiatur, qui primùm omnibus Inferioribus & humanis artibus, quæ quidem ad Rempublicam regendam faciunt, sit instructus & paratus: deinde qui diuinas & æternas res omnes, cognitas ac perceptas habeat: tertiò denique, qui ijs disciplinis sit imbutus, quæ ad diuinarum ac humanarum rerum colligationem sunt concessæ: is est, qui pro verò ac perfecto iureconsulto, legumlatore, ac iudice, pro-

ce, probari poteſt: cuique vni, votis & ſuffragijs omnium, tota ciuitas & Reſpublica committi debeat. Nam is ille eſt, qui à rebus ſenſum commouentibus, ad mores & officia, & à moribus & officijs, ad ſcientias & doctrinas, & à ſcientijs & doctrinis, tandem ad ipſum ſummum rerum omnium fabricatorem & architectum Deum adſcendere, & rurſum per totidem gradus luce ac ſplendore rerum diuinarũ ad caliginem & tenebras rerum humanarum illæſus deſcendere ſciat. Et ſanè, ſi talis aliquis nanciſcatur Rempublicam, is primò quidem omnium, quemadmodum boni pictores facere ſolẽt, expurgat ſe ſuis ſordibus, ac eluit ciuitatem, tanquam tabulam. Poſt deinde verò, ſubinde ad Deum ipſum, & quod reuerà iuſtũ, honeſtum, decens eſt, ſubinde ad homines, & eorum naturam reſpiciens, atq; id perſæpè vltro citroq; faciens, non ante conquieſcit, quàm nunc delineando, nunc articulando, nunc colores inijciendo, nunc iterum expungendo, nunc corrigendo denique, hoc effecerit: vt humani mores diuinæ reſpondeant voluntati, & tota adeò reſpublica, nihil ſit aliud, quàm viua quædam & expreſſa, quemadmodum oportet, imago Dei.

Grimed.

F I N I S.

D. O. M.

